01521

IV.
1-2

NAŠI ZEMLE

1 · 9 · 3 · 7

VASI SZEMLE

IV. ÉVF. ----- SZOMBATHELY, 1937. FEBR. 1. ------ 1—2. SZÁM.

Megjelenik évenként legalább 4-szer. Célja: **Vas vármegye helytörténetének és Dunántúl kultúrális problémáinak szolgálata a legtágabb** értelmezésben. (Förderung der Heimatskunde, Pflege der transdanubischen Kulturinteressen). — **Előfizetési díj:** évi 4 (jogi személyeknél és külföldre 6) P. Befizethető a Szombathelyi Takarékpénztár R. T. 4.088. sz. csekkszámlájára **(Folia** jelzéssel!). Egyes szám ára 1.50 P, kettős számé 2.50 P. — **Gépelt** kéziratokat kérünk. A cikkek közlésével megszereztük azok **szerzői jogát.** A közlemények tartalmáért a szerző **felelős.** Kéziratokat, képeket stb. nem őrzünk meg. — Az értekezések szerzőit — míg az anyagiak engedik — 25 drb borítéknélküli különlenyomattal díjazzuk. További példányokért s külön borítólapért saját költségeinket számítjuk fel. — **Szerkesztőség és kiadóhivatal (Schriftleitung):** Szombathely, Szent Imre-u. 5.

FŐSZERKESZTŐ ÉS FELELŐS KIADÓ: PÁVEL ÁGOSTON DR.

o

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG: Bendefy László dr., Géfin Gyula dr., Palkó János dr., Pákay Arnold, Pethő István dr., Smidt Lajos dr., Szendy László dr., Tóth János, Vass Béla. — A címlapot **Vass Béla,** a rovatillusztrációkat **Andor Lóránd** rajzolta.

KÖRZETI KÉPVISELŐK: Celldömölkön: **sz. Csorba Tibor** író, tanár; — Jánosházán: **Makkos Lajos** polg. isk. igazgató; — Körmenden: **Kevey István dr.** főszolgabíró; — Kőszegen: **Szegi Ödön dr.** tanítóképzőintézeti tanár; — Sárvárott: **szenttamási Babos Lajos** körjegyző; — Vasvárott: **Kolbay Ödön** polg. isk. tanár.

o

TARTALOM.

(Inhalt.)

RÓG ÉS LÉLEK. SCHOLLE UND SEELE.

Vidos Géza: „Berzsenyi nem akar hadtestparancsnok lenni". („Berzsenyi will nicht Corpscommandant werden".) — — 3. old.

Vitéz Házi Jenő dr.: Néhány adat a nyugatmagyarországi horvátokról. (Einige geschichtliche Daten über die Kroaten Westungarns.) — — — — — — — — — — — — — 8. old.

Csaba József: Nagycsákány emlősfaunája. (Die Säugetier-Fauna von Nagycsákány). — — — — — — — — — — — 14. old.

Horváth Tibor Antal: Boszorkányok és boszorkánypörök Szombathelyen. (Hexen u. Hexenprocesse zu Szombathely.) — 19. old.

Tóth János: Alkalmazhatók-e a dunántúli magyar népi építészet elemei a balatonmenti nyaralók korszerű megtervezésében? (Sind bei den zeitgemäßen Plan-Entwürfen der Landhäuser ringsum den Balaton die Motive der ung. volkstüml. Baukunst Transdanubiens anwendbar?) — — — — — — — 33. old.

Marék Antal dr.: Négy dunántúli lírikus (Vier transdanubischer Dichter) — — — — — — — — — — — — — — 49. old.

herényi Gothard István dr.: Sterio Károly akadémiai festőművész élete és művei. (Leben u. Wirken des ung. akademischen Malers Karl Sterio.) — — — — — — — — — — — 64. old.

(Folyt. a boríték 3. oldalán.

VASI SZEMLE

Főszerkesztő:

PÁVEL ÁGOSTON dr.

Szerkesztőbizottság:

Bendefy László dr., Géfin Gyula dr., Palkó János dr., Pákay Arnold, Pethő István dr., Smidt Lajos dr., Szendy László dr., Tóth János, Vass Béla.

IV. ÉVF. SZOMBATHELY 1937.

„Berzsenyi nem akar hadtestparancsnok lenni."

Írta: VIDOS GÉZA.

Vármegyénk egyik ősrégi családjának, az egyházasberzsenyi Berzsenyi családnak a sarja, Lénárd, az I. Miklós cár nevét viselő császári királyi 9. huszárezrednek délceg „svadronyos kapitánya", az orosz Szent Anna rend 3. osztályának lovagja, 1848-ban századával Prossnitzban, Morvaországban „feküdt".[1]

A magyar hadügyminiszter parancsára ennek az évnek júliusában, amikor már vészes felhők tornyosultak hazánk ege felett, onnét jött haza, és ezredével előbb Pozsonyba, majd Körmendre került.[2]

Rövidesen rá már alkalma is nyílott, hogy kardját az ellenségével összemérje — amint ezt Vidos József „vicispán-

[1] A Berzsenyi-család ősei a veszprémvármegyei Nagy-Börzsöny pusztára kaptak adományt, és az idők folyamán onnan költöztek át Vasvármegyébe. (Balogh Gyula: Vasvármegye nemes családjai, 18. oldal.)

[2] Körmenden 1845. óta állomásozott a Károly főherceg nevét viselő 3. ulánusezred, amelynek parancsnoka Wyss Ferenc ezredes, aki később 1848-ban a csornai csatában mint tábornok hősi halált halt. 1845-ig Kőszeg volt a vármegyénkben mindenkor állomásozó lovasezred „törzshelye".

Az 1843. évi III. törvénycikk tárgyalásánál Vas vármegye követei (Tóth Lajos és Békássy Imre) alkalmas helyőrségül a meglévő Kőszegen kívül Körmendet és Sárvárt ajánlották. Ugyancsak ezen az országgyűlésen hozták javaslatba tíz huszárezrednek Magyarországon való elhelyezését: Vas vármegye kapta volna a 9. ezredet Körmend „törzshellyel", századállomások pedig Sárvár, Kőszeg és Ikervár lettek volna. Szombathelyre „hadfogadó", Németgencsre katonakórház elhelyezését javasolták ugyanezen az országgyűlésen.

Így került 1848. nyarán a Károly főherceg ulánusoknak Olaszországba való elvonulása után rövid időre a 9. huszárezred Körmendre; később a 48. gyalogezred hadfogadóját is Sopronból Szombathelyre akarta áthelyezni a hadügyminiszter, ami azonban a háborús események miatt elmaradt.

A Miklós huszárokat egyébként parancsnokuk, Deym gróf ezredes hozta le Pozsonyig, ahol megbetegedett; innen az ezredet Békeffy őrnagy vezette tovább Körmendre. (V. ö. Borovski Samu: Magyarország vármegyéi és városai, „Vasvármegye" 240. oldal és más forrásokkal.)

vezérnagynak" az október 12-i horpácsi csatáról, amelyben vasi népfölkelőink is vitézül viselkedtek, a Honvédelmi Bizottmányhoz írt jelentésében olvashatjuk:

„Nagyfaluból a sűrű ágyúdörgésre a rögtön megindított két Miklós-huszárszázad Berzsenyi Lénárd és Gosztonyi századosok vezérlete alatt oldalt bevágott és ötvennél több rablót levágott...

...különös dicséretet érdemelnek lelkes lovas-sorkatonáink!"[3]

Berzsenyi Lénárd hamarosan őrnagy lett, és az ősz folyamán dédnagybátyámmal, az Olaszországból regényes módon hazakerült Vidos Márton ötös huszárfőhadnaggyal együtt ő szervezte meg Sárvárott a magyar Radetzky-huszárezredet, amellyel december közepén vonult hadba.[4]

Berzsenyi azonban csak rövid ideig volt ennél az ezrednél. 1849. január elején új beosztást kap, a Koburg (8-as) huszárok ezredese lesz, majd fokról-fokra emelkedik, és ez év júniusában már Pöltenberg Ernő tábornok 7. hadtesténél van beosztva, mint lovashadosztályparancsnok, ahol vitéz huszárezredeivel szép sikereket ér el ez a „rettenhetetlen bátor katona, aki eleitől végig küzdötte szabadságharcunkat".[5]

Ebben a díszes beosztásában, ismerve érdemeit, feléje fordul a fővezér bizalma, és még magasabb állásra szemeli ki.

Rokonságának, a Kemenesalja úri családjainak körében a mai napig emlegetik, hogy Berzsenyi lehetett volna tábornok és hadtestparancsnok is, de közismert szerénységénél fogva ezt a szép megtiszteltetést elhárította magától. A Hadilevéltárban tallózgatva, sikerült nekem ennek a hagyományképen élő állításnak okmányszerű bizonyítékait is megtalálnom.

Ezeket az érdekes iratokat célszerűnek tartom azoknak számára, akiket vármegyénk nagy fiainak sorsa érdekel, leközölni.

Az egyik írás 1849. június 26-án Budán kelt és szószerinti német szövege így hangzik:

„Armeebefehl, Ofen, den 26. Juny 1849.

Derr Herr General Klapka wird mit heutigem Tage zum Obercommandanten des 1. 2. und 3. Armee-Corps und

[3] Kossuth Hírlapja 1848. október 21-i, 97. szám; a csatajelentést szószerint hozza a „Közlöny" is 1848. október 15-i 127. számában.

[4] Vidos Géza: A szabadságharc Radetzky-huszárai; Magyar Katonai Szemle, 1935. évi 11. sz.

[5] Gracza György: Az 1848—49-iki magyar szabadságharc története V. kötet, 959. oldal. — Berzsenyi hazafias gondolkozására jellemző, hogy a 9. huszárezred 56 tisztje közül csak tizenketten harcoltak magyar oldalon! (Geschichte des k. und k. Hussarenregiments Graf Nádasdy No 9, Sopron, 1903, 233. oldal).

der Herr Obrist Aschermann zum Festungs-Commandanten in Comorn und zum Commandanten des 8. Armee-Corps ernannt.

Der Herr Obrist Berszeny des 9. Hussarenregiments hat das Commando des 2-ten und der Herr Obrist Graf Leiningen jenes des 3-ten Armee-Corps zu übernehmen.

Der Kriegsminister und Ober-Commandant:
Görgei Artur m. p."[6]

Ennek a hadseregparancsnak a kapcsán írta meg Berzsenyi Lénárd az alábbi érdekes levelet, amelyet eredeti szövegezésében és helyesírásával közlök.

Megjegyzem, hogy a Hadilevéltár iktatókönyvében a cikkemnek adott cím szerepel — nagyon találóan — mint a levélnek tárgykivonata.

Ám beszéljen maga az írás, amely egyébként egyes szavaiban félreismerhetetlenül mutatja, hogy Berzsenyi a messze idegenben töltött évek dacára is megmaradt jó vasi embernek!

Íme Berzsenyi levele:

„Mélyen Tisztelt Hadügy Minister és Fővezér Ur!

Tegnap, folyó június hó 27-én volt szerentsém Peltenberg Tábornok Urnál a 2-ik Hadtest parancsnokává történt kinevezésemet olvashatni.

Hazámnak hű fia kivánván lenni és maradni, ezen kinevezés, mellynél fogva tevékenységemnek olly szép és nagy tér nyittatik, különös örömmel és büszkeséggel töltött volna el, ha erőm, tehetségem és belátásom tsekélységénél fogva azon meggyőződés nem foglalna helyet nálam, hogy miután ezen fontos hivatalnak viselésére elegendő ösmeretekkel, tapasztaltsággal és ennélfogva képességgel nem birok, annak el foglalásával a szolgálatnak és nemzetemnek több kárt, mint hasznot okoznék ugyan is.

Még ezelőtt néhány holnapokkal mint kapitány az ellenségeskedések alig történt megkezdése után lovak bevásárlására küldetvén, később mint őrnagy és alezredesnek is (tavasz kezdetekor elbetegeskedvén) kevés alkalom volt tsekély hadi ismereteimet a tapasztalás mezején bövíteni s különösen nem is említvén azon sok tudnivalókat, mellyek egy vezérnek mulhatatlanul szükségesek, a gyalogság és tűzérség hatáskörével nagy részbe ismeretlen vagyok, továbbá: már egy pár évek olta gyakrabban rheumába szenvedvén, egészségembe a hivesebben változó időszakba anál kevésbé bizhatok, mivel még utolsó nyavalyám következésébe meg gyengült bal artz tsontom még most sem gyógyult meg tökéletesen, miután továbbá koronként Máj daganatokba is

[6] M. kir. hadtörténeti levéltár (hdt. lt.): „ex bello hungarico" 185. fasc. 6. köteg, 271. szám. Az eredeti német szöveget vettem.

szenvedek, a beteges testbe pedig lehetetlenség egyforma kedélyt és erélyességet feltételezni:
kérem a mélyen tisztelt Hadügy Minister, fő vezér Urat méltóztasson fellebb elöl adott okoknál fogva a nékem szánt poltzra értelmesebb és tapasztaltabb egyént választani, engemet pedig jelenleg még mostani tsekélyebb hatáskörömben meg hagyni.

Ha talán katonai szempontból óvakodásom rendkivülinek tetszenék, miután él bennem azon meggyőződés, hogy valaki egy alá rendeltetett Rangfokozatban igen a helin lehet, anélkül, hogy valamely felsőbb poltzot betölteni képes volna, ezen meg győződésemnél fogva fellebb tett kérésemet minden rang és érdem vadászástól ment, hazám javát óhajtó tiszta szándékomnak méltóztassék tekinteni, aki a további parantsait el várva maradok méllyen tisztelt Hadügy Minister és Fővezér Urnak

Győrött, junius 28-án 849.

engedelmes mélly tisztelője

Berzsenyi ezredes".

(Iktatva, 7. Corps Raab, 28/7. 49 No 183 és Központi hadműveleti iroda Comarom, julius 4-én, 1849, 222. szám).[7]

A levélre választ nem találtam, de Görgei, amint tudjuk, teljesítette Berzsenyi kérését és a 2. hadtest parancsnoka Asbóth, majd Kászonyi ezredes lett. Berzsenyi pedig a szabadságharc végéig vitéz ezredei:

a 4.—Sándor nagyherceg,
a 8.—Koburg,
a 12.—Hunyady és
a 16.—Károlyi huszárok élén maradva, akik a „legjobb lovasság" voltak, „amellyel akkor a magyar hadsereg rendelkezett",[8] 1849. augusztus 13-án Világosnál a fegyverletétel alkalmával fogságba került. Aradon lőpor és golyó általi halálra ítélték, de kegyelem útján 18 évi várfogságot kapott, amiből Olmützben több évet le is töltött.[9]

A fogságban kedvenc régi szenvedélyének, a festésnek hódolt; múzeumokban és rokonainál számos sikerült képe látható, amelyeknek tárgyát főképen a fogság élményei szolgáltatták. Fogolytársait is lefestette.[10]

[7] Hdt. lt. 185—6—304. Feltűnő, hogy Berzsenyi (a régebbi genealogiai munkában „Bersenyi") neve nemcsak az osztrák, de még a magyar forrásokban is hibásan van írva: Bersényi, Bercsényi; keresztneve a „Schematismus" hibás fordítása révén (Leonhard) Leó, stb. Az itt közölt kinevezési okmányban „Berszeny" név szerepel.

[8] Pethő Sándor: Görgei Artur, 340. oldal.

[9] Palatinus József: Vasvármegye nemes családjai: I. kötet, 105. o.

[10] Kacziány Géza: Magyar Vértanuk könyve, 101. oldal.

Megkegyelmezése után hazatérve, előbb Somogy, azután Vas megyében, Kemenessömjénben élt. Vagyonát, javait a hadbírói ítélettel elkobozták, és mi sem jellemzőbb Berzsenyire nézve, mint az, hogy amidőn országszerte akció indult a szabadságharcban vagyonukat vesztett tiszteknek támogatására, ő minden segélyt azzal utasított vissza, hogy vannak, akik még nála is jobban szűkölködnek.

1884-ben, 80 éves korában halt meg kemenessömjéni tuszkulánumában ez a kiváló ember, akit vármegyénk egyik leghivatottabb krónikása joggal nevezett el „ritka szép jellemű embernek".[11]

Vasvármegye szülöttei közül ő érte el a szabadságharcban a legnagyobb katonai méltóságot.[12] Ha szerénysége vissza nem tartja, lehetett volna tábornok és hadtestparancsnok is; de akkor, — amint ezt oly rokonaitól, akik őt még személyesen ismerték, hallottam, — az aradi Golgothán valószínűleg a tizennegyedik lett volna a vértanutábornokok sorában...

*

GÉZA VIDOS: „Berzsenyi will nicht Corpscommandant werden".

Auszug. Rittmeister Leonhard Berzsenyi de Egyházasberzseny bot seine Dienste im Jahre 1848 der ungarischen Regierung an. Nachdem er sich am 12. Oktober im Treffen bei Horpács besonders auszeichnete, avancierte er rasch zum Obersten und war im Frühjahr 1849 bereits Kavalleriedivisionär im Armeekorps Pöltenberg.

Im Juni desselben Jahres ernannte ihn der Kriegsminister Görgey zum Kommandanten des 2. Armeekorps, jedoch lehnte Berzsenyi diese hohe Auszeichnung dankend ab.

Dies motiviert er einerseits mit seinem geschwächten Gesundheitszustande, anderseits aber betont er, dass seine militärischen Kenntnisse für einen so hohen Posten nicht genügen und er daher viel lieber in einer untergeordneten Stellung seinem heissgeliebten Vaterlande nützlich bleiben möchte.

Görgey billigte diesen Entschluss und so blieb Berzsenyi bis zum Kriegsende an der Spitze seiner tapferen Hussaren-Regimenter.

Nach Világos zum Tode durch Kugel und Blei verurteilt, dann begnadigt, sass er mehrere Jahre in den Kasematten der Festung Olmütz.

Berzsenyi, den der Geschichtsschreiber Balogh mit Recht „einen Mann von selten schönen Karakter" nennt, starb allgemein verehrt im 80. Lebensjahre auf seinem Gute Kemenessömjén.

(N. B.: A címben „Corpscom..." — a régi —, a szövegben „Armeekorps" a jelenlegi helyesírás szerint!)

[11] Balogh Gyula: Vasvármegye nemes családjai, 18. oldal.

[12] Nemescsói Török Ignác vértanu tábornoknak családja vasvármegyei ugyan, de a vértanu atyja, elvégezvén 1781—85 között a kőszegi gimnáziumot, Gödöllőre került, és fia, Ignác 1795. június 23-án itt született.

Néhány történelmi adat a nyugatmagyarországi horvátokról.

Írta: Dr. vitéz HÁZI JENŐ.

Csonka Magyarország területén az 1930. évi népszámlálás adatai szerint összesen 27683 horvát anyanyelvű lakós találtatott. Ebből 2.807 Moson megye megmaradt részében, 4.261 Sopron megyében, 3.346 Vas megyében, 6.497 Zala megyében, 6.053 Somogy megyében, 1.777 Baranya megyében, 357 Sopron városában és 224 pedig Pécs városában iratott össze, míg a többi 2.361 lélek szétszórtan él az országban.

A nyugati határszélen tehát a csonka-magyarországi horvátságnak kb. 39 %-a lakik. Moson megyében Bezenye, Dunacsun, Horvátjárfalu és Horvátkimle községekben, Sopron megyében Kópháza, Und, Peresznye, Olmód és Horvátzsidány falvakban, Vas megyében pedig Alsócsatár, Felsőcsatár, Horvátlövő, Kisnarda, Nagynarda és Szentpéterfa helységekben még ma is a lakosság többségét alkotják.[1]

Az osztrák megszállás alatt álló területen ennél még jelentékenyen több horvát lakosságot találunk és mivel négyszáz év óta hozzátartoznak Nyugatmagyarország népességéhez, illő, hogy figyelmünket rájuk is fordítsuk és hiányos ismereteinket felőlük néhány adattal kiegészítsük.

Amit a nyugatmagyarországi horvátokra nézve a magyar történetirodalomban össze lehetett gyüjteni, azt Mohl Adolf: Horvátok bevándorlása 1533-ban című kis munkájában még 1915-ben összefoglalta. Amilyen értékes adatokat tartalmaz e tanulmány, olyan szerencsétlen a címe, mert azt a látszatot kelti, mintha a nyugati határszélre a horvátok 1533-ban telepedtek volna le, holott ezt a felfogást ebben a beállításban bizonyítani nem lehet. Kétségtelen, hogy a török 1529. és 1532. évi pusztításai tették lehetővé a horvátok tömeges letelepedését Nyugatmagyarországon és az is kétségtelen, hogy a nagyobbarányú bevándorlás 1532 után hamarosan megkezdődött, de ez a bevándorlás több éven át tartott szakadatlan folyamatosságban és jó néhány évtized telt el addig, amíg a horvátok vándorlása e határszélen nyugvópontra jutott.

Rendkívül hálás feladat lenne e bevándorlás részleteinek a felderítése, már abból a szempontból is, mert meggyőződésünk szerint 100—300 évvel előtte lényegében teljesen azonos módon németesedett el e teljesen magyar nyugati határszél, mint ahogy 1532 után elhorvátosodott, a különbség csak az, hogy a németek bevándorlása még lassúbb folyamat volt, de ezzel szemben hosszabb ideig tartott, sőt

[1] Magyar Statisztikai Közlemények 83. kötete alapján.

mi több, ez a beszivárgás kisebb-nagyobb időközöket leszámítva, egészen a napjainkig kimutatható.

Természetesen ez a megállapítás az alldeutsch eszmétől, most pedig a faji elmélettől irányított német történetírók előtt roppant ellenszenves, mikor ők karolingi németeket szeretnének látni a mai határszéli németségben; csak az a baj, hogy a bizonyítással adósok maradtak idáig. Ez a körülmény azonban őket nem akadályozza meg abban, hogy nekik tetszetős nézetüket állandóan ne hangoztassák. Bizony a gyom kiirtása nehéz a tudományos világban is!

Mohl Adolf adatait a nyugatmagyarországi horvátokra nézve Szegedy Rezső 1921-ben kiegészítette és oklevelek alapján bebizonyította, hogy a bevándorlás még 1520. évben megkezdődött[2], arra pedig, hogy Sopronkertesen és Cinfalván már 1528-ban letelepedett horvátok voltak találhatók, a Sopronvárosi oklevéltárban közzétett okmányra való hivatkozással maga Mohl mutatott rá.[3]

Az alábbiakban néhány újabb adatot kívánok ismertetni e kérdésre vonatkozólag abban a reményben, hogy talán mások is kedvet kapnak hasonló adatok közlésére és ezáltal idővel lehetségessé válik a nyugatmagyarországi horvát kérdés kielégítő tudományos feldolgozása.

A magyar fennhatóságú nyugati határszélen a Sopron melletti Kópháza a legnépesebb horvát falu, amely 1848 előtt Sopron város földesuri joghatósága alá tartozott. Ezt a falut a török 1529-ben teljesen elpusztította és egészen néptelen volt e terület még 1531-ben is, amikor a városi közgyűlés arra szólította fel a tanácsot, hogy addig is, míg Kópházát be lehet telepíteni, a földeket adja ki haszonbérbe.[4]

A városi tanács e közgyűlési határozat szellemében járt el, amikor az Unten dülő nagy részét három évre a sopronkertesi horvátoknak adta bérbe. Ebből azonban a polgárságra nézve sok kellemetlenség származott, mert a horvátok, amikor szántani vagy egyéb munkájukat elvégezni mentek e dülőre, magukkal hajtották ki legelészni az egész marhaállományukat és ez állatok azután leették a városi polgárok legelőjét és rétjét is. Ezért a közgyűlés már 1535-ben arra kérte a tanácsot, hogy a bérletet a horvátoktól vegye vissza, 1536-ban pedig e kívánságukat újból megismételték, amikor az teljesült is, mert további panaszokról nincs tudomásunk.[5]

[2] Szegedy Rezső: A nyugatmagyarországi horvátok. Szent István Akadémia Értesítője 1921. évf. 1. szám.

[3] Mohl Adolf: Die burgenländischen Kroaten. Burgenländische Heimatblätter, 1933. évf. 189—91. l.

[4] Házi: Sopron város története, II. 2. 222. l.

[5] Uo. II. 2. 239 és 245. l.

A locsmándi dézsmakerület krajcáros bordézsmája az 1557. évből település szempontjából nyujt rendkívül fontos anyagot. Tulajdonképpen a dézsmakerület feléről van csak szó, és pedig a keleti, magyar részről, de még így is 35 falut ölel fel e jegyzék, melyhez csatlakozik Ruszt, Darufalva és Lépesfalva dézsmája. E 38 faluban 789 jobbágy foglalkozott szőlőműveléssel, mi azt bizonyítja, hogy a szőlőművelés akkor sokkal elterjedtebb volt, mint a napjainkban és ennek megfelelően fontosabb szerepet is játszott. Megkíséreltük a 789 jobbágy nevét elemezni és abban a feltevésben, hogy magyar családnév mögött magyar, német családnév mögött német és horvát családnév mögött horvát nemzetiség rejtőzik, — bár jól tudjuk, hogy e feltevés nem minden esetben helyes! — arra az eredményre jutottunk, hogy a 789 jobbágy közül 482 magyar, 165 horvát és 142 német nemzetiségű.

Többségében horvát faluknak találtuk Darufalvát, Kópházát, Fertőendrédet, Magyarbarmot, Németbarmot, Fülest, Malomházát és Ligvándot. Jelentékeny kisebbség élt Hidegségen, Homokon, Szécsényben, Fertőszentmiklóson és Csapodon, míg szórványok kimutathatók Lépesfalván, Nagycenken, Dávidcenken, Bozon, Sopronlövőn és Gyiróton.[6]

1571-ben a kőszegi vár területén fekvő 8 helységből 116 jobbágy nevét találjuk egy másik jegyzékben kölcsönadott gabonával kapcsolatban felsorolva. E jobbágyok között 88 magyar és 11 német nevű mellett 17 horvátnevűt állapíthattunk meg, akik Borisfalván, Tömördön és Doroszlón laktak.[7]

Nagyon értékes adatokat tartalmazhatnak a canonica visitatiók is, melyeket érdemes lesz kivétel nélkül ebből a szempontból átvizsgálni. Így alkalmam volt a mosoni főesperességre vonatkozó, 1659-ből származó canonica visitatiót áttanulmányozni és ennek alapján a főesperesség területén lévő 47 helységből tisztán horvát volt Oroszvár, Horvátjárfalu, Körtvélyes, Ujfalu, Lajta, Pándorf, Hof, Au és Kimle. Némettel vegyes horvát lakossága volt Csun, Köpcsény, Gáta, Somerein és Mannesdorf falvaknak, magyarral vegyes lakossággal bírtak Bezenye, Belsőkimle és Lébény községek, míg Rajkán és Kálnokon német, horvát és magyar nemzetiség lakott együtt.[8]

A horvátok bevándorlása azonban nem állott meg Nyugatmagyarországon, hanem átcsapott Alsóausztria területére is, ahol Mohl szerint ötvennél többre tehető azoknak a falvaknak a száma, ahova horvátok letelepedtek.

[6] Házi: XVI. századi magyarnyelvű levelek Sopron város levéltárából 9—23. l. Megjegyzem, hogy a magyar helységekben előforduló Horvát és Tót családneveket magyarnak tekintettem.

[7] Uo. 73—6. l.

[8] Házi: Haydn József zeneszerző őse, 14—5. l.

Alsóausztriába való bevándorlása a horvátoknak még 1573-ban is folyton tartott és mivel a szomszédos német lakossággal többször súrlódásuk támadt, ahol pedig többségbe kerültek, ott a németeket elnyomták, ezért az alsóausztriai rendek a sok panasz hallatára megfelelő orvoslás céljából II. Miksa császárhoz fordultak.

Miksa császár tanácsosaival meghányta-vetette az ügyet és arra való tekintettel, hogy a horvátok hű alattvalók, a törökkel szemben mindig vitézül küzdöttek és a török miatt lettek földönfutók, miért is császári védelmébe illik őket fogadni, azután az országnak hasznára vannak munkájukkal, nem tartotta ajánlatosnak, hogy ellenük nyilt parancsot adjon ki, nehogy elkeserítse őket, hanem a német lakosság elsőbbsége érdekében mindazokhoz a földesurakhoz, akiknek horvát jobbágyaik voltak, bizalmas rendeletet küldött 1573. dec. 29-én, melyben az alábbi utasítást adta nekik:

1. a telkes horvát jobbágyokat feltünés nélkül lassankint cseréljék ki némettel;

2. lehetőleg ne fogadjanak be újabb horvát telepeseket;

3. amely faluban horvátok vegyesen laknak németekkel, ott a községi bíró mindig német legyen, ahol pedig nem lehet a horvátokat mellőzni, ott legfeljebb néhány előljáró legyen közülük, de ez esetben is a német előljárók többsége biztosíttassék;

4. ha a horvátoknak súrlódásuk támad a szomszédos németekkel, avagy civakodás, verekedés üt ki közöttük, mindig a németek pártjára álljanak, de olyan tapintatosan és vigyázva, hogy a horvátoknak ez ne tünjék fel;

5. az alsóausztriai landmarschallt[9] és az alárendelt bírói székeket figyelmeztettük, hogy amennyiben előttük olyan per indíttatnék ellened, mely e rendelet végrehajtására vezethető vissza, úgy minden esetben javadra hozzanak ítéletet.

E rövid összefoglalás után Miksa császárnak fenti rendelete teljes szövegében így hangzik:

Maximilian der ander von Gottes gnaden erwolter Romischer kaiser, zw allen zeitten mehrer des reichs etc.

Getrewer, lieber! Vns ist durch vnsere getrewe landtstende dis vnsers erczherczogthumbs Osterreich vnder der Ens anbracht worden, das sich die Krabathen im lanndt vasst hauffen, auch algemach vber ire benachparte Teütschen, sonderlich wo sy denen in der anczall vberlegen, zu herschen anfahen, wie dann bey vnseren nachgeseczten gerichten dergleichen beschwerungen furkumen vnd vns da-

[9] Alsóausztriában a landmarschall a legfőbb világi bírói méltóságot jelentette az uralkodó főherceg után.

rauf ernente vnsere landtstende vmb gnediges würckliches einsehen gehorsamblich angerueffen.

Wiewoll wir nun für billich halten, weill berüerte Krabathen von dem erbvheindt vnsers cristlichen glaubens dem Turcken vertriben, dise nation sich auch gegen ernenten erbvheindt iderczeit bestandthafft woll verhalten, das innen als vertribnen vnd die vnsere getrewe vndterthonen sein wider vndergeholffen vnd wir sy in vnseren kayserlichen vnd landtsfürstlichen schucz nemen, zumall das sy mit irer arbait dem landt nit schedlich, sonder dasselb trewlich helffen erbawen, dardurch die einkomen, ränth vnd gült vermeren, ydoch will vns dane[ben] auch gebueren sorgfeltig zu sein, das durch die g[ross]e menig solcher Krabathen, als ainer andern[10] *nation vnd sprachen den rechten inwoneren in kunfftig nit nachtaill eruolge oder inen die obhant gelassen, sonder das sy als aufgenomene in der gebüerlichen gehorsamb vnd sorg erhalten werden: derhalben haben wir hierüber mit vnseren räthen vnd landtleuthen notwendige beratschlagung furgenomen vnd dieweill allerlay hochwichtige bedenckhen fürfallen, vnseren genedigsten endtschluss durch general zueröffnen, sonder ratsamer befinden dier vnd anderen vnseren getrewen landtleuthen, so Krabathen vnder inen haben, denselben durch sondere schreiben in gehaim vnd still zuentdecken.*

Demnach beuelhen wir dir genedigclich, das du vnuermerckt, alss ob es dier von vns also aufgeladen, souill imer die glegenhait geben kan, die behaussten güetter, welche yczo Krabathen besiczen, mit der zeitt wider mit teüglichen Teütschen erseczest; souill müglich vnd sich füeglich thuen lässt, kain newe Krabathen vndterkomen lassest, in sonderhait aber bedacht seiest, das du ernente Krabathen, sonderlich da Teütsche neben innen in ainem aigen oder dorf seien, weder zw richtern noch andern ambtern, die grichtmessige jurisdictiones ob sich tragen, gebrauchest, sonder die Teütschen hierzue f[örder]est oder aber, da[11] *ye nit vmbgangen werden möchte, etliche aus den Krabathen in die zall der geschwornen zu nemen, das doch alle czeitt ain teütscher richter vnd die onczall aus den Teütschen grösser, alss der Krabathen seye. Wo sich auch zwischen den Teutschen vnd Krabathen rumor-handlungen vnd dergleichen zuetragen, gegen inen den Krabathen etwas ernstlicher, doch alles nach gebüer mit straff verfarest, ob den Teutschen haltest, doch auch die Krabathen widerfueg nit beschweren lassest, sonder die handlungen zwischen ermeltenn Teütschen vnd Krabathen dahin richtest, das sich die Krabathen vber ire benachpaurte Teütsche nit erheben, auflainen oder sonsten sich rebellisch erczaigen können vnd also in der sorg vnd gehorsamb geregiert werden, wie wir dan das in dein be-*

schaidenhait, discretion vnd verantwortung gestelt haben vnd vns bey dir genczlichen versehen wöllen. Weill hieran dem landt vil gelegen vnd wir dise gehaime fürsehung dier vnd andern vnseren getrewen vndterthonen zum bessten mainen, du werdest dier diss alles mit vleiss vnd sorgfeltigkait obgelegen sein lassen vnd den schuldigen gehorsamb laissten, in sonderhait aber sollest du dise ord[nung]gehaim halten vnd verhüetten, das es nit[12] *an die Krabathen gelange, darauss sy alss ob ain misstrawen in sy geseczt vermuetten vnd zu mererem vngehorsamb vrsach schepffen, welches dan vns vnd dem lanndt zw allerlay beschwer geraichen möchte.*

Dann so haben wir auch vnseren nachgeseczten gerichten der Niderosterreichischen regierung vnnd lanndtmarschalck auferladen, wan zwischen dir vnd deinen vndterthonen clag furkemen, also daz du in crafft dis vnsers beuelchs ichtes handlen wurdest, des sich die vndterthonen beschwärten, das sy solchenfals dich bey fürgenomener ordnung bleiben lassen vnd den vndterthonen kaines vngehorsambs gestatten sollen. Darnach du dich also zu richten vnd ist das vnser gnediger willen vnd mainung. Geben in vnser statt Wienn, den neunvndtzwainczigisten Decembris, anno etc. im dreyvndsibenczigisten, vnserer reiche des Romischen im zwelfften, des Hungerischen im ailfften vnd des Behemischen im XXV-ten.

Maximilian m. p.

vidit: Jo(hann) Bap(tista) Weber m. p.

ad mandatum sacratissimae caesareae maiestatis proprium.

W(olf) Vnuerczagt m. p.[13]

Kívül: *Vnnserm getrewen, lieben Franczen von Schönach, inhaber der herrschafft Günss.*

Levéltári jelzése: Sopron város levéltára, N. R. A. fasc. 2. nr. 25.

Kissé egérrágott és vízfoltos két ívpapírból álló levél. Mindegyik ívpapírban egy-egy azonos vízjegy látható: címerpaizs. A levél külzetén ez egykorú feljegyzés olvasható: Günss, míg zárlatán papírba nyomott ép császári titkos pecsét található. A levél lezárása úgy történt, hogy összehajtogatása után papírszalagot fűztek át rajta, melynek két vége a zárópecsét alá esett. A papírszalag hiányzik, de a levélen az átfűzés rései jól megállapíthatók.

A rendelet megértéséhez szükségesnek tartom még megemlíteni, hogy az 1491. évi pozsonyi béke értelmében Kismarton, Szarvkő, Fraknó, Kabold, Kőszeg és Borostyánkő várak a hozzájuk tartozó falvakkal együtt zálogjognak a címén a Habsburgház birtokában maradtak. Fraknó és Ka-

[10] 1. oldal, [11] 2. oldal, [12] 3. oldal, [13] 4. oldal.

bold várak 1626-ban, a többi négy vár pedig 1647-ben kerültek ismét vissza Magyarországhoz. Időközben e várak közigazgatásilag Alsóausztriához tartoztak és sok alzálogbirtokos kezén mentek keresztül. Így 1573-ban Kőszeg ura Schönach Ferenc, kihez volt a fenti rendelet intézve.

Maga a rendelet egy céltudatos nemzetiségi, vagy ha úgy tetszik faji politikának olyan korai bizonyítéka, hogy méltán feltünést kelthet és egyúttal magyarázatát adja annak is, hogy Alsóausztriában miért enyésztek el a horvát telepek, és hogy ugyanakkor miért maradtak meg Magyarországon egészen a napjainkig. Sapienti sat!

•

DR. HELD JENŐ HÁZI: Einige geschichtliche Daten über die Kroaten Westungarns.

Auszug. Die Kroaten wanderten in das Gebiet Westungarns vor vierhundert Jahren ein und besiedelten die in den türkischen Feldzügen 1529. und 1532. verheerten und dezimierten Ortschaften. Das auf diese Einwanderung bezügliche, bisher bekannte Material wurde bereits 1915. von Adolf Mohl gesammelt, 1921. teilte Rezső Szegedy weitere Einzelheiten mit. Verfasser bringt bezüglich dieser Frage neuere Angaben aus dem reichhaltigen Archiv der Stadt Sopron, worunter der in ihrem ganzen Umfang mitgeteilten vertraulichen Verordnung des Kaisers Maximilian besonders Gewicht beizumessen ist, weil sie die bisher unerledigte Frage beantwortet, warum die ziemlich ausgebreiteten kroatischen Siedlungen in Nieder-Oesterreich im Laufe der Zeit eingegangen sind, während solche in Westungarn bis heute bestehen.

Die Einwanderung der Kroaten in Westungarn ist auch aus dem Grunde lehrreich, dass diese Gegend im selben Masse, wie sie im XVI. Jahrhundert einen kroatischen Charakter annahm, auf dieselbe Art im XIII—XV. Jahrhundert deutsch wurde, obwohl sie in der Zeit nach der Landnahme ganz und gar ungarisch geworden war.

Nagycsákány emlősfaunája.

Írta: CSABA JÓZSEF.

A Rába völgyében fekvő Nagycsákány község határában 1925 óta gyüjtök apróbb emlősöket a Magyar Nemzeti Múzeum részére. Ezen idő alatt alkalmam volt emlőstani megfigyeléseket végezni, melyek alapján összeállíthattam az előforduló emlősállatok jegyzékét. A megfigyelt, illetőleg a közelmultban itt előfordult emlősfajok száma harmincnégy. Jól tudom, hogy felsorolásom nem teljes. Talán a további megfigyelések során sikerül majd kimutatni még egy-két cickányfajt, esetleg a hazánkban oly szépszámban élő denevér- és egérfélék közül is még néhányat. Azonban sajnos, nagyobb szaporodásra nem számíthatunk, mert a létfenntartásukhoz szükséges életfeltételek egyre rosszabbodnak. A Rába mindkét oldalán száz év előtt elterült nagy tölgyfa-

erdő helyén ma szántóföldek vannak, a holtágak kiszáradtak, hiányoznak a régi, öreg odvas fák, melyeket a mai okszerű erdőgazdálkodás nem tűr meg, pedig a madárvilág mellett sok emlősnek ez képezi búvóhelyét, szaporodásra alkalmas otthonát. Így nem csoda, hogy kipusztult, illetőleg kipusztulóban van a farkas, vaddisznó, nemes nyest, vidra, egyes denevér- és pelefajok.

1. *Vakondok* (Talpa europaea L.). Legközönségesebb emlős. Erdőben, kertekben réteken egyaránt nagy számban található.

2. *Erdei cickány* (Sorex araneus L.). A várkertben és környékén gyakori.

3. *Mezei cickány* (Crocidura leucodon Herm.). Az uradalmi konyhakert melegágyaiban némely év tavaszán az elvetett magvak összeszedésével és túrásaival kárt tesz. Ezidén nem mutatkozott.

4. *Keleti sündisznó* (Erinaceus roumanicus Barr.-Ham). Erdőszéleken, temetőben, gyepükben, de még inkább a várkert bozótjaiban nagy számban található. Mint egér- és patkánypusztítót egyesek pincében, kamrában vagy padláson tartják. Ha nem is pusztítja nagy mértékben e káros rágcsálókat, de folytonos szaladgálásával lármát okoz, ezáltal távoltartja őket a háztól. Húsát a cigányok rendszeresen fogyasztják. De csak a „disznó"-orrú sünét. A „kutya"-orrú sün szerintük nem ehető. E megkülönböztetésnek semmi jogosultsága nincs, mert mint azt szakembereink megállapították: a sün kinyujtózkodásának különböző fázisában különböző orrformát mutat; tehát külön kutyaorrú sün nincsen.

5. *Bajuszos denevér* (Myotis mystacinus Leisl.). Egyetlen példány bizonyítja e faj itteni előfordulását. Ezt 1934. XI. 28-án gyüjtöttem bent a faluban.

6. *Hegyesorrú denevér* (Myotis oxygnathus Montis). Legközönségesebb denevér. A várkastély padlásán és tornyában százszámra található.

7. *Törpe denevér* (Pipistrellus pipistrellus Schreb). Elég ritka.

8. *Farkas* (Canis lupus L.). Idősebb gazdák szerint valamikor sűrűn mutatkozott a község határában. Leginkább juhokban tett kárt. A külső majorok mellett vermeket ástak, s ezekben fogták őket. Az utolsó példányt 1870 körül néhai gróf Batthyány Béla lőtte agyon.

9. *Róka* (Vulpes vulpes L.). Nem sok van belőle, így az apróvadakban nem sok kárt okoz. Erdei hajtóvadászatok alkalmával évenként egy-két példány rendszeresen puskavégre kerül.

10. *Borz* (Meles meles L.). Ritkaságánál fogva kártevése nem jelentékeny. Elvétve a várkertben és az erdőn

is előfordul. Jóval gyakoribb a „nagyréti berek"-ben. Sajnos ez az érdekes emlős néha évekig nem mutatkozik. Teljes kipusztulásától nem kell tartani, mert a nagyobb összefüggő őrségi erdőkből egyelőre utánpótlás várható. Nagy ritkán szaporít.

11. *Vidra.* (Lutra lutra L.). Kipusztulóban van. Az utolsó húsz esztendő alatt mindössze két-három példányban fordult elő. Évek óta nem mutatkozik.

12. *Nyuszt* (Martes martes L.). Két példányt (♂ és ♀) fogtak 1920-ban a „Vadaskert" tájékán. Azóta sem fordult elő. A menyétfélék között ez a legritkább faj.

13. *Nyest* (Martes foina Erxl.). Előbbinél jóval gyakoribb, de azért ritkának mondható. Nem minden évben mutatkozik.

14. *Hermelin* (Mustela erminea L.). Az utóbbi években számuk határozottan gyarapodott. Különösen 1933 óta gyakori.

15. *Menyét* (Mustela nivalis L.). Gyakori; de közönségesnek mégsem mondható.

16. *Görény* (Mustela putorius L.). Nagyon közönséges. Leginkább házak közelében, farakások és szalmakazlak alatt fiadzik. Ilyenkor úgyszólván teljesen elpusztítja a környék baromfiállományát. Rendszerint csapóládában fogják. A falu belterületén évenként kézrekerülő görények száma átlag 8—10 darabra tehető.

17. *Vadmacska* (Felis silvestris Schreb.). A legutolsót 45 évvel ezelőtt lőtte néhai Gosztonyi János uradalmi vadőr. Ezt megelőző időben többször előfordult a még akkor fennálló rábántúli tölgyesben. 1915 év őszén erdei hajtóvadászat alkalmával Németbükkösdön (a nagycsákányi határtól alig 200 méternyire) lőttek egy hatalmas szürkésbarna példányt. Nem régen még az ivánci erdőben is mutatkozott.

18. *Üregi nyul* (Oryctolagus cuniculus L.). Néhai gróf Batthyány Iván úr két ízben megkísérelte letelepíteni e fajt a várkertben. De az erősen vizenyős, agyagos talaj nem kedvezett szaporodásuknak és rövid idő alatt teljesen kipusztultak.

19. *Mezei nyul* (Lepus europaeus L.). Közönséges.

20. *Erdei pele* (Dryomis nitedula Pall.). Évekkel ezelőtt kaptam egy élő példányt, melyet a „felső erdő"-n, bükkfa odvában fogtak a favágók. E faj itteni előfordulására több adat nincsen. Magyarbükköspusztai öregektől hallottam, hogy valamikor régen gyümölcsöseikben nagy kárt okoztak a pelék. Tekintettel arra, hogy kertjük közvetlen a bükkerdő szélén van, biztosra veszem, hogy a károkozó Dryomis nit. volt.

21. *Mogyorós pele* (Muscardinus avellanarius

L.). Nagyon ritka. Mindössze 2—3 példányt tudtam e fajból gyüjteni. Úgylátszik, a pelefélék kipusztulóban vannak.

22. *Hörcsög.* (Cricetus cricetus L.). Ritka. Korábbi előfordulásáról nincs adatom. Az első példányt 1933. XI. 25-én kaptam. Egy macska fogta. További példányok: 1934. IV. elején a nagyréti mezőről; 1934. VI. 8-án (fiatal) a Berek melletti búzatáblából; 1934. VII. 11-én a téglaszíni gabonatáblából. Érdekes, hogy mind a négy hörcsög hím volt.

23. *Fakó pézsmapocok* (Fiber zibethicus L.). Ezen Amerikából Európába áttelepített szapora rágcsáló először 1932. VIII. 19-én került kézre Nagycsákányban. Egy halász a Vöröspatakon emelőhálóval fogta. A lenyúzott bőr hossza 66 cm volt, ebből farokra esett 25 cm. Következő évben III. 13-án a Belmajorban fogták a második példányt (♂). Ennek gyomrában takarmányrépa volt. Újabban évről-évre nagyobb számban észlelhető. Kártevése egyelőre a halállomány pusztításában mutatkozik. Előfordul a Rábában, annak holtágaiban és a patakban egyaránt.

24. *Mezei pocok* (Microtus arvalis Pall.). Közönséges. Miután rendszeresen nem pusztítják, ezért számuk néha nagyon felszaporodik és „egérjárásos" esztendőkben sok kárt okoznak. Teljesen albino példányok nem ritkák.

25. *Vizi pocok* (Arvicola terrestris L.). Vöröspatak mentén és annak holt ágaiban nagy ritkán látható. Legutóbb 1935. X. 29-én kukoricaföld szántása közben vetett ki az eke egy ♂-et száraz füvekkel bélelt földalatti vackából.

26. *Erdei egér* (Apodemus sylvaticus L.). Nemcsak az erdőn, várkertben, hanem bent a faluban is elég gyakori.

27. *Házi patkány* (Epimys rattus L.). Házak tájékán, majorokban nagyon közönséges.

28. *Vándor patkány* (Epimys norvegicus Erxl.). Megfigyeléseim szerint kizárólag a rábai Hertelendy-malomban fordul elő, ahol viszont az előbbi fajt nem sikerült gyüjtenem. Úgylátszik, a nálánál gyengébb Epimys rattus-t nem tűri meg.

29. *Házi egér* (Mus musculus L.). Közönséges. Két évvel ezelőtt kézrekerült egy albinistikus példány, amelyen a szokástól eltérően a fehér foltok szimetrikusan helyezkedtek el az állat testén.

30. *Mókus* (Sciurus vulgaris fuscoater Altum.). Mintegy tizenöt évvel ezelőtt a magas bőrárak miatt úgyszólván teljesen kipusztították vidékünkről. Újabban ismét elszaporodott, így jelenleg közönségesnek mondható. Színe leginkább szürkésbarna és vöröses. Albinók is elő-

fordulnak.[1] Az első ilyen 1924-ben került kézre a „Felsőerdő"-n. Azóta már három példányt lőttek. Nevezetesen: 1) 1933. VII. 1-én, ez a Magyar Nemzeti Múzeumba került; 2) 1934. VIII. 21-én $1^1/_2$—2 hónapos himet, gróf Batthyány Béla úr gyüjteményében van; 3) 1934. VIII. 31-én egy fiatal példányt, ez valószínűleg ugyanazon szülőktől származott, mint az előző. Jelenleg fogságomban is van egy hófehér, amelyet a mult évben kaptam két-három napos korában. Ezt a „Bükksi oldal"-ban szedték öreg fa odvából. A benne talált mókusfiókák közül egyik teljesen albinó, másik részlegesen albinisztikus — miután csak farka vége volt alig láthatóan fehér — egyébként barnaszínű, míg a harmadik vöröses.

31. *Vaddisznó* (Sus scrofa L.). Összefüggő, nagyobb, csendes erdő hiánya miatt vidékünkről teljesen kipusztult. Az utolsó példányt 1906-ban látták.

32. *Középeurópai gimszarvas* (Cervus elaphus germanicus Desm.). Átfutó vad. Rendszerint nyárvégén és ősszel mutatkoznak, amikor is leginkább az ivánci uradalom területéről jönnek, ahol állandóak, miután ott nagyobb védelemben részesülnek. Megjelenésük idején különösen hajdinában és répában néha nagy kárt okoznak.

33. *Dámvad* (Dama dama L.). A vadaskertbe 1911 ben lettek betelepítve. Kommun alatt az orvvadászok a már szép állomány jó részét kilőtték. Számuk jelenleg mindössze tíz darab. Elvétve egy-egy példány a szabadban is látható. Ezek a szentpéterfai erdőből valók.

34. *Őz* (Capreolus capreolus L.). Közönséges.

Végezetül hálás köszönetet kell mondanom *dr. Éhik Gyula* nemzeti múzeumi osztályigazgató úrnak, aki az apróbb emlősök meghatározásánál mindenkor nagymértékben segítségemre volt.

*

JOSEF CSABA: Die Säugetier-Fauna von Nagycsákány.

Auszug. Die Zahl der in der Gemarkung der Gemeinde Nagycsákány im Rábatale vorfindlichen Säugtiere betrug noch vor kurzer Zeit vierunddreiszig. Nachdem sich die Existenzbedingungen für den Lebensunterhalt dieser Tiere stufenweise verschlimmerten, verschwanden einige Arten aus dieser Gegend. Der letzte Wolf wurde hier gegen 1870 erlegt. Wildschwein und Wildkatze fehlen seit 45 Jahren. Zwei Edelmarder wurden im Jahre 1920 gefangen; seither sind Marder in dieser Gegend nicht gesehen worden. Die Familie der Myoxyden (Schläfer) ist nur durch zwei Arten vertreten: 1.) Dryomis nitedula Pall.; 2.) Muscardinus avellanarius L. Die Fischotter ist auch selten; in den letzten zwei Decennien sind drei Exemplare erbeutet worden. Hingegen vermehrt sich das Hermelin und die Moschusratte; letztere tauchte im Jahre 1932 auf. Auch die Albino-Abart des Eichhörnchens (Sciurus vulg. fuscoater Altum) ist nicht selten.

[1] Csaba (Walzel) József: „Albino mókusok". Nimród Vadászújság, 1934. évi XXII. 24. sz., 382. old.

Boszorkányok és boszorkánypörök Szombathelyen.

Írta: HORVÁTH TIBOR ANTAL.

Ősidők óta él az a hit, hogy vannak emberek — férfiak és nők —, akik természetfeletti erők segítségével másoknak ártanak, másokat megrontani képesek. Hatalmukat — tudománynak szokták nevezni — tanulással szerzik, összeköttetésben állanak démonokkal, ördögökkel, szóval boszorkányok.

Az ilyen boszorkányokba vetett hit nyomával találkozunk hazánkban is. Törvényeink is tudnak boszorkányokról, de boszorkánypörnek emléke csak a XIV. század második feléből maradt fenn horvát területen.

Az újkorból származó boszorkánypörökből tekintélyes gyüjtemény jelent meg Komáromy Andor* szerkesztésében 1910-ben. A nála közölt 461 pör kétharmad része ismeretlen, új anyagot tartalmaz, a többi már megjelent valahol nyomtatásban. Középkori egy sincs köztük, 27 a XVI. századból való, XVII. századi pört 127-et ismertet, a többi kései, XVIII. századi eredetű.

Terület dolgában igen jól van képviselve a gyüjteményben a Tiszántúl és Erdély, ellenben jóformán teljesen hiányzik a dunántúli rész, ahonnan a gyüjtő mindössze 5 vasmegyei, 3 győrmegyei és 1—1 zalai és soproni pört ismertet, azt is mind a XVIII. századból.

Nyomtatásban megjelent adatai pótlását már az oklevéltár ismertetője, Dési Imre** is szükségesnek tartotta, azóta*** még inkább megszaporodott az idevágó anyag, a dunántúli hézagot meg igen jól töltik ki a szombathelyi városi levéltár korai, XVII. századi pörei.

A szombathelyi városi levéltár anyaga három nagy csoportra oszlik. Az első a város privilégiumait, alapok és pénztárak számadásait, végrendeleteket foglalja magában — ez a XVIII. sz. levéltári szekrényekben van elhelyezve —; a második a városi jegyzőkönyvek 1606-tól kezdve fennmaradt — mindig magyar nyelven vezetett — sorozata (ezek közé vannak beosztva a hegymesterek protocollonjai is), a harmadik a városhoz benyujtott kérvények, beadványok, folyamodások eredetijét és mellékleteit tartalmazta. Sajnos, ez az anyag csak 1788-tól fogva maradt meg, mert a város-

* Komáromy Andor: Magyarországi boszorkányperek oklevéltára. Bp. 1910.

** Századok, 1913. 34—37.

*** Kőszegi pört 1734-ből Chernel Kálmán: Kőszeg sz. kir. város jelene és multja. II. 229—233. Szombathely, 1877—78. Csepregi boszorkánypör van kiadva: Farkas Sándor: Csepreg mezőváros története. Bp. 1887. (1637-ből 148—153., 1643-ból 177—183), 1648-ból (189), 1653-ból (153). Házy Jenő: Sopron város I. 7. 363, 400, 428, 1529, 1530, 1531 évből. Schneider Miklós: Fejérmegyei boszorkányperek. Székesfehérvár. 1934. Banner János: A szegedi boszorkányok. 1928. stb.

háza néhány évvel ezelőtt történt bővítésekor a központi fűtés kazánjának kipróbálására eltüzelték a legrégibb anyagot, összesen 110 fasciculust, az 1606—1788-ig terjedő oklevelekkel együtt.

Az alábbiakban közöltek tehát a városi jegyzőkönyvekből vannak kiírva, ami egyuttal azt is jelenti, hogy egyetlen esetben sem maradt fenn a vádirathoz mellékelt inquisitió, a tanukihallgatásról szóló jegyzőkönyv.

A mi — szombathelyi — boszorkányaink többnyire nők, de férfi is akad közöttük. Tudnak kígyó, farkas képében járni, értenek ahhoz, hogyan kell jámbor házasok, mátkák közt észvesztőnek, bontónak lenni, tudnak ártani, betegséget okozni embernek, állatnak, parancsolnak a ludvércnek, ördögöt, farkast küldenek ellenségeikre, kincset, elvesztett dolgot megtalálnak, de gyógyítani, magtalanságot okozni egyaránt tudnak — pénzért természetesen. — Egy előkelőség is akad közöttük: olyan, aki 500 magához hasonló boszorkánynak parancsol.

Nevük: saga, magica, malefactor, incantator, magyarul bűbájos, ördöngős, boszorkány.

Ilyennek képzelték a boszorkányt nálunk még a XVII. sz. végén is. Az új boszorkánytípussal — aki már az ördöggel szövetkezik, annak hűségesküt tesz, megtagadja az Istent, boszorkánygyűléseket látogat stb. — 1686-ban, tehát hazai viszonyok szerint igen korán találkozunk Szombathelyen. Boszorkány csak az, aki pactum habet cum daemonio et pro voto pacti agit, mondja az egyik szombathelyi ügyvéd.

Ha valakiről rebesgetni kezdették, hogy tud rontani, észvesztő, boszorkány, nem tehetett mást, — önvédelemből — pörbe fogta azt, aki róla ilyen becsületbe vágó — in derogamen honoris — hirt terjesztett. Büntetésül azt kérte, marasztalják el nyelvén, nyelvváltságban vagy mint latinul mondották in emendae linguae poena.

Ha azonban a vádat a város bírája, tehát hivatalból emelte, akkor a vádlottat előzetesen letartóztatják, bilincsekbe verve — in vinculis — állították a bírói szék elé, s büntetésül — amennyiben boszorkánynak bizonyul — előzetes kínvallatás után megégetését indítványozták.

Ilyen itéletet végre is hajtottak néhányat, de hogy hol, azt nem tudjuk. Hihetőleg a városon kívül égették el a boszorkányt, mert a város — joggal — igen félt és sokat is szenvedett a tűztől.

1) **1616. 29. Januarii.**

Causa nobilis Dominae Priscae Kopaczy, relictae quondam Michaelis Keormendi ut actricis, contra honestam mulierem Annam consortem Gabrielis Zabo, veluti in causam adractam.

In persona A. Martinus Kisunyany. Ez elmult Z. Eorzebet[1] Azonj nap tajban in anno 1615 nem tudatik, mi gondolatjabul az megh nevezet

[1] nov. 19.

Actrix azonyt effele gjalazatos szokal illette, hogj en bueos bajos azonj volnek és jambor hazasok keozeott ezvezteo. Azt is monta Tapolczay Pal deaknenak, hogj meg latod, hogj Szanj Peter mattkaja keozeot is ez veszteo leszen es azt is monta, ha magunk volnank, olljat mondanek, hogj mindenkor megh emlekeznel rola. Azért az mit tud, az io alpeoreos azonj, mongja kegyelmetek eleot ream, melj gjalazatos szokrul kegyelmetektul teorvent vár.

In persona I. Sandrinus Hollosj cum protestacione, ne videantur in praesentum causam sese sponte intromisisse, dicit, hogj az I. feleleteinek meljet en ellenem proponal, ennekem abban semmi vetkem ninchen, mert en eo kegyelmeknek mindenkor io akarojok voltam. Az io azoniom nem tudom mi okert mind eo magat, mind engemet evvel haboretja. Azért azt kivanom, hogj eo kegyelme ezeket, az kiket en ellenem proponal, bizonecha megh.

A. dicit Nem bizonet semmit, hanem iuxta decreta regni Trip. 2. titulo 32 teorvent var.

1. acceptat cum pera tamen indebitae.

Deliberatum est. Az uraymnak ugj tetset, hogj az I. mahoz 15 napra harmad magaval jambor tistessegbelj szemeljekkel eskugjek megh, hogj eo nem monta azokat az gjalázatis szokatt. Ha megh eskusyk, mentt ember es az Indebitan az A. rajta marad f. 4., ha megh nem eskusyk az I. az A. ellen 20 f, marad, meljnek ket resze az birake harmad resze az peoreose.

Partes concordarunt.

Prot. 1614/16. 315—316.

2) 1617. 6. Junii.

Levata causa Jacobi Naray, tanquam magistratus, contra mulierem Magdalenam relictam providi quondam Michaelis Kaldos, veluti in causam adractam.

In persona domini Magistratus Emericus Radj proponit, hogj ez el mult ideokben, tudni illik ez el mult husvét[2] innepeben 1617 esztendeoben az megh nevezet I. azonj nem gondolvan az isteni parancholat szerint valo felelmet, sem ez vilagi teorvent nem rettegven, megh nem gondolvan a szent hazassagnak tistassagat es zent keotelet , utalatos feortelmes eletnek keoveteset elejbe veven, diversis temporibus et diversis vicibus, küleomb küleomb emberekel gonoszul paraznalkodot es utolban a megh irtth üdeoben ugian ezen utalatos chelekedetit keovetven, Küszegre advan utat, Zentt Martonban ment az plebanos hazahoz, melj itth Wasvarmegieben vagion, ahol hasonlokeppen az eleobeni megh szokott rutsagat keovette es az eo vegezesebol nemelj latrokkal egjbe tarsalkodvan uioban az ferjet hazanal bekevel niugodvan es leven, megh eolette, az melj chelekedete plus quam Caininum homicidium. Insuper ez dolognak iob alkalmatossaggal valo veghez viteleben magat chodalatos babona bueos baiossagal (meliet ladaba reketzven tartot) segetette, ameljet in specie magaban, amint egiuve volt timporalva es rekesztven in judicio contradictorio coram judicibus in conspectu eorundem producimus. Melj domina Inak paraznasaganak keovetese ex inquisitione more solito superinde facta lucide appareat. Azert mint effele gilkos es magica feleol teorvent var az dominus Magistratus.

In persona I. Stephanus Aztalnak cum nostris cum protestacione solita, ne videatur in praesentem causam, locum et judices se sponte intromisisse, dicit: Im latom, hogj eo kegyelmek nem akaria ezt diferalnj es miert hogj nem akaria eo kegyelmek diferalni, iollehet hogj erre a maj

[2] ápr. 20.

napra legitime nem voltam certificatus, de miert hogj bizvan az en artatlansagomban, megh felelek, azt mondom, hogj az mit az Dominus Magistratus en ellenem felel eo kegyelmenek, mastan evvel nem igj kellene procedalnj, hogj engemet megh fogtak volna es az toronban tettek volna, hanem legitime az varas teorvenje szerint, amint annak eleotteo valo teorvenj talalta volt, ugj kellett volna eo kegyelmenek procedalnj, de mert hogj Magistratus uram e zerint nem iart, azt kivanom, hogj en absolvaltassam es az utan Magistratus uram jarion az Varas eleo teorvenje szerint. Teorvent varok.

Procurator domini A. dicit, hogj ennek az I. kivansaganak semmi hele ninchen, mertt Magistratus kezenel es arestomban leven, tartozik megh felelnj. Ha mi iniuriajat az megh fogasbul praetendalja, altal menven ezen az dolgon, az utan keresse.

I. cum protestatione azt mondgia, hogj en nem az Magistratus kezenel vagyok, hanem az Ur eo nagysaga fogsagaban vagiok, azert ex istis rationibus kivanhatom en eztet, hogj biro uram ugj procedaljon, ut supra. Petit judicium.

Deliberatum est: Mivelhogj Magistratus kezenel vagion, tartozik megh felelnj.

I. ulterius, ut supra protestatur et dicit: Hogj a Tripartitumnak continentiaja zerint ahol azt irjak, in secunda parte titulo 32 semminek masat nem vesem, hanem in primo responsionis termino si in causam adractus in caput suum submiserit, azert a szerint az I. ezt telljessegel negalja et ad caput a zerint.

Procurator domini A. dicit: Mivel, hogj ez az causa magaban ennihan rendbelj gonosz chelekedetit foglalja be az domina Inak, melj vetkenek nemelj reszet az inquisitio be hozta, azert criminis pena ponderatur, Ezeket az vetkeket distinctim iol ruminalvan az dominus arbiterek, nem mehet az citatus locus szerint az domina I. mind anni factum mellet ollian simpliciter el, meljet az dominus Magistratus nem acceptal, hanem az eo sok vetkei es küleomb küleomb fele chelekedeti szerint reicialja az I-ra, meljbeol pleno numero iuxta homagium az domina I. expurgalja magat.

I. ulterius protestando dicit,: Unica est singularis persona existens es a peor is csak egj per se, ha echer valakinek dato, sed non concesso teorvenj zerint fejet el itelik is, csak echer itelhetik el. Azert az I. inheret prioribus suis allegationibus et petit judicium.

Dominus A. ut supra, petit judicium.

Deliberatum est: Myertt hogj ez causanak et per circumstantias evidentiaia vagion, azertt olljan simpliciter az citatus locushoz ponderalvan az causat, nem refugialhat illien nagj dologban, azert az Orszagh teorvenje zerint in expurgatione az plenus numerust nem evitalhattia. Igitur 15. die coram castellano, iudice nobilium et senatoribus quadragesimo se bonae famae, conditionis hominibus expurgalia magat, akor oztan eo kegyelmek simili modo in tribunali convenientes teorvent mondanak.

Protestatur de ista deliberatione et appellatione, [hogj az Urnak][3]

Non transmittitur.

Prot. 1616/18. 179—181.

3) 1628. okt. 21.

Nemes Gorup János, a szombathelyi vár provisora vádat emel Devecseri alias Csizmazia Istvánné Dorottya ellen, mert 1628 Mátyás[4] apostol napja tájban azt mondotta róla, hogy

[3] A zárójelben levő szavak áthuzva.

[4] febr. 25.

„Im az az Tyztarto nem tudom, micsoda nehezteleseket vett feleolem es fenegetesekell illett, de bizonyall el hydgye, im addyg for ream, hogy ugy jar, hogy soha jo nem leszen bele, mely ky mondott szok utan reövyd idwn ugy jart az megh nevezett A., hogi byzonyos tagjaiban megh fogyatkozott es sem felebaratainak ugi nem lehett az testebeli fogyatkozasok mjatt, sem pedighlen Istenhez valo tartozo hala adasyt ugy nem vyheti veghez, az mjntth kyvantatnek. Azert ez okbul lattatik az I. asszony szovainak ereye mindenben effectualtatny. Igitur idem A. ex parte praenotatae mulieris I. tamquam publicus sage (!!) ugi mint az kik embertt vesztenek es fogiatkozast chynalnak az embernek tagiaiban."

Mivel országgyűlések idején törvényszünet van, elhalasztja a bíróság a tárgyalást Lukács[5] napra.

Prot. 1626/31. 195—196. Kivonatosan közölve.

4) **1634. márc.**

Bakos Mihályné Kazó Zsuzsanna vádolja Vaszary Szabó Mátyásné, Szily Katalint, mert róla azt mondotta — 1633. *Szent Háromság*[6] *vasárnap tájban* —: „Te eördeönges, te miattad sinleődik es betegeskedik az en giermekem".

Itélet nincs, mert a felek kiegyeztek.

Prot. 1631/36. 273. Kivonatosan közölve.

5) **1640. dec. 3.**

Causa nobilis Georgii Nagy, iudicis oppidi Sabariensis et tamquam Magistrus, ut A. contra providam mulierem Helenam relictam providi Andreae Czuppon, veluti I.

Pro praefato A. Stephanus Cosa proponit, hogy ez I. az isteni felelmet felre teven, ez vilagy türvennek is büntetesetül nem retteghven, ördögy mestersegel zimboralvan, prima Octobris ez ielen valo 1640. esztendőben ide be iuven Szombathelj varasba, tudóssa magat fatealvan, sokakal el hitetven, hogy tud azt cselekedni, hogy aszoni embernek giermeke nem lehessen, ha kytül mit lopnak, azt tudgja viszha hozatni. Ezekel sokakat el hitetven, fizetest is vet ez illeten dologban nemelj aszonioktul es ferfiaktul. E melet azzal puplice (!) kérkedvén, hogy öt szaz embernek paranczol, az kik aban az szerzetben vannak es hogy az megh holt Bottianine aszoniom fejek volna es e fele tudamanial az ki penzt talal, resze is vagion benne. Ezt is hozza teven, hogy nilvan tudgia, hogy ludvercz giotogattia Szombathelt, es ha ü neki fizetnenek, ü neki vagion aban mestersege, hogy ő e fele ördögy giutogatasokat el terethety es az varastul tiz forentot is kert, arra felelven, hogy ü elküldi az Ludvercz ördögöt, az mint hogy Vepből is el költö es fizettenek is erette. Ezeket es töb ezekhez hasonlo ördögy mestersegeket el beszelven publice, es embereket amitvan, penzt tülök csalvan, mint e fele ördögel zimboralvan, igy boszorkani ellen, maga vallasa szerent törvent var.

I. personaliter in vinculis astando, my az ludvercz dolgat illeti, azt most in toto vallia, az lopasban valo mesterseget az szerent e mellet most is azt vallia, hogy giogito aban az tarsasagban, a töb reszet peniglen az actionak simliciter tagadia.

Procurator A. protestal az I-nek mastanj coram tribunali let vallasarol, az hol gonosz ördögy czelekedetit es mesterseget nilvan fateallia, akiert országunk törvenie szerent kivannia, az A. hogy törven szerent megh büntettessek.

[5] okt. 18.
[6] jún. 11.

Deliberatum est. Szorgalmatossan megh olvasvan az actionak minden reszeit, az I. aszonnak is arra valo particularis tagadasat, melj coram Capitulari persona et tribunalibus, de kivalt keppen az nilvanvalo vallasait, noha azon nielve vallasara finalis deliberatioia lehetet volna, mind azon altal mint hogy homali alat lattatik az birak uraimek elöt leni az I-nak felliül megh irt vallasa, hogy azert ioban kü tessek es vilagossagra iöiön s abul congruens iudicium legien, tartozik az I. aszonj matul fogvan tizen ötöd napra Substitutus Biro es Esküt uraimek elöt elegendö bizonsagokal megh bizonetanj, hogy ti soha ördöngös nem volt, sem az lopot marhat viszha hozatni, sem az Lydverczet el kergetnj, sem peniglen betegeket avagi niavaliaban eset es boszorkanioktul megh bantatot embereket ördögy mestersegel avagy boszorkansagal, hanem istenes tudomanial vitte legien veghez, melliet ha elegendö kepen megh bizonet, akor arrul törvenie lesz, hol peniglen nem, az actionak meritomia szerent megh büntettetik.

Anno 1640. die 17 Febr. levata praescripta causa pro A. idem, qui supra. Kivania, hogy az felliül megh irt deliberationak eleget tegien. Egieb erant azon törveni helben maradgion es az I-t convincalnj kivania.

Deliberatum est: Mivel hogy az I. az ielen valo terminusrul bizonios leven az felliül megh irt deliberationak semi reszeiben eleget nem teszen s innend lattatik az actioban megh irattatot gonosz szemelnek lennj, az mint hogy az elöbenj terminuson valo maga nielven vallasa, mely let az birak uraimek elöt, nilvan mutattia. Annak okaert, mint e fele büös, baios varaslo boszorkan, orszagunk törveniebül erdeme szerent megh büntettetik s megh egettetik.

1641. secunda die May. Az Ur eö Nagysága Draskovics Giorgy püspeök urunk eö nagysága tiztartoia altal fizetesert Tozegi Mihalj altal pro fl. 16 el boczata effele publicat gonosz azzonallatot es a tertia parte kivantuk az mi varossi igassagunkat tenore privilegii, de eö kegyelme megh nem atta, meliröl my is protestaltunk az Nemes Captolanban.

Prot. 1640/44. 71—73.

6) 1642. ápr. 11.

Hes Anna bevádolja Horvát Szappanfozö Györgyné, Sasinoczy Zsuzsannát, mert róla azt állitotta:

„hogy te azt celeketted, hogy az en aniam giermeke ruhaiat magad daikaiaval el lopattad es abban megh förösztötted a véghre, hogy az aniam teje daikadhoz ragadgion".

Prot. 1640/44. 213. Kivonatosan közölve.

7) 1651. nov. 22.

Németh Szabó Györgyné bepanaszolta Bakos Jánost, hogy róla a bíró házában és jelenlétében azt mondotta:

„Biro uram, ez az aszony ollian, hogy mas szomszedgya aszoniat rea kerte, hogy boszorkansaggal valami gonoszt vagj magamnak, vagy felesegemnek, avagy gyermekjmnek, avagy penighlen valamely marhamnak tselekedgye, mintha ezen asszony boszorkansaggal ilne, avagy olljan gonosz személjekkel edgjet irtene".

Prot. 1651/54. 99. Kivonatosan közölve.

8) 1654. márc. 13.

Lettenek törveniek itt az Szombathely Varasban, regj jo szokassa szerint. Jelen leven Urunk eö Nagysága secretariussa, Bornemissza Imre uram, varbelj porkolab Czenkj Marton uram, varosj es tanaczbeli uraim közzül Gorup Janos, Hetesy Andras, Damukosfalvaj Nagy Giörgy, Kupricz Istvan, Kulczar Balas, Czer Giörgy, Lonczicz Mihaly, Horvat Szabo Mihaly, Somogy Istvan, feöhegymester Czaztj Jakab, varas hadnagia Pakaj Balent, varos notariusa Nyul Marton es teöb convocatus uraimek jellen letekben.

Causa nobilis ac circumspecti Johannis Hes, iudicis istius Civítatís Sabariensis, uti Magistratus et A. contra Catharinam Czapo consortem circumspecti Andreae Bognar civis Sabariensis, uti I.

In persona eiusdem domini Magistratus A. nobilis Joannes Enyedy proponit: Hogy ezen I. asszony sem az Isteni törvenytul, sem az vilagi büntetesstul nem felven, seöt mint ezeket ferre teven, ördönges varaslassokra advan magat, in anno 1653 circa festum Pentecostis[7] Domini, varakos es merges bekaket szedven, azokat megh foitotta es megh szareztvan, megh törte, a poraval hol swlt, hol peniglen föt etkeket hintet es fözet bors heliet es ugy etette megh massokal, melybul tagattassokat, nagy es halaos beteghsegeket es nyiavalakot szerzet. Insuper ez jellen valo 1654 eztendeöben circa dominicam Sexagesimae[8] nem gondolvan megh hazassaghbelj kötelesseghet, bizonios lator tarsaihoz, ugy mint itt valo Czapo legienekkhez advan magat, inneid Szombathelyrul az ura hire es akaratia nekül elszöket es az uranak felles partekaiat, a kihez feretet es birhatot, ellopta es elvitte. Azon lator tarsaival az utban es bizonios helyiekben faytalankodot es paraznalkodot, poenam super huiusmodi maleficys in generali Regni decreto sancitam incurere non formidando. Minek okaert kivannia ezen D. Magistratus A., hogy ezen megh nevezet I. feliul megh irt gonoz czelekedetiert orszagunk elö törvennie szerint erdemes kepen megh bwntetessik, be advan birak uraimeknak az eö ellene peragaltatott inquisitiot is pro lumine litera Cz. notatam, melyrul ezen D. Magistratus törvenyt var.

Az I. szemelie szerent coram tribunali eleö alvan, az mondgia, hogy eö az actionak elseö reszet nem czelekette, hanem csak valami fekete czigat az anyianak szemej fajdalmarul hozot volt etzer, mivel azt jovalutak az emberek. Ami penigh az Czapo legienekell valo elmenetelit illeti, jolehet azok hivassara elment velek, de semmj gonoszsaghbelj közj nem volt velek. Partekaiat sem vite az Uranak, hanem azmit elvit, magai volt.

Procurator D. A. protestall az I. feleletin, ahol az eö ellene erigalt actiot nemely reszeiben egykepen tagadia, máskepen pedigh qualificallia, minek okaert az D. A. az illetinekben szokot országunk eleö törveniehez, mint penigh az be adot inquisitiohoz firmiter ragaszkodvan, iuxta easdem ez I. ellen törvenyt var.

Deliberatum est: Mint hogy maga feleli azt az I. aszony, hogy azon fekete cziganak orvossagat nem gonosz vegre, az mint az actio tartia, szerzet volna, hanem az edes Anyanak szömei halagosak es faydalmasok voltanak, es arra tanetották mások, hogy a fekete cziga az szöm faydalom ellen igen haznos volna, amint a maga battia Giakrul hozta is azon fekete czigat, es azzal elt, nem varakos bekaval, az mint az actio tartia, mely ebelj qualificataiat tartozik az I. elegendeö képen megh bizonyitani varasi biro uram elöt tempore et loco per eundem praefigendo. Ami penigh az második punctomot nezi, jo lehet azon aszony nem tagadia coram tribunali, hogy el nem ment volna Czapo legienekel, maga saiat portekaiat magaval elveven, de hogy eö faydalankodot volna velek, azt vakmerökepen tagadia, nagy eskwessel, melynek maga mentsegere nem elegendeö, ez okaert simpliciter tagadvan azon gonoz czelekedetet, tartozik magat megh mentenj negyvenet magaval jambor es tisteseghbelj szemielekel, mely ha megh menti vagy nem menti magat, bizonyit vagy nem bizonyit, azon biro uram elöt az jövendeö varosi törvenyszekkor torvenie lezen.

Anno 1654 die 3 Septembris levata praemissa causa et pro D. Ma-

[7] jún. 1.
[8] febr. 8.

gistratus actore idem, qui antea et cum ysdem kivannia, hogy az I. aszony a fóliul megh irt deliberationak eleget tegien es qualificata feleletire alicsa bizonsagit, a masodik puctumra, a hol tagatta az actiot, menczen megh magat negyvenet magaval, alioquin finalis torvenyt war.

Az I. aszony szemelie szerint eleő alvan sem bizonysagit nem producalia, sem penigh mentsegit, hanem kiöniöregh alazatossan az torvenyszeknek az hütves uraval egietemben.

A. protestatur et petit finale iudicum.

Deliberatum est: Mivel hogy az I. aszony sem a documentomanak, sem peniglen expurgatioianak a fóliül megh irt deliberatio szerint eleget nem teszen, seőt, mint documentomat, mint expurgatioiat simpliciter omitalia, országunk törvenie szerint, mint hogy omissio documenti est amissio causae, azert mint a fele gonozteveő erdeme szerint megh büntettetik es feie vetetik. Prot. 1651/54. 330—332.

9) **1654. nov. 26.**

Szabó Mihályné Kaidy Ilonát boszorkányságért megégetik.

Prot. 1654/58. 71—72. Kiadva: Vasi Szemle, 1936. 108—115.

10) **1657. szept. 11.**

Kanovich Tamásné panaszt tesz, hogy Gáll Gergelyné róla azt mondotta: „holt ember feiet veritta elott bizonios napon igette, kinek oly büzi volt, ki miat az egisz ucza nem marathatt".

Prot. 1654/58. 519. Kivonatosan közölve.

11) **1659. szept. 10.**

Szappanfőző Pál özvegye panaszt tesz nemes Thapolczay Miklósné ellen, mert azt mondotta róla:

„Ördög vagy, ludvérczes, az ördögök hozták neked az pénzt, az kit nekem attál, és azért költ el olyan hamar én tőlem".

Prot. 1658/61. 371—373. Kivonatosan közölve.

12) **1666. dec. 10.**

Causa nobilis Catharinae Sandi, Mathiae condam Sartoris Hori, relictae viduae ut A. contra honestam mulierem Susannam Nemet, Benedicti condam Körmendi relictam viduam, velut I.

Pro A. Bornemisza cum nostris azt mondgia, hogy ez I. nem tudatik micsoda gonoszsaghtul viseltetven az el mult 1666 eztendőben Sz. Mihaly[9] nap taiban it az Szombathely piarczon Vasvarmegieben, ez Domina A. Sz. Egyhazbol jöven, rea akadot, hireben, neveben megh gialazvan mondot, am hogy jüve előmben, nem titkolom mar toab, mind ez vilagh elöt azt mondom, hogy e miat holt megh az en edes uram. Item az föllıül nevezet eztendőben Sarlos Boldogh Aszony naptaiban, Birham Katatul rea izent ezen A. aszonyra, ily gyalazatossan mondvan, mond megh neki, hogy ereszen megh az uramnak, hogy csak az aitan mehessen ki. Poenam in generali Regni decreto super emenda linguae sancitam non formidando, mely iniuriat ezen Domina A. aszony eleven diaert feöl nem vet volna. Kivannya azert ezen A., hogy ket üdöben valo factumert külömb külömb megh büntetessek in dupla emendae linguae poena, kirül ez A. torvenyt var. Prot. 1664/68. 299.

13) **1667.**

Causa nobilis Annae Keczkes, primum Gregory Vaszari, deinde Andreae Farkas demortuorum relictae viduae ut A., contra prudentem et circumspectum Andream Szappanfőző ut I.

Pro A. Bornemisza cum nostris proponit: mikepen az jelen valo

[9] szept. 29.

1667 esztendőben Husvét[10] nap taiban az emlétet I. nem tudatik, micsoda gonosz szandekbul az meg nevezet A. aszont itten Szombathelen Vasvármegieben az Giöngiös uczaban levő azon I. maga hazahoz hivatvan, hirében nevében meg mocskolta mondvan hozza: vagi tagadod, vagi nem, meg ettetek világát feleségemnek, mert már csak három hetig elhet.... Prot. 1664/68. 409. Kivonatosan közölve.

14) **1667.**

Causa honestae mulieris Ursulae András, consortis prudentis et circumspecti Jacobi Magiar ut A. contra prudentem ac circumspectum Matthiam Korbar, aliter Kranicz aliter Varga, ut I.

Pro A. Bornemisza cum nostris proponit, Mikeppen az jelen valo 1667 esztendőben circa festum beati Mathiae[11] apostoli az emletet I. nem tudatik micsoda gonosz szandekbul nemes Babos Adras akkorbeli biro uram itten Szombathelen, Vasvarmegieben levő házához hivatvan az I. aszont, azon biro uram es teöb böcsületes emberek előtt is azt mondotta az A. aszon felöl, fejere teszem az ket ujamat, hogi eö czelekette azt a niavaliamat, akiben vagiok, azert giogieczon meg es boczasson meg, derogamine honoris ipsius A. valde gravi et manifesto. Vellet itaque eadem A. memoratum I. ...in poena emendae linguae convinci, lege regni sic dictante.

Anno 1667 die 19 Decembris. Levata praesens causa et iuxta erectam actionem suam pro A. idem qui in prioribus et cum ysdem petit iudicium.

Pro I. Mosony cum nostris et cum generali protestatione dicit. Dato, sed non concesso, si quid praemissorum contigisset, iam non iniuriose uti A. praetenderet neque in derogamen honoris in actione specificata verbo prolata fuisset, verum in actione specificata, festo et anno per ibidem specificatum Andream Babos attunc iudicem Sabariensem cum associato ipse I. haidone huius Civitatis in et ad domum ipsius A. ratione cuiusdam exactionis debiti seu contributionis huius Civitatis missus extitisset, Idem I. ex eadem commissione praetitulati iudicis certam vaccam ipsius A. abducendo, illico eadem A. minata verbis subsequentibus ipsi I. fuisset, vulgo dicendo: sem az Isten, sem az eördög be nem giözne titeket a sok ado fizetessel, de megh hid Vargha Mattias, hogy bizony megh banatom veled. Legh otton azon szokra következendö etszakan az I-t kigyo kepeben, almaban ugy ell czipdezte, mardozta, hogy harmad napiara vert kolletet pökny, de kitül eset, azt nem tudattya. Hogy mingiart pedigh azon fenegetese utan valo eyel eset raita, abbul gianakodot ezen A. aszonyra es ugy mondotta legien, ha mit mondot, de nem valosagossan in contemptum aut derogamen honoris, ha eö töle az A-tol esett e azon veletlen eset raita, Isten s maga az A. tudgia per hocque semmi böcztelenseget az A. aszony ellen az I. az eő imaginatioiaval nem tet es nem is offendalta, hogy pedigh ezek mind igy lettenek legien, kesz az A. megh bizonyetany cum termino et si necessum (!!) foret, proprio etiam juramento verificare, non secus praeallegatum factum fuisse sic et etiam dehonestationem quibus satisfaciendo peteret sui absolutionem.

Protunc A. protestall solemniter, az I-nek egymassal magaban ellenkezeő feleletin, ahol tudnyllik egy felöl az actioban specificalt jniuriosa szokat nylvan megh vallya, mas felől pedigh imillyen amollyan declarationval szavait bödörgetny akarja, legh derekasb mentseget abban helyhezteti, hogy az I. az A. aszony fenegettesit halotta volna, hogy tudnyllik

[10] ápr. 10.
[11] febr. 24.

hazahoz menetelit es az ado be szedeset megh banattya vele, de ezen praetendalt szavai az A. aszonynak semmi attal nem constall, a mint hogy (ha fog kivantatny) kesz az irant magat megh menteny, mind az altal dato, sed non concesso, bar mondotta is, de miczoda boszorkanysagnak jelet kovethetik az I. ezen szokbul, nem de nem volt ez az A. aszonynak ennyhany uttya, mely mellet praecedalvan azirant könnyebseget tudot volna maganak talalny, tudnyllik vagy a böczületes Varas eleiben terjeczteni, anny sok adozasink sullyos terhet, vagy vegre ha maskent nem lehetet volna, földes urahoz is folyamodvan, mind illyen remediumokkal könnyebseget szerezven maganak, megh banathatta volna az Inak raita tet alkalmatlansagat. De hiszem az I. procatora maga is megh vallya, hogy jol lehet estenek az A. aszonytul valami fenegetesek s azok utan talalta az I-t valami nyavalya, melyet az emberi minden testi fogiatkozas ala vettetet termeszet szokot magaval hozny, mind az altal am nylvan maga is megh vallya, hogy eő nem tudgia, se A. aszonytul e vagy kitul let legyen az irant valo bantasa, ha azert nem tutta bizonyossan, ki miat let dolgat, hogy merte az actioban specificalt szokat oly bizonyossan, oly vilagossan s oly böczületes emberek előt az A. aszony ellen ki mondany. Végre, hogy nemely imaginatioval akarja magat salvalny, az sem hasznal, seőt aggravallya, mert hiszen miden az actiobeli szokat mondotta, akkor sem haimazba sem egieb nyavaliaban nem volt, hanem sibi praesens ex praeconcepta laesione honoris igiekezet az A. aszony böcztelensegere, mellyek igy leven, kivánnya az A. asszony, hogy az I. maga nyelve vallasa szerint in onere actionis convincaltassek.

Procurator I. inhaerendo praemissa qualificatae responsionis suae et ibidem petito termino. Quantum ad modernam allegationem, procurator A. dicit, quod eadem allegatio solum praeteritam actionem declararet et circumscriberet, ideo hic et nunc replica indigeret, inhaerendo igitur praemissis suis et petit ibidem reservando procuratoris facultatem.

Proc. A. protestatur super iteratis confessatis procuratoris I., quae siquidem insufficientia essent, ad se salvandum, quin imo actionem actoris confirmarent. Ideo iuxta eadem petit finale iudicium, reservando etc.

Procurator I. inhaeret praemissis suis, reservando semper procuratoris facultatem.

Deliberatum est: Quando quidem praemissa allegatio procuratoris I. ad meritum actionis insufficiens et obscura esse videretur, ideo respondeat directius I.

Procurator I. protestatur super hac deliberatione et liceat tempore appellationis revideri facere, dicit, quod satis clare et quidem qualificatius iam antea respondisse, quibus inhaerendo subjungit, quod verba in actione prolata non derogamen honoris ipsius A. ex contumacia I. facta fuissent, dum in praesentiam protunc iam supra specificati judicis ad instanciam ipsius A. idem I. advocatus extitisset interrogatusque fuisset, utrum ipse I. eadem verba sepe repetita protulisset, ad quam interrogationem prout superius iam allegasset se resolvisset, quod ex quo ipsa A. ipsi I. minata fuisset, immediate subsequenti nocte in praespecificatum morbum incidisset ex suspitione, quod praeter ipsam A. infirmitas ipsius non incidisset per hocque ipsam A. non injuriasset, quae praemissa omnia dato termino docebit.

Procurator A. protestatur super hac quoque priori per omnia simili replica procuratoris I., ad quam cum iam insufficientem repositionem habuisset ulteriori non indigeret, sed restaret solummodo ut quia I. deliberationi non satisfaceret, finale recipiat indicium, quod et urget.

Proc. I. tam prioribus, quam modernae allegationi suae inhaeret et petit terminum.

A. dicit, priora et moderna allegata ad I. convincendum sufficeret. Proc. I. inhaeret praemissis et reservat procuratoris facultatem.

Deliberatum est: Quando quidem procurator I. tam antelatam priorem deliberationem, quam post eandem subnexam responsionem actionem contra se erectam ultro citroque non negaret, quae in se derogamen honoris contineret et quia alias de proprys confessatis judicium daretur, ideo I. convicitur in poena emendae linguae, hoc est fl. 20.

Ezután többszörös appelatio után úgy végezték, hogy

1668 jan. 2. „Egiüt leven Biro uram hazanal tanacz uraimek es ugian akkor az allpörös iuxta deliberationem ante factam executionem kedvet kereset, eöt forintban, a melliet feöl is osztottak tanacz uraimek".

Prot. 1664/68. 403—408.

15) **1667.**

Causa nobilis Annae Kecskés, primum Gregory Vaszari, deinde Andreae Farkas demortuorum relictae viduae ut A. contra honestam mulierem Catharinam Molnar consortem prudentis ac circumspecti Andreae Szappanfőző.

Pro A. Bornemisza cum nostris proponit: Mikepen az jelen valo 1667 esztendőben husvet[12] nap taiban az emletet I. aszoni nem tudatik micsoda gonosz szandekbul az meg nevezet A. aszont itten Szombathelen Vas varmegieben az Giöngiös uczaban levö I. maga hazahoz hivatvan, hireben neveben meg mocskolta mondvan hozza: Azert hivattalak, mert te ennekem az elött is küttel kenyőt, abban giogultam meg, azert adgi mast is. Megint Nylas János, Hetesine, Szücs Palne s Szappanfőző Pálné előtt is nylvan szolot mondvan: Eppen bizoni csak Vaszarine bantot meg engemet, az fuit föl, detrimento honoris ipsius A. valde gravi et manifesto. Unde eadem A. memoratam I. ratione praevia non longo litis processu, sed vigore dumtaxat articulorum publicarum Regni constitutionum super huiusmodi dehonestationibus editorum coram nobis in causam eandemque I. in poena emendae linguae convinci vellet, lege Regni sic dictante.

Prot. 1664/68. 409.

16) **1686.**

Causa eiusdem domini Magistratus A. contra Juditham Markovics, velut I.

Pro D. Magistratu idem, qui antea[13] et cum eysdem proponit: Mikeppen az elmult 1683 esztendőben azon I. aszony nem tudatik minemő ördöngös es gonosz cselekedetektül viseltetvén, felre tévén mind törvényt, mind e világhi sulyos büntetést, ember feyet fözöt az uranak es maganak ruhaival es azon föt vizel Subanis Jánosné hazanak, mely it ezen Szombatheli városban az I. haza mellet vagyon, eleit öntöztette es különben mas practicalt porokkal is es egyeb gonosz bu bajolasokkal es boszorkany cselekedetekkel es varaslasokkal élt. Annak fölöttö nehai Vaszary Jánossal, sogoraval az el mult 1682 esztendőben az adventban faitalankodot es paraznalkodot Rohonczon, Vas varmegyeben levőben a vén Fürdösné házánál, poenam in generali Regni decreto super huiusmodi malefactoribus sancitam incurrere non formidando. Kivanya azon Dominus A., hogy az I. abbeli gonosz cselekedetiert erdeme szerint büntettessek, praevio examine torturae.

Pro A. Pulay cum nostris et cum protestatione iuxta meritum actionis petit judicium et ad latus praemissae actionis suae refert ad productas litteras inquisitionales sub litteris B. et E. denotatas.

Pro I. Thomas Gely cum nostris cum generali juris protestacione, ne in praesentem actionem Domini Magistratus A. et ad latus productas

[12] ápr. 10.

[13] Thomas Gely.

inquisitionales eorundemque visa et singula accesoria consensisse videatur, reservando semper omnimoda praevia facultate sua et siquidem in praesenti D. Magistratus actione duo contra eandem I. praetenderentur, nimirum primo, quod caput humanum modalitate ibidem praescripta coxisset et coctum jusculum hinc inde sparsisset ac pulveribus quibusdam usa extitisset, per hocque se sagam effecisset, adhoc primum reponeret, dato non tamen admisso, etiamsi ex productis inquisitionalibus praemissum primum punctum quoquomodo constare posset, per hoc tamen ex ysdem non elici, quod praetensa I. saga extitisset et existeret, nam in ordine **ad definitionem sagae** requiris, **ut pactum cum daemone habet et pro voto pacti agenda agat, id quod eadem praetensa I. minime habuisset**, nec ex productis inquisitionalibus eliceretur. Per coctionem vero et usum pulverum id minime eveniret, plurimi enim hominum instrumentis talibus uterentur, quorum instrumentorum veluti actum singularium nulla connexio cum objecto haberetur, uti ab exemplo multi hominum annulum aureum in linteamen vel mappam insuere solent et alia etiam instrumenta adhibere in ordine, ubi triticum sererent ad finem consequendum, ut purum trititum exinde ipsis crescat. Deinde plurimi Christianorum, dum aliquod iter peragere vellent, ante egressum coram jumentis certa signa facere solerent, ac aliunde etiam bubolci et subulci in prima expulsione gregis solent laevas occludere, ova et alia infodere ac alia plurima adhibere, ne lupi et alia animalia rapacia gregi per anni circulum aliquod damnum inferant, et rapiant, et alia similia plurima connexionem actus cum objecto non habenti adhibere solerent, per similia autem, si quilibet illorum pro saga reputaretur, poenam criminalem subire deberent, quod absit, praetensaque domina I. ex. praemissis dato, sed non concesso, etiamsi coxisset, et usa fuisset, tum ex praemisso pacto cum demonio habito, sed potius pro bono consequendo, ut pacem inire posset facilius cum suo adversario, Quoad secundum punctum praetensum dicit, etiamsi aliqui testium eatenus aliquid fassi fuissent, forte ex rancore potius, quam ex scienta certa et eatenus maritus, hoc resciens, quod similia de praetensa I. spargentur, examinata ipsa I. tamquam uxore sua legitima compertus est rem secus habere, ac etiam si quid tale contigisset, eidem condonasset, et ab illo tempore cum eadem cohabitasset, prout antecedenter, ideoque idem posterius punctum, per praemissam condonationem (...) ad mentem tituli 105, partis I. D. Magistratus A. prosequi non posset, quam praemissam qualificatam suam docebit cum termino.

Pro D. Magistratu protestatur super confessatis I. et quidem quoad primum punctum dicit cum fere inauditum esset, ut eiusmodi mortuorum capita pro tali medicamine ut I. praetenderet usum habilitatis inferre aut solum practicare visum fuisset, quin potius per usum quotidianum potius omnes per modum legis inhiberentur, ne eiusmodi factiones forent, sed exempla adducta nullam paritatem inferre possent, tantominus eandem a praemissa poena absolverent, cum immediatam criminalitatem et sagiam innuerent, obhoc non obstantibus praemissis adductis talibus, qualibus rationibus inhaerent productis inquisitionalibus, quoad secundum, reprotestatur similiter et praemissam praetensam reconciliationem esse insufficientem, siquidem actus ille non solum actus adulterius, quin potius incestus dici posset, nam admissa affinitate ob quam legitimum matrimonium dici non posset, reconciliatio praetensa immediate ad mentem praecitati tituli stare non posset, quare in ea quoque parte inhaeret productis sic et confessatis I. peteretque petita.

Pro I. cum protestatione exponit, se fassum non fuisse, verum circumscriptive respondisse, dato, non tamen admisso, si quidem ex praetensis productis constare valeret, quoad primi puncti replicam referre,

se ad allegata hic eatenus facta, quantum ad ultimum dicit, dato, non tamen admisso, quod procurator D. A. assereret affinitas aliqua praetensa (coram tribunali vero constare non valente) intercessisset, ex praemissis etiamsi quid ex productis inquisitionalibus evaderet, admissa per procuratorem A. allegata reconciliatione mariti non haberet D. Magistratus A., respectu praetensae affinitatis precipue remotioris gradus, quid tale quod incestum repraesentaret prosequi, Incestus enim inter consanguineos proximioris gradus intercedere, dicta vero affinitas non esset personae alicuius sanguinis propago. Unde non posse concludi, quod extra sanguinem existente aliquis talem actum exercendo incaestuosus dicatur, sed potius adulterium, ideo ex praemissis rationibus cuperet adhuc et reservaret, ut. supra.

Pro D. Magistratu A. quod primum refert, se ad prima sua, quod secundum dicit incestum etiam affinitatem includere et non extra, quare adhuc, ut supra.

Pro I. refert se ad priores suas allegationes suas et reservat.

Deliberatum est: Qualificata I. bimembri existente et siquidem ad ultimam qualificatam suam edocendam terminum peteret. Ideo datur terminus ipsi I. et tenebitur eandem sufficienter edocere, die 20 affuturi mensis Aprilis coram dicto d. judice et sibi adjunctis, cuius serie in simili alio judiciorum termino reportata, receptura judicium, interim detinebitur in vinculis.

Anno 1686 die 20 mensis Aprilis, termino nempe ad edocendam introscriptae I. qualificatam responsionem per sedriam oppidanam his non ita pridem evolutis, diebus celebratam praefixo, praesentibus in domo civitatis generoso domino Joanne Hazatius judice ac Michaele Szombathely, Francisco Viragos, Francisco Jary, Joanne Kozma et Francisco Kerkapoli senatoribus levata.

Pro D. A. cupit, ut I. praemissam qualificatam suam iuxta oblationem et judriam deliberationem edoceret

Pro I. personaliter adstando producit certas litteras, sub littera B. in edoctionem qualificatae suae, satisfaciendo judriae deliberationi et oblationi suae.

Pro A. cupit referri ad primitus celebrandam sedriam.

Anno 1687. die 13 mensis January in sedria oppidana, reassumpta causa praesens, praesentibus generosis ac egregys dominis Francisco Bácsmegiei de Páris, Caspare Béky supremo Judlium, Francisco Akacs, vicejudlium Comitatus Castriferrei, et ex parte eminentissimi domini Cardinalis Leopoldi comitis a Colonics episcopi Jauriensis, uti domini terrestris Francisco Ujvari provisore seu officiali ac homine eiusdem, item judice civitatis ac utriusque ordinis senatoribus.

Pro statuta I. idem, qui in prioribus, et cum ysdem, siquidem I. in priori simili judiciorum termino latae judriae deliberationi satisfecísset, ob hoc cuperet sui absolutionem et nihilominus reservaret reservanda.

Deliberatum est: Considerálván az D. Magistratusnak az jelen erigált két membrumbul álló actioját, hasonlóképpen az I-nak is arra tett feleletit, ugi a mellett bé adott testimonialist is, és a törvenben producalt inquisitiot is, szorgalmatossan meg visgalvan, mivel azert ezen I. azon előbbeny terminuskor occasione secundi membri oblatiojanak es arra tett deliberationak eleget tett, a mint a véghett sub dato die 2 mensis Marty anno 1686 Nemzetes Vasdinniey János, Vaida Miklós fő és vice szolgabirainak, Haygató Mihál esküttyenek ezen nemes Vasvarmegienek, ugi Hertelendi László subscriptiojokkal es szokott pöcsétekkel meg erősettetett es be adott testimonialisokbul ki tetszik, arra nézve ezen I. az D. Magistratus impetitiojatul absolvaltatik, Ami penigh azon actionak

első membrumát, ugi mint emberfey főzést illeti, melly actusát ezen I. maga is coram tribunali meg vallya, aki ebbeli cselekedetinek, iollehet föllyeb meg irt mod szerent valo okát adia ugian, de az heltelennek es eleghtelennek itéltetik, ebbeli vetkeert mindazonáltal halált sem érdemel, de mégh is másoknak példáiára nézve is, temporalis avagi üdő szerént valo büntetést el nem kerülhet, melly büntetése vétkének mértékéhez képest az D. Magistratusnak gratiaiara hagiatik, azonban foghságban tartatik. Prot. 1678/86. 521—525.

17) 1687. jan. 13.

Causa eiusdem D. Magistratus ut A., contra Georgium Logodi in vinculis adstantem, veluti I.

Pro D. Magistratu idem, qui in priori[14] et cum ysdem proponit:

Mikeppen az I. nem tudatik micsoda ördöngös cselekedettül es gondolattul viseltetven, félre tévén mind az Istennek eő Szent Fölséghének, mind penigh e világh sulios büntetésinek felelmet, az el mult 1686 esztendőben, Szent Ivan[15] nap táiban ezen Szombatheli város Fülöp nevü tehen csordássa előtt valo marhakra ördöngösseggel farkast avagi farkas képében az ördöghöt küldvén, nemes Kerkapoli Ferencz uramnak egi tehenet, Rusa Jánosnak is egi tehenet es Csizmazia Miklósnak is egi tehenet ugian ezen szombatheli határban afféle farkassal meg maratta, melly marásban megh is döghlöttek ezen tehenek. Poenam super huiusmodi maleficis in generali regni decreto sancitam incurrere non formidando. Kivánnya azert az d. A., hogi azon I. abbéli ördögel valo szövetseges gonosz cselekedetiert érdeme szerent megh büntettessek, praevio examine torturae, kirül törvént is var. Et ad edocendum actioni insertum maleficium produceret certam inquisitionem sub littera B. ac etiam recognitioni dominorum Judicum submitteret. Quibus inhaerendo cuperet iudicium.

I. personaliter adstando negat simpliciter actionem.

Pro d. A. protestatur super simplici negativa I. inhaeret productis inquisitionalibus et etiam recognitionibus ac submittit etiam recognitioni domini Francisci Uyvari provisoris huius loci. Quae si minus suffragarentur, inhaeret titulo 32 partis 2.

Deliberatum est: Jollehet ezen I. az ellene erigalt actioban nevezet cselekedetet coram tribunali tagadgia, mindazonáltal az ellene be adott d. Magistratus inquisitioiaban lévő két világos bizonsághok vallásibul es külömben két böcsületes hitves személlyeknek relatioibul világossan meg bizoniodik, hogi abbeli gonosz cselekedetit ez előtt már meg vallotta, hogi Csordás Mihál kisztésébül es kerésére bocsátta ki az farkast, hogi kárt tegyen, azert mint efféle ördöngös és gonosz tevő érdeme szerent meg büntettetik, es tüzre itéltetik, praevio examine torturae.

Prot. 1686/89. 69—70.

*

ANTON TIBOR HORVÁTH: **Hexen und Hexenprocesse zu Szombathely.**

Auszug. Der Verfasser recensiert kurz 17 Hexenprocesse aus dem XVII. Jahrhundert auf Grund der im städtischen Archive vorfindlichen Protocolle. Er konstatiert, wie auffallend es sei, dasz der mit dem Teufel paktierende Hexentypus aus dem fernen europäischen Westen so überraschend schnell — schon gegen Ende des XVII. Jahrhundertes — in Szombathely erscheint.

[14] Szalánczy Márton.
[15] jún. 24

Alkalmazhatók-e a dunántúli magyar népi építészet elemei a balatonmenti nyaralók korszerű megtervezésében?

Írta: TÓTH JÁNOS.

(A B. I. B. 1936. évi országos pályázatán I. díjjal jutalmazott pályamű.)

Korunk faji törekvéseinek szomorú jelensége, hogy amikor minden nép ösztönösen, vagy tudatosan átmentette tradícióit irodalmában és művészetében, a *magyarság nem tudta művészetét,* különösen építészetét a maga egyéniségének megfelelően teljesen átalakítani, *újra magyarrá formálni.* Azt lehetne mondani, hogy az eklekticizmus és a szecesszió megzavarta a magyarság művészetének töretlen fejlődését és a rokokó beteg, hamis életszemlélete rányomta bélyegét — néhány remekmű kivételével — minden műalkotásra. Hosszú ideig vajudtak nálunk a korszerű törekvések is, mivel a „rokokó életszemlélet" nyomán a háború utáni években egy elgondolásban „romantikus" építőstílus, a neobarokk megnehezítette az új művészet teljes térhódítását. Amikor a korszerű építészeti stílus végre maga alá gyűrte a „romantikus" építőstílust, olyan heves harcok árán ért el uralmához, hogy a győzelem mámorában nem tudta az új stílust magyarrá érlelni. E helyett teljesen felszívta az idegen hatásokat, és eleinte német nyomokon a vertikális, később a hollandok nyomán a horizontális tendencia érvényesült a tömegképzésekben. Egészen természetes, hogy alaprajzban kizárólag a funkció elve s az egész építészetben a tárgyiasság érvényesült. Csak néhány egészen kimagasló magyar lélek tudta visszatükröztetni a nemzeti sajátosságokat és továbbfejleszteni a népi építészet eredményeit. (Árkay, Kós.) Műveik igazolják, hogy a *magyar építőművésznek csak magyar művészetet lehet és szabad alkotnia a korszerű eredményeken keresztül,* mert csak így lesz képes az *európai értékű magyar művészet* megteremtésére.

Az építésztársadalom nem foglalt egységesen állást a nemzeti törekvések mellett. Egyrésze elszántan esküdött a funkció elvére és voltak, akik megtagadták a művészi kompozició természetes szükségszerűségét azzal az elgondolással, hogy ami szerkezetileg jó, az szép is. A másik csoport azt vitatta és érvényesítette művészetében, hogy az építészet: művészet s mentes minden fajiságtól, tehát nemzetközi. Csak a legkisebb csoport, a fanatikus magyarságkutatók csoportja, harcolt azért a gondolatért, hogy a magyar építőművész csak akkor őszinte, ha felkutatja a népi építészet eredményeit, megkeresi önmagában a magyar vér ritmusát és erős keleti lelkiségén átszűrve a nyugati eredményeket, alkotja meg a magyar földből kinőtt épületeit.

Talán a magyar nép öntudatra ébredésén kívül leginkább az idegenforgalom nagyarányú fellendülése ébresztette fel a két, a tradíciókkal szemben negatív magyar építésztábort dermedt álmából. Kétségtelen, hogy minden nemzet korszerű építőművészetében bennemaradtak tradíciói, és amikor a magyar földön az idegenek azt keresik az épületekben, ami sajátosan magyar, a kérdés felett napirendre térni nem lehet, hisz egészen természetes is, hogy *ami magyar földön épül, annak magyarnak is kell lennie.*

Néhány építész évek óta kutatja a magyar falut, mely a mult század harmadik negyedéig épületeiben átmentette

1. ábra. **Kástu** (Kammer). Szalafő (Vas vm.): Pityerszer 131. hsz. Visontai Dániel tulajdona. — Fot.: Pável Ágoston dr.

az ősi népi építészet gyakorlati és művészi eredményeit, és keresik, hogy ezekből az eredményekből, melyeknek megmaradt emlékeiből egyre több pusztul el, mit lehetne és mit kell felhasználni a magyarság jövő építészetében. Ennek a kérdésnek megvilágítása céljából végig kell elemeznünk, hogy a *falunak és lakóházának fejlődésében miért állott be szakadás, és mi lett volna, ha a természetes fejlődés zavartalanul történik.*

A falu építészetének fejlődésében elsősorban az *új településeket* vizsgáljuk. Ezek tervszerűtlenül történtek, sivár, katona-mérnöki rend szerint, a természetes adottságok figyelembevétele nélkül. A telkek szűkek lettek, hogy a zsellérek is megvásárolhassák, és néha annyira kiuzsorázták a területeket, hogy csak zártsorban, tűzfalasan épülhettek be, természetesen a drága kapualja beépítése nélkül, otromba, meredező tűzfalakkal. Azzal sem törődtek a parcellázók, hogy a terep dombos volt-e, vagy sík, s így nem használhatták

ki a változatos terep szépségét. A házak így nem helyezkedhettek el szervesen a természetben, hanem attól függetlenül, unalmas rendben sorakoztak egymás mellé.

A falusi utca egységét megbontotta a zártsorú építkezés a telekuzsora és a hamis életszemlélet következtében. Mindenki nagyobbnak akart látszani, mint a szomszédja. A kollektív életérzés helyett az egyéni lépett előtérbe. A házak az utcának épültek: egyik magasabb volt, mint a másik. Meredeztek a tűzfalak. A magyar utca felébredt hamupipőke

2. ábra. **Primitív szőlőpergola** (Primitive Rebenstock-Pergola). Nárai (Vas vm.) Fot.: T. J.

álmából és királylány akart lenni, de csúfabb lett a szolgálónál.

A falusi lakóház fejlődésében is szakadás állott be. A civilizáció túlhirtelen jött, és a falu nem tudta megemészteni. A vasút, a jobb utak túlközel hozták a falut a városhoz, s a város a nép egészséges életszemléletét megrontotta. Természetesen csak a külsőségeket vette át — belső tartalom nélkül — építészetben és lelkiségben egyaránt. A konyha kitágult: odahúzódott a ház egész népe, és a szoba „tiszta szoba" lett, használaton kívüli fényűzési eszköz. Így a higiénia is háttérbe szorult. A fiatalok a nedves kamrába szorultak, s a lakás elvesztette meleg otthonjellegét.

Mi lett volna a *természetes fejlődés?* A civilizáció minden eredményének okos felhasználása! A lakószoba kibővült volna hálófülkével, amint az a székelyeknél, ennél a zárt

egységben lakó, ősibb és fejlettebb kultúrájú népnél megtörtént. A konyha megkisebbedett volna, hogy kiszoruljon belőle a ház népe, s ne ott élje le egész életét, amint az ma, sajnos, még a középosztály legnagyobb részénél is tapasztalható. A lakószobában laktak volna, és az nem vált volna

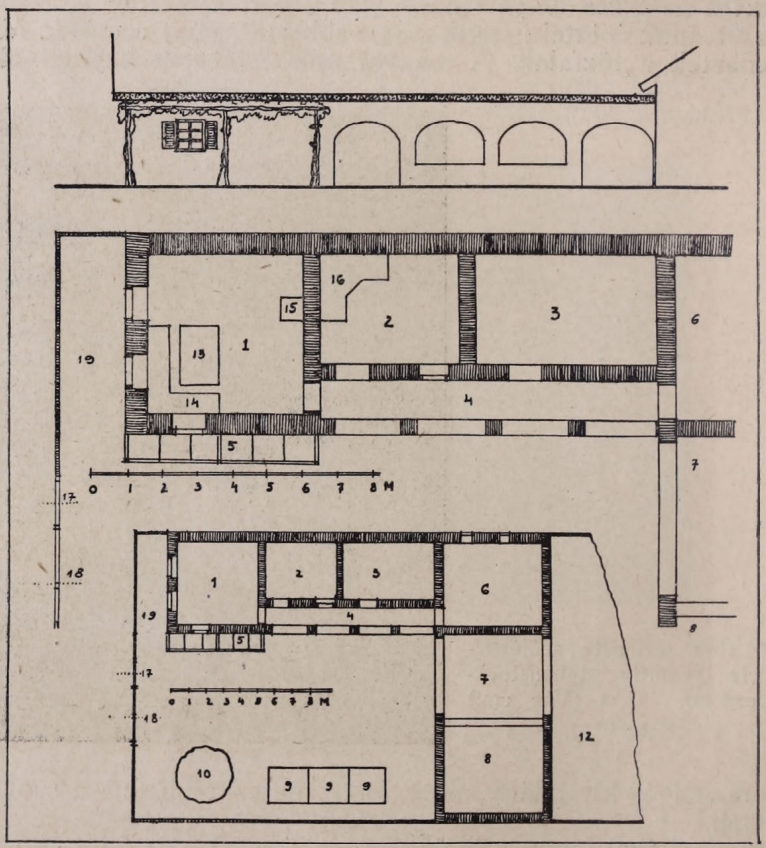

3. ábra. **Sarokablak ebédlősarokkal** (Eckenfenster mit Speisezimmerwinkel). Kiscsörötnek (Vas vm.), 218. hsz. Alaprajz, (-részlet), udvari homlokzat. 1: szoba; 2: konyha; 3: kamra; 4: oszlopos tornác; 5: szőlőpergola; 6: istálló; 7: szekérszín; 8: pajta; 9: sertésólak; 10: szénaboglya; 11: udvar; 12: kert; 13: asztal; 14: sarokpad; 15: kályha; 16: tűzhely; 17: kiskapu; 18: nagykapu; 19: előkert. — Felvette: T. J.

„tiszta szobává". A W. C. tető alá került volna, a „ház alá". A ház alaprajza tömörebbé vált volna: két traktusossá, mert így kisebb alapterületen elfér a nagyobb lakás. Ennek következtében a ház egész oldalán végigfutó tornác a gyakorlatiasság elve alapján megrövidült volna, de minden gya-

korlati értéke mellett esztétikai elem maradt volna úgy is, a ház egyetlen külső dekoratív eleme. Az ablakok megnagyobbodtak volna. A tető tűzbiztos héjazatot nyer, s a melléképületek a főépülettel szorosan összeépülnek. A további fejlődésben a kőépítkezés lépett volna előtérbe ott, ahol a kő olcsón termelhető, vagy beszerezhető (pl. a Balaton északi partján), s ahol olcsóbb a téglánál. A telek drágulása következtében pedig az emeletes építkezés — melynek primitív, ősi nyomai Dunántúlon a „kástukban" (1. ábra) feltalálhatók — kifejlődött volna. Ha nyomon követjük a

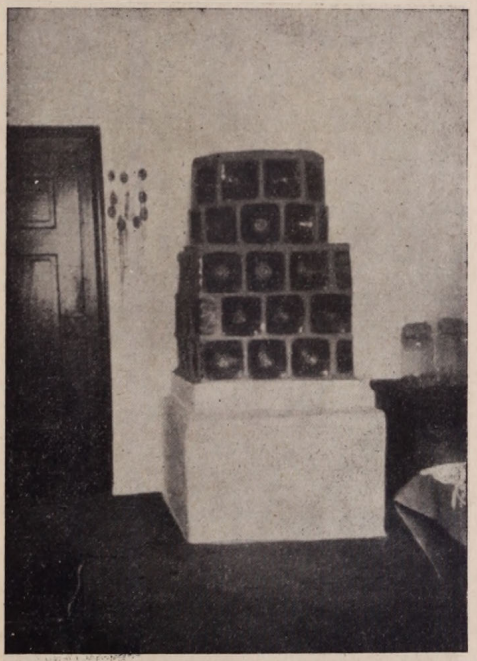

4. ábra. **Szemes kályha.** („Szemes"-Ofen.) Perint 18. hsz. (Vas vm.) A ház — Kiss Jánosné tulajdona — 1850-ben épült. — Fot.: T. J.

székely építkezést, feltevésünket igazolva látjuk. Ott ki is fejlődött az emeletes építkezés, és az épületek tömegei hasonlatosak a mi kástunk tömegéhez, melynek részletképzésében, arányaiban elvitathatatlan az ősi, népi építőművészeti érzék.

Makacs kor- és kórtünet, hogy ma az otthonok sivárak, barátságtalanok, nem „otthonok". Ma minden kislakás, mely a város szomszédságában épül, a városi házat utánozza a külsőségekben. Ugyanezt a hibát követi el a város, amikor házai a nagy város palotáit utánozzák. Valahogy elromlott a természetes emberi őszinteség: a zsellér a birtokos parasztot, a paraszt a földesurat, a földesúr a mágnást, az iparos a tisztviselőt, a tisztviselő a főtisztviselőt utánozza. Mintha a háború következtében megbomlott volna a magyar faj

egészséges életszemlélete. Mindenki a külsőségeknek él, nem a jövőnek és elfeledkezik a multról, tradícióiról.

A magyar falu építésének eredményei minden vonatkozásban felhasználhatók a balatonparti építkezéseknél. Ennek bizonyítására elsősorban az *ősi magyar falu térbehelyezését* mutatjuk be. A magyar nép a maga ösztöneivel a helyes térbehelyezés gondolatának szolgált akkor, amikor egységes településeit kiépítette. Az épületek belesimultak a táj ritmusába, és vele élő szerves egészet alkottak, sőt felfokozzák a táj életét a maguk egymáshoz hasonló megjele-

5. ábra. Ev. templom belső fényképe. Épült 1785-ben. Nemescsó (Vas vm.) (Inneres der evang. Kirche in Nemescsó.) — Fot.: T. J.

nésével. Tipikus példák erre a Balaton északi partján lévő szőlőhegyek présházai, lakóépületei és a régi nyaralók. A homlokok mind délkelet felé, a Balatonra néznek. A kis présházak fehér homlokai legnagyobbrészt oromfalasak, és úgy koronázzák a kis dombhajlatokat, mint sok apró templom. Távol is esnek egymástól, sehol semmi összezsúfoltság, sehol kiabáló tömeg. A kisebb-nagyobb házak, kúriák ezt a nagyszerű, alázatos alárendeltséget hirdetik. Egyik sem akar versenyre kelni a dombokkal. Szépen, lágyan beléjük simulnak, vagy megkoszorúzzák azokat. A fehér homlokok a zöld háttérbe olyan jól beleillenek. Így van ez Dunántúl többi részén is. A Balaton környékén érdemes megfigyelni a Szegedy- és Kisfaludy-háznak a táj tömegébe való bele-

simulását, vagy a tihanyi part szerencsés, korszerű rendezését, mely talán az egyetlen új terület a Balaton környékén, melyet a háború előtti és utáni idők a multszázad vége óta nem rontottak el.

Ugyanezt tapasztalhatjuk a *régi utcaképeknél* is. A házak egymáshoz hasonlóak, különösen ott, ahol egy teremtő akarat hozott létre egy egész települést. Sehol egy kiabáló tűzfal. Mindenhol gondoskodott a régi falu egy-egy tökéletes uralkodó utcalezáró tömegről. Ezek természetesen helyezkedtek el a falu legmagasabb pontján, és szervesen beleilleszkedtek a táj összképébe és színfoltjaiba. A házak nagy kontyos ormainak fortisszimói voltak ezek az uralkodó töme-

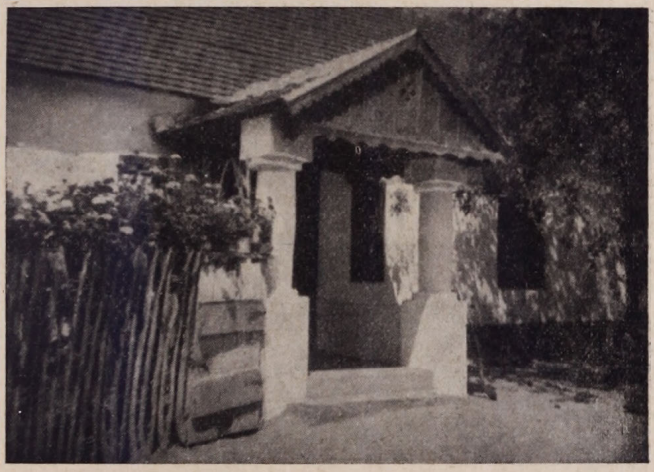

6. ábra. **Kódisállás.** („Bettlerstand".) Épült 1884-ben. Gősfa (Vas vm.) Fot.: T. J.

gek; sehol egy törés! A magyar faj ösztönös megérzéssel komponált, és sohasem tévedett. Talán ezért érte el ugyanazokat az eredményeket, mint a korszerű nagy építészek a város- és falurendezések gyakorlati és esztétikai értékeiben.

Ha a *magyar ház* építési anyagait vizsgáljuk, azt tapasztaljuk, hogy azok vidékenkint hasonlók, de külső megjelenésük mégis mindig más és más. Az ősi építkezés favázas, — ahol több a fa, boronás — az alapozást helyettesítő óriási talpgerendákkal. A favázat, boronát sárral tapasztották és meszelték. A ház egész fala fehér, a lábazati falrészek pedig színes meszelést nyertek. A tetőszék náddal, szalmával fedett. Erős fakonzolok tartják a sövényfonásos, vagy deszkázott faormot, mely felett a tető rendszerint félkontyosan előugrik. A zsuppfedést cifrázzák az éleken, s a konty széleit lépcsősen, félkaréjban képezik ki. Ennek dekoratív ér-

téke elvitathatatlan. A nádfödés merevebb, nem ilyen szép, bár a balatonparti építkezéseknél épp a hozzáférhetősége következtében olcsó, és pácolással tűzbiztossá is tehető. Mégis gyakoribb a szalmafedés, talán éppen dekoratív hatása következtében.

A kőépítkezés ritka Dunántúlon, mégis előfordul itt-ott, a Balaton partján is; ez az anyag különösen hálás. A kőművesek szépen dolgozzák meg: keskeny fugákkal. Jól válogatják össze az apróbb és nagyobb darabokat, és a kő szép nemes, vörös-barnás színe (almádi kő) a balatonparti építkezések jövőjét sejteti. A kő itt olcsó, és szép színével

7. ábra. **Falmélyedéssel összefoglalt oszlopos tornác.** (Mit Wandhohlung zusammengefasster Säulengang). Nagynarda 48. hsz. (Vas vm.) Fot.: T. J.

belesimul a környezet tónusába. Egyébként jól faragható, és a faragások helye idővel patinát nyer.

A léckerítések alacsonyak, derékmagasságúak, és így nem zárják el a házat az utcától. Megmarad így a falu nyiltnak, olyannak, amilyen a ház a maga derűs, harmonikus nyiltságával, amilyen maga a magyar nép is.

A pergola ősét is megtaláljuk a népi építészetben. (2. ábra). Néhol, így Velemben is, az utcajárda fölött több ház előtt az egész utcán keresztül épültek ki a szőlőlugasok faragatlan, vékony, egyenes faágakból, és a járókelők az utcán végig lugas alatt jártak. Kár, hogy az erősebb járműforgalom miatt el kellett tűnniök, s csak itt-ott maradhattak meg a járda fölött növényzet nélkül, siváran. Másutt a kis előkertek pergoláit borítja be a futónövény friss zöldje, s így helyettesítik ezek a pergolák a tornácot. Olasz földön — így Capriban is — a ház homloka, oldala mellett szokásosak

ezek a primitív pergolák, melyek a kerteket és házakat oly derűssé teszik.

A mennyezetek a lakásban fűrészelt, gyalult fagerendákból és deszkákból készülnek, melyeknek meleg, barnásszínű páca a szobát oly barátságossá varázsolja. A falak fehérre meszeltek, a bútorok kemény fából készültek, s úgy helyezkednek el a szobában, hogy a járófelületet ne zavarja semmi. A legsajátosabb a szoba két *sarokablaka*, mely a korszerű építészetben is annyira szokásos. Ezek alatt húzódik a sarokpad, előtte asztallal, székekkel. (3. ábra.) Ez a magyar szoba *ebédlő sarka*. Az ablaktalan felület mellett helyez-

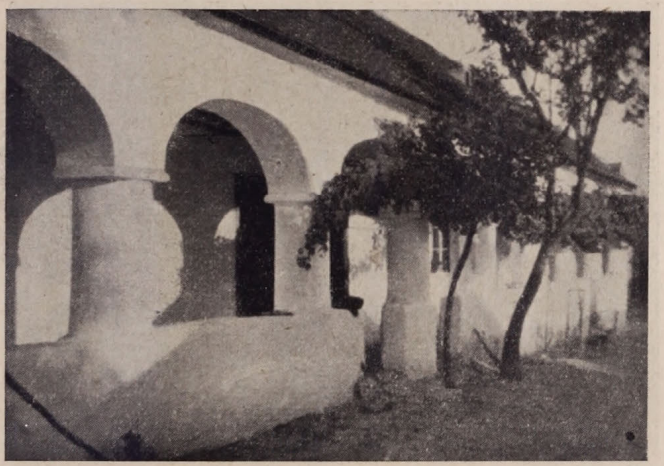

8. ábra. **Oszloptornác külső képe** (Säulengang). Nemescsó, 15. hsz. (Vas vm.). — Fot.: T. J.

kednek el az ágyak. A szoba legdíszesebb része a *szemes kályha*. (4. ábra.) Ma is látni néhányat a régi falvakban, így Perintben is. Szép zöldes, barnás színű, mázas cseréptálakból, „szemekből" van kirakva, alsórésze térdmagasságig falazott, fehérre meszelt, négyszögletes alaprajzú; a felsőnek alsófele négyszögletes, a teteje hengeralakú. A szemek közötti hézagokat kék, vagy fehér meszeléssel színezik. Kár, hogy divatjamult ezeknek a szép cserépkályháknak, pedig gyakorlati szempontból is volt előnyük a mai cserép-, vagy vaskályhákkal ellentétben. Kívülről, a konyhából fűtötték fával, vagy szalmával, és a meleget is igen jól tartották. A szoba tiszta maradt, nem szemetelték be hamuval, gallyakkal, törmelékkel a padlót. Néha egy kis sütőlyuk is van rajtuk, jól kibélelve cseréppel vagy bádoggal; itt melegítették a vacsorát, sütötték a krumplit. *A szobák alacsonyak.* Toldi Miklós, amikor táncolt, beverte a fejét a szoba mestergerendájába. Alacsonyak az ajtók is. Egy magasabb ma-

gyarnak meg kell hajtania a fejét, hogy bele ne üsse az ajtó szemöldökfájába. A konyha pitvarában mázas, színes cserépkorsók és tálak vannak a tálason. A *konyhában* olyan kemence van, amely mindenhez ért, kenyérsütéshez, főzéshez egyaránt.

Ezekből az eredményekből mindent felhasználhatunk a Balaton partján. A szoba magassága is kisebbre vehető, természetesen nem a fenti mértékben. Kár, hogy az építési szabályrendeletek a 2.6 m magasságból nem engednek, pedig a nyaralóknál elégséges lenne a 2.3 m is angol példára, sőt a mellékhelyiségeknél a 2 m magasság is.

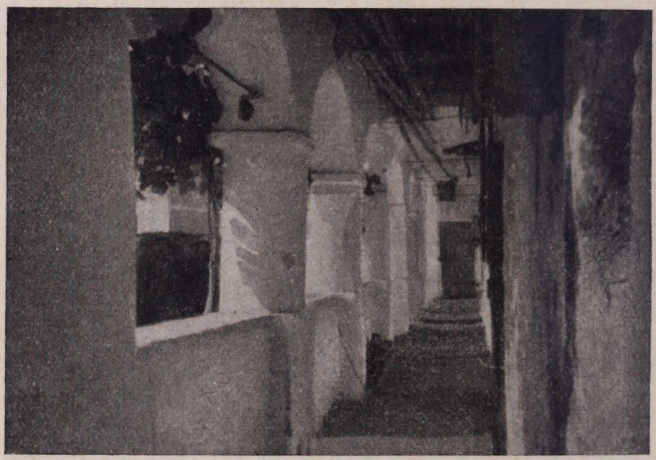

9. ábra. **Oszloptornác belső képe** (Säulengang). Nemescsó 15. hsz. (Vas vm.). — Fot.: T. J.

Bemutatunk ábráink között egy templombelsőt is. (5. ábra.) Ez a XVIII. század végén épült templom elüt minden más országban épült templom belsejétől. Minden fából készült itt, a fa részben festett, részben pácolt. A templom berendezése, a belső kompozíció és a részletképzések magyar ösztönnel készültek. Ilyen templomokat álmodunk a Balaton mellé.

A magyar ősi ház *tornáca* nyitott. Ez eleinte csupán az udvarra nyíló tágas ereszalja. Ebben különbözik a magyar ház minden nyugati háztól. A tornác képezi az átmenetet a szabad természet és a zárt tér között. Nyáron az asszonyok a szobában hálnak, a férfinép az eresz alatt, a tornácon. A tornác nyiltsága a magyar faj egyik jellemvonása és építészetének is egyik sajátossága. Huszka érdekesen bizonyítja, hogy az eresz-tornác ősi perzsa, tehát keleti vonás, *s nem a kúriális építészettől vette át a magyar nép.* Az eresz megvan az ősi házban: ha megrokkant, alátámasztották; ké-

sőbb a támasztó oszlopokat sűrítették, díszítették, faragták. A módosabbak a faoszlopot kő, vagy vakolt téglaoszlopokkal helyettesítették. Aztán átboltozták. Így keletkeztek a legváltozatosabb oszlopos-íves tornácok. Egyiknek íve nyomott, a másiké félkör, vagy emelt ív. Az oszlopok is hol zömökek, hol magasak, hol egészen alacsonyak, törpék, néhol klasszikus nyomokkal. Az eresz oldalt is, a legősibb településekben is megtalálható. Kukoricaszárogatásra, a nagy létra felakasztására használták fel. Itt élt nyáron a falu otthon maradt népe. Itt játszottak a gyerekek. Ha kissé

10. ábra. **Faragott faoszlopos tornác** (Geschnitzter Säulengang). Vasboldogasszony, 30. hsz. (Vas vm.). Gotthárd István 1866-ban épült háza. Fot.: T. J.

költséges volt is oszlopos tornácként való kiképzése, ősi formájában, az ereszben ma is megtalálható a nyoma. A legújabb településekben is gyakori. *A tornác talán legsajátosabb vonása népi építészetünknek*, és ez talán az egyetlen motívum, mely minden kényszer nélkül átvihető a balatonparti építkezésekre gyakorlati és esztétikai szempontból egyaránt.

A magyar nép nagy *ritmusérzékének* megnyilvánulását nyomon kísérhetjük a falu legrégibb utcájában, ahol a házak mind hasonlatosak egymáshoz, és homlokukkal, lelógó nagy kontyukkal mind az utca felé fordulnak. Vagy a legősibb településekben, a „szerekben", ahol a falu 6—10 kis telepből áll, melyek dombtetőkön, völgyekben ritmikusan helyezkednek el, és a legmagasabb ponton épül fel templomuk. Ez a ritmus a magyar föld ritmusa, s ezt a ritmust felfokozzák az ősi települések azzal, hogy a dombvonulatok szépségét nem zavarják meg oda nem illő elemekkel. Az épületek bele-

simulnak a nagy harmóniába, s egyetlen domináló elemükkel, az istenházával csendül harmóniába a monoton muzsika. Ugyanez a ritmus csendül ki tornácaikból, melyeket páratlan gyakorlati és esztétikai érzékkel formálnak ki. Ezek általában keletre néznek, épületeik homlokai pedig délre, hogy minden jó meleget magába fogadhasson a ház. A tornácok néha csak kétoszloposak. Ezeket mifelénk „kódisállások"-nak hívják. (6. ábra.) Gyakoriak a háromosztású tornácok is. A nagy, síma falfelületet csak a jó arányú tornácok bontják meg (7—11. ábra.) A legkorszerűbb építészeti esztétikai elv ez, feloldani a nagy síma falfelületet hangsúlyozott (a bejáratot hangsúlyozó) dekoratív folttal, s egyben magyar is, mert magát a tornácot is mint díszítményt fogja fel a magyar. Végül a legmerészebb építészeti kompozíciós elvet is ösztönösen szolgálja: egyensúlyozott asszimétriát ad, melynek építészeti értékét felesleges hangsúlyozni. Ez a hármas építészeti érték teljes egészében átmenthető a balatonparti környék építészetébe. Néha körüskörül viszi a tornácot a ház oldalán és a ház előtt (10—11. ábra.), de az ajtó-, ablaknyílások ritkán esnek össze a tornác oszlopnyílásainak tengelyével, mivel erre nincs is szükség, hisz a tornác annyira kiemelkedik, hogy nem lehet bántó a tengely eltolódás.

A magyar nép a szimétriát egyébként sem szereti, hisz a szimétria egy kis ház szerves alaprajzából nem nőhet ki. Az asszimétriát egyensúlyozza, s ebben az egyensúlyozásban, melyet ösztönei parancsolnak, páratlanul leleményes. Ez érvényesül a homlokzatképzésben, ahol az asszimétria csak akkor fedezhető fel, ha kutatjuk, annyira egyensúlyozott a homlokzatképzés. A fehérre meszelt homlokfal nyílásfelületei teljesen függetlenek a szimétriától, és ezt az asszimétriát színezett, faragott, ritmikusan elhelyezett orommal egyensúlyozza. (12. ábra.) Tornácai sem fekszenek az oldalfal közepén. Eltolja oda, ahol éppen szüksége van rá, és annyira kihangsúlyozza (l. falmélyedéssel összefoglalt tornác, 7. ábra), hogy az asszimétria nyugodttá és kihangsúlyozott dekoratív elemévé válik az oldalhomloknak.

A magyar lelkisége ellentétes. Sírva vigad. Ez az életszemléletére is természetesen rányomja bélyegét. Épületeire is. A fehér falon a zsalugáteres ablakok sötétre festettek. A nagy falfelületen az ablakok kicsinyek. Az óriási talpgerenda alacsony, kicsi házat hord. A karcsú, faragott tornácoszlopon nehéz konty ül, de a nehéz kontyot is megkönnyíti az alatta lévő faorom festésével, vésésével, s így az egész felsőrészt látszólag könnyebbé teszi. Végeredményben a sírva vigadásból harmónia születik.

A magyar faj építészetében kiegyenlíti keleti lelkisége és a nyugati gyakorlatiasság közötti nagy ellentétet, és erre

nagyon is alkalmas, mert az építészetnek a szerkezet nem nyelve, csak eszköze. A régi magyar népi építészetnek az az örök építészeti értéke, hogy *minden esztétikai elem gyakorlativá s minden gyakorlati esztétikaivá vált benne.* Ortutay szerint: a magyar nép művészetében a reális és irreális elem együtt jelenik meg s ez a szemléletforma totalitása. Ezt érezzük ki épületeiből is.

Balaton. Egy szegény ország csodálatos vize, egyik legnagyobb kincsünk. De úgy voltunk vele, mint a gyermek a

11. ábra. **Faragott faoszlopos tornác részlete** (Geschnitzter Säulengang). Vasboldogasszony 30. hsz. Fot.: T. J.

talált gyémánttal. Gurigázott vele, amíg el nem nyelte az utca pora.

Ősi hagyományok. Ezekkel meg úgy voltunk, mint a nagyúr, aki szégyenli szegénysorsú szüleit, gyermekkora nyelvét és emlékeit. Pedig minden erejét tőlük nyerte.

Félünk, hogy már majdnem késő a Balaton partján a segítség. Ezek a rossz épületek, amelyek hol összezsúfoltan, hol kihangsúlyozottan a Balaton partján állanak, mindaddig ott maradnak, amíg a közönség művészi nevelése oda nem fejlődik, hogy megismeri építészetének átmentett tradícióit, maga is segíteni akar a hiányokon, s átalakítja rossz tömegű, alaprajzú épületeit. A jövő fejlődésének az egyik útja: rombolva építeni. Lerontani, ami a multban rossz volt, s a magyar érzés erejében bízó hittel magyarrá varázsolni az egész Balaton környékét.

Csodálatos, hogy ennyire megkésve keressük építészetünkben azt, ami sajátosan magyar. Még mindig állnak az ősi épületek, de napról-napra fogy a számuk. Szerencse, hogy egyre többen állnak a kutatók sorába. Aki az építészek közül egyszer belekóstolt a kutatás örömeibe, nem bírja abbanhagyni. Kutatásai során önmagában is megkeresi a magyar ritmust, s munkáiba átviszi a tradíció erejét.

12. ábra. **Színes, faragott faorom** (Bemalter, geschnitzter Giebel). Gősfa, 64. hsz. Épült 1879-ben (Vas vm.). Nagy Mária tulajdona. — T. J. rajza. Méret 1 : 100.

A tennivalókat a következőkben foglalhatjuk össze:

Tervpályázat útján el kell készíteni a Balatonpart összes fürdőtelepének és azok környékének *szabályozási és fejlesztési tervét*, és pedig elsősorban azokét, melyek fejlődésképesek. Állami támogatással csak azokat a fürdőtelepeket szabad fejleszteni, amelyek egészséges és szép fekvésűek, és megvannak, vagy könnyen megvalósíthatók közműveik. Csupán azokat az új telekfelosztásokat szabad jóváhagyni, amelyek a szabályozási tervek alapján készülnek, s így el lehet érni azt, hogy a fürdőtelepek belterjes fejlődésnek indulhassanak a jelenlegi külterjes és rendszertelen fejlődés helyett. Csak így simulhatnak bele az új települések a Balaton csodálatosan szép környezetébe.

Állami támogatással kell *segíteni a kutatókat*, hogy a megkezdett munka befejezhető s az eredmények publikálása

megvalósítható legyen. Az egész országban elkezdődtek a kutatások, a Balaton környékének, Nyugat Dunántúlnak és Észak Magyarországnak teljes feltárásán már évek óta dolgoznak a kutató építészek és ethnográfusok. Már eddig is csodálatosan gazdag anyag gyült össze: fényképek, felmérések a régi, magyar érzésben fogant épületek külsejéről, belsejéről s az alaprajzokról egyaránt. A teljes felkutatás még évek hosszú és fáradságos munkája lesz, de a meglevő anyag egyrésze a közeljövőben a nagy nyilvánosság elé kerül, hogy megtermékenyítse a magyar építészek teremtő erejét és igazolja, hogy itt, a magyar földön mindig magyar földből

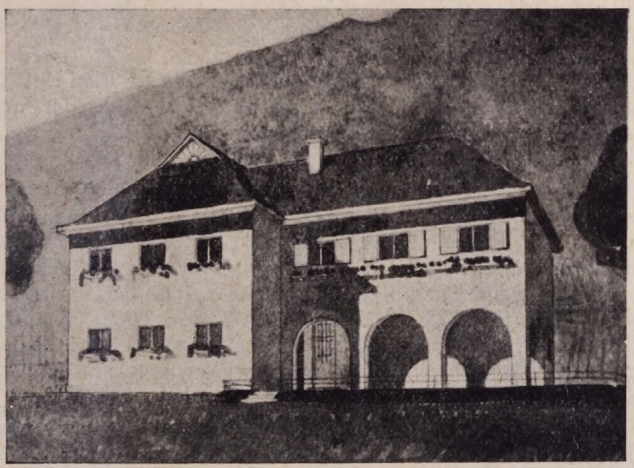

13. ábra. **Velemi gyermeküdülő terve** (Plan des Kindererholungsheimes in Velem). Tervezte: T. J.

sarjadt ki a népi építészet minden remekműve s hogy a magyar építőművésznek itt csak magyarul szabad építenie.

A közületek nagyobb építészeti létesítményeiket csupán *tervpályázat* alapján valósíthassák meg. A tervpályázat alapgondolata a magyar épület legyen alaprajzban, tömegben és részletképzésben. A pályatervek elbírálását is ez a szempont vezesse. Így el lehet érni azt, hogy a Balaton-környék szállodáiban, szanatóriumaiban, fürdőiben, közigazgatási épületeiben s ezt követően minden építészeti létesítményében magyarrá váljék.

Életre kell hozni a Balatonkörnyék *járási, kerületi építész* intézményét, s ezek élére olyan építőművészeket kell meghívni, akik bebizonyították, hogy korszerű építőművészetüket a magyar föld szépsége, a magyar érzés mélysége és az építészeti emlékek átélése termékenyítette meg.

Ilyen nagy, magyar építőművészek *teljhatalmú parancs-*

uralma alá kell helyezni az egész Balaton környékét, korlátlan engedélyezési hatáskörrel, akik iskolát teremthetnének a magyar faji építészetnek. Magyarán: a Balaton környékét építészetileg *védett területté* kell nyilvánítani. Egyetlen új paraszthaz, hétvégi ház, nyaraló, családi ház sem épülhetne fel így a legfőbb vezetőség jóváhagyása nélkül.

A Balaton-környék új építészete csak akkor lehet nemzeti érték, ha az épületek a magyar tradíciók átérzésében és tiszteletében készülnek, és a keleti lelkiség és a nyugati célszerűség között megtalálják az egyensúlyt. Bár valamennyi magyar építőművész erre az útra lépne, mert csak így érhetjük el, hogy a Balatonkörnyék építészete magyar lehessen.

*

JOHANN TÓTH: **Sind bei den zeitgemäszen Plan-Entwürfen der Landhäuser (Villen) ringsum den Balaton die Motive der ungarischen volkstümlichen Baukunst Transdanubiens anwendbar?**

(Mit dem Preise des Balatoner Executiv-Komitées gekrönte Bewerbungsschrift).

Auszug. Die Baukunst einer jeden Nation trägt einen specifischen Charakterzug. Die ungarischen Baukünstler (Lechner, Kós) haben es öfter versucht, ihren Werken dieses specifische Gepräge zu verleihen, doch gelang ihnen dies nur unvollkommen. Der Grund ist darin zu suchen, dasz die Wurzeln ihrer Kunst in den ungarischen Boden nicht eingedrungen sind; sie vertieften sich nicht zur Genüge in die künstlerischen und praktischen Ergebnisse der volkstümlichen magyarischen Baukunst.

Diese Studie basiert auf einer jahrelangen Dorf-Forschung. Im Comitate Vas, speciell im Grenzwachgebiet (Őrség) hat der Verfasser derartige Dörfer und Gebäude gefunden, welche unverfälscht den uralten, von den Ahnen stammenden, Styl und Charakter bewahrt haben. Der Verfasser stellt eine vergleichende Analyse der alten Niederlassungen und der neuen Ansiedelungen zusammen und weist darauf hin, dasz in Folge des Einflusses der städtischen Bauart der einheitliche Charakter des Dorfes gelöst worden ist. Im XX. Jahrhundert erlosch allmählich die bis zu dieser Zeit ungebrochene Entwicklung des Dorfes. Der Autor entwirft ferner ein Bild, wie sich die ungarischen Dörfer und die Häuser seiner Einwohner entwickelt hätten, wenn der obenwähnte Einflusz ein gesunder gewesen wäre.

Die Studie erbringt auch den Nachweis dafür, dasz die meisten Errungenschaften der zeitgemässen Baukunst auch in der volkstümlichen Bauart vorfindbar sind, ferner, dasz das Volk bei der Gestaltung seiner Gebäude stets von seiner Schönheitsliebe, von seinem starken Rhythmus-Gefühl und von seiner gesunden Lebensanschauung geleitet wurde. Wir finden sogar das höchst entwickelte Kompositions-Princip: der architektonisch-statischen Asymmetrie an seinen Gebäuden.

Der Verfasser hegt die Hoffnung, dasz die Erforschung der volkstümlichen ungarischen Bauwerte und die rege Publicierung der Resultate, nicht nur auf die Architectur der Balaton-Gegend, sondern auch auf die des ganzen Landes von groszer Tragweite sein wird.

Négy dunántúli lírikus.

Írta: MARÉK ANTAL dr.

I. ŐSZ IVÁN.

Isten lámpáját feldöntötték
A Világ-család asztalán.

1909-ben gyulladtak fel a „*Rőzselángok*" s azóta ég költészete, a költőt elemésztő isteni tűz. Hol jár a világ azóta, hogy a költő a dunántúli lankát először s nem utoljára megénekelte? Észrevette-e a költő a boldog, örök békéjű Dunántúlon, hogy háború volt? Költészete békés reggelekből hajlott át a lelket simogató őszi estébe. Tiszta hangon szólott, amikor elindult s tiszta marad a hangja akkor is, amikor majd megérkezik. A költő elindul s egyszer az öregkor magános hegységének aljába érkezik. Ősz lesz, mire odaér, s most már a költőtől függ, milyen hangon szól az őszi erdő fáihoz, tépelődése panasz-e, vagy pedig nyugtalanságának természetes folytatódása. A költő csak így, nagy vonalakban látható s titka csak felületesen fejthető meg.

Innen-onnan este már.
Rámsötétül csöndben.
Becsukja kertajtaját
Az élet mögöttem.

Így énekel 1930-ban a költő. A bánattól indult el, s oda tért vissza. Az élet céltalanságára a vidéki kisváros csendjében jutott el. De ez az érkezés nem fájdalmas. Intelligens lélek számvetése csupán, aki látja az út elejét és végét, ismeri a maga erejét, ismeri a horizontot, mely körötte lezárul. Nem lázong, mert Istent tudja maga fölött.

Ősz Iván istenszeretete szordinót tesz a költő minden nyugtalanságára. Aki tudja, hogy túl az életen folytatódik a lét, s a halál csak zökkenő egy másik, igazibb világ határállomásánál, annak sohasem terhes az élet. A Dunántúl tiszta lelkisége átitatta Ősz Iván lelkét is, nem csoda, ha határait nem lépte túl halálos vágyakozással, vagy idegettépő nyugtalansággal. Legalább is költészetében nem. Belül, valahol a mélyén bizonyosan őt is gyötörte a költő szükségszerű vágyakozása, s hogy ennek költészetében nem, vagy csak alig adott hangot, ez már az epikus önfegyelmezése. Ősz Iván prózát is írt, s ez sok mindent megmagyaráz. „Vágyam esti kalandozása" c. versében a csillagokig utazik.

Alant törpe házak.
Hogy élhettem ottan?

kérdi száguldozása közepette. S amint visszatér virradatkor, a korai kijózanodás idején, letör a holdból egy falatkát. Kedves, szellemes az utolsó versszak:

Holdvilág! Holdvilág!
Drága, égi kifli!
A szívemnek adlak,
Hogy ne kezdjen sírni.

Verseinek ez a szellemes végső akkordja nem egyedüli Ősz Iván költészetében. Úgyszólván valamennyi verse tart a végére valami meglepetést. Ott van a „Fonyódi esti kép" c. verse. Utolsó két versszakasza ekképen hangzik:

S a táj zenével lesz tele.
Hegedül minden jegenye.
Madár, bogár, szellő, levél
Ezernyi szólamban zenél.

Mosolyog rá a Balaton.
Megcsókolja a Badacsony.
Szerelmes dalt susog a nád.
Az Isten szerenádot ád.

A vallásos és szellemes líra további tulajdonsága a mély hazafias érzés. Nem a hazafias líra költői hagyományaiból táplálkozik, átugorja a mult századvég milleniumi győzedelmes és felületes honfibánatát, s önálló utakra tér. Gyökere Berzsenyiig nyúl vissza: komoly, igaz és erőteljes.

A magyar vetés lassankint kivesz,
Magyar szóval nincs szólni már kihez.
A vén idő malom-kerekén
Felőrlődik az én népem, szegény.

A kultúrhistorikus évszázadok után is megtalálja a nyomát ennek a Dunántúlról felénkszálló ijesztő kiáltásnak. A szláv és germán tenger nyaldossa az önmagától halálraítélt magyarság határait. A megállapításon túl akad-e lírikus a Dunántúlon, aki az ott élő magyarságot egyetlen nagy eszme diadalmas harcosává tudja lázítani? A líra bőségében megszületik-e az a líra, mely egységbeveri a Dunántúl becsületes, nagyszerű magyar népét?

S ha valaki keresi a szociális hangot Ősz Iván költészetében, megtalálja azt is. A nyomorúság balladájától keserű lesz az olvasó szája.

Isten volt közöttünk. Jaj, ő volt mindenünk.
Mióta holt, a sors rosszul bánik velünk.

Mennyi bölcseség ez, mily meglátás s mily egyszerű szavak. Programm s emlékezés. A munkásnak munka kell — mondja a költő, s szimbolikus képeiben újra az Istenhez érkezik.

Ruha kell neki, hogy lenn meg ne fázzék,
Hisz itt fönn ugyis éhezett, didergett,
Habár jótékony hölgyek most a télen
Értük báloztak vidám zene mellett.

Tulajdonképpen ritka lobogás ez; a költő szenved, amikor 1934-ben azt olvassa az újságban, hogy egy asszony ruhát lopott, mert önmagát és gyermekét meggyilkolta, s ruha kell odalent a holtnak. Ilyen keserves élmény kihozza

sodrából ezt a nyugodt, szépséges szavakban kínálkozó lírát, s a rímes sorok mögül is kilobban a költő lelkének nagy nyugtalansága.

Évek mulva is kiérződik a vágy az idegen tájak után. De elmultak a régi vidám hangok, melyek mögött a költő szomorúsága meghúzódott. Most már a kilátástalan vágyakozás tragikusabb hangba fordul, s a költő kezd a halálra is gondolni.

— Szép? — Egyszer én is utazom
Valami messzi tájra.
Az lesz a szép út igazán.
A sírom lesz a bárka.

Hol van már itt a vidám rikoltás, mikor a holdvilágból tép egy darabot, s szívének adja, hogy ne sírjon? Néhány évnyi távolság a két vers között, s tartalomban mennyi év ékelődik ugyanazon gondolat közé. Költőnek sosem volna szabad megöregednie, kiváltképpen ilyen kiegyensúlyozott költőnek, mint aminő Ősz Iván.

Ősz Iván jellegzetes dunántúli költő. Benne minden megvan, amit dicső elődöktől: Faludi Ferenctől, Ányos Páltól, Berzsenyitől, a Kisfaludyaktól, Vörösmartytól örökölni lehetett. Ha bőségben s jelentőségben Ősz Iván el is maradt nagynevű elődeitől, hangban, ízben, színben és felfogásban méltó kései lantos. Szépséges magyar beszéde egyformán hat minden versében; gondossága példás, hite töretlen s embersége örök.

Örök kár, hogy ez a líra a bánat jegyében született. Tiszta zenéjű örömök halnak meg itt az árnyékos sorok magányában. Népi költészet magjait találjuk elszórtan a verssorokban, amik megérdemlik, hogy a nép örök időkre ajkára vegye. Az az erkölcsi erő, amely Ősz Iván költészetét annyira jellemzi, s a rímek tiszta muzsikája, amelyben megszelídül a legborzalmasabb téma is, egyenesen predesztinálja a költőt egyszerű ritmusú s gondolatú népdalszövegek megírására. Mindez természetesen a multé, a költő széles sorokban terül széjjel, s máshol apró, szaggatott sorokban közli mondanivalóit. Forma tekintetében nem forrott ki a költő, nem állított mondanivalói elé szabályt, melyet okvetlenül s minden körülmények között be kell tartani. Ez a költő önbizalmát mutatja s bizonyítja. A tisztaszándékú líra minden formába belefér kivált akkor, ha a mondanivalóit a költő tiszta élményanyagából meríti. Ősz Iván csak azt írta meg, amit átélt; innen van az, hogy költészete nem bőséges, s ritkán szólal meg ma is a napilapok vagy folyóiratok hasábjain. De amit átélt, s amiből vers lesz, az meggyőző s őszinte írás.

A dunántúli táj Ősz Iván költészetében tiszta napsütésben ragyog. Ha felhő jő a nap elé, az a költő szociális lelkü-

letének komor vetületét árnyékozza a földre. Népe iránti nagy szerelme riadozik ilyenkor; a kalász szép és mégsem lesz kenyér. A vén estéken nem ég mécses, s a falu hallgat, mint a ravatal. Megdörzsöljük a szemünket, s optimista lelkünk megriad. Boldog békevilágot hittünk azon a tájon, s egyszerre szétpattan a millió színben remegő szappanbuborék. A költő nem hagyja megtéveszteni magát; látja a szépséges Balatont, imádja a magyar tengert, de benéz a falusi házak koromsötét ablakán is, és szorongva veszi észre, hogy rongyok között hempereg az ágyán az iskolába vágyó kisgyerek. A költő palettáján egyre keveredik a fekete szín, s így lesz komor a gyönyörűséges dunántúli táj.

Ősz Iván lépései egyre egyre koppannak. Új utakra nem tér már, régi hagyományokat tovább is tisztel. A család szeretetét meg nem tagadja, Istent s a hazát rajongva szereti. A költőt kicserélni nem lehet, de nem is szabad. A maga világát maradandó formában megörökítette, festői színekkel lefestette, s ezzel hivatását teljesítette. Többre nem vágyott, nem vonzotta Páris, London s Róma; a Dunántúl maradt örök élmény számára. A jegenyéket szebbnek találja mindenkoron, mint a pisai ferdetornyot, vagy az Eiffel-tornyot. A Rába-mente jobban izgatja fantáziáját, mint a Szajna vagy a Rajna vidéke. Ősz Iván itthon maradt, s magyar maradt. Hazaszeretetre s hazaféltésre tanít, s hogy ebben a tanításban nem ütött meg keményebb, követelőbb és ébresztőbb hangot, azt kizárólag csendes, önmagába visszatérő énje magyarázza. Az örök szorongás megtöri a lélek akaraterejét, s ezzel hatása erőtlenné válik.

Ha ez a nemes líra az egyetemes magyar líra szempontjából nem ád valójában programmot, regisztrálásában annál őszintébb s mondanivalóiban igazabb. A locale couleur minden árnyalatát megtaláljuk költészetében, s ezzel ízig-vérig magyar és dunántúli .

*

II. BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS.

Bárdosi Németh János jobbágyivadék; míg gyökereivel s hajszálereinek millióival ősi talajba nyúlik, ágaival már a csillagok magasságáig nyujtózkodik, s az élet területére vetnek árnyékot lombjai. Ősi örökség lelkében a hit, s mélységes élmény modern értelemben is költészetében az Isten. A ház, a kert, a barna méhes élményanyaga a lelke legmélyéről árad, s úgy találkozik Isten ölelő karjai között a mai élet dolgaival. Ez az attitüd teszi Bárdosi Németh költészetét híddá egy mult felett elborongó s azzal éltre-halálra rokonságot tartó költészet s egy modern színekben pompázó költészet közé. Nem csoda, ha a mult ízeivel szájában s emlékeivel szívében tele a lelke keserűséggel, gyűlöli az embert, s madarat fog, hogy barátja legyen. Zsong lelkében

egyre az emlék kiserdő széliről, öregapjáról, pásztortűzről, malomról s fehér nyirfáról. Olyan meghitt, könnyező szavakkal beszél róluk, annyi őszinteséggel, hogy költészetének a mult lesz az igazi élménykomplexuma s a valóság eszmei kisugárzása. Távlata az örökkévalóságig terjed, s ez a tény magyarázza azt, hogy bármennyire igyekszik palettáján a dunántúli színeket elkeverni, végeredményben származásától a kozmosz végső értelméig száguld képzelete. Mindez túlnehéz feladatot ró a dunántúli poétára, s innen van az a nyugtalanság, belső feszítő erő is, amely költeményeit jellemzi. Majd minden versében van kevés keserv a helyhez kötöttsége miatt; ha egyszer kiszakították a földből, feszülő inakkal a képzelet országútján tovább lépked már, idegen tájak csodái vonzák és idegen emberek keze után kutat.

Te járod Párist, Bolognát,
Nekem a sors csak gondot ád.

Míg másutt:

Szép szülőföldem, szeretlek nagyon!
Szívem szakadjon meg, ha elhagyom
Az emléketek, rónák, hajnalok.

S itt találunk máris valamit, ami megkülönbözteti őt a dunántúli költőktől. Ősz Iván költészete teljes egészében feloldódik a dunántúli táj szépségében s e tájon vergődő, de megbékülő lelke harcaiban s megbéküléseiben. Bárdosi Németh lelke nyugtalanabb. Bizonyos értelemben modernebb. Mindennek következtében zavarosabb is. Ősz Iván kristálytiszta költői elgondolásai egy bölcs világszemlélet közvetlen folyománya. Bárdosi Németh még nem érkezett el ehhez a megnyugváshoz s lehet, hogy nem is fog elérkezni sohasem. Ősz Iván ifjúkori versei is a két párhuzamos vonal jegyében születtek és élnek. Mindez természet s temperamentum dolga. A költő értékeléséhez alig tartozik tulajdonképpen, csupán a jellemzéséhez használhatjuk fel.

„Vidéki csöndben" c. verse egyike legszebb alkotásainak. Költőtársának, Ősz Ivánnak ajánlja, s emígy dalol benne:

A lázadás is elcsitul már lassan,
Békén pipálsz a sötét lugasban.

...Ha néha mégis hí a messzeség,
Elég neked egy csöndes kerti szék.

Ekképpen látja a maga sorsát is, ha ennyi őszinte szó buzog elő a lelkéből. A boldog ország, Dunántúl, ezt tartogatja neki? A megnyugvást, ami mögött még a halálon túl is fájó nyugtalanság húzódik meg? A csöndes kerti széket őrzi-e a jövő a költő számára? Bezárulnak az utak s már nem vágyakozhatik a lélek sehová, csak az em-

lékek kis akácosa felé kóborolhat a költő megfénytelenedett szeme?

A szerelem Bárdosi Németh költészetében fájó rezdülés, s nem felszabadító hatalmas égzengés.

Én itt maradtam boldog kis szigetnek.
Lidércek fénye nem reszket a fákon,
A hír se csábít, csalfa ragyogás csak,
A mosolyod a legszebb ákombákom.

Nem csábítja a szerelem, hogy dalát rózsaszínű felhőcskék puhaságába hullajtsa; nem csábítják a szép szavak, amiknek árjába a költők gondolatai örök időkre elhullanak s ködös szemükbe nem bújhat a valóságos élet. A szerelem csak egy állomás költészetében. Igaz, ez az állomás virágos, olyan, mint a Balaton környéki magyaros motívumokkal díszített muskátlivirágos állomások. De életének vonata csupán addig álldogált itten, míg a tavaszi lázak színei nyílnak meg előtte. Hamar elérkezik a végállomáshoz, nem nyugtalanítják idegen asszonyok, a költő nincs egyedül. A költő hazaérkezett.

Csodálatos, hogy kevés dunántúli költőt kell a fejlődés rögös útjain követni. Verstechnikájuk már első kötetükben tökéletes. Fejlődést a későbbi esztendők folyamán inkább a költészet mondanivalóiban találunk, mintsem a verselésben. Az ízes magyar szó a költővel veleszületik, s idők folyamán mélyül csupán költőibb s emberibb gondolatok kifejezésére.

Bárdosi Németh fiatalabbkorú költészete kétségtelenül Kosztolányi Dezső hatása alatt áll. A fínom, pokhálószerűen légies, óvatos sorok alá szinte odaképzeljük Kosztolányi nevét. Mindez természetes. Fiatal költő természetszerűleg kerülhet nagy magyar költő hatása alá, kiváltképpen akkor, amikor Kosztolányi olyan szépmívű szavakkal jelentkezett a magyar költészet mezején. Hibája ennek a költészetnek az a szép világ, mely a szép szavakkal való elbíbelődés aprólékos munkája közepette elkallódott.

Újabb kötete azonban már türelmetlenebb hangjával egyéni színeket is kevert költészetének kosztolányias hangulataiba. Már az első vers első versszaka türelmetlen kiáltás:

Én nem vagyok a nagy urak cigánya!
A paraszté se. Senki a világon
Nem parancsol, hogy mit muzsikáljon
A szívem, ez a nyugtalan csapongó.

Itt már teljesen szakít előbbi költészetével, s több kötetében a rímetlen vers is. Ez a formaváltozás a költő lelkének nyugtalanságát jelképezi. Egyik versében, melynek címe „Ady fejfájára hajlok", keserű vallomásra nyílik szája, mert

úgy érzi, hogy közeljutott mindahhoz, ami a költőfejedelem életének vesztét okozta.

Engem is, kapás jobbágyok fiát,
Kerülget a Kórság, Kés és Temető.

A táj ellentmond a költőnek s a lelki megnyugvás, mely már visszavonhatatlanul ott kényelmeskedik a sorokban. Lázadása s remegése egyelőre céltalan. Csak később teremhet ez a rettegés maradandó alkotást, ha tüzét nem fojtja el a megbékülés hamúja.

Bárdosi Németh költészete tehát végeredményben fiatalos és lendületes. Ha idegen országokat járt volna be, s idegen kultúrák melegénél csodálkozhatott volna a szeme, jelentőségteljesebb költővé gyötrődhetett volna. Az a kapacitás, amely annyira jellemzi Bárdosi Németh egyéniségét, bizonyára mohó szomjúsággal itta volna be magába a nyugatos népek csodáit. S ha ez elkeveredett volna a vasi táj szépségével, a magyarok sorsával, amelyből a költő is vétetett, s az ország gondjaival s bajaival, amelyeket meglátott, ma nem lennének annyi nyugtalansággal átfűtöttek új versei.

Így nyugtalan lelke keresi az új színeket, miket a Dunántúl bőségesen hordoz lankáin. S ez valójában szerencse. Úgy látszik, ez hagyomány a dunántúli költőknél. Valamennyi mámorosan lokalpatrióta. A Balaton mindegyik költészetében fellelhető; de mindegyiknél más és más színekben ragyog a magyar tenger tükre s felette az ég s körötte a zöld hegyek.

Bárdosi Némethet mindez nem elégíti ki. Elpanaszolja sorsát, mely őt a zálogház pultjához köti, hol minden szennyével s nyomorával zajlik az élet. Jaj, mennyi ember deltája e ház — kiáltja s kenyeret esd nekik. Áramlik felé nap mint nap az inaszakadt lázári sereg, s ezzel elérkezik az emberi szenvedés megértéséhez.

Így lépked a költő szűkebb életében, s ott keresi az igazság melengető sugarait, hol az emberi méltóság a legmélyebbre süllyedt. A kisváros zálogházában. Ott keresi nyugtalan lelke kielégülését, hol olyan bódító csend üli meg a házakat. A kisvárosban. Ott magyar, hol a németesedés szomszédságában fájó szent gyönyörűség költőnek lenni. Istenhez érkezik, annak rádiója szeretne lenni, hiszi a titkokat haláláig, s holtig zsongja Isten csodálatát. Emléke terhes, ahogyan terhes mát cipeltek verítékezve ősei. Jelenje nyugtalanság és elégedetlenség. Jövője a megnyugvás s az Isten.

Bárdosi Németh fiatal ember még s fejlődés áll előtte. Önmagát nem találta még meg, s innen ered az, hogy költészete nyugtalanul vibrál, s utat keres. Az út nincs még adva, hiszen a téma rezgésszáma még nem nagyobb a szavak játékának rezgésszámánál. Weöres Sándor költészetét nézzük

egy pillanatra! Minden modernsége s ötletessége mellett is mennyire nyugodt líra az. Weöres már tudja, hogy odaérkezett, ahová elindult. Bárdosi Németh még nem érzi ezt. Sejtése van végzetről, mely őt ősei verítékével öntözött földjéhez köti. Azonkívül imádja a vasi földet, melyet ha nem szeretne, Isten verné meg. A szerelem hullámai is megcsendesedtek benne. Itt-ott sejtéseiben már az egyetemes emberiség békéjét s kék egét keresi. S ezzel az örök igazság kutatásához is közeledik. Így válik belőle évek lassú áramlásában európai értelemben is költő. Így veszi át azokat az üzeneteket, amelyekről Babits oly szellemesen állítja európai irodalomtörténetében, hogy századokról szállanak századokra, költőtől költőig.

Más kérdés az, hogy a világ elérkezik-e egyszer a szellemi javak birodalmához, utána nyúl-e a szent szavaknak, megcsodálja-e a lélek szépségét, s humanista világszemlélete egyetemlegesen kialakul-e egyszer? A költők hisznek benne; hiszik, hogy a világ egyszer irtózatosan megéhezik s akkor utána nyúl minden szellemi terméknek. Igaz lesz-e? Ők mindenesetre hisznek benne.

*

III. KOCSIS LÁSZLÓ.

A pécsi székesegyház tövében, az ég felé merevedő négy karcsú templomtorony árnyékában, az Istennel való nagy találkozás élménye tartja bűvöletben Kocsis László lelkiségét. Az élmény itt nem tétova keresés többé, hanem mind bizonyosabban és döntőbben ébredező tudat. Kocsis László Istenben találta volna fel élete értelmét még akkor is, ha történetesen nem volna katolikus pap.

Ha van mennyei zene a felhők felett, akkor annak egy foszlánya megbújt a költő lelke mélyén, s ott zeng a rímekben. S ha ez a költészet nem fordulna filozófikus mélységekbe, s nem nyúlna el ismeretlen távolságokig, olyan kincse lenne a magyar költészetnek, aminő ma az egyre szociálisabb és emberibb Mécs László. Az elefántcsonttorony, amelybe Kocsis László megsebzett s csalódott lélekkel megbújik, messze nyúlik a mindennapi élet fölé, de ridegségét égi fények enyhítik. A költő egyedül van, s egyedülisége máris meghatározza költészetének lényegét. Egyre önmagát gyötri, s ami lelkén és az Istenen túl van, az csak olyan élménye, mint a kolostor ablakán kibámuló barát számára az értelmes mozgású ember, a színes ruhájú parasztasszony s a mélán baktató állat.

Színek vibrálnak a dom felett, a sétányon őszi lombokban dúslakodnak a fák. A költő itt rabja alázattal a szolgálatnak. S ha voltak is harcok s olykor kilátástalan lázadások, újra csak alázat a végakkord. S ez az alázat fojtja le költészetének hangját is, nem nő egyetlen kiáltássá lírájában a

rémület, nem zeng a dal felszabadultan. Mindez ott lappang a sorokban érezhetően, kiéletlenül.

Mi mindent kellene tudni a költőről, hogy megértsük őt, és közel jussunk hozzá! Ma itt él még közöttünk; a kor, melyben vergődünk, az ő kora is; mindennapi apró örömeink és bánataink az övéi is, mikor értsük hát őt, ha nem ma? Ki értse meg őt, ha mi nem? A mi szemünk melegszik könynyessé, ha a költővel együtt lessük a cinkét, ahogyan magot lel a párkányon, s éhesen dalba kezd... arany mag... arany mag... dalolja s száll ágról-ágra, tetőről toronyra s

Éhes csőréből csicsergett a nóta
S a testvért-hívó csicsergés szállt... szállt
Túl a zárdakerten, városon s felverte
A cinkefészkek őszi óceánját.

S jöttek a cinkék. Jöttek lakmározni...
Őszi csür lett a zárda párkánya.
Benn a termekben tudás-fáról lomb
S túl kerten vergődött az éhség bárkája...

(Meglestem a cinkét.)

Ha Kocsis Lászlókon múlnék, talán nem lenne éhező ember. A kor szociális törekvése mily példaadóan mutatkozik a költő felfogásában. Itt különb a költő a többi embernél, amit éppen a cinkéről szóló versében példáz. A materiától való riadt menekülés jellemezte mindenkor a költőt, s ebben Kocsis László sem maradt el a többitől. Ellenkezőleg. Megtoldotta a szociális igazsággal, s ezzel a kor érdeklődésének szintjére állította mondanivalóit.

A költészet idővel regisztráló költészetté válik. Megnyílik a szem, s feltisztul a látás. A költő mai problémákat melenget, s látja a nagy közösség tragédiáját. „Nincs hugod, ki áldást hullat, apád még imádkozó, jámbor szent ember volt, asztalos vagy kántor, apa fia nem vagy te már vándor". Áll az élet, dalolja odébb keserűen, s már kész a kép: a megállt életben ácsorog a testvértelen, apátlan, anyátlan ember.

Te vagy a harcban elbukott hős
Testvér, kit szívig összetéptek.
Vajjon tudod-e: téged védlek?

A költőt szemérmessége elzárja a világi érvényesüléstől. Így válik segíteni akarása teorétikussá. Szánalmas szorongása a kétségbeesés sötétedő óráiban ezért intenzívebb. Petőfi hatalmas lobbanása s cselekvő egyénisége harmónikusan s felejthetetlenül jelentette a beteljesülést, s adta a magyar líra első vonalába a költőt. Amit Petőfi dalolt, azért harcba ment, s ahogyan előre látta, ott esett el a harc mezején. Kocsis Lászlónak nem adta meg ezt a lelkiséggel harmónikus cselekvést a Teremtő, s ezzel Kocsis nagyobb hős s hő-

siességében mégis szánandóbb Petőfinél. A költő egyéni és sajátos tragédiája ez, s itt nem segít olcsó irodalmi siker, elismerés vagy ünneplés. A költő mindenkor egyedül marad.

... te is hiába lengeted
Mélységbe zuhant keresztednek árnyát,
Árvák között te vagy a legárvább.
(Jól dolgoztál-e?).

A Rőzselángoktól (ez Kocsis első verskötetének címe) a Két külön világ lángoló s félelmetes lidércfényekben vibráló világáig nagy volt az út. A líra menetét — s ezt ne felejtsük el — kettészelte a háború, s mire a költő körülnézett, s megadatott számára a látás, már megfáradt, s kinetikai energiája helyzeti energiává lassult. De a dunántúli táj ebben a bezáruló világban is kedves és félelmetes marad számára:

A föld könnyétől szívem pityereg.
Könnyezem, ahogy tud egy kisgyerek.

A Dunántúl sorsa fekete sorokban elevenedik meg költészetében.

Akik voltak, harangoztak, elnémultak csendesen,
Dunántúli lankák alján sírba bujtak rendesen.
Egy-két fűzfa velem együtt földre ejti ágait...
Földre hullott reményeink bimbaját ki várja itt?

Különös sötét színek a költő palettáján a Dunántúlról. Miért? Háború gránátja fel nem tépte testét, pusztító csordák nem vonultak át rajta. Mi hát a bánat, ami a caprii kék barlangban is meglepi, s komor hangulatot ébreszt benne?

Messze esett kis földem: Dunántúl,
Messze estek faluk a dombhátrul,
Messze esett Isten kék forrásától
Minden barázdánk, minden szép tornyunk
S mi most nyárban is ködben borongunk!

A Dunántúl elveszett — sikoltja ebben a zengő versében, s itt a dunántúli értékek nagy seregszemléjénél szorongva kérdjük tőle, hol nyilt meg a Dunántúl szelíd lankái alatt a föld, hová tüntek a kincsek, amik széppé s örök békebelivé melengették a dunántúli tájat? Van-e segítség, hogy az az országrész, ahonnan a magyar beszédet megszépítő Vörösmarty s a magyar irodalmat európai távlatba beállító Babits elindult, el ne vesszék? A Dunántúl, hol ennyi lírikus szívében ébredt dal, hol a népművészetnek egészen különleges alkotásait csodáljuk, csakugyan végveszélybe jutott?

Kocsis László útja az önismerés első döbbenetes éveitől eljutott a ma emberéhez. Önmaga lelkisége után sivár az ember, akit a ma társadalmában Istentől s etikától eltávolodottan talál. Bárhol vagy, lelked didereg s nem él, — mondja szemrehányóan. A költő, aki tökéletes emberré érett, csodálkozva nézi a társadalmat, a társadalmon túl a nemzetet

s azon túl az emberiséget. A sivár korban mindinkább kellene a vigasztaló hang, amelyet Kocsis László oly szelíd szemrehányással nyujt embertársainak. Talán több verset kellene olvasni, s jobb volna a világ.

A felismeréstől már csak egy lépés a tett. S ez a tett a költőnél a programm. Ez a programm s ez az irányítás Kocsis Lászlónál még hátra van. Idáig még el nem érkezett, mert művészete kielégülést nyer sokszor a szavak csodálatos muzsikájában, egy-egy hasonlat nagyszerűségében s abban a világszemléletben, melyet évek kemény munkájával maga körül kiépített. A szavak szépsége mellett tulajdonképpen ez az állomás már bölcselet, elvonatkozás a valódi élettől. Mindent tudni s boldogan meghalni, — ez ennek a világszemléletnek vezérlő motívuma.

A rőzselángok felgyulladtak, s rőt fényüknél nemcsak a költő arca világlik elő, hanem komor vonalaival a táj is. Jóval odébb s később láthatatlan árnyékokból a kor adja távol robbanó gránátaival s búgó, bombavető repülőgépeivel a horizontot. A költő kötelessége volna a tisztes lázadás, a humanista rémülete s e helyett arannyal átszőtt leplet borít az életre, aminek szálaiból összefonódik a kereszt. A muzsika, amely a szavak és gondolatok ölelkezéséből Kocsis László költészetében zeng, megbékéltető orgona:

Nem átkozlak, ne félj a szavamtól,
Szavamból egy elsüllyedt harang szól.

Itt-ott már a nagy búcsú első szavai is felködlenek. Vallomásában megható szavakkal búcsúzik:

Így érkeztem a négy kereszthez
Virágosan. Már tudom: est ez!
Vár a csacsogó csavargóra
Angyal s intő utolsó nóta.
Még egy kereszt. Azután csend lesz.

Csend lesz, de az eszme, amelynek egyik becsületes és bölcs szószólója életében Kocsis László, tovább él és győzedelmeskedik.

*

IV. PÁVEL AGOSTON.

Összeroskadva így köszöntöm Jehovát:
„Hogy mégse töröm el törpe tollamat,
ez a Te legnagyobb csodád".

Amikor a költő „Ne cifrázd a szót!" kiáltással lép először az olvasóhoz, ezzel a lírai munka egyik legjelentősebb fegyverét dobja el kezéből. A költő cifra szavak helyett a gondolat súlyával akar hatni.

Pável Ágoston a szlovén erdők mélyéből jött; tragikus fajta fia, a szláv nép árnyékos világszemléletével megterhelten. Költészete olyan, mintha örök erdőben járna az olvasó,

sokméteres fenyők között, lehullott tűlevelekben, sejtelmes árnyékban. Sehol napfény, melynek betévedő sugarában villanna egyet-egyet az erdei föld. Hozzá még dermesztő a század, miben a költő él, s mégis első ciklusában úgy mondja, közösséget vállal vele, s örök problémáin úgy görög át az eszmével áldott-átkozottan, annyi odaadással s komolysággal, mint egy próféta. A faj, amelyből vétetett, komolyan vesz mindent. Erre tanították a századok, melyek éppenannyi viharral fellegeikben száguldottak át földjeik felett, mint valamivel északabbra a magyarok egén. Ha hangulatban s egyéniségben van is különbség a két fajta között, sorsban annál kevesebb. Két sors találkozott össze Pável Ágoston egyéniségében, s hogy ebből líra s ilyen líra lett, azon csak az csodálkozhatik, aki nem ismeri a szláv és a magyar lélek rezdüléseit.[1]

Pável Ágoston nem könnyű költő. Súlyos szavai mögött súlyos gondolatok fekszenek, de mégis, mint fedezékek előtt a tarka tavaszi rét, a szófűzések, lírai színek felejthetetlen élményei kísértenek. Ez a művészi attitüd új apostolok érkezését jelzi, akik

„ott osonnak az ablakod alatt,
ha holdtalan éjféleken
kuvaszod vonítva felérez.

A hitük ma még katakombás,
s az útjaik kálváriások.
De holnap vagy holnapután
már szentek lesznek
e véres-könnyes, veronikás állomások".

Mindez csak úgy lehet, ha a költő önmegtagadó, ha az élet apró örömei helyett mások élete előbbrevaló, ha az egyén szűk horizontját az emberiséget beborító mennybolt tágasságává bővíti.

Pável Ágoston lényegesen kevesebbet fejez ki költészetében, mint amennyit átérez. Ez a nehézség megüli a verseket, mint a vihar előtti csend az erdőt. S mégis Pável Ágostonban a gyermekség ihletett poétáját ismerjük meg.

Mily tágasság fér meg a költő lelkében! Komor problémák között gyermekded érzés mosolyog egy-egy pillanatra, s ez olyan jóleső szín a költő mondanivalóinak rengetegében. A szülők arca életükben, halálukban egyre kísérti, kérdései vannak hozzájuk, amikre jóformán sohasem kaphat feleletet. De maga is, mint apa, áldoz ennek a szent érzésnek, s gyermekei lelke felé tapogat. A világ csodálatos kör-

[1] Érdekes, hogy Pável fiatalabb éveiben szlovénül (vendül) is verselt. A legújabb szlovén irodalomtörténeti értékelés (Vilko Novak: Prekmurske pesmi, Celje, 1936) e költeményeiben a vendség művészi értékű szépirodalmi termelésének legérettebb kiteljesedését látja. (A szerző.)

folyamata ez, mely apáról gyermekre s gyermekről gyermekre száll.

Ez volt az első meglepetés ebben a komor költészetben. Természetes, hogy a cikluscímekben efféléket találunk: „A bánat bandukol velem", „Dermesztő századom", „A halál, a szerelem, a kenyér zsolozsmái". S itt van az új kötete, amely úgy indul, hogy vidámabb hangok is kirikkantanak a verseiből. A ciklusok címei is vigasztalóbbak. „Napbanéző sudarak", „Madárfüttyös terebélyek". Aztán újra beborul ez a líra. „Morajlik, zúg a rengeteg". „Didergő, zuzmarás avar". A kötet címe pedig: „Felgyujtott erdő".

Csoda-e, ha a költő szekerének saroglyájában a barna bánat ül?

Ó nem az elsuhanó évek fájnak,
és nem a percegő szú kopogása
legbánatosabb bánata a fának.

A halállal túlontúl rokon, bár a síron túl is hisz álmainak, reményeinek s vágyainak folytatódásán.

S tudom:
lesz mindig ibolya és csipkerózsa síromon,
s egy pisla csillag a sírom felett!

Az őszi napsütésben úszó kisvárosból egyre elmereng, szlovén falvakban jár, édesapja lábanyomát keresi s édesanyja lábainál kuporog, mint apró legényke. Itt ragyog fel színesen ez a líra, itt lesz igazán őszinte és csodálatosan tiszta:

Ezer piros muskátlis ablak
leskelt belőlem a világba.
Ma sötét mind az ezer ablak,
minden muskátlim jégvirágos,
és árva szívem megvakult.

Ebben a lelkiségben csodálkozva néz a fajtája felé. Egyik legszebb versében efféle klasszikus sorok riadoznak:

Ki méri fel e végtelen keservet
a régi fejfák s új mesgyék tövén?

S amikor ilyen bánata van, s efféle kérdést intéz a világ arcát formálgató Ismeretlenhez, tud magyarosan könnyed is lenni; vidáman, gondtalanul elkószál az útszéli réteken:

tarka pillangók, piros pipacsok,
mennyegzősálmú csipkerózsikák után.

Gondoljunk Petőfi Sándorra, akinek ereiben ugyancsak áradt a közös sorsú szlávjaink vére! Milyen napsütéses versei születtek a forradalom s szabadságharc idején? Petőfi ifjúsága könnyűvé tette a lírát, amely lelkéből kizendült. Pável Ágoston a komoly férfikorban kezdte a verselést; nem csoda hát, ha nehézkés egy kissé s csak ritka pillanatokban kacag benne egyet-egyet az öröm.

A fajiság ebben a megosztottságban természetesen nem dominálhat verselésében, hiszen igyekszik ilyen fajtájú gondolatait a kollektiv világnézet szolgálatába állítani. Meghatóan utal erre Pável egyik versének ez a két rövidke sora:

Köszönöm, hogy sohasem volt öklöd,
csak nyíló markod, simogató tenyered.

Már nem is kell azt mondanom, hogy Pável a gyermekség ihletett poétája; e nélkül is becsületes s tiszta szándékú őszinte költő néz ebből az arcképből reánk. A jóság s nyugtalanság árad minden verséből, és sokáig kell mondanivalóin elmerengnünk, amíg mienk lesz mindaz, amit elmondott.

Valami forr, buzog ebben a költőben. Új kötete nyugtalanabb s merészebb, mint az első kötete volt. A költő lelkében vajudik valami. Vannak dolgok, miket még nem mondott el, mert megkötöttek a kezei. A tűz, amely kigyulladt lelkében, lehet, hogy évszázados hagyományokat pusztít el. Bár a költő alaptermészete intakt maradt ennél a tűzvésznél, világnézeti felfogása, hite s reménysége mind a tűz martalékává válhat. Ez a kései rádöbbenés a dolgokra sokkal tragikusabb a fiatalság természetes és a fiatalság természetéből fakadó vajudásánál. Egy érett kor tartó pillérei inognak; vajjon a költő válla elbírja-e a terheket, amik rázúdulni készülnek?

Tulajdonképpen kár költőnél korról beszélni, amikor élete s működése független az időtől. A költőt csak annyiban érdekli az idő, hogy küzd az elmúlás érzésével s vergődik a mulandóság árnyékában. A költő nem akar meghalni, élni akar. S érzékeny lelke átlényegül a sorokba, miket versbe szed s gondolataiból létrát épít, hogy a csillagokig érhessen.

Egyszer — tudom —
ágyamban, műhelyemben, az úton
látatlan leshelyéről
gáncsot vet majd a sunyi Pillanat.
S én elnyúlok viaszkfehéren,
s másnapomat
már senki számára el nem érem.

Vajjon lesz-e időm?
enyéimet még egyszer átkarolni...

A költő övéi miatt aggódik. Akik elmennek: ne maradjanak adósai sem Istennek, sem embereknek! — mondja odébb, s kiérzik a sorokból, hogy Pável Ágostonnak ez a vergődő líra a legnagyobb adóssága. A hitelező túlságosan kegyetlen ahhoz, hogy pillanatnyi türelmet is engedélyezzen számára. Ez az élmény nem lesz tudatos költészetében, inkább a sorok mögött marad elrejtetten. De szemlélete, élménye, felfogása mind ennek a jegyében születik, s ha tagadná, annál bizonyosabbá válnék.

A szerelem, amely kihajt ebben a lírában, a Feleségnek szól. Megható dedikációban neki ajánlja szerelmes verseit. „Szeretettel izenem ezekben a versekben, hogy itt minden az Övé s hogy régi vergődéseim, új lázaim és nyugtalanságaim mindig csak őt keresték". Hiába mondja egyhelyütt:

A boldogság, öröm és szerelem
bujósdit játszanak csak énvelem.

Pável Ágoston is hazaérkezett. Övéihez ért, akiknek élete mindennél előbbrevaló. A költő itt a szerelem hideglelős lázán túl a család aranyjánosi tiszta zengését idézi, s ezzel máris szimpatikussá válik. Ez már az élet maga, a cél, hová minden ember Isten rendeléséből lépeget.

Mennyi tiszta szándék érzik ki ebből a lírából, s ha itt-ott ismerős motívumokra bukkanunk, az nem jelenti más költő hatását. Az élet színeit költészetének prizmája talán épúgy oldja, mint más költőé, azzal a különbséggel, hogy a spektrumon több a sötét szín s élettel átitatott éles vonal. Pável egyénisége minden versében kemény, szinte katonás vigyázzban jelentkezik. Ez a líra keménységében olykor ridegnek hat, s a felületes szemlélőt könnyen elfárasztja. Aki azonban komolyan veszi a lírát, aki a cifra szavak mögött mást keres, annak igazi gyönyörűségére szolgál, ha Pável Ágoston líráját saját lelkiségébe átviszi.

Szólnunk kell még Pável költészetének kifejező módjairól. Itt-ott a régi formák ölelkező rímeibe is betéved, miként a „Felgyujtott erdő" c. versben, s látszik, hogy érzi a rímek csengését, s szenved a zárt sorok kötöttsége miatt. A gondolatok forradalma után a békés megnyugvás óráiban bizonyára kialakul súlyos mondanivalói keretéül a legmegfelelőbb kifejező forma is.

*

Dr. ANTON MARÉK: **Vier transdanubischer Dichter.**

Auszug. Iván Ősz ist ein typischer transdanubischer Dichter. Seine herrliche Sprache wirkt gleichartig begeisternd in all seinen Gedichten. Sein Glaube ist ungebrochen, sein Menschentum von dauerndem Wert. — **Johannes Bárdosi-Németh** ist in gewiszer Beziehung moderner. Schon der erste Band seiner Verse erbringt den Beweis seiner meisterhaften Technik. Seine Jugendlyrik zeigt den Einflusz Kosztolányi-s. — In den Dichtungen **Ladislaus Kocsis-s** macht sich das sociale Streben unserer Zeit bemerkbar. Es gelingt ihm dem Menschen der heutigen Zeit nahezukommen, der ohne Gottesglauben lebt und den der Dichter darob bemitleidet. Seine Dichtung vertieft sich hie und da zur Philosophie. — **August Pavel** entstammt slovenischen Eltern. Seine Düsterkeit und der elegische Ton seiner Dichtungen ist mit der uralten slawischen Melancholie verwandt. Pavel-s Lyrik hat schweres specifisches Gewicht, ist tiefgreifend und tiefsinnig, demzufolge nicht leicht verständlich. Seine Gedichte von der kindlichen Liebe sind wahre Perlen der Poesie.

Sterio Károly akadémiai festőművész élete és művei.

Írta: herényi GOTHARD ISTVÁN dr.

Egy alkalommal Kliegl József barátom megmutatta apósának, Sterio Károlynak nagy gonddal és szeretettel őrzött képeit, rajzait, vázlatait és albumait. A legnagyobb élvezettel gyönyörködtem ezekben a művészi rajzokban, aquarellekben, olajfestményekben és vázlatokban. Ez az érdekes gyüjtemény annyira belevilágít a már majdnem feledésbe ment nagy magyar művész egyéniségébe, modorába, technikájába, hogy felvetettem kiállításának gondolatát, amit a művész leánya, Kliegl Józsefné és családja nagy megértéssel fogadott. Így vármegyénk műkedvelő közönségének alkalma nyilt a művész hátrahagyott műveit megtekinthetni. A kiállítást 1935 őszén Vasvármegye és Szombathely város Kultúregyesületének szépművészeti szakosztálya, a Szent Márton-Céh rendezte meg.

Sterio nevét, tevékenységét a nagy közönség már alig ismeri, mert műveinek legnagyobb részét magánosok őrzik. Így kiállításunk a biedermeier kor e kiváló művészének megismertetését és a magántulajdonban levő képeinek kinyomozását tűzte ki céljául. Sajnos, ez utóbbi célkitűzésünk nem sikerült.

Sterio Károly emigrált görög családból származott. 1820-ban született Szászkabányán Krassó-Szörény megyében, hol atyja bányatulajdonos volt. Rajzoló tehetsége már kisgyermekkorában megnyilvánult. Egyízben, mikor atyja távol volt, házuk frissen meszelt falát tele rajzolta Napoleon-fejekkel. Mikor atyja egy katonatiszt barátjával hazaérkezett, látva az összerajzolt falat, kérdőre vonta gyermekeit. Azok elárulták, hogy a mángorló mögé bújt Károly volt a tettes. Az apa és barátja megnézték a Napoleon-fejeket, és jóknak találták őket. Azután a tiszt rábeszélte Steriot, hogy fiát ne katonának nevelje, mintahogy tervezte, hanem adjon neki szabad utat a művészpálya felé.

Károly már 12 éves korában, mielőtt még komolyan festeni tanult volna, oltárképet festett egy környékbeli román templom részére. A községtől kapott köszönő iratot még ma is őrzi a család.

Fiatalkori tevékenységét bizonyítja még a „Vereinigte Ofner und Pester Zeitung" 1832-ből származó közleménye is, mely szerint Sterio már 10 éves korában megfestette Ferenc császár arcképét abból az alkalomból, mikor az uralkodó Magyarországon való utazása közben ellátogatott Szászkabányára is.

Kliegl Józsefné gyüjteménye egy ceruzarajzot őriz, mely Pengős Péter halászgunyhóját ábrázolja. Ez a kis rajz is

már feltűnő egyéni felfogásról és nagy megfigyelőképességről tanuskodik. Az orsovai halászmester az országátjáró Ferenc császárt frissen fogott halakkal ajándékozta meg. E miatt örökítette meg gunyhóját a kis Sterio.

Tanulmányait a wieni akadémián végezte. 1839-ben Mässmer tanár ezt írja bizonyítványába: „Tájképrajzolásban kiváló". 1840-ben Grelhofer tanár a történelmi képek rajzolásában sokat igérőnek minősíti.

Sterio akadémikus korában (vízfestmény).

Wienből Münchenbe ment, hol id. Kaulbachnál tökéletesítette művészetét. Münchenből további tanulmányútra indulva, bejárta minden művész vágyát, Olaszországot, majd Francia- és Angolországot is. Hazatérve Pesten, az akkori Váci-úton a Koszelik-házban műtermet rendezett be.

1857. évben nőül vette Zitterbarth Klárát, Zitterbarth József hírneves műépítész leányát. Házassága boldog és harmonikus volt; egyetlen leánya Gabriella, férjezett Kliegl Józsefné, aki a Szombathelyen kiállított gyüjtemény tulajdonosa.

A fiatal művész korán feltünt munkáival, s a főurak az arckép, a tájkép és nagyobb kompoziciók alkotásában

egyaránt otthonos Steriót csakhamar pártfogásukba vették. Küszködés, ingadozás nem látszik műveiben. Játszva alkotott. Biztos meglátása és egészséges naturalizmusa végig kísérik egész művészi pályáján.

Egymásután kapja a megrendeléseket gróf Széchenyi Istvántól, Andrássy Manótól, a Zichy grófoktól, gróf Eltztől.

A szabadságharc idejéből Budavár ostromáról egy igen érdekes rajzot őriz a gyüjtemény, melyet a művész a helyszínen rajzolt Görgeynek gyalogosairól, amint létrákon másznak fel a várba. Ugyanez időből való két Görgey-képe: Görgey Arthur lóháton (olajvázlat) és egy igen szép aquarell, mely a tábornokot állva, kardjára támaszkodva ábrázolja.

Ebben az időben készült két igen szép miniatür arcképe is; az egyik Klapka Györgyöt, a másik Kiss Ernőt ábrázolja. Kiss Ernő fehérbundás köpenye ki van gombolva, kilátszik sötétkék atillája, a tábornok bátor, merész tekintete szinte lenyügöző; szemeiben bátorság és némi szomorúság látszik. Mintha sejtette volna a jövendőt. Fínom, mesterien rajzolt arisztokratikus keze kardján nyugszik. Ezt az érdekes miniatürt Kliegl Józsefné tomkaházi Tomka Margit férjezett Daniel Emilnének, a tábornok dédunokájának ajándékozta. Tomkáné azt írja köszönő levelében, hogy az eleméri kastélyból megmentett képek közül egysem közelíti meg élethűségben és mesteri kivitelben.

Hasonló szép miniatür arckép Klapka György képmása. Figyelemreméltó a nagy akaraterőt, férfiasságot kifejező arc, a mesterien odavetett szakáll.

Valószínűleg ebből a korból való a pipázó gazdatiszt. Az egész kép nagy nyugodtságot fejez ki, a remek szemekben azonban van valami rejtélyes és enigmatikus.

1859-ben I. Ferenc József királynak és ifjú nejének, Erzsébet királynénak első magyarországi útja alkalmából egy nagy vásznat festett a Budavárba való bevonulásról. E nagyszabású képet Albrecht főherceg vette meg. A képhez készített aquarell tanulmányok a gyüjtemény igen érdekes anyagát képezik. A dísznyerges lovak kitűnő tanulmányok. A menetben résztvett díszmagyaros urak, egy császári zsandár egészséges naturalizmussal a legprecízebben vannak papírra vetve. Ezek a tanulmányok mutatják, mennyire előkészült Sterio egy nagyobb kép megfestéséhez. Mikor részletes tanulmányaival végzett, csak akkor fogott bele a nagy kép megfestésébe. A képhez egy nagyobb aquarell tereptanulmányt is készített. Ebbe helyezte bele az elvonuló alakokat.

Dr. Cselley Kálmán magyaróvári kir. közjegyző kérésemre eredményesen kutatott ezen kép után; sikerült ugyanis megtudnia, hogy az csakugyan benne van boldogult

Frigyes főherceg hagyatékában. A festményt Frigyes főherceg nyilván Albrecht nagybátyjától örökölte. Eredetileg a wieni főhercegi palotában lehetett elhelyezve, ahonnan az összeomláskor egyéb műtárgyakkal együtt szállították Magyarországra, miközben meg is sérült. Jelenleg pedig Féltoronyban (Halbturm, Burgenland) a főhercegi kastélyban őrzik. Méretei: 159 cm m. × 252 cm sz.

Kiss Ernő 48-as tábornok miniatür arcképe (vízfestmény).

Sterio ezen időben, noha külföldön tanult, ízig vérig magyar festő volt. A puszta egyszerű szépsége meghatotta. Annak nagy horizontját — melyen az egyedüli kiálló tárgy a gémes kút —, a változatos eget könnyen úszó felhőivel talán senki sem tudta oly érzéssel és közvetlen naturalizmussal visszaadni, mint Sterio.

1858-ból a jászkunkerületi hódoló ünnepély rendezőségének elnökétől, Dankovichtól egy köszönő iratot őriz a család; az elnök köszönetet mond Sterionak azon festményeiért és rajzaiért, melyek a jászkún népet házi tűzhelyé-

nél, napi foglalkozása közben utánozhatatlan művészettel örökítik meg. Ezen rajzok és aquarellek 1856 nyarán lettek Őfelségeiknek a jászkún nép székvárosában tett látogatásuk alkalmával átadva.

Az ötvenes években Sterio az akkor divatbajött díszművekhez számos illusztrációt készített.

A báró Prónay Gábor által 1855-ben kiadott „Skizzen aus dem Volksleben in Ungarn" c. mű számos színezett mellékletét ő festette. Ugyan e műbe Barabás és Weber is dolgoztak.

A főuraink által kiadott és 1857-ben Pesten megjelent „Hazai Vadászatok és Sport Magyarországon" című díszműben a legszebb illusztrációk tőle valók. A munka címlapjához gróf Széchenyi Istvánról készített szürke rajz ceruzavázlata a grófot kis mokány lován a Lánchíd hátterével ábrázolja; ugyanezen lap hátára a díszműben látható farkasvadászatot vázolta igen érdekesen.

1854-ben a Magyar Konyha című festménye a Nemzeti, majd az Országos Képzőművészeti Múzeumba került.

1859-ben megbízást kapott egy album megfestésére, mely 10 néprajzi aquarellt tartalmaz. Az albumot Erzsébet királynénak ajánlották fel. Jelenleg a királyi várban berendezett Erzsébet-múzeumban látható. Ugyanott őrzik az akkori magyar festőművészek hódoló képgyüjtemény-adományát. A gyüjteményben Sterio egy pusztai zivatart ábrázoló képével szerepel.

1855—56-ban Albrecht főhercegnek, az akkori kormányzónak feleségét, Hildegard főhercegasszonyt tanította rajzolni és festeni.

1859-ben számos vízfestéssel illusztrálta gróf Andrássy Manó keletindiai útleírását.

Sok képét fametszetben a Vasárnapi Újság közölte és ismertette; 1861-ben a „Fiát hazaváró anya", „Somogyi gulyás", „Tiszadobi juhász", „Tolnamegyei csősz" c. képei jelentek meg.

1856-ban a Pesti Műegylet kiállításán szerepelt a következő képekkel: „Indulás a vadászatra" (300 forint), „Sokácok", „A csősz" (gróf Eltz tulajdona). 1860-ban ugyancsak a Pesti Műegylet kiállításán a következő képeket állította ki: „Az Amazon" (150 forint), „Vadászat után" (320 forint).

A pesti szerb templom főoltárképe is tőle való.

Az „Ebédlő aratók", mely ma Matta Árpád tulajdona, és a „Lakodalmi jelenet" (Mauthner Zoltán tulajdona) szintén szerepeltek a Műegylet kiállításán. A képekhez készített rajzok, aquarellek Kliegl Józsefné gyüjteményében vannak. Az Ernszt Lajos és dr. Lázár Béla által rendezett magyar biedermeier művészet kiállításán Sterio öt képpel szerepelt.

Stritner arcképe (Kilényi Zoltán tulajdona) vízfestmény. Egy női arcképe olajfestmény (magántulajdon); egy férfiarcképe dr. Bodor Zsigmond tulajdona.

A Kultúregyesület kiállításán Szombathelyen 91 Sterio kép volt kiállítva. És pedig: 14 olajfestmény; 61 rajz, miniatür arckép, tájkép és életkép; egy rajz a pozsony—marcheggi vasút építésénél közreműködött mérnökök asztaltár-

Klapka György miniatür arcképe (vízfestmény).

saságáról a pozsonyi Vaskútnál (Eisenbründel); grafikai másolatok Sterio-festményekről és egy album.

Az arcképek közül a művész önarcképe, feleségének és Podhorszky Lajos hírneves nyelvbúvárnak arcképe kitűnő karban vannak. Nagyon kedves kis olajkép a „Libapásztor". Színes, bájos olajkép „Sterio Károlyné leánykorában".

Az aquarell arcképek közül „Zay bárónő", a „gróf Zichy család", „Egy pozsonyi patricius", „Sterio Károly akadémista

korában", „Zay bárónő társalkodónőjével", „Hoblik ügyvéd pihen" a legremekebbek.

Három, Budapest történetét érintő vízfestménye közül igen érdekes a „Városliget az ötvenes évek elején".

Igen szépek interieurjei, továbbá a gróf Zichy család alsópéli birtokáról egy nagyobb képhez készített tanulmányai.

Angliai utazása jelentékeny hatással volt művészünkre. A Turnert jellemző modor főleg hirtelen odavetett tájképein észlelhető. Csodálatos egyszerűséggel tárja fel előttünk a víz, a levegő, felhők, fák, mezők szépségeit. Mikor egyszerűen kezelt és mégis annyira igaz egét nézzük, mintha Turner szavait hallanók: „Különös dolog, hogy milyen keveset tudnak általánosságban az emberek az égről. A természetnek az a része ez, melyben a természet többet tett az ember gyönyörködtetésére, többet avval az egyedül és nyilvánvaló szándékkal, hogy beszéljen hozzá és tanítsa őt, mint bármelyik alkotásában, s mégis ez a rész az, amelyre mi a legkevesebb ügyet vetünk".

Angliában tett utazásakor a praerafaeliták közül talán még Rosetti érdekelte. Ezen benyomás hatása alatt alkotta azt a kis képet, mely a karosszéken álló kis leányát ábrázolja. A kép modora, egyszerű színezése, az ing ráncai Rosettit hozzák emlékünkbe.

A Pesti Műegylet 1863-ban Sterio hagyatékának rendezését tanítványára, Jankó Jánosra bízta. Jankó leltárában a következő képekről tesz említést: Ammerling arcképe, Amazon papagállyal, Alföldi életkép gulyással, juhásszal, Hajdu elfogott lovakkal, Két veszekedő szarvas, Templom belseje, Judit és Holofernes, Tengeri vihar. Jankó a családra vonatkozó képeket, a sok szép rajzot, aquarell arcképet, vázlatokat nem vette be a leltárba. A Kultúregyesület által rendezett kiállítás azokat a műtárgyakat mutatta be, amelyek ezideig még nem voltak kiállítva.

A Vasárnapi Újság 1862 június 15-én a következő szomorú hírt közli: „Halálozás. A jeles genre képeiről ismert Sterio Károly festész, kit a Vasárnapi Újság rajzoló, dolgozó társai között tisztelhetett, folyó hó 4-én tüdővészben elhúnyt". Leánya, Gabriella, aki akkor még csak négy éves volt, atyja betegségére nem emlékszik, de későbbi hallomás után úgy tudja, hogy atyja igen rövid ideig volt csak beteg. A család által őrzött, olajjal festett és kitűnő karban lévő önarckép egészséges színeiből és kifejezéséből tüdővészre következtetni nem lehet. Így a művész halálának oka valószínűleg gócos tüdőgyulladás lehetett.

Sterio rövid életében nagyon sokat dolgozott, egyike volt a legtermékenyebb festőknek. Rajzkészsége egészen rendkívüli volt. Minden egyes kis rajza hű tükre az életnek.

A biedermeier kor magyar művészei Wien és Münchenben tanultak. Ott szerezték meg művészetük alapját, a rajzkészséget és az olajfestés kitűnő technikáját. Hazatérve magukba szívták a romlatlan, üde magyar levegőt, meglátták és felfogták a magyar táj egyszerű és mégis örökké változatos szépségét s az akkor még színes népviseletben járó, ősjellemekben gazdag, egyszerű népet.

Egy ispán (vízfestmény).

Ezeket az eredeti magyar szépségeket örökítette meg Sterio is rövid, de igen értékes életében.

*

Dr. STEFAN GOTHARD von Herény: Leben und Wirken des ungarischen akademischen Malers Karl Sterio.

Auszug. Verfasser beschreibt den künstlerischen Nachlass, welcher sich im Besitz der Tochter des Künstlers, Frau Gabriele von Kliegl in Szombathely befindet.

Sterio ist im Jahre 1820 in Szászkabánya geboren, studierte an der Wiener Malerakademie in den Jahren 1838—1840 unter Professor Mössmer

und Gsellhofer, nachmals in München bei Kaulbach den älteren. Nach Studienreisen in Italien, England und Frankreich kehrte er nach Ungarn zurück, etablierte sich in Budapest, wo er bis zu seinem im Jahre 1862 erfolgten Tode arbeitete. Er malte zahlreiche Portraits und Genrebilder. Auch als Landschaftmaler war er hervorragend. In die damals erschienenen kunstvollen Albume lieferte er die schönsten Aquarelle. Eines seiner Hauptwerke ist das grosse Gemälde vom Einzug des Kaisers Franz Josef mit Kaiserin Elisabet in die Königsburg Buda.

In der Sammlung der Frau Gabriele von Kliegl befinden sich 14 Ölgemälde, 61 Aquarelle und Miniatüren, sowie zahlreiche Studien und Skizzen.

Új kőkorszaki lelőhely Bián.

(II. közlemény.)

Írta: STEIN GUSZTÁV.

A Vasi Szemle 1936. évi 5—6. (októberi) számában nagy körvonalakban ismertettem a lelőhely felfedezésének történetét, rámutattam azokra a földrajzi és meteorológiai tényezőkre, amelyek eredményeképen a rétegekben eltemetett ősemlékek felszínesekké váltak, és mint szórt leletek begyüjthetők lettek. Csoportokba foglalva felsoroltam a begyüjtött kultúremlékeket, a nélkül azonban, hogy azokat részletesebben ismertettem volna.

Jelen közleményem célja részleteiben ismertetni és a mellékelt ábrákon szemléltetni az itt összegyüjtött kőkorszaki kultúremlékek egyik legjellegzetesebb csoportját, a kvarceszközöket és kvarcszerszámokat.

Lelőhelyünkön üledékes mészkő, lősz, vizihomok, televény tarkán váltják egymást, helyenkint pedig szemcsés szerkezetű kvarckavicsot tartalmazó réteg található. Őslakóink ütőköveiknek a helyben is felszedhető tojásdad és hengeralakú, tömöttebb szerkezetű kavicsokat használták fel, s a begyüjtött nagyszámú ütőkövek rokonsága a kvarckavicsréteggel könnyen megállapítható volt.

Bizonyára hosszas kísérletezés tanította meg az ősembert arra, hogy a szemcsés kvarc anyaga ellenálló és tartósabban használható eszközök készítésére nem alkalmas, ezekhez tehát homogén anyagú, tömött kvarcfajtákat dolgozott fel. Ilyenek a szarukő, májopál, faopál, tűzkő, calcedon, achat, jáspis stb. E kvarcfajták egyike sem fordul elő lelőhelyünkön (ortfremd), tehát ezeket messzebbről kellett hozniok, vagy csere útján kellett beszerezniök. A régészeti tudomány vitathatatlan tényként állapította meg, hogy már az ősember is olykor hihetetlen távolságokra kiterjedő cserekereskedést üzött, és az eszközök készítésére alkalmas kvarcfajták adás-vevés tárgyát képezték.

A feldolgozás technikája egy másik kővel az alakítandó

kvarcdarabra gyakorolt apró ütésekből állott. Gyakorlat és tapasztalat kellett az ütések erejének és irányának helyes megítélésére, hogy az eltávolítandó szilánkok akkorák legyenek és ott pattanjanak le, amint azt az alakítás célja megkívánta. A kész eszközök lelőhelyén és annak környékén mindig bőségesen találhatók ezek az apró, formátlan szilánkok, amelyeket a régészeti tudomány munkahulladéknak nevez, s amelyeknek anyaga megegyezik az eszközök anyagával. Természetesen mint negativumok ezek is gondos összegyüjtést érdemelnek.

Az alakított kődarabon az ütés illetőleg pattintás következtében keletkezett nyomot retusnak nevezi a régészeti tudomány, a külső kérgétől megfosztott, lehámozott kvarcgöröngyöt pedig magkőnek. Ezt, mint sokélű eszközt, az ősember gyakran minden további alakítás nélkül használta, vagy ebből pattintotta ki kisebb éles és kés gyanánt használt pengéit. Az a körülmény, hogy úgy a kvarceszközök, mint a munkahulladékok nem mindenütt, hanem csak a lelőhely néhány pontján találhatók, arra enged következtetni, hogy a kőszerszámok készítése gyakorlottabb és hozzáértő kezek feladata volt, s ezek a pontok a „műhelyeket" jelentik.

Ellentétben a fegyverek rendeltetésével, a kvarcból készült vakarók, kések, pengék és fűrészek a békés munka eszközei s a vadászzsákmány, hústáplálék felaprózásánál, a ruházati bőrök kikészítésénél nélkülözhetetlenek voltak. A mindennapi élet elkerülhetetlen szükségleteit szolgálták tehát, s ezzel magyarázható meg az, hogy mint minden kőkorszaki lelőhelyen, itt is feltűnően nagy számban találhatók.

Az összegyüjtött jellegzetes kvarceszközök egyrészét, a gyüjtés szebb példányait, két csoportba osztva fotografáltam le. Az egyik képen a durvább eszközök, vagy a külső kérgétől megfosztott kőanyag látható, a másik a finomabb és olykor bámulatosan gondos munkával megformált, metszésre, vágásra, fűrészelésre használt apróbb eszközöket mutatja.

A képeinken látható kvarceszközök a következők:

Az I. képen:

1. Penge, fekete szarukőből. Ívelt éle egyoldalú retussal. Az eredetileg hosszabb pengéből a markolati rész le van törve.

2. Kés, vaskos, kidolgozatlan, egészen kezdetleges eszköz, szürkefekete szarukőből. Jó és hosszú éle van, helyenkint csorbulásokkal.

3. Vakaró, vagy kés (?), anyaga barnaszürke májopál. Kezdetleges kidolgozás, egyik oldalon kényelmi —, élén pikkelyes retussal.

4. Szép magkő, barnapiros, szürkésfehérrel tarkított jáspisból. Valószínűleg feldolgozott anyag maradéka.

5. Kés, anyaga csiszolópala. A vízszintes vonalban levágott rész az eszköz voltaképeni pengéje, a többi markolat, jobb és bal oldalán, valamint a hátsó oldalon egy-egy kényelmi retussal a kézbentartás szilárdítására.

6. Magkő, anyaga fekete szarukő. Gyönyörűen mutatja a kérgétől mindenütt megszabadított kagylós törésű felüle-

Őskori kvarcszerszámok. (Kvarzwerkzeuge des Urmenschen.) $^{3}/_{5}$ nagyság. Foto Stein Gusztáv.

tet. Vakarónak készült, de teljesen ép, használatlan. Klasszikus szépségű tipikus darab.

7. Vakaró, fekete szarukőből. Az egyik oldalon kényelmi retus segítségével a mutató, vagy középujj befogadására alkalmas vályú van kiképezve, nyilván azért, hogy a megfogott vakaró a súrlódás következtében és a munka hevében a kézben ne inogjon, vagy abból ki ne csússzék. Az alsó oldalon

az erősen ellenálló anyag élei teljesen megkoptak, sűrű használat nyomait mutatják.

8. Vakaró, világosbarna májopálból. Csúcsos része volt a munkafelület, tompa felén fogták kézbe. A tompa felén az élek teljesen épek, míg a csúcsos részen valamennyi él a

Őskori kvarcszerszámok. (Kvarzwerkzeuge des Urmenschen). 3/5 nagyság. Foto Stein Gusztáv.

használat következtében való csorbulás, zúzódás nyomait mutatja.

9. Magkő, anyaga barna májopál. Kérge le van hámozva, vakarónak használták, összes élei letompulva és megkopogtatva. A koptatási felületeken előszeretettel megtelepedő patina az eszközt részben fedi.

A II. képen:

10. Barna májopálból alakított késpenge. Élén megfigyelhetők a használat következtében keletkezett apró csorbulások.

11. Barna májopálból alakított, már pattintáskor jól sikerült késpenge. Rövid éle apró retussal javítva.

12. Nyílhegy, lilabarna májopálból. Jellegzetes rhomboid alak. Egész felülete, összes élei apró pattintásokkal vannak nagyon gondosan kiformálva, alsó felülete kissé homorítva. Fínom hegyben végződött, amely, sajnos, le van törve.

13. Penge vörösbarna májopálból. Éle és felületei fínom retussal kiképezve, a penge éle — szemben — enyhe kígyóvonalat mutat.

14., 15., 16. Fűrészpengék, sárgafekete tűzkőből, calcedonból és tömöttebb kvarcból, kifejezett fűrészfogazattal. Míg a pengéknek alakított és apró szilánkok lepattintásával kiélezett késeknél az él kisebb-nagyobb egyenetlenségektől eltekintve megszakítás nélküli, itt a pattintás — mindig a hosszú és egyik erre derékszögben álló rövidebb peremen — egyenlő távolságban álló fogakat képezett ki. A 14. és 15. számú daraboknál a szerszám elkészítésekor bizonyára hosszabb és élesebb fogak, kétségtelenül a sűrű használat következtében, simára koptak és fényesre csiszolódtak. A szívós és elszakíthatatlan ruházati bőrök eldarabolására egészen megfelelő kis eszköz lehetett.

17. Négyszögletes, minden oldalon éles penge, füstkvarckristályból pattintva.

18. Nyílhegy, fehérkérgű tűzkőből. Alsó feléből hiányzik, hegye elnagyolt kidolgozású.

19. Durva alakítású késpengetöredék világossárga kérges tűzkőből.

20. Késpenge, fehérkérgű tűzkőből. Töredék. Már pattintáskor megfelelő éllel, azért kidolgozása fölöslegessé vált és elmaradt.

21. Tűzkőből készült kis penge. Formája megegyezik a fűrészek formájával; hosszú és erre derékszögben álló másik éle csak egyik oldalon van kiképezve igen fínom és nagyon gondos retussal.

A felsorolt pengéken, késeken és magköveken kívül szép számmal voltak találhatók olyanok is, amelyek alakításon nem mentek keresztül, mert már a pattintás alkalmával megfelelő éllel kerültek ki kéz alól, de amelyeken jól megfigyelhetők a használat nyomai. Azonkívül bőségesen találhatók a nemesebb kvarcfajták hulladékai, s mutatják, mennyire változatos volt az ősember eszközkészítésre alkalmas kőanyaga.

Tekintve, hogy a jelen közleményben ismertetett eszközök felszínesen voltak meglelhetők, joggal feltehető, hogy

szakszerű kutatás és feltárás során még értékesebb és szebb ősemlékek kerülnének elő mélyebb rétegekből.

Legközelebbi közleményemben a begyüjtött csontszerszámok és csontleletek egy részét fogom részletesebben ismertetni.

•

GUSTAV STEIN. Ein neuer Fundort steinzeitlicher Kulturdenkmäler bei Bia. II. Mitteilung.

Auszug. Anschliessend an seine bereits in Nummer 5—6 des III. Jahrganges (1936) der vorliegenden Zeitschrift erschienene Mitteilung, gibt der Verfasser eine eingehendere Beschreibung mehrerer der gefundenen Kvarzwerkzeuge. Zwei Aufnahmen stellen die beschriebenen Klingen, Sägen und sonstige Werkzeuge dar. Der Umstand, dass die beschriebenen Kvarzwerkzeuge freiliegend gefunden worden sind, berechtigt zu der Annahme, dass an der Hand fachwissenschaftlicher Forschungen und Ausgrabungen weitere wertvolle vorgeschichtliche Kulturdenkmäler aufgedeckt werden könnten.

Regösdalaink rejtélye IV.

Gyulavég, Faluvég.

Írta: KALLÓS ZSIGMOND dr.

Kosztolányi Dezső emlékének.

A tanorok által újra megismerkedtünk a telepedési vonatkozásban vele egyjelentésű „Faluvég"-gel, melyet a sásdi hagyomány, mint a dicső multnak vallási, szent emlékét, ugyanazzal a refrénnel bővítve őriz meg (mintegy fájlalva eltűnését), ahogy a regösénekekben vissza-visszatérő egyéb vallási vagy őstörténeti motívumokat: immár csak regébe foglalja („regül ejti") a messze mögötte maradt, sőt tiltott, üldözött régi hitnek szimbolumaként. (V. ö. V. Sz. II: 224.) A sásdi „Faluvég"-nek a Gyula-vég mellé való állítása egész világosan mutatja, hogy az ének-variáns szerzője a két fogalmat azonosnak tudja, és így a tanorok-ról kifejtettek bizonyos tekintetben a gyulavég-ről is állanak. Bizonyos tekintetben, mert a gyulavég mégsem igen lehetett az a közönséges faluvégi tanórok, egyszerű (bár szentségében szintén megközelíthetetlen és istenség jelenléte által magasztos) áldozóhely, mint a többi. A *tanorkok* ugyanis, mint láttuk, vagy a családnak, vagy a többé-kevésbbé szorosan együvé tartozó atyafiságnak voltak „áldozóhelyei". A *gyulavégeken* azonban *tágabb*, nemzetiségi, sőt törzsi kapcsolatú áldozatok mentek végbe; ritkább, néha talán nem is minden évben ismétlődő nagy-nagy ünnepi alkalmakkor, az egész nemzetség vagy törzs férfitagjainak, vagy legalább legszámottevőbb képviselőinek jelenlétében. És ahogy a tanórnak vallási feje a samán *oros*, és annak, az áldozatok körüli bő

teendők ellátásával megbízott segédei voltak, úgy a *gyulavégi* áldozatok tekintélyes, törzsfői, „fejedelmi" rangú bemutatója a *gyula*, kinek pompázó segédlete valószínűleg saját családja körében keresendő.

Ezt kívánom bizonyítani a *Gyula*-féle helyneveknek országszerte meglehetősen arányos elhelyezkedésével. De egy másik, szintén igen fontosnak látszó bizonyíték az, hogy a *gyula* szó sem csak az egy *Gyulavég*-féle kapcsolatban fordul elő ősvallási, illetőleg kultuszi értelemmel, hanem akad elég bőven más, egészen hasonló természetű összetétele helyneveink között. E célból szükség van egy kis kitérésre,

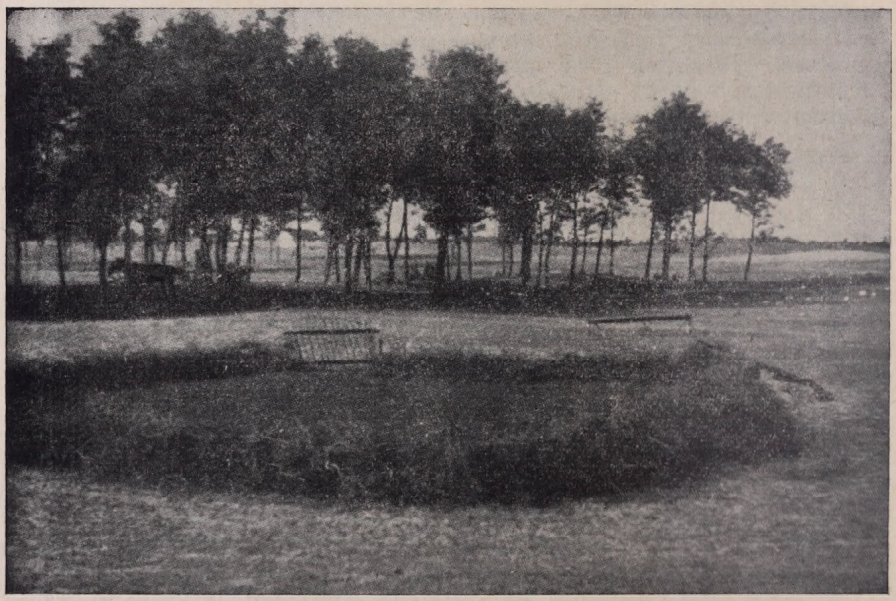

Tanor. Újabban Tálasi és Győrffy az Alföldön is találtak „tanor"-okat. Neuestens wurde auch im Alföld nach **tanor**-s geforscht. — Fot.: Prof. Dr. Győrffy István (Bpest).

melyben a fenti topográfiai jelentőségű *tanór*, *tanorok* stb. összetételnek utótagját (*„or"*) szintén oly egyéb kapcsolattal fogom bemutatni, ahol az összetétel másik tagja ugyancsak a kultuszból van véve, tehát arra szolgál, hogy az atyafiságí kultuszt jelző *„or"* szót közelebbről jelezze; vagyis, hogy a kultusz minőségét, mintegy legfőbb jellemző sajátságát kiemelje. Ha aztán *ugyanezeket* a szavakat, legalább részben, megtaláljuk *gyulás* összetételekben is, akkor abból már messzebbmenő következtetéseket lehet vonni. Persze a legtöbb egyéb *„or"*-féle ősvallási helynév nem összetétel, és amennyiben mégis azok, sokszor nem a kultuszt minősítik mégegyszer, hanem például törzs szerint, vagy egyéb fontos

tényező (pl. szám) által kívánják a szükséges megkülönböztetést elősegíteni. Itt mindjárt megjegyezni való, hogy a szó természetszerűen végigment már az első századokban a szokott hangfejlődésen: az *ur*-ból *or*, abból pedig helyenként *ar* lett; de mivel mint köznév hamar kiveszett a használatból, nem minden helynévben sikerült a létra utolsó fokát elérnie: *Orodban* nem állott meg a második fokon *(Arad)*, de pl. *Oros*, *Orosházában* igen; sok helyen a legalsó: „*ur*" formában állapodott meg. A komponens tagnak vallási jelentőségét most nem emelem ki újra, a *tanórok*ról mondottak és az előző részek ősvallási tanulságai után nem egy dolgot az olvasó elképzelésére, továbbkövetkeztetésére bízhatok. Ilyen összetételek tehát: *Orkuta (Urkuta*; Sáros, Veszprém, Esztergom, Arad, Fejér megyékben; *Kuthur* (1342, Okl. Sz. kétszer, szem. névben); *Gutor* (F. Csallóköz, 1249 Gutori Péter; Megyei Mon.: „A község azelőtt német volt", innen: g < k.); *Haruskuth* patak, 1244, olv. Aroskut, Pozsony m.); *Arostow* (1255, Bereg m.); *Urtova* (Borosd m.); *Orto* (tó neve Ung. m.); *Orfű* (régen Orfő, Baranya m.); *Fokoru* (Heves m.); *Fogaras; Focharastova* (1281 Sáros m.). Itt meg kell újból jegyeznem hogy a *tó, folyó* „foka", a samán ténykedése, az ősvallási telep elhelyezése szempontjából éppen elágazó jellegénél fogva ép oly alkalmas volt, mint a „keletkező" (értsd egyúttal: szétágazó) folyóvizek, szigetcsúcsok stb. (l. V. Sz. II: 236); *Orfalu* (Vas m.) és u. o. *Kondorfa(lu)* (l. V. Sz. III: 193); *Urmező* (Márm. m.); *Orathalma* (Kolozs m.); stb. De ezeknél is meggyőzőbb összetétel két régi pataknév (ugyancsak Ortvay MO Régi Vízrajzából, mint a fenti tó- és folyónevek): *Foloard* (a Tisza mellékvize, Borsod m.: 'Flusszauberstätte') és *Foiaratfoka* (Folyó-arad-foka) 1261, ugyancsak a Tisza mellékvize Heves m. „Flussmündungs-Zauberstätte", illetőleg „Mündung an der Fluss-Zauberstätte".

Mármost a Gyula összetételek között első sorban egy, magával az „*or*"-ral, ill. annak változatával *örös-*, *örs*-sel kapcsolt helynév: *Gyula-Örs* említendő. Ez a dublet azt jelenti, hogy az atyafisági illetőleg falusi kultuszhely itt *törzsi kultuszhellyé* bővült, tehát nem közönséges faluvég, tanor, mint az *Oros, Örös, Orvos, Örvös*-félék és sok más száz hasonló nevű, hanem *gyulavég*. Feltehető, hogy az ilyen Gyula-örsöknek külön volt egy vagy több atyafisági áldozóhelyük is, és külön volt elhelyezve a nagyobbszerű: törzsi.[1]

[1] Az ősvallási eredetű helynevek segítségével végre sikerülni fog Anonymus tekintélyét a kellő keretek közé szorítani. Hogy ez eddig meg nem történt, vagy úgy történt, ahogy tudjuk, az mutatja legjobban, hogy a helynévkutatásnak éppen csak a kezdetén vagyunk. Nem lehet ugyanis elvárni a középkori krónikástól, hogy helynévmagyarázat vagy személynévválasztás dolgában magasabb fokon álljon, mint a modern kutatók.

Valószínűleg ugyanez a jelentése van *Gyula-Varsándnak* is (Békés m.), csakhogy itt „Ors"-nek szláv fordításával, illetőleg magyar kultuszhelyeknek szlávok részéről történt elnevezésével állunk szemben, mint valamennyi *Varsány*-féle helynévnél *(vraženje:* 'varázslás, jóslás').[2]

Gyulavéghez hasonló vallási gyakorlatra emlékeztet ez az összetétel: *Gyulaszeg*; talán avval a különbséggel mégis, hogy a kultuszon kívül jelölve van benne a fejedelmi családnak a település pillanatában még szerény tartózkodó helye. Nem éppen a kifejtett pompában kell keresni e gyulák tekintélyét (bár valószínű, hogy külső megjelenésében a család feje méltóságos tartásán kívül impozáns ruházatával is kitűnt); hanem különösen a hívei felett gyakorolt hatalmában, képességeiben és szellemi fölényében. — *Gyulakuta* és *Gyalakuta*, sőt *Gyálakuta* (Lipszkynél: *Gyalakuta*, ma *„Zselekuta")*, melyeknek a régiségben *Kuth*, illetőleg *Gyulakutfalva*-félék felelnek meg, azt mutatják, hogy *Gyula* mint helynév szintén nem állott meg olyan mereven a régi forma mellett, mint maga a gyula köz- ill. személynév, hanem épp úgy ki volt téve a nyelvi fejlődésnek, mint fenn *or (ur* és *ar)*, és ha nem találunk is biztos formákat *o*-ra, az összes *Gyalu, sőt Gyála, Gyál, Gyalán, Gyalmár* stb. változatok mégis „gyula" eredetűek, sőt Erdélyben a *zs* kezdetű változatok is.[3] — *Gyulagyep*ben az utótag körülkerített helyet jelent, tehát törzsi áldozás „tanór"-ját.[4] Szorosan ezek közé tartozik *Gyulató* (l. a lajstromban, Arad m.: Gyulica; a *tő torkolatot* jelent), *Gyulamező*, sőt *„Gyulahalom"*, *Gyulatelke, Gyulavár, Gyulavölgye* és *Gyulakeszi* is. A fenti *or*-ral és az iménti *Gyulával* való összetételek között (melyeknek ősvallási jellegét szembeállítva csoportosítom a német kivonatban) egy csekélynek látszó, de fontos árnyalatot lehet észrevenni. Az *„or"-féle* helynevek, valamint német és szláv megfelelőik (l. fent Vraženje) ugyanis óriási többségükben nem „varázslók"-ról, hanem következetesen *„varázs"*-ról (varázslásról) vagy *áldozásról* beszélnek; vagyis a szertartás látványosságának *egészéről;* és nem jelzik külön annak egyik vagy másik fontos szereplőjét, a samánt vagy esetleg az áldozó papot; aminek oka az,

[2] Ugyanaz a szó, melynek tövéből a varázs-t elvonták.

[3] Kb. ezt hangoztatja **Hóman** is (Szent Lászlókori Gesta Ung. 73.) igen pontos kútfőtanulmányi bizonyítékkal; de hiába, **Melich** itt is Anonymus **„gyelou"**-jára építve, a magyar **„gyalu** köznévből lett személynevet" lát, és a **Gyalu** helynévben „egy magyar műveltségű oláh ember magyar eredetű nevéből való magyar elnevezést". (Hfgl. Mo 300.) Kellenek-e a **Gyalu**-féle helynevek **Gyula**-voltához jobb bizonyítékok, mint az alábbi történetiek? (L. a jegyzéket.)

[4] Valószínű azonban, hogy ezek a terjedelmes törzsi áldozó- és gyülekező helyek legtöbbször nem is voltak körülkerítve. Legalább a cseremiszeknél ma nincsenek (l. Holmberg id. m. 102 l. és szerte).

hogy az atyafisági (kisebb) varázsló séance-ban és az áldozásnál (tanorok) a tömegnek is aktív része volt és a szertartásban a vezetőnek szerepe fel sem tünt sem a hívőknek, sem az idegen (autochthon) szemlélőnek. Szóval figyelme nem terjedhetett ki külön a papra és külön a többi résztvevőre. Erre nézve utalok különösen a jugra-népek ilyennemű gyakorlatáról felvett rajzokra. De már a *nemzetiségi* vagy még tágabb törzsi és nemzeti viszonylatban történt áldozatos szertartásoknál, tehát a *gyulavégeken*, a nagyszerű élmény mozgatója ragadja meg a figyelmet: a gyula. A résztvevő tömeg éppen óriási számánál fogva alig bír szereppel és leginkább az áldozónak pompával és ünnepi szer-

Varázslás egy északi osztják atyafiság keretében. — Zaubern bei einer nordostjakischen Sippe. (Karjalainen: Die Rel. der Jugravölker III. 303.)

tartásossággal végrehajtott mozdulatain, az istenséggel való érintkezés fölvevőjén akad meg a szem. Ezért lép ez összetételekben és a többi helynevekben is előtérbe személyesen maga a *gyula*.

Már az a körülmény, hogy éppen Konstantin szerepelteti a *gülaszt* meg a *karkhaszt* egyaránt Árpád mellé rendelt „főbírói" tisztségben, holott a diplomáciai küldetésre nyilván inkább az Ibn Roszteh *dsilája* lett volna alkalmasabb: „aki az ügyeket intézi" (a nagyobbik király: kendeh mellett), mutatja, hogy a külföldi írók nincsenek egészen tisztában a *gyula* szó jelentésével, és bátran mondható, hogy Konstantint magát is izgatja ez a homályos pont, mert *háromszor* is visszatér rá; érzi az ellentéteket az adott felvilágosításokban, és igyekszik azokat kiegyenlíteni, vagy legalább görög viszonyokhoz alkalmazni, ahogy a kapott benyomásokból tudja. A mi szempontunkból legfontosabb az az értesülése, hogy Árpádon és a mellette szereplő két feje-

delmen kívül „van még fejedelme mindegyik törzsnek is“ Nem mondja ugyan, hogy ezek is gülaszok; de ha az Árpád melletti gülászról azt halljuk, hogy „fejedelem“, akkor a többi törzs fejedelmének is hasonló méltóságnév járhatott: *gyula*.[5]

De a Gyula-féle helynevek nagy számából, sőt már fenti ősvallási jellegű összetételeiből arra kell következtetni, hogy a nemzetségeknek is volt külön-külön gyulájuk, és a helynevek száma kb. megfelelhetne annak a hagyománynak, mely e nemzetségek számát 108-ra teszi. Itt valami hierarchikus természetű szervezet bontakozik ki; legalább is olyanforma, mely megengedi azt a feltevést, hogy a 108 nemzetség hét-nyolc törzsbe tömörült, élükön olyan fejedelmekkel,

Nemzetiségi áldozat a votjákoknál az Ég istenének. Inmarnak s a többi jó szellemnek az ufai kormányzóság birszki kerületének Kacsakin falujában. **Legelül a folyó meredek partján az áldozó papok** állanak, a fejükre fehér kendő van csavarva. Mindenik húsos fazék mindkét oldalán két fiatal nyírfa van leszúrva, s vízszintes keresztfával összekötve. A fazekak mögött térdelnek a segédek, s a **kerítésen kívül** a többi férfi, mind kelet felé fordulva. A nők, akik a férfiak mögött vannak, nem látszanak a képen. (Krohn-Bán: A finn-ugor népek pogány istentisztelete. 210. o.) — Geschlechtsopfer bei den Wotjaken (Kačakin, Bez. Birsk, Ufa).

[5] Bulcsu karkhász, aki „fia Kálé karkhásznak“, éppen ott van Bizáncban a fejedelmi család tagjának, Termátzunak kíséretében. Ez a karkhász „Turkia harmadik fejedelme“ nem az Árpád törzsből való. „Kálé fia“ tévedés lehet e helyett: „Kál törzs fia“. Mivel karkhásznak van föllebbvalója: a gülasz, a karkhász sem az Árpád törzsben, sem a többiben fejedelem nem lehet, és Bulcsu sem lehetne az, ha a **karkhasz** szóban nem rejlenék egy **alkalmi** megbízatásnak a nyoma, olyasféle, mint a tárgyalásokra teljhatalmú megbízott, a fejedelem személyét helyettesítő méltóság. Bulcsu valóban túszul, mintegy a fejedelem helyett, Bizáncban marad és a következő század krónikása, Kedrenos szerint, őt egy másik kezes váltotta fel, az erdélyi „gyula“. Ez utóbbi **méltóság**-névből az következtethető, hogy Bulcsu is törzsének **gyulája** volt; a karkhász szó pedig valami

kiknek már magasabb politikai szerep jutott, s akiket Konstantin is független archosoknak ismer: ἔχει δὲ ἑκάστη γενεὰ ἄρχοντα. De a nemzetiségi gyuláknak is lehet bizonyos függetlenséget, sőt fejedelmi jelleget tulajdonítani, és valószínűnek látszik, hogy a bennszülöttek, különösen a szlávok is azoknak minősítették, s hogy a *gyula* szót nyelvükön *knez* (lengy. *kniaž*)-féle kifejezésekkel fordították, hogy továbbá e helyeket ők is közvetlenül így jelölték meg. (L. még alább a *vajda* szót.)

A magyarországi Kanizsa-féle helynevek közt feltűnik az abaujmegyei mai Kis-Kinyizs-nek Csánkinál előforduló dubletje: „*Keniz al. nom. Gyulatelke.* (Anjouk. O: V. 558: 1352). Egyéb ősvallási eredetű helyneveink közt az ilyen dubletek a legértékesebb bizonyítékokat szolgáltatták. Ez tehát fontos adatul szolgálhat arra, hogy a magyarországi ilyfajta helynevek magyar ősvallási eredetűek, és az adat nem is áll egyedül, mert más nyom is van rá az egyik kútfőben.

Melich János (MNy 23: 488) Brücknerrel ((UJB. IV: 88) azt bizonyítja, hogy Szent István anyjának neve: *Sarolt*, azonos a Thietmar merseburgi érsek Chronikájában olvas-

alkalmi megbízatást jelez, és vagy idegen eredetű, mely esetleg az olasz kis fejedelmekkel való tárgyalások emlékeként maradhatott meg: **carica** — 'hivatal, tisztség, állás, méltóság, megbízás vagy megbízatás', (v. ö. a modern „incaricato d' affari"-t: dipl. ügyvivő); vagy ha magyar, akkor talán a fejedelmi megbízás jelképéről, a gyűrű jelentésű: „kariká"-ról veszi eredetét (NySz. **karikás** annulatus, hamatus MA; voll ringe, der ringe trägt PPB. mit einem ringe versehen'). Mind e szempontból még figyelembe veendő Konstantin szövegében a következő: a „Kálé" tulajdonnév, a karkhász meg méltóság, valamint a gülasz is, mely föllebbvaló a karkhasznál. Ez úgyis érthető, hogy Bulcsu két méltósága közül az, amelyikben itt szerepel, t. i. a karkhászi (értsd fejedelmi megbízott) alárendeltebb természetű, mint amelyet otthon tölt be, mint a Kál törzs gyulája. Viszont hasonló karkhaszi megbízásban járhatott már a görög udvarnál Bulcsu apja is. Bulcsunak **fejedelmi** méltóságáról Kedrenos is tud. (A karkhaszokról máskép Pais D. M. Ny. 17 : 163; ugyanott Hómanra hivatkozva, Turul 30 : 111, helyesen gondolja, hogy a **gyula méltóság** nevét egyes idegen kútfőírók és a mi krónikásaink is **személynévként** fogták fel).

Ibn Roszteh értesítésében is éppen csak az hiányzik, hogy minden törzsnek megvan a maga gyulája, és hogy így minden törzsben ez az a férfi, „ki a magyarok felett (tényleg) uralkodik". És valóban mondja is: „Minden magyar a **dsila** szavára hallgat s támadást és védelmet és más ügyeket érdeklő parancsainak engedelmeskedik". Ha minden törzsnek van még Konstantin szerint is külön fejedelme, közvetlenül csak ennek engedelmeskedhetnek a magyarok. De a gyulák hatalmának, méltóságának vallási jellegéről, kultuszi eredetéről e kútfők semmit sem tudnak, nem is tudhatnak, mert ez még magyar tudósítóiknak sem tünhetett volna fel, annyira természetes dolognak látszott, mely magyarázatra sem szorul, s az idegeneket nem is érdekli. Különben mind e kútfőírók elég értetlenül állnak azon népek pogányságával szemben, melyekről beszélnek.

ható „Beleknegini id est pulchra domina (sclavonice dicta)" névvel (Pertz MG SS III: 662). Mivel *Sarolt* „*Gyula*" erdélyi fejedelem lánya volt, már Melich is nyomára akadt a *gyula* név szláv megfelelőjének, csakhogy arról persze nem tud, hogy a méltóságnevet más esetekben is, t. i. ősvallási vonatkozásban, így fordították. A *Beleknegini* név ugyanis nem szorosan azt jelenti: „*pulchra*" *domina*, ahogy Thietmar gondolja, hanem: *fehér* (sőt: „*Fehérke*") *gyulaleány*, és vagy Szt. István, vagy az erdélyi fejedelem szláv alattvalói, vagy szomszédai fordították le így Szt. István anyjának nevét; és pedig úgy, hogy még a török eredetű szónak a jelentését is ismerték (*Sarold-Fehérke-Bele*) magyar *gyulalány:* „fejedelemleány" melléknevén kívül.[6]

Ami már most a *Kanizsa*-féle helyneveket illeti, a térképen kb. 80 Gyula-félére még vagy 58 szláv elnevezés esnék. Bár ez utóbbiak nagyobbára a végekre helyezvék, ahhoz képest, hogy e tanulmány első részében (V. Sz. II: 144) a regösének tudott „*olasz*" meg „*német asszon*" idegen beolvadókról, de *tót*ról, *szlovén*ről nem, — mégis tekintélyes szám. A magyar ősvallási eredetű helyneveket és a 11-ik századnak nyelvkincsünkben maradt emlékeit kutatva, a szlávokhoz képest aránytalanul bővebbek a német őslakosság jelenlétének a nyomai és csak elvétve, inkább a széleken talált szláv telepekről beszélnek. Úgy német, mint szláv telepesek kerültek az akkor még jórészt pogány magyarok közé Szt. István korában is, akik szintén mind elvegyültek a magyarság közt, hogy milyen arányban, még nem tudjuk. De részben már elvegyült, megmagyarosodott szlávokat hoztak magukkal is a magyarok, valószínűleg nagy számmal.[7] Az ősvallási eredetű *Kanizsa*-féle helynevek nagy számát azonban csökkentheti az is, hogy azon oláh, szerb, rutén stb. csapatok előljáróit és vezetőit is *kenéz*-eknek

[6] **Saroltá**-ban Hóman is „fehér menyét"-et lát Melich-chel (Karaldy „Fekete menyét" MNy XX: 110); pedig a szláv (Brückner szerint magyarországi szlovák) **„bele"** véghangzója: **e**, melyet Melich nem tud megmagyarázni, arra vallana, hogy **Sarold**-ban a magyar kicsinyítő **d** előtt, török-l kicsinyítő képző is lappang, és hogy az itt megjelenő török leánynév **sarol**, vagy **sarul**-féle **„Fehérke"** jelentésű szó volt. A Bele véghangja ugyanis az a semleges főneveket képző hang lehet, mely a csehben fiatal élő lényeknek, különösen fiatal személyeknek elnevezéséhez fűződik: **dité, devče, pachole, kniže, tele** stb. (Sőt a rosszabbik esetben valami **e** végű substantivum hypocoristicum.) Melich elmés magyarázatának ugyanis: **Sar-aldy**, az a gyöngéje van, hogy ilyen szót csak **vad** jelentésben tud kimutatni, de **menyét** értelemben ismeretlen; sőt **„fehér-menyét"**-nek megfelelő nőnevet se igen talál a törökségben, míg a **Fehérke**-féle leánynevek mindenütt járják (Schnee-**Wittchen, Bianca, Blanche, Fehera, Nerina, Bruna** stb.). Különben Melich **„fehér vadállatot"** gondol, egyszerre sokat: „hölgy, hermelin, menyét, nyest, nyuszt"; de **Karaldy**-nál **„fekete"** hermelin, menyét stb.-vel megint baj van a szín miatt.

nevezték, kik a XIII—XIV. század folyamán elnéptelenedett egyházi és világi birtokokon vagy erdőírtásos helyeken telepedtek meg, és e kenézek közül később sokat nemesítettek is. (Valószínű, hogy a *Kenéz* szó, mint a méltóságot jelölő nevek általában, később mind alacsonyabb társadalmi rangok megnevezésére szolgált.) Így lehetséges, hogy a *Kenéz*-féle helynevekből néhány ezek után nyerte nevét. De mivelhogy *Kenéz* hangzású helynevek vannak az *ősvallási eredetűek* közt is (így mingyárt a fenti *Gyulatelke* al. nom., *Keniz*, és mások), vagyis hogy a szláv szónak a honfoglalás körül is volt *kenéz-forma* hangzása (ilyen alakú helynév akad emlékeinkben a tatárjárás előtti keltezéssel is), az idetartozó helynevek elkülönítése még a jövő feladata, és így *egyelőre* pártatlanul felvettem valamennyit. Különben már a *Varsány*-félékben is találtunk szláv nevű magyar ősvallási elnevezést, és van még más, szláv telepre való, az ősvallási eredetű helyek neveiben.

A térképen mind e magyar és szláv eredetű helynevek olyan arányban oszlanak meg, amily távolságban a törzsek, illetőleg nemzetségek egymástól körülbelül elhelyezkedhettek. A várható jelentékeny redukcióval szemben viszont még esetleg felmerülendő dülőnevek állanak. (A Duna-Tisza köze és az ősvallási telepedés tekintetében annyira fontos Pozsony és Nyitra megyék és mások, az adatok hiányos volta miatt, alig is vannak képviselve.) Meggondolandó, hogy a nemzetségek akár a honfoglalás évében, akár valamivel később honvédelmi és gazdasági szempontok miatt kénytelenek voltak egymástól elszakadni és elkülönülten telepedni. Ugyanakkor tehát a nemzetségek *gyula*-tisztét viselő családjai is megoszlottak, és külön követték a törzsnek eltávolodó töredékeit. A helynevek tanuságai szerint pl. a Szem, Ab, Árpád, Kál, Kende és igen sok más ágak elkülönítését meg lehet állapítani. Néhány esetben egymás szomszédságában, vagy nem igen messze találunk Gyula-féle helyneveket. Itt ugyanannak a gyula-családnak széke körül való terjeszkedését lehet feltételezni.

Magyar helynév-minőségükben a *Kenéz-Kanizsa*-féle formák néha nagyobb hangtani változáson mentek keresztül. Így valószínűnek látszik, hogy a vasmegyei *Gyula-Gencs*-ben (Cs. II: 749 Gyula-Gench 1430) dublet-tel van dolgunk, mely esetben az utótag a szlávban is g szókezdettel bírt, mint a szepesi *Gnézda-Kenysna*, tehát ilyenformán: Gnež, Gnese, Genese, Gense, Gencse, Gencs. (A birtokrag az őstelepedési helyneveknél ép oly gyakori, mint későbbi elhagyása.)[8]

[7] V. ö. Hóman-Szekfű M. Tört. 1: 16.

[8] Egy-egy **Gencs** nevű helység van Gömör, Szatmár és Tolna megyékben, mindhármat Csánki is így ismeri. A jegyzékbe azonban az

A Kanizsa-féle helynevek idegenektől származván, az „*or*"-ral és „*gyulá*"-val kapcsolt ősvallási eredetről tanuskodó összetételek ritkábbak ugyan; de fontos, hogy mégsem hiányoznak teljesen. Ilyenek az alábbi táblázat sorrendjében: *Kaniška Iva* (Bel. Kőrös m.-ben: kb. 'gyulahelyi reketyefűz'), *Kenezpataka* (u. o. és Pozsega m.), *Kenezkuta* (puteus, Pozsega m.), *Knešepotok* (Modrus-Fiume m.), *Kanizsaberek, Kenészhegy* (Somogy m.), *Kenesna* (patak neve Szabolcs m.-ben: ~ voda). Az Ung megyei *Knyahinya* könnyen női gyulára érthető.

A Muraközben és a mai Horvátországnak több, még legdélibb megyéiben is fellelhető Kanizsa-nyomok a magyar őstelepülés ismerőit nem fogják meglepni. Ilyen nyomok itt más ősvallási vagy egyéb magyar eredetű helyneveken is kimutathatók lesznek. Legutóbb Lükő Gábor alapos tanultsággal a szörényi bánság helynevei közt mutatott ki jelentékeny számú magyar nyomokat, amelyek között szintén akad nem egy ősvallási eredetű. Ezekből táblázatomba is felvehettem *Giulešti*-t és *Giulá*-t (domb neve) Valcea m.-ben. A Stájerországból szereplő két *Kanischa* (Pettau és Marburg m.) Zalától nyugatra esik, a Dráva mentén, abba a beszögelésbe, melyről tudjuk, hogy az első magyar századokban hazánkhoz tartozott.

A *Kanizsa, Kenéz, Kenes* és *Kenese* formák különben egyebütt, mint magyarok lakta területeken elő sem fordulhatnának, mert a szláv szó első mássalhangzói közé ékelt vokális merően magyar hangtani jelenség; valaminthogy az a hangrendi egyezés sajátsága is bennük. Feltűnő tehát, hogy ilyenek még elég bőven mutatkoznak ma már idegen területeken is.

(Folytatása, a helynevek és a térkép a jövő számban.)

etimologia kétes volta miatt nem kerültek, de felvettem mégis a zalamegyei **Ganicsa-Kanicát.** A Kis-Küküllő megyei **Kincses**-t is a H. Névtárban így olvassuk: **Kinisi Kincses**, és 1424-ben **Kench**-nek emlegetik (Cs. V.: 883.). A Maros-Torda m.-i **Knezeg** (1319) is ma **Kincses**. A biharmegyei **Kenéz**-puszta nevét (M. Homorog mellett Cs. 1393 Kenys, 1421 Kenes) egy 1496-i adat magyaros változattal **Kényes-Homorog**-nak ismeri. Eredeti **g** szókezdetre vall a somogymegyei **Henész** is (Cs. 1395 Heniz, 1455 Henizd); de megint nem iktattam be az ugyane vagy más megyebeli **Hencse, Hencsen**-féléket; és kétes a tolnamegyei **Kanács** (Cs. 1343 Kanacha) ide tartozása is. **Rác-Kanizsá**-hoz (Muraköz, Lipszkynél **Razkriž dublettel**) Hadrovits László (NyK. 48: 414) megjegyzi, hogy a muraközi horvátokat sohasem nevezték rácoknak. Szerinte egy feltételezett **Razkrižina** eredményezte volna a magyar népetimológiás Rác-Kanizsát. Kanizsa-féle helynevekkel Melich is foglalkozik más szemponttal (l. f. M. Ny 23: 488, és Hfgl. MO 290). **Zsitva-Knažice** (1075—1217 Knesecz); alaki fejlődése u. o. **(Kenese, Kanizsa, Kenész** alaki változásaihoz l. Hfgl. MO: 132. 133.).

ÍTVEZETŐ: VISNYA ALADÁR DR.

BEKÖSZÖNTŐ.

E közlemények kiadását az tette szükségessé, hogy Dudich professzor kezdeményezésére megállapodás létesült egyfelől az *Országos Természetrajzi Múzeum Állattára* és a *Pázmány Péter Tudomány Egyetem Állatrendszertani Intézete*, másfelől *Kőszeg Város Helytörténeti és Szülőföldismereti Múzeuma* között a Kőszegi-hegység állatvilágának felkutatása érdekében. Ennek a megállapodásnak a lényege az, hogy Kőszeg város vezetősége díjtalan lakást ajánlott fel, és pedig akár a város belsejében, akár pedig kinn az erdőben a Stájerházaknál azoknak a kutatóknak, akiket a két fentnevezett tudományos intézmény igazgatósága Kőszegre kiküld és ennek fejében a gyüjtött anyag feleslegéből kellő feldolgozás után a város múzeuma is részesedik.

E megállapodás értelmében 1936. május 19-én Dudich professzor vezetésével 11-en érkeztek Kőszegre és 5 napon át laktak kinn s gyüjtöttek a Stájerházaknál. Július hó 10-én az *Orsz. Természetrajzi Múzeum* h. főigazgatója, dr. Pongrácz Sándor jött el gyüjteni. Szeptember 25—29. napjain pedig dr. Kesselyák Adorján tanársegéd vezetésével heten kutatták fel hegyvidékünket. Végül dec. 17. és 18. napjain Dudich professzor rándult le a további gyüjtés és az eredmények közzétételének megbeszélése végett.

A gyüjtött és meghatározott anyagból a *Kőszegi Múzeum* máris igen szép részesedést kapott, de még sokkal többre is van kilátása, mert különösen azoknál az állatcsoportoknál, amelyeknek feldolgozása különleges szakértelmet

kíván, néha huzamosabb ideig kell várni, amíg valaki akad (esetleg csak a külföldön), aki meghatározásukra vállalkozik.

Annál örvendetesebb, hogy több állatcsoportnál már annyira haladt a gyüjtés és feldolgozás, hogy az eredmények közzétételéről kellett gondoskodni. A VASI SZEMLE, amely a legnagyobb készséggel adott mindenkor teret a szakszerűbb szülőföldismereti dolgozatoknak is, ilyen kiterjedt szakmunkásság eredményeinek elhelyezésére, ami messze túlhaladja olvasóinak átlagos érdeklődési körét, természetesen már nem vállalkozhatik. Kőszeg város közönségének és vezetőségének áldozatkészségét dícséri, hogy hozzájárultak ahhoz, hogy egyelőre évenkint 4 ívnyi terjedelemben „*A Kőszegi Múzeum Közleményei*" cím alatt időhöz nem kötött füzetekben jelenjenek meg a Kőszegi-hegység állatvilágát ismertető dolgozatok. De hálából azért, hogy a VASI SZEMLE eddig is és a jövőben is készséggel nyitja meg hasábjait Kőszeg helytörténetével és szülőföldismeretével foglalkozó dolgozatok előtt, egyidejűleg felajánlottuk, hogy az önálló füzetekben megjelenendő közleményeink szedését a VASI SZEMLÉ-nek is rendelkezésére bocsátjuk, ha azoknak a folyóirat keretében külön rovatot nyit. A díjtalanul kapott szedés lenyomtatásával a VASI SZEMLE kiadója és pártfogói olyan áldozatot hoznak, amely nem terheli az előfizetési díjakat, de két oldalról is hálára tarthat számot. Egyrészt a közlemények írói részéről, akik ez által nagyobb nyilvánossághoz jutnak, másrészt azonban az előfizetők részéről is, akik bizonyára szívesen fogják látni, hogy folyóiratuk terjedelemben és tudományos jelentőségében gyarapodik a nélkül, hogy az előfizetési díj növekednék.

Minthogy a közlemények megjelenési módjának ez a megoldása minden egyes dolgozat íróját hálára kötelezi elsősorban Kőszeg város közönsége, de különösen annak polgármestere, *vitéz Nagy Miklós*, valamint a VASI SZEMLE kiadója és pártfogói iránt is, legyen szabad ez alkalomból egyszersmindenkorra kifejezésre juttatnom mind az eddigi, mind a jövő kutatásban résztvevők háláját és köszönetét, s a köszönő szavakat helykímélésből a dolgozatokból töröl-nöm. Nem azért, mintha nem tekinteném azokat mélyen átérzetteknek, hanem azért, mert a sok oldalról megnyilvánuló áldozatkészség legszebb jutalma majd mégis csak az lesz, ha néhány év mulva Kőszeg vidéke ép úgy a legjobban tanulmányozottak egyike lesz hazánkban a faunisztika terén, mint ahogyan már évtizedek óta előkelő helyet élvez a flórakutatás terén.

V. A.

A kőszegi hegység szárazföldi ászkarákfaunája.

Írta: KESSELYAK ADORJÁN dr. (Budapest).

(Készült a Kir. Magy. Pázmány Péter Tud. Egyet. Állatrendszertani Intézetében. — Igazgató: (Dudich Endre dr. egyet. ny. r. tanár.)

Kevesen tudják, hogy a ritkán bolygatott pókhálós pincék gyakori lakóinak, az ú. n. „pincebogaraknak" a természet ölén nagyon szépszínezetű, kecses, néha különleges páncélvésetű fajrokonai élnek, amelyek azonban kicsiny termetük és rejtett életmódjuk miatt a természetkedvelők figyelmét többnyire elkerülik. Egyes rovarok színpompájával és alakgazdagságával ugyan nem versenyezhetnek, de akadnak köztük rubinpiros, hófehér és barnán-sárgán márványozott szép megjelenésű fajok is. Az egyik élénk iramodással menekül, ha megzavarják, a másik pedig páncéljába gömbölyödve védekezik a támadás ellen.

Bár a magyar nép „pincebogaraknak" nevezi őket, a bogarak rendjéhez vajmi kevés közük van. A rákok osztályában olyan alakcsoportot képviselnek, amely a szárazföldi életmódhoz több-kevesebb sikerrel alkalmazkodott. Egy részük még ma is pusztán kopoltyúval lélekzik s emiatt nedves, vízgőzzel telített levegőjű életterekhez vannak kötve. Másik részük már annyira előrehaladt a szárazföldi életmódhoz való alkalmazkodás terén, hogy kopoltyúi mellett légcsőhálózatuk is fejlődött a potrohlábak kopoltyúkat fedő lemezeiben. Ezek a fajok huzamosabb ideig a megfulladás veszedelme nélkül már nem is tartózkodhatnak ősi elemükben a vízben; annál inkább kimerészkednek a szárazabb levegőjű életterekbe.

A testüket fedő chitinpáncélt mészsók keményítik meg, mely sókat táplálékkukal veszik magukhoz. Nagyon kevés mészmennyiségre minden ászkafajnak szüksége van. A fajok mésszel szemben támasztott igénye azonban nagyon különböző.

Mozgásuk általában lassú, noha fürgén mozgó fajokat is ismerünk. Terjedésük lassúsága azonban nem elsősorban lassú mozgásuk következménye. A fajok többsége, mint említettem, nedves levegőjű életterekhez van kötve, e miatt csak vízerek mentén terjedhetnek tovább, de már aránylag keskeny szárazabb területsávok áthághatatlan gátak számukra.

Az elmondottakból már részben következik, hogy elterjedésükre a vidék klimatikus viszonyai mellett a megfelelő életterek levegőjének vízgőztartalma, a vízgőztartalom állandósága és a talaj mésztartalma gyakorol befolyást. A makro- és mikroklima multja és jelene, valamint a környezet chemizmusa nyomja rá bélyegét a vidék ászkafaunájának faji összetételére.

A kőszegi hegység ászkarákfaunájáról a magyar állattani irodalom nagyon keveset tud. Amit tudunk, azt Méhely Lajos munkáiból (1927, 1929, 1932.) tudjuk. A *Hyloniscus riparius* C. L. Koch nevű ászkafajt (1929 p. 10.) Doroszló, Velem, Szerdahely és Kőszeg környékéről, a *Trichoniscus (Tachysoniscus) austriacus* Verh. nevű fajt pedig (1927 p. 2. és 1932 p. 162.) Szerdahelyről említi. Az idézett értekezések közül csak a *Hylonicus* nem fajaival foglalkozó munka (1929) rendszertani irányú. A másik két cikkben általános állattani kérdésekről lévén szó, a *Trichoniscus (Tachysoniscus) austriacus*-ról csak a témához mért rövidséggel emlékezik meg.

A Kőszegi hegység ászkarákfaunájának felkutatására 1934. évben egy (IV. 15), 1936-ban pedig (V. 19—23 és IX. 24—29.) az Egyetemi Állatrendszertani Intézet gyüjtőkirándulásainak keretében két, összesen kilenc napot betöltő gyüjtőutat tettem, mely utak folyamán az Állatrendszertani Intézet tagjainak közreműködésével öt családba sorolt 21 ászkfajt sikerült a hegységből összegyüjteni. Ezek közül a magyar faunára kettő bizonyult újnak.

*

A kőszegi hegyekben összegyüjtött ászkafajok rendszeres jegyzéke a lelőhelyek megjelölésével a következő:

I. Fam. Armadillidiidae.

1. **Armadillidium vulgare** Latr. Stájer-házak, Stájer-patak völgye, Hörmann-forrás, Irottkő, Hármashatár, Doroszlói pincék alatti égeres, Seybold-hegyi bánya. Általában az egész hegységben a hegyek lábától az Irottkő csúcsáig mindenütt előforduló közönséges ászkafaj.

II. Fam. Porcellionidae.

2. **Porcellio scaber** Latr. Stájer-házak, Stájer-patak völgye, Stájer-házak—Irottkő közti útvonal.

3. **Tracheoniscus Ratzeburgi** Brdt. Stájer házak, Cyclamen-forrás,, Stájer-patak völgye, Hörmann-forrás—Irottkő közti útvonal, Sötétvölgy. A hegység legközönségesebb ászkafaja.

4. **Tracheoniscus Rathkei** Brdt. Cáki völgy, Velemi patak partja, Doroszlói pincék alatti égeres, Seybold-hegyi kőbánya.

5. **Tracheoniscus balticus** Verh. Sötét-völgy, leg. Balogh.

6. **Protracheoniscus politus** C. Koch. Cáki völgy, Borha-kút, Cyclamen-forrás, Stájer-patak völgye, Sáros-forrás, Királyvölgy. A hegységben közönségesnek mondható ászkafaj.

7. **Protracheoniscus Méhelyi** Kesselyák Cáki völgy, Gössbach-völgy, Velem, Borha-kút, Doroszlói pincék alatti égeres. Az előbbi fajnál valamivel ritkább. A magyar faunában új alak.

8. **Porcellium collicola** Verh. Doroszlói pincék alatti égeres.

9. **Porcellium Horváthi** (Dollf.). Gössbach-völgy, Szénégető kút, Sáros-forrás, Stájer-patak völgye.

10. **Metoponorthus pruinosus** Brdt. Stájer házak környéke. „Kőszegi hegység" leg. Balogh.

11 **Platyarthrus Hoffmannseggi** Brdt. Myrmekophil ászkafaj, amely Cákról és a Királyvölgyből került elő.

12. **Cylisticus convexus** De Geer. Seybold-hegyi kőbánya.

III. Fam. Oniscidae.

13. **Lepidoniscus germanicus** var. **pannonicus** Verh. Velem, Gössbach-völgy, Szénégető kút, Cyclamen-forrás, Stájer-patak völgye, Sáros-forrás, Doroszlói pincék alatti égeres.

IV. Fam. Ligidiiae.

14. **Ligidium hypnorum** (Cuv.). Gössbach-völgy, Borha-kút, Stájer-patak völgye, Velem, Stájer házak, Sáros-forrás, Cáki völgy, Szénégető kút, Cyclamen-forrás, Doroszlói pincék alatti égeres, Seybold-hegyi kőbánya.

15. **Ligidium germanicum** Verh. Gössbach-völgy, Stájer-patak völgye, Doroszlói pincék alatti égeres, Cyclamen-forrás, Sáros-forrás, Stájer házak, Szénégető kút, Velemi patak partja, Cáki völgy.

V. Fam. Trichoniscidae.

16. **Trichoniscus plitvicensis** Verh. Szénégető kút, Cyclamen-forrás, Gössbach-völgy, Stájer-patak völgye. Ez az ászkafaj is új a magyar faunára.

17. **Trichoniscus (Tachysoniscus) austriacus** Verh. Gössbach-völgy, Szénégető kút, Cyclamen-forrás, Borha-kút, Hörmann-forrás, Cáki völgy, Stájer-patak völgye, Sáros-forrás, Velem.

18. **Hyloniscus riparius** C. L. Koch. Cyclamen-forrás, Stájer-házak, Királyvölgy, Doroszlói pincék alatti égeres.

19. **Androniscus carynthiacus** Verh. Seybold-hegyi kőbánya, Doroszlói pincék alatti égeres, Cák, Királyvölgy.

20. **Haplophthalmus danicus** B.—L. Királyvölgy, Doroszlói pincék alatti égeres.

21. **Haplophthalmus Mengei** Zadd. Stájer házak, Seybold-hegyi kőbánya, Királyvölgy.

*

Az összeállításban szereplő olyan fajokkal, melyek a magyar faunából már máshonnan előkerültek és többé-kevésbbé közönségesek, e helyen tovább nem foglalkozom. A magyar fauára újnak bizonyult fajokhoz és a *Porcellium Horváthi*-hoz azonban néhány megjegyzést szeretnék hozzáfűzni.

Porcellium Horváthi (Dollf.).

Syn. *P. Graevei* Verh. Bár a magyar faunának nem új tagja, mégis pár szóval foglalkozom vele, mert neve mögött

bonyolult nomenclaturai és prioritásbeli probléma húzódik meg, mely problémát a ma érvényben lávő nomenclaturai szabályok szerint csak igazságtalanul lehet megoldani.

A fajleírás alapjául szolgáló példány-„ok" Szilády Zoltán gyüjtése révén a Retyezátból kerültek elő. Jelenleg a Magyar Nemzeti Múzeum Állattárának gyüjteménye őrzi a típust, amelyről 1901-ben Dollfus a fajt leírta. A faj leírása óta az állattal senki sem foglalkozott. Egyedül Verhoeff (1917. p. 2, 5—6) említi meg a *Porcellium Graevei leírása* kapcsán, hogy ezen új faja a *P. Horváthi*-hoz hasonló, de attól több bélyegben erősen eltér. A közel multban megvizsgáltam a Nemzeti Múzeum gyüjteményében őrzött típust. A vizsgálat meglepő eredménnyel járt, nevezetesen bebizonyult, hogy a Verhoeff által 1917-ben leírt *P. Graevei* és a *P. Horváthi* egy és ugyanazon faj. A kérdés bonyolódottsága azonban nem a synonimában rejlik, hanem abban a sajnálatos tényben, hogy Dollfus fajleírása teljességgel téves, amennyiben két különböző genusba tartozó állat jegyeinek keverékét adja a faj jellemzésére. Az egyik egy ♂ *Porcellium*, a másik pedig faji hovatartozandósága tekintetében közelebbről meg nem határozott (típust szétszedni nem szabad!) ♂ *Protracheoniscus*. A fajleíráshoz mellékelt rajzok közül Dollfus a fejet és az első pereionszelvényt a *Porcelliumról*, a pleon végét és a ♂ pleopodákat a *Protracheoniscusról* rajzolta. Amellett a rajzok, de különösen a pleopodák rajzának hűségéhez sok szó férhet.

Nem csodálható tehát, ha Verhoeff a felemás leírástól lényegesen elütő *Porcellium*-faját új néven vezette be a tudományba. A zavarnak nem Verhoeff volt az okozója, a nomenclaturai szabályok értelmében mégis az általa leírt fajt kell synonimába helyezni, mert Dollfus leírásában a genus jellemvonásai kétségtelenül felismerhetők, a faj típusa pedig ma is megvan.

Protracheoniscus Méhelyi Kesselyák.

Ezt a *Protracheoniscus* fajt, amely a Kőszegi hegységből a magyar fauna új tagjaként került elő, 1930-ban Istriából ismertettem. A *Protracheoniscus* genus fajai nagyon hasonlítanak egymáshoz, úgy hogy csak a ♂-ek 7. járólábának és az első potrohlábak alaktana alapján különböztethetők meg egymástól. A különböző fajú nőstények elkülönítése eddig nem sikerült.

A Kőszegi hegyekben két *Protracheoniscus* faj él, melyeknek tanyahelyei egymástól területileg elválasztva nincsenek. Lehetséges, hogy a két faj tagjai ugyanazon területen fekvő különböző típusú életterekben élnek, erre a kér-

désre azonban felelni nem tudok, mert a két faj a természetben szabad szemmel nem különböztethető meg, ugyanazon gyüjtési területről származó anyagban pedig mindkét faj előfordul.

A hímeket a fent említett bélyegek segítségével könnyen elválasztottam egymástól. Bár nem sok eredménnyel kecsegtetett, mégis olyan külső bélyegek után kezdtem kutatni, melyek alapján a két faj mindkét nembeli példányai elválaszthatók. Fáradozásomat váratlanul siker koronázta.

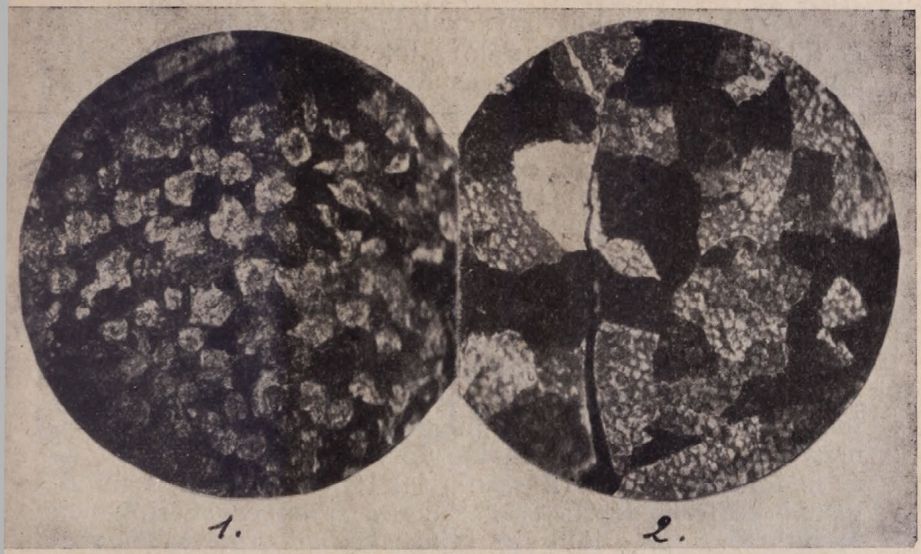

1. Protracheoniscus Méhelyi Kess. 2. Protracheoniscus politus C. Koch.

A 7. tergit egy-egy részlete azonos nagyítás mellett polarizált fényben fotografálva. Az első képen a tergitet incrustáló nagyszámú sphaerokristály, a másodikon az egyszerű calcitkristályok lemezei figyelhetők meg.

Teile aus dem 7.-ten Tergit bei derselben Vergrösserung im polarisierten Lichte photographiert. Abb. 1. zeigt die zahlreichen Sphaerokristalle, die das Tergit incrustieren, Abb. 2. dagegen die Platten der einfachen Calcitkristalle.

Észrevettem ugyanis, hogy cca. 28× nagyítás mellett a ferdén felülről és hátulról megvilágított *P. Méhelyi* chitinpáncélja durva recés belső szerkzetet mutat, míg a *P. politus* páncélja a felszín sculpturájától eltekintve homogén, vagy ha recés szerkezetű, akkor a recék rendkívül fínomak. A *P. Méhelyi* tergitjeinek tüzetesebb vizsgálata azt mutatta, hogy a durva recéket a páncélba rakódott sphaericus kristályok okozzák, amelyek a páncélt merevítő calcit-kristályok lemezeibe köralakú, esetleg szabálytalan ablakokt vágtak. Ez a

sphaerokristályos tergitstruktura az Istriából származó egyedeken is jelen van. A *P. politus* tergitjeiben ezzel szemben sphaericus kristályoknak nyoma sincsen. Egyetlen esetben ugyan a *P. politus* tergitjeiben is találtam sphaerokristályokat, ezek azonban csekélyebb számban és egyenetlen elrendezésben fordultak elő. Ez az eset olyan kivétel volt, amely a szabályt erősíti s amelynek ellenére ezen új, elkülönítő bélyeg, legalább is erre a két fajra vonatkoztatva, használhatónak bizonyult.

Trichoniscus plitvicensis Verh.

Verhoeff a Plitvicai tavak környékéről írta le (1930.). A földrajzilag erősen variáló fajok közé tartozik, e miatt rendszertani viszonyai kifogástalanul tisztázva még nincsenek. A törzsalaktól többé kevésbbé eltérő példányait Isriában, Stájerországban és a Sátorhegyen (Sátoraljaújhely) gyüjtöttem. Vizsgáltam ezen kívül anyagot a Velebitből is. Ezen példányok alaktana fokozatos átmenetet mutat a *Trichoniscus* genus egy másik faja a *Tr. noricus Verh.* felé, ezért egyik értekezésemben (1930. a.) azt a nézetemet fejtettem ki, hogy a két faj a fokozatos átmenetek miatt egymástól élesen el nem különíthető (1. c. p. 54.), a két faj bélyegei egymásba átmennek, e miatt a *Tr. plitvicensist* a *Tr. noricus Verh.* alakkörébe utaltam. Alaktani szempontból ez a megállapítás kétségtelenül ma is megállja a helyét. A fajokról vallott nézeteink azonban lassú átalakulásban vannak. Az alaktanilag élesen körvonalazható fajok mellett az ú. n. földrajzi fajok (Rassenkreis) létjogosultsága is mindinkább előtérbe lép, sőt az alaktani fajjal egyenértékűnek tekinthető. Ezek a földrajzi fajok alaktanilag kevésbbé rögzíthető, elterjedési területükön átmenetekkel tarkított fajok, amelyek körébe a fajfogalom rugalmasabb fogalmazása következtében az erősen variáló csoportok is könnyen beilleszthetők.

A *Tr. plitvicensis Verh.* rendelkezésemre álló példányainak átvizsgálása után az a nézet alakult ki bennem, hogy a *Tr. plitvicensis* Verh. esetében is egy ilyen földrajzi fajjal állunk szemben. E tétel kifejtésére azonban vizsgálati anyagom még nem elegendő. Az egyes lelőhelyek között a földrajzi távolságok túlságosan nagyok, a kérdés megnyugtató megoldásához pedig a faj elterjedési területéről minél teljesebb és zártabb rendben gyüjtött anyagra van szükség. E helyen csak azt jegyzem meg, hogy a Kőszegi hegységből származó példányok a velebiti anyagtól eltekintve, alaktani szempontból a törzsalakhoz a legközelebb állanak.

A Kőszegi hegységből felsorolt ászkafajok tanyahelyei a hegység lábának körvonalain belül feküsznek. Gyüjtéseimet e vonalon túl nem terjesztettem ki. Ezzel magyarázható, hogy néhány a Kőszegi hegyek környékéről várható s ren-

desen az emberi lakások közelében tartózkodó közönséges faj, mint az *Oniscus asellus* L. és a *Porcellio laevis* Latr. nem kerültek elő.

A fajok felsorolásához csatolt lelőhelyjegyzékből a fajok biocoenotikai eloszlása közvetlenül nem világlik ki, ezért erre a kérdésre még egészen röviden kitérek. Vannak olyan fajok, melyek mindig vízerek mentén találhatók, s az egész hegység vízrendszere mentén fellelhetők. Ezek: *Ligidium hypnorum* (Cuv.), *Ligidium germanicum* Verh. és *Trichoniscus* (Tachysoniscus) *austriacus* Verh. Ugyancsak vízerekhez kötve él a *Trichoniscus plitvicensis* Verh. és *Porcellium Horváthi* Dollf., de ezek a fajok csak a hegység magasabb szintjeiben húzódó forrászónában találhatók. A *Hyloniscus riparius* C. L. Koch és a *Haplopthalmus Mengei* Zadd. általában ugyancsak vízerek mentén élnek, de állandóan nyirkos foltokra is elkalandoznak. Vannak aztán olyan fajok is, melyek csak erősen meszes talajon és csak a hegység lábánál találhatók. Ezek a fajok: *Cylisticus convexus* De Geer, *Androniscus carynthiacus* Verh. és *Platyarthrus Hoffmannseggi* Brdt. Ez utóbbi a meszes talaj mellett hangyák társaságát is megkívánja. Meszes foltoktól többé-kevésbbé függetlenül, de csak a hegység lábánál fordul elő a *Porcellium collicola* Verh., *Tracheoniscus balticus* Verh. és *Tr. Rathkei* Brdt. A többi kimutatott faj vizektől, meszes foltoktól és a szintmagasságtól függetlenül az egész hegységben egyenletesen elterjedtnek mondható.

•

IRODALOM — LITERATUR.

Dollfus, A.: Catalogue des Isopodes terrestres de Hongrie appartenant au Muséum National de Budapest. Természetrajzi füzetek. Vol. 14. 1901., p. 143—151.

Kesselyák, A.: Über Isopoden. Zool. Anz. Bd. 91. 1930. a. p. 50—66.

— Faunistisches über Isopoden. Zool. Jahrb. Syst. Bd. 60. 1930. b. p. 239—256.

Méhelÿ, L.: Gibt es zweiäugige **Trichonisciden?** Zool. Anz. Bd. 72. 1927. p. 2—4.

— Species generis **Hyloniscus.** Studia Zoologica Vol. 1. 1929. p. 1—75.

— Zur Erklärung der Koaptationen. Jenaische Zeitschr. f. Naturwissenschaft. Bd. 67. 1932. p. 158—162.

Verhoeff, K. W.: Zur Kenntnis der Gattungen **Porcellium** und **Armadillidium** in Deutschland. Arch. f. Naturg. Abt. A. Bd. 83. 1917. p. 1—37. (Heft. 1.)

— Zur Kenntnis osteuropäischer Isopoden. Zool. Jahrb. Syst. Bd. 59. 1930. p. 1—64.

•

A. KESSELYÁK: Die Landasselfauna des Kőszeger Gebirges.

Auszug. Verfasser konnte aus dem Kőszeger Gebirge (Westungarn, Komitat Vas.) 21 Landasselarten nachweisen. Die Liste der nachgewiesenen Arten befindet sich im ungarischen Text. Von den angeführten Ar-

ten sind die folgenden drei aus verschiedenen Gründen von grösserem Interesse, undzwar **Porcellium Horváthi** Dollf., **Protracheoniscus Méhelyi** Kesselyák und **Trichoniscus plitvicensis** Verh.

Es wird auf Grund der Untersuchung des Typus von **P. Horváthi** Dollf., nachgewiesen, dass das von Verhoeff beschriebene (1917. p. 2.) **P. Graevei** und das **P. Horváthi** Dollf. identische Arten sind, jedoch festgestellt, dass die Beschreibung und besonders die Zeichnungen von Dollfus (1901. p. 145; Abb. II. und III.) ganz irrtümlich und verworren sind. Dollfus zeichnete nämlich das Pleon und die ♀ Pleopoden von einer näher nicht bestimmten **Protracheoniscus**-Art, welche auch heute noch dem Typus beiliegt. Es kommt noch dazu, dass auch die Albildung der ♂ Pleopoden nur recht mangelhaft gelungen ist, so dass dieses charakteristische Organ der **Protracheoniscus**-Arten nicht erkennbar ist. Obwohl es Verfasser für ungerecht hält, so muss man dennoch den nomenclatorischen Regeln gemäss, den Dollfus-schen Namen, **P. Horváthi,** beibehalten.

Des Weiteren wird ein neues Merkmal von **Protracheoniscus Méhelyi** Kesselyák bekannt gemacht, welches ermöglicht, sowohl, die ♂ als auch die ♀ Exemplare der genannten Art und diejenigen von **P. politus** C. Koch voneinander zu trennen. Es ist eine netzartige Tergitstruktur, welche auch an den von Istrien stammende Exemplaren des **P. Méhelyi** ständig vorhanden ist. Diese Netzstruktur wird von Sphaerokristallen, welche in den Tergiten eingelagert sind (Vergl. Abb. 1. und 2.), verursacht.

Bezüglich von **Trichoniscus plitvicensis** Verh. wird bemerkt, dass er zu den geographisch sehr variierenden Arten gehört. Seine Variationsreihe leitet zum **Tr. noricus** Verh. hinüber, weshalb Verfasser (1930 a. p. 54.) den **Tr. plitvicensis** Verh. als eine extreme Variationsform von **Tr. noricus** Verh. aufgefasst hat. Vom morphologischen Gesichtspunkte aus ist diese Feststellung auch heute noch berechtigt. Infolge der Aenderung des Artbegriffinhaltes (Geographische Rasse, Rassenkreis.) und auf Grund von Untersuchungen an neuerem Material äussert Verfasser die Ansicht, dass **Tr. plitvicensis** Verh. wahrscheinlich einen Rassenkreis darstellt. Eine Begründung dieser Ansicht ist aber aus Mangel an genügendem Material noch nicht möglich.

(Aus dem Systematisch-Zoologischen Institut der Pázmány-Universität zu Budapest. — Direktor: Prof. Dr. E. Dudich.)

VASMEGYEI HARANGÖNTŐKRŐL.

Kár volna rá szót vesztegetni, hogy a harangöntők mennyire megérdemlik a művészek közé való sorozást. Hiszen ugyanúgy dolgoznak, mint a bronzöntők s harangjaikon nem egyszer szép reliefeket találni, a feliratok elhelyezése, elrendezése pedig szintén nagy szépérzéket igényel. Magyarországon Rómer Flóris foglalkozott először a harangokkal, sok jegyzete a „Magyarország műemlékei" című összefoglaló munkában látott napvilágot. Vasmegyéről is több értékes adatot olvashatunk ebben az összeállításban; a mesternevek dolgában azonban csak Győr és Sopron szerepel a megye harangjain.

Ez mintegy azt a látszatot kelti, hogy ezt a műipart régente nem űzték Vasmegyében és hogy a megye bevitelre szorult. Sopronmegye műemlékeinek feldolgozása közben azonban a megfordítottját tapasztaltam, hogy t. i. a virágzó soproni műhely mellett a 18. század utolsó negyedétől fogva vasi harangöntők munkái is előfordulnak a szomszédos vármegyében, főleg a déli részeken.

Így rendelt a büki evangélikus egyház Kőszegen megnevezetlen mesternél kis harangot 1788-ban. A 90-es években azonban már pontosan ismerjük a nevét is: Pfistermeister. Jóhangzású név Sopronban. Pfistermeister József János harangöntő 1745-ben telepedett le ott; osztrák születésű volt. Gyártmányai elkerültek Zalában Türjéig; Vasmegyében Dömölkön talált tőle munkát Rómer. 1772 áprilisában halt meg a mester, a soproni anyakönyvben nincs felírva a halálozás napja, de végrendeletét e hónap 24-én olvasták fel. Három leánya maradt és egy fia. Műhelyét a nejére hagyta, ez pedig hamarosan férjhez ment segédjéhez, Köchel János Györgyhöz, aki szintén szerepel Vasmegyében. A jó asszony utána hamarosan meghalt, és fiára nem hagyott semmit, a műhely Köchelé lett.

Ez a fiú 1757 december 27-én született Sopronban; Ferenc Antal lett a neve; apja halálakor még kiskorú volt. Azért mégis ez ősi mesterséget tanulta, és 1797-ben már Kőszegen nevével jelez egy harangot, amelyet a locsmándi ev. egyház rendelt nála. Csakhogy műhelye nyilván nem volt elég jól felszerelve, mert a

harang ellen kifogás merült fel, vissza is küldték, a bosszús mester pedig tovább adta; ebből hosszú pör támadt. De ez nem akadályozta meg a nemeskéri evangélikus egyházat, hogy 1798-ban ne adják neki egy régebbi harangjukat átöntésre. Mindkét harangon Ferenc néven szerepelt az öntő. Hogy más-e az az Antal, vagy pedig a mester később a második nevét kezdte-e használni, nem tudom; tény azonban, hogy két csepregi harangon Pfistermeister Antal szerepel, éspedig 1813-ban és 1815-ben. 1853-ban a sopronmegyei Bő falu vasmegyei filiájába, Górra szállít Pfistermeister Antal harangot, 1854-ben a büki katolikus templomnak magyar és latin nyelvű feliratosat, amelyen reliefben ábrázolta a templom védőszentjének, szent Kelemen pápának képét. 1861-ben Bő kapja Pfistermeistertől nagy harangját. 1883-ban még működött a műhely, akkor a répcevisi öreg harangot önti újjá. A világháború áldozatai közt szerepelt a horpácsi harang, amelyet valamelyik kőszegi Pfistermeister öntött. A sopronbánfalvai kis templomnak is van egy kőszegi harangja; sajnos évszámát nem lehet kivenni. De Sopronmegyén túl is terjedt a kőszegi műhely híre. 1851-ben ott öntötték a hegyeshalmi evangélikus templom harangját. Úgy tudom, hogy Vasmegyében Pfistermeister Ferenc 1795-ben újjáönti a szombathelyi székesegyház egyik harangját és hogy Kisunyomban is van Antaltól 1869-ből egy harang.

Szombathelynek is volt a 19. század folyamán haranggöntője. Haeller Andrásnak hívták. 1822-ben a nagygeresdi evangélikus templomnak öntött harangot, ám a harang nem volt sikerült alkotás; már 13 év mulva újjá kellett öntetni Sopronban. Büknek ugyanez a Haeller szállít 1829-ben harangot, amelyet négy dombormű díszített: a feszület, az Angyalok Királynője, szt. József és szt. Márton. Mindkét harang felirata latin volt; Haeller József szombathelyi haranggöntő nevével a bői templom 1850-es harangján találkozunk. Fia lehetett Andrásnak.

Csatkai Endre dr.

*

A KŐSZEGI HARANGÖNTŐK.

A kőszegi haranggöntők nem ismeretlenek a helyi irodalomban. Így pl. Tihamér (Taucher) Gusztáv „Kőszeg ipara Trianon előtt és után" című programmértekezésében (A kőszegi áll. polg. isk. Értesítője az 1928—29. tanévről, 8. lap) névszerint is említi „a Pfistermeister családot, mely több generáción keresztül híres haranggöntőket adott. Öntőműhelyük a mai kórház mellett volt". Minthogy azonban e rövid megemlékezések nem alkalmasak arra, hogy e család egyes tagjainak munkáit elkülönítsük egymástól, legyen szabad a kőszegi haranggöntőkre vonatkozólag eddig talált összes adataimat itt közrebocsátanom. A sort a legrégibb haranggöntővel kezdem, akiről a Kőszegi Polgárkönyv I. kötete a 225. lapon mint ilyenről megemlékezik:

1. **Lőw János Antal.** Kőszegi polgár lett 1758. május 12-én. A polgárkönyvből azt is megtudjuk, hogy „Ausztriából való Né-

meth-Ujhellyi fi", vagyis Bécsújhelyen született. Tehát valószínűleg fia vagy atyafia az ottani Löw Miklós mesternek, akitől Csatkai szerint (Sopron környékének műemlékei I. 10. lap) 1731-ben a fertőrákosi templom kapott harangot.[1]

2. **Pfistermeister Ferenc,** akit 1785. március 17-én vettek fel a kőszegi polgárok kötelékébe. A helybeli róm. kat. plébánia anyakönyvei szerint 1806. március 29-én halt meg 48 éves korában. Ez összevág az előző cikkben közölt születési adattal, amely szerint teljes neve Ferenc Antal volt.

3. **Heller András** Felső Ausztriából (Schustereck?) származott Kőszegre és itt 1807. szept. 4-én nyerte el a polgárjogot. Ugyanez év október 11-én pedig nőül vette Pfistermeister Franciskát, a nemrég elhúnyt mester leányát. A céhek idején gyakori eset volt, hogy az elhúnyt mester özvegyét vagy leányát egyik segédje nőül vette és ennek alapján átvette a műhely vezetését. Úgy látszik itt is az utóbbi esettel van dolgunk, de arra nézve nincsen adatunk (és a háborús harangrekvirálások miatt nehezen is lesz), hogy Heller a saját vagy az anyósa nevét alkalmazta-e a Kőszegen öntött harangjain.[2] Az üzemet azonban csak pár évig vezethette, mert nemsokára az özvegy fia veszi azt át, és mint az előző cikkből látjuk, Heller szombathelyi mesterré lesz.

4. **Pfistermeister Antal Ferenc.** Ez már Kőszegen született 1785. március 21-én. Szülei Pfistermaister (így!) ~~Antal~~ és Verkmann Terézia. 1812. április 3-án kőszegi polgár lett, és ugyanez év október 13-án nőül vette Magyar Erzsébetet. Halála bejegyzését nem találtam meg a kőszegi r. k. anyakönyvben, csak az özvegyéét 1850. december 23-áról.

Ferenc

5. **Pfistermeister Antal.** Született Kőszegen 1821. okt. 13-án, az itteni polgárság keretébe felvették 1861. június 6-án. Mint nőt-

[1] A kefelevonattal majdnem egyidőben kaptam Hüttl Lajos bécsújhelyi főtanító szíves közlését, hogy Löw János születési anyakönyvi bejegyzését nem tudta megszerezni. Ellenben dr. Josef Mayer: Geschichte der Stadt Wienerneustadt című nagy munkája IV. kötetének 65. lapján megtalálta Löw János nevét, aki ott mint „Stück- und Glockengiesser Geselle" (vagyis ágyú- és harangöntő legény) és Löw Miklós fia szerepel. Ugyane kötet 154. oldalán található adat szerint pedig utóbbinak teljes neve Miklós János Antal, ami még valószínűbbé teszi, hogy a mi János Antalunk csakugyan az ő fia volt.

[2] Géfin utólag megmutatta nekem Bőle András püspök, illetve akkor még őrkanonok, kéziratát, amelyet az 1815. évi canonica visitatióhoz készített. E szerint a szombathelyi székesegyháznak a Csatkai által említett, 1795-ben átöntött (és 1500 fontról 1916 fontra megnagyobbított) harangján kívül akkor még egy 1063 és egy 500 fontos harangja is volt. Mindkettő „Theresia Pfistermeisterin, Ginsii 1807" felírású. Ez az adat azonban még nem dönti el biztosan a fenti kérdést, mert éppen abból az átmeneti évből való, amelynek túlnyomó részében Heller András még nem volt veje az özvegynek.

Géfinnel ekkor még azt is leszögeztük, hogy mind a kőszegi, mind a szombathelyi polgári és egyházi iratokban a Hellerek nevét sehol sem találtuk ae-vel írva úgy, amint azt ők maguk a harangokon feltüntették.

len ember halt meg Kőszegen 1891. október 7-én „74 éves" korában, a Belváros 2. szám alatt, vagyis az ú. n. Tábornok-házban, amely a Városháza és a Hősök kapuja között áll.

Halálával megszünt az itteni harangöntő műhely.

Adataim még hiányosak (főképen az 1. és 4. alatti mesterek elhalálozási és a 3. elköltözési idejét volna még kívánatos megállapítani), de mégis elegendők annak a tisztázására, hogy az előző cikkben Pfistermeister Ferenc Antal és Antal nevek alatt 3 különböző személyről van szó, és hogy az 1795—98. évi adatok Ferenc Antalra, az 1813. és 1815. éviek Antal Ferencre, az 1851-es és későbbiek pedig az ifjabb Antalra vonatkoznak. Heller András pedig 1812 körül költözhetett Szombathelyre. **Visnya Aladár dr.**

*

A SZOMBATHELYI HARANGÖNTŐKRŐL.

Az előbbi cikk szerzője felkért, hogy a Hellerekre vonatkozó szombathelyi adatokat is állítsam össze.

Heller András szombathelyi civissé való felvételének idejét és iratait nem sikerült megtalálnom. Először 1813. szeptember 22-én van róla szó: a hidas miatt civódik szomszédjával, Kuktits Jánossal. 1813. december 10-én házat vesz a Kőszegi- (akkor: Fel-) utcában Kuktits János és Váthy Ferenc közt 5000 frtért.

Heller András halálának dátumát Németh János káplán úr volt szíves kikeresni a plébániai halottak anyakönyvében. 1836. aug. 8-án húnyt el.

1836. aug. 10-én felbontják végrendeletét. Jelen vannak gyermekei közül: János, vándorló harangöntő legény; Zsuzsánna, aki Grüll Ferencnek felesége; Anna és Mária hajadonok. (Prot. 136/37. p. 98, n. 207.)

1837. ápr. 1-én polgárrá esketik Heller András idősebbik fiát, Józsefet, aki 22 éves, r. k., nőtlen, írástudó ifjú. (Protocollum 1836/37. p. 270., n. 642.)

Ami Heller József születésnapját illeti, Visnya és Németh megállapították, hogy Heller Andráséknak 3 József-nevű fiúk volt. Az egyik született 1810 aug. 5-én, a másik kettő Szombathelyen 1814 febr. 8-án illetőleg 1817 nov. 18-án. Az első kettő korán elhalt (a legelső még Kőszegen) és a harmadikat a polgárjog elnyerése alkalmával, közelfekvő okokból, 2 évvel idősebbnek tüntették fel. A végrendelettel kapcsolatban említett János, Németh János káplán úr szíves megállapítása szerint, 1821 jún. 23-án született.

A szeminárium harangját Heller (Haeller!) József öntötte 1839-ben. **Géfin Gyula dr.**

*

HOL TEMETTÉK EL FESTETICS PÁL DEÁKOT?

Szabó Dezső: A herceg Festetics család története c. munkájában Festetics Pál deákot, a németújvári udvarbírót nevezi az első Magyarországon élő, ide Horvátországból beköltözött Festeticsnek.[1]

[1] Bp. 1928. A kiadás kereskedelmi forgalomba nem került. 21 stb. l.

Gr. Batthyány Ádám szolgálatában állott, annak 1634—1640-ig diákja és németújvári tiszttartója volt. A gondos gazda és jó vagyonszerző — Szombathelyen is több helyütt vett rétet, házat — egyben buzgó katolikus volt. Magyarnyelvű végrendeletében úgy intézkedett, hogy „az franciscanus barátoknak, kiknek templomában kívánom testem temetését, hagyok 12 forintot, 12 köböl gabonát s az oltárra három pár viaszgyertyát, a dominikánusoknak hat forintot és két pár viaszgyertyát, a vártemplomnak három forintot és három pár viaszgyertyát".[2]

Ezt a végrendeletet Szabó Dezső úgy értelmezte, hogy „noha úgy rendelkezett (Festetics Pál), hogy Németújvárott temessék el, eltemetésének a németújvári anyakönyvekben semmi nyoma nincsen.[3]

Hogy ott nincsen nyoma, természetes, mert a németújvári[4] anyakönyvek 1667-től kezdve maradtak fenn, de ha megvolnának is a régebbi matrikulák, akkor sem lehetne bennük megtalálni Festetics Pált, mert bizony azt Szombathelyen temették el.

Ezt sem lehet megtalálni sem a szombathelyi anyakönyvekben[4] — mert azok is csak 1674-től vannak meg —, sem a ferencrendiek kriptájában eltemetettek anyakönyvében[5], mert az csak az 1739—1879-ig odatemetetteket tartalmazza, mégis kétségtelen, hogy Szombathelyen temették el, mert egész Vas megye területén nincs egyetlen város sem, ahol vártemplom, ferencrendi és dominikánus kolostor lett volna 1640-ben. **Horváth Tibor Antal.**

Itt van a nép, megjött a Nép
Vihar-irammal, Hadak Útján.
(Ady.)

SOMOGYI TÁJSZÓK. (A helynév nélkül közöltek a tabi járásban levő **Kötcséről** és közvetlen környékéről valók.)

a(l)szél: déli szél;
aranyásó: az árnyékszéktisztító tréfás neve;
állami krumpli: Wohltmann-burgonya, mert állami akció révén került e vidékre;

[2] U. o. 26 l. 1640. nov. 18. kelt.
[3] U. o. 27 l.
[4] Schematismus... Sabariensis bármelyik háború előtti évből. Én az 1914-est használtam.
[5] A kriptába eltemetettek jegyzéke a szombathelyi ferencrendi kolostor könyvtárában.

bagófű: vadlóher;
befele: valaminek a közepe felé (Zalában: benek);
be(l)szél: Somogy belseje felől fúvó szél;
bicske: vadrózsa gyümölcse;
boklász(ik): céltalanul bolyong;
boroc: barack;
borozda: barázda;
borsó: bab;
böstörködik: dohog;
büzölög: pislákolva, nem lánggal ég;
ciha: vánkoshuzat;
cserebók: cserebogár;
csete: földibodza;
csimasz: cserebogár pajorja;
csirkelábúgomba: csirkegomba (Patosfa);
csuma: a tengericső borító levélzete;
darvadozik: kedvetlenül álldogál (a nem legelő marhára mondják);
dörc: domboldal felsőbb vagy kiemelkedőbb része;
drótkukac: drótféreg;
e(l)vádul: elvállal, elismer;
egeralj: dülőnév (délsomogyi községekben általános);
epergye, epörgye: szamóca (Patosfa);
érzékeny: figyelmes, tanulékony: pl. érzékeny ló;
fehérföld: márgás, kaolinos föld;
fenyer: lóhere;
főfele: észak felé (Zalában fönek);
fő(l)kel: az ütés helye nem földagad, hanem f ő k e l;
főszél: északi szél;
fitorodik: ficamodik, helyesebben: olyan helyzete a végtagoknak, amely a ficamodás határán áll;
fütetülődni: figyelni, tapogatódzni, az alkalmas pillanatot kilesni;
güzü: cickányfélék;
ganyé: trágya, ganaj;
gyepü: sövény(kerítés);
gyün, gyüvök, gyüjjék: jön, jövök, jöjjön;
iperedik: nevelődik;
ipa: após;
juszop: acat (török eredetű?);
judapor: jodoform; érdekes népetimológiával;
kilibaba: a Gülbaba-burgonya elmagyarosított neve (Gülbabát az idén vettem először. A nevét tudakoló részesek azonnal „kilibabá"-nak hallották. Próbáltam őket a helyes kiejtésre szoktatni, de sikertelenül. Félnapon belül újra „kilibaba" lett a Gülbabából, sőt egyik-másik asszony már a kisgyereket is így becézi);
krumplikukac: a cserebogár pajorja;
kosz: herefojtó aranka;
közűni, az utat közűni: rossz úton a kocsival a járható részt kikeresni, a járható úton menni;
kókadt: fáradt;
kecskerágító: kecskerágó;
kinyílik az üdő: kitavaszodik;
koculódik, kötöszködik: kötekedik;
kifele: valaminek a széle felé (Zalában: kinek);
kirbájt: a kötcsei evangélikusok templomszentelési évfordulója (Kirchweih!); az elmagyarosodott sváb falu még ma is ünnepli e napot, de az eredeti szót már nem ismeri;
kandi: takarmányos kamra;
kőttészta: kelt tészta;
kóter: dutyi;
kacat: lim-lom;
kapca: harisnya helyett használt ruhadarab;
kenyőcse: kenőcs;
lerobban(ik) az üdő: beáll a rossz idő, főleg az őszi esős idő;
langalló: lángos;
lefele: dél felé (Zalában: lenek);
lajtergya: létra;
macskaméz, mézgáz: a csonthéjasok mézgája;
mozsdódzik: mosakodik;
menek: megyek;
mezei pala: zsuppfödés (ácsgúnyszó);
megtökéli magát: megcsökönyösödik (emberről is);
napa: anyós;
nyeszetül: nehezen, lassan vág el valamit;
nyiszlett: semmiérő, fejletlen;
olaj: petróleum;
összekalamuja magát: összekeveredik, helyesebben: belekeveredik (pl. a ló a szerszámba);

parag (parrag): a rét magasabban fekvő, általában jóminőségű fűvekből álló része;
perenoszpor: peronoszpora;
pendely: szoknya, alsószoknya;
pörgye: tarack (Triticum repens);
petrezsilom: petrezselyem;
pockot vesz valakin: semmibe vesz valakit;
paradicsony: paradicsom;
paszkonca: az olyan kakas, amelynek nemi jellege nincs kifejlődve; tulajdonképpen semlegesnemű;
petyekes: korhadt (fa);
pantalló: hosszú nadrág;
petrojlom: petróleum;
patkánymécs: az istállókban gyakori nyitott vasmécs;
pocséta: pocsolya;
pörc: töpörtyű;
pucok: vakond;
ragya, rogya: gabonarozsda, szőllőperonoszpora, burgonyavész;
rendfa: amelyre a leölt disznót kettéhasítás végett felakasztják;
réce: kacsa;
rigya: rügy;
rohadt sarok: ahonnan a legtöbb eső jön (nyugat-délnyugat);
réti pala: nádfödés (ácsgúnyszó);
sürüen van: türelmetlen; idegeskedik;
sógorgyerek: a házastárs fiatalabb fitestvére;
sógorlány: a házastárs fiatalabb lánytestvére;
selem: selyem;
szóda: szóda és lúgkő;
szentgyörgyvirág: gyöngyvirág;
süge: süldődisznó;
szífa: szilfa;
törökhagyás: rombadölt, elhagyott hely; **„olyan mint a törökhagyás“;**
tikhúr: csibehúr (Spergula);
tüskésdisznó: sündisznó;
üdő: idő;
ümög: ing;
vaktüke: a kivágott fák földben maradt, nem, vagy alig kilátszó része;
vérin érni, vérin fogni: tetten érni (az állatvilágból vett szép hasonlat);
venicse: (szőllő)venyige;
veszkődik: jókedvűen, tréfásan kötekedik, nem hagy békét valakinek;
zernamacska: szürkealapon feketésávos macska;
zsidócsillag: esthajnali csillag.

Közli: **Krausz Miklós** (Kötcse-Csicsalpuszta, Somogy vm.)

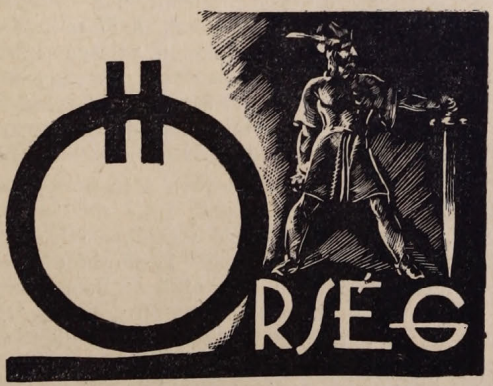

SZÉPIRODALOM.

HOLLER ANDRÁS: Provánszi költők. Mistral, Roumanille, Aubanel stb. válogatott költeményeinek fordításai. Birkás Géza előszavával. Pécs. (1936). A fordító kiadása. Kultúra Könyvnyomdai Műintézet. 77 old.

Dunántúlról, a pécsi egyetemről indult ki az érdeklődés a nálunk majdnem teljesen ismeretlen, sőt Franciaországban sem érdemei szerint méltányolt új-provanszál költészet iránt. E mozgalom megteremtője és

munkása, dr. Birkás Géza, a pécsi egyetem francia tanára, eddig cikkeivel, előadásaival, majd 1935-ben megjelent „Mistral Magyarországon" című nagyobb francia nyelvű tanulmányával terjesztette lelkesen Mistral és a „félibre" költészet ismeretét hazánkban. Jelentős nyeresége e mozgalomnak Holler András közelmultban megjelent kis provanszál fordításgyüjteménye. Az ízléssel kiválasztott, nagy műgonddal fordított költemények legnagyobb érdeme és előnye, hogy közvetlen hangon, behizelgő, ügyes formában ismerteti meg velünk a provánszi költészet levegőjét. A gyüjtemény legértékesebb része a legnagyobb provanszál költőnek, Mistral-nak, 12 költeménye. 2—3 költeményben kapunk ízelítőt Mistral kortársainak műveiből, két hatásos vers egy élő provanszál költőnek, és végül az utolsó 3 vers két XII. századi trubadurnak költészetét idézi fel magyar nyelven. Holler eredményesen és igen ügyesen végezte a fordítás nehéz munkáját. Egyszerű érzések, mély vallásosság, tiszta, őszinte természetszeretet, a falusi élet imádata: ez a provánszi költők világa, és ha megértéssel, szeretettel forgatjuk a csinos kiállítású kis könyvet, örömmel fogjuk tapasztalni, hogy ez a világ nincs messze legnagyobb népies költőink lelkivilágától. Már csak ezért is megérdemli Holler András fordítása a magyar közönség figyelmét. **Hofmann László** (Pécs).

*

KOCSIS LÁSZLÓ: Két külön világ. Versek. A Szent István Társulat kiadása. Budapest, 1936. 120 lap.

Kocsis László apostoli költő. „Égi szolgálat szólít engem" — írja magáról s veszi észre az olvasó is róla. Egész költészete misszió lett. Szinte lenézi korábbi éveit, amelyekben magának dalolt. Eddig — úgy érzi — elzárt kertben sétált, kegyelem-rózsák közt, az égre bízta a segítést, a nagy kenyérgond csak Búzaszentelőkor rántotta figyelmét a földre. Új költészete mottójának beillik ez a szava: „Hangszereden csak akkor játszol méltó dallamot, Ha a mának vert szívét hallgatod". Ebben az új költészetben elhalkulnak a régi rábamenti emlékek s aránylag kevés sor jut a gyermekkor, szülői ház kedves élményeinek, sőt azok is már inkább csak annyiban érdeklik, amennyiben világsorsot szimbolizálnak, mint a megállt malom. A meglódult modern ember ütőerén tartja gyógyító kezét, sőt magán éli át minden válságát: „Vérem a véretek, álmom az álmotok". Ezt a sorsot szenvedi is: „Így kell megszolgálnom Istennel pörlésed". Tervszerűen készül új hivatására. Tudja, hogy a gyermekhez is le kell ereszkedni, a mai világ pedig gyermekes csapongást és merészséget mutat s „öreg dallamokkal" nem lehet utolérni.

Az ő biztos diagnózisában a modern emberben a hit válsága összefügg a boldogság válságával. Ez a modern ember a „zenétlen élet koldusa", aki a gépek csikorgó zörejében elfelejtette a magány szavát. „Egét az ördög bekormozta", „lelke kertecskéje gondfűvel nőtt be". — „A lelked házán sír minden ereszték" —, szól a komor diagnózis. Az „Ej haj gyöngyvirág" szellemes átköltésében tovább fűzi a lélek-analízist: „Pusztaság az ég határa, Nem látsz Isten csillagára, Beborult kék világod S a szívből nőtt virágot, Hogyha van is, nem látod". Attól fél, hogy az emberiség már nem tudja úgy kidolgozni magából a beléje hullott piszkot, mint régen, mintahogy a tenger tudja; „a szíve partján Hétfejű sárkány sárt hány, S nő a sár, nő az égre, S merül a kincs a mélybe". Ő látja, hogy „izgalom, új láz összerázzák A régi élet széthullt vázát", és felszereletlennek tudja a mai embert égi útján, mint a turistát, aki vajas kenyérrel indult a nagy csúcsoknak. A költő szerint a sors eltemette a kispolgári élet régi romantikáját, s elszakította a köteleket, melyek azelőtt

bizonyossághoz láncolták. Valóban el kell hinnünk a költőnek, hogy hű tükrét adja korának, hogy „Egy vagyok veled s veled szenvedek". Érzékeny lelke az épülő városvégi utcákon is talál költői témát, megszánja a gyárak néma kéményei közt magára maradt embert, megihleti a kisboltos bezárt boltja is, mert igen jó szíve van a szenvedő embertestvérek iránt, mert igen jó füle van, s mindenen át meghallja Isten sírását a világba: „Gyere haza, szegény ember".

Hogy szívhez szánt intelmei általánosságban ne maradjanak, nagy engedményeket tesz a prózának, sokszor leszáll a régi poéták virányos magaslatairól, profitot, künsztlert, puccot, masinát, Wertheimet, prolit stb. emleget és több olyan szót, amely azelőtt nem volt szalonképes a költészetben. Sokszor választékosan fejezi ki az észlelt bajt: „Égbe rohant masinád romjai Között szíved sóhaját hallani"; máskor prózainak tetszik a különben is sokszor ismételt bizonykodás: „Nincs kor, nincs újság, nincs döngő kérdés, Mire a lelkem nem a megértés Szavával felelne".

A válságba evangéliumi szeretettel akar lenyúlni. Nem hibáztatja a megtévedteket tüskés bírálattal. „Nem ők a rosszak, te vagy a rossz, a megcsömörlött telt edény". Új életet kínál: igénytelenséget, a verebek kevéssel beérő életörömét, az útszélen felnövő virág boldogulását („Emberségem fája útszélen is megnőtt!"). Érzi, hogy segíthet, s ezt gyönyörű költői vízióban így fejezi ki: „Az Isten kezét keresik. Kezük fekete vízben csapkod part felé, talán ép te vagy a part". A hitet is a boldogság cégére alatt kínálja: „a jaj-ember szobrából a zengő lelkű boldog gyermeket" akarja kifaragni ő, a lélek-tömbön faragó művész. Ha Prohászka élne, hogy tapsolna ezeknek az igéknek! Tudja, hogy Istenhez is kenyéren át vezet az út, mert „koplaló léleknek az ég is tépett lett".

Kocsis lelke annyira modern a modern korban, hogy pl. a Kodálytörekvések idejében a művészetnek egy másik ágában tör utat az ütemes, magyaros verselésnek, s nem fél a jambuson ringatott magyar közönségnek süketségétől.

Sikerül-e a forró szív üzenetének eljutni az „új Kolumbuszokhoz", akik keveslik a bibliai kis tavat, s új partokon keresik a boldogulást? Szívből kívánjuk neki, de bizonyos gátlásoktól tartunk. Maga is tapasztalja, hogy „Kevesen keresték. Pár lélek tudta csak, szívemmel átérek árvizen, háborgó orkánon". Az üzenet ép azoknak szól, akik fuldokolnak a prózában; vajjon befogadnak-e ilyen meredek verseket? Azután van zavaró zavarosság is a költeményekben. Szinte nem értjük, hogy az a Kocsis László, aki ilyen megkapó képekben tud beszélni: „végtelen lelkem kibocsátott galambjai itt sütkéreznek"; aki az úszás gyönyörét ily szuggesztív erővel tudja kifejezni: „víz-villám tüzek folynak, áradnak testbe, szívbe, mint mágnes-hullámok" — hogy az mért nem igyekszik rendesebb, nyugodtabb, fegyelmezettebb, rövidebb lenni, mért ad legtöbbször impúrum-ot; mért hagyja megáradni szívét a művészin is túl, vagy másképpen: miért ő beszél mindíg, s mért nem hagyja maga helyett többször szóhoz jutni a diadalmas szépet? Néha, úgy tetszik, a szolgálatból szolgaság lesz, amelyből a poézis kerül ki megalázva. De ez a megjegyzés nem akar költői nagyságának és őszinteségének kisebbítése lenni.

Egy költeményében arról szól Kocsis László, hogy a Balatonból mindenki kimenekült a hirtelen támadt vihar közeledtére, csak egy költőtársaság maradt, „csak a költő nem osont sunyi tolvajként tova, állta a vihart". Ezért a helytállásért hálás az olvasó a költőnek, s vagyunk büszkék rá, hogy ezt a „csodának itt hagyott" s a romok fölött kigyujtott szívet a vasi föld ringatta föl a magyar közélet s az égi szolgálat számára.

Székely László dr.

ROZMAN JÓZSEF: Boldogok a békességesek. Novellák. Martineum, Szombathely, 1936. — **ROZMAN JÓZSEF: Keresztes hősök.** Költemények. Kiadja a pécsi Karmel, 1936.

Rozman József dr. hegyfalusi plébános írásaival többször találkoztunk a napilapok hasábjain, különösen néhány évvel ezelőtt. Most kötetbe gyüjtötte össze novelláit és költeményeit, s két kötetével egyszerre lépett a nyilvánosság elé.

Nem akar modern költő lenni Rozman József, sőt úgy látszik, bizonyos daccal és öntudattal fordul szembe a modern irányzattal, és csatlakozik azokhoz a praemodern írókhoz, akik ifjúkorában döntő hatással ihlethették. Jól tudja, hogy egyrészt a modern költészetnek is vannak fogyatékosságai, hátrányai, másrészt a konzervativabb iránynak is megvan a maga nagy olvasótábora, hiszen az olvasók maguk sem modernek, s örömmel fogadják azt, aki az ő nyelvükön ír, és az ő érzéseiknek ad kifejezést.

Rozman költészete inkább prédikálás, mint gyónás, inkább igehirdetés, mint önvallomás. Benne semmi sincs az exhibitionizmusból, éppen azért seholsem botránkoztat, mindenütt épít. Oktató, javítani akaró, a magányában dúsan termelt, eredeti nézeteit közölni szándékozó törekvéseinek alig felelne meg a homályos impresszionizmus, a saját küzdelmeinek felelőtlen feltárása.

Egyéniségéből, életszemléletéből így is sok kerül írásaiba. Szépnek látja a nép életét; vallásosak, hitükhöz ragaszkodók, jólelkűek az ő magyarjai. A vasi falu életének és poézisének hívebb lenyomatát örökítik meg novellái, olykor színesebben és mélyebben is, mint falukutató dolgozatok. A magyar pap élete is érdekesen bontakozik ki az ő látásánál. Szívesen használja fel az elbeszélést arra, hogy elmélkedéseit, megfigyeléseit, érdekes elméleteit előadja, olykor a novellás könnyedség rovására, de mindig az olvasó gyarapítására. Műfajoktól nem hagyja visszatartani magát filozofálgatásaiban. Sokszor kimondottan intellektuális novellákat ír, amelyek a világlátott ember nagyvonalúságáról és műveltségéről, de ugyanakkor a falu csendjében, a parókia magányában elvonult s gondolatait nyugalomban rendező ember megállapodottságáról és eredetiségéről tanuskodnak. A fajelméleteknek sok tekintetben elébe dolgozott.

Költeményeiben szereti és sikerrel alkalmazza a klasszikus formákat és a szonetteket. Azoknak a mindegyre fogyatkozó csoportjához tartozik, akikben a klasszikus latin irodalom még élő valósággá lett, akiknek Horáciusz és Ovidiusz igazán mestere lett. — Vallásos költeményei szinte szentének-szövegek lehetnének, annyira a közösség élményeit fejezik ki. Azért bizonyul jó ünnepi és alkalmi költőnek. Igen dícsérendő, hogy szívesen használja a történelmi félmult ige-alakokat, amelyeket ma köznyelv és költészet a nyelv gazdagságának nem csekély kárára mellőznek. Témaköre különben nagy: papi élete és emlékei, közös papi ügyek, ünnepek, tájak, életképek, faji problémák, művészeti motívumok, szülői és testvéri szeretet ihletik költeményekre. Sok helyett álljon itt mutatóba az Aratnak c. szép tájképe:

Széles határban mindenütt aratnak;
Sietve gyüjtik áldását a rögnek.
Kaszások és marokszedők sürögnek
Tüzében perzselő napsugaraknak.
A kis falucska fekszik elhagyottan.
Bágyadtan szundikál a nap hevében.
Fel nem neszel, bár üt lármás-kenényen
Az óra fenn a szép sudár toronyban.

Kihalt az utca — néhol egy-egy gyermek...
Kapuk hűsén komondorok hevernek,
Unottan őrzik gazdáik portáját.
Egy lányka jő, gyors, pördül, mint az orsó.
A kúthoz megy, mindkét kezében korsó.
Siet. Vizét ott künn epedve várják.

Liziői kis Teréznek 18 költeményét lefordítja az eredeti versformának itt-ott megváltoztatásával, de a szellem hű megőrzésével. Utolsó ciklusa „Virágcsokor Szent Terézkének" címen kedvelt szentjének dícséretét zengi.

Bizonyos, hogy sokan lesznek, akikhez ezek az érett, ízes, konzervatív írások jobban megtalálják az utat, mint sok hypermodern iromány, s kívánjuk is a szerzőnek, hogy szép és mély lelkének termékei eljussanak azokhoz, akikben rokon húrokat pendíthetnek, s akiket a mai élet sok problémájában régi erényekkel igazíthatnak el.

Székely László dr.

*

SZÉKELY NÁNDOR: A siklósi árvák. Ifjúsági regény. Szent István Társulat kiadása, Budapest, 1936.

Székely Nándor ifjúsági regénye a tatárjárás korába állít be egy romantikus, kalandos, érdekfeszítő történetet. Amíg a nemzet hősei Mohinál elvéreznek, külföldről jött kalandorok elfoglalják a gazdátlanul és őrizetlenül hagyott várakat, kiforgatják jogaikból az özvegyeket és árvákat. A siklósi vár úrnőjének egy esztendőn át kell saját várában leányával együtt raboskodnia, amíg az igazság győzelemre jut, a vár felszabadul, a gonosz dúlók bűnhődnek, a hűségesen váró szívek egymásra találnak, és ifjú hősök a harcokban megedződve hősi érdemekkel kerülnek ki a küzdelmekből.

A szerző az ifjúságnak ír, nem lép fel a nagy történelmi és korrajzi regények igényeivel; nem fest széles történelmi hátteret eseményeinek, talán némi korrajzi elnézések is kerültek be elbeszélésébe (cigányokról beszél, kettős neveket ad szereplőinek), itt-ott a meseszövés valószerűtlenségein ügyesen siklik át; szereplőit is szinte az ifjúság szemével nézi, s a jók és rosszak kategóriájába sorozza őket, született angyalokat vagy ördögöket szerepeltetve. De tagadhatatlan, hogy a romantikus, folyton bonyolódó történet, a friss elbeszélő készség, az ódon nyelvezet a párbeszédekben, a mindig tiszta, az erkölcsiséget minden fölé helyező világnézet, sok igen megkapó jelenet és beállítás a különben is szép kiállítású könyvet értékes, tanulságos és kellemes ifjúsági olvasmánnyá avatják, amelyet az ifjúsági irodalom igaz értékének kell tekintenünk.

Székely László dr.

*

SZAKIRODALOM.

BENDEFY LÁSZLÓ dr.: Az ismeretlen Juliánusz. A legelső magyar Ázsiakutató életrajza és kritikai méltatása. 190 old. és két térképmelléklet. Budapest, Stephaneum, 1936.

A szerző új oldalról mutatkozik be jelen munkájával. Geológiai tanulmányok után a történeti kútfők birodalmába viszi az olvasót. Juliánusz domonkosrendi barát XIII. századbeli útját igyekszik bevilágítani 700 esztendős távlatból. Az 1937. évi 700 éves fordulóra méltó piedesztál akar lenni munkája. Az eddig kellően nem honorált utazásnak nemzeti és világtörténeti jelentőségére figyelmeztet. Méltó helyet igyekszik biztosítani Juliánusznak nemzeti értékeink sorában, hogy a kereszténység

és az egész emberi művelődés érdekében tett szolgálatok útján felhívja a figyelmet igazságtalanul sújtott hazánkra.

A Richardusz-féle jegyzőkönyv beható tanulmányozásával s a különböző korokból származó másolatainak összehasonlításával állapítja meg IV. Béla küldetésében Juliánusz útjának pontos irányát és idejét. Mert a szerző szerint az eredeti és a másolatok közt mutatkozó eltérések, a másolás következtében becsúszott hibák voltak az okai az eddigi helytelen megállapításoknak.

Nehéz, fáradságos és kietlen a kutató útja is a kútfők birodalmában, mint volt Juliánuszé Alánia sivatagján keresztül. Felsorolja napjainkig mindazokat a kútfőket rövid életrajzi adatokkal, amelyek említést tesznek Juliánusz útjáról. Filmszerűen peregnek le előttünk régi ismerőseink: Pray, Fejér, Endlicher, Fejérpataky, Pauler, Venzel, Márki, Hóman stb. munkái, mindmegannyi pillére Bendefy dr. kutatásainak.

Végeredményében Juliánuszt „Ázsia Kolombuszának" nevezi, mert ő ismertette meg az akkori világgal Ázsiát, s csak az ő utazásának eredményei alapján történtek a későbbi keleti utazások. Nélküle Marco Polo sem tehette volna meg világraszóló útját.

E mellett bőven jut elismerés a hazai Domonkos-rendnek is, — mint amelynek Juliánusz is tagja volt — amely lámpahordozója volt a korai magyar civilizációnak. A munka is a Domonkos-rend kiadásában jelent meg s egész jövedelme az 1937. jubileumi évben felállítandó Juliánusz-szobor alapjára szolgál.

Schlosser József gimn. tanár (Szombathely).

*

GOMBOCZ ENDRE: A Magyar Botanika Története. A Magyar Flóra Kutatói. Budapest, 1936. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. 636 lap.

Nagyot téved az, aki azt hiszi, hogy ez a terjedelmes könyv csak a botanikusokat érdekli. Ellenkezőleg, Gombocz műve a magyar kultúrtörténetnek oly érdekes fejezetét mutatja be, melyet mindenki élvezettel és tanulsággal olvashat, akit a természettudományok és ezek fejlődésének története érdekel. E mellett a mű számos részletkérdést, tudományos eredményt összefoglal, megvilágít, úgy hogy a munka mint a természettudományi ismeretek forrása is igen becses. Sőt még tovább megyek; a szerző a régi, a flórakutatók előtt jórészt ismeretlen s alig hozzáférhető irodalomból közli a növényföldrajzi és általában flóraismereti szempontból figyelmet érdemlő adatokat s így munkája a flóra ismeretének szempontjából forrásmunka is. E tekintetben becsét még emeli a gazdag irodalmi idézet-gyüjtemény, ami sok szemelőtt nem levő irodalomra felhívja a figyelmet.

Nem tudjuk, a szerző sokoldalúságán, alaposságán, stílusának szépségén, vagy a tudós legszebb ékességén, az elfogulatlan bölcs tárgyszemléletén csodálkozunk-e jobban.

A szerző művét a tudomány hazai ébredése előtti idők magyar népének botanikai ismereteivel kezdi. Rámutat a régi magyar nyelv növényekre vonatkozó szókincsének gazdagságára, a régi írott emlékekben, oklevelekben és szójegyzékekben előforduló sok növénynévre. Ezek után a Linné előtti idők botanikai munkássága következik. A hazai botanikai irodalom Meliuss-szal kezdődik (1578); művének azonban a magyar flóra ismerete szempontjából jelentősége alig van; különben is külföldi munkák alapján készült.

Az, aki a magyar flórát kutatni és leírni kezdte, Clusius, akinek hazai munkássága jórészt Vas megyére vonatkozik. Ezzel a munkával

Gombocz igen behatóan foglalkozik. Bámulattal kell, hogy szemléljük Clusius teljesítményét, aki 1583-ban 342 növény leírását és képét úgy tudta megadni, hogy azok legtöbbje a ma ismertekkel biztosan azonosítható. Munkája becsét nagyban emeli, hogy sok növénynek pontos termőhelyét is megadja. Szalónak, Sopron nevével gyakran találkozunk, s láthatjuk, hogy Vas megye és általában a magyar nórikum növényzetének érdekességei közül Clusius már sokat ismert.

Újabb, kimagaslóan érdekes fejezet az, amelyben Gombocz a nagyszombati, majd pesti egyetem keretében megindult botanikai munkásság bemutatása után a hazai botanika egyik legragyogóbb egyéniségével, Kitaibel Pállal foglalkozik. Kitaibel, aki korát felvilágosodottságban jóval megelőzte, vérbeli alkotó természettudós volt, aki a magyarságnak oly szolgálatot tett, mint kevés más a tudomány terén. Sokat küzdött ő is a megnemértéssel, a közönnyel, s mégis életének története a magyar botanika legszebb korszaka.

Nem csodálkozhatunk azon, hogy olyan zseniális egyéniség letünte után, mint amilyen Kitaibel volt, visszaesésnek kellett bekövetkezni. Azok az idők, amik Kitaibel működése után jöttek, még ráadásul nagyon kedvezőtlenek is voltak a tudományra nézve. Rochel, Heuffel, Sadler és néhány kortársának nagyértékű munkássága után új korszak nyílik a hazai flórakutatás történetében Kerner hazai működésével, helyesebben munkáinak megjelenésével. Tudományos egyénisége, a faj fogalmáról alkotott újszerű felfogása új irányba terelte a növénytakaró tanulmányozását. Az ő nyomdokain indul el a magyar flóra kimagasló két alakja, Borbás és Simonkai. Itt ismét megyénkbe érünk, mert Borbás hatalmas munkásságának egy fejezete Vas megyét a hazai flórakutatásnak másodszor is klasszikus földjévé avatta.

Hálával és megilletődéssel olvasom Gombocz művének azt a fejezetét, amely Borbás tudományos egyéniségét és munkásságának értékét mérlegeli. Életében sok mellőzés, elnemismerés, sőt gúny és üldözés jutott osztályrészül Borbásnak, amit, — bár ezt harcos és kíméletlenül kritizáló egyénisége miatt nagyrészt maga váltotta ki — meg nem érdemelt. Munkája oly nagy érték a hazai tudományra nézve, hogy a magyar nemzet csak hálás lehet neki. Életében nem érte meg, de halála után, immár az egész vonalon az elismerés zászlaját hajtják meg előtte, mint aki egyike volt azoknak, akik napjainkig a magyar botanika terén legtöbbet alkottak. Gombocz a történelem távlatából, tárgyilagos nézőpontból szemlélve, erre az eredményre jut, s ezzel jóváteszi Borbás kortársainak hibáját.

A munka utolsó fejezete már azzal a korral foglalkozik, amelyet mi is élünk, amelyben benne vagyunk s amily így ma még nem is lehet a „történelem" tárgya. A szerző ezzel a nehézséggel is mesteri módon küzd meg, összefoglalja a flórakutatás mai állapotát, mely betetőzést nyert Jávorka munkájával. Rámutat arra, hogy a legutóbbi évtizedek eredményei a flóra kialakulásának történetére is vetettek fényt, s ez az a kérdés, amely elsősorban foglalkoztatja a jelen kutatót, s amelynek részletes kidolgozása most van folyamatban. Természetszerű, hogy minél jobban közeledik a szerző a jelenhez, annál rövidebben szól a kutatókról és a kutatók működéséről, mert a mű célja nem is az, hogy a legutolsó évek vagy évtizedek munkásságát részletezze. Mint megjegyzi, erről már csak a jövő embere írhat történelmet. Itt találkozunk mindazonáltal Rapics és Gáyer működésének elég részletes méltatásával.

A munka úgyszólván az összes magyar botanikusok életrajzi ada-

tait közli, akik a magyr flóra kutatásán dolgoztak, kivéve természetesen a jelen korban élőket. Impozáns sora a tudomány terén munkálkodóknak, impozáns a teljesítmény, és méltó a mű, amely arról beszámol.

Boros Ádám dr.

*

SCHLOSSER JÓZSEF: Földrajzi Vezérkönyv. Bpest, Állami térképészet, 1936. 200 old.

Az iskolai munka megkönnyítését célzó modern pedagógiai törekvések legfrissebb terméke. A „cselekvés iskolájának" földrajzi összefoglalása. Beszédesen szemlélteti, hogy mennyit haladt a földrajz középiskolai tanítása, mennyit ad a modern iskola a tanuló munkájának megkönnyítésére.

A földrajz-tudomány lényegét mutatja be a Vezérkönyv vázlatrajzokban. A Föld felszínformáit, azok kiformálódásának okát politikai, társadalmi és gazdaságföldrajzi összefüggésben szemlélteti az ember szempontjából. Mennyire segíti, vagy akadályozza az embert a Föld a megélhetésében, miképpen tudja az ember a földrajzi tényezőket a szolgálatába állítani. Az egész Föld ismertetését felöleli a munka a középiskola négy alsó osztálya keretében. Tanári vezérkönyvnek készült a munka tulajdonképpen, de a földrajz iránt érdeklődő olvasóközönség is haszonnal forgathatja. Sok érdekes és új dolgot találhat benne, amiről korábban, az iskolában igen keveset hallott.

Pavel Ágoston dr.

*

TÓTH PÁL LÁSZLÓ: A mondatok grafikai ábrázolása. Egyetemi nyomda, Bpest. 1936. 8°, 44 l.

A legáltalánosabb pedagógiai elvek közül kétségtelenül a szemléltetés tett legnagyobb hódító utat középiskoláinkban. Többé-kevésbbé minden pedagógus hozzá folyamodik, mikor elvont fogalmak hússá-vérré testesítése válik szükségessé. Csupán anyanyelvünk nem találta meg még a varázsszert, amely „az iskolák legszárazabb, legnehezebb tantárgyát" ifjúságunkkal meg tudná kedveltetni.

Az említett munka szerzője a nélkülözött csodaszer boldog birtokosának vallja magát. Feltétlenül érdekes ötletet valósít meg: a csak substancialisan létező nyelvi fogalmak grafikai ábrázolására vállalkozik. Az iskolai nyelvtanokkal ellentétben nem a mondatból indul ki, hanem ezt építi fel fokozatosan a már megismert szófajok birtokában. A mondatrészek közötti értékviszony az állítmányban kifejezett „idő- és termozzanat" alapján áll fent. Az időbeliség elve különösen plauzibilis osztályozását teremti meg a sokféle határozóknak. Hasonlóan meggyőző az egyszerű mondatok grafikailag ábrázolt szerkezete is. De a mondattal bővített mondatok elméletének és szemléltető rajzának megértése túl van az alsó osztályos tanuló értelmi szintjén, talán éppen az új szempontú időbeliség kritériumának széles kiterjesztése folytán. Ez s általában a meglepő eredményeket előkészítő elméleti fejtegetések magasabbfokú előtanulmányt feltételeznek.

Az azonban elvitathatatlan: Tóth Pál László úttörő munkája igen értékes és termékenyítő szempontokat hozott a magyar nyelvtan tanításának problémájába. Egészen új kategóriákat teremtő ötlete friss szellemről tanuskodik.

Dr. Bíró János.

AZ 1937-ES KÖNYVNAPRA

a Vasi Szemle — dr. Marek Antal szerkesztésében — „A dunántúli lírá“ címen kiadja a Dunántúl költőinek antológiáját. Nem torzszülött, vékonyka füzetre gondolunk, hanem vaskos, komoly könyvre, a dunántúli költészet multjának és jelenének rendszeres feldolgozására, mely országos figyelmet igénylő tanulmányaival és írói jellemrajzaival számottevő irodalomtörténeti értéket is akar jelenteni. A Dunántúl mai költőin kívül bemutatjuk a régieket is, valamint azokat, akik itt szívták magukba földünk szeretetét, innen indultak, de aztán az élet más égbolt alá sodorta őket.

Nagy fába vágtuk a fejszénket. Gond, munka, rendkívüli áldozatok szakadnak a nyakunkba. De a dunántúli költészet csodálatos belső értéke s munkatársainknak — az ország legkiválóbb esztétáinak — fémjelzett neve biztosítja a merész vállalkozás sikerét.

A készülő munkából — mutatóba — közöljük Marek Antal négy írói arcképét. Részletesebb beszámolóval következő számunkban szolgálunk. **P. Á. dr.**

*

ADOMÁNY.

Dr. Tersztyánszky Jenő belügyminisztériumi tanácsos 10 (tíz) pengőt adományozott a Vasi Szemle céljaira. A nagylelkű adományt hálás köszönettel nyugtázzuk.

Főszerkesztő: DR. PAVEL ÁGOSTON.

Szerkesztőbizottság:

Dr. Bendefy László, Dr. Géfin Gyula, Dr. Palkó János, Pákay Arnold, Dr. Pethő István, Dr. Smidt Lajos, Dr. Szendy László, Tóth János, Vass Béla.

MARTINEUM KÖNYVNYOMDA RT. SZOMBATHELY

VASMEGYEI MEZŐGAZDASÁGI TAKARÉKPÉNZTÁR RT.
SZOMBATHELY

A PESTI MAGYAR KERESKEDELMI BANK LEÁNYINTÉZETE
ALAPÍTTATOTT AZ 1873. ÉVBEN

Betéteket
a legjobban gyümölcsöztetünk

Kölcsönöket
a legjutányosabban folyósítunk

Foglalkozunk a
Banküzlet
minden ágával

Ha van ilyen ügye,
jöjjön be hozzánk, vagy írjon nekünk.

Címünk: Szombathely, Erzsébet királyné-u. 26.
Telefonszámaink: Szombathely 123. és 128.
Táviratcímünk: Vastakarék Szombathely.

Stein Gusztáv: Új kőkorszaki lelőhely Bián. (Ein neuer Fundort steinzeitlicher Kulturdenkmäler bei Bia.) — — — — 72. old.
Kallós Zsigmond dr.: Regösdalaink rejtélye IV.: Gyulavég, faluvég. (Das Rätsel der Regöslieder IV: Gyula-ende, Dorfende.) — — — — — — — — — — — — — — 72. old.

A KŐSZEGI MÚZEUM KÖZLEMÉNYEI. **MITTEIL. D. KŐSZEGER MUSEUMS.**

V. Á.: Beköszöntő — — — — — — — — — — — — 87. old.
Kesselyák Adorján dr.: A kőszegi hegység szárazföldi ászkarákfaunája. (Die Landasselfauna des Kőszeger Gebirges.) — 89. old.

ASZTAG. **TRISTE.**

Csatkai Endre dr.: Vasmegyei harangöntőkről — — — — 97. old.
Visnya Aladár dr.: A kőszegi harangöntők — — — — — 98. old.
Géfin Gyula dr.: A szombathelyi harangöntőkről — — — 100. old.
Horváth Tibor Antal: Hol temették el Festetics Pál deákot? — 100. old.

TULIPÁNTOS LÁDA. **BUNTE TRUHE.**

Krausz Miklós: Somogyi tájszók — — — — — — — — 101. old.

ŐRSÉG. **1. Szépirodalom.** **WACHT.**

Hofmann László: Koller András: Provánszi költők — — — 103. old.
Székely László dr.: Kocsis László: Két külön világ — — — 104. old.
Székely László dr.: Rozman József: Boldogok a békességesek. Keresztes hősök — — — — — — — — — — — — 106. old.
Székely László dr.: Székely Nándor: A siklósi árvák — — — 107. old.

2. Szakirodalom.

Schlosser József: Bendefy László dr.: Az ismeretlen Juliánusz 107. old.
Boros Ádám dr.: Gombocz Endre: A magyar botanika története 108. old.
Pavel Ágoston dr.: Schlosser József: Földrajzi vezérkönyv — 110. old.
Biró János dr.: Tóth László: A mondatok grafikai ábrázolása 110. old.

KRÓNIKA. **CHRONIK.**

P. Á. dr.: Az 1937-es könyvnapra — — — — — — — — 111. old.
Adomány — — — — — — — — — — — — — — 111. old.

A Vasi Szemle 1936-ban hivatalosan 4 drb. négyíves számot (összesen 16 ívet) igért, tényleg azonban 6 számot adott 26 ív terjedelemben a 4 pengős díjnak fillérnyi emelése nélkül. Most is csak 16 ívet jeleztünk, de a papírárak jelentékeny emelkedése ellenére eszünk ágába sem jut sem a tavalyi terjedelemnek korlátozása, sem az előfizetési díjnak emelése. Hogy kultúrális szolgálatunkat mégis zökkenők nélkül teljesíthessük, arra kérjük tehetősebb előfizetőinket, ajánljanak meg önként magasabb összeget. Nem nekünk adják, hanem a nyugatmagyarországi kultúrának, melynek a szomszédos népek versenyében nem szabad alulmaradnia.

Konyha és tűzhelytarifa
miatt érdeklődjék az
Elektromos Műveknél
Szombathely, Kossuth Lajos-utca 33.
Tekintse meg bemutató helyiségeit!
Próbafőzések minden szerdán d. u. 5 órakor.

SZOMBATHELYI LESZÁMÍTOLÓ BANK R. T.

SZOMBATHELY, SZENTHAROMSAG-TER 16. SZÁM.

FIÓK: SÁRVÁR.

Anyaintézet: MAGYAR LESZÁMÍTOLÓ ÉS PÉNZVÁLTÓ BANK, BUDAPEST. — Elfogad betéteket és felmondás nélkül fizeti vissza azokat, foglalkozik a bankszakma minden ágával, elintéz deviza-igényléseket és átutalásokat, megszerez kompenzációs kedvezményeket. — Felvilágosításokkal készséggel díjtalanul szolgál.

Szombathelyi Magyar Pamutipar

DOCTOR MÓRIC

Gyárt:

Molino,
Pamut,
Barchent,
Flanell,
Zefir stb.
árut.

Szombathelyi Takarékpénztár R. T.

TELEFON 97 és 380. *Szombathely, (Szentháromság-tér)* *TELEFON 97 és 380.*

Foglalkozik a bank- és takarékszakmába tartozó összes üzletágakkal.

Mint a „FUTURA" vasmegyei főbizományosa a legmagasabb napi árakon vesz termelőktől gabonaneműeket.

M. Á. V. Hivatalos Menetjegyiroda fiókja. Jegyek előre válthatók. Utazási és vízumügyekben díjtalan felvilágosítás.

Fiókok: Kőszeg, Vasvár, Celldömölk, Jánosháza.

MARTINEUM KÖNYVNYOMDA RT. SZOMBATHELY

BH. 301521

IV.
3

VASI ZEMLE

1 · 9 · 3 · 7

VASI SZEMLE

IV. ÉVF. ------ SZOMBATHELY, 1937. MÁJUS 1. ------- 3. SZÁM.

Megjelenik évenként legalább 4-szer. Célja: **Vas vármegye helytörténetének és Dunántúl kultúrális problémáinak szolgálata a legtágabb értelmezésben.** (Förderung der Heimatskunde, Pflege der transdanubischen Kulturinteressen). — **Előfizetési díj:** évi 4 (jogi személyeknél és külföldre 6) P. Befizethető a Szombathelyi Takarékpénztár R. T. 4.088. sz. csekkszámlájára (**Folia** jelzéssel!). Egyes szám ára 1.50 P, kettős számé 2.50 P. — **Gépelt** kéziratokat kérünk. A cikkek közlésével megszereztük azok **szerzői jogát.** A közlemények tartalmáért a szerző **felelős.** Kéziratokat, képeket stb. nem őrzünk meg. — Az értekezések szerzőit — míg az anyagiak engedik — 25 drb borítéknélküli különlenyomattal díjazzuk. További példányokért s külön borítólapért saját költségeinket számítjuk fel. — **Szerkesztőség és kiadóhivatal (Schriftleitung):** Szombathely, Szent Imre-u. 5.

Szerkesztőségi órák: minden kedden d. u. 5—7.

FŐSZERKESZTŐ ÉS FELELŐS KIADÓ: PÁVEL ÁGOSTON DR.

o

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG: Bendefy László dr., Géfin Gyula dr., Palkó János dr., Pákay Arnold, Pethő István dr., Smidt Lajos dr., Szendy László dr., Tóth János, Vass Béla. — A címlapot **Vass Béla,** a rovatillusztrációkat **Andor Lóránd** rajzolta.

KÖRZETI KÉPVISELŐK: Celldömölkön: **sz. Csorba Tibor** író, tanár; — Jánosházán: **Makkos Lajos** polg. isk. igazgató; — Körmenden: **Kevey István dr.** főszolgabíró; — Kőszegen: **Szegi Ödön dr.** tanítóképzőintézeti tanár; — Sárvárott: **szenttamási Babos Lajos** körjegyző; — Vasvárott: **Kolbay Ödön** polg. isk. tanár.

o

TARTALOM.

RÓG ÉS LÉLEK. SCHOLLE UND SEELE.

Stripsky Hiador dr.: Kőszegi könyvnyomtató a 17. századból. (Ein Kőszeger Buchdrucker aus d. 17. Jahrh.) — — — — 113. old.

Csaba József: Néhai Törő Ferenc csákányi takács babonás könyve. (Das Hexenbüchlein von weiland Franz Törő, Webermeister aus Csákány.) — — — — — — — — — 122. old.

Dömötör Sándor dr.: Váth János. (Johann Váth.) — — — 127. old.

Stein Gusztáv: Új kőkorszaki lelőhely Bián. (Ein neuer Fundort steinzeitlicher Kulturdenkmäler bei Bia.) — — — — — 131. old.

Marék Antal dr.: Dunántúli lírikusok. (Transdanubische Lyriker 137. old.

Kallós Zsigmond dr.: Regösdalaink rejtélye. IV.: Gyulavég, faluvég. (Das Rätsel der Regöslieder. IV.: Gyula-ende, Dorf-ende.) 145. old.

A KŐSZEGI MÚZEUM KÖZLEMÉNYEI. MITTEIL. D. KŐSZEGER MUSEUMS.

Kaszab Zoltán: A kőszegi hegység bogárfaunájának alapvetése. (Grundlagen zur Kenntnis der Käferfauna des Kőszeger Gebirges.) — — — — — — — — — — — — — — 161. old.

(Folyt. a boríték 3. oldalán.)

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

Kőszegi könyvnyomtató a 17. századból.

Írta: STRIPSKY HIADOR Dr. (Budapest).

Nem a véletlennek volt a dolga, hanem a földrajzi szomszédságnak, hogy legelső nyomdáink egész sorozata mind a nyugati szélek felé keletkezett: Sárvár-Újsziget, Németújvár, Monyorókerék, Német-Sicz, Német-keresztur, Alsó-Lindva, Magyaróvár, Detrekő-Rárbok, Galgóc, Sempte, Nedelic, Pápa: 12 világosságterjesztő hely, csak az egy 16. sz.-ban és pedig javarésze a Dunántúlon! Az ezekben jelentkező szelleméleti és tipografiai jelenségek egyaránt mutatják, hogy mindez a szomszéd németség magasabb kultúrájának indító erejéből történt, amely itt megszakítás nélkül gyakorolja hatását a magyar művelődésre. Német földön születik a „német vallás", németek gyártják és hordják szét az új eszmékkel együtt a könyvnyomtató gépeket, németek többnyire a szedők és nyomtatók. A közeli szomszédság könnyűvé teszi a nyomdai készletek beszerzését.

Ebben a névsorban mindenek előtt az a feltűnő, hogy éppen Vas vármegye és környéke az, amely ezen a téren vezet (legkorábbi nyomdáink itt voltak), és hogy ez a vidék a következő 17. században is egyre újabb és újabb sajtóéletet, egyre szaporodó könyveket termel s úgyszólván szellemi központja az egész dunántúli magyarságnak. Kőszegtől alig pár kilométernyire esik Csepreg, Németkeresztur sincsen messze, Német-Sicz hasonlóan. Tehát nem a nagyobb, városi kultúrájú Sopron[1] a vezető, hanem a kisebb helyek. A soproni Keresztur működését (1598—1619) úgyszólván megszakítás nélkül átveszi 1621-ben Csepreg, ez a kiválóan nagyhatású kultúrhely és sok viszontagság közepette 1643-ig dol-

[1] Pozsonyban az első nyomda 1610-ban indult meg, de hogy a vele egyforma nagyságú és műveltségű Sopron hogyan tudott nyomda nélkül meglenni 1733-ig, okát nem tudom megérteni. Az 1700 évi Oedenburgisches vollständiges Gesangbuch-ot (Stripsky, Adalékok a RMK I—II. kötetéhez, 2695. szám) nem tartom soproni nyomtatványnak, hanem külföldinek. Impressuma az akkori vallásüldözések miatt csak ennyi: Zu finden bey Zacharias Micheln **Buchbindern.** Ez nem a könyvnyomtatót, hanem az énekeskönyvnek (népiesen **Gerengel**) csak kiadóját jelzi.

M. T. AKAD. KÖNYVTÁRA
1937 1699

gozik. Az 1623-ban Tejfaluban, szintén kicsiny helyen indult nyomda vele párhuzamosan működik, s majdnem egyszerre is szűnik meg 1646-ban. A másik pozsonymegyei sajtó, megint csak kis községben, Somorján, kevésbbé jelentős, s mindössze egy évig, 1650-ben áll fenn, de számunkra mégis nevezetes, mert csak egyszerű átmeneti állomás volt Vas vármegye felé — Kőszegre.

Ezekkel a kis helyekkel igen szoros kapcsolatban áll az a könyvsajtó, amely a 17. század közepén Kőszegen keletkezett, 17 évig működött és mégis mind mostanáig az utókor előtt úgyszólván ismeretlen maradt.

A kőszegi nyomda élete Tejfaluhoz kapcsolódik. Tejfalu kis nyomdájával 1623-ban európai hírességű név bukkan fel, Wechel János Zsigmondé, vagy az akkori latinosító divat szerint *Wechelius*. Ez a család francia eredetű s protestáns volta miatt Párisból Majnafrankfurtba kellett menekülnie. Nyomdát itt és Hanauban állított. A 16. és 17. század folyamán nagyon sok tagja játszott kiváló szerepet a sajtó és könyvárusság történetében mind eredeti hazájában, mind Németországban és Ausztriában, egyik ága pedig Véghelyi néven, Magyarországon is. Ebből a jellegzetes nyomdász- és könyvárus-családból Bécsbe is jutott néhány leszármazott, köztük Wechelius András és János, s itt könyvesboltot nyitottak. Majnafrankfurtban és Hanauban lévő üzletük révén igen sok magyarországi vevővel voltak összeköttetésben, többek között Szenci Molnár Alberttel is. Ezért történt az, hogy Sz. Molnár Albertnek hat munkáját éppen Hanauban nyomtatták, köztük a Kálvin institutio magyar fordítását egyenest a Wechelius vejének sajtóján. Olyan benső barátság fűzte össze őket, hogy naplójában[2] 1607 és 1621 között Molnár sok helyen emlegeti barátját, Wechel András (nevét Wechelus és Wechelius alakban is írja váltogatva); sőt egy helyt 1609-ben azt írja, hogy az „*orthodoxus* Wechel bibliopola... studiorum promotor, parat mihi iter in Superiorem Germaniam". Tehát nagy jóakarója lehetett. Molnárnak külföldi barátaival való levelezése is nagyrészt a bécsi könyvesbolton keresztül bonyolódott le.

Egyikük, Wechelius János, a sok magyar összeköttetés hasznos voltának reményében Tejfaluban Pálffy István gróf pártfogásával nyomdát rendezett be 1623-ban. Itt 23 évig működött, de termeléséről nem sokat tudunk. Nyilván elpusztultak a kiadványai, éppen úgy, mint ahogy a híres csepregi[3] sajtó alól kikerült könyveknek is nagy része megsem-

[2] Sz. Molnár Albert naplója, kiadta Dézsi Lajos 305, 65 stb. Molnár Lexikonja is Heidelberg 1621. ilyen impressumot visel: Sumptibus haeredum Wechelianorum

[3] Lélekbe markoló képet fest a „Csepreg pusztulásáról" szóló 1621 évbeli históriás ének. A fehérhegyi csata után ugyanis Ferdinánd meg-

misült a zivataros időkben. Az irodalom mindössze négy naptárával[4] kapcsolatban tartja nyilván. Jánosnak fia lehetett az a *Wechelius András*, aki 1650-ben ugyancsak Pozsonymegyében próbált szerencsét a biblikus stílus szerint Samaria alakban írott *Somorja* községben. De nem jól érezhette itt magát, mert mindössze egy évet töltött Somorján és csak egy könyvét ismerjük (ha egyebet nyomtatott is volna), t. i. a magyar evangélikusok *Agendáját* s a vele egy testben nyomott Canones... azaz Regulái. (RMK. 837, 838). Valószínűen kalendáriumokat is adott ki, az akkori idők nélkülözhetetlen szellemi eledelét, ámde sem ilyen, sem egyéb

hagyta Esterházy Miklósnak, hogy büntesse meg a Bethlen Gáborra! tartó protestáns magyarokat. Csapata meglepte Csepreget és horvát-lengyel hadaival a védtelen polgárokat százával öldöste, a városkát pedig fölégette:

Eljöve azért Ferdinándnak hada,
Kik között lobog Eszterház zászlaja,
E szörnyűségnek segítő társai:
Ferdinánd hada, lengyeli, kozáki.

Ez helyben lakó egyházi személyek
Ö **könyveikben** nagy kárt szenvedének:
Kiket szaggattak, kiket magokkal vittek,
Kiket megégettek, kiket felfejtettek.

Régi magyarok **Mátyás királlyoknak**
Könyvei Budán még most is meg vagynak,
Kiket a törökök becsületben tartnak,
Maga ők ahhoz csak semmit sem tudnak.

De a gyülvész nemzet azt nem nézte,
Keresztyén vérrel sok könyvet megfeste,
Isten igéjét e képpen bötsülte,
Hirdetőit is e képpen meg ölte.

Pázmány nagy ellenfelét, a **harangozónak** titulált Zvonarics Imrét is ekkor ölték meg 1626-od magával. Wittnyédi István (levelei I. 71) 1657-ben írja: „Ez desperatus lengyelek megmutatták, mint bánnak hazánkkal, ha hozzá férnek; az mi földünkön Csepregen is tudnak hirt mondani az emberek a lengyel vitézségről". Az egész vidék eddigi pártfogója, Nádasdy Ferenc, katolizálása után ezrivel égette az eretnek könyveket, sőt Pilarik István följegyzése szerint (Currus Jehovae) még a bibliát is nyárson égette, amit Wittnyédi is bizonyít: „Nem sütne ezután több bibliát" (Lev. II. 65). Pozsonyban még 1772-ben is mintegy 2000 eretnek könyvet égettek el, nem csoda tehát, hogy ez idők könyvei olyan ritkák. Így veszhetett el a híres Csepregi Graduál is (Irodt. K. XX., 410, 1912, 110 és Ev. Egyh. Élet 1912, 41, 48). A csepregi hist. éneket egész terjedelmében 12 lapon közli Payr S. Egyháztört. emlékek: 174—185.

[4] Szabó (RMK. I. 605) csak egyet ismer 1638-ból, utóbb még előkerültek az 1623, 1639 és 1646 éviek.

nyomtatványa nem maradt ránk.[5] Az Agendából meglátszik, hogy az evangélikus egyházzal már ekkor is szorosabb kapcsolatban volt, ami aztán utóbb, Kőszegen, nagy hasznára vált.

A következő 1651. évben Wechelius András ugyanis Kőszegre költözött, és itt folytatta nyomtató működését.[6]

Kőszeg lakossága, nemzetiség tekintetében, a reformáció korában is az volt, ami a legújabb időkig, t. i. felerészben magyar, felerészben pedig német. Ez a határszéli város hol Ausztriához[7] tartozott, hol meg Magyarországhoz, s így a német kultúra hatása itt erős volt, s ez meglátszik rajta ma is. A reformáció legelején az egész város átment az új vallásra, ámde egyetlen, noha tágas régi plébániatemplomában nem tudott megférni. Nem ugyan hely dolgában, hanem nyelvi megoszlása miatt. Az istentisztelet sorrendje sok vitát keltett, az elsőséget egyik rész sem akarta átengedni a másiknak, e miatt aztán az érvek dolgában gyengébbnek bizonyult fél, a magyarság, kivonult a templomból és 1615-ben külön, kontra-templomot épített magának — öt lépésnyire a másik mellett, vele párhuzamosan — úgy, hogy az orgonaszó egyikből a másikba áthallott. Ma is békességben egymás mellett állanak, de az ellenreformáció (1670) óta mindakettő már a római egyházé. A katolikus ellenhatás ugyanis *Hodig* városbíró idejében 1671. V. 12. a nagy templomot elfoglalta és a lakosságnak $^3/_4$ részét visszaterelte, 1673-ban pedig elvette a második templomot is.

Ennek az evangélikus egyháznak lett aztán hivatalos, consistoriális nyomtatója Wechelius András. Ekkor már erősebb lett a magyar elem, a hatósági urak többsége is magyar, amire abból lehet következtetni, hogy a városi jegy-

[5] Németországi nyomtatványain a két idősebb Wechelius András (apa és nagyapa) saját nyomtató jelvényt használt a címlapokon: W A monogrammos pegazust. Ennek igen szép hasonmását lásd a M. Nyomdászat 1899, 89 lapján.

[6] Lásd: Chernel Kálmán: Kőszeg jelene és multja (Szombathely, 1877). I. rész: 85. lap.

Az újabb irodalomban hírt elsőnek Payr Sándor adott róla a Luther-Társ. 1902. évi értesítőjében, „Kőszeg és vidéke ev. egyházunk történetében" (9. lap), de nevét tévesen Velechin Andrásnak írja.

A legrégibb keletű kőszegi adat Wecheliusról a kőszegi róm. kat. plébánián őrzött 1633—1655 évekre terjedő evangélikus anyakönyvben található. Ennek 152. lapján „annus 1651. Januar" alatt a következő bejegyzést olvashatjuk: „26. die copulatus Andreas Weckelius (k-val!) Typographus cum vidua Joannis Szabó de Csákvár. nomine Ursula. Copulavit D. Godi". Adataim egy részének forrására Barcza Leander dr. úr vezetett.

[7] II. Ulászló 1491. szerződésileg átengedte az egész vidéket s egyben másfélszáz évig, 1649-ig osztrák hatóságok parancsoltak itt, egyházilag azonban a dunántúli kerülethez tartozott.

zőkönyveket 1650-től, a visszacsatolástól kezdve már magyarul vezetik. Ekkor jöhetett át Wechelius Somorjáról, mert a városi jegyzőkönyvek 1651. nov. 7-i följegyzése szerint 1652-re szóló magyar kalendáriumból 12 példányt felajánlott a 12 városi tanácsosnak, amiért őt a város eléggé tekintélyes összeggel, 12 forinttal jutalmazta. Ebből tehát bizonyosra vehető, hogy 1651-ben könyvsajtóját Kőszegen már berendezte.

Wechelius az átköltözéssel jól számított, mert a kőszegi nyomdát valóban a szükség teremtette meg, és így érthető, hogy 17 évig tudott fennmaradni. A magyarajkú evangélikusok történetében Kőszegnek nem egy kiválóbb alakja vitt vezető szerepet, mint Nagy Benedek, ZvonaricsMihály, Perenyei Bálint, Klesch Dániel stb., s éppen ezeknek révén volt szerepe a kőszegi nyomdának is. Előbb Csepreg volt a szellemi központ, de ennek nyomdája 22 évi működése után 1643-ban megszűnt, az ezt pótló tejfalusi sajtó pedig rövidesen, 1646-ban szintén megakadt. Viszont Somorja kicsi hely volt, azonfelül pedig nagyon is távol a magyar egyház zömétől, amely éppen Vasmegye körül kristályosodott. Ezekhez képest pedig Kőszeg e vidéknek éppen a közepére esett, városhely is volt, s így nagyon alkalmasnak látszott arra, hogy nyomdájával is kellően szolgálhassa ennek a magyar egyháznak érdekeit. Itt kell már ugyanis kiemelni, hogy a kőszegi nyomda németnyelvű könyveket nem termelt, csak magyar és latin nyelvűeket.

Hogy mit termelt Wechelius kőszegi nyomdája az első esztendőkben, arról mit sem tudunk, mert a mi volt, mind elpusztult, pedig azokban a mozgalmas időkben, a hitviták korában, egyik könyv a másikat szülte. Pázmány pironságainak egyik írója, Nagy Benedek, éppen Kőszegnek volt a papja, Czwittinger Specimenje pedig (254—256) megmentette Sármelléki Benedek kőszegi iskolamesternek Szenci Molnár ellen írott gúnyversét. A pozsonyi hirhedt egyházi törvényszék (1673) óta a könyvek tragédiájának szomorú ideje állott be, a szándékos könyvpusztítás, nyilvános égetések kora; ezért tudunk Wechelius nyomtatványairól is olyan keveset. Hiszen csakis az maradt meg egyikből-másikból, ami a könyvkötők jóvoltából a kötéstábla belsejébe menekült.

Annyi bizonyos, hogy legalább is kalendáriumot 1651 óta minden esztendőben kiadott. Szerencsés véletlenből, könyvtábla tölteléke gyanánt, fennmaradt ugyanis az 1659 évre szóló naptárának töredéke. Felfedezője, *Ráth György*, a MKönyvszemlében (1885, 91) abban a hitben adott róla hírt, hogy ismeretlen nyomdahelyet fedezett fel Kőszegben. Figyelmét nyilván elkerülte, hogy erről a sajtóról (mint említettük fentebb) már ő előtte is hírt adott *Chernel Kálmán*.

A kalendáriumnak csak első íve maradt fenn a címlappal, s így csak januártól júniusig halad. Az év másik fele is ugyanennyit tehetett ki, s ha még a szokásos vásárok jegyzékét is figyelembe vesszük, az egész könyvecske két és fél vagy három ívnyi terjedelmű lehetett. A 14×9 cm nagyságú kalendárium afféle zsebbe való könyvecske volt, nyomása fekete-vörös, betűi még a régi szegényes somorjai készletből valók. Az akkori szokás szerint egy-egy lapon a hónapnak csak felét tartalmazza, minden lapon egészségi verses tanácsokkal. Ezeket egyik kalendárium a másikból egyszerűen átvette, így pl. a kőszegiben levő márciusi tanács a csepregi[8] 1641. éviben is benne van, csakhogy persze ennek sajtóhibája nélkül: „Koppolyozni, keveset purgálni, Gőz fordovel a gonoszt ki gyomlalni". (A kőszegiben „*Sóz* fordovel). Címlapját csinos keret díszíti, de ebben is alapos sajtóhiba van Froelich Dávid keresztnevében. (DAVD-nak szedték!)

Ugyanilyen lehetett a következő, 1660. évre szóló kalendárium is. Erről csak a városi jegyzőkönyv 1659. dec. 24-i adatából van tudomásunk, amely szerint „az itt való Compactor a jövő évre való magyar Calendariumot offerál". Ezt a tanács néhány köböl gabonával honorálja, de példánya nem maradt fenn. A naptár nyelvének külön kiemelése nyilván azt teszi, hogy Wechelius csupán magyar kalendáriumokat nyomatott, németeket nem, mert ugyanott dec. 16-áról azt olvassuk, hogy Nagy János tanácstag Bécsből hozott naptárakat osztogatott a tanácsuraknak.

Wechelius már kezdettől fogva az ev. egyház püspökhatósági félhivatalos nyomdásza lehetett, de hivatalosan csak 1663-ban bízták meg ezzel a funkcióval, mert ez évi febr. 9-éről a városi jegyzőkönyv szerint „a Dunán inneni Consistorium typusa reá bizatott". Wechelius nevét a régi (evangelikus) egyházi anyakönyvben is megtaláljuk, amely ma a római kat. plébánián van. Ennek reá vonatkozó följegyzése kissé zavaros, mert itt Wechelius mint evangelikus „convertáló" tűnik fel. Ismerve azonban apjának Sz. Molnárral való kapcsolatát, az orthodox Wechelius nem lehetett ilyen convertáló, s bizonyosan nem is nevezhették volna ki hivatalos nyomtatóvá.[9]

[8] Századok 1891, 192.

[9] Ez a könnyen félreérthető bejegyzés talán világossá válik, ha az írásjeleket is gondosan tekintetbe vesszük. A 6. jegyzetben már pontosan megjelölt anyakönyv 165. lapján ugyanis ez áll: „Eben az 1652 esztendőben Esküvő Személyek voltak XI. stb... Pápistaságból tértek meg. Veckelius (így!) András Könyvnyomtató: három ifjú legények és egy leánzó: Könczöl István szolgálója". Visnya Aladár dr. véleménye szerint a kettős pont a 3 legényt ép úgy kapcsolja Wecheliushoz, mint a leányzót Könczöl-höz, tehát arról van szó, hogy három nyomdászlegénye tért át.

Wechelius nevét nemcsak a város jegyzőkönyvében és a régi egyházi anyakönyvben találjuk, hanem az evang. egyház levéltárában is. Éppen a fentebb emlegetett 1659. évben,

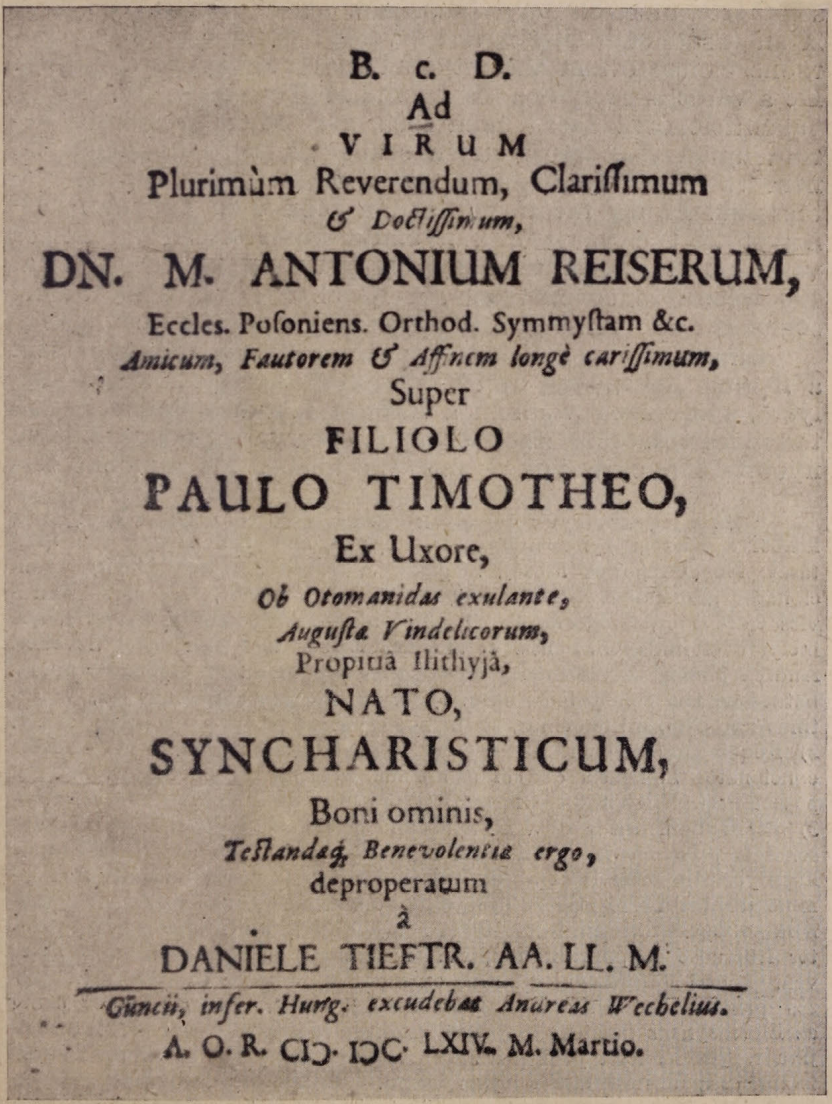

B. c. D.
Ad
VIRUM
Plurimùm Reverendum, Clariſſimum
& Doctiſſimum,
DN. M. ANTONIUM REISERUM,
Eccles. Poſoniens. Orthod. Symmyſtam &c.
Amicum, Fautorem & Affinem longè cariſſimum,
Super
FILIOLO
PAULO TIMOTHEO,
Ex Uxore,
Ob Otomanidas exulante,
Auguſta Vindelicorum,
Propriâ Ilithyjâ,
NATO,
SYNCHARISTICUM,
Boni ominis,
Teſtandæ Benevolentiæ ergo,
deproperatum
à
DANIELE TIEFTR. AA. LL. M.
Cūnctis, infer. Hung. excudebat Andreas Wechelius.
A. O. R. CIↃ. IↃC. LXIV. M. Martio.

febr. 5-ről, találunk az ev. egyház jegyzőkönyvében nagyon értékes följegyzést, amely azt mutatja, hogy Wechelius már ekkor szoros kapcsolatban állott az egyházzal, mert ez hivatalosan is támogatta őt szegényes sajtójának bővítésé-

ben. A följegyzés 7. pontja szerint: „Typographiához igen kivántatik három mása bötü, mellyet köll bizni Somogj András uramra, mellyet ő kegyelme megh hozatván, assecurálylyok annak megh füzetésére".[10] Az egyház őt többször is segíthette, mert Simonyi János számadása szerint 1668. aug. 28-án „tisztölendő Fisztrovicz Gyeörgy püspök ur és az venerabile Consistorium akarattyabul adtam az Typusra fl. 150". De a város is segített a kis nyomda föllendítésén. Wechelius valamiféle orgazdaság okán 1662. aug. 18-án árestomba került, innen csak 1663. elején szabadult, de ez úgy látszik, nem volt akadály abban, hogy a Consistorium typusa reábizassék. Ennek megtörténte után febr. 9-én nagyobb házhelyet kért a várostól a nyomda kibővítésére. A tanács végzésileg megengedte, hogy 200 tallér értékű városi házat 100 talléron megvehessen, sőt 1668-ban a város is 150 frt segítséget adott neki, tehát ugyanannyit, mint az egyház.

Ennek a többszöri hatósági támogatásnak meg is látszik a nyoma. Wechelius új betűkészletet szerzett a régiek helyére, mert ezek valóban a hirhedt Karancsi-betűkkel voltak édestestvérek. Ezekkel már egészen csinos kiállítású nyomtatványokra volt képes Wechelius. Mi mindent ter-

[10] Ez a jegyzőkönyv több olyan érdekes dologról emlékezik, egyebek között a kőszegi gymnasiumról is, hogy érdemesnek tartom ide iktatását: Nos Gregorius Musaj, magister Johannes Josephus Danielis concionator germanicus Ginsiensis, Emericus Godi senior, Georgius Fisztrovics vice-senior, Gregorius Fabrj cum Dnis Gener. Michaele Pamer judice inclytae civitatis Ginziensis et amplissimis senatoribus Andrea Szvetics, Andrea Somogj et Michaele Imresich in promotionem Gymnasii praelibatae civitatis conclusimus haec: 1) D. human. et doctissimus vir, Valentinus Perenyei, uti hactenus, sic in posterum sit primarius scholae Rector. 2) Requiratur a vener. Consistorio R. et clarissimus D. Elias Ladiver concionator Solnensis de commendando honesto ac docto Juvene, qui posset fieri Collaborator primarii Rectoris et praeesse choro hungarico. — 3) Siscitandum erit a Rev. D. Semproniensibus et Rectoribus, qui posset scholam germanicam et organum regere. — 4) Si quidem D. Valentinus Perenyei cohonestavit et ad petitionem utriusque status remansit in regimine scholae Ginziensis et licet post annum eiusdem elapsum, obligationem ad Consistorialem Rectoratum non habuerit, tamen onus servitii realiter fructuose supportavit, itaque... fatigationis in recompensum a parte ven. Consistorii ordinantur fl. 100 ex interesse summae capitalis apud certos quosdam civitatis hujus inhabitatores herentis. — 5) Az kiknek pedig az Elemosynalis pinzt ki osztottak, azok az Interesnek felét Sz. Paal napjára tegyék le, felét pedig Sz. Jakab napjára, hogy így az Schola mester is tudhassa füzetése mikor legyen megh. — 6) Mivel a modo in posterum a scholaba járó gyermecskék nem füzetnek Angariat az Mestereknek, erre való tekintetbül Bálint uramnak a Consistorium és Várasi Uraim füzetünk fl. 70 és Tizenkét köböl Buzát, a Consistorium penig fl. 110, mellyre nézve az ő kegyelme esztendeje kezdetik Szent Georgij napján. — 7) Lásd fent. — 8) Nádasdi Praedikator Smodics tartozik Zvonarics Postilla árrába Egy Tallyerral. (Ezen adatokat Suhajda Lajos tanár úr szívességének köszönöm.)

melt a megújított sajtó, nem tudjuk, mert újabb korából csak egy kiadványa maradt fenn, nagy véletlenségből, 1664-ből. Négy folió nagyságú lapnyi latin üdvözlő vers ez, (tükre 22.3×9 cm), amellyel *Tieftrunck Dániel* köszönti Reiser Antal pozsonyi lelkészt. Egyetlen példányát Vigyázó gróf a rajta levő ceruza-följegyzés szerint Dobrovszki budapesti antikváriustól még 1907-ben 40 koronáért szerezte, de a gyüjtők sajátságos lélektana szerint senkinek sem szólott nevezetes unikumáról, és csak halála után, amikor könyvei az *Akadémia* tulajdonába kerültek, válhatik e közlésem útján közismeretessé. A másik Wechelius-emléket, az 1659. évi kalendáriumot, a Ráth-gyüjteményben szintén az *Akadémia* könyvtára őrzi.

A régi idők divatja szerint e 28.7×19 papirméretű nyomtatvány címe kissé hosszú, de minthogy egyetlen példányról van szó, közöljük a címlap magyar fordítását:

„Nagytiszteletű, hírneves és tudós *Reisner Antal* magiszter úrhoz, a pozsonyi igazhitű egyház lelkészéhez stb., barátjához, pártfogójához és nagyon kedves rokonához intézett *üdvözlő vers*, melyet a törökök miatt számkivetésben élő feleségétől — Ilithya (a szülés istenasszonya) kedvezésével — Augsburgban született Pál Timotheus nevő fiacskájának világrajötte alkalmából jó kívánságainak és szeretetének jeléül sietve összeállított Tieftrunk Dániel".

Wechelius András 1665-ben már nem volt életben, mert a városi jegyzőkönyv febr. 27-éről ezt az intézkedést adja hírül: „Nézzenek utána a Praedikátorok, micsoda assecuratio mellett hagyták a Typust az asszony kezén. Visellyék is gondgyát az Typusnak és keressenek a könyvek nyomására elegendő alkalmas embert". Az özvegy úgy látszik hatalmas pártfogóra talált Vitnyédi Istvánban, Zrínyi M. udvari emberében, mert ugyanott 1668 aug. 2-án „Vitnyédi uram levele[11] publicaltatik az Typographus promotioja felől", tehát új nyomtató került Wechelius helyébe.

Egyelőre ennyi került elő Kőszeg régi nyomtatójának történetéből. Az 1670. táján itt is működő kat. visszahatás folyamán a kis sajtó ekkor bizonyosan megszűnt. S ezzel megszűnt a Dunántúl utolsó sajtója, és pedig hosszú időre, mert a győri első nyomda csak 1728-ban tudja folytatni a nagymultú sorozatot.

* *

DR. HIADOR STRIPSKY: **Ein Kőszeger Buchdrucker aus dem 17. Jahrhundert.**

Auszug. In Westungarn blühte im 16—17. Jahrh. eine ununterbrochene Reihe von Druckereien, und zwar die wichtigsten gerade auf dem Gebiete des Komitates Vas. Das letzte Glied dieser Reihe bildete die Druckerei in Kőszeg, über welcher man die erste Angabe bei K. von Chernel fin-

[11] Ez a levél ismeretlen. Talán előkerül a városi levéltárból.

det, in einem Werke, welches auch in deutscher Übersetzung erschienen ist. (Gegenwart und Vergangenheit der königl. Freistadt Güns. Aus dem ungarischen Originale übersetzt von W. L. S. Lehner = Anagramm aus W. Schneller Güns, 1878. Erster Theil: Seite 97.) Der Buchdrucker Andreas Wechelius war Abkömmling einer berühmten französisch-deutschen Buchdruckerfamilie, welche ihre Werkstätten in Frankfurt a. M. und Hanau errichtete und in enger freundschaftlicher Verbindung mit dem berühmten ungarischen Schriftsteller Adalbert Molnár von Szencz war. Verfasser veröffentlichte hier bisher unbekannte Daten aus den Jahren 1651—1668, die in den Archiven der Stadt und der evangelischen Gemeinde zu finden waren und gibt eine ausführliche Beschreibung der beiden Druckwerke, die von dieser Werkstatt überblieben sind, nämlich eines ungarischen Kalenders für 1659, von dem ein halber Bogen durch Georg von Ráth in 1885 entdeckt wurde, und eines lateinischen Festgedichtes von Daniel Tieftrunk, das jetzt erst der Öffentlichkeit bekannt gegeben wird.

Néhai Törő Ferenc csákányi takács babonáskönyve.

Írta: CSABA JÓZSEF.

Néprajzi adatok gyüjtögetése közben a véletlen kezemre juttatott egy negyvenhat oldalas könyvecskét: néhai Törő Ferenc, volt csákányi takács babonás feljegyzéseit. Az 1844-ben készült kézírásos kis munka első része mintegy ötven méhészeti babonát tartalmaz. Leírja, mit kell cselekedni, hogy a méhek helyüket megszeressék, hogy szaporodjanak. Útbaigazítást ad a tolvaj méhek elleni védekezésre; ugyanakkor kioktat, hogy mit is tégy, „ha az Mihéidett Máséra akarod küldeni". Tanácsot ad a rajszökés megakadályozására, a méhcsipés elleni védekezésre, a megigézett méhcsalád meggyógyítására, sőt még a „veszett" (elhullott) méhek feleleventésére is. Természetesen tisztán babonás alapon. Ezeket a rendkívül érdekes méhészeti babonákat a „Magyar Méh"-ben fogom részletesen ismertetni, míg a második rész vegyes babonáit eredeti szöveggel alább közlöm:

•

„Hogyan köl a hideglölést elhagyadni
irt Tiszta Papirosra ezen bőtőket és akaszt az Hideglölőnek az Nyakába ugy mint

A b r a g a b r a
A b r a g a b r
A b r a g a b
A b r a g a
A b r a g
A b r a
A b r
A b
A

Szeplőrül
A Zab Lisztet szitáld meg és mosgyál meg benne, el vesz.

Amely anya nem fog gyermeket
szegy körtvél fán Lévő Gyöngyöt törd meg és azt meg igya, vagy Ha gyermeke nem lesz az aszonynak, Ird egy darab ónyra, vagy Forgátsra ez bötüket: G B E D A E G O A D és ad annak had viselle, ha nem hiszed Köst a fára, ha soha Gyömöltsöt nem hozott is, fog teremni.

Hogy fegyver meg ne fogjon
Valamely kigyót találsz szt György nap elött legelőben, egy kézel ved el a fejét és egy Borsószemet tégy a szájában és ted az földben Borsótul, kilenced napra vet ki mint az füvel együtt ki az szájábul kinyőt handok szálodt és nem fog meg az fegyver.

Ha az ember vizelete el ál
ezt köl tselekedni: főzt meg három rosdás vas szeget vízben, annak vizét id meg, tüstént meg fog eredni.

Nyővet hogyan köl elvesztenyi
ezt mondván mondom: Uram az te szent fijadnak nevében, eben az Gazda nevit mondvá — Marhájában Nyü van szőrö szálo melyben azt is köll mondanyi semi némü Tetü bene se tüskén se Bokron meg ne Marathasson, hanem harmadnapra minden egyik kiveszen, N. N. Marhájának Nevét — Marhájábul enyim 9, enyim 8, enyim 7, enyim 6, enyim 5, enyim 4, enyim 3, enyim 2, enyim 1. Ezt háromszor köll repetálni.

Az marhárul az suldeleint
amidőn keszdödik hogyan köll elveszteni, három ujadal háromször meg köl csipni vagy szoritani és mindenkor mongyad: Csigszem, mágszem, semmi se legyen belülö.

Ha az Marha lábán Bégavar vagyon
végy harisnya csolánt, ó hajat, 6 X áron Krispont és anyi kég Gálitzkövet, ezt öszve törve, vele bekösd.

Mit köl cselekedni, hogy ha Szülő azon soká ne vájodgyék
Vett az Nyul Lábon lévő Csontot, mely hamarjánok neveztetik, törd szép aprón öszvö és ad be vizben az vájodó asszonynak, megszabadul terhétől.

Ha az Marhában Vizes tető vagyon
szegy Nyirfa levelet, főzd meg vizben és most meg enyihányszor azon helet a mely helen vizes tető vagyon, — elvész.

Ha az Marhában Viz Himpók
Vagyon, azt elveszteni, keres kőrisfát, azon fát vágd meg készen aláfelé, ugy hogy egy kis forgátso kiugornék néki, azon forgátstól valahányszor az Istálóban mész mindenkor huzd végig háromszor, és hamar el fog veszni.

Buzát oly helyre
vetni ahol sok verebek vannak, hogy azt meg ne etyik, Tanitodmeg az Maghordót, hogy az Vetőhöz egy szót se szólon valamedig vetést el nem végzi. Az vető se szólon senkihe se, hanem az midőn elkezdi vetni, tehát három szem buzát tegyen az Nyelve alá és ugy vese el az egész földet. Miko az vetést elvégezte, tehát az Zsákrul olgyon le az mazagot és azon három szem buzát Zökjö az brázdábon és azon mazagot tegye hozá és temesse el az brázdábon, ugy anyira, hogy az Bránno föl ne huzza. Soha veréb föl nem éri Buzádot, ha pedig azon három szem buzát a szomszid földire zöknyi találod, azét mind meg eszik melyet másnak ne kiván d.

Hogy az Palántárul
az földi Bolhák lemennyenek és elvszenek, végy egy oly veres üngöt, melyet az fejér Népek az holnapszámokkal bé motskoltak. Aszt ásztosd vizben és azon vizzel öntözd, Plántádról mind elvesz a Bóha.

Az Répárul az hernyót,
vagy azon fekete kukatzot el üzni, meny el Hajnal elött az Répa fődre, vest le az Czizmádot, hugyozt meg az mesztelen Talpadat, foggyd egy Csutak Nyirfa veszőt, söpörd meg az répádot, — mind eltávoznak róla.

Az Hernyót az Káboztárul
le üzni, meny a szomszében Lopgy egy Nyomó rudat. Északán vit el az kertettben és vestd le az válodrul az földre és Hajnal elött ismét vitt haza és ted az helire. E fogy az Káboztárul az Hernyó.

Ha valakinek az ora vére anyira fol
hogy tsak meg nem hal, végy egy kis Papirost a melyen valami irás vagyon, tsináld öszvő és tedt annak az Nyelve alá kinek az ora vire fol. Egy kevés váltotra meg fog álloni. Avagy olyan tojásnok Héját eltenni, melybül az tsirke Mártziusban kikölt, azt öszvötörnyi szép aprón és tobák helet egy kevéset szijon föl, — tüstént meg áll.

Az mely Embert vagy Gyermeket az vövény bánt
vagy abban szenved, — szegy köként, annak magvát szárogasdt meg és törd öszvö Porá és adjad bé vizben egy jó késhegyel, avagy ha az Gyermek, kitsin keverd az Kásájo közi. Rövid Napok alatt az követ elosztogya regel és Estve meg Gyógyulni fog. Próbálták ezt.

Ha az Ember testén
vagy valami tagján fekete hólag vagy üszök támod mivel köl Gyógyitani. Nyárfának Levelét melynek az egyik fele az Levélnek fején szokot lenni, azt édes tejben meg köl főzni és aval burogatni, kötözni, — meg fog Gyógyulni és ha annak mérge elmégyen akor Zsiral meg kenyni, annál hamarabb elszárad. Próbáva volt.

Ha akarod hogy az tyukok sokat tojanak
szedjék akár mely Napon Nyul sz . . . t és uj hold Pénteken éjel süs kenyeret a midőn kiszakasztod az kenyeret, tehát azon Vakarékban zuzd öszvö az nyul sz . . t és dörgült az vakarékal és ad az tikoknak többször izben, sokat tojnak, de Keden Pénteken nem szabad Tojást beszedni.

Hogyan Köll az Ló szemirül
az hálogot leveszteni, ha két Esztenős lészen is. Ved az tyukoknak zuzájában lévő sárgo Bőrt a melyet az asszonyok le szoktak róla az belös részérül fejteni a midőn az tyukot meg ölik. Ezt szárogast meg és tördt Porá abrón és ezt fujd bele Napjában háromszor. Negyed napra meggyógyul.

Hogy ha Dühös ebet
az házadtul el akarod küldeni, szekgy meg egy Kenyeret és az szegélét ez szóval vest neki: se ülhes, se fekhes méglen 9 határt meg nem kerülsz.

Hogy ha eszre veszed hogy ebedet
az Dühös kutya megmarta volna, hogy meg ne veszekedjék, ezen bötőket ird Papirosra és adt kenyérben az Kutyának:

s á t o r
á r e p o
t e n e t
o p e r á
r o t á s

Az kólikárul
vagyis Nádrárul legjobb orvoság az ökörfarkó füjnek hivnak, annak az virágját minden Nap köll akor szedni, méglen az Nap reá nem szolgál, az az regel aszt egy tiszta övegben rakván és jó béköl Dugni és kötni, hogy az ereje el ne menyen, és az Napra Köl tenni, tisztán érezteni melybül magábul alja fog fóni és azon olajbul egy fertál Pálinkás övegben nyolc csöpöt köl tölteni és a Betegnek béadni mely nagy Efeetusal tüstén megálitya. Ugy szinte ha az Ember vagy Marha az Dühös Ebtől megrágotatik, Napjában azon olajbul háromszor 8 csöpöt bé ad és ha már Dühös is, még is meg Gyógyul.

Ha valamely Gyermek vagy Ember megsérődik
ez álandós, meg Gyógyitani végy fél Itze jó Erős Ó bort, tégy aban az fél itzis öveg borban 9 krajcárér témsót, avagy akora témsót mind Galamb tojásnak az nagyságo, készen ted azon öveg Bort az kálho váláro az mellegre, had otan 24 óráig, azután vit ki az hidegre ted ki azon bort üvegestül, had fagyon meg azon bort és ot is 24 óráig kin köl hadni azután egy árkus itató Papirost Csinál öszvö mind egy tenyérnyi Nagyságáro és aszt az itató Papirost ásztosd azon fagyos borban és ted az sérődésre melyet leszorits egy olyan kötésel melyet az sérődés ellen az kesztyősök csinálnak és az itatót öszvö csinált Papirost Napjábo többzör is, mind 4

szeres tehetett és megmárthatod, melyel minden Bizonyal meg Gyógyulhat, ha pedig az sérődés töb Esztendős, tehát többször repetáld az Bor elkészítését fönt meg irt módszerént.

Hogy az Buzában Üszök

ne teremjen, ved az vető Ruhát... (További szöveg hiányzik az elrongyolódott papírlapról.)

Ha valamit el vetetél

Hogy az Madarak el ne hordják, nap fény költö elött meny az földvégére és végy egy marok jószágot és vesd az utra keresztül, mondván ez légyen az égi Madarakké, az többe az Élő Embereké. Ne fél hogy az Madár elvetet jószágodban kárt tegyen.

Ha az Gabnát bé hordod.

hogy az egér vagy Patkán me ne egye, midőn az első szekérel az udvara bejárnok, háromszor kérdeszt az Gabonahordatutol, hogy az hordo felelje — Embernek eledel, Egereknek, Patkányoknak Döglesztü. Kérdezésre eszt felelle ő utánno röktön, és akor inkáb étlen az egér meg döglik mint sem valamit egyik abol".

*

Törő Ferenc, mint híres méhész ma is él a nagycsákányi nép emlékezetében. Azt tartják róla, hogy méheinek teljhatalmú ura volt. Többek között a megszökött méhrajt vissza tudta parancsolni, s méhei pár napon belül csúszvamászva jöttek haza. Ilyenkor rendszerint meg is büntette őket: a kas előtt földbevert rúdon háromszor föl-le sétáltatta a bűnös méhcsalád összes méheit.

*

JOSEF CSABA: Das Hexenbüchlein von weiland Franz Törő, Webermeister aus Csákány.

Auszug. Verfasser recensiert die Aufzeichnungen eines in Csákány sesshaft gewesenen Webermeisters aus dem Jahre 1844. Die 46 Seiten umfaszenden handschriftlichen Aufzeichnungen befaszen sich mit dem Aberglauben der Imker bezüglich der Bienenzucht. Der Recensent teilt diesmal aus dem Hefte das übrige, auf Aberglauben basierende Material im Originaltexte mit. Vor allem spricht das Heft von der Behandlung der verschiedenen Krankheiten der Menschen und Tiere, hernach über die erfolgreichen Schutzmasznahmen gegen die den landwirtschaftlichen Produkten schädlichen Insecten, Vögel und Säugetiere. Es belehrt den Landwirt auf abergläubische Art und Weise, wie der Weizen gesäet werden musz, um nicht Raub der Sperlinge zu werden, auf welche Weise die Raupen von den Kraut- und Rüben-Pflänzlingen zu vertreiben seien. Ferner gibt es Anleitungen: zum Vertreiben der Sommersprossen, zum Verscheuchen der wütend gewordenen Hunde, zur Heilung des Stares (Augenkrankheit) der Pferde etc.

Váth János.

(Születésének 50. évfordulójára.)

Írta: DÖMÖTÖR SÁNDOR dr.

A mai nyelvhasználatban a *vidéki* szónak van valami lekicsinylő színezete. Ennek oka talán abban kereshető, hogy a világháború előtt a főváros a magyarság számottevő értékeit magához szippantotta, a fővárosban pedig olyan légkör uralkodott, olyan gondolkozásmód tenyészett, hogy szép, okos, emelkedett, szellemes és jó csak az lehet, amin megérzik a magyar metropolis sajátos „aszfalt"-illata. A világháború mindent felforgató eseményei természetesen ezt a köztudatból az irodalmi életbe is átszivárgó felfogást alaposan megcáfolták. Rájöttek arra, hogy a *jó* vidék, a „hinterland" nagyon fontos tényező az irodalmi életben is. A vidéki irodalmi élet azonban elismerések, támogatás nélkül is érezte a tagjaiban ropogó őserőt és megmutatta, hogy önállóan is tud eredményesen dolgozni, hogy minden tagadás ellenére is él, küzd, harcol és alkot.

Ennek a vidéki irodalmi életnek jellegzetes alakja, reprezentatív vezetője Váth János. 1916-ban, a háborús nyomorúságban vidéki könyvkiadó vállalat létesítéséről álmodozott barátaival: Finta Sándorral, Kocsis Lászlóval és Ősz Ivánnal. Váth nem nyugodott meg az álomszerű tervezgetések szépségeinél, hanem cselekedett: 1917-ben Prohászka Ottokár *Hervadt tulipán, örök árvalányhaj* című kötetével megindította a *Nemzedékek* ma is szépen — majd 40-re — szaporodó köteteinek a vidéki, a dunántúli irodalom életében igen jelentős folyamát, amelyről Ősz Iván a következőket írja: „Az a láthatatlan szál, amely ezeket a könyveket egymáshoz fűzi, együtt tartotta valamikép mindig Dunántúl íróit". (Irott Kő, 1936. évf. 61. l.)

Ki volt ez az ember, aki a vidék realitások iránt fogékony légkörében akart és tudott erős, erőteljes szellemi kapcsolatot, elvontságok iránt érzékeny légkört teremteni? Váth János, aki Veszprém vármegye egyik legszebb fekvésű községében, Balatonkenesén, 1887 március 3-án látta meg a napvilágot. Elei mind egyszerű kisbirtokosok, halászemberek voltak, akik számos nemzedéken keresztül laktak a kenesei partok alatt. Váth János „Arabeszkek" című könyvét 1912-ben boldogult Jánosi Gusztávnak, irodalmi buzdítója emlékének, földijének ajánlotta. Ebben a kötetben életéről, szüleiről mond el olyan vallomásokat, amelyeket egyéb műveiből, életképeiből többszörösen is ellenőrizhetünk: „Apám büszke magauraságában élte parasztos, földtúró életét", írja Váth. „Száz könyörgésre, száz imádságra hajolt el csak a régi módtól: apját fia a barázdán kövesse. Anyám gyönge, törődött asszony volt. Sok gyereket szült, sokat

gyászolt. Csak az imádság tartotta benne a lelket, meg az erős, olthatatlan láng, hogy fia minél nagyobb úr legyen". A szülőföld szeretetét és mély vallásosságát szüleitől örökölte, tőlük kapta azt a nagy értéket, amelyet még nagyobbá tett irodalmi munkásságával.

Mivel a kis János jó tanuló volt, szülei papnak szánták, azonban a szellemileg szépen fejlődő fiú hajlamai a nevelés problémái iránt érzékenyebbek voltak, és tanító lett belőle. Balatonvilágoson, Láziban, Vörsön tanított; megismerte a Nagy- és a Kis-Balatont. Orosz Iván szerint Váth gyermekkora és tanítói munkásságának első élményei tették a fiatal tanítót a Pannon-tenger mesemondójává.

Mert Váth János írni kezdett. Komolyan, erőteljesen. A balatonmenti halászélet színes világát örökítette meg legélesebben a realitások iránt fogékony lelke. Elbeszélései, regényei nem képsorozatok, nem az események időbeli rendjének megrögzítései: minden szavát a lényeg sűrítő ereje olvasztja olyan szerves, megoszthatatlan egésszé, mint maga a valóság. *A nádi farkas* című nagyobb elbeszélése a leánykereskedelem borzalmas aknamunkáját ismerteti a Balaton mentén. A nélkül, hogy bántó lenne, vagy sikamlós részletekben a fenékig vájkálna, a beteges erotika túlságba vitt hangsúlyozása nélkül ismerteti meg olvasóit ennek a csúnya „mesterségnek" minden részletével. Sok fővárosi, úgynevezett „modern" tanulhatna Váthtól ízlést, becsületet. Igaz, kiegyensúlyozott életű ember írhat csak úgy, hogy a vallásos érzés a valósággal teljes harmóniában legyen.

A *Lápvilágban* című nagyobb elbeszélése a balatonmenti magyar falvak magyarpusztító betegségét, az egykét jeleníti meg hatalmas erővel. Már Jankó János, a Balatonmellék néprajzi monográfusa kereste ennek a ragályos népbetegségnek a csíráit alapos utánjárásról tanuskodó, tudós leírásaival kapcsolatban, azonban Váth sorai az élet fojtottan parázsló problematikáját oly tökéletes, pontos hűséggel érzékeltetik, hogy az olvasónak kedve lenne rákiáltani a vétkesekre: Ne tegyétek!...

Nem célunk felidézni — felesleges is, hisz mindnyájan ismerjük — Váth halhatatlan halásztörténeteit, egyéb munkáit. Egy régi, letűnő világ melankóliája ömlik el történetein, s mi tudjuk, hogy minden már teljesen a multé. Egyik elbeszélésének hőse (a *Halászfiú*-ban) is úgy gondolkodik, hogy a balatoni vasút a Balaton mentén „új szél lesz és a néplelkeket, erkölcsi puritánságot, néprajzot temeti el s majd a múzeumokban kövülteti meg, mint a harmadkori szelek a csigákat". Azonban ebben a fiúban is „a szelek szárnyán támadt löszpartok nyiladoztatták ki az északi part kultúrájának előrelódítóját". Váth a hagyományok helyes értékelésével és felhasználásával akart új kultúrát, fejlődést, ké-

nyelmet a Balaton mentén. Szépirodalmi munkásságának nemzetnevelő értéke elvitathatatlan.

Váth János stílusa a balatonmenti magyar nyelv különös formáiban gyökerezik. A tájszavakat a helyzetek hangulati aláfestésére dobja be a sűrűn pergő mondatok közé. A tőmondatok egyszerűségével sietteti az egyszerű események kifejlődését; ismeri a szavak népi logikáját; rövidséggel fejleszti, fokozza az események helyzeti energiáját.

Váth János a Balaton mellől Vidornyalakra, majd hat esztendő mulva Vinárra került. Zalai tartózkodása alatt kezdődtek meg erőteljesebb vasi kapcsolatai: vasi lapok szerkesztőségébe dolgozott, vasi írókkal került meleg baráti viszonyba. Kéziratban levő elbeszélése, *Az Irottkó aljában*, azonban még előbbi vasi élményekre utal. 1909. nyarán Győrből Rohoncra került katonai kiképzésre, s katonaéletének húmoros élményeit dolgozza fel kedélyesen kis regényében. Szereplői az író, katonapajtásai, a káplár, a gefrajter, a kis lájtnant és a deli főhadnagy, akinek Benedek tábornok az ideálja. Az író és társai nem szívesen ereszkednek össze a korporállal. Megharagszik rájuk és borsot tör az orruk alá: ideáljaik előtt „nidereltetí" őket. A lányok meg akarják ezt bosszulni. Kihallgatják a haditervet az Irottkó elfoglalására. Az író és társai vezetik a rohamot, a káplár védi az Irottkőt. A lányok, mintha kedveskednének, szóba állanak a káplárral. Az író és társai ezalatt nyugodtan elfoglalják Irottkőt. Ez a vázlat is kedves mesét sejtet velünk, azonban még kedvesebbek a lányok: Stefi, Herci, Steci; a sok irottkői, szombathelyi, rohonci emlék: Faludi-völgy, Faludi emléke a kórház falán, ahol lelkész volt, s meghalt; a vidám séták a német lányokkal és még sok-sok derűs, fiatalkori emlék.

A forradalmak alatt is nagyszerű összeköttetései voltak vasiakkal. Emlékezetes dolog életében ekkori kirándulása Jákra. Utána írta a *Fehér csoda* című történeti elbeszélését (először megjelent a Nemzeti Ujságban, 1922. évf.), melyben a jáki templom építtetésének históriáját eleveníti meg. A pogányos szokásoknak hódoló, tivornyázó Ják lovag szemet vetett Perneszi Flórára, Iborfia Lukácsnak a veszprémvölgyi klastromban nevelődött gyámleányára. Az istenes életű leányzó nem vette szívesen a faragatlan lovag széptevését. Harcra került közöttük a sor az akkori idők középkorias felfogása szerint. Flóra kis serege és Istenbe vetett hite erőt vett Ják pompás fegyverzetű népén, maga Ják is elesett. Utolsó szavaival minden vagyonát a vasvári hites káptalanra testálta. Perneszi Flóra gyönyörű templomot építtet Ják vitéz birtokán, s hogy ki tudja fizetni az építtetés költségeit, Ják kilenc uradalmához adja Pernesz öt uradalmát, maga pedig kolostorba vonul.

A mozgalmas, nagy olvasottságról tanuskodó regény bővelkedik szebbnél-szebb részletekben. Váthot megihlette a jáki, perneszi, vasvári vidék szépsége és odaálmodta azt az életet, amelynek ma már csak halott, hideg emlékei élnek. A templomépítő Balázs fráter áhítatos rajongása, a forróvérű izmaelita lány heveskedése, apjának sunyi alázatossága, kapzsisága, a jobbágyok pogány emlékekkel kevert vallásos szemlélete, a jáki gerencsérek művészete, mind-mind olyan életszerű eseménnyé formált részletek, epizódok, amelyek Váth különleges megjelenítő erejét dicsérik. Eleven emlékek, néprajzi megfigyelések alapján írt regényében a jáki parasztságról, kivált a gelencsérekről (a siratók, a ráolvasó gyermekjátékok stb.).

Harmadik hatalmas alkotása Váthnak a *Déli Harangszó*. Ebben is ad vasi vonatkozást. Kis vasi falvak között vezeti a kereszteseket Kapisztrán. Ő maga tűzi a vasi nemes mellére a keresztet. „Nyalka vitéz tartott a Szent felé. Szálas és deli volt. Megtetszett a Szentnek: Hogy hívnak fiam? — Dugovics Titusz vagyok — felelte önérzetesen, elszánással. — Találkozunk mi még, fiam! A te neved be lesz írva a nemzet történetébe. Annak aranylapjaira!" S a vasi kis nemes a Szent szemeláttára szenved vértanuságot Fehérvár bástyáin...

Váth Jánosnak igen sok munkája jelent meg Szombathelyen, vasi újságok, folyóiratok hasábjain, és Váth is nagyon sok vasi író munkáját méltatta (lásd bővebben a *Katolikus Szépirodalomban és a Hirnökben*). Váth a vasmegyei irodalmi életnek ma is számottevő munkása. *Most más Isten van* és *Az árral szemben* című ciklusos, kéziratban levő regényei a Marcal, Rába, Rábca vidékét nagy rétségeivel, öreg halászaival és jómódú parasztjaival elevenítik meg előttünk a háború fergeteges idejében. A *Világposta*-ban jelenik meg (1937. évf.) *Szív a kövek között* című kis regénye, amelynek hangja, felfogása, tárgya egészen meglepő. Egy balatonmenti kőbánya tulajdonosának egyszerű életében mutatja meg Váth, hogy milyen bonyodalmakat idézett elő 1919. forradalma vidéken. A kőfaragómester egy alkalommal fiával és púpos segédjével, Maczákkal a Balaton túlsó partján dolgozott egy nagyobb munkán. A körülmények úgy alakultak, hogy a munka elvégzése után a púpos segédet házához kellett hoznia. A segédnek imponált a mester hatalmas kőbányája, amelynek kincseivel okosan és mégsem fukaron gazdálkodott mestere. Nem tetszett a púposnak a sok gyermek, a vallásos érzés jelenlétének hangsúlyozása és a tiszta, józan, megfontolt észszerűség, amely csak a család egyetlen tagjából, Bözsiből hiányzott. Bözsi hamarosan Maczák szövetségese lett; kommunista elveinek zavaros magyarázatával magához szédítette a púpos a lányt és megszökött vele,

— no meg a mester megtakarított pénzével. A kommunizmus kitörésekor Maczák újra feltünt a mester életében. A köz tulajdonába vette a néki nagyon tetsző bányát. Oktalan rendelkezéseinek törvényszerű következménye lett, hogy egy robbantásnál halálát lelte. Felesége, Bözsi elbújdosott, gyermekét azonban anyjánál hagyta. Poétikus a regény befejezése. A nagyanya szoptatja a pólyás csöppséget. „Megpezsdül a szíve tája s a telő mell a hűtelen anya helyett vállalja az unokáját is." Kilenc gyermek után az unoka a tizedik gyermek, aki innen táplálkozik. Csodákra képes az anyai szív a kövek között is ...

A kőszegi *Világposta*-ban jelent meg „Galileai Halászok" c. biblikus kisregénye, melyről Supka Géza a Literaturában *(Magyar Provence Mistrálja* címen) oly találóan írja: „Váth Jánosnál a galileai csodás halászat valahol itt játszódik le... A betsaidai Simon halász s a többi együgyű halászember... Váth János transzponáló érzése szerint épúgy élhettek volna a Badacsony alján, a szegénységük, hitük ereje ugyanaz lett volna itt is s a tömegek épúgy rászorulnának a két hal s öt kenyér csodájára, mint a Tiberiás partjain".

Váth János 1919. óta Balatonalmádin él. Ma felügyelő-igazgató, s az iskola békés falai között írja gyönyörű történeteit, szövögeti a dunántúli irodalom fejlesztésére irányuló terveket és gyönyörködik a Balaton ezüstös tükrében. Adja Isten, hogy még sokáig szolgálja a dunántúli irodalom ügyét, hogy még sokáig lehessen példaképe azoknak, akik a dunántúli irodalom ügyét a szívükön hordják.

*

ALEXANDER DÖMÖTÖR dr.: **Johann Váth.** Zur Jahreswende seines 50. Geburtstages.

Auszug. Würdigung Johann Váth's, als einer hervorragenden Gestalt der transdanubischen Literatur, eines bedeutenden Repräsentanten der ungarischen Heimatskunde und Heimatliebe, eines glühenden Verehrers, des ungarischen Meeres: unserer herzlichen Balaton und seiner Verbindungen mit dem Comitate Vas — aus Anlasz der 50. Jahreswende des Geburtstages dieses würdigen Schriftstellers.

Új kőkorszaki lelőhely Bián.

(III. közlemény.)

Írta: STEIN GUSZTÁV.

A Vasi Szemle 1936. évi 5—6. és 1937. évi 1—2. számaiban megjelent közleményeim a biai lelőhelyet általánosságban, valamint az ott talált legrégibb eredetű kvarceszközöket részletesebben ismertették. Jelen közleményem célja a csontleletek és csonteszközök egy részének, azok jellegzetes és szebb példányainak felsorolása és leírása.

Már bevezető közleményemben rámutattam arra, hogy az új lelőhely régebbi (palaeolith), majd újabb (neolith) kőkorszaki település helye volt, sőt bronzkori település nyomait is megőrizte. Míg a kvarcleletek a régebbi települések emlékei, a csontleletek az újabb kőkorszakra és korai bronzkorszakra vallanak. A csont általános használata az újabb palaeolithikumban kezdődik, s a neolithikumon keresztül a korai bronzkorba nyúlik át. A régebbi kőkorszakból megmaradt csontleletek nem mutatják megmunkálás nyomait, míg az újabb kőkorszakból már alakított csontszilánkok maradtak fenn, és bár a neolithikum jellegét elsősorban a kőszerszámok és kőeszközök határozzák meg, e korszakban már tekintélyes szerephez jutott a csont is. A csontnak, mint szerszámanyagnak felhasználása a kő után az ősember életében fontos kultúrlépést jelentett.

A csont volt a legfontosabb szerszámanyag a kő után. Bizonyára az volt a fa is, de ez mint szerves anyag évezredek romboló munkájának ellentállani nem tudott, s ezért faszerszámleleteink nincsenek. Csont volt mindig kéznél elég, hiszen a vadászat zsákmánya bőséges anyagot szolgáltatott hozzá. Az értéktelen csontokat lerágás után eldobálták, de a keményebb, vastagabb lábszárcsontokat és hegyesebb, vékonyabb csontokat nagyonis jól fel tudták használni. Különböző eszközöket, vésőket, késeket, tűket, árokat csiszoltak belőlük. Felhasználták a csontot fegyverek, ékszerek, símítók készítésére is; ez utóbbiaknak fontos szerep jutott az ősember kezdetleges agyagedényeinek alakításában, símításában és diszítésében. Alkalmas szerszámanyag volt még a csont a szövés, fonás, hálókötés eszközeinek készítésére is.

A csonteszközök elkészítése aránylag kevés fáradsággal járt, könnyen voltak pótolhatók, s ezért minden kőkorszaki lelőhelyen nagy számmal találhatók. Nem mindig tervszerű munkával tették használhatóvá a csontot. Az ősember a nyersanyagot képviselő csövescsontot egyszerűen nagyobb kőtömbhöz csapkodta, míg az több egyenlőtlen darabra tört össze, ezek közül aztán kiválogatta azokat, amelyek céljának megfeleltek. Így tette használhatóvá a kisebb eszközöket is szilánkolás, pattintás segítségével, s ahol az szükséges volt, a kőfeldolgozásból ismert retusáló eljárással. Élesebb darabok már kevés alakítás után jó szolgálatot tettek az állati bőrök lenyúzásánál.

Sok olyan csonteszköze és fegyvere volt az ősembernek, amelyeket kőkéssel, vagy vakaróeszközzel előbb érdességétől megszabadított és csak azután kezdte csiszolni, mint a követ. A csont átfúrása kevesebb munkával jár, mint a kőé, egyrészt az anyag természetéből kifolyólag, másrészt, mert a kézben tartott tárgy megfúrásához elegendő volt a tűz-

kőfúró is, amelynek segítségével ezt rövid idő alatt mindkét oldalról át lehetett lyukasztani. Csontszerszámait úgy élesítette az ősember, hogy nagyobb kőtömbre, granit-, andesit-, vagy homokkőlapra homokot szórt, és addig súrolta, koptatta rajta a megmunkálandó csontot, míg az a kívánt alakot megkapta. Fűrészelni is tudták a csontot fogazott tűzkőfűrésszel, gyakran oly tökéletesen, hogy fémfűrész sem végez különb munkát. Természetesen a rövid tűzkőfűrésszel csak kisebb csontokat lehetett átfűrészelni, a nagyobbakat körülfűrészelés után eltörték, s a keletkezett egyenetlenségeket csiszolással egyenlítették ki, símították el. A nagyobb lábszárcsontokat erősebb eszközöknek, a vékonyabb, hegyesebb csontokat — olykor madárcsontokat is — fínomabb eszközöknek használta fel az ősember, állati fogakat főként árak, fúróeszközök, tűk, vagy ékszer gyanánt. Az öblösebb szárcsontfejekből merítő- és ivóedényeket, agancsból, szarvakból fegyvereket, ékszereket alakított, sokszor bámulatos türelemmel és találékonysággal.

Feltűnő jelenség, hogy lelőhelyünk azon néhány foltszerű pontján, amelyeken — mint II. számú közleményemben említettem — a pattintott kvarceszközök és munkahulladékok sűrűbben fordulnak elő, csontleletek csak elvétve találhatók. Nagyobb számmal fordulnak elő csiszolt kőeszközök ütőkövek és edénytöredékek társaságában. Ez a körülmény is alátámasztja bevezető cikkemben kifejezett és e jelenségtől függetlenül kialakult meggyőződésemet, hogy a biai lelőhelyen a régebbi kőkorszaki települést későbbi időszakban attól megkülönböztetendő újabb kőkorszaki település követte.

A biai őskori csontleletek elég jó megtartásúak, mert a vizet jól átbocsátó fövenyes, kissé meszes talajban nem voltak szakadatlanul kitéve folyton romboló behatásoknak.

Két képet közlünk e leletek szebb és jellegzetesebb darabjairól.

Az I. képen látható tárgyak:

1. Szarvasagancs végéből levágott 13.5 cm. hosszú, egyszerű és primitív kézifegyver. Színe világosbarna, felülete csaknem símára van kopva, kissé el van meszesedve, csúcsán zúzódás nyomaival. Valószínűleg marokra fogva használták ütésre, csapásra.

2. Kézifegyver tulokkarcsont epiphisiséből, 15 cm hosszú. A terjedelmes csontfej és a túloldalon levő igen mély árok (fossa olecranon), amelybe fogásánál a középujj szilárdan elhelyezkedik, a kézben biztos fekvést adnak. Hegye meg van csiszolva, sűrű használat nyomait mutatja. Az ősember kemény markában félelmes fegyver lehetett.

3. Disznó kézközépcsontból (metacarpus) készült kicsiny ivóedény, 3.5/5.5 cm., belső átmérője 2 cm. A levágás síkja

egyenetlen, a perem csiszolása felületes, a szivacsos állomány ki van kaparva. Gyermek ivóedénye, féligmeddig játékszer lehetett.

4. Dárdahegy szarvasagancsból. Színe hamúszürke, 12.5 cm. hosszú, kerek végén egy cca. 16/21 mm. átmérőjű ovális lyuk van fúrva a meghegyezett dárdanyél befogadására. Kiszélesedő lapos vége az agancs szivacsos állományába megy

Kőkorszaki csontfegyverek és csonteszközök; $^2/_5$ nagyság.
(Knochengeräte u. Waffen des Urmenschen; $^2/_5$ nat. Grösse).
Foto Stein Gusztáv.

át, élesre volt faragva és megcsiszolva. Éle a szivacsos állomány kismértékű letöredezése következtében lett ívelt alakú, s az él két oldalán kiálló hegyes csúcs még most is rendkívüli ellenálló, támadásra vagy védekezésre alkalmas fegyverré teszi. Anyaga kissé el van meszesedve, kőkemény.

5. Merítő edény öreg szarvas radius epiphisiséből alakítva. Méretei: 5/6.5 cm., öble átmérője 33 mm. A csontfejet lefűrészelése után ketté hasították, s a szivacsos állományt kikaparták. A hasított felület meg van kopva, és a lemetszés által keletkezett perem felületesen meg van csiszolva. Így, mint azt az ábra is mutatja, egy felében átmet-

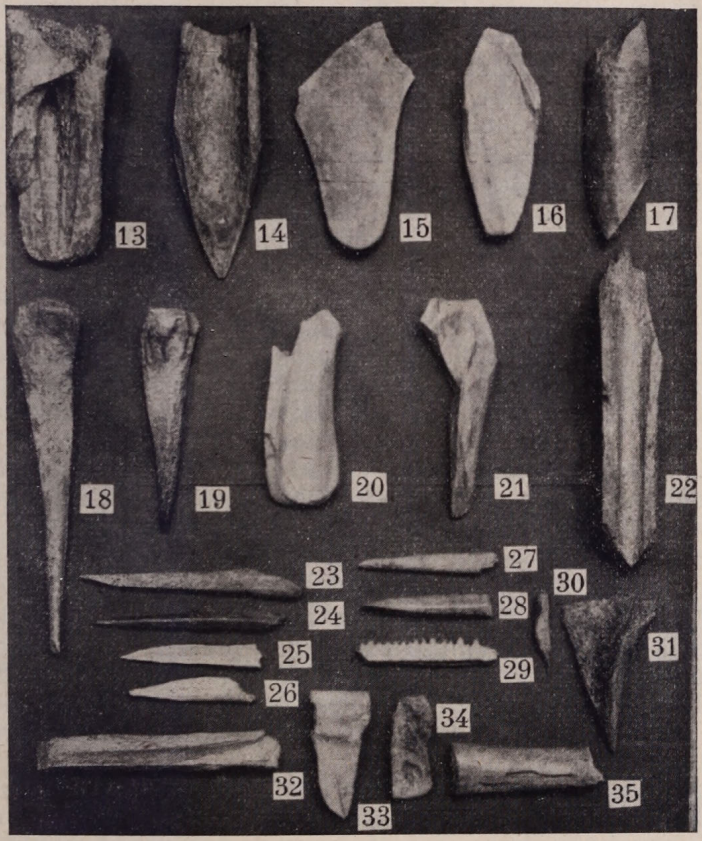

Kőkorszaki csonteszközök; $^2/_5$ nagys.
(Knochenwerkzeuge des Urmenschen; $^2/_5$ nat. Grösse).
Foto Stein Gusztáv.

szett ivóedény keletkezett. Az edény alján kiálló izületi dudorodás nincsen lecsiszolva, s az edény letéve nem áll meg. E miatt, valamint kis öble miatt is csak merítésre volt alkalmas.

6. Lóujjperc (phalangium), 8.5 cm. hosszú. A képen látható alsó felületen a csont négy sarkán kiálló dudorok teljesen le vannak csiszolva, az egész felület egy síkban

fekszik. Igen szépen mutatja, hogy az eszközt mindig alsó lapján fekvő helyzetben csiszolásra, súrolásra, símításra használták.

7. Ivópohár, fiatal tulok (Bos taurus) radius epiphisiséből alakítva. Méretei: 7/8 cm., a belső nyílás hosszátmérője 5.5 cm. A csontfej szivacsos állománya teljesen ki van kaparva, úgy hogy keletkezett öble több korty folyadék befogadására alkalmas. Egy síkban fekvő pereme a lefűrészelés után gondosan le van csiszolva, éppen így az edény alján eredetileg kiálló ízületi dudorodások is. Letéve kissé oldalra hajlik. Az ivóedényt kívül a csont eredeti rajzos patinája fedi, és keskeny hullámos varratvonal jelöli a vele összefüggő talapzatot. Öreg állat csontjánál a befejeződött elcsontosodás következtében ez a vonal hiányzik. Hibátlan épsége, a patina szép barna rajza, a teljesen síma perem egy művésziesen szép, egyszerűségében is ízléses dísztárgy benyomását keltik.

8. Ugyanolyan csont (lóujjperc, phalangium), mint a 6. számú eszköz. Felületén 9 mm. átmérőjű lyuk van fúrva, valószínűleg füttyjeladásra használták. Félig el van szenesedve, felszínessé vált tűzhelyen talált egyéb kőeszközök társaságában feküdt darabokban. Helyenként az elszenesedett részek le is töredeztek. Jellegzetes őskori eszköz.

9. Disznó állkapcsának egyik fele. 10.5 cm. hosszú, a fogak hiányoznak, csúcsa használat nyomait mutatja, valószínűleg símító volt, talán edénykészítés eszköze.

10—11. Szarvas lábtőcsontok (metcarpus), 4.5 és 5.5 cm. széles, 1 cm. vastag lapos, szabálytalan korongszelvények, amelyek természetes formájukban, minden további alakítás nélkül csiszoló, símító eszköznek megfeleltek. Peremök erősen meg van koptatva. Gyakran ismétlődő leletdarab.

12. Feketebarna színű csövescsonttöredék, 8.5 cm. hosszú. Ívelt hajlású hegye éles, használattól síma, kaparó, vakaró eszköz.

A II. képen látható tárgyak lelőhelyünkön szép számmal található különböző alakú csontszerszámok. Valamennyi a békés munka eszköze:

13. 14. 15. 16. 17. 20. 21. 22. 32. 33. 34. 35. Csöves csontokból alakított símítók, tompább és élesebb vésők.

18—19. Szárkapocscsontból (fibula) alakított árak, szúrásra, lyukasztásra. Ezek univerzális eszközök voltak, a tompább végüekkel agyagedényeire vonalas díszítéseket karcolt az ősember.

23. 24. 25. 26. 27. 28. Csonttűk.

29. Csontfűrésztöredék.

30. Állati fogból készült, hegyesre csiszolt kis ár.

31. Árszerű, de erősen tompaszögű hegyben végződő lyukasztó eszköz.

Tekintve a biai lelőhelyen talált ütőkövek és kőszerszámok nagy számát, lelőhelyünk csonteszközökben nem túlságosan gazdag. Annál több az állati csontmaradvány részben felszínesekké vált tűzhelyeken és azok környékén, részben elszórva, amelyek jelentősége faunisztikai és korhatározási szempontból igen fontos, de amelyekre kitérni tanulmányom keretén túlmenne. Bőven találhatók olyan csontmaradványok, amelyeknek feltörési módja, szétdarabolása arra mutat, hogy lakomák maradványai, ahol azokból a velőt kiszedték. Eszközöknek aránylag kevés csontot használtak fel ezekből, de valószínű, hogy rendszeres feltárás kapcsán mélyebb rétegekből bőven fognak előkerülni.

A begyüjtött csontok és csontmaradványok között vannak olyanok, amelyeket ékszer, amulett gyanánt, vagy játéktárgyként használtak. Ezekről egy későbbi közleményemben lesz szó, mint olyanokról, amelyek az ősember lassankénti kialakuló szellemi életével szoros összefüggésben voltak.

Legközelebbi közleményemben a biai lelőhelyen igen nagy számban előkerült kőeszközök, kőfegyverek és más kőleletek szebb darabjait fogom részletesebben ismertetni.

•

GUSTAV STEIN: Ein neuer Fundort steinzeitlicher Kulturdenkmäler bei Bia (III. Mitteilung).

Auszug. Anschliessend en zwei vorhergehende Mitteilungen beschreibt der Verfasser die besseren Stücke der am Fundorte eingesammelten Knochenwerkzeuge, Waffen und Geräte des Urmenschen. Die gute Erhaltung der Objekte lässt fachwissenschaftlichte Ausgrabungen versprechend erscheinen.

Dunántúli lírikusok.

Írta: MARÉK ANTAL dr.

II. közlemény.

V. WEÖRES SÁNDOR.

Petőfi Sándor óta nem jelentkezett a magyar irodalomban költő akkora verselési technikával, a szavaknak olyan csodálatos szépségű játékával, a magyar táj s magyar ember érzésvilágának oly színpompás megelevenítési formájával, mint a fiatal Weöres. A zseni jelzőjét bajos volna a fiatal költőnek jóelőre, egy írói pálya legelején ajándékozni, abban sem vagyunk bizonyosak, hogy Weöresnek lesz-e olyan évszázadról évszázadra egyre erősödő hatása nemzetére, mint Petőfinek. Előkelő hasonlatunk itt csupán a verselés könnyedségére, a képek csodálatos gazdagságára s a gondolatoknak játszi könnyed s mégis mélyértelmű rohanására

utalunk. Ez a líra, mely csodálatos bőséggel árad ebből a fiatal poétából, a természetesség édes ízét és sajátosságát hordja magában s a mesterkéltségnek még csak az árnyéka sem hull a versek soraira. Így adódik önkéntelenül is az összehasonlítás a nagy elődhöz, kinek fiatal éveit egy mérhetetlenül gazdag termés tette halhatatlanná. Petőfi napsugaras, jókedvű költészetéből szakadt ki a fiatal Weöres lírája, azzal a különbséggel, hogy Weöres passzív szerepet tölt be azokkal az eszmékkel szemben, melyek a kor lelkiismeretét vészes szóval egyre riogatják. Petőfi ebben a korban már a nemzet lelkiismerete volt, bebarangolta az országot s megismerte a népet. A napsugár beszökött a verseibe boldog és szerelmes jókedvében, s ilyenkor szívesen is játszott a gyönyörűségesen zengő magyar szavakkal, ugyanakkor jó érzékkel nyúlt a magyar élet millió problémáinak mélyébe, míg Weöres lelkiismeretén csak kevés kivétellel jelentkezik mai probléma. Weöres még mindig a szavak édes zenéjét ízleli, játszi módon, szellemesen fest hátteret, variál témát. Önkéntelenül is a muzsikusok példája kísért, kik a témát annyi változatban zengik, elhagyják és visszatérnek hozzá. Weöres merészségét a fiatalság lendülete magyarázza. Csak a reggeli ébredések jókedvű nyujtózkodásában lehet ily zenélő hittel élni. Testi bajok esetén csak a fiatal lélek hite elegyedhet ily édes játékká.

Az első vers, melyet tőle megismertünk, ez volt:

Cigarettázom az árokparton.
Húsz fillér az össz-vagyonom,
de az egész föld a hamutartóm.

Három sorban ekkorát nem nyujtózott még költő a magyar glóbuson. Költő, aki csak erőlteti költészetét, aki rettenve figyeli minden szavát, amit leír, az nem merne nyomtatásban látni ily játszi szavakat. Csak az merészelhet ilyen lírát, aki önmaga sem tudja, mit alkotott, aki csak érzi, hogy valami született, s hisz abban a pár kócos szóban, amit kimond. Van még néhány ilyen kis verse (külön tanulmányt lehetne írni róluk), amelyek néhány sorban tökéletes arcképét tükrözik vissza a költőnek.

Ennek Jó reggelt a címe:

Vén kisasszony volt s meghalt egy napon.
Rokonok jöttek érte vonaton.
Feküdt az ágyban, homlokán verőfény.
„Jó reggelt" — ez állt a törülközőjén.

Mily pergő szavak, mint a gyöngyszemek, mily könnyed s merész verselés s micsoda téma! Mint egy festmény. Vénkisasszony fekszik az ágyban holtan. Fáradt kis arcát bearanyozza a besurranó délutáni nap. Az arc ragyog, mert váratlanul fényt kap, kiemelkedik a test elköltöző egysé-

géből s az arc, melyet nem övezett az életben sohasem dícsfény, sőt verőfény sem, most egyszerre a halálban kibomlik, jutalmat kap a kopott esztendőkért. Feldicsőül a rokonok előtt, kik egy életen keresztül megmosolyogták s egyszerre látják, hogy a halálban minő békés, mily öntelt s mennyire megelégedett. Ezt a verset szerettem volna bekeretezni, s mint valami festményt felakasztani a falra. Én elnézném ezt az édes kis öreg leányarcot azokon a délutánokon, amikor olyan fárasztó minden s oly hiábavaló a küszködés. A „jó reggelt" a törülközőjén elmondaná mindenkor, hogy vannak kopott kis életek, olyanok, mint az útszéli fákon zsivajgó szürke verebeké, melyek teljes életet leélnek tisztán, melyek megdermedten, télbe zárkózva üdvözlik a tavaszt, s minden kis elszabadult érzést halálosan szégyenlenek maguk előtt.

Itt valami rendkívüli történt; a dicsfény, mely beezüstözi a megbékelt arcot, csodás kései ajándék valamiért, ami sohasem érte a vén leányt. S a költő e négy sorban elhervasztja a mosolyt, mely kiütközik láttára az arcunkon, s emberi szánalom és szeretet gyűlik össze mibennünk. A költő játékos kedvében volt, s komoly érzelmeket aratott.

Csönge... dunántúli falu, hol a költő apró hőemelkedésekkel küzd és sokat elmélkedik életről, halálról.

Hamutartómban terem mint a gomba,
a csutka. Cigaretta-hekatomba.

Kis ház a völgy felett:

Jó volna innen menni, futva menni —

énekli, s csodálatosképen azért ezer színt és mozgást kell látnia, s bár elégedetlen a látottakkal, és messzibb vágyik a „puffadt" ég alól, azért pompás sorokban megelevenedik ez a kopott, kis táj is, s élni kezd az örökkévalóság számára. Kényszer a költészet, énekelni kell még akkor is, ha tulajdonképen nincs is mit, ha látszólag nincs is miről. S ezzel máris megértjük az igazi költészet lényegét, mely akkor is in specie aeternitatis lobog, ha látszólag semmi élmény nem fűti, s nem váltakozik a költő ablaka alatt a táj. A kovács, a fazekas, a macska, a kutya, a szobalégy, a disznó a téma s bár milliószor írtak költők mindezekről, mégis mennyi újat lehet elmondani róluk. Lám ez a verse:

Nem tudtam, mi vagyok... most se tudom, mi vagyok:
ablakod alvó tölgy-párkányán fekszem, a gombák
fátyla befont, hat kis lábam az ég-fele áll.

(Szobalégy).

Sohasem célom egy költőnél keresni a hatást, amellyel kortársai vagy nemes elődei súlyosbították költészetét fárasztó örökségképpen. Weöres költészete rokonságot tart Csokonai lírájával, bölcsesége a kötetében is idézett keleti

bölcsek mélységéhez fogható, frissesége komoly, témáiban is ellenállhatatlan. Mintha valamennyi lendületes magyar költő arcéléből találnánk egy vonásnyit benne. Itt-ott (Bartók Suite, Évike és a négy szobasarok) szegény elhúnyt Móra Ferenc aranyszavát is felidézi. Örök kár, hogy gyermekverseket nem ír Weöres, csodálatos muzsikával boldoggá tenné a gyermekszíveket.

Csiribiri csiribiri
zabszalma —
négy csillag közt
alszom ma.

Csiribiri csiribiri
bojtorján —
lélek lép a
lajtorján.

Odébb meglepetésképpen népi gyökeret találunk, a régi magyar nóták üde tisztasága csillog elő:

Didereg az utifü.
Tátog az árok.
Siess ki rózsám,
megölel a párod.

Költészetének kezdetén itt-ott bizarr hangokat is megüt, a sértett és elkeseredett lélek önkínzása ez, rossz játék, amit kinő a költő. Tudatos keresés, mikor a táj és az élet egyhangúságát a szavak kómikumával enyhíti, s teszi önmaga előtt nevetségessé. De ezeket a verseit sohasem harmatozta be az az üdeség, amely ott ragyog sorain, mint a harmat a fűszálon. Ilyenkor keservesen elhúzott a száj, s különös szomorúságba hullanak a szemek:

A jobbomon szent Bráma isten
és Visnu ül a balomon;
Sivának már nem is jutott hely,
kinn füttyöget a ganajon.

Újabb versei mintha tisztultabb légkört sugároznának magukból. Az erotika itt-ott átfűti a sorokat. Mind bizonyosabb érzéssel fordul később az Isten felé. Két hajnali himnusza rímes sorokban zengi a Nap és a pirkadat vidám hallelujáját.

Élő nappal jő az égen
Égő diadalszekéren,
s mint az ocsudó füvek,
örömömben reszketek.

Az áhitat címűben:

Piros ajkkal, énekekkel,
szép orcával jő a reggel.
Szentlélek, köszöntelek!

Hadd legyek kezedbe csésze,
melynek kemény, tiszta széle
visszfénnyel köszönti reggel
ős szülőjét, a napot.

Csodálatos szépségű verse az újabbak közül a Mária siralma. Keskeny sorok s a mondanivalók mégis kiterjesztik a sorokat, teret kérnek a maguk számára.

Szived fárad,
karod is kiszárad,
éjféltájban sötét hollók
tépázzák a vállad.
jaj nekem én fiam,
jaj én fiam.

Weöres költészete szinte egyedülien modern az otthonmaradott dunántúli poéták között. Modern olyan értelemben, hogy merész, kezét nem markolja meg a hagyomány, félelem, mindent mer, amiről érzi, hogy őszinte visszhangot keltett benne. Témája sokszínű és sokrétű, kacérkodik a formával, mellyel itt-ott a téma kedvéért érdemes volna jóban lenni. Menekül a rímes soroktól, holott ezeknek ütemes csengése csak javára válnék verselésének. Amolyan Naturbursch, aki szinte nem is ismerte a líra multját, nem ismerte a mesterség elemi szabályait. Csak azt érezte, hogy nyugtalan, érzések és gondolatok feszítik lelke láthatatlan falait, dalolnia kellett, természetesen s kötetlenül. Ez adja költészetének üde báját, ez feledteti azokat a hiányokat, melyekkel költészetének legelején találkoztunk. Ma kiforrott ez a líra és céltudatos. Már látni a konturokat, tisztán s élesen s kissé az utat is, hová Weöresnek lépnie kell. Kitisztult a téma, a forma, a merészség is alábbhagyott. Bár játszi kedve töretlen.

Az igazi művész mindenütt talál témát. A nap, mely másnak eseménytelen, számára csupa élmény. Az élete körül folydogáló mindennap kötve tartja érdeklődését, s a mindennap látott táj felett váltakozó felhőzet is a legnagyobb csoda számára. A lélek ez eseménytelen nappalokon s gyötrelmes estéken igazi erőpróba elé kerül, s ha nem fullad a csendbe s a tehetetlenség lenyügöző szorongásaiba, lelkét eljegyezte az örökkévalósággal. A költő eme győzelmét nagyszerűen példázza a fiatal Weöres költészete. Témában csak előre lépked, legyőzte már a vidékiesség leskelődő hétfejű sárkányát. Rövid költői pályafutása alatt is már komoly értékelésre tartott számot. A siker, amely egyébként nem okvetlen velejárója a költő tehetségének és műalkotásának, korán elérte s pozíciójában megerősítette. Ami ezután következik, az már maradandó alkotás lesz, az már a láthatatlan csillagok magasságáig ér. Dunántúl büszke

lehet erre a költőre, minket pedig megerősít abban a feltevésünkben, hogy a szép magyar szó Vörösmarty óta különösképpen onnan áramlik a magyar irodalom soha el nem csendesedő beszédébe. Bár Weöres szinte egyedülállóan képviseli a könnyedséget, a téma egészen bátor és öntudatos kezelését, mégis felfogásban ízig-vérig dunántúli. Az egészen mély vallásosság, melyet csak itt-ott homályosít el egy-egy hetyke költői kurjantás, a föld szeretete, a dunántúli táj imádata, a szív melege, a bölcselkedésre való hajlam, így in toto jellegzetesen dunántúli.

Én vagyok az a bizonyos ember, ki sinylődve szenved az Úr miatt,
kinek a teste kínban vonaglik az Ő haragjának vesszeje alatt
jaj, jaj,
engemet Ő sötétben, éjben és nem sugárban járatott,
kétkézzel merte el előlem vödörszám a fényt, a Napot.

Mindig olyan új, amit mond, olyan változatos s szokatlan. A költészet propagandájára kellene felhasználni a verseit. Költészete éppen a megújhodásnak a jegyében született, s a líra örök fiatalságát példázza. Töretlen fiatalság ez, melyet nem öregítettek századok, nem koptattak el epigonok. Minden tehetséges korban minden időben jöttek, verseltek, és sohasem írták el egymás elől a témát. Az élet éppen a költészetben örök és halhatatlan.

Ha igaz, amit Babits oly szellemesen írt irodalomtörténetében, hogy tudniillik a költők kiáltása száll üzenetképpen egyik költőtől a másikig, úgy a fiatal Weöres a Csokonaiak üzenetét fogta fel s fejlesztette tovább. A költészet kóbor ritterje született újjá lírájában. Ez az arc csak az idő vasszorításában komolyodik el. Ilyenkor egy kissé elveszti önmagát, közel jut a valósághoz, sőt az örökkévalósághoz is.

A fiatal Weöresről sokat fogunk hallani még. Kellő művelődés esetén az első vonalban találjuk rövidesen, hol érzésünk szerint sok maradandó alkotással gazdagítja majd a magyar irodalmat.

*

VI. TAKÁTS GYULA.

Két vagy három esztendeje lehet annak, hogy Takáts Gyula két versével találkoztam a Napkelet hasábjain.

Van ilyen sorsdöntő találkozás költővel, mint aminő ez az első egyoldalú érintkezés volt. Ismeretlen név volt akkor még a fiatal kaposvári poéta, s mégis a tökéletes verselésnek azzal a megdöbbentő képességével jelentkezett, annyi rutinnal jeleskedett, hogy okvetlenül hinni kellett benne, és fel kellett figyelni rá. A két versből a balatoni táj bontakozott elő s valami egészen sajátos s a mai magyar lírában eddig nem tapasztalt vergiliusi hangulat áradt. A sorok sokáig csengtek, bongtak bennem, vágyódásom támadt a

Balaton után, keresni kezdtem a nyugalmat és a boldogságot, mellyel megismertetett. Aztán itt-ott elszórtan olvastam verseit, s lassan kialakult bennem az író jellegzetes arcképe.

Takáts a polgár költője. Tisztes konzervatívizmus árad írásaiból, bár fiatalosan csengenek sorai. Vannak hagyományok, miket szentnek tart, s miket érinteni is csak áhítatos hangon mer. Lendületében nem téved idegen vágányra, idegen tájon is magyar marad és dunántúli. A költő tehát megbízható lírikus. Nem ád meglepetést, bár itt-ott őt magát éri a nagy meglepetés. Minden úgy természetes, ahogyan van, s itt-ott a sorok között azt lehet érezni, hogy küzd ezért a természetességért, s vigyáz rá, hogy a hév el ne ragadja. A hév, mely veszedelemként ott lappang a költészetben, meghamisítja az igazságot, hová minden lírai termés torkollik, mint tengerbe a folyó. Igaz, hogy itt-ott megbocsájtható a tévedés, melyet ez a fiatal lendület dob helytelen irányba, mert a fiatalság tiszta tavaszi napsugara csillog rajta.

Kis kötete jelent meg, amelynek Kút a címe. Ismét egy dunántúli kezdeményezés, amelynek első állomását jelentette a kaposvári költő első verskötete. Sajnos, a többi kötet, mely ennek a sajátosan magyar földrésznek pikturáját, népköltészetét, históriáját s nyelvjárásait akarta feldolgozni, elmaradt. De ha semmi mást nem hozott ez a készülő sorozat, mint azt, hogy egy fiatal és tehetséges dunántúli költőt indított el, teljesítette hivatását.

A Kapos és játszótársa bánata című versében kissé máris csalódott, s fiatal éveiből visszanyúlik egy még fiatalabb kor gondtalan gyermeki éveibe.

De szomorú társam,
mint sóskázó gyerek,
hol sétál ma már
hajdani záporos romantikád
az elöntött réteken?

...kubikos-rakta magas partodon
nem láthatsz által,
mert elsírnád magad,
meglátva a házakkal pettyezett
dombsorok között
hajdani birodalmadat.

Takáts témáiban sohasem csapong el olyan területekre, hol még nem járt, s hová csak a képzelet meghazudtoló meséin át juthat költő. Itt visszanéz a gyermekéveire, s boldogtalan, hogy messze jutott tőlük. Ez a boldogtalanság őszinte s nem túlzó, a költő már tudja, hogy az volt a leg-

szebb, a kor, melynek titokteli éveit sohasem lehet elfelejteni.

Költőt még nem ihletett meg annyira a Dunántúl, mint Takátsot. Hinnéd Horátius földje, olv idilli, méla kép... mondja egyhelyütt rajongva. A dombháton bicskás gazda szőlőt kötöget, s a naparany hogy beönti a bronz földeket... énekli tovább büszkén s halk spondaeust vél közben hallani.

S e tájon látja Berzsenyit, a szántóvető somogyi klaszszikust, a legnagyobb latint. De változik a kép, s már a Fonyód-hegyi est színpompája gyönyörködtet.

A lila tóról szökött
körém a sűrű kék alkonyat...

Aztán a tó és az óriás berek
opálszőtt estbe szendereg.
De mint himzésből aranyló csillagok,
hercegi Keszthely lámpásain
Helikonok fénye úgy ragyog.

Badacsony, Gulács, Füred, Fonyód, Tihany kísért e pasztellben megható, színes látomásként. A májusi kórus a tájról című versében is színpompás szavakban emlékezik meg közeli hazájáról, Somogyról.

A vörös dombok árnya alatt
a völgy, mint lusta zöld kígyó henyél.
Sziromszín farka a berekbe lóg,
s egy dombpárnán ringatja fejét.

A hasonlat, mely első pillantásra súlyosnak s erőszakoltnak tetszik, mind találóbbá válik a következő sorokban. A befejező versszak egyenesen mesteri:

Száz hullám a homok alattuk,
s míg a rozs vízét szellő tereli,
a holdbicska a hegyek csipkéjét
harsogó tépéssel lenyesi.

Rapszódikus és itt-ott misztikus néha, keményen el kell gondolkodni a téma felett. De a fáradságért sohasem kár, mert művészi hasonlatban az értelem világossá válik, elfogadhatóvá a költői állítás s élménnyé a költői kép.

Az Én ennél a fiatal poétánál szinte háttérbe szorul. Elsősorban a körülötte lévő világ érdekli s csak másodsorban önmaga. Természetes, hogy a bánat borongja át ezeket a sorokat, de a költészet nem is volna igazi, ha a bánat, mint alkotóelem kihullana belőle. A bánat s az önsanyargatás kell a költőnek az alkotáshoz. Tudjuk fiatal éveit, s mégis tele szomorúsággal beszél magáról:

Gyűlöltök engem, mert magányosan élek.

Máskor menekül a nyomasztó hangulat hatása alól, s kedvesen dicsekszik:

Egyetlen gondom, hogy bölcsen megvagyok,
És arcomnak vízből szobrot faragok.

A küzdés nem hevíti, magyar tempósság kushad tagjaiban. Pihenő a szőlőben c. versében a nyugalom édességét énekli meg. Fáradt testemnek nyugalmat ád a vesszőfonta nagyöblű székem, — írja. Hát hogyne keresné a költő a csendet, mikor zenélni hallja azt.

Hallotad a csendet zenélni,
mikor halkan hangot ád?
Melyben a lepke szárnya, ha röppen,
zajongó csattogás.

Csitt! — Meg ne mozdulj!
E csendben még véred is
vulkáni mormolás.

Néhány egészen új és soha nem hallott szó gazdagítja még nyelvismeretünket. Takáts nemcsak éli, hanem beszéli is a nyelvet, mely még szorosabb szálakkal köti őt a földhöz. Teljesen feloldódott a valódi dunántúli hangulatban, s költészete így válik a dunántúli lélek megható imádkozásává.

*

DR. ANTON MARÉK: Transdanubische Lyriker.

Auszug: Alexander W e ö r e s ist eine grosze Verheiszung für die sich prächtig entwickelnde transdanubische Poesie. Seit Petőfi bewies in der ung. Literatur kein Dichter so grosze Fertigkeit und Leichtigkeit. — Julius T a k á t s ist der Poet der Bürger. Mit traulicher Zugetanheit singt er von Transdanubien, hauptsächlich aber vom Balaton.

Regösdalaink rejtélye. IV.

Gyulavég, Faluvég.

Írta: KALLÓS ZSIGMOND dr.

Kosztolányi Dezső emlékének.

Érdekes lenne nyomon követni a számarányt, a magyar eredetű Kanizsa-félék és a szláv vagy régebben ilyen nyelvű, pl. porosz, pomerániai v. brandenburgi területeken található *kneż*-féle helynevek közt. Ehhez azonban több millió adatra volna szükség, melyek a dülőnevek hiányossága miatt ma még nem állanak rendelkezésünkre. Ritter statisztikai földrajzi Lexikonából azonban máris kitűnik e helyneveknek aránytalanul nagyobb száma az ősi magyar-

ság által elfoglalt területeken. Ez a viszonyszám a geográfiai kiterjedést is tekintetbe véve, nagyobbnak bizonyulna, mint húsz az egyhez, a *Vajda*-féléket nem is számítva. Ez utóbbiakról, melyek sem a táblázatban, sem a térképen egyelőre nem szerepelnek, az előző fejezetben szóltam, és ezek között is akad egy-két ősvallási természetű összetétel.

De miféle vallási, pogány-papi méltóságból eredő fejedelemségek lehettek azok, melyeknek egyes képviselője *Bulcsu*, és Kedrenosz szerint az „első" *Gyula* is már a X. század közepe felé siettek megtérni Bizáncban és ez utóbbi térítő püspököt is vitt magával haza? Egy másik gyula pedig (állítólag az utolsó): *Ajtony* szintén megkeresztelkedett, és hozott keletről térítő papokat.

A honfoglalás előtt a magyarság törzsek, sőt apró nemzetségek csoportjaira oszlott, melyek a szellemekkel való érintkezés által nagy tekintélyhez és vagyonhoz jutott, istenített sámánok és utódjaik bűvös körébe, fejedelmi hatalma alá kerültek. E bűvkörnek, alább, még a most is pogány keleti rokonság közt fennálló nyomait ki fogom mutatni. A nagy közös vállalkozásokhoz azonban, amilyen az ismételt honszerzés, vagy a külső ellenség leküzdése volt, egységes vezetésre volt szükség, és ilyenkor az egyik törzs, illetőleg annak egyik kiváló hőse magához tudta ragadni a hatalmat; de a közös vállalkozás sikeres befejezése után a vallásnak mindent letipró ereje által megint a kis királyok kerekedtek felül, s a törzsek vérszerződése hova-tovább erejét vesztette. A törzsek önálló portyázásokra, sőt külföldi fejedelmek zsoldjában külön-külön szerződések megkötésére is adhatták magukat. Amíg e vállalkozások sikerültek és a kalandozások díja, zsákmánya és a szolgák munkája a nemzet megélhetését az új földön biztosították, nem volt baj. A félelem távoltartotta az ellenséget a sikerek által, és az istenek tekintélye is csak nőtt. Ők vezették győzelemre a híveket a gyulák által, kik rendelkeznek a szellemek fölött, és akaratuk teljesítésére tudják szorítani. Az első kudarcokkal azonban a veszély ott állott az ország kapuja előtt, és az apró fejedelmek maguk is jól látták a rájuk és az egység nélküli magyar népre várakozó sorsot. Közben azonban a nép gondolkodásán, vallásos érzületén is a közöttük lakó és nagyrészt beolvadt keresztények behatása által rendkívül fontos változások állottak be. A nép a kívülről özönlő vagyon apadásával mindinkább tehernek érezte a rendkívül költséges áldozatok által reájuk súlyosodó elviselhetetlen adókat, t. i. az *áldozatokét*, melyekben ázsiai hitük a kudarcok által is megrendült; és így a gyulák tekintélye hirtelen apadóban volt. A fejedelmi ház uralkodói, Gézáig, csak kifelé bírtak még némi tekintéllyel, és a gyulák közül az óvatosabbaknak könnyű volt a jövőbe látniuk. A vallási és politikai bomlásnak indult nemzetet újra egye-

síteni kellett, és azt az erőt, mely erre képes lehet, sokan a gyulák közül is a kereszténység felvételében látták, mely az apró, vallási tekintélyű fejedelmek alól természetszerűen elvonná a talajt, és a várt kezdeményező kezébe adhatná az üdvös hatalmat. Csak így lehet érteni az erdélyi „első" Gyula megtérését, sőt azt is, hogy a hatalmas nyugati kereszténység helyett a keletivel kísérletezik. A bizánci udvar diplomáciája siet is a talajt kedvezővé tenni. Ám a nép maga, még az erdélyi magyarság is, jobban hajlott a nyugati kereszténység felé,[9] bár tartott a már a nélkül is mindjobban tért hódító német befolyástól. Ezért van, hogy az Árpádház, még Géza is, késleltetni kívánták a folyamatot. Termatzu és Bulcsu missziója a m. fejedelmi udvar tapogatódzásának látszik a bizánci udvar körül, mely ennek utódjában, az *első Gyulában* tanulékony eszközt vélt felismerhetni. Ilyen szemszögből tekintve a dolgokat, e *Gyula* sietett volna megelőzni a habozó Árpádokat, és a keleti kereszténységre térendő nemzetet görög befolyás alá terelvén, az Árpád törzstől a központi hatalmat magához kívánta ragadni. Mikor e próbálkozás a kereszténység *keleti* voltának talajtalansága miatt nem talált kellő méltánylásra az országban, és az Árpádok is látták, hogy a késlekedésnek a fejedelmi törzs fizetné meg az árát, akkor a mégis befolyásosnak látszó erdélyi Gyula-ház törekvéseinek meghiúsítására és ügyes gyümölcsöztetésére Géza éppen onnan vett feleséget: Saroltának, az erdélyi gyula-leánynak személyében, ki maga is keresztény volt, és kivel az erdélyi térítő belpolitikai programm jókor és hirtelen újból az Árpádokra száll át. Evvel megindult a nyugati térítés, és vele a gyulák tekintélyének következetes letörése.[10] Ennek kétféle eredménye volt a gyulák közt. Az erdélyi keleti-keresztény gyulának a fia, Géza sógora, hatalmának védelmében hűtlen lesz apja keleti-keresztény hagyományához és újra a pogánysággal tart, hogy ennek már megtagadott tekintélyével mentse a még menthetőt: máról-holnapra veszni induló hatalmát. Ajtony, egy másik Gyula, „az utolsó", ahogy történészeink tévesen nevezik[11], szintén átlátva a pogányság

[9] (L. V. Sz. III: 133 és 151: német kivonat): A csángók is a nyugati kereszténység csíráit vitték magukkal.

[10] Így Géza és a Szent király is Árpád nyomaiba léptek, kik siettek a kis fejedelemségek hatáskörét csökkenteni, és a beállott szünetet az ország végleges megszerzésére felhasználni.

[11] Helyesen: „az utolsó gyulák közül való". Ez a nyelvi adatokkal alátámasztott beállítás csak egyoldalú lehet; sok egyéb tényezőt, mely e rohamos változás előidézéséhez járult, figyelmen kívül hagy. Viszont a nyelvi adatok nyujtotta tanulságokat a történésznek is mérlegelni kell. Érdekes e szempontból Hóman kísérlete, ki az eddig rendelkezésre állott nyelvi adatokat is felhasználva, sem tud határozott megállapodásra jutni (H. Sz. M. tört. I: 183): „Az egymástól függetlenül fennmaradt külön-

tarthatatlanságát, a fejedelmi ház nyugati-keresztény, egységesítő politikájával szemben hatalma megmentésére a keleti kereszténység kártyáját próbálja újból kijátszani. Mindez merő kombinációnak tetszhetik a 10. és 11. század pogányságának beható tanulmányozása nélkül. Eddig ugyan csak elvétve tudtam bepillantást engedni e furcsa viszonyokba, de gondolom, hogy már ennyi is elég e beállításnak igazolásához.

A pogány ellenállásokban tehát nem vallási motívumokat kell keresni, hanem belpolitikai ellentéteket. A nép a fejedelmi házhoz szít és, mint már volt alkalmam kifejteni az előző részekben, tárt karokkal fogadja az újítást az egy táborba tömörülés jelszavával józanul mérlegelt, jobb jövő reményében. Ugyanott bőven fejtegettem azt is, hogy a székelyek szökése Dunántúlról a kisebbrendű samánok műve. Az eszesebb, nagyobb tehetségű gyulák jórésze valószínűen beérte avval, hogy vagyonukat átmentsék a megváltozott viszonyok közé, és avval együtt remélték befolyásuk érvényben maradását. A gyulák kora azonban evvel egyszer és mindenkorra letűnt. Mindez többé-kevésbbé burkoltan a Csaba-mondának reánk maradt töredékeiben is kifejezésre jut, és éppen úgy a népnek aggodalma is a nyugati befolyás nagyfokú érvényesülése miatt, mely a kereszténység felvételének várható következménye. Ez aggodalom csakhamar meg is valósult, és reakciókat is szült a régi pogányság és a nemzeti függetlenség javára.

Az új szabadság érzetében, melyhez a lidércnyomások alól fellélegző, régen gyötrődő nép zöme lelki megrázkódtatások és áldozatok, főleg lelkiismereti töprengések nélkül jutott, a bilincsekkel együtt elvethette súlyos megélhetési gondjait és jobb jövőnek nézett elébe. Ezer érdekes kifejezésnek pontos körülvonalozásából kikacag az öröm és még jobban a káröröm. Úgy látszott egy ideig, hogy a honfoglalás és az új művelődés áldásait végre ki lehet aknázni az egyesek, minden magyar embernek javára. E mámoros hangulatot, melynek, mint mondottam, nem is a gyulák, hanem az atyafiságból, a nemzet testéből hirtelen kirekedt kisebb samánok és sokszor szánakozással nézett igen nagyszámú érdekeltségük voltak a kárvallottjai, csakhamar jókora kijó-

böző vidéki hagyományokat, a Gyulákra, a gyula méltóságára, Erdély akkori települési viszonyaira, a görög térítésre vonatkozó történeti adatokat, s a helyneveket (Ajtony országrészében Gyula, Gyulavári, Gyulavarsány, és Ajtony falvak, másrészt Gyula és a tőle származtatott Gyula—Zsombor-nemzetség erdélyi földjén Gyulafehérvár és Ajtony falvak nevét) egybevetve, Ajtony és Gyula azonosságára kell gondolnunk. Minden jel arra mutat, hogy Ajtony volt az utolsó gyula. De ha mellőzzük is az azonosság feltevését, kétségtelen a két személy szoros összetartozása" stb. Ez az „összetartozás" mindkettőnek „gyula" voltában rejlik, semmi másban.

zanodás követte. Nem a kereszténység, és nem is annyira a láthatóan erősbödő német befolyás miatt, mint inkább a feudalizmusnak az egyének sorsába károsan avatkozó és érdekeikkel homlokegyenest ellenkező berendezkedései folytán.

E felismerés közepette, és a vázolt kultúrharcnak a kereszténység végleges győzelme által való fokozatos tompulása után, a régi világ gyökeres kiirtása által, űr támadt, melyet a sivár feudalizmusba nyűgözött lelkekben a letűnt hőskor utáni romantikus vágyakozás töltött be; és ennek hatása alatt keletkeztek a regösénekek és a Csaba-románcok. A költői erő, mely ezekből kisugárzik, bőven elegendő lett volna a honfoglalás, vagy a pogány első század élményeiből egy népeposznak megalkotására és ezt a a krónikákban fennmaradt Csaba-töredéknek kompilátora sejtette is, de az inspiráció a kereszténység hirtelen térhódítása után már nem volt eléggé meggyőző erejű, és a népeposz kialakulása megakadt. Hogy a magyar népben elég erős naiv költői érzék lakozott az ilyen epikus tárgyaláshoz, abból is látszik, hogy a beléjük olvadt németség közt forgó Nibelungen-töredékekből néhányat átvett és költészetébe olvasztott. A Csaba-monda kompilátora valamelyest e magyarrá vált itthoni német népköltészetből is merített.

A magyar 10. század, a honfoglaló hőssel az élén, frappáns hasonlóságokat mutat a Napkirály Franciaországával. Az ő csillagának letűntével, mely egy régi világnak hatalmas betetőzője, új eszmék, az új hazában való bölcsebb berendezkedés és a kereszténység megváltó gondolatai erjedtek a lelkekben száz éven keresztül. Mire ezek a törekvések kirobbantak, itt is akadt, aki a bomlasztó erőket a világ bámulatára egyesítette, és a nemzet megtérésének javára váltotta, ami által megteremtője lett Európa közepén egy hatalmas birodalomnak, céltudatos erős kézzel elhárítván minden akadályt és minden útjában álló gáncsoskodást. És nem egy hasonlatosság van a közvetlen előző kornak céltudatosan vérengző fejedelme: Géza és a francia forradalom vezetőinek szereplése között is.

De hát mégegyszer a jogos kétely a Gyula-féle helyneveknek ősvallási szempontból feltűnő nagy száma miatt! A magyar ősvallási eredetű helynevek egy jelentékeny csoportjának (vagy háromszáz) van egy olyan különlegessége, mely egyedül áll az egész világon. Ez abban rejlik, hogy e helyeket a letelepedő magyarság a bennük foglalt atyafiságok, illetőleg az atyafiságok szerint ugyanegy telepen belül megoszló kutuszok *száma szerint* nevezte el.

Egy másik szintén csalhatatlan *számadatot* vallási természetű kifejezések és a rokon népek varázsgyakorlata adott. Ezek alapján az idetelepült magyarság száma a két

szélsőség között *másfél és három millió* között lebeg. Ugyanily számítás alapján a varázsló kaszt érdekeltségi körének száma *másfél- és háromszázezer* között ingadozhat. Ha most a gyulák számát százra, családtagjaikkal együtt pedig ötszázra tesszük, akkor a Gyula-féle helyneveket a fenti apró sámánság óriási tömegéhez képest elenyészőnek, illetőleg a nemzetségek hagyományos számával és a varázshit természetével arányosnak fogjuk találni. Ami adattal e tárgyhoz máris szolgáltam, előre is némi súlyt adhatnak állításaimnak. Hogy a *gyuláknak* a magyar ősvallás hívői közt lehetett az a fejedelmi tekintélyük, amelyet adataim nekik tulajdonítanak, azt a keleti rokonságnak ma is samán hitéből vett idézetekkel kívánom alátámasztani. De itt nem szabad szem elől téveszteni az ezer éves távolságot. Azóta t. i. a volgai és urali samánizmusban is lényeges változások állottak be a folytonos áttelepedés, a szegényedés, az életviszonyok által, de legfőképpen avval, hogy a mohamedánizmus és a kereszténység közelsége, és ismételt hatásuk miatt is, a hívek a vallási vagyonkezelésnél megtanultak a sámánok körmeire nézni, és így ezek igényei lényegesen mérsékeltebbek lettek.

A következő idézetekben mindenütt elég éles határvonalat fogunk látni a sámánok és az áldozati ünnepek végrehajtói: az áldozó és imádkozó *papi személyek* (és ezek segédei) között. De majdnem mindenütt ki fog tetszeni, hogy e végrehajtók többé-kevésbbé függő, alárendelt viszonyban állanak a sámánokhoz. Azt sejtem, hogy ez elkülönülés mohamedán vagy keresztény befolyásra állt elő. Hogy a magyarságnál ez a határvonal megvolt-e vagy nem, adatok híján se nem állítom, se nem tagadom. A gyulákra nézve azonban fenntartom azt a nézetemet, hogy magasabbrendű sámánok voltak, és nem áldozó papok. Magasabb képességeiknél és kiváltságos családi hagyományaiknál fogva politikai szerepük a 10. században túlhaladta még vallási jelentőségüket is.

Rátérve a rokonnépek sámánjaira: az Irtis vidéki osztjákokról írja Patkanov (id. Munkácsi VNKGy. 0371): „Minden samán közt legnagyobb tiszteletben állanak a nachracsibeli és belogorszki tekintélyes szenthelyek őrzői“ ... „E sámánok községüknek tekintik mindama tájak őslakóit, amelyekhez csak eljuthatnak; így észak felé Odorszkig terjed hatáskörük, mely város pedig 1500 verszt távolnyira van a nachracsi jurtáktól“ stb. Másutt is (VNKGy 0111): „A samán minden harmadik évben sorra járja az egyes falvakat és házakat; a régi pénzeket, régi selyemholmikat, régi rókabőröket *adó gyanánt* behajtja az istenségnek, (miközben) vogul-osztják földön a Világügyelő-férfiú adóját behajtó samánt ingyenes fogattal hordják“. (A Szigva vidé-

kén) Poljakov szerint (u. o.) évenként kétszer, júniusban és tél közepén szedik *Urt-ige* adománygyüjtő emberei az istenségnek szánt fogadalmi holmikat. Minden ellenőrzés nélkül. A Jugra-népeknél nagyobb műveltségű cseremiszek közt a többféle varázsló fölött az álomlátó samán bír legnagyobb tekintéllyel, mely abban is nyilvánul, hogy „az ő utasításai szerint rendezik a legnagyobb áldozóünnepeket" (Holmberg, die Rel. der Tscheremissen 193). Ellenben megszervezve bizonyos hierarchikus rendben csak az áldozó papok vannak. „Ha egy áldozó pap meghal, vagy öregség miatt hivataláról lemond, gyakran előbbi segédeinek egyike lép helyébe, aki már egy ideig nála oktatásban részesült és az áldozati szertartások alakalmával alacsonyabb szolgálatokat teljesített. Néha a (fenti) *álomlátó* (samán) jelöli ki az áldozás papját. (U. o. 113.) Az áldozati tisztségeket nagyobbára önzetlenül töltik be, és a kívülről jövő adományok hovafordításának ellenőrzéséről gondoskodás történik. Egyes vidékeken külön „áldozási alap"-ot kezelnek. Hasonlóan józan a közös áldozatok sora a szintén földmivelő csuvasoknál. A papi tiszt az öregekre hárul, de a tekintélyben nagyot süllyedt *javósnak* itt is jut még szerep (Mészáros, A. cs. ősvallás eml.). A votják javósok (a régi samánok) közt most is vannak képességeik szerint fokozatok: „a *legjobb samán*-nak, akinek több területen legjobb a híre, — írja Wasiljev (Übersicht über die heidn. Gebr., Abergl. und Rel. d. Votjaken 159.) — joga van 12-szer választani a *lud utiš*-t és *budžim kua utiš*-t (áldozó és imádkozó papi tisztség), vagyis 12-szer a menny vízét (a felülről jövő áldást) leidézni", és nagy befolyása van a népre. „Véleményét a pogány vallás dolgában szentnek és megdönthetetlennek tartják. Különösen az áldozó papok erkölcseire és a pogányság híveire van hatásköre". Az áldozóhelyeknek és ligetnek, valamint a hozzájuk tartozó tárgyaknak érintetlenül kell maradniok (17. 18. o.). Itt is megvan a közös áldozati pénztár intézménye. De a samánok így is sokszor javukra tudják fordítani a nép babonás hitét. Dr. Buch Miksa (Die Wotjäken 1883, Acta Soc. Fenn. XIII : 590) ezt írja a votjákokról szóló tanulmányában: „Amint az áldozóhelyek sokfélék lehetnek, úgy a papi hierarchia is meglehetősen szövevényes. Az első helyet a *tuno* foglalja el, a varázsló, kit *ustotuno*-nak is neveznek: a legtöbbet tudó varázsló. Ez ugyan rendesen egy furfangos borzsák, és mindig valami tönkrement paraszt, akit azért le is néznek, de mikor szükség van rá, akkor ajándékokkal keresik kegyét. Azonban sajnos igen sűrűn szorulnak rá. Maga ugyan nem hajt végre áldozatokat, nem vezet imádságokat, de mivel egyenes érintkezésben áll az istenekkel, igen nagy befolyást gyakorol az istentisztelet lefolyására. Ő nevezi ki a gurt-kuala őrzőjét, a gurt-kuala-utiš-t, bizonytalan (más vidé-

ken örök) időkre, és éppen úgy a főáldozópapokat. Ő határozza meg az erdei áldozásoknál az állat minőségét és színét, melyet az istenségnek fel kell ajánlani, nevezetesen, mikor az áldozat járványok vagy más közös szerencsétlenségek miatt hozandó, és olyankor legtöbbször úgy fordul, hogy az istenség éppen azt a színt és jelzést kívánja, amilyen a tuno istállójában leledző állaté, melyért aztán a falu neki tetszés szerinti nagy árt fizet" stb.[12]

A Gyula- és Kanizsa-féle helynevek:

Abauj-Torna m.:
Gyulatelke (Csánki 1: 211, 1352 Keniz al. nom. Gy.).
A. Fehér m.:
Gyulafehérvár.
Arad m.:
Gyulica (Cs. Gyulató 1: 763 Váradia tart. 1479).
Gyula-Varsánd (Cs. Gy.-Varsány).
Csul (Lipszky, R. Lex Alcsil).

Keniz (ma Nagy-Kis-Kinyizs, l. Gyulatelke).

?Kénezsd.

[12] A táblázat és térkép használatához annyit, hogy a fentemlített némely „Kenéz"-féléktől eltekintve, csak azokat a helyneveket jelöltem vastagon, melyeknek ősvallási eredetére nagyobb a valószínűség. Ép úgy ritka kivétellel, kiemeletlenül hagytam azokat a neveket, melyekre a régiségből adat nem kínálkozott. Így a szám redukálódik.

A régiségben Gyula-féle családnév aránylag kevés van, a felsoroltak közt alig fog akadni személynévi eredetű. Különben a mai nyelvészet álláspontjával szemben az a tapasztalatom, hogy a személynévi eredetű fontosabb helynevek aránylag ritkák, ellenben a nemesi nevek legnagyobb része helynévi eredetű, még pedig oly szolgai módon, hogy a helynevek mindenkori alak- és írásváltozása is kimutatható rajtuk. Az utóbbi században persze igen sok puszta kapta a **Gyula** nevet; ezek könnyen elkülöníthetők. Jakubovich szerint (MNy 11: 387) az első Gyula keresztnév talán éppen gr. Andrássy Gyuláé volt (sz. 1823). A **fa-falva-, háza-, hidatelke** stb.-féle birtokos viszonyú összetételek egyéb ősvallási eredetű helynevekben is igen gyakoriak. Felvehetők voltak az idevágó **d** szókezdetű helynevek is (a **gy-d** hangváltozathoz l. Melich MNy 19: 109), hiszen a turócmegyei **Gyulafalvá**ból is, mely csak a 13-ik században keletkezett: **Dulice** lett. Ki kell még emelni a Szolnok Dob. megyei **Gyulaszeg**-nek **Csulaszeg** változatát, mi lehetővé tette a Hunyad megyei **Csula** felvételét is. Két-három **g**-kezdetű helynevet nem emeltem ki, holott a zalamegyei **„Kebelkuth-Gulach** (Cs. 1403) ősvallási környezetű. (gy-g hangvált. a szó elején **gënge, gentel** stb. l. Wichmann MNy 4: 303).

A táblázatban előforduló rövidítések: Pesty kéz. gy.: Pesty F. kézirati Helynévgyüjteménye (Múz. Kt.); Okl. Sz.: Oklevél Szótár; Ritter g. L.: geogr. Lexikon; Jerney MNy K.: Magyar Nyelvkincsek 1854; L. v. Lip.: Lipszky: Repertorium 1808; MRVR: Ortvay T.: Magyarorsz. régi vízrajza; M. Mon.: Megyei Monografiák (Borovszky); Cs.: Csánky MO. Tört. földr. a Hunyadiak korában; MNy: Magyar Nyelv; R. L.: Révai Lex.; HNt.: Helységnévtár 1898.; Seb. R. É.: Regös-Énekek 1902.

MAGYAR ŐSVALLÁSI EREDETŰ HELYNEVEK TÉRKÉPEI

A „GYULA" ÉS „KANIZSA" FÉLE HELYNEVEK

TERVEZTE:
DR. KALLÓS ZSIGMOND
RAJZOLTA:
GARAI LÁSZLÓ

Jelzések:

Az előtti nevek helyei előtt: „Cs": Csánki
M.O.Tört.földr. „L": Lipszky Rep.
Oklevéli adatokkal nem rendelkező, vagy bizonytalan szófejtésű helyek nincsenek kiemelve.

Árva m.:

Bács Bodrog m.:
Cs. 2:700 **Gyula** (1409, ma Csonoplya).

Baranya m.:
Gyula (Cs. 1296. Jula. 1356. Gula stb.; Pesty kézirati Hngy 1864: hajdan város, akkor 12 ház.
Gyulakuta (Jerney MNYK. határút Gulakuta, Julakuta 1359).
Gyaláni csárda (Pesti F. kézirati Hngy, Bicsérd köz).
Cs. **Gyulafalva 1478,** (Lip: Gyuláncz praed. azonos?).
Gyulavég (Seb. R. É. 310. Sásd; Pesty Kéz. Hngy. „Van e község hat.-ban egy kis erdő: Kerék mező alja").

Bars m.:

Békés m.:
Gyula.
Gyulamező (Sámson m.).
Gyulavári.

Belovár-Kőrös m.:

Bereg m.:
? Gulács.

Bihar m.:
Gyalány (Cs.-ban nincs).
Gyulafalva (Lip: vel Csulyafalva, val. Csulyes).

Csanád m.:

Csongrád m.:
Gyoja vel **Gyolya** praed. Lip.

Fejér m.:
Cs. Gyula-Örs (1374 Poss. Gyula-Vrs, a mai Örsi p.).

Knyazsa (Lip: s. Knéza).
Ó-Kanizsa (An. Kenesna, 1226 Knesa halastó).

Kanizsa (Pesti F. kézirati Hngy: dülőnév Dárdán, L. Weidlein MNy 32:28).

Zsitva-Kenéz (1332—37. Kenaseti, 1486 Kenesich, Lip MNy 23:49 Melich, tótul Knyežice, vulgo Knyažice, magy. Knyezsic).

Kaniška Iva (Iva: 'rekettyefűz, kenderfűz').
Kenezpataka (Knesnicka aqua, Kenezicha Ortvay MOVR, 1259).

Kenéz p. Homorog m. (Cs. 1393 Kenys, 1421 Kenes, 1406 Kényes-Homorog).
Ér-Kenéz.
Kenez (Okl. Sz. 473 Sztáray Okl. 253, 1427).

Gömör m.:
Dulháza (Cs. nincs).
Győr m.:

Hajdu m.:
Gyulahalom p.
Gyulai Hegyes (Debrecen).
Heves m.:
Gyalú (L. praed.).
Háromszék m.:
Gyulafalva.
Gyulabük. Lip.
Hunyad m.:
Gyálakuta (Cs. Gyulakutfalva 1516, Gealakutha 1484, Gywlakwtha 1485, L. Boz-Bós-Gyulakuta, ma Gealakutha, Zselekuta).
Kis és N. Csula (Cs. 1426 Chwla stb.).
Gyalu-Mare (Dalumare, Dalmar Cs. 1484, Dalwmar 1516, Dalmárfalva).
Gyalmár (Cs. 1291 Galmár, 1334 Gyalmár, 1516 Galmar).
Gyalár (Cs. nincs).
Jász N. K. Szolnok m.:
Gyalu (Cs. 1: 669, 1483, 1498, ma p.).
Kolozs m.:
Gyalu (Cs. 1263 Golou, 1282 villa Gylo. 1298 Gyolo, R. L. Gelou, Zsileu).
Csula (L. val, hung. Incsel).
Kolozs-Gyula (Cs. nincs).
Gyálu vii (Cs. nincs).
Gyulatelke (Cs. nincs).
Gyulaboti (Cs. nincs).
Komárom m.:
Gyalla (L. Ó, Uj Gyálla, Cs. 1357 Gylla, 1495 Galya, 1498 Gyala).
? Gvyllu halas (Ortvay MOVR Keszegfalva m.).
Kis Küküllő m.:
Gyulás (Cs. Gyulastelke 1413, 1523 Ghywlos).
Krassó-Szörény m.:
? Duleo (Cs. nincs).

Kenez („in ponte K. super Rabca". Okl. Sz. 1208/1359).

Kanázvár (Lip. Rudera).

H. N. T. 1898 **Kinisi-Kincses** (Cs. 1424 Kencs, 1439 Kyncheth, Kynches).
Kanizsa (Tergova m., Ritter G. L. tévesen Kanicsa).

Cs. **Gyalmár** (Cs. 1323 Galmár, 1400 Gialmar).

Lika-Krbava m.:

Kaniža (Gospič m.)
Kneževič-Varos p. (Kula).
Kneževici p. (és Vojvoduša, Vodolet és Brinje k.).

Máramaros m.:
Gyulafalva (Cs. 1335 Gywlahaza, 1445 Gywlafalwa, Lip. val: Gyulesti).
Dulfalva (Dulovo, Cs. Dulywan a. nom. Dulfalw 1485).
Gyalu-Igovi (Cs. nincs).
Gyálumori (Cs. nincs)].

Maros Torda m.:
Gyalakuta (R. L. Gyulakuta, Cs. 1467 Kwch 1473 Kwth).

Cs. **Knezeg** (1319 Szászr. d. ma: Kincses).

Modrus-Fiume:

Knež-Gorica (Károlyvásos).
Kneževic-Kosa (Károlyv. dk.).
Kneževiči p. (Generalski Stol).
Knežевici p. (Plaški).
Kneše potok (Ortvay MOVR, Klokoč).

Pest m.:
Gyála (Csepel sz.).
Gyál p. (Cs. Gyulan, Galan, Gyal 1323, Soroksár m.).
Gyál (p. A. Némedi).

Pozsega m.:

Kaniža (Brod).
Kenezpatak (Ortvay MOVR.).
Kenezkuta puteus (ibid; Okl. Sz. 473, 1232—48, Puteus qui voc. Kenezkutha).
Knežci (Cs. 11: 390 Knesyewcz 1471, Knesewc 1444).

Pozsony m.:

Na Kaniži, malom (Pesty F. Kéz. H. Lévárd).

Sáros m.:

Cs. **Kenyz** (1408).

Somogy m.:
Gyallud p. (Cs. 1351 Gelawd, 1478 Gyalod, 133—37 Golad).
Gyulavár (Sámson m. Cs. nincs).
Kis Gyalán (Cs. Gylan 1250,

Kanizsaberek (Cs. nincs).
Kenész p. (Cs. Kenez 1443, Fényesnél Kenese, kadarkutnál).
Kenészhegy (Karád, Cs. nincs).

Galan 1329, Lip. Gyalány).

Sopron m.:
Gyalóka (Cs. 1308 Gyoloka).
Cs. **Gyula** (1265, 1478 Lepspach).

Szabolcs m.:
Gyulaháza (Cs. 1430).
Gyulaj (Cs. 1332—7 Gulay).
Gyulavölgye (p. Gyulayval együtt).
Gyalap (Cs. nincs).

Szatmár m.:
Csula (Lip. val, D. Kőváriensis).

Szepes m.:

Szerém m.:

Szilágy m.:
Gywlakwtha (1470 Cs. I. 556).

Szolnok-Doboka m.:
Gyulaszeg (Csulaszeg, Megyei térkép 1888 Csula).

Temes m.:
Gyula (Cs. II: 1448).
Gyalu (p. Cs. nincs).

Tolna m.:
Gyula-Jovánca (Cs. 1357 Gulay, 1455 Gywlay).

Torontál m.:
Gyála (M. Mon: régen N. Gyála. 1557-ben lakósai még mind magyarok voltak, tőle $^1/_4$ óránnyira faluhely: hajdan Kis-Gyála, a templomrom

Henész p. (Cs. Heniz, Henyzd 1935 stb.).

Cserepes-Kenéz (Cs. 1435 Kenes).
Takta-**Kenéz** (Cs. 1352 Kenez).
Ó-Kenéz (p. Dvorzsák MOHN 1886 Ortvay MOVR).
?Kenézlő (Cs. 1332—7. 1440 Keleznew).
Kenesna (Kenesa, Knesa rivus 1213, Ortvay MOVR A Tisza mellékvíze).
Kenéz (p. Cs. nincs).

Gnézda (népetimol., Kniesen Cs. 1282 Gnezna, 1344 Genyzd, 1408 Knysna, 1412 Gnysna; a „Knysna" alakhoz v. ö. Ó-Kanizsa Anon: „Kenesna" és a Szab. m. Kenesna, lengy. Knyšná (wies) 'fürstliches Dorf, Gut', Genyzd < Kenézd).

Kenéz (Cs. 1308).

Knéz (Cs. 1: 698).
Kenez (1421—27).
Knez (1479, 1489; és Cs. II: 13, Okl. Sz. 1473).
Kenéz-rekesze.
Kanacs p. (Cs. 1343 Kanacha).

Török Kanizsa (l. Bács Bodrog m. Ó-Kanizsa).
Monostoros-Kanizsa (Cs. 1: 700, ma: Monostor).

környéke ma is Mala-Gyala. Lip. Gyálla h. Gyala rasc.).
Ugocsa m.:
Gyula (Cs. Gula, Gywla 1430 Lip. val Zsula).
Ung m.:

Varasd m.

Vas m.:
Gyula-Gencs (Cs. II: 149, Gywla-Gench 1430, ma: Gencs).
?Ghulhach (Cs. 1526, Káld m., ma: egy rét őrzi emlékét).
Veszprém m.:
Gyula p. (Fényes MOGSZ).
Zala m.:
Gyulafalva (Cs. 1456 N. Kanizsa vidék).
Gyulagyep (p. Cs. nincs).
Gulács (Cs. Gulach 1349, 1394 anom. Kebelkuth gwlach).
Cs. Dulanch (1347).
Gyulakeszi.[1]

Stájerországban a Dráva irányában a zalai határon túl:

Knyahinya (N. Berezna m. Cs. nincs).
Kaniža.
Kneginec.
Kenéz (Cs. Kynih 1217, Kenyz iuxta fl. Gyungus 1284).

Kenese (Cs. 1109 Villa Kensa, 1231 Kenesa, 1297 Kenese).
Nagy-Kanizsa (Cs. 1321 Canisa, 1323 Kanysazyg).
Knesevecz (Dvorzsák 266 Zászágfalu).
Rác-Kanizsa (Cs. 1478 Rácz-kanysa).
Gan(i)csa (Kanica) (Cs. 1398 Ganicza 1411 Utraque Gancha, 1428 Utr. Kanycha, 1481 Utr. Ganycza, ma: Ganicsa v. Gánicsa).
Kanischa Pettau m. (Ritter G. Lex.-Vorstadt).
Kanischa Marienburgi ker. Marburg (Ritter u. o.).

[1] Cs. II: 71, 1082 Kescew, 1255 Kezew, 1325 Chumkezu, 1400 Chonkezy al. nom. Thapolchakezy, „főleg a rátolti Gyulafiaké volt, akik olykor Csomb-Kesziről vagy Csonkesziről is nevezték magukat. Ez elnevezés a III. Béla korában élt Chump-ról ragadt e falurészre, a veszprémi káptalan egy kiadatlan oklevele szerint". Valószínűleg fordítva: Chumb neve eredhet a falutól, vö. 1315 „Chubanchmala in territorio ville Kezu". E **Csobánc**-féléknek gyakori dubletjei a **Chumb**-féle helynevek (vö. Czobor-Szt.-Mihály — Zombor Cs. II: 198) és ősvallási eredetűek, mint a **Gyula**-félék. Itt is mint fent, **Gyula-Örs**-ben, dublettel van dolgunk: **Gyula és Csobánc** (ez utóbbiról másutt). Gyulakeszi a Gyulafiak ősi fészke, és a családnév egyértelmű a helynévvel, innen a későbbi csonkeszi előnév is. A „Gyulay" családnevek helynévi eredetűek. Gyula keresztnév nem volt. — A Gyulafi név ellenben hagyomány és olyan képzés, mint a R. É.-ben „szarvas, csodafiú < csabafiú; l. V. Sz. II: 234; vö. **jobbágyfiu.**

Szörényi bánság:
Giulešti (Valcea m. Lükő G.
Ethn. 46: 19).
Giula (Lükő ib.).

DR. SIGMUND KALLÓS: **Das Rätsel der Regöslieder. IV. Gyulavég, Faluvég,** (Gyula-ende, Dorfende).

Auszug. Im vorigen Aufsatze fanden wir die Kultstätten der heidnischen Ungarn durch die **tanórok's** (am Dorfende der Ansiedelungen) vertreten , und das Sásder Regöslied stellt dieses Dorfende, neben ein „Gyulaende" hin. Der Unterschied zwischen den beiden Begriffen besteht darin, dass das **Gyula-ende** sich nicht auf die Kultstätten von Einzelsippen bezieht, sondern auf solche von grösseren Einheiten, also von Stämmen und Geschlechtern, mit je einem **Gyula** an der Spitze, der von fast vergötterten, höheren Schamanenfürsten stammend, nebst der kultischen Obrigkeit, freilich auch die politische Leitung an sich zu reissen bestrebt war. Die Zahl dieser Fürsten deckte ungefähr die herkömmlich bekannte Menge der Geschlechter, also 108, und dieselbe Zahl dürfte sich in den im Verzeichnis und der Karte angegebenen Gyula-artigen ON, im ganzen Lande ziemlich verhältnismässig verteilt, beiläufig wiederfinden lassen. Ein eventuelles Plus lässt sich durch manche Umstände erklären, und besonders dadurch, dass nicht nur einige Stämme, sondern wahrscheinlich selbst Geschlechter, anfangs aus strategischen, etwas später auch aus sonstigen Gründen voneinander abgesondert sesshaft gemacht wurden, was freilich auch eine entsprechende Vermehrung von Geschlechtshäuptern zur Folge hatte. Die nach Sippenkultstätten benannten ON aber belaufen sich auf mehrere Tausend.

Die auf den Kult hinweisenden Komposita mit **Or-** müssen demnach auch in Verbindung mit **Gyula-** in ON. zum Vorschein kommen. **Orfő, Aroskut, Orkuta** ('Brunnen oder Quelle für den Sippenkult'). — **Gyulakuta; Ortó** (Flussmündung der Sippenkultstätte) — **Gyulató; Urmező** (umringte oder unumfriedete) Wiese des Sippenkultes) — **Gyulamező, Gyulatelke** ('Grundstück'), **Gyulagyep** ('umfriedeter Rasen'); **Orathalma** ('Hügel des Sippenkultes') — **Gyulahalom, Gyulai Hegyes** ('höhenartig'), **Gyulavölgy** ('Tal'); **Foloard, Foiaratfoka,** (auch **Fokoró, Fogaras:** Flussmündungsspitze zu dem Sippenkult') — **Gyulaszeg** (szeg: S. Sprgesch. Wb. 'cuneus C. Keil'); — Ferner **Urtova, Arostow, Ortó, Fokarastova** (tó: Teich) u. s. f.

Dublette, wo die „Sippenkultstätte am Dorfende", mit dem grösser angelegten „Gyula-ende" zusammenfallen, sind **Gyula-Örs** (< Örös-oros) 'mit Zauberstätte versehen', also eigentlich „Gyula mit Zauberstätte"), — und **Gyula-Varsánd,** wo das letztere Glied, die slavische Benennung des obigen **Örs** vertritt **(vraženja,** kr. **vračanje** 'Zauber', ung. **varázs,** aus vraž).

Freilich waren die ON-Formen dem Lautwandel mehr ausgesetzt, als der PN: Gyula, und wir finden geschichtlich aus „Gyula" nachweisbare Formen, wie **Gyala, Gyalla, Gyála, Dula, Csula,** usf., insgesamt ungefähr 80 (vgl. das Register und die Karte). Andere 58 **Knez** und **Kanizsa-formen** für solche Kultstättenbenennungen, lassen sich ahnen, besonders aus einer Dublette ausgehend: (Csánki Gesch. Geogr. 1 : 211, 1352) **Keniz al. nom. Gyulatelke** (Kom. Abauj). Auch hier sind bedeutungsvolle Komposita zu nennen: Kanizs**aberek,** Kom. Somogy **(Hain.); Kaniža-Iva** (Kom. Belovár-Kőrös, kr. **'Bachweide'), Kenez-pataka** (ib. u. Kom. Pozsega), **Knesa-**

patak (Kom. Szabolcs), Knesepotok (Kom. Modrus-Fiume, 'Bach des...'); Kenészhegy (Kom. Somogy) und Knež-Gorica (Kom. Modrus-Fiume, hegy 'Berg', gorica kr. 'kleiner Berg'), Kenezkuta (Kom. Pozsega, 'Quelle, Brunnen des...').

Den Kenner der ung. Siedlungsgeschichte wird es nicht wundernehmen, dass sich selbst in den südlichsten Teilen Kroatiens und auch in der Steiermark (**Kanischa**: Pettau, Marburg) Spuren heidnisch-ungarischen Kultwesens nachweisen lassen, und besonders Kanizsa- oder Kenéz-Formen deuten noch ganz klar auf den ungarischen Gebrauch des slavischen Wortes hin (weil der **Vocal** in der slavischen Anlautsilbe eine ausdrücklich magyarisch-phonetische Eigenheit vorstellt). Unlängst hat G. Lükő (Ethnogr. XLVI: 96) in dem früheren Banate Szörény (Walachei) eine Menge altung. ON. nachgewiesen, von denen sich mehrere als kultischen Ursprunges ergeben werden. In das Register und die Karte konnten daher bereits **Giulešti** und **Giula** aufgenommen werden. Wird sich alldies, und noch so manches aus der ung. Heidenzeit, bewähren können, dann wird wohl einiges um die 10. und 11. Jahrhundertswende noch unklar Gebliebenes umgelernt werden dürfen. Die Stämme haben nach Árpáds Tod ihre Bewegungsfreiheit unter der Leitung ihrer Gyula's allmählich zurückgewonnen, und die Einheit des Volkes war auf die Dauer hin gefährdet. Inzwischen hat sich schon gleich in den ersten Jahrzehnten nach der Landnahme durch die Vermischung mit Autochthonen das Christentum fast unbemerkt eingebürgert. Gegen dieses kämpften die gyula's, und auch das Fürstenhaus, dies Letztere besonders aus Furcht vor dem deutschen Einfluss.

Durch die Annahme des Christentums hätte aber die Macht der Kleinfürsten-Priester auf einen Schlag zu nichts gemacht werden können, und die Einheit, sowie die Zukunft der Nation gesichert. Um dies zu ermöglichen, und vielleicht auch um die Herrschaft den unschlüssigen Árpáden durch einen gewagten Staatsstreich zu entreissen, bekennt sich der I. Gyula aus Siebenbürgen zum orientalischen Christentum. Dieses hatte aber im ganzen Lande so gut wie gar keine Stützen, und der Versuch scheint gescheitert zu haben. Der kluge, zielbewusste Árpádenfürst Gejcsa aber, durch diesen Misserfolg belehrt, dachte das Problem für sein eigenes Haus verwerten zu können, heiratete die Tochter dieses mächtigen Gyula: Sarolta, und versuchte zugleich den so begonnenen Plan zur Vernichtung der Einzelfürsten durch die **westliche** Kirche zu verwirklichen. Da blieb nun dem II. (siebenbürgischen) Gyula, also Stefans Oheim, kein anderer Weg übrig, als sich wieder auf das zum Verfalle verurteilte Heidentum zu stützen, und wurde dem orientalischen Christentum seines Vaters abtrünnig. Hingegen versuchte es Ajtony an der Theisz, (falsch als „letzter gyula", und noch ärger als „letzter Oberrichter" bezeichnet), um seine Herrschaft zu retten, wieder einmal mit dem orientalischen Christentum. Er aber und auch die anderen **heidnischen** gyula's, die sich gegen Stefan und die Einheit des Landes auflehnten, wurden besiegt, und die Einheit des Landes auf immer hergestellt. Nur in Siebenbürgen scheint das Heidentum noch einen kurzen Bestand beibehalten zu haben. Daher kommt es, dass die dem Heidentume und ihren „gyula"s getreuen Transdanubiens (die westlichen Székler) als „Flüchtlinge" ihren Weg nach Siebenbürgen nahmen, worüber in vorhergehenden Teilen gehandelt war.

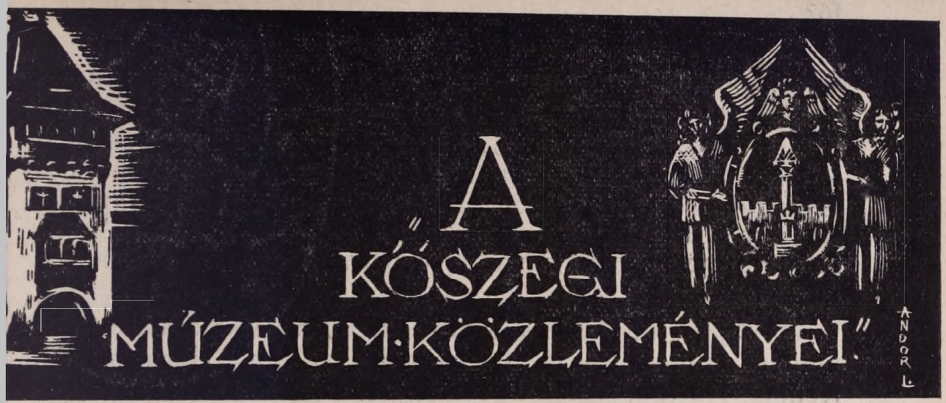

VATVEZETŐ: VISNYA ALADÁR DR.

A kőszegi hegység bogárfaunájának alapvetése.

Írta: KASZAB ZOLTÁN (Budapest).

(Készült a Kir. Magy. Pázmány Péter Tud. Egyet. Állatrendszertani Intézetében. — Igazgató: Dudich Endre dr. egyet. ny. r. tanár.)

A kőszegi hegység változatos és gazdag bogárfaunájáról az irodalomban a következő szerzőktől találunk adatokat:

Freh Alfonz-tól a kőszegi kat. kisgimnázium 1877—78-i értesítőjében találjuk a hegységre vonatkozó leggazdagabb adatanyagot. Ebben mintegy 600 kőszegi termőhelyű bogár van felsorolva.

Kuthy Dezső a magyar faunakatalógusban 127 fajt említ kőszegi termőhellyel. Ezen adatok legnagyobb része Pável János múzeumi preparátor gyűjtése révén került be a katalógusba.

Vángel Jenő: „Adatok Magyarország rovarfaunájához" c. munkájában, mely a Rovartani Lapok hasábjain jelent meg, 30 kőszegi fajt találunk.

Csiki Ernő: „Magyarország bogárfaunájá"-ban csak egy fajt említ Kőszeg lelőhellyel. (*Carabus arvensis* Hrbst.)

Ez az egész irodalom, amely a hegység bogárfaunájával foglalkozik. Ilyen kevés adat alapján az állatföldrajzi meggondolások nagyon bizonytalan eredményre vezettek volna. Épen ezért a terület faunisztikai felkutatására Dr. Dudich Endre, a Pázmány Péter Tudományegyetem Állatrendszertani Intézetének igazgatója két ízben rendezett Kőszegre intézeti faunakutató kirándulást, melyen az intézeti segédtanerők és a haladottabb hallgatók vettek

részt. Először 1936 május 19—23-ig, másodszor szeptember 24—28-ig voltunk a kőszegi hegyekben.

A kétszer háromnapos gyűjtőút eredménye meglepően jónak bizonyult. Bogárgyűjtés eredményeképen kb. 3000 példányban 800 faj került elő annak ellenére, hogy az időjárás mindkét alkalommal nagyon kedvezőtlen volt. Ez a nagy faj- és példányszám bizonyítja a fauna feltűnő gazdagságát.

Gyűjtési területeink a következők voltak: Stájer patak völgye, Áradó patak (Gössbach) völgye, Hármashatár, Kendig, Irottkő, Velemi gesztenyés, Bozsoki rétek. — Elsősorban a fenyő- és a bükkerdők fajait gyűjtöttük be, a tölgyrégióból és a lapályról nagyon hiányosak a gyüjteseink.

A kiránduláson mindenki gyüjtött ugyan bogarakat, de az én feladatom *különlegesen* a bogárgyüjtés volt. A gyüjtött anyagot a gyüjtő személyére való tekintet nélkül egyesítettük. A feldolgozás után az állatok a Nemzeti Múzeum Állattárába, a Kőszegi Múzeumba és az Állatrendszertani Intézet gyüjteményébe kerültek.

Hálás köszönetemet fejezem ki Székessy Vilmos dr. m. n. múzeumi őr úrnak, aki lehetővé tette számomra a Magy. Nemzeti Múzeum bogárgyüjteményének használatát és a nehezebb fajok meghatározásában segítségemre volt; továbbá Hajóss József úrnak, aki az orrmányosokat meghatározta.

Az alábbi felsorolás a következő adatok összegezéséből állott elő:

(1). A budapesti egyetemi Állatrendszertani Intézet két gyüjtőkirándulásának anyaga.

(2). A Kőszegi Múzeum gyüjteményének általam felülvizsgált adatai.

E gyüjtemény törzsét (1119 darab meghatározott és 340 meghatározatlan bogarat, továbbá 451 darab lepkét) venebi Végh Gyula iparművészeti múzeumi főigazgató gyüjtötte össze bozsoki nyaralásai alatt és ajándékozta 1933-ban a múzeumnak. Azok a fajok, amelyekkel a múzeum vezetője Visnya Aladár dr. szaporította a gyüjteményt, a 2-es mellé tett csillaggal (2*) vannak megkülömböztetve a tözsanyagtól.

(3). Székessy Vilmos dr. a M. N. Múzeum segédőrének gyüjtése.

Székessy dr. 1936 nyarán, még pedig július végén és augusztus elején gyüjtött a kőszegi hegységben. A gyüjtött anyag átengedését hálásan köszönöm.

(4). Fábián Gyula egy. hallgató gyüjtése a mult évi nyári szünetben.

(5). A Faunakatalogus adatai.

(6). Vángel Jenő adatai.

(7). Freh Afonz adatai, a kétes fajok és a 164. lapon említettek kivételével.

Jegyzékünk 1389 fajt tartalmaz. Ezek közül néhányra már eleve fel szeretném hívni a figyelmet.

A rendelkezésemre álló irodalmi adatok alapján *a magyar faunára újaknak bizonyultak a következők:*

Hydraena polita Kiesw.
Micrelus ericae Gyll. (a genusz is új!)
Carabus irregularis var. *cephalotes* Sok.
Epicometis hirta ab. *senicula* Mén.
Helodes marginata ab. *nimbata* Panz.
Cryptocephalus coryli ab. *Benoiti* Pic.
Cryptocephalus marginatus ab. *terminatus* Germ.
Phytodecta quinquepunctata ab. *nigriventris* Pen.
Melasoma aenea ab. *violacea* Ol.
Bruchidius pusillus ab. *seminarius* Baudi.
Phytonomus nigrirostris ab. *Stierlieni* Cap.
Phyllobius glaucus ab. *atrovirens* Gyll.
Phyllobius glaucus ab. *nigrofemoratus* Gabr.
Phyllobius glaucus ab. *densatus* Schilsky.
Tychius quinquepunctatus ab. *connexus* Rtt.
Nanophyes marmoratus ab. *angustipennis* Bach.

Mint ritkaságokat, vagy érdekességeket a következőket tartom érdemesnek a megemlítésre:

Carabus irregularis var. *cephalotes*. (Nyugatra, vagy északra nyúló völgyekben, korhadt bükkfában található. A mi példányaink a tipusos *irregularis*-tól eltérnek. Hasonlítanak ugyan a Velebitben előforduló var. *bucephalus*-hoz, de sokkal közelebb állnak az Ausztriában előforduló var. *cephalotes*-hez.)

Staphylinus parumtomentosus. (Ezt a fajt a *S. caesareus*-szal tévesztik össze. Az utóbbitól főleg abban különbözik, a pofákon nincs aranysárga szőrözet. A *caesareus*-szal együtt mindenütt előfordul.)

Stenus fuscicornis. (Magyarországból csak Erdélyből mutatta ki Petri.)

Necrophilus subterraneus. (Ez a ritka dögbogár előszeretettel fogyasztja a csigákat. Csigaházakban található. Csigák gyüjtésekor lehet hozzájutni. Hazánkból eddig csak a Kárpátokból és Budapestről volt ismeretes. Budapestre az áradó Duna hozhatta magával.)

Hydraena polita. — *H. pygmaea.* (Igen ritkák.)

Coccinella hieroglyphica.

Byrrhus gigas. (Vén bükkfák kérgét borító mohán él.)

Mordella perlata. (Ez az igen ritka faj 1 példányban került elő a kopogtatóból.)

Laena viennensis. (A Kőszegi hegységben nem nagyon ritka. Rostálásból, fatönk alól s az úton szabadon szaladgálva is kerültek elő példányai.)

Deroplia Genei. (Ez az igen ritka mediterrán faj a velemi gesztenyésben került elő 1 példányban.)

Liosoma concinnum. — L. *oblongulum.* (Rostálásból kerültek elő.)

Rhytidosoma fallax.

Ceutorrhynchus sulcatus. (Ez az igen ritka déli elem ugyancsak rostálásból került elő.)

Cimberis attelaboides.

Cryphalus piceae.

Freh Alfonz adatai között vannak olyanok, melyek előfordulása mai tudásunk és ismereteink szerint a kőszegi hegyekben lehetetlen. Ezek a következők:

Carabus Ullrichi fastuosus Pall. (Erdélyben él.)

Carabus cancellatus emarginatus Duft. (Nálunk csak a tengerparton él.)

Apotomus rufus Rossi. (Ugyancsak a tengerparton él.)

Dytiscus punctulatus F. (Dalmáciában fordul elő.)

Amphicoma Lasserei Germ. (Görögország a hazája.)

Rhyzotrogus maculicollis Villa. (Tirolban fordul elő.)

Olocrates gibbus F. (A Földközi tenger nyugati partvidékein él.)

Ezek után rátérek a kőszegi hegyekben idáig talált bogarak felsorolására. (Nomenklatura a Winkler—Wagner-féle palaearktikus bogárkatalógus és a Reitter „Fauna Germanicá"-ja szerint. A családok nevei után szegletes zárójelben [] álló számok az illető családból felsorolt fajok számát jelzik, míg a fajnevek után zárójelben álló számok vagy számcsoportok az illető adat eredetére utalnak.)

Enumeratio colepterorum in montibus Ginsiensibus adhuc collectorum.

1. Fam: *Cicindelidae.* — (Cingolányok) — [6]

Cicindela campestris **L.** (2,7)
C. silvicola **Latr.** (1,2,3,7)
C. hybrida **L.** (2,7)
C. litterata var. viennensis **Schrk.** (7)
C. litoralis **F.** (7)
C. germanica **L.** (2,7)

2. Fam: *Carabidae.* — (Futóbogarak) — [155]

Calosoma inquisitor **L.** (2,7)
C. sycophanta **L.** (2,7)
Carabus coriaceus **L.** (1,2,3,7)
C. violaceus obliquus **Thoms.** (1,5,7)
C. catenulatus **Scop.** (2,3,5)
C. intricatus **L.** (1,2,3)
C. irregularis var. cephalotes **Sok.** (1)
C. auronitens **F.** (1,2,7)
C. variolosus **F.** (1,2,7)
C. granulatus **L.** (2)
C. cancellatus **Ill.** (2,3,7)
C. Ullrichi **Germ.** (2,7)
C. arvensis **Hrbst.** (1)
C. arv. ab. Schrikelli **Dej.** (1)
C. monilis Scheidleri **P.** (1,2,7)
C. nemoralis **Müll.** (1,2,7)
C. glabratus **Pyk.** (2,3,4)
C. hortensis **L.** (7 és dr. Pongrácz)
C. Linnaei **Pz.** (1)
C. convexus **F.** (1,2,3,7)
Cychrus attenuatus **F.** (1,2,7)
Leistus rufomarginatus **Duft.** (1,2,7)
L. ferrugineus **L.** (1,2,7)
L. rufescens **L.** (7)
L. piceus **Fröl.** (7)
Nebria picicornis **F.** (7)
N. Jockischi **Strm.** (7)
N. brevicollis **F.** (1,2,3)
Notiophilus aquaticus **L.** (7)
N. palustris **Duft.** (1,2,7)
N. rufipes **Curt.** (1)
N. biguttatus **F.** (1,7)
Omophron limbatum **F.** (7)
Blethisa multipunctata **Bon.** (7)
Elaphrus riparius **L.** (2,7)
E. aureus **Müll.** (7)
E. Ullrichi **W.** (7)
Clivina fossor **L.** (1,7)
Broscus cephalotes **L.** (2*,7)
Asaphidion flavipes **L.** (2)
Bembidion lampros **Hrbst.** (1)
B. punctulatum **Drap.** (5,7)
B. fluviatile **Dej.** (7)
B. ustulatum **L.** (2)
B. decorum **Pnz.** (2)
B. nitidulum **Marsh.** (1)
B. monticola **Strm.** (7)
B. quadriguttatum **F.** (1,2)
B. quadrimaculatum **L** (7)
B. Schüppeli **Dej.** (7)
B. articulatum **Gyll.** (2)
B. biguttatum **F.** (7)
Tachyta nana **Gyll.** (1)
Trechus palpalis **Dej.** (1)
T. quadristriatus **Schrk.** (1,2*)
Patrobus excavatus **Pyk.** (1)
Agonum ruficorne **Goez.** (2,7)
A. obscurum **Hrbst.** (7)
A. scrobiculatum **F.** (1,7)
A. assimile **Pyk.** (1,2)
A. sexpunctatum **L.** (1,2,7)
A, viridicupreum **Goez.** (7)
A. marginatum **L.** (7)
A. Mülleri **Hrbst.** (7)
A. viduum **Pz.** (3)
A. v. var. moestum **Duft.** (1, 2)
A. fuliginosum **Pz.** (7)
A. gracilis **Gyll.** (1)
A. dorsale **Pont.** (1,2,7)
Dolichus halensis **Schall.** (6)
D. h. ab. flavicornis **F.** (7)
Calathus fuscipes **Goez.** (2)

C. erratus **Schalb.** (6)
C. melanocephalus **L.** (2)
Sphodrus leucophthalmus **L.** (7)
Poecilus marginalis **Dej.** (2)
P. lepidus **Leske** (2,3)
P. cupreus **L.** (3)
Pterostichus macer **Marsh.** (2)
P. oblongopunctatus **F.** (1,2,3)
P. niger **Schall.** (2,3)
P. vulgaris **L.** (2,7)
P. nigrita **F.** (1)
P. interstinctus **Strm.** (1)
P. unctulatus **Duft.** (1)
P. subsinuatus **Dej.** (1)
P. aethiops **Pz.** (1,7)
P. metallicus **F.** (1,2,3)
P. melas **Creuz.** (1) [(1,4)
P. fasciatopunctatus **Creutz.**
Abax ater **Vill.** (1,2,3)
A. parallelus **Duft.** (3)
A. ovalis **Duft.** (1)
A. carinatus **Duft.** (2)
Molops elatus **F.** (1,2)
M. ovipennis **Chd.** (1)
Amara fulvipes **Serv.** (7)
A. ovata **F.** (7)
A. montivaga **Strm.** (3)
A. nitida **Strm.** (5)
A. communis **Pz.** (2)
A. curta **Dej.** (1)
A. aenea **Deg.** (2,*6)
A. equestris **Duft.** (3)
A. municipalis **Dft.** (1)
A. erratica **Dft.** (3)
A. consularis **Dft.** (5)
Zabrus tenebrioides **Goez.** (7)
Ophonus brevicollis **Serv.** (7)
O. cordatus **Dft.** (7)
O. pubescens **Müll.** (1,2,3,7)
O. griseus **Pz.** (6)
Harpalus aeneus **F.** (2,7) [(1)
H. ae. ab. semipunctatus **Dej.**
H. ae. ab. confusus **Dej.** (7)
H. distinguendus **Duft.** (2)
H. smaragdinus **Duft.** (2)
H. rubripes **Dft.** (7)
H. quadripunctatus **Dej.** (1)
H. luteicornis **Dft.** (1,7)
H. melancholicus **Dej.** (7)
H. dimidiatus **Rossi.** (1,7)
H. autumnalis **Duft.** (7)
H. serripes **Quens.** (1,7)
H. tardus **Pz.** (1)
H. picipennis **Duft.** (5)
H. scaritides **Strm.** (7)
Anisodactylus nemorivagus **Duft.** (1)
Diachromus germanus **L.** (2,7)
Stenolophus teutonus **Schrk.** (2)
Acupalpus meridianus **L.** (1)
Bradycellus collaris **Pyk.** (2) [(5)
Amblystomus metallescens **Dej.**
Badister unipustulatus **Bon.** (2)
Licinus Hoffmannseggi **Pz.** (1)
Chlaenius nitidulus **Schrk.** (2)
Ch. nigricornis ab. melanicornis **Dej.** (2,7)
Callistus lunatus **F.** (2,7)
Panagaeus bipustulatus **F.** (2)
Lebia crux minor **L.** (2,7)
L. cr. m. ab. scutellata **Letzn.** (2)
L. chlorocephala **Hoffm.** (2)
Metabletus truncatellus **L.** (1)
Microlestes maurus **Strm.** (1)
Dromius agilis **F.** (7)
D. 4-maculatus **L.** (2*)
D. linearis **Ol.** (4)
D. nigriventris **Thoms.** (1,2)
Demetrias monostigma **Sam.** (1)
D. atricapillus **L.** (2)
Cymindis humeralis **Fourc.** (1)
C. axillaris **F.** (3)
Brachynus crepitans **L.** (2,7)
B. explodens **Duft.** (2,7)
Aptinus bombarda **Ill.** (1, 7)

3. Fam: *Haliplidae.* — (Úszóbogarak) — [2]

Haliplus fulvus **F.** (2)
H. ruficollis **Deg.** (1,2*)

4. Fam: *Dytiscidae.* — (Csíkbogarak) — [25]

Coelambus confluens **F.** (5)
Hydroporus planus **F.** (1,3)
H. pubescens **Gyll.** (7)
Laccophilus variegatus **Strm.** (7)
Agabus guttatus **Pyk.** (7)
A. biguttatus **Ol.** (1)
A. bipustulatus **L.** (1,3,7)
A. Solieri **Aub.** (7)
A. nebulosus **Forst.** (2)
A. femoralis **Pyk.** (7)
Platambus maculatus **L.** (7)
Ilybius ater **Deg.** (2)
I. obscurus **Marsh.** (7)
I. fuliginosus **F.** (7)
Rhantus notatus **F.** (7)
Colymbetes striatus **L.** (7)
C. fuscus **L.** (7) [(5)
Hydaticus transversalis **Pont.**
Graphoderes austriacus **L.** (2,7)
Acilius sulcatus **L.** (2,7)
Dytiscus marginalis **L.** (2)
D. m. var. conformis **Kze.** (2)
D. dimidiatus **Bergs.** (2,7)
D. circumcinctus **Ahr.** (7) [(6)
Cybister laterimarginalis **Deg.**

5. Fam: *Gyrinidae.* — (Keringőbogarak) — [1]

Cyrinus nator **L.** (2,7)

6. Fam: *Staphylinidae.* — (Kurtaszárnyúbogarak) — [110]

Oxypoda lividipennis **Steph.** (2)
Aleochara curtula **Goez.** (3)
A. ruficornis **Grav.** (5)
Astilbus canaliculatus **F.** (7)
Homoeusa acuminata **Märk.** (2)
Atheta gagatina **Baudi.** (5)
A. marcida **Er.** (5)
Myrmedonia funesta **Grav.** (2*)
Falagria sulcata **Pyk.** (7)
F. sulcatula **Grav.** (7)
Cardiola obscura **Grav.** (7)
Autalia impressa **Ol.** (1)
Bolitochara lucida **Grav.** (1)
Gyrophaena nana **Pyk.** (1)
G. bihamata **Thoms.** (3)
Habrocerus capillaricornis **Grav.** (1)
Tachinus flavipes **F.** (5)
T. rufipes **Deg.** (7)
T. fimetarius **Grav.** (1)
Tachyporus hypnorum **F.** (1)
T. nitidulus **F.** (1)
Conosoma pubescens **Pyk.** (1)
Bolitobius lunulatus **L.** (1)
B. trimaculatus **Pyk.** (1)
B. tr. ab. flavicollis **Hoch.** (1)
Mycetophorus Märkeli **Kr.** (5)
M. longicornis **Mäkl.** (1)
M. Baudueri **Rey.** (1)
M. forticornis **Fauv.** (1)
Hypocyptus longicornis **Pyk.** (5)
Quedius ochripennis **Mén.** (1)
Qu. mesomelinus **Marsh.** (1)
Qu. cinctus **Pyk.** (1)
Qu. fuliginosus **Grav.** (1)
Qu. paradisianus **Heer.** (1)
Qu. boops **Grav.** (1)
Emus hirtus **L.** (5,7)
Creophilus maxillosus **L.** (6,7)
Staphylinus pubescens **Deg.** (7)
S. chloropterus **Pz.** (5)
S. chalcocephalus **F.** (3,5)
S. fossor **Scop.** (1,5)
S. caesareus **Cdh.** (1,2,7)
S. parumtomentosus **Stein.** (1)
S. erythropterus **L.** (7)
S. olens **Müll.** (2*,3)
S. curtipennis **Motsch.** (1,7)
S. fuscatus **Grav.** (7)
S. fulvipennis **Er.** (2,7)
S. similis **F.** (1)
Philonthus cyanipennis **L.** (2)
Ph. atratus **Grav.** (7)
Ph. debilis **Grav.** (1)
Ph. fimetarius **Grav.** (1)
Ph. splendidulus **Grav.** (1)

Ph. decorus **Grav.** (1)
Ph. fuscipennis **Mannh.** (1)
Ph. lepidus **Grav.** (1)
Ph. fulvipes **F.** (2)
Othius brevipennis **Kr.** (1)
O. punctulatus **Goez.** (1)
Baptolinus affinis **Pyk.** (1)
Xantholinus tricolor. **F.** (1)
X. punctulus **Pyk.** (1)
Lathrobium testaceum **Kr.** (5)
L. brunnipes **F.** (1)
L. elongatum **L.** (2)
Medon brunneus **Er.** (1)
M. melanocephalus **F.** (1,2)
Stilicus rufipes **Germ.** (2)
Astenus filiformis **Latr.** (2)
Paederus Baudii **Fairm.** (1,5)
P. brevipennis **Lac.** (7)
P. littoralis **Grav.** (1,7)
P. riparius **L.** (2)
P. fuscipes **Curt.** (1,7)
P. caligatus **Er.** (1)
P. ruficollis **F.** (2)
Dianous coerulescens **Gyll.** (1)
Stenus aterrimus **Er.** (5)
S. carbonarius **Gyll.** (1)
S. fuscicornis **Er.** (1)
S. Erichsoni **Rye.** (1)
Oxyporus rufus **L.** (2,7)
Oxytelus rugosus **F.** (2)
O. sculptus **Grav.** (3)
O. inustus **Grav.** (1,3,5)
O. sculpturatus **Grav.** (1)
Deleaster dichrous **Grav.** (2)
Anthophagus bicornis **Bloc.** (7)
A. abbreviatus **F.** (1)
A. spectabilis **Heer.** (7)
Lesteva punctata **Er.** (1)
L. longelythrata **Goez.** (1)
L. lo. ab. maura **Er.** (1)
Olophrum puncticolle **Epp.** (6)
Lathrimaeum atrocephalum **Gyll.** (1)
Amphicroum canaliculatum **Er.** (1)
Omalium pusillum **Grav.** (1)
O. rivulare **Pyk.** (1)
O. caesum **Grav.** (1)
Xylodromus testaceus **Er.** (1)
Phyllodrepa floralis **Pyk.** (1)
Ph. nigra **Grav.** (1)
Anthobium signatum **Märk.** (1)
A. limbatum **Er.** (1)
A. minutum **F.** (1)
A. sorbi **Gyll.** (2)
Proteinus brachypterus **F.** (1)
P. atomarius **Er.** (1)

7. Fam: *Pselaphidae.* — (Törpebogarak) — [6]

Trimium brevicorne **Reichb.** (1)
Euplectus piceus **Motsch.** (1)
Bythinus nodicornis **Aub.** (1)
B. crassicornis **Motsch.** (1)
B. securiger **Reichb.** (2)
B. Stussineri **Rtt.** (1)

8. Fam: *Scydmaenidae.* — (Hangyabogarak) — [9]

Cephennium carnicum **Rtt.** (1)
C. carpathicum **Rtt.** (1)
Neuraphes elongatulus **Müll., Kunz.** (1)
Stenichus Godarti **Latr.** (1)
S. scutellaris **Müll.** (1)
Euconus hirticollis **Ill.** (1)
E. Wetterhali **Gyll.** (2)
E. oblongus **Strm.** (1)
E. pubicollis **Müll.** (1)

9. Fam: *Silphidae.* — (Dögbogarak) — [25]

Choleva cisteloides **Fröl.** (2)
Nargus badius **Strm.** (1)
N. Wilkini **Spenc.** (1)
Catops picipes **F.** (1)
C. fumatus **Spenc.** (2)
C. tristis **Pz.** (1)
Ptomophagus subvillosus **Goez.** (2)

Necrophorus germanicus **L.** (2,7)
N. humator **Goez.** (2,7)
N. interruptus **Steph.** (2,3,7)
N. investigator **Zetts.** (2,7)
N. vespilloides **Hrbst.** (1,2)
N. vespillo **L.** (2,7)
Necrodes littoralis **L.** (5, 7.)
Thanatophilus sinuatus **F.** (2)
Th. rugosus **L.** (2,7)
Aclypaea undata **Müll.** (5)
Xylodrepa 4-punctata **Schreb.** (1,2,3,7)
Oceoptoma thoracicum **L.** (2,7)
Silpha carinata **Hrbst.** (1,2)
S. obscura **L.** (1,2,3,7)
S. granulata **Thunb.** (7)
Ablattaria laevigata **F.** (6,7)
Phosphuga atrata **L.** (1,2,3)
Necrophilus subterraneus **Dahl.** (1,2)

10. Fam: *Liodidae.* — [7]

Anisotoma humeralis **Kug.** (1)
A. glabra **Kug.** (1)
A. castanea **Hrbst.** (1)
Amphicyllis globus **F.** (1)
Agathidium nigripenne **Kug.** (1)
A. seminulum **L.** (1)
A. plagiatum **Gyll.** (5)

11. Fam: *Corylophidae.* — [2]

Sacium pusillum **Gyll.** (1)
Orthoperus punctatus **Wankow.** (1)

12. Fam: *Trichopterygidae.* — (Pillásszárnyúbogarak) — [1]

Acrotrichis thoracica **Waltl.** (1)

13. Fam: *Scaphidiidae.* — Csónakhátúbogarak) — [4]

Scaphidium 4-maculatum **L.** (1,2,3,7)
Scaphium immaculatum **Ol.** (7)
Scaphosoma agaricinum **L.** (1,2)
S. assimile **Er.** (1)

14. Fam: *Histeridae.* — (Sutabogarak) — [17]

Platysoma frontale **Pyk.** (1)
P. compressum **Hrbst.** (1,2)
P. oblongum **F.** (1)
Hister inaequalis **Ol.** (7)
H. 4-maculatus **L.** (7)
H. unicolor **L.** (2,7)
H. cadaverinus **Hoffm.** (2,7)
H. 4-notatus **Scrb.** (7)
H. sinuatus **Ill.** (2)
H. corvinus **Germ.** (2)
Paromalus parallelepipedus **Hrbst.** (1)
Saprinus aeneus **F.** (3)
S. semistriatus **Scrb.** (2)
S. rufipes **Pyk.** (2)
Abraeus granulum **Er.** (1)
A. globosus **Hoffm.** (5)
Acritus minutus **Hrbst.** (1)

15. Fam: *Lucanidae.* — (Szarvasbogarak) — [5]

Lucanus cervus **L.** (2,3,7)
Dorcus parallelepipedus **L.** (1,2,3,7)
Systenocerus caraboides **L.** (1,2)
S. c. ab. rufipes **Hrbst.** (2)
Synodendron cylindricum **L.** (3)

16. Fam: *Scarabaeidae.* — (Lemezescsápú bogarak) — [68]

Gymnopleurus Mopsus **Pall.** (7)
G. cantharus **Er.** (7)
Copris lunaris **L.** (2,7)
Onthophagus taurus **Schreb.** (3,7)
O. verticicornis **Laich.** (7.)
O. austriacus **Pz.** (7)
O. vacca **L.** (7)
O. coenobita **Hrbst.** (3)
O. fracticornis **Preyssl.** (1,3,7)
O. nuchicornis **L.** (7)
O. furcatus **F.** (7)
O. ovatus **L.** (1,2,3,7)
Caccobius Schreberi **L.** (7)
Aphodius erraticus **L.** (7)
A. fossor **L.** (7)
A. fimetarius **L.** (1,2,3,7)
A. putridus **Hrbst.** (7)
A. merdarius **F.** (7)
A. inquinatus **F.** (2)
A. prodromus **Brahm.** (2,7)
A. thermicola **Er.** (7)
A. maculatus **Strm.** (7)
A. luridus **F.** (7)
A. l. ab. gagates **Müll.** (1)
Oxyomus sylvestris **Scop.** (2,7)
Trox sabulosus **L.** (5)
Bolboceras unicorne **Schrk.** (7)
Odontaeus armiger **Scop.** (2,7)
Geotrupes stercorarius **L.** (3,7)
G. spiniger **Marsh.** (1)
G. sylvaticus **Pz.** (1,2,3,7)
G. vernalis **L.** (1,2,3,7)
G. v. var. autumnalis **Er.** (1,2,3)
Lethrus apterus **Laxm.** (7)
Pentodon idiota **Hrbst.** (6)
Oryctes nasicornis Holdhausi **Minck.** (2,7)
Rhizotrogus aestivus **Ol.** (2,7)
Rh. solstitialis **L.** (2,7)
Rh. assimilis **Hbst.** (7)
Polyphilla fullo **L.** (7)
Melolontha melolontha **L.** (1,2,7)
M. m. ab. femoralis **Kr.** (1)
Maladera holoseriea **Scop.** (2)
Homaloplia ruricola **F.** (2,7)
Anomala aurata **F.** (2)
A. vitis **F.** (2)
Phyllopertha horticola **L.** 1,7)
Anisoplia tempestiva **Er.** (2)
A. austriaca **Hrbst.** (2*,7)
A. lata **Er.** (6)
A. cyathigera **Scop.** (2,7)
Hoplia praticola **Dft.** (2)
H. farinosa **L.** (7)
Oxythirea funesta **Poda** (2,7)
Epicometis hirta **Poda** (1,7)
E. h. ab. senicula **Mén.** (2)
Cetonia aurata **L.** (1,2,3,7)
C. a. ab. piligera **Muls.** (1)
Potosia marmorata **F.** (2,7)
P. speciosissima **Scop.** (2,5.7)
P. cuprea **F.** (2,7)
P. metallica **F.** (7)
P. hungarica **Hrbst.** (2,5,7)
Valgus hemipterus **L.** (1,2,7)
Osmoderma eremita Scop. (2,5,7)
Gnorimus nobilis **L.** (2)
G. variabilis **L.** (2,3,5,7)
Trichius fasciatus **L.** (2,7)

17. Fam: *Hydrophilidae.* — (Csíborfélék) — [17]

Hydrous piceus **L.** (7)
Hydrophilus caraboides **L.** (2,7)
H. flavipes **Stev.** (2)
Limnoxenus oblongus **Hbst.** (2)
Helochares griseus **F.** (2)
Anacaena globulus **Pyk.** (1)
Laccobius minutus **L.** (2) [(1)
Limnebius truncatellus **Thunb.**
Berosus luridus **L.** (2)
Cercyon pygmaeus **Ill.** (3)
Megasternum boletophagum **Mrsh.** (1)
Helophorus nivalis **Giraud.** (1)
H. aquaticus **L.** (2)
Hydraena polita **Kiesw.** (1)
H. riparia **Kug.** (1)
H. gracilis **Germ.** (1,3)
H. pygmaea **Waterh.** (1)

18. Fam: *Dryopidae.* — (Karmosbogarak) — [6]

Latelmis Perrisi **Dft.** (1)
Helmis Latreillei **Bed.** (1)
H. Maugei var. aenea **Müll.** (1)
H. M. var. Megerlei **Dft.** (1)
Dryops Ernesti **Goz.** (2)
D. auriculatus **Geoffr.** (2)

19. Fam: *Byturidae.* — (Málnabogarak) — [1]

Byturus fumatus **F.** (1)

20. Fam: *Ostomidae.* — [2]

Trogosita coerulea **Ol.** (5)
Thymalus limbatus **F.** (1)

21. Fam: *Nitidulidae.* (Fénybogarak) — [23]

Brachypterus urticae **F.** (1)
Epuraea depressa **Gyll.** (1)
E. deleta **Er.** (1)
E. neglecta **Heer.** (1)
E. longula **Er.** (3)
E. florea **Er.** (1)
Soronia grisea **L.** (2)
Meligethes hebes **Er.** (1)
M. subaeneus **Strm.** (1)
M. aeneus **F.** (1,3)
M. symphiti **Heer.** (1,3)
M. corvinus **Er.** (1)
M. maurus **Strm.** (1)
M. ovatus **Strm.** (1)
M. ochropus **Strm.** (1)
M. pedicularius **Gyll.** (1)
M. assimilis **Strm.** (1)
M. lepidii **Mill.** (1)
Pocadius ferrugineus **F.** (2)
Cychramus luteus **F.** (1) [(1)
Glischrochilus 4-pustulatus **L.**
Rizophagus dispar **Pyk.** (1)
R. depressus F. (2*)

22. Fam: *Cucujidae.* — (Kéregbogarak) — [3]

Cucujus cinnabarinus **Scop.** (4)
Hololepta plana **L.** (1)
Silvanus unidentatus **Ol.** (1)

23. Fam: *Cryptophagidae.* — [9]

Antherophagus pallens **Ol.** (2)
Cryptophagus pallidus **Strm.** (1)
C. lycoperdi **Hrbst.** (1)
C. badius **Strm.** (1)
Atomaria umbrina **Gyll.** (1)
A. nigriventris **Steph.** (1)
A. fuscata **Schönh.** (1)
A. atricapilla **Steph.** (1)
A. pusilla **Schönh.** (1)

24. Fam: *Erotylidae.* — [7]

Dacne rufifrons **F.** (1,7)
D. bipustulata **Thunb.** (1,7)
Combocerus glaber **Schall.** (7)
Triplax aenea **Schall.** (2,5)
T. russica **L.** (2)
T. rufipes **F.** (2)
Tritoma bipustulata **F.** (1)

25. Fam: *Phalacridae.* — [4]

Phalacrus grossus **Er.** (1,3)
Ph. fimetarius **F.** (1)
Olibrus corticalis **Pz.** (1)
O. liquidus **Er.** (1)

26. Fam: *Lathridiidae.* — [5]

Dasycerus sulcatus **Brongn.** (1,5)
Lathridius alternans **Mannh.** (1)
L. angusticollis **Gyll.** (1)
Enicmus transversus **Oliv.** (1)
Cortodere elongata **Curt.** (1)

27. Fam: *Mycetophagidae.* — (Gombafalók) — [4]

Triphyllus bicolor **F.** (1)
Litargus connexus **Fourc.** (1)
Mycetophagus atomarius **F.** (1)
M. 4-pustulatus **L.** (1)

28. Fam: *Sphindidae.* — [1]

Aspidiphorus orbiculatus **Gyll.** (1)

29. Fam: *Lyctidae.* — (Szijjacsbogarak) — [1]

Lyctus linearis **Hrbst.** (2)

30. Fam: *Cisidae.* — (Fagombabogarak) — [6]

Cis glabratus **Mell.** (3)
C. boleti **F.** (1,2,3)
C. comptus **Gyll.** (1,2*)
C. fissicollis **Mell.** (1)
Ennearthron affine **Mell.** (1)
Octotemnus glabricul. **Gyll.** (1)

31. Fam: *Colydiidae.* — [6]

Coxelus pictus **Strm.** (1)
Ditoma crenata **F.** (1)
Colydium elongatum **F.** (1)
C. filiforme **F.** (1)
Cerylon histeroides **F.** (1)
C. deplanatum **Gyll.** (1)

32. Fam: *Endomychidae.* — (Gombalakóbogarak) — [3]

Mycetina cruciata **Schall.** (1)
Endomychus coccineus **L.** (1,2,7)
Mycetaena hirta **Marsh.** (7)

33. Fam: *Coccinellidae.* — (Katicabogarak) — [46]

Subcoccinella 24-punctata **L.** (1)
S. 24-p. ab. 4-nonata **F.** (2*)
Cynegetis impunctata **L.** (1,3)
Hyppodamia 7-macul. **Deg.** (7)
Adonia variegata ab. carpini **Fourc.** (2)
Anisosticta 19-punctata **L.** (7)
Adalia obliterata **L.** (1)
A. ob. ab. livida **Deg.** (4)
A. ob. ab. 6-notata **Thunb.** (1,3)
A. bipunctata **L.** (2)
A. bp. ab. 6-pustulata **L.** (2)
A. bp. ab. 4-maculata **Scop.** (2)
Coccinella 7-punctata **L.** (1,2)
C. 5-punctata **Muls.** (1,3)
C. hieroglyphica **L.** (4) [(1)
C. 10-punctata ab. lutea **Rossi.**
C. 10-p. ab. humer. **Schall.** (2)
C. conglobata **L.** (1,7)
C. cg. ab. impustulata **L.** (7)
C. 14-pustulata **L.** (1,3) [(1,7)
Paramysia oblongoguttata **L.**
Anatis ocellata **L.** (1,2,3)
Halyzia sedecimguttata **L.** (1)
H. 12-guttata **Poda** (1)
H. 14-guttata **L.** (1,7)
H. 20-guttata **L.** (2)
H. 20-g. ab. tigrina **L.** (2,7)
H. 22-punctata **L.** (1,7)
H. 14-punctata **L.** (1)
H. 14-p. ab. conglomerata **F.** (1)
H. 14-p. ab.leopardina **Wse.** (1,3)
Chilocorus bipustutatus **L.** (1)
Ch. renipustulatus **Scrb.** (1)
Exochomus 4-pustulatus **L.** (2,7)

Platynaspis luteorubra **Gz.** (1,7)
Hyperaspis reppensis **Hrbs.** (4)
H. campestris **Hrbst.** (1)
Coccidula rufa **Hrbst.** (1)
Scymnus haemorrhoidalis **Hrbst.** (1)
S. auritus **Thunb.** (1)
S. suturalis **Thunb.** (1)
S. abietis **Pyk.** (1,7)
S. rubromaculatus **Goez.** (3)
S. frontalis ab. 4-pustulatus **Hrbst.** (1)
S. bipunctatus **Kug.** (1)
S. Redtenbacheri **Muls.** (1)

34. Fam: *Dermestidae.* — (Szalonnabogarak) — [8]

Dermestes murinus **L.** (2,7)
D. lardarius **L.** (2,7)
D. fuliginosus **Rossi.** (1)
Attagenus pellio **L.** (2,7)
A. piceus **Ol.** (2*)
A. vigintiguttatus **F.** (7)
Anthrenus scrophulariae **L.** (1)
A. verbasci L. (1)

35. Fam: *Byrrhidae.* — (Labdacsbogarak) — [11]

Syncalypta paleata **Er.** (1)
Byrrhus gigas **F.** (1,2,5)
B. ornatus **Pz.** (7)
B. picipes **Dft.** (7)
B. luniger **Germ.** (1,7)
B. fasciatus **F.** (1)
B. pilula **L.** (1)
B. pustulatus **Forst.** (1,5)
Cytilus sericeus **Forst.** (2)
Pedilophorus auratus **Dft.** (1)
Curimus hispidus **Er.** (5)

36. Fam: *Buprestidae.* — (Pompabogarak) — [35]

Chalcophora mariana **Lap.** (2,4,5,7)
Perotis lugubris **F.** (7)
Dicerca alni **Fisch.** (2,7)
D. berolinensis **Hrbst.** (7)
D. furcata **Thunb.** (5)
Poecilonota variolosa **Pyk.** (5,7)
Buprestis splendida **Pyk.** (7)
B. rustica **L.** (7)
B. novemmaculata **L.** (7)
Eurythyrea scutellaris **Ol.** (7)
Melanophila acuminata **Deg.** (7)
Anthaxia hungarica **Scop.** (7)
A. candens **Pz.** (7)
A. salicis **F.** (2,7)
A. fulgurans **Schrk.** (7)
A. nitidula **L.** (1)
A. n. ab. signaticollis **Kryn.** (6)
A. 4-punctata **L.** (1,7)
A. 4-p. ab. Godeti **Lap.** (1)
Ptosima 11-maculata **Hbst.** (2,7)
Acmaeodera flavofasciata **Pill.** (7)
Sphaenoptera antiqua **Ill.** (7)
Chrysobothris chrysost. **L.** (7)
Ch. affinis **Esch.** (1,2,3)
Coraebus fasciatus **Vill.** (2)
C. undatus **F.** (7)
C. elatus **F.** (5)
Agrilus biguttatus **F.** (2,7)
A. viridis **L.** (2)
A. v. ab. fagi **Ratz.** (1)
A. elongatus ab. cyaneus **Rossi.** (1)
A. laticornis **Ill.** (1)
A. derasofasciatus **Lac.** (5)
A. hyperici **Crtz.** (2,4)
Tachys minuta **L.** (1)

37. Fam: *Trixagidae.* — [2]

Trixagus dermestoides **L.** (2)
Drapetes biguttatus **Pill.** (7)

38. Fam: *Eucnemidae.* — [1]

Melasis buprestoides **L.** (1)

39. Fam: *Cerophytidae.* — [1]

Cerophytum elateroides **Lat.** (7)

40. Fam: *Elateridae.* — (Pattanóbogarak) — [56]

Adelocera fasciata **L.** (7)
A. quercea **Hbst.** (7)
Brachilacon murinus **L.** (1,2,7)
Elater cinnabarinus **Esch.** (1)
E. sanguineus **L.** (1,7)
E. sanguinolentus **Schrk.** (7)
E. ferrugatus **F.** (1,2)
E. elongatulus **F.** (1,7)
E. balteatus **L.** (5)
E. praeustus **F.** (7)
E. elegantulus **Schönh.** (7)
E. 4-signatus **Gyll.** (5)
E. nigerrimus **Lac.** (7)
Betarmon ferrugineus **Scop.** (7)
Hypnoidus dermestoides **Hrbst.** (7) [(1,2*,7)
Cardiophorus gramineus **Scop.**
C. ruficollis **L.** (4)
C. ebeninus **Germ.** (7)
C. nigerrimus **Er.** (7)
C. cinereus **Hrbst.** (7)
Melanotus rufipes **Hrbst.** (1,7)
M. punctolineatus **Pel.** (1)
M. crassicollis **Er.** (7)
Limonius pilosus **Leske.** (1,7)
L. aeruginosus **Ol.** (1)
L. minutus **L.** (1)
L. parvulus **Pz.** (7)
L. aeneoniger **Pz.** (5)
Athous rufus **Deg.** (5)
A. niger **L.** (1,7)
A. scrutator **Hbst.** (1)
A. haemorrhoidalis **F.** (1,7)
A. vittatus **F.** (1)
A. longicollis **Ol.** (1)
A. subfuscus **Müll.** (1)
Corymbetes virens **Schrk.** (2)
C. pectinicornis **L.** (2*)
C. purpureus **Poda** (1,7)
C. castaneus **L.** (2,7)
C. tesselatus **L.** (1)
Selatosomus latus **F.** (7)
S. rugosus **Germ.** (7)
S. aeneus **L.** (2)
S. ae. ab. germanus **L.** (1)
Prosternon holoseric. **Ol.** (2,7)
Steatoderus ferrugineus **L.** (5)
Agriotes pilosus **Pz.** (1,7)
A. ustulatus **Schall.** (1,7)
A. sputator **L.** (1,7)
A. lineatus **L.** (2)
Dolopius marginatus **L.** (1,7)
Synaptus filiformis **F.** (2)
Adrastus limbatus **F.** (2)
Denticollis rubens **Pill.** (1)
D. linearis **L.** (1)
D. l. ab. variabilis **Deg.** (1)

41. Fam. *Helodidae.* — [7]

Helodes marginata **F.** (1)
H. m. ab. nigricans **Schils.** (1)
H. m. ab. nimbata **Pz.** (1)
H. minuta ab. laeta **Pz.** (1)
Cyphon padi **L.** (1)
C. coarctatus **Pyk.** (1)
Scirtes haemisphaericus **L.** (5)

42. Fam: *Dascillidae.* — [1]

Dascillus cervinus **L.** (4)

43. Fam: *Cantharidae.* — (Lágybőrűbogarak) [44]

Dictyopterus Aurora **Hrbst.** (2,4) [(2,7)
Lygistopterus sanguineus **L.**
Lampyris noctiluca **L.** (2,7)
Phausis splendidula **L.** (2,7)
Podabrus alpinus **Pyk.** (2)
Cantharis violacea **Pyk.** (1)
C. fusca **L.** (2,7)
C. rustica **F.** (1,7)
C. obscura **L.** (1,7)

C. nigricans **Müll.** (1)
C. pellucida **F.** (1,7.)
C. livida **L.** (1)
C. l. ab. scapularis **Redt.** (7)
C. sudetica **Letzn.** (1)
C. rufa **L.** (2)
C. paludosa **Fall.** (7) [(1)
C. discoidea ab. liturata **Redt.**
C. haemorrhoidalis **F.** (2) [(1)
Rhagonycha translucida **Kryn.**
R. nigriceps **Waltl.** (4)
R. fulva **Scop.** (3,7)
R. f. ab. usta **Gem.** (7)
R. limbata **Thoms.** (1)
R. lignosa **Müll.** (7)
R. atra **L.** (1)
R. elongata **Fall.** (7)
Silis nitidula **F.** (7)
Malthodes pellucidus **Kisw.** (7)
M. minimus **L.** (7)
Troglops albicans **L.** (1)
Charopus concolor **F.** (1)
Ebaeus flavicornis **Er.** (3)
Sphinginus coarctatus **Er.** (1)
Axinotarsus marginalis **Lap.** (7)
Malachius aeneus **L.** (1)
M. bipustulatus **L.** (1,7)
M. geniculatus **Germ.** (1)
Dasytes niger **L.** (1)
D. obscurus **Gyll.** (7)
D. coeruleus **Deg.** (1)
D. plumbaeus **Müll.** (3)
D. aerosus **Küst.** (1) [(1,2*)
Dolichosoma lineare **Rossi.**
Danacaea nigritarsis **Küst.** (3)

44. Fam: *Cleridae.* — (Tarkabogarak) — [8]

Opilo mollis **L.** (2,7)
Clerus mutillarius **F.** (1,7)
C. formicarius **L.** (1,2,7)
Trichodes apiarius **L.** (2,3,7)
T. favarius **Ill.** (5)
Orthopleura sanguinicollis **F.** (7)
Corynetes coeruleus **Deg.** (2)
Elateroides dermestoides **L.** (2)

45. Fam: *Bostrychidae.* — (Farontóbogarak) — [3]

Sinoxylon bispinosum **Ol.** (5)
Bostrychus capucinus **L.** (2,7)
Xylonites retusus **Ol.** (1)

46. Fam: *Anobiidae.* — (Kopogóbogarak) — [5]

Anobium striatum **Ol.** (1)
A. nitidum **Hrbst.** (7)
Xestobium plumbaeum **Ill.** (1)
X. p. ab. aeneicolle **Bach.** (1)
Xyletinus ater **L.** (1)

47. Fam: *Ptinidae.* — (Tolvajbogarak) — [5]

Ptinus fur **L.** (2)
P. bicinctus **Sturm.** (1)
P. brunneus **Duft.** (1)
P. raptor **Sturm.** (5)
P. Schlerethi **Rtt.** (1)

48. Fam: *Oedemeridae.* — (Dagadtlábú bogarak) — [12]

Calopus serraticornis **L.** (2)
Nacerdes rufiventris **Scop.** (2)
N. r. ab. limbicollis **Rtt.** (2)
Asclera coerulea **L.** (1)
Oncomera femorata **F.** (2)
Oedemera podagrariae **L.** (1,3)
Oe. flavescens **L.** (3)
Oe. subulata **Ol.** (2,4)
Oe. virescens **L.** (1)
Oe. lurida **Marsh.** (1)
Chrysanthia viridissima **L.** (2)
Ch. viridis **Schm.** (4)

49. Fam: *Pythidae.* — [1]

Rhinosimus ruficollis **L.** (1)

50. Fam: *Pyrochroidae.* — (Tűzbogarak.) — [2]

Pyrochroa coccinea **L.** (1,7)
P. serraticornis **Scop.** (7)

51. Fam: *Anthicidae.* — (Hangyautánzó bogarak) — [2]

Notoxus monocerus **L.** (7)
Formicomus pedestris **Rossi.** (1)

52. Fam: *Meloidae.* — (Hólyaghúzó bogarak) — [10]

Meloë proscarabaeus **L.** (2,7)
M. violaceus **Marsch.** 1,2,7).
M. cicatricosus **Leach.** (2)
M. variegatus **Donov.** (7)
M. coriarius **Brdt.** (7)
M. scabriusculus **Brdt.** (7)
M. brevicollis **Pz.** (2)
Halosimus syriacus **L.** (7)
Lytta vesicatoria **L.** (2,7)
Epicauta verticalis **Ill.** (2*,7)

53. Fam: *Mordellidae.* — [9]

Tomoxia biguttata **Gyll.** (1)
Mordella perlata **Schulz.** (1)
M. aculeata **L.** (1,3,7.)
Mordellistena pumila **Gyll.** (1)
M. abdominalis **F.** (1)
Anaspis frontalis **L.** (1)
A. rufilabris **Gyll.** (3)
A. flava **L.** (7)
A. varians **Muls.** (1)

54. Fam: *Melandryidae.* — [2]

Xylita livida **Sahlb.** (1)
Melandrya caraboides **L.** (1)

55. Fam: *Lagriidae.* — [1]

Lagria hirta **L.** (1)

56. Fam: *Tenebrionidae.* — (Gyászbogarak) — [19]

Blaps mortisaga **L.** (2,7)
B. lethifera **Marsh.** (2,3,7)
Pedinus femoralis **L.** (2)
Opatrum sabulosum **L.** (2)
O. riparium **Scrb.** (2)
Crypticus quisquilius **L.** (3)
Boletophagus reticulatus **L.** (1)
Eledona agaricola **Hrbst.** (2)
Diaperis boleti **L.** (1)
D. b. ab. fungi **Motsch.** (1)
Scaphidema metallicum ab. bicolor **F.** (1)
Hypophloeus unicolor **Pill.** (1)
Melasia culinaris **L.** (1,7) [(7)
Menephilus cylindricus **Hrbst.**
Tenebrio molitor **F.** (2,7)
Neatus picipes **Hrbst.** (7)
Laena viennensis **Strm.** (1,2)
Cylindronotus aeneus **Scop.** (1,7)
C. dermestoides **Ill.** (3)

57. Fam: *Alleculidae.* — [11]

Eryx ater **F.** (2,5)
E. laevis **Küst.** (5)
Hymenalia rufipes **F.** (2)
Gonodera luperus **Hrbst.** (2)
Mycetochara flavipes **F.** (1)
M. humeralis **F.** (7)
Podonta nigrita **F.** (2) [(2)
Cteniopus sulphuripes **Germ.**
C. sulphures **L.** (7)
Omophlus Proteus **Kirsch.** (2)
O. lepturoides **F.** (7)

58. Fam: *Cerambycidae.* — (Cincérek) —[

Spondylis buprestoides **L.** (2,3,5,7)
Prionus coriarius **L.** (2,3,7)
Ergates faber **L.** (2,3,5,7)

Aegosoma scabricorne **Scop.** (2,5)
Macrotoma scutellaris **Germ.** (7)
Rhagium sycophanta **Schrk.** (1,2,7)
Rh. mordax **Deg.** (1,2,3,7)
Rh. bifasciatum **F.** (1,2,4,7)
Rh. inquisitor **L.** (1,7)
Oxymirus cursor **L.** (1,2)
O. c. ab. fenestratus **Letzn.** (1)
Toxotus meridianus **L.** (2,7)
T. m. ab. cantharinus **Hrbst.** (2)
T. quercus **Goez.** (2,7)
Pachyta 4-maculata **Goez.** (2)
Acmaeops collaris **L.** (2,7)
Gaurotes virginea var. thalassina **Schrk.** (1)
Leptura rufipes **Schall.** (2)
L. sexguttata **F.** (2)
L. unipunctata **F.** (2)
L. fulva **Deg.** (2)
L. rubra **L.** (2,3,4)
L. erythroptera **Hagenb.** (7)
L. scutellata **F.** (1,3)
L. dubia **Scop.** (7)
L. sanguinolenta **L.** (2,7)
L. cerambnyciformis **Svhrk.** (2)
L. erratica **Dalm.** (2)
Strangalia aurulenta **F.** (2)
St. 4-fasciata **L.** (7)
St. maculata **Poda.** (2,3,4,7)
St. m. ab. binotata **Muls.** (4)
St. m. ab. undulata **Muls.** (3)
St. revestita **L.** (7)
St. melanura **L.** (3)
St. bifasciata **Müll.** (3)
St. 7-punctata **F.** (3,7)
St. 7-p. ab. inconstans **Rtt.** (3)
St. nigra **L.** (1,7)
Typocerus attenuatus **L.** (2,7)
Alosterna tabacicolor **Deg.** (2)
Grammoptera ruficornis **F.** (1,2,7)
Caenoptera umbellatarum **Schreb.** (2)
Stenopterus flavicornis **Küst.** (7)
St. rufus **L.** (3,7)
Callimus angulatus **Schrk.** (2*)
Cerambyx cerdo **L.** (1,2,7)
C. Scopolii **Füssl.** (1,2,7)
Saphanus piceus **Laich.** (5)
Criocephalus rusticus **L.** (2,3,5,7)
Asemum striatum **L.** (5,7)
Teropium castaneum var. luridum **L.** (7)
Anisarthron barbipes **Schrk.** (5)
Phymatodes glabratus **Chrp.** (7)
Phymatodes testaceus **L.** (2)
Ph. testaceus ab anale **Redt.** (7)
Ph. t. ab. variabilis **L.** (2)
Ph. t. ab. praeustus **F.** (6)
Ph. fasciatus **Villers.** (7)
Ph. alni **L.** (1,7)
Ph. rufipes **F.** (7)
Pyrrhidium sanguineum **L.** (2,7)
Callidium violaceum **L.** (7)
C. coriaceum **Pyk.** (7)
Hylotrupes bajulus **L.** (2,7)
Rhopalopus clavipes **F.** (7)
Rh. macropus **Germ.** (2)
Rosalia alpina **L.** (2)
Aromia moschata **L.** (2,7)
Purpuricenus Koehleri **L.** (2,7)
Plagionotus detritus **L.** (6,7)
P. arcuatus **L.** (2,7)
P. floralis **Pall.** (7)
Xylotrechus rusticus **L.** (2,5)
Clytus tropicus **Pz.** (7)
C. arietis **L.** (1,7)
Clytanthus varius **F.** (2,3,7)
C. sartor **F.** (2,3,5,7)
C. figuratus **Scop.** (7)
C. speciosus **Schneid.** (7)
Anaglypticus mysticus **L.** (1,7)
A. m. var. hieroglyphicus **Hrbst.** (1)
Dorcadion aethiops **Scop.** (3,7)
D. fulvum **Scop.** (7)
D. Scopolii **Hrbst.** (2,7)
D. pedestre **Poda** (1,7)
D. p. var. austriacum **Gnglb.** (3)
Dorcatypus tristis **F.** (4,5,7)
Lamia textor **L.** (2,7)
Monochammus sartor **F.** (2,7)
M. sutor **L.** (7) [(1,7)
Acanthoderes clavipes **Schrk.**
Acanthocinus aedilis **L.** (1,5,7)
Liopus nebulosus **L.** (4,7)

Exocentrus adspersus **Muls.** (Dr. Pongrácz)
E. lusitanus **L.** (7)
Pogonochaerus hispidus **L.** (7)
P. hispidulus **Pill.** (2)
P. fasciculatus **Deg.** (1,2*)
P. ovatus **Goez.** (2,7)
Deroplia Genei **Arag.** (1,7)
Haplocnemia nebulosa **F.** (2,7)
H. curculionides **L.** (2,7)
Anasthetis testacea **L.** (1,2)
Agapanthia Dahli **Reichb.** (7)
A. villosoviridescens **Deg.** (1)
A. cardui **L.** (1,2,7.)
Saperda carcharias **L.** (5,7)
S. similis **Laich.** (7)
S. populnea **L.** (1,7)
S. scalaris **L.** (2,7)
S. 8-punctata **Scop.** (5,7)
Tetrops praeusta **L.** (1,2*)
Stenostola nigripes **F.** (7)
St. ferrea **Schrk.** (2)
Phytoecia affinis **Harrer.** (5,7)
Ph. virgula **Scharp.** (1)
Ph. pustulata **Schrk.** (2*,7)
Ph. coerulescens **Scop.** (7)
Oberea oculata **L.** (7)
O. linearis **L.** (2,7)

59. Fam: *Chrysomelidae.* — (Levélbogarak) — [169]

Donacia crassipes **F.** (2*,7)
D. marginata **Hoppe.** (7)
D. bicolora **Zschach.** (6)
D. Malinovskyi **Ahr.** (7)
D. semicuprea **Pz.** (2)
D. vulgaris **Zschach.** (7)
Plateumaris sericea **L.** (7)
P. discolor **Pz.** (7)
P. consimilis **Schrk.** (1)
P. rustica **Kunze.** (1)
P. affinis **Kunze.** (7)
Lema cyanella **L.** (1)
L. melanopus **L.** (1,7)
Crioceris lilii **Scop.** (2)
C. merdigera **L.** (2,3,7)
C. 12-punctata **L.** (2,3,7)
C. 5-punctata **Scop.** (2,3,7)
C. asparagi **L.** (2,3,5,7)
Labidostomis tridentata **L.** (2,7)
L. humeralis **Schneid.** (1)
L. longimana **L.** (2,4)
Lachnaea 6-punctata **Scop.** (2,7)
Clytra 4-punctata **L.** (5,7.)
C. laeviuscula **Ratzb.** (2,3,7)
Gynanrophthalma cyanea **F.** (2)
G. flavicollis **Charp.** (7)
G. aurita **L.** (2)
G. affinis **Hellw.** (1)
G. xanthaspis **Germ.** (4)
Cryptocephalus coryli **L.** (1)
C. cor. ab. Benoiti **Pic.** (1)
C. cordiger **L.** (1)
C. octopunctatus **Scop.** (1,7)
C. sexpunctatus **L.** (1,7)
C. imperialis **Laich.** (7)
C. trimaculatus **Rossi.** (7)
C. bipunctatus **L.** (1)
C. biguttatus **Scop.** (2,7)
C. Schäfferi **Schrk.** (2)
C. sericeus **L.** (3,7)
Cr. ser. ab. coeruleus **Wse.** (1)
C. aureolus **Suffr.** (7)
C. violaceus **Laich.** (4,7)
C. virens **Suffr.** (7)
C. nitidus **L.** (1)
C. marginatus **F.** (1,7)
C. m. ab. terminatus **Germ.** (1)
C. 4-pustulatus **Gyll.** (7)
C. flavipes **F.** (1,4,7)
C. fl. ab. nigrescens **Gradl.** (1)
C. ocellatus **Drap.** (7)
C. labiatus **L.** (7)
C. saliceti **Zebe.** (7)
C. Moraei **L.** (3,7)
C. octacosmus **Bedel.** (7)
C. vittatus **F.** (7)
C. bilineatus ab. armeniacus **Fald.** (3)
C. pigmaeus ab. amoenus **Drap.** (1)
C. connexus **Ol.** (7)
C. rufipes **Goez.** (1)
Adoxus obscurus **L.** (2)
A. o. ab. villosulus **Schrk.** (4)
Chrysochus pretiosus **F.** (7)
Gastroidea viridula **Deg.** (6)

G. polygoni L. (1,7) [(2,7)
Entomoscelis adonidis Pall.
Timarcha tenebricosa F. (7)
T. coriaria Laich. (7)
T. metallica Laich. (1,2,7)
Chrysomela hungarica Fuss (2,5)
Ch. marcasitica Germ. (1)
Ch. haemoptera L. (1,2)
Ch. goettingensis L. (2,3)
Ch. limbata F. (2,7)
Ch. staphylea L. (7)
Ch. sanguinolenta L. (2,7)
Ch. marginalis Duft. (2)
Ch. analis L. (2)
Ch. orichalcia ab lamina F. (2,7)
Ch. geminata Pyk. (2,7)
Ch. cerealis L. (6,7)
Ch. coerulans Scriba. (2,7)
Ch. fastuosa Scop. (1,2,3,7)
Ch. graminis L. (6)
Ch. menthastri Suffr. (1,2,7)
Ch. varians Schall. (1)
Ch. v. ab. centaura Hrbst. (1)
Ch. v. ab. pratensis Wse. (1)
Chrysochloa elongata Suffr. (7)
Phytodecta viminalis L. (7)
Ph. pallida L. (7)
Ph. rufipes Deg. (1,7)
Ph. 5-punctata ab. nigriventris Pen. (1)
Ph. 5-p. ab. unicolor Wse. (1)
Phyllodecta vulgatissima L. (5)
Ph. vitellinae L. (1)
Prasocuris phellandrii L. (7)
Plagiodera versicolora Laich. (2,7)
Melasoma aenea L. (1,7) [(1)
M. ae. ab. haemorrhoidalis L.
M. ae. ab. violacea Ol. (1)
M. cuprea F. (2,7)
M. 20-punctata Scop. (2,7)
M. lapponica L. (7)
M. populi L. (1,2,7)
M. tremulae F. (2,7)
Agelastica alni L. (1,7)
Luperus xanthopus Schrk. (1)
L. saxonicus Gmel. (1)
L. flavipes L. (1)
L. viridipennis Germ. (5)
Exosoma lusitanica L. (7)
Lochmaea caprae L. (1,2)
Galerucella viburni Pyk. (4)
G. lineola F. (2,4)
G. luteola Müll. (7)
G. calmariensis L. (1)
G. tenella L. (1,7)
Galeruca tanaceti L. (1,2,7)
G. pomonae Scop. (1,2,7)
G. melanocephala Pz. (7)
Podagrica malvae Ill. (1,7)
Derocrepis rufipes L. (1)
Crepidodera femorata Gyll. (1)
Cr. impressa F. (7)
Cr. ferruginea Scop. (4)
Lythraria salicariae Pyk. (7)
Epitrix atropae Foudr. (1)
Chalcoides nitidula L. (7)
Ch. aurea Geoffr. (5)
Ch. a. ab. laeta Wse. (1)
Ch. fulvicornis F. (1)
Ch. aurata Marsh. (1) [(1)
Chaetocnema chlorophana Dft.
Ch. concinna Marsh. (7)
Ch. aridula Gyll. (1)
Ch. aridella Pyk. (1,7)
Psylliodes affinis Pyk. (1)
Ps. dulcamarae Koch. (2)
Haltica quercetorum Foudr. (7)
H. oleracea L. (1,7)
Hermeophaga mercurialis F. (1)
Glyptina rubi Pyk. (1)
Phyllotreta ochripes Curt. (7)
Ph. flexuosa Ill. (1)
Ph. undulata Kutsch. (1)
Ph. vittula Redt. (1)
Ph. atra F. (1)
Ph. cruciferae Goez. (1)
Aphthona cyparissiae Koch. (4)
A. venustula Kutsch. (1)
A. euphorbiae Schrk. (1)
A. ovata Foudr. (1)
A. lacertosa Rosenh. (7)
Longitarsus luridus Scop. (7)
L. abdominalis All. (1)
Mniophila muscorum Koch. (1)
Sphaeroderma testaceum F. (2)
Hispella atra L. (2*)
Cassida viridis L. (1,2,7)

C. rubiginosa **Müll.** (1)
C. prasina **Ill.** (1)
C. vibex **L.** (1)
C. nebulosa **L.** (2,7)
C. berolinensis **Suffr.** (7)
C. atrata **F.** (7)
C. vittata **Villers.** (7)
C. nobilis **L.** (7)
C. margaritacea **Schall.** (2)

60. Fam: *Lariidae.* — (Zsizsikfélék) — [8]

Laria pisorum **L.** (1,7)
L. lentis **Fröl.** (7)
L. atomaria **L.** (1)
L. luteicornis **Ill.** (1)
Bruchidius marginalis **F.** (1)
B. imbricornis **Pz.** (1)
B. pusillus ab. seminarius **Baudi.** (1)
Spermophagus cisti **F.** (2)

61. Fam: *Anthribidae.* — Tömpeorrúbogarak) — [6]

Platyrrhinus resinosus **Scop.** (1,2,5,7)
Tropideres sepicola **F.** (7)
T. albirostris **Hrbst.** (7)
Platystomus albinus **L.** (1,2,7)
Urodon rufipes **Ol.** (7) [(1,2)
Anthribus variegatus **Fourc.**

62. Fam: *Curculionidae.* — (Orrmányosbogarak) — [226]

Otiorrhynchus mastix **Ol.** (2,4,5)
O. geniculatus **Germ.** (1)
O. bisulcatus **F.** (1,3)
O. multipunctatus **F.** (2)
O. laevigatus **F.** (1,2*,3)
O. raucus **F.** (1,2,7)
O. scaber **L.** (1,2,4,5,7)
O. dubius **Ström.** (7)
O. singularis **L.** (7)
O. austriacus **F.** (2)
O. gemmatus **Scop.** (1,2,7)
O. ligustici **L.** (2)
O. orbicularis **Hrbst.** (2,7)
O. velutinus **Germ.** (7)
O. ovatus **L.** (1,3,7)
O. hirticornis **Hrbst.** (1)
Stomodes gyrosicollis **Boh.** (2)
Phyllobius glaucus **Scop.** (1)
Ph. gl. ab. atrovirens **Gyll.** (1)
Ph. gl. ab. nigrofemoratus **Gabriel.** (1)
Ph. gl. ab. densatus **Schlsk.** (1)
Ph. urticae **Deg.** (7)
Ph. pyri **L.** (1,2,7)
Ph. argentatus **L.** (1)
Ph. arg. ab. viridans **Bah.** (1)
Ph. maculicornis **Germ.** (1)
Ph. pineti **Rdt.** (7)
Ph. arborator **Hrbst.** (1)
Ph. oblongus **L.** (1,7)
Ph. pomonae **Oliv.** (7)
Ph. cinerascens **F.** (7)
Polydrusus impar **Gozis.** (1,4)
P. atomarius **Oliv.** (1)
P. marginatus **Steph.** (1,7)
P. mollis **Stroem.** (1)
P. sericeus **Schall.** (1)
P. cervinus **L.** (1)
P. tereticollis **Deg.** (1,7)
P. viridicinctus **Gyll.** (5)
Scythropus mustella **Hrbst.** (1)
Chiloneus asperatus **Bonsd.** (1)
Brachysomus echinatus **Bd.** (1)
B. subnudus **Seidl.** (1,5)
Barypithes Chevrolati **Boh.** (1)
B. mollicomus **Ahr.** (1,5)
Rhinomias austriacus **Rtt.** (1)
Omias forticornis **Boh.** (5)
Strophosomus faber **Hrbst.** (7)
St. melanogrammus **Först.** (1,7)
Eusomus ovulum **Germ.** (1,7)
Brachyderes incanus **L.** (7)
Sitona crinitun **Hrbst.** (1)
S. tibialis **Hrbst.** (1)
S. hispidulus **F.** (1)
S. flavescens **Mrsh.** (1)

S. lineatus **L.** (1,2)
S. sulcifrons **Thunb.** (1)
Trachypioeus bifoveolatus **Beck.** (1)
Chlorophanus viridis **L.** (7)
Ch. v. var. salicicola **Germ.** (7)
Ch. gibbosus **Pyk.** (7)
Ch. graminicola **Gyll.** (2,7)
Tanymecus palliatus **F.** (7)
Cleonus punctiventris **Germ.** (6,7)
C. nigrosuturatus **Goez.** (7)
C. excoriatus **Gyll.** (7)
C. alternans **Hrbst.** (7)
C. cinereus **Schrk.** (2,7)
C. roridus **F.** (7)
C. piger **Scop.** (7)
C. pedestris **Poda** (2,7)
Lixus difficilis **Cap.** (1)
L. Ascanii **L.** (2*,7)
L. myagri **Ol.** (7)
L. punctirostris **Boh.** (1)
L. algirus **L.** (7)
L. punctiventris **Boh.** (2)
L. vilis **Rossi.** (2)
Larinus brevis **Hrbst.** (2,7)
L. sturnus **Schall.** (2)
L. planus **F.** (2)
Myniops carinatus **L.** (2,7)
Alophus vau **Schrk.** (1,2,7)
Lepyrus palustris **Scop.** (7)
L. capucinus **Schall.** (1,7)
Hylobius abietis **L.** (1,2,5,7)
Liparus dirus **Hrbst.** (7)
L. germanus **L.** (3,5,7)
L. coronatus **Goez.** (7)
Neoplinthus porcatus **Pz.** (7)
Epipolaeus caliginosus **F.** (7)
Liosoma oblongulum **F.** (1)
L. concinnum **Boh.** (1)
Trachodes hispidus **L.** (1)
Cotaster uncipes **Boh.** (1)
Hypera palumbaria **Germ.** (1)
H. tesselata **Hrbst.** (5,7)
Phytonomus punctatus **F.** (3,4,5,7)
Ph. arator **L.** (2,7)
Ph. variabilis **Hrbst.** (1)
Ph. v. ab. posticus **Gyll.** (7)
Ph. elongatus **Pyk.** (7)
Ph. nigrirostris **F.** (1,3)
Ph. n. ab. Stierlieni **Cap.** (2)
Pissodes notatus **F.** (2,7)
P. pini **L.** (5)
Brachonyx pineti **Pyk.** (2)
Anoplus plantaris **Naezfn.** (1)
Rhyncolus cylindricus **Boh.** (7)
Rh. truncorum **Germ.** (5)
Camptorrhinus staua **Rossi.** (7)
Gasterocerus depressirostris **F.** (7)
Cryptorrynchus lapathi **L.** (7)
Acalles camelus **F.** (1)
A. lemur **Germ.** (1)
A. turbatus **Boh.** (1)
A. hypocrita **Boh.** (1)
Rhytidosoma fallax **Otto.** (1)
Cydnorrhynchus 4-maculatus **L.** (1)
Ceutorrhynchidius troglodytes **F.** (1)
C. floralis **Pyk.** (1,7)
Micrelus ericae **Gyll.** (1) [(1)
Ceutorrhynchus symphiti **Bed.**
C. abbreviatulus **F.** (2)
C. variegatus **Ol.** (1)
C. quadridens **Pz.** (2)
C. punctiger **Gyll.** (1)
C. larvatus **Schulze.** (4)
C. erysimi **F.** (1)
C. contractus **Mrsh.** (1)
C. sulcatus **Bris.** (1)
C. albovittatus **Germ.** (1,7)
C. arator **Gyll.** (5)
C. cochleariae **Gyll.** (7)
Mononychus punctum-album **Hrbst.** (2)
Tapinotus sellatus **F.** (1,2,7)
Baris coerulescens **Scop.** (2)
Calandra granaria **L.** (7)
Sphenophorus piceus **Pall.** (7)
S. abbreviatus **F.** (7)
S. striatopunctatus **Goez.** (2)
Balanius elephas **Gyll.** (7)
B. pellitus **Boh.** (2)
B. glandium **Desbr.** (1,4,7)
B. nucum **L.** (7)
B. turbatus **Gyll.** (7)

B. villosus F. (1)
Balanobius salicivorus Pyk. (1)
Anthonomus rubi Hrbst. (1)
A. pomorum L. (1,7)
A. rectirostris L. (1)
Bradybatus Creutzeri Germ. (1)
Lygniodes enucleator Pz. (2)
Tychius quinquepunctatus L. (2)
T. 5-p. ab. connexus Rtt. (1)
Orchestes subfasciatus Gyll. (1)
O. fagi L. (1)
O. testaceus Müll. (4)
O. populi F. (1,7)
O. decoratus Germ. (1)
O. rufitarsis Germ. (2)
O. stigma Germ. (1)
Rhamphus pulicarius Hrbst. (1)
Gymnetron labile Hrbst. (4)
G. spilotum Germ. (7)
G. tetrum F. (7)
Myarus campanulae L. (1)
Cionus scrophulariae L. 1,7)
C. tuberculosus Scop. (1)
C. hortulanus Fourc. (1,2*)
C. alauda Hrbst. (1)
C. fraxini Deg. (7) [(1)
Nanophyes marmoratus Goez.
N. m. ab. epilobii Chevr. (1)
N. m. ab. angustipen. Bach. (1)
Magdalis memnonia Gyll. (2)
M. nitida Gyll. (7)
M. phlegmatica Hrbst. (5)
M. violacea L. (1,7)
Apion pomonae F. (2,7)
A. craccae L. (7)
A. cerdo Gerst. (7)
A. subulatum Kirb. (1)
A. ochropus Germ. (1,7)
A. onopordi Kirb. (7)
A. pallipes Kirb. (1)
A. urticarium Hrbt. (1,7)
A. aeneum F. (5)
A. immune Kirb. (1)
A. seniculus Kirb. (1)
A. viciae Pyk. (1)
A. apricans Hrbst. (1)
A. assimile Kirb. (1,2) [(7)
A. aestivum ab. ruficrus Germ.
A. flavipes Pyk. (7)
A. nigritarse Kirb. (1)
A. virens Hrbst. (1)
A. ervi Kirb. (1)
A. laevigatum Pyk. (1)
A. miniatum Germ. (2)
A. frumentarium L. (2,4,7)
A. aciculare Germ. (7)
A. violaceum Kirb. (1,7)
A. simum Germ. (1)
A. fuscirostre F. (1)
Rhynchites betulae L. (1,2,7)
Rh. tristis F. (2)
Rh. coerulocephalus Schall. (7)
Rh. olivaceus Gyll. (1)
Rh. praeustus Boh. (2*)
Rh. tomentosus Gyll. (1)
Rh. nanus Pyk. (1,7)
Rh. pauxillus Germ. (1)
Rh. aeneovirens Marsh. (2)
Rh. aeuquatus L. (2)
Rh. cupreus L. (2)
Rh. coeruleus Deg. (2)
Rh. versicolor Costa. (2)
Rh. auratus Scop. (2*,7.)
Rh. Bachus L. (2,5,7)
Bycticus betulae L. (1)
B. b. ab. violaceus Scop. (1)
B. populi L. (1,7)
Attelabus nitens Scop. (1,7)
Apoderus coryli L. (2,7)
A. c. ab. collaris Scop. (1,2*)

63. Fam: *Nemonychidae*. — [1]

Cymberis attelaboides Gozis. (1)

64. Fam: *Ipidae*. — (Szúbogarak) — [15]

Hylastes ater Pyk. (1)
H. palliatus Gyll. (1)
Hylurgus piniperda L. (1,7)
Hylesinus fraxini Pz. (7)
Scolytus pruni var. castaneus Ratzb. (5)
Crypturgus pusillus Gyll. (1)
Cryphalus piceae Ratzb. (1)

Xylocleptes bispinus **Dft.** (7)
Ips sexdentatus **Boerner.** (1)
I. typographus **L.** (1,2*,7)
I. proximus **Edich.** (1,2*)
Taphrorychus bicolor **Hrbst.** (1)
Dryocoetes autographus **Ratzb.** (1,3)
Xyleborus Saxeseni **Ratzb.** (3)
Platypus cylindrus **F.** (1)

*

Természetes, hogy az összes gyüjtött fajok állatföldrajzi elemzése nagyon messzire vezetne, ennek ellenére is meg kell emlékeznem a legfontosabb elterjedési típusokról, illetőleg faunaelemekről.

A terület állatföldrajzi viszonyait részben már a helyzetéből kiolvashatjuk. Mint az Alpok végső nyulványa, állatföldrajzilag is szorosan ehhez csatlakozik. Három terület állatvilága találkozik itten:

1. Alpok faunája;
2. Kárpátok faunája;
3. Mediterrán terület faunája.

Ez a hármas sajátosság igen jellemző a kőszegi hegységre, olyannyira, hogy ezen jellegek alapján a „*Noricum*"-ot Magyarország többi faunaterületeitől külön kell választani. Minden esetre tény az, hogy a területet nem lehet a „*Pannonicum*" alrégiójának tartani, mert a „*Pannonicum*"-mal semmi közös vonása sem ismerhető fel.

A kőszegi hegyek faunájában a következő elterjedési típusokat találjuk:

1. Olyan fajok, amelyek elterjedési területe az Alpok, illetve a Keleti Alpok:

Carabus irregularis var. *cephalotes, Pterostichus fasciatopunctatus, Hydraena polita, Byrrhus gigas, Selatosomus rugosus, Chrysochloa elongata, Otiorrhynchus gemmatus, Rhynomias austriacus.*

2. Olyan fajok, amelyek elterjedési területe az Alpok és a Kárpátok:

Pterostichus unctulatus, Molops elatus, — ovipennis, Agabus Solieri, Hydraena pygmaea, Helodes marginata, Chrysomela marcasitica, Helophorus nivalis, Pachyta 4-maculata, Liosoma oblongulum, — concinnum, Rhytidosoma fallax, Otiorrhynchus dubius.

3. Olyan fajok, amelyek elterjedési területe a Kárpátok és a kőszegi hegység:

Cephennium carpathicum, Cantharis sudetica, Cis fissicollis, Hypera palumbaria.

4. Olyan fajok, amelyek elterjedési területe a mediterrán vidékekre esik:

Agabus biguttatus, Hoplia farinosa, Elater 4-signatus, Laena viennensis, Macrotoma scutellaris, Dorcatypus tristis, Deroplia Genei, Exosoma lusitanica, Otiorrhynchus scaber, — mastix, — bisulcatus, Brachysomus subnudus, Cotaster

uncipes, Cleonus excoriatus, Lixus punctirostris, Epipolaeus caliginosus, Ceutorrhynchus sulcatus, Balaninus elephas, Rhynchites coerulocephalus, — tristis, — olivaceus.

5. Olyan fajok, amelyek elterjedési területe Nyugat-Európára esik és nálunk érik el elterjedésük keleti határát:

Carabus monilis Scheidleri, — violaceus obliquus, Ergates faber, Miclerus ericae, Scythropus mustella, Apion fuscirostre.

6. Középeurópai hegyvidéki fajok. Ebbe a kategóriába olyan sok faj tartozik, hogy valamennyi felsorolását felesleges nek tartom, csupán a legjellemzőbb fajokat említem.

Carabus auronitens, — Linnaei, Cychrus attenuatus, Nebria picicornis, — Jockischi, Bembidion nitidulum, Trechus palpalis, Agonum scrobiculatum, Pterostichus aethiops, — metallicus, Licinus Hoffmannseggi, Aptinus bombarda, Staphylinus fossor, Baptolinus affinis, Amphicroum canaliculatum, Anthophagus spectabilis, Necrophilus subterraneus, Catops tristis, Hydraena riparia, — gracilis, Helmis Latreillei, Latelmis Perrisi, Bythinus Stussineri, Cantharis violacea, — paludosa, Callidium coriaceum, Cryptocephalus saliceti, Timarcha metallica, Phytodecta 5-punctata, Melasoma aenea, — lapponica, Crepidodera femorata, Liparus germanus, Otiorrhynchus hirticornis.

7. Olyan fajok, amelyek egész Európában széltében-hosszában elterjedtek. Ide tartoznak kevés kivétellel az összes előzőleg nem említett fajok, a terület ma ismert faunájának kb. 95%-a.

A kőszegi hegység faunájának részletesebb állatföldrajzi elemzését és beosztást az adatok hiányában ma még nem lehet végrehajtani. Ehhez ugyanis a terület teljes faunisztikai ismeretére volna szükség, ami ma még távolról sincs meg. Az az 1389 faj, amely most ismeretes, kb. felét teheti ki a kőszegi hegység bogárvilágának. A terület nincs még alaposan kikutatva és az utánunk jövő kutatóknak további fajok kimutatására tág tere nyílik.

*

IRODALOM. — LITERATUR.

1. Csiki E.: Magyarország bogárfaunája. I. köt., II. köt. 1. f. (Budapest. 1905—1908.)
2. Freh A.: A kőszegi kat. kisgymnasium terménytári gyüjteményei. (Programmabhandlung), In: Értesítvény a Kőszegi Kat. Kisgymnasiumról, 1877—78. p. 11—23.
3. Kuthy D.: Coleoptera. In: Fauna Regni Hungariae, III. (Budapest. 1897.)
4. Reitter E.: Fauna Germanica. Bd. I—V. (Stuttgart, 1908—1916.)
5. Vángel J.: Adatok Magyarország rovarfaunájához. (Rov. Lap. 1906.)
6. Winkler A.: Catalogus Coleopterorum regionis palearcticae. (Wien, 1924—32.)

Z. KASZAB: Grundlagen zur Kenntnis der Käferfauna des Kőszeger Gebirges.

Auszug: Vorliegende Mitteilung befasst sich mit der Käferfauna des Kőszeger Gebirges. Die auf Seite 165—183 veröffentlichte Liste stellt grösstenteils das Ergebnis zweier faunistischer Excursionen dar, welche von dem syst.-zoologischen Institut der Budapester Universität im Mai und September 1936 in das Kőszeger Gebirge geführt wurden. 800 Arten der aufgezählten Käfer stammen aus diesen Excursionen, die übrigen 580 sind teils im Besitze des Kőszeger Museums, teils wurden sie schon früher in der oben zusammengestellten Literatur erwähnt. Die nach Familiennamen in eckige Klammern [] gesetzte Zahlen geben die Anzahl der aus dieser Familie aufgezählten Arten an, während die nach den Namen der Arten in Klammern gesetzte Zahlen folgende Bedeutung haben:

(1). Arten gesammelt während der beiden Excursionen des syst.-zoologischen Institutes.

(2). Angaben aus dem Kőszeger Museum.

(3). Arten gesammelt von Herrn Dr. W. Székessy, Kustos der Zoologischen Abteilung des Ungarischen Nationalmuseums.

(4). Arten gesammelt von Herrn stud. phil. Gy. Fábián.

(5). Angaben von D. Kuthy. (Siehe: Literatur Nr. 3.)

(6). Angaben von J. Vángel. (Siehe: Lit. Nr. 5.)

(7). Angaben von A. Freh. (Siehe Lit. Nr. 2.)

In den Kőszeger Bergen treffen die Vertreter dreier verschiedener Faunengebiete aufeinander: die der Alpen, der Karpaten und des Mittelmeer-Gebietes. Die Eigenheiten dieser drei tiergeografisch verschiedenen Gebiete kommen in unserer Liste gut zum Ausdrucke.

Bei der Bearbeitung des Materiales konnte ich folgende Verbreitungstypen feststellen: (Aufzählung der Arten unter 1.—6. auf SS. 183—184 des ung. Textes):

1. Arten, deren Verbreitungsgebiet auf die Alpen, bzw. auf die Ostalpen beschränkt ist.

2 Arten, deren Verbreitung sich auf die Karpaten und auf die Alpen erstreckt.

3. Arten, die in den Karpaten und in dem Kőszeger Gebirge verbreitet sind.

4 Arten, die für das Mittelmeer-Gebiet charakteristisch sind.

5. Arten, deren Verbreitungsgebiet in Westeuropa liegt und hier seine Ostgrenze erreicht.

6. Mitteleuropäische Gebirgsarten.

7. Arten, welche überall in Europa vorkommen. (Etwa 95% unserer Liste.)

Eine ausführlichere tiergeografische Analyse und Einteilung des Gebietes kann heutzutage noch nicht gegeben werden. Dazu müsste man die gesamte Käferfauna des Gebietes ausführlich kennen. Die 1389 Arten, welche bis jetzt aus dem Kőszeger Gebierge bekannt sind, stellen nur etwa die Hälfte der gesamten Käferfauna von Kőszeg dar.

*

(Aus dem Systematisch-Zoologischen Institut der Pázmány-Universität zu Budapest. Direktor: Prof. Dr. E. Dudich.)

DORFFMEISTER ISTVÁN KÉPE A SZARVASKENDI TEMPLOMBAN.

A kép nem magasabb két méternél és a sekrestyeajtó fölött függ. Szent Annát ábrázolja, amint egy karosszékben ülve lábait zsámolyra téve magyaráz a kis Szűz Máriának, aki előtte térdel, és nagy buzgalommal olvas az édesanyja ölében levő könyvből. A kis Márián látszik, hogy mindennél fontosabb neki az, amit a könyvből olvas. Szent Anna meleg szeretettel tekint kis gyermekére, jobb kezét a kis Mária vállán nyugtatja, balkönyökét az előtte levő asztalra támasztva mutatóujjával a könyvre mutat. A két kéz mozdulata és fejtartása mesterien érzékelteti a rajongó anyai szeretetet. Anna előtt négylábú asztalka áll, rajta egy gombolyag fehér cérna tűvel, egy olló és hanyagul odavetve egy fehér lepel, mintha Anna épen félbenhagyta volna a munkáját, hogy a kis Máriának magyarázatot adjon. Mária háta mögött barnás-vörös ruhában Joachim áll, jobbjában bottal, és átszellemült arccal tekint a sárgás-fehér felhőben lévő kiterjesztett szárnyú galambra s a két kis angyalfejre. Balkezét meglepődve tartja az ég felé a jelenség láttára.

Az egész kép egy templom-interieurbe van festve. Háttérben zöldes-kék üvegablakok. A jobboldalon egy párkányra tett tízparancsolat táblával. A padozat kőkockával van kirakva. Az egész kép jobboldalt zöldes-kék drappériával van keretezve. A kép csupa penész volt, és vastag spirituszos lakkal volt bevonva. Jelenleg igen jó karban van és repedésmentes, eltekintve a jobboldalon említett zöldes-kék drappériától, amelynek a festékanyaga valószínüleg rossz volt, elfakult és elvesztette szép színét. A kép jobb sarkán lent Stephanus Dorffmeister Soprony Anno 1793. felírás látható.

Szükségesnek tartom megemlíteni, hogy Fábián Máriának igaza lehet, mikor megemlíti (Dorffmeister I. művészi munkássága a szombathelyi egyházmegyében; Vasi Szemle 1936: 1—3. sz.), hogy a celldömölki oltárkép szintén Dorffmeister eredetű, mert a leírás nagyon ráillik a szarvaskendi képre. Természetesen ezt csak fenntartással közölhetem, mert pontos megállapítása tüzetes tanulmányozást igényelne. **Jaksa István.**

Gróf Ambrózy-Migazzi István sírja a jeli parkban. — Fábián Gyula felv.

Semper vireo.

Semper vireo... Örökké zöldelek, örökké élek... Ez volt a jelmondata Ambrózy-Migazzi István grófnak, amíg élt, és ez a néhány betű került a Jeli-park egyik kies helyén álló sírkeresztjére is, amelynek egyetlen dísze egy koronával övezett Ilex-levél. Nincsen rajta név, sem cím, sem rang, csak lenyügöző nagysága hirdeti, hogy e sírkő alatt óriási méretű tervek és alkotások embere pihen. És az Ilex-levél a diadal koronájával azt jelképezi, hogy amint az a sok-sok ezer örökzöld fa és bokor, amit Malonyán és Jeliben ültetett, és az ő kezdeményezésére másutt mások is ültettek, dacol a téllel, a hóval és faggyal, úgy fog dacolni az Ő emlékezete is az elmúlással, amíg lesznek lelkes kertkedvelők és természetbarátok, akik elzarándokolnak Malonyára és Jelibe, és amíg munkáit olvassák, hogy belőlük tanulságot és buzdítást merítsenek.

V. A.

Semper vireo. — Sententia et unicus titulus cruci sepulcrali comitis Stephani Ambrózy-Migazzi in Jeli inscriptus.

A „GAZETA POLSKA“ A DUNÁNTÚLI ÍRÓIRÓL.

A lengyel napilapok legjelesebbjének, a Gazeta Polskának irodalmi szerkesztője, H. Linski, beszélgetést folytatott egy tanulmányúton Lengyelországban járó fiatal magyar íróval a mai magyar irodalomról. Linski beszámolójából a minket érdeklő részt közöljük csupán, amely bizonysága annak, hogy írói rendünk jelesebbjeiről a lengyel közönség — legalább névszerint — tudomást szerzett.

„A lírának érdemes művelői vannak a Dunántúlon, ezen az ezeréves kultúrával átitatott területen. Nagyon sok itt a jó és tehetséges poéta. Ki kell emelni közülük az ilyen neveket, mint Harsányi Lajos, Kocsis László, Bárdosi Németh János, Ősz Iván, Székely László, vagy Pável Ágoston. A próza itt gyengébb.“

sz. Csorba Tibor.

*

SZAPLÁNYOS FOLYÁS.

(Válasz S. V.-nak, Murakeresztúr.)

Ennek a Nagykanizsával délről szomszédos, Horvátszentmiklós falu határában lassan folydogáló (ezt jelenti a 'folyás') s a Kanizsai folyás közvetítésével a Murába szakadó pataknak nevéről ezt közölhetjük:

A Szaplányos (korábban alkalmasint Szaplanyos) névben az alábbiak szerint szappan köznevünk van benn, szaplány (szaplany) formában.

A magyar szappan(y) szó a szláv sopun-ból származik, s így nyelvünkben először szopun, szopon-nak hangzott. A szaplan alak, vagyis az inetimologikus l betoldása, egyké köznév és helynévpélda alapján, érthető lesz. Íme: csurapé és csuraplé = durva szőrharisnya, felöltő stb. (EtSz); bókász és bóklász = kódorog (MTsz); papik és paplik = kiütő fácska, pincke (U. o.); Szekence és Szeklence patak (Hont m., Melich J., Honfogl. Magyarország 344); Tapánfa és Táplánfa (Vas m; Csánki, Tört. földrajz, II. 754).

A szláv sapun-nak különben a horvátban is van saplun alakja. (Filipovič, Wörterbuch, Agram, 1875.) Hogy a címül tett pataknév ebben az l-es alakban került-e át a horvátból ezen a vegyes nyelvterületen, nem tudjuk eldönteni, de ez nem is fontos. Ránk az tartozik, hogy Drávántúl két Szaploncza patak is volt, ill. van, t. i. Belovárban és Pozsegában. Oklevelek mindkettőt (Soploncha, Soplancha, Zoploncha, olv.: Szoplonca) többször emlegetik a XIII. sz.-ban s egyiküket Zopuncha-nak (olv.: Szopunca), a másikat pedig (vagy esetleg ennek a mellékpatakát Zoplonka-nak, (olv.: Szoplonka) is írják. (Ortvay: Magyarorsz. régi vízrajza, Kovács és Fejér Indexe). Azt hisszük, semmi akadálya, hogy a szláv soplun-t, sopun-t ne lássuk bennük.

Egy aqua Zoplon-t 1208-ban Mosonban említenek. (Ortvay i. m.). Nincs okunk, hogy korai megiéte és l-es alakja

ellenére is más alapszót keressünk benne. Az OklSz 1363-ból ezt az adatot közli: 'Ad quendam locum Ketsapanuskuzy (a. m. szappanos?) vocatum'. A kérdőjel elmaradhat s a Kétszappanos-közi kifejezés már maga elárulja, hogy patakról (esetleg tóról) van itt szó. (Vö: Kétjóközi, Kétsárközi, Kétvízközi helyneveket U. o.). Máramarosban van Szaplonca község, a Szaplonca patak mellett. A névadó — ottani egyéb példák alapján is — ez utóbbi volt, azaz előbb a pataknév, azután erről a falunév. A falut 1326-ban Suplunch-a-nak, 1389-ben Zaponcz-a-nak, 1468-ban Zaploncza-nak, 1492-ben újra Zaponcza-nak írják, (Zichy-Okmánytár és Csánki i. m.). Oláh és kisorosz neve a magyarból való közvetlen átvétel, ill. fordítás.

Ugyanez áll a szatmári Szappanpataka falu nevéről is, amelyik még világosabban elárulja származását. Szappanyos dülőnevet Beregből közölnek. (Ethnographia 1899, 103). Szappanyos völgy van Csákberény határában (Magyar Nyelvőr XLI, 390). A somogyi Babocsától keletre fekvő Sóblányos halom neve is alkalmasint a Szaplányos-ból van eltorzítva.

Álló- és folyóvizek a tükrükön tenyésző moszatfélék vastag lepléről, vagy lúgszínű, habos vizükről, vagy a partjukon növő szappanfű-ről kaphatták a szappanos nevet. (Vö. pl.: Lápos-patak, mely eredetileg Lapuhos-patak volt a partján növő lapu, korábban lapuh növényről. A láp-hoz nincs semmi köze. Bátky: 'Lápos', Föld és Ember 1925, 59).

Bátky Zsigmond.

Itt van a nép, megjött a Nép Vihar-irammal, Hadak Útján. (Ady.)

GÖCSEJI APRÓSÁGOK.

Gönczy Ferenc gazdag tartalmú monografiája után nehéz még újat mondani a Göcsej-vidékről. Annál érdekesebb az a néhány adat, amelyekkel ide vonatkozó ismeretünket kiegészíthetjük. Délzalai származású ismerősöm, Benke Mária szívességéből közlöm az alábbi apróságokat, hogy a nyelvjárás-kutatásra is ráirányítsam az érdeklődést.

Föltűnő, hogy a bemondott nevek egy része nem egyez a térképen jelzettekkel. Híradóm szerint például Keretyét ők Kerityének, Lipsét Lispének, Bazát Bázának, Dédest Dedesnek, Oltarcot Oltárcnak mondják. Ez a helyesbítés, mint látjuk, nem függ össze a göcsejiek ismert szórövidítő hajlamával, amely például abban nyilvánul, hogy Szent-Adorjánt Szentergyánnak mondják. Viszont Egyeduta az ő kiejtésük szerint egy betűvel több: Egyedjuta.

A játékos kiejtés folyománya a lovásziak ismert esete. A falujukra büszke lovászbeliek, ha kérdezték, hogy hovávalók, kérkedve vetették oda rövidesen: „Loászi". Mikor aztán a fél falu leégett, a kárvallás letörte a régi büszkeséget, és azóta csak így mondják: „Lovászi vagyok". A két mondást ellentétesen hangsúlyozzák, és azóta példabeszédként emlegetik.

Kisszigetet gyanusítják a rossz nyelvek azzal az esettel, hogy a bíróné a „fityegő-fenét" agyonütötte, mert nem látott még órát. Ugyanott történt állítólag a bürü meghosszabbítása. Rövid volt a patakon át vezető deszkapalló, tehát lovakat fogtak elibé és huzatták, hogy hosszabb legyen. A lovak hiába erőlködtek, de a part leszakadt alattuk, s így a bürü mégis földet ért. Azóta hiszik, hogy a kisszigetieknek sikerült a bürüt megnyujtani.

Göcsej tájszavaiból a magyar tájszótár kiegészítésére a következőket jegyezhettem föl.

Borza: laza, likacsos, például kenyér (Gönczynél is).

Csurka: véreshurka hajdinakásával töltve.

Fortyog: abálódik, például összefortyog vagy összefatyarag: melegítéstől átivódik valami étel, vagy összefortyog: összefut a tej.

Hél: padlás, pl. „fömenek a hélba". A tyúkokat is ilyen szólással hajtják föl: „héba-héba". A hél láthatólag a székely hiu eddig ismeretlen zalamegyei megfelelője. (Gönczy hiél-nek írja.)

Káforka: sajtáralakú merítőedény. Többnyire töltőkével és a fülén két ujj számára fekvő nyolcasalakú réssel; kádár módszerrel, de házilag készítik; 30 cm magas, és vízmeritésre vagy szüret alkalmával használják. (A szót magát Gönczy is említi.)

Kelájzli: fülespohár, a Glasl elferdítése.

Kopóc: kupac, halmaz.

Körbec: nagy, lapos, kétfülű, tálcaszerű vesszőkosár. Fehér vesszőből készül, füle csak díszül van kihagyva a keskeny, függélyes pereméből, belefogni nem lehet. Kenyér vagy gyümölcs számára készül. A szó maga a „Korb" ferdítése.

Mecsetes: maszatos, ragadós, leginkább tésztára értve. Láthatólag a „mecsetel, ecsetel" szócsoporthoz tartozik, s így a Magyar Tájszótárban közölt „mecsekes" alak téves, híradóm szerint nem létező.

Patyolatök: uri tök. (Így ejtik és nem patyolattök alakban!)

Rütyüke: rövidujjú, pirossal hímzett női ing (nem kabát!) Obornak, Eszteregnye és Oltárc vidékén. (Gönczy szerint „nyári rékli".)

Sajtár: dézsa és nem fejősajtár. A vizet a leányok jókora „sajtár"-ban fejükön hozzák a kútról, és abban is áll az a házban. A nagyobb dézsa neve már csöbör.

Taóp: küszöb.

Véka: fületlen, fejen hordható kosár vesszőből, szalmából, tekintet nélkül terjedelmére. A véka ürmérték-jelentését már nem ismerik.

Göcseji borköszöntő:

Tótnak borsót,
Németnek koporsót,
Magyarnak telepintes korsót!

(A borsó ezen a vidéken babot jelent.)

Karácsonyi regős köszöntő:

Ej regő, rajta, azt is megadhatja
Ennek a gazdának az a nagy Uristen,
Két szép tehenet, turót, vajat eleget,
Hogy a szegény regőlőknek rétest süthessen...

Az adatközlőnek ezúton is hálás köszönetemet jelentem.

Szilády Zoltán.

*

NÉPIES NÖVÉNYNEVEK NAGYCSÁKÁNYBÓL.

Agáco: akác (Robinia Pseudoacacia L.).
Almafélék: cigánóma, csöcsóma, himpéróma, szentivánóma.
Árnyika: réti peremizs (Inula britannica L.).
Bakszakál: zsuppos háztetőkön található mohafélék (Ceratodon purpureus L. Bird. és Syntrichia ruralis Brid.).
Biékarokka: mezei zsurló (Equisetum arvense L.).
Borosán vagy sëmfüsëmfa: borostyán (Hedera helix L.).
Bozdafa: bodza (Sambucus nigra L.).
Bugyafa: fagyal (Ligustrum vulgare L.).
Cinadona: Pokolvaras libatop (Chenopodium hybridum L.).
Csicskënye: parlagi rózsa (Rosa gallica L.) és berki rózsa (Rosa dumetorum Thuill.) gyümölcse.
Csillagvirág: mönchia (Moenchia mantica L. Bartl.).
Csollán: sárga árvacsalán (Lamium galeobdolon L. Cr.).
Egérfarkvirág: közönséges cickafark (Achillea millefolium L.).
Egrës: piszke (Ribes Grossularia L.).
Epörgye: erdei szamóca (Fragaria vesca L.).
Ezërjófüjj: százforintos fű (Centarium umbellatum Gilib.).
Farkasómalevél: farkasalma (Aristolochia clematitis L.).
Feketëgyökér: fekete nadálytő (Symphytum officinale L.).
Füődirózsa: parlagi rózsa (Rosa gallica L.).
Fökinvesztüfüjj: farkasfűtej (Euphorbia cyparissias L.).
Grádicskoru: gilisztaűző varádics (Chrisantheum vulgare L. Bernh.).
Gyürkicefa: veresgyűrű som (Cornus sanguinea L.).
Kecskerágittufa: csíkos kecskerágó (Evonymus europae L.).
Kehëborosán: közönséges párlófű (Agrimonia eupatoria L.).
Kiékvirág: búzavirág (Centaurea cyanus L.).
Kigyuhajma: bajuszos hagyma (Allium vineale L.).
Kigyuőrzü-virág: mezei zsálya (Salvia pratensis L.).

Kigyu-virág: ernyős sárma (Ornithogalum umbellatum L.). Ugyanígy nevezik egyesek a karcsú gyöngyikét (Muscari tenuiflorum Tausch.) is.
Kuódistetü: subás farkasfog (Bidens tripartitus L.).
Kokasfa: mezei juhar (Acer campestre L.).
Kokasvirág: kakuk szunyogvirág (Lychnis cuculi L.).
Konku: konkoly (Agrostemma githago L.).
Kökin: kökény (Prunus spinosa L.).
Koru: murok (Daucus carota L.).
Körtefélék lu.... körte, tüskiskörte.
Kupicavirág: terebélyes csengetyűke (Camanula patula L.).
Kutyatej: fecskefű (Helidonium majus L.).
Láncvirág, zsibavirág vagy **kákics:** gyermekláncfű (Taraxacum officinale L.).
Lëncse: szennyes bükköny (Vicia sordida W. et K.).
Lëndëk, vadlëndëk: kopaszodó bükköny (Vicia dasycarpa Ten.).
Lófodormënta: orvosi tisztesfű (Stachysofficinalis L. Trevis.).
Magyarufa: mogyoró (Corylus Avellana L.).
Margarëtta vagy **pipitér:** papvirág (Chrisantheum leucanthemum L.).
Málvo: ziliz (Althaea micrantha L.).
Máriakönnyö: rezgőpázsit (Briza media L.).
Monyárko: gumós lendek (Lathyrus tuberosus L.).
Muókszëdër: kétszínű szeder (Rubus discolor Wh. N.), hamvas szeder (Rubus caesius L.) és a fehéres szeder (Rubus candicans Wh.).
Ökörfarku virág: szöszös ökörfarkkóró (Verbascum phlomoides L.).
Papsajtfüjj: erdei mályva (Malva silvestris L.).
Papsüőgö: (pap süvege) a csíkos kecskerágó (Evonymus europaea L.) termése.
Pattogu borosán, borosán: (Juniperus communis L.) boróka.
Petëmzsirom: hasznos földi tömjén (Pimpinella saxifraga L.).
Pipitér: orvosi székfű (Matricaria chamomilla L.).
Ragadu: közönséges bojtorján (Arctium lappa L.) termése.
Ribëzle: ribizke (Ribes rumrum L.).
Sárgoliliom: sárga nőszirom (Iris pseudacorus L.).
Sárkeriék: kisebbik lóhere (Trifolium dubium Sibt.) és a szarvaskerep (Lotus corniculatus L.).
Sëmfüsëmfa: kései istápfű (Solidago serotina Ait.).
Szentülüfüjj: héjakút (Dipsacus laciniatus L.).
Kecskesziva: szilvaféle.
Tiélizüőd: téli meténg (Vinca minor L.).
Utilapu: közepes útifű (Plantago media L.).
Vadárvácsko: sárga árvácska (Viola luteola arvensis).
Vaddohán: pettyegetett lizinka (Lysimachia punctata L.).
Vadlëncse: bükköny (Vicia hirsuta).
Vadlucërna: gombos zanót (Cytiscus capitatus Scop.).
Vadrózsa: berki rózsa (Rosa dumetorum Thuill.).
Vadmeisztër (Waldmeister): szagos müge (Asperula odorata L.).
Vadszelënce: zelnice meggy (Prunus padus L.).
Vendel bottya, Szent Vendel bottya: sömörös kosbor (Orchis ustulata L.).
Vizitök: sárga tavirózsa (Nuphar luteum L.).
Zsibavirág: közönséges kankalin (Primula vulgaris Huds.).

Csaba József.

SZÉPIRODALOM.

BAKÓ JÓZSEF: Sír a puszta. Versek. Orosházi Szépmíves Céh kiadása, 1937.

Bakó József költői pályája Vasból indult 1927-ben az „Árva kalászok"-kal. Akkor még bátor hajnalok fényében állott a vasi lankákon, hitt a csodában, hogy „üstökös szárnyakon" érkezik közénk, hogy új magyar sors jövetelét hirdesse. A „Földem" és a „Kié ez a lélek" kötetekben már sokat veszít lírája himporából, fantáziája szárnyalásából, itt már csendesebb állomásokra érkezünk és a költői eszközök ökonomikusabb felhasználását élvezhetjük.

Legújabb kötetében döbbenetes erővel, sötét felhők szárnyain úsznak felénk az alföldi nép keservei, megoldásra váró életproblémái. Valóban sír itt a puszta, hollók keringenek, a februári szél kazlakat „szöktet" s fecskefészket szakít, hogy viharba szórja a puha pelyheket... Dőlt tanyáknak csonka ablakai közül a gond szele süvölt felénk. Néha még a koporsót sem kíséri más, csak felhők vonulása. „Görnyedek már a panaszok alatt" — mondja s valóban, mikor erről a dezolált világról ír, nehéz, férfias könnyei harmatát érezzük a sorokon.

Elszakíthatatlan belső szálak kényszerítik a költőt, hogy vállalja a közösséget a gyérsorú akácok árnyékában húzódó tanyák népével s a puszták robotosaival. A majori harangocska itt kemény munkára, sokszor az izmok végső megfeszítésére szólítja ezt a népet, melynek lelkében olthatatlanul él az örökös cselédsors miatt a dac a grófi birtokok s a szónokló, lakomázó „törvényes urak" ellen.

Bakó költészete a puszta talajába bocsátja dús gyökereit. Ha a sors néha más tájra sodorja, a puszta mágikus ereje mindig visszahúzza. Nem tudja megbabonázni a nagyvárosi reklámok neonfény-izzása, a pesti villamosokban is pórázon vezetett kutyákat lát, melyek csak arra várnak, hogy a puszták odatévedt fiait eltaposssák.

Bakó József bátor költő. Szívében „igazság és szolgakín" van, melyek szociális etikát követelnek. Költészetének ereje főleg pozitív tartalmában, mélyértelmű, igazi emberiességért érzett nyugtalanságában, tiszta, kemény képeiben s reális ábrázolásában van. Ennek a költészetnek nyomán őszinte emberi arcvonások bontakoznak ki előttünk. A mondatok itt nem járnak királyi köntösben, a gondolatok nem pompáznak dús színskálában s a szavak mintha porköpenyben menetelnének. A verseket néhol népdalszerű könnyedség és lüktetés jellemzi, másutt — különösen a szélesebb formáknál — az euritmikus hullámzást néha mélyebb lélekzetvételek szakítják meg. A költő formakészsége — reméljük — még erősödni fog.

Tagadhatatlan, hogy bátor kiállás és kemény sorsvállalás ez a könyv

a majorok és puszták népéért. Bakó lírája a népi gondolattal egyre szélesebb mederben foglalkozó irodalomnak nagy nyeresége és gyarapodása.

Pálma László.

*

P. TÓTH EDE O. F. M.: Az eltört hárfa. Kiadja a szombathelyi ferences teológusok szerkesztésében megjelenő „Ifjúság". 1936.

A szombathelyi ferences teológusok korán elhúnyt rendtársuk hátramaradt költeményeit pompás, vaskos — 320 lap terjedelmű — és igen ízléses kiállítású kötetben adták ki. A testvéri kegyeletnek, a költészet iránt érzett megbecsülésnek szép jele, hogy nem hagyták a verseket elkallódni, hanem monumentum gyanánt állították a fiatal szerzetes sírja fölé.

A kötet többszáz költeményt tartalmaz. Várdai Béla, a jeles esztéta írt hozzá szép bevezetőt. Az életrajzi adatokból megtudjuk, hogy Tóth Ede Szilban született 1911. ápr. 27-én, Pesten és Kőszegen diákoskodott, 1931-ben Szombathelyen kezdte meg hittudományi tanulmányait, amelyeket aztán Franciaországban folytatott; 1934-ben szentelték pappá, de tüdőbaja fiatalon elvitte, 1936. február 29-én.

A kötetben nemcsak oroszlánkörmöket mutat az ifjú költő, hanem kiforrott, kész értékeket is. Elsősorban megdöbbent termékenysége, melyben minden dallá lesz, mely a versek bőségében s érdeklődésének és művelt műfajainak elágazásában is megnyilvánul. Vidor, kedves, könnyed lelke lehetett, amelyet minden dalra hangolt, s amely bájos röpkeséggel tudta dalba és természetfölötti fénybe öltözteni a földi eseményeket. Minden ihletésre kitárt szívéről egy nyolc soros, tömörségében is hangulatos költeménye számol be:

A költő sír, mert itt a nyár
S a szép tavasz oly messze már.
A költő sír, mert itt az ősz
És minden nyirkos, nyers, esős.
A költő sír, mert itt a tél
S a kis madárka nem zenél.
A költő sír, mert a tavasz
Még itt van bár, de elszalad.

Valóban áldott erejű költő, akit foglalkoztat a családias érzés, a hit, a szociális együttérzés, az istenszeretet, a halálsejtelem. Invenciójának gazdagságát s komponáló erejét hirdeti az Isten hegyéről írt ciklusa, amely igazán „hegyen", életszemléletének és költői tökéletességének teljességében mutatja be az ifjú költőt. A szombathelyi hősök temetője is megkapta képzeletét egy fínom hangulatú dalban.

Fáj, hogy a szépen zengő hárfa oly hamar eltört, s vigasztal, hogy dalai mégis közkincsünkké váltak, köztünk maradtak, hogy a fiatal leviták ideálizmusáról s egy szépen lendülő és letört élet gazdagságáról tanuskodjanak.

Székely László dr.

*

SZAKIRODALOM.

BELITZKY JÁNOS: A csornai premontrei prépostság alapítása és birtokszerzeményei a nemzetiségi kegyuraság korában. Tanulmány. Megjelent a Regnum[1] egyháztörténeti évkönyvben.

Magam is a csornai premontrei prépostság tagja lévén, nagy érdeklődéssel néztem a tanulmány elé, de csalódtam benne, mert a szerzőt

[1] Bp. 1936. 61—86. l.

inkább a prépostságot alapító Osl nemzetség leszármazása, elágazása érdekelte. Kutatásai, vizsgálódásai eredményeképen egyaránt tévesnek találta a Pór Antal és Karácsonyi János által felállított leszármazási rendet, újabb leszármazási táblája azonban — a prépostság története szempontjából — semmit sem jelent.

1. A prépostság alapításának idejét történeti irodalmunkban minden bizonyíték nélkül 1180-ra[2] volt szokás tenni. Ettől a teljességgel tarthatatlan dátumtól eltér ugyan a szerző, de az az állítása, hogy a csornai prépostság alapításának ideje „kétségtelenül a XII. század legvégére vagy a XIII. század elejére esik",[3] sem állja meg a helyét.

Van egy keltezetlen hártyaoklevelünk, mely Osl comes birtokainak összeírását tartalmazza. Ennek az oklevélnek a korát, keltét Pór a XII. század végére tette, Belitzky[4] — igen helyesen — a XIII. század első évtizedeiből származtatja. „Ha biztos évszámhoz tudnánk rögzíteni ennek a birtokösszeírásnak keltét, a csornai prépostság alapításának idejét is pontosabban tudnánk meghatározni",[5] mondja ugyancsak Belitzky.

A csornai prépostság alapításának idejét meglehetősen pontosan tudjuk. 1) A Kat. Lexikonban évekkel ezelőtt közöltem, hogy a csornai prépostságot Osl comes alapította 1226 előtt. 2) A szombathelyi premontrei gimnázium 1934—35. évi Értesítőjében[6] pedig — irodalmunkban ismeretlen, tehát felhasználatlan okleveles anyag segítségével — kimutattam a terminus post quem-et, mely után kellett az alapításnak történnie. 1219-ben ugyanis a rend akkori generális apátja — Gervasius — azzal a kéréssel fordul egy meg nem nevezett — Rómában lakó — cardinálishoz, küldessen másolatot arról a pápai privilegiumról, mely adómentességet biztosít a premontreiek összesen négy magyar premontrei apátságának (prépostságának). Ez a négy apátság: Garáb, Olaszi, Bozók és Várad.

Ha pedig a csornai prépostságot 1219—1226 között alapította Osl comes, akkor csak az az Osl comes lehetett az alapító, akit — Belitzky összeállítására hivatkozom[7] — az oklevelek fiával, az ifjabb Osllal szemben öreg Oslnak neveznek.

Ennek az öreg Oslnak pedig több fia volt:

1) Benedek mester — 1225-ben már esztergomi kanonok, utóbb váradi, majd győri püspök, meghalt 1245-ben.

2) Miklóst 1239, Oslt 1246, Tamást 1248, Jánost 1250 s végül Herbortot 1280-on túl nem említik ismert okleveleink.

Az 1230-ban végrendelkező öreg Osl tehát, mert fiai 1220 után — talán az egy Herbort kivételével — mind férfikorban vannak, 1170 körül születhetett, tehát III. Béla korában már élt.

A Belitzky-közölte Osl-családfáról tehát a legfelső tagot, az öreg Osl comes N-nel jelzett apját — mint Csorna alapítóját — törölnünk kell.

2) Amit Belitzky tanulmánya bevezetésében — a csornai prépostság 1872-i névtárára hivatkozva idéz, — nagyrészt téves, megbízhatatlan. Szerencsétlen ötlet volt Laky Dömének[8], „a szerzet (egykori) történet-

[2] Regnum: 63. l. fel van sorolva az irodalom. A Kat. Lexikonra való hivatkozás téves, ott „1226 előtt" áll.

[3] U. o. 83. l.

[4] U. o. 83. l., de már a közlő Kubinyi is (Kubinyi Ferenc: Magyar történelmi emlékek I. 9.) a XIII. sz. első negyedére tette.

[5] U. o. 83. l.

[6] „A magyar premontrei rendtartomány megalakulása" 94—100. l.

[7] Regnum: 77. l.

[8] A rendtörténeti vázlat szerzője Laky Döme, mint arról a szerző

írójának" több mint félszázéves történeti vázlatára ellenőrzés nélkül ráhagyatkozni. Így például

1) téves, hogy „a csornai premontrei prépostság ... és így a monostor életére is fényt vető iratok nagy része ... elenyészett".[9] Magában a csornai prépostság házi levéltárában százakra megy a prépostság középkori történetére vonatkozó, eredeti de kiadatlan és felhasználatlan okleveles anyag;

2) téves, hogy „Kámonczy Gergely prépostot és a rendtagokat a protestánsok elűzték"[10] 1570-ben. Hiszen Kámonczy Gergely — neve írásában eltérnek — világi pap volt (esztergomi kanonok, királyi káplán, 1559-ben csornai prépost, 1562-ben zalavári apát), de sohasem volt premontrei. A csornai konvent pedig — a szerző által sűrűn használt oklevéltárra[12] hivatkozom — 1558-ban már nem tudta Nádasdy Tamás nádort és feleségét beiktatni a kapuvár—lékai uradalom birtokába, mert nincs már premontrei a csornai konventben akkor sem;

3) téves, hogy „1593-ban a konvent, mint hiteleshely megszüntette működését",[13] hiszen az előbb közölt okleveles bizonyítékon kívül már az 1574. országgyűlés — 32. tc. — sürgette a csornai konvent visszaállítását:

„Hogy ... a végrehajtások Sopron megyében ezután innen kell, hogy történjenek. Mindazonáltal úgy, hogy azok a végrehajtások, amelyeket eddig Sopron vármegyében a vasvári káptalan végzett, a maguk erejükben maradjanak";[14]

4) téves, hogy „iratainak egyrészét a vasvári káptalannál, más részét pedig Győrben a ferencrendieknél helyezték el".[15]

Az 1647. évi 121. tc. valóban úgy intézkedett, hogy a csornai konvent levéltárát szállítsák Szombathelyre, a vasvári káptalanba, de hogy ez nem történt meg, igazolja az is, hogy az 1655. évi 39. tc. újra kénytelen ebben az ügyben intézkedni: ekkor az iratoknak Győrbe való szállítását rendeli el.

Negative talán az is jelent valamit, hogy van a vasvári káptalan levéltárában egy-egy kötet protocollum a zalavári és kapornaki konventekből — mindkét konvent levéltára törvényes intézkedés következtében egyesült egy időre a vasvári káptalan levéltárával —, de nincs ott ma semmi a csornai konvent levéltárának anyagából.

5) „Számos, főleg kegyurakkal kapcsolatos oklevél Kanizsai Orsolya révén a Nádasdi-család levéltárába és onnan a kamarai levéltárba került".[16] Ez ugyan nem volna lehetetlen, de sokkal valószínűbb, hogy már

által is idézett névkönyv személyi része tanuskodik, melyben őt nevezi a szerzet történetírójának.

[9] Regnum: 61. l.

[10] Regnum: 62. l.

[11] Életrajzi adatai szanaszét: Kollányi: Esztergomi kanonokok 162, Pannonhalmi Rendtört. VII. 145. stb. (Kamánczay néven).

[12] Sopron vm. oklevéltára: II. 629. „Cum autem nunc propter defectum fratrum conventualium ecclesie de Chorna in Comitatu Soproniensi exequucio statutionis per testimonium eiusdem Conventus, ut de veteri consuetudine prenotate statutionis per vos tamquam viciniores fieri debeat", olvasható a királyi mandatum statutoriumban.

[13] Regnum: 62. l.

[14] A millenáris kétnyelvű kiadás fordítását használom.

[15] Regnum: 62. l.

[16] U. o. 62. l.

1542-ben Nádasdi kezére került a csornai levéltár, mikor Kaposi Péter csornai prépost halála után néhány órával megszállotta és elfoglalta Csornát a kapuvári várnagy ura, Nádasdi részére. A Nádasditól kinevezett új csornai prépost — ugyanabban az évben — egyéb felszerelési cikkek között már csak négy hártyaoklevél átvételét nyugtázza.[17]

Végül legyen szabad megemlítenem, hogy a csornai hiteleshelyi pecsét köriratában a kezdő S. sanctus olvasását nem tartom szerencsésnek",[18] mert ahol nemcsak S-sel jelzik, ott Sig. vagy Sigill-lal szokták rövidíteni, tehát sigillum a helyes olvasás. **Horváth Tibor Antal.**

*

DEUTSCHE AUSZÜGE ungarischer wissenschaftlicher Zeitschriften (Zeitschriftenschau) 1935: A) Naturwissenschaften; B) Geisteswissenschaften. Herausgegeben vom Landesverband der Ung. Wiss. Gesellschaften u. Institute. Verantwortl. Herausgeber: Dr. Zoltán Magyary. Budapest, m. kir. Egyetemi Nyomda. 110 + 106 l.

REVUE DES REVUES littéraires et scientifiques Hongroites de l' année 1935. II: Sciences appliquées. Supplément a la Revue des Études Hongroises 1936, Paris. Éditeur responsable: Dr. Zoltán Magyary. A m. kir. Egyetemi Nyomda kiadása 1937. 146 l.

A Magyary professzor szerkesztésében megjelenő vaskos füzeteknek rendkívüli kultúrális jelentőségük van: a külföldnek tájékoztatása a magyar szakkutatások irányáról, terjedelméről és tudományos eredményeiről. A magyar szellem munkájának életrevalóságáról, tiszteletreméltó fajsúlyáról, győzelmeiről számolnak be az egyes tanulmányok német ill. francianyelvű kivonatainak során 362 lapon keresztül. A 3 előttem fekvő füzet az 1935. évi hazai tud. termelés egy részét dolgozza fel, közel félszázad magyar folyóirat munkásságának számbavételével. Bizonyára örömmel veszik tudomásul előfizetőink és barátaink, hogy a legértékesebb magyar folyóiratok díszes sorában ott szerepel a Vasi Szemle is egész sereg tanulmányával. **Pável Ágoston dr.**

*

Dr. HEIMLER KÁROLY: Sopron topográfiája. Utca- és házjegyzékkel, részletes statisztikai táblákkal. XI. + 307 lap, 4 térképmelléklet, 1 alap- és 5 címerrajz; nagy 8°. Sopron, 1936.

Sopron polgárságának bőkezűségéből, a város hathatós anyagi támogatásával jelent meg ez a pompás könyv. Teljesen tudományos alapon, a legújabb népszámlálási adatok figyelembevételével és minden adat legaprólékosabb felkutatásával készült.

A kitűnő szerkesztő, aki Sopron főjegyzője, azt írja előszavában, hogy ez a mű „elsősorban a gyakorlat emberének kézikönyve kíván lenni, egyaránt szól a város minden polgárához, hisz minden soproni ember haszonélvezője a soproni javaknak". A könyv meg akarja mutatni, hogy milyenek a város természeti és területi viszonyai, hogyan fejlődött Sopron, hogyan gyarapodott és miből él a város lakossága s mit alkotott a hosszú évszázadokon át az ősi városban a soproni polgár.

Ezért szinte leltárszerűen összegyűjt mindent, amivel a természet és az elődök megajándékozták a város lakosságát. Összefoglalja Sopron minden értékét, minden javát, mind anyagi, mind szellemi, tudományos és művészeti téren. Így a könyvből Sopron arca és keresztmetszete tárul elénk a maga mai valóságában. Megmutatja a multat és a jelent, hogy a jövendő nemzedéke is tanulhasson belőle, kedvet kapjon az alkotásra s

[17] Egyháztört. Emlékek: IV. 162. „Item litere privilegiales in pergameno scripte cum sigillis dependentibus quaterne".

[18] Regnum: 65. l.

így szolgálja majd a fejlődést, tökeletesbbedést, a szűntelen előrehaladást.

A könyv szerkesztője ezeknek a céloknak megfelelően állította össze annak minden fejezetét, melyeknek összegyüjtésére, megírására mind soproni szakembereket sikerült megnyernie, akik egytől-egyig kitűnően oldották meg feladatukat.

A mű két részre oszlik. Az első rész a város topográfiai viszonyait tartalmazza. Megismertet a város földrajzi fekvésével, majd határával, melynek összes hossza 97 km. Sopron földrajzi vázlatát Leitner József tanár írta meg röviden, de gondosan és alaposan. Megismertet a felszíni, alaktani, vízrajzi és éghajlati viszonyokkal. Rámutat az itt levő földrajzi energiákra, melyek szinte parancsolóan város kialakulását idézték elő ezen a helyen. Hiszen már az illyr-thrák népek is megtelepedtek itt s a kelták alapították Scarbant-ot, a mai Sopron ősét, melyet a rómaiak Scrabantiá-nak neveztek el s nagy számban laktak benne.

Nagyon értékes dr. Vendl Miklós egyetemi tanár összefoglaló ismertetése Sopron földjének földtani felépítéséről. Megtudjuk ebből, hogy a város területén kristályos palák a legrégibb képződmények. Ezekre települtek a geologiai harmadkor fiatalabb felének, a neogénnek s a negyedkornak lerakodásai is. A neogénbe ágyazódtak a városhoz tartozó Brennbergbánya fontos szénkincsei, a város vízellátását biztosító nagytömegű víztartó rétegek. Gyönyörűen megrajzolt részletes geológiai térképe igen nagy értéke nemcsak ennek a fejezetnek, hanem az egész könyvnek. A szerző sok évi fáradságos és nagyon alapos geológiai munkásságának kitűnő eredménye.

A következő fejezet Sopron területi viszonyait ismerteti. Egész területe 130 km², azaz 22.516 kat. hold. Ebből 9703 hold az erdő, mely a város legértékesebb kincse, 6357 hold a szárazföld, 1378 hold a szőlő. A város földbirtoka összesen 17.790 hold.

Az épületeket tartalmazó fejezetben a lakóházakat, templomokat, kilátókat, városi épületeket, gyárakat, szállodákat, laktanyákat, végül a műemlékeket és műemléknek számítható régi épületeket tárgyalja. Maradtak fenn műemlékek már az illyr-thrák, kelta és római korokból. Szinte csodálkozva láthatjuk, mennyi nagyszerű értéke van az ősi városnak. Legrégibb temploma 1217-ben épült s 1484 óta van mai alakjában. Egy másik temploma 1221-ben, plébánia-temploma a XIII—XV. században, bencés temploma a XIV. században, egyik kápolnája 1220-ban épült.

A következő fejezet az iskolákat, múzeumokat, a híres városi és vármegyei levéltárat, színházat, kórházat, fürdőket, sportpályákat, árvaházakat stb. ismerteti meg részletesen. A város iskoláiban az 1934—35. tanévben 10.239 fő nyert oktatást. Külön fejezetek szólnak a közüzemekről, közigazgatásról, utakról, csatornákról, a város címeréről, mely utóbbit szép műmellékletek ábrázolják. A címerről szóló fejezetet dr. vitéz Házi Jenő írta.

Sopron lakosságának statisztikai adatait dr. Thirring Gusztáv állította össze világosan, áttekinthetően és alaposan. Megtudjuk ebből, hogy 1379-ben Sopronban 2.100 volt a lakosok száma s csak 195 ház emelkedett benne, ámde 1802-ben 775 házban 12.319 fő lakott, 1930-ban pedig 2.752 ház és 35.895 lakos volt a városban. Sok érdekes adat vonatkozik még a lakosságra. A népsűrűségi adatokat Marikovszky Zoltán mérnök írta és pompás térképen rajzolta le. Megtudjuk ebből, hogy a város lakossága ma is az ősi belvárosban lakik a legsűrűbben.

A könyv második része a város utcáinak és házainak részletes jegyzékét adja. Feltünteti minden utca házszámát, tulajdonosát, a ház

homlokzatának hosszát, területét, emeletek számát, a tetőzet anyagát, lakások, szobák, lakók számát, a fürdőszobákat stb. (A városban összesen 1676 fürdőszoba van.) Rendkívül értékes az a nagy fejezet, mely az utcák és terek elnevezésére vonatkozó részletes adatokat tartalmazza. A névadónak történelmi, életrajzi stb. adataival sokszor a nagy mult egy-egy villanással megvilágított részlete szökken az olvasó elé.

A háztulajdonosok betűsoros jegyzéke és szintén betűsoros mutató zárja be a nagyon gondosan, igen jó papíroson kiállított könyvet. Nagy érdeme, hogy minden sora soproni embertől származik, pompás térképeit soproni mérnökök rajzolták és soproni nyomda állította elő. Sopron polgárai alkották s adják nemcsak a város polgárainak, hanem az egész nemzetnek ezt a minden tekintetben elsőrangú munkát, mely újabb díszes, más városoktól is mintának vehető kulturális java az ősi városnak. „Tanítva serkent további munkára, ébren tartja a a kegyeletet és új célokat mutat".

Varga Lajos dr.

*

JOŽEF BAŠA — MIROSLAV: Prekmurske pesmi. Összegyüjtötte: Vilko Novak. Celje, 1936.

A mindössze 48 oldalas csinos füzet a korán elhalt volt szombathelyi papnövendéknek irodalmi hagyatékából köt csokorba 24 verset. A bevezető tanulmányból megtudjuk, hogy már 15 éves korában kezdett verselni. 22 éves sem volt, amikor meghalt és hagyatékában mégis 200 hazai szlovén (vend) nyelvjárásban írt költeményt, néhány magyar verset, több elbeszélést és kulturális tárgyú tanulmányt találunk. Igen figyelemreméltóak németből és magyarból való fordításai is (Eötvös, Szentmiklósy, Vörösmarty, Petőfi, Heine műveiből). Novák szerint Baša I. és Pavel Á. szloven versei jelentik a művészi értékű vend szépirodalom első komolyabb kísérleteit és egyúttal legmagasabb fokát. Költeményei a világháborús szenvedések iránti mély és emberséges részvétéről s népének és szülőföldjének bensőséges szeretetéről tanuskodnak.

Pável Ágoston dr.

*

MŰHELY. **Tanulmányok a szellemtudományi kutatás köréből** címen új folyóirat indult meg Dunántúlon, a pécsi egyetem német tanárának, Koszó Jánosnak szerkesztésében. Az új év első havában megjelent folyóirat szelleméről, céljáról maga az alcím, az első szám két értekezése és egy könyvismertetése beszél világosan. Az első szám vezető helyét Kerényi Károly „Korfu és az Odysseia" című tanulmánya foglalja el; Koszó János Lersch Henrikről, a közelmultban elhunyt német munkásköltőről szóló értekezésének első fele követi. A kritikai és könyvismertetési rovat és néhány kisebb cikk azt a széleskörű érdeklődést mutatja, mellyel ez a folyóirat a hazai és a külföldi szellemi élet jelenségeit vizsgálni és ismertetni óhajtja. — Hogy a folyóirat szelleme hű a címben kifejezett programmhoz, bizonyítja Kerényi Károly értekezése, mely tiszta, öncélú szellemtudományi írás. De hogy a magasabb szellemtudományi érdeklődés nem távolítja el a „Műhely" munkásait a mai élettől, mutatja Koszó János cikke, mely a munkás idealizmusnak költőjével ismertet meg bennünket. Benedek Marcell újabban megjelent irodalomesztétikai munkájával kapcsolatban a szerkesztő az esztétikai irodalomértékelés jogaiért száll síkra. Egészséges, józan, a való élettel kapcsolatot tartó modern magyar szellemtudományi munka műhelye kíván lenni Koszó folyóirata és hazai tudományos életünk sokat nyer a szerkesztőnek bátor kezdeményezésével.

Hofmann László.

GAYER GYULA DR.

kiváló földinknek, az európai hírű botanikusnak bronzbaöntött mellszobra immár készen várja felállítását és a közel jövőben történő leleplezését. A szobor költségeire a szombathelyi kir. törvényszék, ügyészség és járásbíróság bírái, ügyészei és fogalmazói 127, a szombathelyi ügyvédi kamara 50 pengőt, Gayer egykori iskolatársai 170 pengőt, a Premontrei Diákszövetség 50 pengőt, a Vasi Szemle pedig a korábbi akció maradványaként 31.79 P-t adományoztak. A szobor Mayer Sándor vasi szobrászművészünk sikerült alkotása. A leleplezés időpontjáról előfizetőinket idejében fogjuk értesíteni. P. Á. dr.

*

Hibaigazítás. Jelen évfolyam 99. lapján alulról a 7. sorban „Antal" helyett Ferenc olvasandó, a 100. lapon pedig alulról a 13. sor elején „Az egyik" után közbeszurandó: Kőszegen.

Szombathelyi Magyar Pamutipar

DOCTOR MÓRIC

Gyárt:

Molino,
Pamut,
Barchent,
Flanell,
Zefir stb.
árut.

MARTINEUM KÖNYVNYOMDA RT. SZOMBATHELY

ASZTAG. **TRISTE.**

Jaksa István: Dorffmeister István képe a szarvaskendi templomban. — — — — — — — — — — — — — — 186. old.
V. A.: Semper vireo. — — — — — — — — — — — 187. old.
sz. Csorba Tibor: A „Gazeta Polska" a Dunántúl íróiról — 188. old.
Bátky Zsigmond: Szaplányos folyás. — — — — — — — 188. old.

TULIPÁNTOS LÁDA. **BUNTE TRUHE.**

Szilády Zoltán: Göcseji apróságok. — — — — — — — — 189. old.
Csaba József: Népies növénynevek Nagycsákányból. — — 191. old.

ŐRSÉG. **1. Szépirodalom.** **WACHT.**

Pálma László: Bakó József: Sír a puszta. — — — — — — 193. old.
Székely László dr.: P. Tóth Ede: Az eltört hárfa. — — — 194. old.

2. Szakirodalom.

Horváth Tibor Antal: Belitzky János: A csornai premontrei prépostság alapítása és birtokszerzeményei a nemzetiségi kegyuraság korában. — — — — — — — — — — — 194. old.
Pável Ágoston dr.: Deutsche Auszüge... Revue des Revues — 197. old.
Varga Lajos dr.: Dr. Heimler Károly: Sopron topográfiája. — 197. old.
Pável Ágoston dr.: Jožef Baša-Miroslav: Prekmurske pesmi. — 199. old.
Hoffman László: Műhely. — — — — — — — — — — 199. old.

KRÓNIKA. **CHRONIK.**

P. A. dr.: Gáyer Gyula dr.... — — — — — — — — — 200. old.
Hibaigazítás. — — — — — — — — — — — — — 200. old.

Folyóiratunk I. évfolyamának 1. számát
2 pengőért visszavásároljuk.
Aki nélkülözheti, ajánlja fel a kiadóhivatalnak.

Szombathelyi Takarékpénztár R. T.
TELEFON 97 és 380. *Szombathely, (Szentháromság-tér)* TELEFON 97 és 380.
Foglalkozik a bank- és takarékszakmába tartozó összes üzletágakkal.

Konyha és tűzhelytarifa
miatt érdeklődjék az
Elektromos Műveknél
Szombathely, Kossuth Lajos-utca 33.
Tekintse meg bemutató helyiségeit!
Próbafőzések minden szerdán d. u. 5 órakor.

Szombathelyi Leszámítoló Bank R. T.
SZOMBATHELY, SZENTHÁROMSÁG-TÉR 16. SZÁM.
FIÓK: SÁRVÁR.
Anyaintézet: MAGYAR LESZÁMÍTOLÓ ÉS PÉNZVÁLTÓ BANK, BUDAPEST.

VASMEGYEI MEZŐGAZDASÁGI TAKARÉKPÉNZTÁR RT.
SZOMBATHELY

A PESTI MAGYAR KERESKEDELMI BANK LEÁNYINTÉZETE
ALAPÍTTATOTT AZ 1873. ÉVBEN

Betéteket
a legjobban gyümölcsöztetünk

Kölcsönöket
a legjutányosabban folyósítunk

Foglalkozunk a
Banküzlet
minden ágával

Ha van ilyen ügye,
jöjjön be hozzánk, vagy írjon nekünk.

Címünk: Szombathely, Erzsébet királyné-u. 26.
Telefonszámaink: Szombathely 123. és 128.
Táviratcímünk: Vastakarék Szombathely.

301521

IV.
4

NAŠI ZEMLJI

1 · 9 · 3 · 7

VASI SZEMLE

IV. ÉVF. ..... SZOMBATHELY, 1937. JÚLIUS 1. ..... 4. SZÁM

Megjelenik évenként legalább 4-szer. Célja: **Vas vármegye helytörténetének és Dunántúl kultúrális problémáinak szolgálata a legtágabb** értelmezésben. (Förderung der Heimatskunde, Pflege der transdanubischen Kulturinteressen). — **Előfizetési díj:** évi 4 (jogi személyeknél és külföldre 6) P. Befizethető a Szombathelyi Takarékpénztár R. T. 4.088. sz. csekkszámlájára (**Folia** jelzéssel!). Egyes szám ára 1.50 P, kettős számé 2.50 P. — **Gépelt** kéziratokat kérünk. A cikkek közlésével megszerezték azok **szerzői jogát.** A közlemények tartalmáért a szerző **felelős.** Kéziratokat, képeket stb. nem őrzünk meg. — Az értekezések szerzőit — míg az anyagiak engedik — 25 drb borítéknélküli különlenyomattal díjazzuk. További példányokért s külön borítólapért saját költségeinket számítjuk fel. — **Szerkesztőség és kiadóhivatal (Schriftleitung):** Szombathely, Szent Imre-u. 5.

Szerkesztőségi órák: minden kedden d. u. 5—7.

FŐSZERKESZTŐ ÉS FELELŐS KIADÓ: **PÁVEL ÁGOSTON DR.**

o

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG: Bendefy László dr., Géfin Gyula dr., Palkó János dr., Pákay Arnold, Pethő István dr., Smidt Lajos dr., Szendy László dr., Tóth János, Vass Béla. — A címlapot **Vass Béla,** a rovatillusztrációkat **Andor Lóránd** rajzolta.

KÖRZETI KÉPVISELŐK: Celldömölkön: **sz. Csorba Tibor** író, tanár; — Jánosházán: **Makkos Lajos** polg. isk. igazgató; — Körmenden: **Kevey István dr.** főszolgabíró; — Kőszegen: **Szegi Ödön dr.** tanítóképzőintézeti tanár; — Sárvárott: **szenttamási Babos Lajos** körjegyző; — Vasvárott: **Kolbay Ödön** polg. isk. tanár.

o

TARTALOM.

RÓG ÉS LÉLEK. SCHOLLE UND SEELE.

Pavel Ágoston dr.: Magyar szenzáció 1937-ben — — — — — 201
Dornyay Béla dr.: A somogymegyei Szőcsény és Csákány váráról 215
Bátky Zsigmond dr.: Temérdekhegy, Vashegy, Erőshegy — — — 215
Marék Antal dr.: Dunántúli lírikusok — — — — — — — — 220
Mozsolics Amália dr.: A dunántúli bronzkor kialakulása — — — 234
Polány István: Adatok Nyugatmagyarország földrajztörténetéhez — 241
Holló Domokos dr.: Az álom jelentősége a primitív embernél — 244
Stein Gusztáv: Új kőkorszaki lelőhely Bián. IV. — — — — — 257
Fodor Henrik: A Váradi Regestrum vasi vonatkozásai — — — 261
Farkas Imre: Összefoglaló adatok a szombathelyi egyházmegyei papságról — — — — — — — — — — — — — — 264

A KŐSZEGI MÚZEUM KÖZLEMÉNYEI. MITTEIL. D. KŐSZEGER MUSEUMS.

Iharos Alfonz: Medveállatocskák Kőszeg vidékéről — — — — 269

ŐRSÉG. WACHT.

Dömötör Sándor dr.: Eszterhás István: Háborúban nőttünk fel — 273
Pavel Ágoston dr.: Puszta Sándor: Gyümölcsoltó — — — — — 274
Pavel Ágoston dr.: Székely László: Szirom eső — — — — — — 274
Dömötör Sándor dr.: Ortutay Gyula: Magyar népismeret. — Élő Dezső: Sarród monografiája — — — — — — — — — — 275
Pavel Ágoston dr.: Soproni Szemle — — — — — — — — — 276

(Folyt. a boríték 3. oldalán.)

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

RÖG ÉS ÉLEK

Magyar szenzáció 1937-ben.

Írta: PAVEL ÁGOSTON dr.

Az ólmos, távoli villámfényektől nyugtalanított magyar égboltnak is megvan a maga 1937-es szenzációja. Szenzációja, amely maradandó értékké fog szépülni kultúrális életünkben, s amely az egész művelt világ érdeklődését fel fogja kelteni. Boldogok vagyunk, hogy ez a szenzáció Szombathelyről s a Vasi Szemle hasábjairól indul világgá.

Arról van szó, hogy Szombathelyen egy műgyüjtő mérnök gyüjteményéből előkerült Petőfinek egyetlen eredeti fényképe, állítólag 1844-ből. A hír, amelyet a fénykép tulajdonosa egy fénymásolat beküldése mellett bejelentett a Petőfi-Társaságnak, valósággal lázba ejtette a Petőfi emlékét ápoló nagynevű és nagymultú irodalmi intézményt, s a főtitkársága azonnal érintkezésbe lépett a tulajdonossal a Petőfit teljes alakban ábrázoló eredeti kép megszerzése érdekében.

Petőfiről tudvalevőleg csak egy daguerreotípia és néhány rajz, illetőleg festmény maradt az utókorra (Orlai Petrich Soma több festménye, többek között Petőfi Debrecenben 1844; Barabás Miklósnak közismert Petőfi-portréja; Mezei Józsefnek a Magyar Történelmi Képcsarnokban elhelyezett olajfestménye; továbbá néhány metszetmásolat, mint például az Orlai Petrich Soma egyik képéről készített Marastoni József-féle kőmetszet. Barabás Henriettenek és Benczur Gyulának híres festményei magától értetődőleg — nem természet után készültek).

A most felbukkant fényképet — Aphrodité anadüomené csodaszép mithosza jut eszembe e sorok írásánál — N. Stockmann & Troché temesvári fényképírómester készítette a fényképészet első éveiben. Kétségtelennek látszik, hogy a fénykép Petőfit ábrázolja, ám a képpel kapcsolatban még nagyon sok kérdést kell tisztáznia a további gondos kutatásoknak. Így nem tudjuk egyelőre, hogyan és mikor került a kép a szombathelyi származású és később Szombathely város ösztöndíjával Párisba került és ott ragadt Pajor Pál festőművésznek és régiséggyüjtőnek tulajdonába (aki Páris akkori polgármesterének leányát vette feleségül). Pajor hagyatékából fél évvel ezelőtt szerezte meg a képet egyéb műtárgyakkal egyetemben a mostani tulajdonosa. A hagyomány szerint már Pajor Pál (1868—1935) is

M. T. AKAD. KÖNYVTÁRA
I. sz. Növedéknapló
1937 1699

rendkívül nagyra értékelte ezt a relikviát s a legféltőbb gonddal őrizte. Nem tudjuk továbbá, hogy a kép hátlapján olvasható és kétségtelenül Pajor Pál kezétől származó ceruzajegyzet („Petőfi 1844") az időpontot illetőleg mennyiben tekinthető megbízhatónak. Petőfi 1844 februárjában gyalogolt Debrecenből Pestre, ahol Vörösmarty pártolásával még ugyanazon év októberében (27-én) kiadhatta „A helység kalapácsa", majd november 10-én „Versek" című költeményes kötetét és hányódó sorsát nyugalmasabb révbe terelhette. Ettől kezdve már módja lehetett a kezdetben mindenesetre drága és némileg fényűzésszámba menő lefényképeztetésre. De izgató kérdés: mi a felvétel közelebbi időpontja és hol történt az? Petőfi tudniillik — a feljegyzések szerint — sohasem fordult meg Temesvárott. Hogyan lehetséges tehát — és ez a felvetődő kérdéseknek harmadik komplexuma —, hogy a kép Temesvárott készült N. Stockmann & Trochénál? Véleményem szerint a Stockmann & Troché-féle műhely valamelyik tulajdonosa, esetleg kiküldöttje egy vándorkörútján kerülhetett valahol Petőfi Sándor útjába. Hogy aztán a lemezt a felvétel helyén dolgozta-e ki a mester, vagy magával vitte-e temesvári műhelyébe, (ami valószínűbb) és onnan küldte-e a kész fényképet a megrendelő Petőfinek a címére, ezt a további kutatásnak kell kideritenie.

Én egyelőre csak azt jelenthetem — ujjongó örömmel és a nagy eseménytől lázas izgalommal —: minden valószínűség szerint megkerült a legendás magyar költőzseninek, Petőfi Sándornak egyetlen hiteles eredeti fényképe. S kinek a szive nem dobbanna meg erre a nagyjelentőségű hirre?

Tipikus magyar szenzáció 1937-ben!

Az értékes ereklye jelenlegi tulajdonosa, míg a kép megszerzése érdekében megindult tárgyalások be nem fejeződnek, nem akarja nevét a nagy nyilvánossággal közölni, mert félti a képet és mert fél a műgyüjtők és érdeklődő mű- és irodalombarátok ostromától. Hogy hogy sem, néhány szemfüles gyüjtő mégis megszimatolta már a pecsenyét, úgyhogy a tulajdonos asztalán máris több ajánlat fekszik. Mi magyar nemzeti szempontból csak egyetlen megoldást tartunk lehetségesnek: ezt a felbecsülhetetlen értékű ereklyét a Petőfi Társaságnak vagy a Nemzeti Múzeumnak, vagy a M. Tudományos Akadémiának kell megszereznie. A tulajdonos teljes mértékben méltányolja is a nemzeti szempontot, de mint szegény ember nem ajánlhatja fel ezt a vagyontérő képet sem ajándékképen, sem értéken alul. Reméljük, hogy akadni fognak lelkes magyar mecénások, akik — ha az előbb emlitett nemzeti tudományos és irodalmi intézetek nem rendelkeznének a kellő anyagi eszközökkel — megnyitják szivüket és erszényüket, és lehetővé teszik e legsajátosabban magyar ereklyének a magyar nemzet egésze számára leendő megszerzését.[1]

[1] *Birjuk a tulajdonos igéretét, hogy a kép megszerzésére vonatkozó tárgyalások befejezése után a Vasi Szemle hasábjain fogjuk elsőnek bemutathatni az eredeti kép másolatát.*

Szégyene volna a magyarságnak, örök szégyene, ha ez az ereklye a pénz mindenható mohóságának jogán — teszem azt — egy amerikai milliomosnak pöffeszkedő vitrinjébe kerülne.

*

Dr. AUGUST PAVEL: Ungarische Sensation im J. 1937. — Die einzige originelle Photographie des genialen ung. Dichters A. Petőfi kam in Szombathely aus der Sammlung eines Ingenieurs zum Vorschein. Zwecks Erwerbung der wertvollen Reliquie begann bereits der Wettstreit.

A somogymegyei Szőcsény és Csákány várairól.

Írta: DORNYAY BÉLA dr.

Napjaink tanult magyarságának érdeklődése mind nagyobb erővel fordul a rég letűnt idők magyar történelme felé. E tekintetben elég itt csak *Hóman*, *Szekfű* és annyi sok más történetíró nagy érdekű és érdemű munkásságára hivatkoznom. A magyar *helytörténetírás* és az annyira fontos *honismertetés is mind több hívet, kutatót és írót gyűjt a* maga táborába. Megkezdődött a dicső magyar mult mohos tanuinak, a váromladékoknak a való történeti tényeket felderítő részletes kutatása is. Egy *Kisfaludy Sándor* a maga korában, a történeti tények ismeretének hiányában, még kielégíthette olvasóit költött és mesés elbeszéléseknek pompás költői mezbe való ültetésével. Ma már ez az idő lejárt, ma már mindenkit inkább érdekel a történelmi valóság, mint a történeti rege, a mese és a valószínű, de mégis csak költött, tehát az igazságtól távol álló elbeszélés vagy költemény. Kutatjuk a történeti igazságot és minél eldugottabb, minél romlottabb egy-egy váromladék, minél kevesebbet tudunk a történeti multjából, annál inkább furdalja kíváncsiságunkat annak eredete, élete folyása, pusztulásának és elmúlásának, egyszóval történetének megismerése.

Régente inkább talán csak a nagy és híres, sokat emlegetett és országos jelentőségű várak története érdekelte a közönséget; ma már a legkisebbé, a legjelentéktelenebbnek látszóé is! Hiszen ez is egy-egy láncszem volt abban az érdekes várhálózatban, vagyis hatalmas várövezetben, mely a magyarságnak a török, majd a német ellen vívott élethalálharcában végeredményképen is olyan nagy jelentőségűvé vált. Mert ha egy-egy ilyen jelentéktelennek látszó láncszem megingott, vagy el is esett a török elleni harcokban, az igen nagy jelentőségű volt úgy a magyarság, mint Bécs és egyáltalán a nyugati kereszténység szempontjából is. Ha meg szilárdan megállott és sohasem esett el, mint pl. a balatonvidéki várak közül Zalavár, Keszthely, Szigliget, Tihany stb., akkor jelentősége igen nagyra emelkedett. Mert ha nem is

tudta maga körül teljesen feltartóztatni a török áradatot, mégis kemény és élesen szúró tövis maradt az a terjeszkedni vágyó izlam testében, keményen ellenálló szirt maradt az ozmán tengerben, melynek jelentőségét lebecsülni nem lehet, hanem kellőképen kell azt értékelni.

Újabban a magyar várak beható tanulmányozása nagy lendületet vett. Nagy eredménynek kell tekintenünk *Varju Elemér*, *Darnay Kálmán* és mások működése mellett pl. *Pataki Vidor* egri vártanulmányait és főleg azt, hogy a bécsi hadilevéltárban számtalan kisebb és nagyobb várunknak eredeti és a 16. századból származó pontos alaprajzát megtalálta és azok egy részét közzé is tette.[1]

Minthogy Salgótarján környékének várain kívül már régebb idő óta behatóan foglalkozom a dunántúli, főleg pedig a balatonvidéki várak történetével, azért — behatóbb tanulmányozásra és ismertetésre — elkértem *Pataki Vidortól* egy egész csomó vár alaprajzát és az ő lekötelező szívessége folytán azokból már Tata és Keszthely várait a lehetőség szerint fel is dolgoztam,[2] négy balatonparti vár alaprajzát pedig már leközöltem.[3]

Most abból a várláncolatból, mely a Drávától kiindulva, a Balatonvidéken, a Bakony-Vértes-Gerecse stb. hegységein át a Dunán keresztül haladva Eger, Tokaj irányában vonult és amelynek mielőbbi kiépítését Buda elfoglalása után olyannyira szorgalmazta még Bécs is (tudvalevőleg nem a magyarság kímélése, vagy megvédése céljából, hanem a saját önző érdekéből!), — ebből a hatalmas várláncolatból most kiszakítok két egymás mellett, az egykori, ú. n. *Sárköznek*, újabban „*Kis*" Balatonnak Zala és Somogy megyékbe mélyen benyomuló öble mentén fekvő kis váracskát: *Szőcsényt* és *Csákányt* és itt azoknak rövid leírását és történeti vázlatát adom.

P. Kőnig Kelemen „Hatszázéves ferences élet Szécsényben 1332—1932. Vác, 1931" című értékes művében a nógrádmegyei, nagymultú Szécsény várának leírásánál többek közt ezeket írja a 102. oldalon:

„Egy felette nagy jelentőségű és érvekkel alátámasztott feltevésre kell még kitérnünk. *Dr. Pataki Vidor* ciszterci tanár, az egri vár neves kutatója, a bécsi hadilevéltárban a

[1] **Pataki Vidor:** A XVI. századi várépítés Magyarországon, Bécsi Tört. Int. Évk. I. évf. — **Pataki Vidor:** Az egri vár élete, Eger, 1934.

[2] **Dornyay Béla dr.:** a) Keszthely vára a török időkben. Ifjúság és Élet, 1925. X. évf., p. 177—180.; b) Tata várának Süess Orbán-féle alaprajza 1572-ből. Tata, 1935. Engländer F. kiadása. 25 old.; c) Keszthely végvár a török világban, 8 rajzzal, Keszthely, 1935. Mérei I. kiadása, 32 old.

[3] **Dornyay Béla dr.:** Fonyód, Szigliget, Zalavár és Tihany várak alaprajzai 1570 tájáról. „Balaton", XXIX. évf. 1936. okt., p. 66—69. Négy alaprajzzal.

XVI. század második feléből való rajzot talált: a mérnöki kar hivatalos felvételét az akkori szécsényi várról. A felmérés évét és szerzőjét pontosan nem lehet megállapítani, de valószínű, hogy *Julius Turckho*, olasz származású császári építész helyszíni felvétele. A bécsi hadilevéltár *Turckho* által a *dunántúli várakról* készített térképek egész sorát őrzi. A „*Setchen*" *felírású térkép is a dunántúli várak csoportjába van téve.* Azonban se Dunántúlon, se az ország más részén Szécsény nevű palánkvárról — a nógrádmegyei Szécsényt kivéve — a történelem nem tud. Olyan Szécsényt sem találtunk, amelynek a XVI. században gótikus szentélye lett volna, miként azt a rajz feltünteti".

Itt utal *P. Kőnig Kelemen* a 295-dik jegyzetre, melyben — a 385-dik oldalon — ezeket írja: „Kriegsarchiv Wien, Stiftgasse 2, Hofkriegsrätliche Acten, 1572 máj. Nr. 77. *Julius Turckho* császári olasz építész helyszíni hivatalos felvétele. *Könyöki J.—Nagy Géza:* „A középkori várak, különös tekintettel Magyarországra (1905)" művében egyedül a nógrádmegyei Szécsény várát találjuk az elpusztított várak közt feltüntetve. *Ortelius—Redivivus* „Ungarische und Siebenbürgische Kriegshandel" 1639—1665. I. k., p. 82—83, részleges térképet közöl az akkori idők magyarországi váráról; a nógrádmegyei várak közül négyet találunk, a drégelyit, nógrádit, hollókőit és szécsényit, „Zetschin", feltüntetve; a részleges térkép azonban más Szécsényt nem ismer. Ugyancsak *Szekfű* és más történetírók műveiben közölt térképeken csak a Nógrád vármegyében fekvő szécsényi várat találjuk".

„A szécsényi vár rajza — folytatja *P. Kőnig K.* — a rajzot magyarázó írás annyira hasonlít a többi rajzhoz, hogy méltán sorolták azt *Turckho* gyüjteményébe. *Turckho* (aki 1572-ben már meghalt) a szécsényi vár alaprajzát, — következteti *P. Kőnig K.* — csak a dunántúli várak felvétele (1569) után és az egri (1571) előtt készíthette el, tehát 1570-ben". (p. 385.)

Visszatérve az előbbi 102-dik oldalra, így folytatja *Kőnig:* „Ha a hadilevéltárnak rajzát és a (szécsényi ferences) kolostor, valamint a gótikus szentély alaprajzát egymás mellé állítjuk, *főbb vonalaiban egy és ugyanazon alaprajzot látjuk* magunk előtt: a templom és kolostor fekvése, a várfalak iránya, a nyugat felé eső lejtős kert s a vár árokrendszere; a templom külső támpillérei és azoknak egymástól való távolságméretei *nagyrészt azt mutatják, hogy ugyanazon alaprajzról van szó*... A két alaprajz között *találunk különbséget is.* Így az ősi időkből fennálló sekrestye, a négyszög-udvar felé eső torony nincs a rajzon feltüntetve. Azonban az ilyen térképeknél a fősúlyt a várfal és várárok pontos

feltüntetésére fordították csupán, míg a belső részeket csak vázlatosan rajzolták meg".

„... *Bizonyítékaink után szinte kétségtelennek látszik, hogy a hadilevéltár rajza a nógrádmegyei szécsényi várat ábrázolja* és hogy a szécsényi kolostor képezte tulajdonképpen a várat. Szécsényben ugyanis az alaprajz szerinti várfekvés el sem képzelhető a kolostoron kívül". (p. 102.)

Kőnig a 374. oldalon egy 18. századbeli munkából 11-féle *Szécsényt* sorol fel Magyarország különböző vármegyéiből, de ezek közül — szerinte — egyiknek története sem vezethető a XIV. századra. Egy igen fontos és perdöntő tény azonban kikerülte *P. Kőnig Kelemen* figyelmét, az, hogy az elsorolt Szécsényeken kívül van még egy másik, — tehát egy 12-dik féle — Szécsény[3/a] is és főként az, hogy az általa leírt és közölt (p. 103) váralaprajz *ezen előtte ismeretlen, 12-dik féle „Szécsény"-re vonatkozik!*

Dr. Pataki Vidor meg *Kőnig* jeles könyvének 322-dik lapján ezeket íria: „Az első pozitivum a (szécsényi ferencesek) mostani műemlékeiről egy alaprajz, amely az eredetileg Szt. Ferenc-rendi kolostort várrá átalakítva ábrázolja. A térképet olasz származású hadmérnök: *Turckho Julio* rajzolta 1570 táján; feladata az volt, hogy a vár falainak pontos méretét és fekvését adja, nem pedig az, hogy a vár belsejéről is tájékoztasson. Épp ezért pontos felmérések alapján jelzi a falakat és bástyákat, az ezeken kívül levő árkot (gramb), hidat (prükhen), a belterületen azonban csak vázlatosan jelzi a lakható részeket (wonung, platz, kirchen). A templom belső falát is csak azért rajzolja, hogy a külső falon látható támaszpillérek magyarázatát adja. Maga a rajz tehát arról sem ád felvilágosítást, hogy a gótikus épületek közül mi volt még meg 1570-ben. Hogy a gótikus templom még ép állapotban lehetett, ezt feltételezhetjük ugyanezen hadmérnök egyéb rajzaiból (p. 323.), ahol a bedőlt tetejű templomokat „ruinen", „kirchenruinen" szavakkal szokta megjelölni. Mivel pedig a templom gótikus mivoltából ma már nincs más meg, mint a szentélyen kívüli hét támaszpillér, ezek méretadataiból kell következtetnünk az eredeti templom egyéb részeire".

Sajnálattal kell kijelentenem, hogy itt úgy a „*Szécseny*" váralaprajzát felfedező és abból messzemenő következtetéseket levonó *Pataki Vidor*, mint pedig az őutána induló

[3/a] Pedig már a P. **Kőnig** K.-tő is sokszor idézett nagy mű (**Bártfai Szabó László**: A sárvár felsővidéki **gróf Széchenyi család** története. I. kötet, Bpest. 1911., p. 17.) is említi, hogy a **Bő** nemzetségnek is volt Somogy megyében „**Szécsény** (Szőcsény) nevű birtoka, amelyről a nemzetség néhány tagja **Szécsényi Messer**-nek, mások Széchényi-eknek írták magukat".

P. Kőnig Kelemen is — sajnálatos tévedésnek estek áldozatul. Ugyanis a *J. Turckho* dunántúli várrajzai között megtalált „SETCHEN" (Szécsény) feliratú váralaprajz *„Szécsény"*-je — a többivel együtt — bizony *szintén a Dunántúlon van és éppen nem Nógrád megyében;* tehát a nógrádmegyei Szécsényhez (Nagyszécsényhez) és az ottani ferences kolostorhoz és hajdani várhoz *Turckho* váralaprajzának semmi köze sincs! A *Turckho* dunántúli váralaprajzai között megtalált „Setchen" feliratú vár alatt ugyanis az egykori Balaton (jóval később ú. n. „Kisbalaton") szögleténél (1436-ban „de angulo Balatini". Dl. 12867), Somogy megye északnyugati szélén, a Marcalitól nyugatra fekvő és Felsőzsitfa

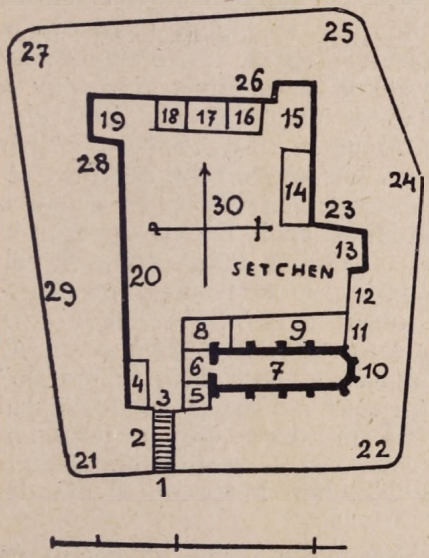

Szőcsény várának alaprajza G. Turckho-tól 1570-ből.

1—2—3 = az egykori deszkahíd, melynek helyén (de ugyanolyan irányban) ma földtöltés vezet a sáncokon keresztül, a mai Vésseykastély felől.

6 = ezen eltünt helyiség helyén áll ma körülbelül a feltámadás angyalának szobra.

7 = ennek a templomnak keleti fél-része a mai Szt. Vendel-kápolna.

4—5—6—8—9—14—16—17—18: = az egykori vár házai lehettek, melyeknek ma nyomuk sincs a felszínen.

21—22—24—25—27—29 = a vár hajdani kontres karpja, mely teljesen eltünt.

községhez tartozó *Szőcsény-puszta* (jelenleg *Véssey Lajos* gyönyörű hitbizományi birtoka) értendő!

Szőcsény nevét időnként különböző változatokban írták: 1254: *Zeuchen*, 1411—13: *Zewchen*, 1436: *Zechen*, 1449: *Zechen, Zewchen*, 1463: *Zechen*. Leghelyesebb a *Zeuchen, Zewchen* alak, mely mai átírásban is *Szőcsén-* vagy *Szőcsény*-nek hangzik!

Ez a Szőcsény-puszta valamikor a középkorban nagyobb község, sőt *vár is volt*, annak ellenére, hogy sem *Könyöki József* (és *Nagy Géza*), sem *Ortelius-Redivivus*, sem a jelenkori történetírók nem ismerték várjellegét és így nem is emlegethették[4]; *Kogutowitz Károly* sem tudta róla,[5] hogy vár

[4] Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára ... Pesten, 1851. IV. 153. is említi a somogymegyei Szőcsény-pusztánál, hogy „szép erdővel, egy vár romjaival."

[5] Dunántúl és Kisalföld írásb. és képb. Szeged, 1930, p. 172.

volt és épen ezért „Középkori települések" c. 77-ik ábráján is csak Szőcsény (Sz) községét és régebbi elpusztult telephelyét, meg a plébániáját ábrázolja, de az előtte ismeretlen várát persze ő sem tünteti fel, míg a közeli Csákány várát és Szenyérvárát már igen!

Még feltünőbb, hogy a különben is több ízben nem jól értesült *Békefi Remig* standard-műve[6] sem ismeri Szőcsény várát, holott az Archaeologiai Értesítő 1887-ik évi (új folyam VII.) kötetében, p. 434—435, már *Ágh Géza is* ismerteti röviden „A szőcsényi leletről" szóló cikkében „Szőcsény vár"-át ilymódon:

„A *„betyár vár"* lakói, kiket az uraság a henye életről leszoktatni akarván, maga telepített be, sokat beszélnek a *várról*, annak urairól stb. a *török világból*. E szóhagyomány s a *váromladék* elég bizonyítékok arra, hogy *Szőcsény a török világban* fekvése, hatalmas alagútjai stb. által *elég fontos szerepet játszott*..." „Maga az ú. n. „Szőcsény" vár hatalmas erdő oldalán fekszik s két részből áll. A külső részét, melyet *külső várnak* nevezhetünk, Ny-on és D-en, a vele összefolyó sikságtól hatalmas árok övezi, úgyszintén a *belsőt* is, míg az ellenkező oldalon, a külső árkon kívül, még mintegy 30 méternyi meredek, most természetes hegyoldalnak látszó földtömeg szolgált a *várnak* védelmül. Az árkok alján kő- és téglahalmazok láthatók, számos, az oldalba vájt nyílásokkal, melyek kétségkívül alagutak voltak."

Ágh Géza a továbbiakban már a *Véssey Sándor* itteni birtokán, a vártól DNy-ra fekvő, akkor kopár területen 1885-ben a felszínre került *római sírt* és mellékleteit ismerteti, melyeket azután ő a M. Nemzeti Múzeumnak ajándékozott.

Már keszthelyi kisdiák koromban sokat hallottam én erről a Szőcsény-pusztáról. Nevezetesen boldogult nagyapám, *Böröczy József* (1826—1908) sokszor elmesélgette nekem a 48-as időkből való élményét, hogy ő is résztvett abban a diadalmas csatározásban, melyet a keszthelyi kb. 60 tagú szabadcsapat vívott *Jellasich* horvát bán társzekerei, illetve ezek fegyveresei ellen és amely avval végződött, hogy a keszthelyiek az őrséget leverve a 72 társzekeret elfogták és kb. 32000 frt értéket zsákmányoltak. Ezt később *Bontz József:* Keszthely város monografiája. Keszthely, 1896. c. könyvében (p. 102—104) mint komoly történeti igazságot is olvastam. Így azután *Szőcsény* neve erősen bevéződött emlékezetembe. Később meg balatonvidéki tanulmányaim során

[6] A Balaton környékének egyházai és várai a középkorban, Bpest, 1907.

[7] **Forster—Gerecze:** Magyarország műemlékei, II. 727. szerint tévesen 1889!

Szőcsényt is bevontam azokba és így irodalmáról (v. ö. *Lukcsics:* Bibliographia Dioec. Vesprim., p. 220.) és ebből azután váráról is tudtam.

De ismertem jól *Mocsáry Antal* 1826-ik évi nagy művének[8] I. kötetéből (p. 217.) a nagy történelmi multú *nógrádmegyei Szécsény várának alaprajzát* is, úgyhogy midőn *Pataki Vidor* egri gyüjteményében megpillantottam — még hozzá a dunántúli várképek sorozatában — *„Szécsény"-ét* is, amelyet ő a nógrádmegyei Szécsénnyel azonosnak mondott, mindjárt felmerült a somogymegyei *Szőcsény emléke* és az a gyanum is, hogy itt csakis erről a Szőcsényről lehet szó és nem a nógrádmegyei Szécsényről! Mikor pedig *P. Kőnig Kelemen* könyvéből megismerhettem az erre vonatkozó és erősen kétséges feltevéseket, szinte bizonyossá vált előttem *Pataki* és *Kőnig* tévedése.

Alig vártam az alkalmat, hogy a somogymegyei Szőcsényt felkereshessem és gyanumat beigazolhassam. Ez 1935. aug. 12-én meg is történt és a gyanuból azonnal teljes bizonyosság lett: *Turckho* váralaprajza minden részletében és teljesen egyezik Szőcsénynek ma is hatalmas sáncokkal körülvett várának legbelső részével; míg a sáncok nincsenek rajta *Turckho* alaprajzán, így tehát ezeket bizonyosan 1569 vagy 1570 után ásták a biztosabb védelem szempontjából. Nevezetesen amíg É-ról az ú. n. *„Várhegy"*-en, — a meredek domboldal miatt — csak egy mély árok húzódik, addig Ny-ról már három árkot, a Várhegy fennsíkjával összefüggő D-i és K-i oldalon pedig szintén 3—3 párhuzamos és mély árkot találunk.

A sáncárkok fenekén, oldalain stb. mindenfelé sok középkori tégla- és kődarab hever; itt-ott a vesszőfonásra tapasztott sár kiégetéséből származó, jellegzetes keramiai darabok hevernek, de amelyeket inkább őskorinak tartok, mint középkorinak, legalább is Salgó várának analógiái alapján. Ugyanis e jól védhető Várhegy ősidők óta védelmi célul szolgálhatott, amit 2 drb bronzkori edénye, az É-i meredek hegyoldalba 1897-ben vájt *„Margit út"* (alatta a jóvízű „Várkút" forrása csörgedez) készítésénél talált római téglasírja (43×32·5 cm. nagyságú, díszített téglái ma két padba vannak beépítve a kápolna külső, É-i oldalán) és a vár ásatásaiból, helyesebben az itt álló csinos Szt. Vendel-kápolna 1934-ik évi restaurálásakor földmunkálatokból előkerült sok középkori régisége (pl. a templom 15. századból való, 21·5 cm. hosszú, gótikus kulcsa, vas zabla-féle és számos más vastárgy, kemencéjében szabályosan elhelyezett, félig kiégetett 7 drb. cserépedény, néhány régi ezüstpénz stb.) igazol.

[8] **Mocsáry Antal:** Nemes Nógrád vármegyének hist. geogr. és statist. ismertetése. Bpest, 1826.

amelyeket a tulajdonos *Véssey Lajosnak* neje, született *Somssich Margit* ügybuzgósága és régiségszeretete mentett meg az elkallódástól. Ő rendezte különben a *Véssey*-család értékes levéltárát is.

De legérdekesebb és a sáncok határozott alakján kívül legfeltünőbb és legdöntőbb bizonyíték a Várhegyen levő várban félig, a mai napig megmaradt, eredetileg csúcsíves (gót) templomocska (7) keleti része, melynek a nyolcszög három oldalával záródó apsisa (10) és nyolc darab támpillére *ma is áll!* Ez tehát bizony nem a szécsényi ferences templom! Szent Vendel-kápolnává alakították azt az egykori romokból 1750-ben. Ugyanis bizonyára valamelyik törökidőbeli ostrom alkalmával a gótikus templom Ny-i homlokrésze körülbelül a közepéig összedölt (é-i alapfalai — a 6 irányában — láthatók voltak az 1934-iki restaurálásnál) és 1750-ben csak a k-i részét (7—10) újították meg és alakították át kápolnává! A sáncárkokat ma sűrű erdő borítja.

Szőcsény-pusztát gyönyörű fasorokkal szegélyezett útjain É-felé elhagyva, Felsőzsitfa községtől D-re, *Cziframalomnál* lépünk a Várrétre, melynek közepén az ú. n. *Pogányvárat*, vagy *Avarvárat* találjuk. Közepén kb. 5—6 m. magas kerekdomb van, melyet két nagy és párhuzamos, gyürűalakú árok, illetőleg sánc övez. Azt hiszem méltán tartja a nép is *avargyűrűnek*, de lehet régibb — kőkori — eredetű is. Kétségtelen, hogy a törökvilágban is védelmi, v. őrhelyül szolgált ez a mocsár közepén fekvő hatalmas földvár, mert középkori cserepeket (sőt állítólag pénzeket) is találtam benne. Bővebb tanulmányozása és főleg pontos és részletes felmérése kívánatos volna ennek, az irodalomban teljesen ismeretlen, őskori földvárnak.

Ezen Avar- v. Pogányvárhoz már közel fekszik *Csákány* község, melyet szépen faragott oszlopú, tornácos házaiért, szép nemesi kúriáiért és főleg törökkori várának itt-ott még kivehető maradványaiért érdemes fölkeresni!

Ismeretlen időben keletkezett a *ferencesek zárdája (Békefi Remig* — p. 229 — nem említi!). A Magyarországi Szalvatoriánus Szent Ferenc-rendiek közgyűléseinek 1531—1567. évekből fennmaradt jegyzőkönyveiből[4] tudjuk, hogy 1531-ben az ozorai őrségben levő *Chakan* guardiánja *Keresheghi* András, 1533-ban meg ezt írják róla: „Item similiter locus de *Chakan* resignetur patrono et loci dioecesano". 1537-ben az ozorai őrségben levő Chakan guardiánja: P. F. *Dalmadi* Máté; 1542-ben ugyancsak ő. Ugyanezen évből azt olvassuk Csákányról, hogy „Item fratres loci de *Chacan relinquant*

[4] Bunyitay stb.: Egyháztörténelmi Emlékek a magyarországi hitújítás korából. II. köt., p. 465, 474, 484, 497, 498, 503 és 533.

locum eundem, Quodsi in suo tempore *reparabitur*, iterum fratres possunt in eundem, si postulantur, *reinduci*.“ Tehát szerzetesei 1542-ben hagyták el — bizonyára a törökveszély miatt — Csákányt, de a visszatérés reményével, amely hamarosan meg is történhetett, mert már 1544-ben ismét van előljárója *Egyed* (G. de Chakan P. F. *Egidius* de Sancto Ladislao) személyében. Az 1526—63. években megölt ferencrendi szerzetesek névsorában pedig ezt olvassuk: „Item in loco de *Czakan* in custodia Ozora 1532. F. *Dionisius de Bor* sacerdos ibidem. F. *Georgius de Petovya* sacerdos ibidem.“

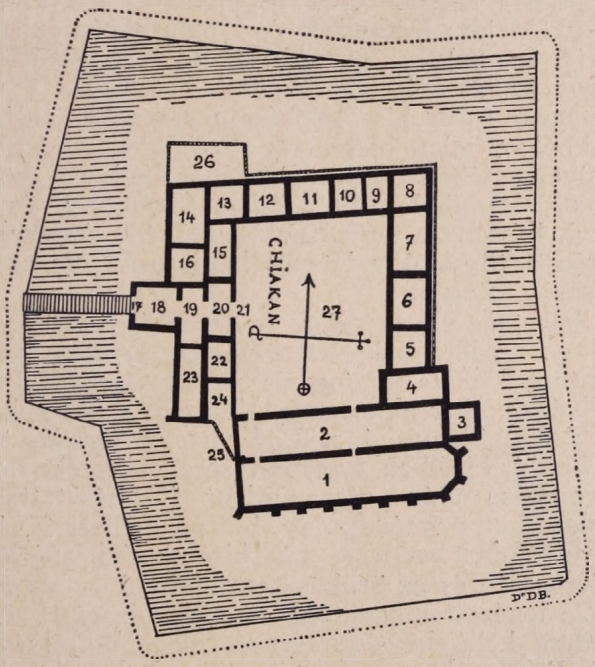

Csákány várának alaprajza G. Turckho-tól, 1570-ből.

Bizonyos tehát, hogy a legnagyobb veszedelem 1532-ben és 1544 után érte a csákányi ferenceseket és rendházukat. Ezért templomukat és a hozzáépített kolostorukat — akárcsak Keszthelyen is — erődítménnyé alakították, bizonyára még a hevenyészett várépítések korában (1541—1556 között), vagy közelebbről 1544 után.

Erre nézve egyelőre, sajnos, csak feltevésekre vagyunk utalva, de bizonyos pozitívumokat mégis csak tudunk eddig is és pedig 1566-ból. Ez az év ugyanis nagyfontosságú a török ellen folytatott élethalál-harcban, mert ezen év szept. 7-én esett el a magyarság fontos dunántúli védőbástyája, Szigetvár, hős védőjével, *Zrinyi Miklóssal* együtt.

Nem sokkal utána, és pedig 1566 szept. 29-én, Kanizsán kelt levelében értesíti *Zalay Benedek* az özvegy nádornét, vagyis *Nádasdy Tamásné Kanizsay Orsolyát* — többek között a következőkről: „Hirt egyebet nagyságodnak nem írhatok: Babolchábul miképpen kiszökének, az nagyságodnak tudtára vagyon; Berzenchébül és Chorgóbúl kiszökének, azokat az török megégette; ezenkívül *kastélyokbul*, kikbül kiszöktek, Wyzvárbúl, Zákánybúl, Segesdbül, Zenyerbül, *Zöchenbül*, *Chákanbúl*, Maróthbúl és Marczalybúl mind kiszöktek és pusztán megégetve hagyták; Lakbúl is kiszöktek és pusztán hagyták, az török belément és mastan is benne vannak, ük bírják; Kéthelben és Komárban még magyarok vannak... (p. 84)... Kanysán költ, 29 Septembris 1566. Nagyságod szolgája *Zalay Benedek* bakonoki."[10]

A magyar őrség kiszökdösése a gyengébb palánkokból, kastélyokból minden bizonnyal a törökök szigetvári győzelme következtében beállott általános ijedelem egyik eredménye volt. Bennünket itt *Zöchen* (Szőcsény) és *Chákan* (Csákány) kastélyok őrségeinek kiszökése érdekel, melyeket azután a török úgy látszik hamarosan megszállhatott, hacsak rövid időre is.

De Szigetvár eleste mást is eredményezett e vidéken. Ugyanis az eladdig még jelentéktelen *kanizsai palánk* — mint a kitünő *Takáts Sándor* írja[11] — egyszerre nagy jelentőségű hellyé lőn. Bár akkor még Kanizsa a föntebb említett özv. *Nádasdy Tamásné* szül. *Kanizsay Orsika* tulajdona volt, a király 1566-ban nagyobb sereget vetett oda; ez a várba vonulása után ott mindent fölemésztett. Kanizsa tehát, jelentékeny őrsége miatt, bátran beillett fővégháznak is, amely 1569-ben csere folytán királyi végházzá lőn.

Stájerország és az örökös tartományok — és éppenséggel nem a lenézett magyarság — védelme miatt elhatározták Kanizsa kellő kiegészítését és elegendő őrséggel való ellátását. Élére a harcon forgott, tapasztalt végbeli tisztet, *Tahy Ferencet* tették, aki nemcsak egyszerű várkapitány, de egyúttal a Balatontól a Dráváig és Muráig terjedő vidék főkapitányává is lőn. *Takáts Sándor* szerint is számos kisebb kastély, góré, vigyázó ház és palánk tartozott alá, melyeknek legtöbbje Kanizsa védelmére épült. Tehát a kincstár 1569 óta nemcsak Kanizsát erősítette állandóan, de e mellett az egyes magyar kapitányok, részint a mocsárban,

[10] Zrinyi oklevéltár, Magyar Tört. Emlékek, I. oszt. Okmánytárak, Bpest, 1899. Barabás Samu: Zrínyi Miklós, a szigetvári hős életére vonatkozó levelek és okiratok. II. köt. Levelek, 1566—1574. p. 82. LXVII.

[11] Takáts Sándor: Thengöldi Bornemissza János. Milyen volt az élete egy végbeli kapitánynak? A török hódoltság korából. Genius-kiadás, p. 387—389.

részint Kanizsa körül vigyázó házakat, górékat és strázsahelyeket építettek, illetőleg a már régebben is meglevő, de bizonyára gyengébb ilyen védelmi helyeket megerősítették, vagy talán újra is építették. Így *Takáts Sándor* írja, hogy a nevezett *Tahy Ferenc* építtette pl. *Csákánt* és *Szécsit* (talán Szőcsényt?); *Thury György* meg *Szabort, Szentjakab, And, Mórichely, Szentbalázs, Szentgyörgy, Kerecsén, Sárkányszigete, Rajk, Szentmiklós* stb., szintén Kanizsa védelmére készült kisebb-nagyobb palánkok voltak. Mivel mindezekbe a kanizsai őrségből vetettek népet, a kanizsai hadi nép sokfelé oszlott.[12] A „Somogyvármegye" (monografiája) meg azt említi az 55-ik oldalon, hogy Csákány erődje 1566-ban török kézre került, de 1583-ban már ismét magyar őrség tanyázott benne.

Bizonyos tehát — már eddigi ismereteink szerint is, — hogy Csákányt és Szőcsényt is, 1566 szept. 29-ike előtt elhagyta őrsége és így már ekkor valamiféle erődöknek kellett itt lenniök, de az is bizonyos *Takáts Sándor* szerint, hogy utána *Tahy Ferenc* építteti Csákány erődjét; míg Kanizsa várának a kincstár kezére való végleges jutása után, tehát 1569-ben, már *Giulio Turckho*, a Déldunántúl összes erődítéseit, illetve erre alkalmas helyeit, épületeit *térképezi* és ezek között fennmaradtak *Csákány* meg *Szőcsény* várainak ide mellékelt alaprajzai is.[13]

Csákány alaprajzán a következőket látjuk: a többékevésbbé négyszögalakú épülettömb déli szélén áll a keletelt, gótikus *templom* (1), mely ferences szokás szerint hosszúra nyúlt. DNy-i sarkánál van egy rézsutos támpillére, majd a déli oldalon hat rendes és a háromoldalú apszisnál ismét három rézsutos pillére. Ny-ról nincs ajtaja, ellenben az északi falát két ajtó is áttöri és vezet be a templommal egyenlő hosszúságú és szélességű épületrészbe (2, kirickhaus?), melynek keleti végén, ferences szokás szerint, a templom apszisa közelében áll a négyszögű *torony* (3, Thurm). Hozzája csatlakozik É-felé egy téglalap-idomú helyiség (4, gewolb?), ehhez a rendes *kolostor-szárny*, melynek szobákra osztott részeiből (5—6—7—8) a két középső (6—7) „wonung" felírást visel. Ezt a négy szobát, valamint az északi *kolostor-szárny* (8—9—10—11—12—13—14) öt szobáját (a 11-dik „wonung" felírással) kívülről szorosan köríti a cölöpökből álló palánk-kerítés, melyhez kívülről ez van

[12] Takáts Sándor: id. mű.

[13] **Pataki V.**: A XVI. századi várépítés Magyarországon. p. 18, 19, a 0072. szám alatt **Csákányé**, míg a 0074. sz. a. **Szőcsényé**! Tehát még a bécsi levéltár számozása is feltünteti, hogy itt egymás közelében levő várakról van szó, mint ahogy **Csákány** és **Szőcsény** egymás szomszédságában is vannak!

írva eredeti német írással: „*Diszer Zaun ist de halben gemacht — das die mauer Zu nider ist*". (Ezt a kerítést azért csinálták, mert a fal túlalacsony!)

Ez a kerítés az északi épületsarok két (13. és 14.) szobájánál (a 14. számú sarok-szoba: „öde wonung") erősen kiugrik északra (ÉNy) az árok (gramb) felé és téglalap idomú teret (26) zár be. Nyugatról a várépület két sor, egymáshoz illesztett szobából, helyesebben kettős szobasorból (15, 16, 19, 20, 22, 23, 24, wonung-wonung) áll, melyből a középen a kapuzat (18, portus) ugrik ki és a hozzá (17) illeszkedő deszkahídjával az árkon (gramb) vezet ki nyugat felé a kontreskarphoz, melyet kívülről — és pedig egész hosszában — még egy cölöpökből álló palánk (Zaun, ennek hosszabb német feliratát sajnos nem tudom elolvasni) is erősít.

A templom és a vele párhuzamos épület nyugati homlokzata előtt megszűnik a nyugati várrészlet épületsora és csak egy sövény (Zaun, 25) közvetíti az átmenetet. Az itt leírt épülettömb egy négyszögű teret (27, platz) zár körül, melybe még egy szélrózsát és a „CHIAKAN" (= Csákány) feliratot is elhelyezte *G. Turckho*.

Igen érdekes, hogy ez az eredetileg gót-ízlésű templom még ma is egész nagyságában áll, csak a 18. században, persze barokosan, átalakították és a török világban elpusztult csúcsíves mennyezetét is barokkos dongaboltozattal cserélték ki. Ezért azután már támpilléreire sem volt szükség; miért is valamelyik restauráció alkalmával eltávolították mind a tíz támpillért. Ezeknek a helye azonban még ma is jól látszik a vakolatnak eltérő színéből. A templom déli fala alatt G. *Turckho* alaprajzán ezt a feliratot találjuk: „*Dis Kirickher ist bei 6 Klafter hoch*". Úgy itt, a déli részen, mint az északi részen is, valamint a keleti fronton is (ahol a mai plébánia 6—7—8. sz. szobája áll), mely a főutcára néz, ma is magasabban van az egykori ferences telep és vár. A nyugati részen meg legjobban kiemelkedik az egész épülettömb az egykori várárok ma is jól kivehető mélyedéséből.

Csákány ferences kolostoráról és a törökvilág háborúiban való szerepéről már előbb röviden megemlékeztem. A török kiüzése után az 1788 júl. 14-én alapított csákányi r. kat. plébánia irattárából pedig azt olvashatjuk, hogy a csákányi plébánia-templom a török előtt a ferencesek tulajdona volt, különállóan az ugyanakkor létezett plébánia-templomtól, melynek (különösen háromoldalú apszisának) alapjai a mai temetőben még kivehetők és ma a *Hertelendy*-család kriptájául szolgálnak. A templom hajdan körül volt sáncolva — olvassuk tovább a plébániai iratokban — és piszkos mocsarakkal körülvéve. Még 1842-ben is megvolt az északi részen a mély gödör. A plébánia-lak építését *Pacsai István*, az első plébános kezdte és pedig, — mint azt *Turckho* alap-

rajzából a helyszínen megállapíthattam, — a régi kolostor maradványaiból, hiszen a plébánia-lak három szobája a régi kolostor három szobájával (6—7—8) egyezik. Az építkezés abbamaradása után *Pacsai* öt évig az ú. n. „hospitium"-ban lakott. Ez a hospitium egykor a ferences-kolostorhoz építve, a zarándokok befogadására szolgált. A 29 m hosszú és 10.3 m széles templomot 1760-ban építették újra *Makay Zsigmond* földbirtokos áldozatkészségéből. Mai kőtornyát pedig a nyugati kórus fölé — tehát az alaprajzból ki nem ugróan, — 1885 körül *Pákói László* cs.-i plébános idejében emelték, minthogy egykori keleti, jellegzetesen ferences-elrendezésű tornya (3) még a török időkben elpusztult.

•

DR. BÉLA von DORNYAY: Von den Burgen Szőcsény und Csákány im Komitate Somogy.

Auszug. Der Verfasser beschäftigt sich schon seit lange mit der Erforschung der Geschichte der Burgen in Ungarn, besonders mit der der Plattensee-Gegend. So kam er — aus Freundlichkeit des Herrn **Dr. Vidor Pataki** — in Besitz mehrerer origineller Grundrisse von Burgen aus dem 16. Jahrhundert, die bisher in Kriegsarchiv in Wien aufbewahrt wurden. Unter diesen fand er den mit der Nummer 0074. verzeichneten Grundriss der Burg Szécsény (recte: Szőcsény), von dem **Dr. Pataki** in einem wertvollen Buche (**P. Cl. König**: Sechshundert Jahre des Franziskanerordens in Szécsény, 1332—1932. Vác, 1931., p. 102.) behauptete, dass derselbe der Grundriss der geschichtlich hervorragend wichtigen Burg und Klosterkirche von Szécsény im Komitate Nógrád wäre. **Patakis** Ansicht schloss sich auch **P. Cl. König** an, denn nach ihm wäre von den 11 Ortschaften dieses Namens in Ungarn nur der im Komitate Nógrád gelegene ehemals zugleich auch Burg gewesen und deshalb könne von **Giulio Turckho** aus dem Jahre 1570 stammende und mit der Inschrift **„Setchen"** versehene Grundriss nur die im Komitate Nógrád gelegene Burg Szécsény darstellen. Dies ist aber ein Irrtum, denn **Turckho-s** Grundriss stellt die zum Grossteil bis auf den heutigen Tag erhaltenen Schanzen und Gräben von **Szőcsény**-puszta im Komitate Somogy und die ehemals dazu gehörige Kirche dar, von der ein Teil auch heute noch mit dem Namen St.-Wendelin-Kapelle besteht. Von **G. Turckho-s** Burggrundrissen ist noch der der nachbarten Burg **Csákány** erhalten, deren einst zur Burg gehörende Kirche fast vollständig, und die Schanzen (Gräben) zum Teil auch heute noch bestehen, bezw. auffindbar sind. **Dr. Dornyay** teilt auch einen Abriss der Geschichte dieser beiden Burgen in der Türkenzeit mit.

Temérdekhegy, Vashegy, Erőshegy.

(Névmagyarázat.)

Írta: BÁTKY ZSIGMOND dr.

Temérdek (tömérdek, tömördök) szavunk ma általában annyit jelent, hogy 'sok, töméntelen.' De hajdanta leggyakrabban azt jelentette, hogy 'vastag.' A két legrégibb magyarnyelvű nyomtatványban ezt olvassuk: 'Minimus digitus meus

grossior *(temerdugb, themerdwkb)* est dorso patris mei (en athyamnak derekanal) és *Themerdeketh* akarkzy awwagy wykonth: vis crassam an tenuem?' *(Magyar Nyelv XXI, 195, Szinnyei I.,* Vastag, vaskos és temérdek). Régen a szekereket is 'temérdeken' rakták meg s a vastag fáról, fűről, vászonról, ajakról, testről stb. is azt mondták, hogy 'temérdek'.

Ma már *Tájszótáraink* szerint ritka helyen hallani, hogy 'temérdek ember,' azaz nagytestű, óriás ember. Ám a régiségben a *Temérdek* járatos személynév, családnév volt. Pl: 1355-ben Pauli dicti *Themerduk*. A *Vastag* csak 1451-ben kerül följegyzésre *(Okl. Sz.)*.

Átvitellel hegyekre is alkalmazták a *temérdek* nevet. 1355-ben említenek pl. a Baracskai családdal kapcsolatban, *Misén* falu határában (Trencsén m.) egy *Temerdükhegyet*; 1397-ben *Bajmóc* határában (Nyitra m.) egy másikat. (Ma egyik név sincs meg, csupán *Baracska-telep*, Trencsénteplic és Misén közt, őrzi az egykori magyar birtokos emlékét.) Nem tudjuk ugyan igazolni, de valószínűnek tartjuk, hogy a Kalotaszentkirály határában emelkedő, 1000 m-nél magasabb, tisztára magyar környezetben fekvő, *Tomoldok-hegy* is *Temérdek*. A bizonyításnak két nehézsége van. Egy az, hogy a névre régibb adatok (tehát esetleg *Temerdek* forma alakváltozatok) nincsenek; más meg az, hogy *e* > *o* hangátcsapásra *Horger A.* szerint *(MNy XXIII,* Hangrendi párhuzam) nem tudunk példát felmutatni. (De vö. talán: *göngyöleg* > *gongyolag*; *keringő* > *karingó*; *perkel* > *porkol; bille* > *bulló* (MNy IX. 426). (Az *r* > *l* változásra vö. pl: *Temerkény* > *Temelkény*, Temes m.; *Csánki*, Tört. földr,).

Érdekes most már az, hogy a *temérdek* régi megfelelője, a *vastag* ma is él még hegynevekben.

Vastaghalom van pl. Halason és Perkátán; *Vastaghegy* (homokdomb) Pest-Vadkerten, sőt *Vastagerdő* is van Hontban és Abaújban *(Pesty Fr.:* Helynévgyüjt. 1768-ban Fejérvárott még *vastag nádast*, azaz 'sűrű, vak' nádast emlegetnek. MNy VI, 462).

Szinnyei fentebbi szép cikkében aztán még két megállapítást olvashatunk a *vastag*-ról. Nevezetesen: 1 hogy előtagjában a 'ferrum' jelentésű *vas* szó van, vagyis *vastag* és társai *(vaskos, vacskos, vaskár, vasmag, vasmat* és *vasmati)*, melléknévi származékai a *vas* főnévnek; 2. hogy a *vastag*, egészen a legújabb időkig nem azt jelentette, hogy *kövér*, hanem azt, hogy *erős*.

Mi e megállapításokhoz azt kapcsoljuk hozzá, hogy épúgy, mint a *temérdek* és *vastag*, a *vas* és *erő* is előfordul személynevekben, helynevekben egyaránt.

Vas régen is, most is közönséges személynév. Bizonyára ebből alakult *Vas* és *Vasad* helynevünk. (Komárom, ill. Pest m.).

Vasvár (Vas, Borsod m.) annyit jelent, mint *Erősvár*. Viszont *Vasaljá*-ban *(Vasalla*, Vas m.) nem a *vas*, hanem az *avas* szavunk van s községünket korábban csakugyan *Avasaljá*-nak hívták. (Így lett pl. *Apátúrföldé*-ből *Patorföld*, Megyehíd, Vas m.). *Avas*-nak *(ovas*-nak) mondták régebben: 1. a nagy fákból álló erdőt; 2. az *ó*-nak, *avas*-nak, *öreg*-nek fogott makkos erdőt; 3. a tiltott erdőt. *(Et. Sz.* számos régi és mostani példával). *Avaserdő* és *Avasalla* dűlőnév bőségesen van Vas megyében (legrégibb adat az 'avas'-ra 1256-ból: *Ovad* a Gyöngyös m., *Csánki* i. m.), köztük párja, a *Tilosalja* is Csényén.

Vasalla község lakossága különben még két ismeretlen tájszót is megőrzött az erdővel kapcsolatban, t. i. az *aggós*, azaz *agg* (régiesen *ag)*, öreg és *gyerekós*, azaz fiatal erdő megnevezésében *(Pesty i. m.)*, mely utóbbit már az Árpádkorban *gyermükerdő*-nek *(fiaderdőnek, kiserdőnek, vékonyerdőnek)* hívtak. *(Okl. Sz.)*.

Vashegy, Vashalom, Vasvölgy, Vaspatak, Vasszeg, Vasas, Vasashalma előjönnek úgy a régiségben, mint a jelenben. Közülük persze ki kellene vennünk, ha tudnánk, azokat a hegyeket, amelyekből vasat bányásznak, vagy azokat a határhalmokat, amelyekbe időálló jelnek egy-egy vasdarabot vagy effélét ástak el. (Vö.: *Szarvashalom, Cseréphalom, Nyilhalom* stb.) Az is zavarja a magyarázatokat, hogy *Vasas* személynévként is előfordul. Egy *Vasas* nevű tihanyi szolga 1211-ből mint 'vértgyártó' van összeírva.

A *Vas* közszó továbbképzése a *vask* (ebből a *Vask* régi személynév) s a bővített kicsinyítő képzős *vaska ~ vaskó* (vö. *fa* + *kó*, pl. *fakószekér*, azaz fából való szekér, *Nyelvőr XLIV* és *MNy XXIII.* 'fakó'), a megfelelő személy, ill. helynevekkel.

Vaska egy Árpádkori ember neve. *(Szentpétery I.*, Árpádk. Okl.) Az 1377-ben említett baranyai *Vaskafalva (Csánki)* előtagjában tehát bizonyára ez a név kereshető. Kérdés azonban, hogy a tolnai *Vaska-erdő*-ben *(Pesty, i. m.)* ez van-e, vagy nem. Az előbbi eset — szokatlan volta ellenére is — inkább valószínű, mert a *vas*-sal összetett sok hazai dűlőnév között szintén találunk *Vaskó-erdőt (Pesty, Magy. helynévtár)* s a halasi *Vaskószállás* is nyilván személyhelynévre utal, mert *Vaskó* ismert családnév nálunk.

Hogy a *Vas* és *Vasad* sz. nevek és h. nevek mintájára *Erő, Erőd, Erősd* személy- és helyneveink voltak, ill. vannak, köztudomású, az azonban már kevésbbé, hogy ilyen összetételű helyneveink is vannak: *Erőshegy; Erősmál* (hegyoldal); *Erőstető*; *Erősvölgy*; *Erőspatak* (1231-ből, a Lápos mellékvize, Szatmár m.); *Erőség* (1261-ből, a Tarcza mellékvize, Sáros m.); *Erősárok*; *Erőslápa* (völgyeleg); *Erőss legelő*; *Erőstő*; *Nagyerős erdő* (Székelyföld) stb. Erdélyben és Szi-

lágyban erősen gyakoriak ezek a helynevek *(Pesty,* Szilágy m. mon.; *Kádár,* Szoln.-Dob. m. mon.; *Orbán,* Székelyföld; *Benkő,* Maros-szék; *Jakab-Szádeczky,* Udvarhely m. stb.), de vannak pl. Gömörben *(Hunfalvy,* Gömör m.), aztán Cegléd—Bercel mellett stb. is, persze mindenütt hegyekkel-dombokkal kapcsolatban.

Az elmondottakból azt látjuk tehát, hogy nemcsak az embert, hanem a hegyet (vele együtt az erdőt, völgyet és vizet) is hívhatják *temérdek*-nek, *vastag*-nak, *vas*-nak, *erős*-nek. *Szinnyei* id. cikkében, abból indulva ki, hogy a *temérdek* egykori *vastag* jelentése korábbi *erős*-ből fejlődött s a *vastag* is, *temérdek* is jelent *erős*-et, arra 'a merész föltevésre' gondol, hogy *temérdek* szavunkban a török *temir, temür* szó lappang s azt talán ebben az alakjában (t. i. a *dik* képzővel) a törökből vettük át.

Ezt mintha az általunk felhozott helynevek is támogatnák. Sőt egészen bátortalanul azt az ötletet vetjük fel, vajjon a *tömzsi, zömök* stb. jelentésű *tömöri-faggyas, tömörzsi, tömörcsök, tömörcsökös (töbörcsökös)* tájszavaink (MTsz.) nem ezzel a török szóval függenek-e valamiképen össze, vagyis nem a *tem (töm)* igénkből származnának? Ebből az igéből egy *r* képzős névszó — t. i. *temer* ~ *tömör* — analógiák alapján könnyen elképzelhető; baj csak az, hogy ilyen névszó a régiségben nem fordul elő, de *Themersek (Temerzsek* ~ **Temercsek),* mely ennek a továbbképzése, mint sz. név, már 1467-ben említve van. Lehet azonban, hogy e név nem más, mint az ismert besenyő *Tebersek, Töbörcsök,* a *temir* szó *tebir* alakjából.

Azt persze nem tudjuk igazolni, hogy e szó valaha élő magyar szó volt s belőle úgy alakult volna az elég ritka magyar *dek (dék)* képzővel a *temer* + *dek,* mint pl. a *lepen*-ből a *lepen* + *dek (lependék); szöven*-ből a *szövendék; nyüven*-ből a *nyüvendék* stb. *(MNy XV, 129; Okl. Sz. — Pótléka; Ethn. 1893, 7).* Ezt hát nem állítjuk, bár hivatkozhatnánk arra, hogy *R. Nagy László* szerint az 'erdő' jelentésű *orman* és *bakony* török, talán besenyő jövevényszók, egyes vidékeken mint köznevek is éltek *(MNy XXIV, 25 és XXIII, 569).* De mégis engedtessék meg, hogy ezzel kapcsolatban ne menjünk el említetlenül egy rejtélyes, sajnos árván álló székely hegynév, a *Temerős* mellett. Ezt megbízható gyüjtő, *Kriza János* közölte a *Nyr II. k.* 382. lapján, a töröknevű *Kál-ból* (Maros-Torda m.), ahol *Bota* és *Kojom (Kolom?)* törökösképű dűlőnevek is előfordulnak, ami Széklyföldön nem ritkaság. Sajnos e nevet *Benkő* id. munkájában nem leljük. Mi lehet már most ez a *Temerős?* Vajjon olyan összerántás-e egy esetleges *Temer* + *erős*-ből, mint pl. *Kemesmál Kemenesmál*-ból (Körmend mellett), vagy *Dozmat Dorozmat*-ból (Szombathely m.), vagy *Gátröláb Gátrajövőlább-*

ból (a gátra kiugró szántó vége, Háromszék m.), vagy olyan képzés-e *temer*-ből, mint *Vasas* a *vas*-ból, vagy egyáltalán micsoda, nem tudjuk eldönteni.

Temir-rel képezett helynév (hegy, víz, szoros-út) török területen száma nélkül van. Pl: *Temirlik hegy*, Ny. Tiensán (Almásy, Vándorutam stb. könyvében) más alakja *Temernik*, Madzsar környékén, *(Güldenstedt*, Reisen durch Ruszland, etc. 1791, II, 54.); *Temerle-kul* (vasas-tó) Baskírország *(Ethn. 1902, 168)*; *Tik-Temir* és *Kuldenen-Temir* folyók *Temirszk* város mellett, kirgíz területen *(tik* = meredek; *kuldenen* = keresztbemenő); *Temir (Demir)* Kapu, különösen oszmán területen.

Temerpataka — mint láttuk — nálunk is volt (1264-ből említik Zalában), de *Temer* itt épúgy föltehetőleg sz. név, mint *Temerdszeg* esetében, melyet *Vygmanzeg*-gal együtt említenek (a komáromi Temerd, ma *Tömörd*-ről és a szomszédos *Igmánd*-ról van itt szó). *Vaspatak* is sokfelé előfordul hazánkban (egy részük, pl. *Vasaspatak*, *bizonyára* vasasízű patak, v. efféle), de nehéz volna feltenni róluk, hogy a *Temerpataka (Temerdpataka)* fordításai, bár ilyen helynévfordítások — szlávból magyarra — találkoznak okleveleinkben s török *Tas* és megfelelő magyar *Kő* helyneveink is vannak. Török-magyar kétnyelvűségünk különben a honfoglalás idején nem kétséges. Épenúgy előjön a régiségben személy- és helynévképen az 'erdő' jelentésű s a törökben kedvelt sz. név az *Urmán*, *Urmánd*, mint magyar párja az *Erdő* és *Erdőd*. Sőt egy esetben *Erdő* fiát éppen *Urmán*-nak hívják. (Amint *Oszlop fia Szelemen volt*, *Erdő* és *Berek* meg testvérek voltak.) *Erdő* családnevünk ma is van, *Györffy I.* prof. barátom meg éppen egy *Vaserdő* nevű családot talált a *Vas*-ból képezett dűlőnevekkel bővelkedő hevesi palóc földön.

Még gyakoribb helynév a *Vashegy*-nél és *Vaspatak*-nál a *Vaskapu*. A dűlőneveken felül kilenc falu és puszta viseli ma is ezt a nevet s vannak köztük oklevelesen kimutatható régiek is; pl. a Szeged alatti *Vaskapu* és *Vastorok*, vagy a *Temeri* (azaz *Temer-é)* alatti *Vaskapu* már a XIV. sz. elején emlegetett helyek. Ezek, amint látjuk, teljesen sík vidéken fekszenek (Ráckevén is volt egy *Vaskapu* nevű vizafogó dűlő; van Békésben, Vácveresegyházán stb. is), épúgy, mint némely régi *Vasvár*, pl. Szerémben, Torontálban *(Csánki i. m.)*.

De nem folytatjuk tovább. Ezzel a rövid beszélgetésünkkel csupán azt akartuk megmutatni, hogy korai helynévadásunkban egyelőre általánosságban töröknek, közelebbről talán besenyőnek mondható, a *vas*-nak, mint az erősség jelképének fogalomköréből való törökös hagyománygyakorlat van. Ilyen rokon, keleti, közös, részben ugor, részben török

hagyománytörmeléket lát *Berze Nagy János* a magyar mesebeli nagyerejű 'vashős' alakjában is (*Ethn. 1932, 138,* Magyar szólásaink és a folklore), aki mélyenszántó gazdag tanulmányának ezt a fejezetét (16. tétel: 'vastag') szintén *Szinnyei* felülmondott 'cikkének eredményeibe kapcsolja, hogy azt más oldalról is megtámassza.'

Talán akad tudós, aki ezt a mi helynévötletünket is, a mienkénél nagyobb készülettel tovább fejleszti.

Dunántúli lírikusok.

Írta: MARÉK ANTAL dr.

III. közlemény.

VII. FINTA SÁNDOR. Csend. A lélek víztükör,
Rajta víg nap tündököl.

A legtermékenyebb szombathelyi poéta világszemlélete ősi gyermeki elemekből táplálkozik. Valami egészen különös tiszta gyermeki hit sugározza be az életét; az ember sajnálkozik rajta, ha a költőnek ebből csalódva ébrednie kellene. Tiszta világ ez, amit nem zavarnak heves kitörések, szaggatott mondatok, hangos kiáltások. Elegikus hang ömlik el mondanivalóin, hosszú versek sorakoznak köteteiben, s mindez azt bizonyítja, hogy versei kiegyensúlyozott lélek vallomásai. A hangulat abban a pillanatban, amikor versre készteti a költőt, sohasem jut szóhoz. Először elpihen a lélek puha párnáján, s csak hosszú idő multán áll talpra, s jut kifejezésre versben vagy prózában. Megfontolt költő szava szól belőle, a lehiggadt s hívő költő szava. Mindez a kor zűrzavarában erény számba megy, s bizonyos tekintetben mentesít a felelősség alól. Ez a felelősség amúgyis csak eszmei, a költő jelentősége egyre jobban háttérbe szorul a matériát döntő túlsúlyban értékelő kor gazdasági parancsaival szemben. A kenyér milliószor fontosabb lett, mint a rím. Finta a béke poétája volt, szerepét a békétlenség idején nehezen találta meg, innen van az, hogy képei s hasonlatai gyermeki hitet árulnak el. Békében egy-egy hangulata bizonyára sok lélek felé találta meg az utat, a békétlenség idején azonban szava már tehertételnek számít s idegenséggel tölt el. A költő lelkét — hiába — nem változtatja meg egy háború, sem pedig ennek a háborúnak szomorú tapasztalatai s az új talpraállás kegyetlen kísérletei. A lelke ilyen mosolygós maradt s maradna akkor is, ha újabb háború pusztítaná az emberiséget, s felégetné a napsugaras Dunántúlt. Talán ott simult jobban a ma keserves csalódásaihoz, amikor közelebb jutott Istenhez, s az Ő kezét fogva bátran nézett körül. Ez időben Szívünk miséje címen egész kötet vallásos verse jelent meg két kiadásban.

A gyermekkor, melynek reminiszcenciáit „A rettenhetetlen ólomkatona" című kötetében véljük egy-egy képben megtalálni, boldog volt s tiszta. Édes kávé volt még akkor s jó meleg kenyér. (Manci). S mégis ebbe a derűs kötetbe belekondul egy-egy kemény szó, mint az asztalra zuhant összezárt ököl:

Zsiros, szalonnás köznapok sorába,
Beleng a mult a füstös szobába,
Remegő öklük csonttá mered...
Ezen a gyönge, sorvadt nemzedéken
Olyat ütnének cudarul, keményen
Ezek aráncos, szunnyadó kezek.

(Öreg parasztok.)

Csodálatosképpen a dátum 1911. A háború akkor még csak ért az idő méhében, szociális Magyarországról pedig senkisem beszélt. S a költő víziójában már látja, hogy ezek vannak s öklük sújtásra készül. Milyen nagy élmény a sok hangulatszülte vers között ilyen komoly verssorokra bukkanni, s a felfedezők örömével örvendezni a látottakon s hallottakon! Már akkor is az Istenben való hit magyaráz mindent, amit emberi értelemmel nem tudott felfogni.

A földek síkján csöndes béke száll,
Kárpittá lesz a búvó gabonazsák:
Isten kezében készül a kenyér.

(Szőlőhegyen.)

Érdemlegesen újra 1925-ben találkozunk vele, amikor Robinson szigetén címmel egy egészen értékes verskötetet jelentet meg. A kedves városnak szánja kötetét, hol

A hosszú utcák víg kapukból
Hintik feléd a jó magyar derüt,
Piros muskátlik, nyájas asszonyarcok
Mutatnak boldog otthont mindenütt.
Itt verkli szól, ott zongora vidámul,
Egy ablak mellett kisleány dalol...

Egy verssel odébb már komorabb hangokat üt meg:

Éjjel az utcák, mint a gyászszalag
Fonódnak át a néma városon,
Dermedve néznek görnyedt házfalak,
Ha bús soruk közt lépted átoson.

E kötetben már keservesen érzi, hogy a fiatalság tiszta élete betorkolik a filiszter zsákutcájába. A filiszterré szürkült levente álma azonban még ma is színes, látomása friss, vágyakozása töretlen. A városkát mind tisztábban látja, s örömöt talál abban, ha költői ecsettel megörökítheti. De a magány egyre erősödő tengerzúgását nehezen bírja.

És napjaim szelíd magányán
Az esti árny leng reszketőn
És csenddé lesz az emlék bennem,
Akár a gyász a temetőn.

A magányban jut rá a szegénység különös és érthetetlen boldogságára. Oly szép vagy, mint a legtisztább ajándék, — énekli egyhelyütt. Néhány katonaverssel találkozunk itt, amikből egy optimista lélek derűje sugárzik. Ezt az optimizmust nem ölték meg a gránátok, nem ingatták meg a halottak és sebesültek, s nem fordították át ellenséges érzületté a harctér szenvedései.

Az ágyu, mint a morc komondor,
Nagyot morranva elpihen
S én kisgyerekként csendre intem
Békétlen, háborús szívem.

Itt-ott Gyóni Géza verseire emlékeztetnek ezek a versek. Gyóni Gézáéira, akinek a csontjai ma is a kraszno-jarszki fogolytemetőben hevernek. Az a tiszta s csak itt-ott indulatoskodó líra él tovább, mely a harctéren is inkább az eget nézte, mint az ágyúgolyóktól feltépett földet.

Leült a mennybolt asztalához
A tengerről jött renyhe dél,
S felhők kalácsán jólakottan
A kék mezőben elhenyél.

Aranypohár a nap az égen,
Bora színültig tiszta méz,
Mámor cikáz a lomha délre,
Amint tikkadtan belenéz.

(Forró dél a Piavénál.)

Ebben a kötetben van egy verse, amely banális befejezése ellenére egyike Finta legszebb költeményeinek. A Bibliás magyar a címe.

Min búsulsz úgy, magyar testvér?
Halaványvagy, összeestél!
Megőszültél, csendes lettél,
Száz esztendőt öregedtél.

A vers képszerű első szakaszát festő sem festhette meg szebben.

A munkád is immel-ámos,
Mondókád se célirányos,
Ógás-mógás ül a szádon,
Mint a hamu a pipádon.

Ez az a mag, melyből Illyés Gyula szociális írásai (Puszták népe) a magyar ég felé törnek. A felelősség ott van még azokban a dunántúli költőkben is, akik megvetve az irodalom divatját, irodalmukat továbbra is saját álomkörükön belül valósítják meg. A magyar ember apotheozisa s féltése éppen a dunántúli költők ajkán remeg legelőbb. A Nyugathoz közelebb eső magyar országrész modernsége sohasem lehetett annyira rideg s idegen, hogy a tájtól s embertől elszakadhatott volna. Van olyan költő — s ezek közé tartozik Finta is, akire ez a modernség nem hatott, akit, ha lemondóan is, de csak a maga kis világa érdekli, s azon túl

nem akar látni. Nem bizonyos, hogy az esetben, ha ellenkezőleg csupa modern elemmel próbálná kifejezni magát, a modern formáknak megfelelne a Dunántúl évezredes hangulatanyaga. Ez a költői anyag a rímes verseket s a hangulatos sorokat követeli. Isten élménye egész kötetnyi versben jut kifejezésre. Egyben ez a jelleg adja meg Finta Sándor költészetének alapmotívumát is. S már értjük a nagy-nagy lelki békét, mely a vidéki városban osztályrésze lett, hiszen Isten szeretete segíti hozzá.

Lelkem, légy ma gyertyalángos oltár,
Miként első áldozásom jöttén
Édesanyám boldogsága voltál.

Az édesanya titokban az újmisén örül, mert apja papnak szánja. S most, hogy mindez nem valósulhat meg, miséjét a költészet oltáránál mondja, s úgy érzi, hogy gyermekszívet áldoz az Úrnak.

Mily ízes, tiszta, friss öröm az írás! — így invokálja utolsó kötetét. Itt már egészen elmélyülő a költészete. Minden témáról már jóval több a mondanivalója, mint egy-egy futó hangulat szülte költészetének előbbi esztendeiben. Ebben a gazdagodásban más szint és értelmet kapnak a dolgok, s a költő már látja, milyen messze volt az igazságtól a fiatal esztendők hevületében. A haza is más értelmet kap; már nem az iskolás hazaszeretet az, mely lelkét hevíti, hanem a férfiszív imádata.

Hazám, bocsásd meg bűnöm, tévedésem!
Hisz most tudom csak sírni nevedet
S nyomorúságon, tenger szenvedésen
Most vitt elé a tiszta szeretet.

A költő útja ez, s Finta ide is elérkezett. A szép szavak érzelmes játéka után elmélyült és elnehezült a hangja. Ha világnézetben itt-ott könnyed maradt a hangja s elképzelése itt-ott ideális, költészetének értékét mindez nem rontja le. Minden szó egy tiszta, derűs lélek mozdulata, s hozzátehetjük: őszinte mozdulata. Nem erőszakolt tisztaság ez; a lélek legmélyén lakozik, s onnan egy élet ezernyi szenvedése sem űzte ki. A költő büszkén mentette át a férfikor megfontolt költészetébe; volna-e ok, hogy ezt számüzzük onnan, s költészetét a tisztaság mindent besugárzó szépségétől megfosszuk?

*

VIII. PÁLMA LÁSZLÓ.

Nagy harang az ég,
e harangnak szíve én vagyok
s a keleti égtől nyugati határig
kiütöm rajt a mindenség dalát.

Ó, most le a kalappal, nézzünk erősen a magasba, Gulliver jár közöttünk. A legnagyobb és leghatalmasabb ember sétál felettünk, aki ha kinyúl a kezével, kézbe kapja a hol-

dat, melegíti tenyerét a téli nap közvetlen közelében, akinek a tenger csak a térdéig ér, ha belelép, s széles vállára ráfér a világ valamennyi repülőgépe. A költő ez, aki bámulatos fiatalságában messze kitolja maga köré a horizontot, s a költészet mámorában csodákat hisz a világban. Ez volna Pálma László költészetének az érdekessége és eredetisége. Furcsasága is ez volna, ha nem lennének verseinek olyan tulajdonságai, amik mellett nem mehetünk el szó nélkül. Tiszta irodalmi eszközökkel dolgozik, fínom hangulatai vannak s ötletes versvégei.

Lendületének okát idegen költőkben kellene keresnünk, kikre a költő keresés közben bukkanhatott. A termékeny hatást nem a magyar oblomovizmus lehelte költészetének mélyébe, ez a lélek kiszabadult a magyar búbánat terhe alól, s frissen, elevenen új utakra tért. A költő hisz költészetének s erejének mérhetetlenségében, s ez az élmény mindennél fontosabb számára. Természetes, hogy az élet aprócska s valójában értékes elemei kimaradnak ebből a hatalmas szemléletből. A költő szeme csak a végtelenbe van beállítva, s a Fudzsi Yamától nem látja meg a Bakonyt. Lássunk egy ilyen részt:

a sziklák között beömlöttem a tengerbe,
ostoba halóriásokat hordtam a mélyeimben,
vulkánokat csititottam a tenger alatt
s hajókat röpítettem az Equátor felé —
felszálltam a magasba, hideg csillagokat
homályosítottam az égen s trópusi záporként
hullottam a repedezett földre —
jégtömbbé meredtem a sark közelében,
homlokomba nézett az éjféli nap is,
felhők felett ragyogtam a Fudzsi Yama
csúcsán ...

(Viz.)

Apró darabokat téptem az égből,
derekamra takartam a kék takarót
s leültem egy halovány csillagra
az ég közepén.
Íves szivárványt hajítottam
s karjaimmal a villámot néha
röptében is elkaptam s játszottam vele
mint a gyermek pattogó ostorával.

(Az élet keresése.)

... körém telepednek
hinduk, malájok, négerek, jenkik,
búsmanok és szamojédok,
fehérek, feketék: minden ember,
vállamra szállnak a repülőgépek is,
együtt vagyunk mind az ég alatt.

(Hamburgból indul a hajóm.)

S folytathatnám, de ez a három kikapott rész elég ah-

hoz, hogy rádöbbenjünk a költő mérhetetlen erejére. Rádöbbenünk s vele szállunk. A világtestvériség örök eszméje felé vágyakozunk vele, elgyönyörködünk az erdőben, melynek rejtelmes titkait úgy ismeri, vele csodáljuk a tavaszt és a nyár síma homokát. A költő magával ragad, s ez máris érdem, ha nem más.

Dunántúl lírikusai között alig találunk két-két költőt, akik egymásra megszólalásig hasonlítanak. Valamennyi külön egyéniség, külön mondanivalóval, műfajjal, technikával és dispositióval. Pálma csodálatosképpen egy kissé a futurista költőkre emlékeztet. Néhány verse olyan, mint egy modern festmény; néhány színes vonal, ami nem is tartozik a tárgyra különösképpen s mégis valahogy, titokzatos utakon hatni kezd.

Pálma azonban, dacára annak, hogy az élet értelmét ő is az örök mozgásban látja, etikailag csak a jó cselekedeteket ismeri el s kultiválja. A dinamika szédítő rohanást eredményez, de mindig jut idő arra, hogy egy-egy mélyebb hangulatnál elmerengjen a költő. A „miért?" ezekben a csendes órákban jelentkezik, s kér feleletet kétségei számára. S a költő próbál felelni, pedig érzi, mindennek végén ott leselkedik az elmúlás.

Miért van az, hogy egykor
kidölve korhad el a vén platán,
miért van az, hogy egyszer
szín nélkül lesz a szép határ,
miért van az, hogy lángos élettűzünk
kriptaméccsé ég egy hervadt alkonyon ...

(Miért?)

Pálma megmarad egyelőre a kérdésnél. A fiatalság lendületében erre nem kapott feleletet. Ehhez már esztendők kellenek, hol érik a lélekben az élmény, s feltisztul a tépelődő gondolat.

Pálma nem szentimentális; merész képeket variál s majdnem mindig való képeket fest. Nem sokat tépelődik, a látottak színesre gyujtják képzeletét, s a cél sohasem áll biztos távolságban előtte. Sohasem tudni előre, hogy egy-egy versében hová érkezik? Egyre vigyáz, hogy a vers csattanója el ne maradjon. A befejezés már az öntudatos művész munkája, itt már elácsorog, s felette gondos. Mintha sajnálná, hogy búcsút kell vennie a verstől, utoljára még gondjaiba veszi, egy kissé elbabrál az utolsó sorral, s itt már akar valamit kifejezni. Ez kissé a mesterkéltség látszatát kelti annak dacára, hogy ezek a versbefejezések nagyon is jól sikerültek. Íme egynéhány versvég:

röntgensugár tekintetem
sötét lesz s a fák feje
lecsuklik az úton.

(Zászlók áznak a szélben.)

A kályhák meleg szájukkal rámleheltek
s fáradt tüzeikre
halott fadarabokat dobáltam az alkonyatban.
(Hegyalatti házban.)

Előttetek rámpelyhedzett a hó
s az apró fehér csillagokat
arcotokba söpörtem boldogan.
(Téli játék.)

A nap felszívta a tócsát,
s mire este az ezüstcsillagokat nézted,
fehér foszlány voltam már az égen.
(Hóember.)

A természet mély hatással van költészetére. Képeit főleg a természet félelmetes szépségeiből meríti. Itt válnak festőiekké a képek, amiket tulajdonképpen gondolatainak aláfestésére szánt. Pálma ezekután minden lehetőséget magával hozott, ami alkalmassá tenné őt arra, hogy népszerű legyen. Valamivel több ökonomia kellene, kis önfegyelmezés s a lélek apró rezzenéseinek is hűséges visszaadása, hogy igazi költő váljék belőle. A csillogó és felületes vásári holmi helyett az igazi élet. A fiatalság lendülete mellett a fiatalság üdeségét kell hoznia. A lélegzetelállító rohanás helyett kissé rövidebb célig elfutni. A mindenséget nem lehet egyszerre átölelni s átérni, szenvedéseken és éveken keresztül lehet csak eljutni a közelébe. S meghalni úgy, hogy boldogtalan szívvel belátja a költő, nem jutott el az Ismeretlenhez. S üzen annak a másik költőnek, aki remegve akkor írta le talán első versét, hogy folytassa a munkát s ne csüggedjen, ha már érezni kezdi az elmúlás véghetetlen szomorúságát az ezüstfehér esztendők érkezésekor.

*

IX. BÓDÁS JÁNOS.

Nem vagyok más, csak egy elejtett virág:
anyám szívéről hullottam közétek,
csak búsongok, de senkinek se vétek.
(Virág a úton.)

Komoly, egyenletes líra a Bódás Jánosé. Viadukt, melynek pillére a hit. Mondanivalója önmagáról a Költő című versében jut kifejezésre. A tette álom s minden álma tett... nem zugolódik, fájdalma nemes, minden szava textus... — mondhat-e költő önmagáról szebbet és jobbat? Bódás ezt az önvallomást százszázalékig állja. Valami nemes vonás húzódik végig a sorokon, mintha minden versének felső szögletében ötágú korona volna. Megbízható líra ez, komoran zengő s mégis fiatalosan tiszta. Formában változatos, mindenkor a téma határozza meg készülő versének formáját. Szonettjei követik csupán az ősi formát, többi verse szabadon zeng, mint a pásztor furulyája. A tanítómesterek, kiknél Bódás a költészet elemi iskoláit végezte, a becsüle-

tességet s a szép szavak zenéjét tanították. Az élet maga még kevés vonatkozást mutatott első verseiben, s az álomképek még túlságosan elnyomták a valóság költői képeit.

... úgy fáj, hogy mindez csak múló álom,
úgy fáj, hogy nem valóság.

Nem hisszük el a költőnek, hogy ezek az álomképek csakugyan fájtak volna neki. Ez a világ tisztább és napsugarasabb volt, mint az, amelynek kapuja a későbbi esztendők költészetében nyílt meg számára. Mily szépeket lehetett akkor álmodni a kertekről, hol illatot csókolnak a rózsák, a babonás szép álmok Velencéjéről, a könnyektől nedves ágyról, a csókról, melynek mámora közben orgonát tép szabadon maradt kezével a költő.

Kevés költőnél lehetett a fejlődés útját ilyen emelkedő grafikonnal megrajzolni, mint Bódás Jánosnál. A szentimentális lírát felváltotta egy komoly élettel rokon líra. Mint akit hosszú vakság után megoperálnak, s egyszerre látó ember válik belőle, úgy festi Bódás új kötetében a valóságot. Csupa igyekvés most már, ez a világ jobban kielégíti, mint az a szentimentális másik. Amit lát, az már művészi anyag számára, s abból maradandót igyekszik alkotni. Egy apró kép az utcán:

Láttam egyszer egy pöttön gyereket:
hosszú kötélen ökröt vezetett.

Csak ment a gyerek árván, félszegen,
apja valahol horkolt részegen.

ha részegen elhagyta az apa,
vigyázz reá te és kísérd haza!

Bódás János faluról származott be a városba. Vágyakozása a falu iránt örök és változhatatlan. Ez a származás fordítja még a városban is érdeklődését az ökröt vezető pöttön emberke felé, s ez tartja ébren érdeklődését és imádatát a föld felé. Földem csak pár virágcserépnyi című versében nagyon kedvesen vall önmagáról:

Különös ez: már évek óta
csak városban, kövek közt élek
s mégis a falum határával
van még tele bennem a lélek.

Különös ez: sivár az aszfalt
s földem csak pár virágcserépnyi,
mégis, mégis az én határom
szemmel sohsem lehet beérni!

Úgy járok benn, mintha még mindig
szántanék, vetnék, úgy, mint régen
s varjak jönnének bogarászva
utánam lassan, feketében.

Fantáziája csodálatosan megragadt a falu képein, s

emlékeit a város nem tudta kiűzni szívéből soha. A városon túl pedig sehova sem vágyik, mert minden téma számára: az utifű, a kútágas, a katángok, a bodzabokor, a hóvirág, a tövis. Ötletesen s frissen feldolgozza témáit, s mindenből kihoz valami eredetit, valamit, ami „nem volt még". Szellemes hasonlatai meglepőek s eredetiek.

Zengő kottája a szélnek,
fecskék rajt a hangjegyek.

(Sürgönydrót.)

Bárcsak lehetnék, mint voltam, paraszt!
Lesném a gólyát, mikor hoz tavaszt,
lesném, hogy nő a fű az ugaron
s lelkem lengne a szélben szabadon.

(Uri szolgaság.)

Tájélménye színes és festői, a dunántúli világ különös szépséggel elevenedik meg versei nyomán. Különös vágyódás fogja el az olvasót a pirosló fűzek, a gyümölcsfák után, hol mint nagy örömkönnyek csüngnek a piros almák és sárga körték; az ég után, hol fekete felhőnyájat űz a Pásztor fényes ostora; a kertek után, hol szekfűk, petuniák s szalviák nyílnak, hol a fehér szekfü olyan, mint a jóság. Különös imádat ez, ami mellett eltörpül az a sok-sok csoda, amit idegen országok városai rejtegetnek a vándorok számára. Bódás Jánosban nincs is vágyakozás a dunántúli városból, ott is megtalálja boldogságát, ahonnan mások annyira elvágyakoznak. Nagy élménye volt a falu, honnan elszármazott s ezt az első mélységes élményt nem tudja sohasem elfelejteni. Egyelőre mindez kielégíti őt, nincs benne nyugtalanság, s ez az oka annak, hogy költészete egyenletes és megbízható, nincsenek kilengések benne. A fejlődés nyilvánvaló, s előre nem lehet meg sem határozni, hogy merre vezet? Úgy látszik, hogy egyre irodalmibbá válik a költészete, több gondot fordít a formára s a vers mondanivalóinak élesebb kihangsúlyozására.

A szerelem mint tiszta élményanyag borult a szívére. Szemérmes, amikor erről beszél.

A lelkem szirma hull, hull csendbe,
dalaim: sápadt őszi levelek.
Csokorba szedtem, hogy kezedbe adjam,
nézd: rájuk búsan a könnyem pereg.

Annak írja verseit, aki mellett örök tavaszt érez. Bűnbánó vallomásában a szerelem vágy-viharát is érzi s énekli. Mindezt azonban annyi fínomsággal teszi, annyi szeméremmel beszél róla, hogy tisztábban már nem is lehet:

Kicsi virágom, szívemre tűzlek
s lehullasz sokszor róla,
hogyha a tüzes vágy-szelek űznek.

Pedig ha szívem ázik a bűnben,
mely bús cseppekben ráhull,
oly jó, ha benn jársz fehéren, szűzen.

Gyermeklelkűség című verse mindennél jellemzőbben mutatja a költőt, az „örök gyereket", kinek vállán család gondja terpeszkedik, s mégis megmarad örök fiatalnak. Mit ér a tisztes komolyság, — kérdi — mikor a vidám gyermeké az ég. A fiatalságnak ez az üdesége rányomta bélyegét Bódás János valamennyi versére. Költészetében azonban hiába keressük a fiatalság szertelenségét és megbízhatatlanságát. Ezt nem találjuk a leggondosabb kutatás ellenére sem. A versírást komolyan fogta fel, és áldozati lélekkel vezekli:

Mert néha-néha táncra áll a lábam
és jókedvemben kurjantok nagyot
s mert mosolygok sok hiú bölcseségen,
szememre hányják, hogy „gyerek" vagyok.

Mécs László: A királyfi három bánata című örökszépségű versére emlékeztet a Varrónő című költeménye. Itt ül egy néni és varr napestig. Készíti a babaruhát az eljövendő csöppségnek. Mikor egy-egy kis ingecskét bevégez, cuppant egyet: „Jöhetsz csöpp baba". Ezt a képet nézi a fiatal költő, s lelkében máris felcsendül a költemény:

Öt gyermek anyja ez a néni,
roskadt, kifáradt már szegény,
mégis szeret s előre dajkál
s összecsókolna, ha itt volnál,
akárcsak anyácskád, vagy én.

Minden jel, ami egy század költészetét determinálta, megtalálható Bódás János költészetében. Hibáival és erényeivel egyetemben. Ady fellépése óta más a magyar poézis jellege, s ehhez valamelyest idomult Bódás János költészete is. Ez a hatás a maga idejében nyom nélkül múlott el a költő életében, s csak később, az érés esztendeiben mutatkozott valami ismertető jel. Az őszinteség és a szociális jószándék járnak ma karöltve a költészet mezején. Majd minden költőnek van találkozása velük. Bódás János egyelőre elkerülte őket.

Különösképpen az a passzív álláspont jellemző a dunántúli költőkre — Bódás Jánost sem kivéve — hogy költészetükben csupán a regisztráló irány jut kifejezésre. Dunántúli költő egy kiötvözött hangulatnak jobban örül, mint egy olyan versnek, amely egy kissé imperatív árnyalattal bír: irányít és utat mutat. Így vált a költészet saját hibáján kívül szentimentálissá s tehetségéhez mérten quantitásához viszonyítva is alázatosabbá. A Dunántúl talán sohasem termel ki magából egy Ady Endrét, holott költői multjánál fogva erre hivatott volna.

Aki szereti a szép hangulatokat, a festői képeket s a magányt, az megtalálja, amit keres, Bódás János költészetében. Ha igaz, a világ visszatér a mult századvég erkölcsi felfogásához. Ez esetben Bódás János költészetében már kész fészket talál a lírát szerető lélek.

*

X. SZÉKELY LÁSZLÓ.

Látod, az arany is pihen.
Te is várj még, várj még, szívem.

Székely László legnagyobb élménye a hit. Ezt a hitet nem a költő papi mivolta adta, hanem az Isten. Különös kegy a költő számára, hogy ennyire élményszerűen domborodik ki költészetében a hit, innen indulhat el, ettől az évezredes erősségtől s ide térhet vissza, ebbe az áldott békébe. Évezredek gondolkodói kerestek helyette jobbat s erősebbet s emberiebbet, mindhiába. A költő kézenfogja az embert, s ide vezeti vissza, hol mindent visszaadhat a Messiás. Pedig ő sem fogta fel még teljes egészében ezt a Misztériumot, hiszen amint maga is bevallja, vakon tapogatózik az Isten után. De ez a vakság csak költői kép, jelezni kívánta vele azt a felmérhetetlen élményt, amit az Istennel való nagy-nagy találkozása jelentett számára. Belül, a lélek legmélyén már tiszta a kép, már belenézhet a jó ember, mert tükrében az önmaga tiszta arcát látja s arca mögött az Isten arcát.

Székely László nevelő, ifjú szívekbe oltja a hitet, s ez a hivatás rányomja bélyegét költészetére is. Hogyne, amikor minden verse egy-egy tanítás, prédikáció vagy kinyilatkoztatás. Minden versnek célja van, kemény és katonás célja, a költő nem ér rá arra, hogy elmerengjen egy-egy hangulaton. Érzi az idő szelének száguldását arcán, s kétségbeesetten menteni akarja a lélek tisztaságát az idő elmúlásában. A költészete így válik papi hivatásának szerves részévé. Egyénisége itt bontakozik ki szabadon, térhet önállóbb utakra. Székely László, ha nem volna költő, nem volna boldog pap sem talán. Az imádsághoz sokszor kevés az egyház által megállapított forma, a hívőnek olykor külön beszélnivalója van az Istennel. Külön társalgás és érintkezés ez, aminek nyelve a költőnél a vers.

A kor, amelyben Székely László verseit útnak engedi, nem alkalmas arra, hogy ennyi elvont gondolatot s ennyi lelki ajándékot elbírjon. Érzi ezt ő maga is, s egyik versében a kései kor vándorára gondol, aki majd megtalálja és felfedezi a könyvtárban verseskönyvét, s jobban megérti őt. Székely László tehát hisz abban, hogy a világ útja erre vezet. E tiszta út felé, amelyen ő is fiatalos kedvvel halad, s hová szeretné olvasóit is elvezetni.

Székely László nem „könnyű" költő. Rokonsága Pável költészetével feltűnő. Itt is kemény szavak koppannak, mint nagy pénzdarabok. A könnyedséget átengedi azoknak a

költőknek, akik kevesebb mondanivalóval jelentkeztek, s elbújhatnak a felelősség elől. Székely László teljesen átérezte a felelősséget, melyet az idők akasztottak súlyos teherként a nyakába, s vállalja ennek a felelősségnek minden hátrányát. Ez a hátrány a népszerűség hiánya, ha a költő ad ilyen olcsó földi örömökre. Tudnia kell, hogy a költők megelőzik korukat, s ritkán fordult elő az irodalom külön és sajátos történetében az, hogy a költőt életében megbecsülik és megjutalmazzák. A költő mindig önmagát jutalmazza, amikor költészete tudatos és komoly munkával kiteljesedik. Ez csak aszkézissel lehetséges, s a költő nem is vágyakozik földi örömök után.

Magamért és a lelkek végett
Hagyd sorsomnak a szegénységet.

(Imádság szegénységért.)

A boldog emberség, mely után vágyik, kiteljesedik a szegénységben is.

Mit ér a lélek galambszárnya,
Ha egy aranyszál visszarántja.

(Ugyanott.)

Székely László élete boldog családi körből indul el. Lélek fűt itten lelket — énekli róla. Családi körben című versében megható szavakkal emlékezik meg erről a fészekről.

A kályha jut eszembe,
A gyermekkori fény.
Piros tüzek futostak
Kicsiny szobánk ívén,
Anyánkat körülültük,
És úgy csüngtünk szívén. (Családi körben.)

A jóság, amit ebből a kicsiny szobából hozott magával, továbbra is megmaradt szívében, mint valami drága és értékes örökség. Képzeletében látja az ősét is, aki Nyugatról jött a darvakkal népes, lármás ingoványokra.

Az éji rémek elkullognak lopva,
Mikor nagy szívből tiszta ima reszket.
Ősöm bámult az idegen szigetre
És akkor vetett először keresztet.

(Jáki álmok.)

Így szállott a keresztvetés századok gyermekeire, míg eljutott Székely László homlokára s két vállára is. Nála élethivatássá szentesült ez a mozdulat: pap lett belőle. Remegése még így is végtelen: fél a láptól, melybe beléphet.

Szegény vándor, nem visz az utad lápba?
Eddig hű lámpás őrködött fölötte!
Apád szíve, az aranylángú lámpa!
Aztán kihunyt, az Isten összetörte.

(Bolyongás Mária Makkon.)

E veszteségek dacára sem ingott meg lelkének egyensúlya. Büszkén énekli:

Az életemben nincs regény, kaland.
Harmonikus az, mint a nagyharang.

Különösen szép a Ballagnak a tájak című verse.

Kis faluba karácsonyt vittem,
A néppel ünnepeltem.

Hogy elfutott az állomás már!
Suhanunk, mint az álom.
A fogason gyökértelenül lankad
Kis dicsőség-virágom.

Az idegen táj mennyire felcsigázza a fantáziáját, s milyen különös ízű vers születik a nyomában. Új élmény, talán csak annyi, hogy ismeretlen dombok s földek húzódnak el az ablaka alatt, s máris tele van új hangulattal s színnel s a lírikus tiszta örömével. Többet kellene utaznia, több képet látnia s megfestenie, hogy költészete csakugyan nagyvonalú legyen, s túlérjen azokon a határvonalakon, melyeket költészete köré önmaga meghúzott.

Székely László magyarsága csodálatos zengésű muzsika. Vallomás, amelyben féltő gonddal beszél népéről, látja a romlást, amely kikezdi életét, s mely ássa a sírt. Kiáltása hangos és az igazi hazaszeretet legszebb példája.

Ki tépte széjjel az én szép fajom,
Ezt a hires-hős, tiszta fajtát?
Ki ványasztotta el gerincét,
Nagyot álmodó akaratját?

Kis nép közt az apagyilkost is
megilleti oldó bocsánat.
S halálra ítélt magyar milliók
lebegik körül a szobámat.

(Halálra ítélt magyar milliók.)

A magyarság nagy-nagy féltését az új magyar irodalomban a dunántúli Illyés Gyula hozta először. Most látjuk, hogy folytatója bőven akad a dunántúli lírában. Milyen nagy magyar szívek dobognak a Dunántúlon, éppen ott, hol pusztuló magyarságról divatos beszélni. Székely László szereti ezt a magyarságot:

De szent a nép, mely belefúr a rögbe,
S onnan nyujtózik vágyón az örökre.

(A rónák hite.)

Szociális hang is kicsendül Székely László lírai termésében. Hőstörténete arról a sokgyermekes családanyáról szól, aki pápaszemmel rossz szemén szombat este varrogat. Más mulat s előtte ruhákkal telt kosár.

Perc múlik perc után.
Még csak néhány ing csupán.
Szegényasszony varrogat
S őriz gyermekálmokat.

Ütött már éjfelet.
Csak görnyed a gönc felett.
Másnap meg is gyónja tán,
Hogy varrt ünnep hajnalán.

Kár, hogy ez a hang nem eléggé kihangsúlyozott Székely László költészetében. Mécs László verseiben egyre több szociális problémával birkózik. A papi hivatás közelebb hozza ezt az állapotot a költőhöz, s ha hűen reagál mindarra, amit a élet ad, úgy beszélnie kell erről. A szegénységről művészi hangon beszélni megtanított a prózaíró Márai, a lírikus Mécs, — tenni ellene az író Illyés Gyula. Székely László is látja ezt a problémát a maga egészében, de az égi élmény annyira lenyűgözve tartja, hogy abban is csak a hit érdekli.

Másnap meg is gyónja tán,
Hogy varrt ünnep hajnalán.

Székely László érdeklődése a világ népeire is kiterjed. Természetesen ezt is a saját költői és emberi, jobban mondva papi beállítottságán keresztül nézi:

Sírnak a népek: Isten! Isten!
S az Úr könnye hull romjaikra.

Már tisztán áll előttünk Székely László költői egyénisége. Nehéz missziót vállalt, amikor hátatfordítva irodalmi divatnak s jelszónak, Isten dicséretét zengi. A feladat, melynek megoldása eddig tökéletesen sikerült s meggyőző volt, még befejezetlen. Több kiváló papköltő-elődd eddig bejárt útjait kell folytatnia. Embernek kell lennie, mélyebben és igazabban, hogy költészete még jobban felfényesedjék. Hívőbb már nem lehet, de emberibb még igen.

Fiatalsága ígéret arra, hogy messzebb jut, mint ameddig jelenleg költészetének végét gondolja. Elindulásai vannak s megtorpanásai, pedig látó két szeme s meleg emberi szíve több bátorságra buzdíthatná. Lehiggadt életszemlélete idején nagyon komoly tényezője lesz a magyar irodalomnak. Addig: küzdés és békétlenség, mert hiába mondja a költő:

Utaimban már nincsen kétség.
Isten szeme virraszt fölöttem.
Hozom a bércek levegőjét.
Testvéreim, hegyekből jöttem.

A hegylakó szíve és szelleme zárkózottabb, mint az alföldi emberé. A kétség még ott virraszt éjtszakájában s kitart nappaljában, mert a költő lelke örökké nyughatatlan, s ez a nyughatatlanság szülőanyja minden titokzatos értelmű és fényességű szépségnek.

A dunántúli bronzkor kialakulása.

Írta: MOZSOLICS AMÁLIA dr.

Talán nem érdektelen a dunántúli bronzkor néhány problémáját Tompa Ferenc chronologiájával kapcsolatban felvetni.[1] Cikkem nem kritika, csak néhány olyan kultúrjelenségre akarja a régészek figyelmét felhívni, amelyeket Tompa Ferenc nyilván helyszűke miatt nem tudott bővebben tárgyalni. Tompa munkája sok helyen csak lelőhelyek felsorolására szorítkozhatott, célja különben is csak általánosabb jellegű ismertetés és az utolsó évek kutatási eredményeinek összefoglalása volt.

Wosinsky Mór halála után senki sem foglalkozott részletesebben a Dunántúl őstörténelmével. A háború óta a Magyar Nemzeti Múzeum, a szegedi Városi Múzeum és a Kecskeméti Múzeum nagy ásatásokat rendezett az Alföldön. Főleg réz- és bronzkori temetőket és telepeket tártak fel.

A Dunántúlon aránylag kevesebb őskori ásatás folyt a háború óta. Sok érdekes bronzkori anyag, sajnos, inkább gyüjtés által került a vidéki múzeumokba. Megemlítésre érdemes Fejes György ásatása Németbolyon, amelynek még folytatása is lesz; Csalogovits József ásatása Tolnatamási, Decs és Medina községekben; Marosi Arnold gyüjtése és ásatásai Kisapostagon és Csóron; végre Nagy László ásatása a veszprémmegyei Királyszentistvánon. A vidéki múzeumok igyekeztek az utolsó években sok hiányt pótolni, de a dunántúli bronzkor nagyon is hézagos ismereteit nem egészítették ki ezek a kutatások olyan mértékben, hogy chronológiai fejtegetésekbe merülhetnénk. A Dunántúl nyugati megyéiben teljesen tisztázatlanok a bronzkor problémái, mert eddig csak szórványos leletekről tudunk.

Egyelőre még az is nehezen állapítható meg, hogy milyen kultúrjelenségekkel számolhatunk a bronzkor első periódusában. Az aunjetitzi kultúra nyomaival eddig még alig találkoztunk néhány szórványos lelet kivételével. A mostani kultúra tárgyi formái[2] — a legerősebb aunjetitzi befolyás még itt lenne feltételezhető — ez irányban nem nyujtanak elég támpontot. Valószínű, hogy e kultúra inkább az alföldi fejlődéssel áll szoros kapcsolatban. Ismerünk néhány Tó-

[1] Tompa Ferenc, 25 Jahre Urgeschichtsforschung in Ungarn 1912—1936. 24. 25. Bericht der Römisch-Germanischen Komission 1934/35, 61—102. o.

[2] Ebert, Reallexikon, XIV. 320 o. Beninger Eduard, Mühlhofer Fr. és Geyer E., Das frühbronzezeitliche Reihengräberfeld bei Hainburg-Teichtal, MAGW 1930. LX. 65—140. o. — Miske Kálmán, Versuch eines chronologischen Systems der ungarischen Bronzezeit, Archiv für Anthropologie, 1917, 253—269. o.

szeg A-típust Tolna és Fejér megyében,[3] sőt láttam egy kis korsócskát a bécsi Naturhistorisches Museum-ban is,[4] amely Alsó-Ausztriában került elő. Viszont azt is meg kell említeni, hogy Tószeg B rétegeiben több tipikus aunjetitzi csészécskére bukkantak.[5] E néhány adathoz még alig lehet komolyabb elméletet fűzni, hiszen óriási területeken teljesen hiányoznak az idevágó leletek.

Meglehetősen tisztázatlan a vučedol-zóki kultúra befolyása is e periodusban. Hogy milyen lehetőségekkel számolhatunk a bronzkor elején Vas, Zala és Somogy megyékben, erre vonatkozólag még a jóslások sem időszerűek.[6]

A bronzkor kezdetén, azaz az első periodusban, megjelenik a Dunántúlon egy kultúra, melynek nyomai az utolsó években tüntek fel Ausztriában. Pittioni R. e kultúrát österreichisch-burgenländische Schnurkeramik-nak nevezi.[7] A kisapostagi sírmező[8] feldolgozása közben jöttem rá, hogy e kultúra centruma tulajdonképpen a Dunántúlon volt. Mivel e kultúráról a kisapostagi anyaggal kapcsolatban egy hosszabb tanulmány jelenik meg, itt csak néhány fontosabb adatot emelek ki. Minálunk e kultúra maradványai, amelyek hiteles ásatásokból származnak, kizárólag urnasírokból kerültek elő. Ez a bronztárgyak alapján chronologiailag pontosan datálható kultúra a bronzkor első periodusába esik. Felmerül a kérdés, hogy mi okozta e periodusban a hamvasztásos temetkezés szokását. A neolithikum vége felé már gyakori a badeni és harangalakú edények kultúrájára is jellemző hamvasztásos temetkezés.[9] Feltételezhető, hogy itt egy lokális szokás folytonosságáról van szó.

A mosoni és a pécska-perjámosi kultúra kapcsolatait már többen hangsúlyozták.[10] Én is inkább e kapcsolat mellett foglalok állást. Ellenben meg kell említeni, hogy ennek a kapcsolatnak a nyomai a Dunántúlon még alig fedezhetők

[3] Kisapostag: Székesfehérvári Múzeum; Szentandrás, Bölcske: Szekszárdi Múzeum.

[4] Beninger E. ásatása.

[5] Magyar Nemzeti Múzeumban.

[6] Velemről egy tipikus mosoni edénytöredék van a Szombathelyi Múzeumban.

[7] Pittioni R., Zur Frage der Schnurkeramik in Österreich, Forschungen und Fortschritte 1934, Nr. 28, 343—344. o. — Pittioni R. és Wurth E. Funde aus Guntramsdorf, N. Oe. MAGW. 1935. 158—168. o.

[8] Marosi Arnold, Gyüjtés és próbaásatás Kisapostagon, Székesfehérvári Szemle, 1935, III—IV, 76—78. o. — Bálint A., A kispostagi bronzkori urnatemető, Dolgozatok 1935 (XI.). 145—148. o.

[9] Tompa F. i. m. 50. és 60. o.

[10] Aberg N. Bronzezeitliche und früheisenzeitliche Chronologie, Teil III. Kupfer- und Frühbronzezeit. Stockholm 1932, 50—51. o.; Nestor J. Der Stand der Urgeschichtsforschung in Rumänien, 22. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission 1933, 88. o.; MAGW. 1930. i. m.

fel. Véletlenről van-e csak szó, vagy a kutatás hiányáról, ma még nem lehet megállapítani. A mosoni kultúra valószínűleg keresztülvonult a Dunántúlon. E mellett szól az a tény, hogy a hainburg-teichtali sírmezőben két sírban találtak tipikus inkrusztált keramikát.[11] A díszítés egy motívuma — a girlandmotívumra akarom itt a figyelmet felhívni — megvan a perjámosi és lovasberényi edényeken.[12] Lehetséges, hogy csak egy kis törzs vándorolt keletről nyugatra. Érdekes az az anthropologiai megfigyelés, hogy a hainburg-teichtali sírmező férfikoponyái más faj jellegével bírnak, mint a nőké.[13] Úgy látszik, egy csoport harcias férfi vándorolt csupán és a meghódított bennszülöttek leányait vette feleségül. Evvel magyarázható, hogy a mosoni kultúra ősét a magyar Alföldön kell keresni. Hogy meddig élt e kultúra, azt megállapítani nem lehet. Reinecke Pál chronologiája szerint a bronzkor első periodusában már virágzik Moson megyében és a mai Burgenlandban, de hogy mi okozta e kultúra pusztulását, nem tudjuk megmondani. Érdekes lenne mindenesetre a marosvidéki és a hainburg-teichtali anthropologiai anyagot összehasonlítani, miután e kultúrák tárgyi formáiban rengeteg hasonlatosság mutatkozik. Különben az a kérdés is felmerül, itt csak kulturális szempontból, hogy milyenek a kölcsönös kapcsolatok a perjámosi, mosoni és lovasberényi kultúrák között. A lovasberényi kultúra a halotthamvasztást gyakorolta; itt a kisapostagi kultúra befolyása mutatkozik, esetleg utóhatása. Mi volt ezen óriási változás indítóoka? Új népelemek bevándorlása, vagy csak egyszerűen vallási megmozdulás? Kétségtelen, hogy a temetkezési rítusokban nyilvánul meg főleg egy nép hite, legalább az ősrégészet csak e téren tud megfigyeléseket tenni.

Ugyancsak a bronzkor első periodusában gyakoriak a függeszthető edények.[14] E típus később is előfordul, de díszítése más és a formája is átalakult.[15]

Érdekes problémákat vet fel a dunántúli bronzkor középső periodusa, a mészbetétes keramika virágkora. Az ú. n. pannoniai kultúrával Wosinsky Mór foglalkozott behatóan, de ásatásai és feljegyzései ma már nem felelnek meg

[11] A hainburg-teichtali sírmezőről csak a már idézett munka jelent meg. Azóta Beninger E. folytatta az ásatásokat. E helyen több felvilágosításért köszönetet mondok.

[12] Pósta B., Lovasberényi (Fehér m.) urnatemető, AÉ. 1897. 304—317. o. 4. és 17. ábra; Miske K., Újabb leletek Lovasberényben, AÉ. 1898. 317—333 o. 2., 4. és 5. ábra; Roska M., Ásatás a pécske—szemlaki határban levő Nagy Sáncon. Dolgozatok 1912. 1—58. o. 16. és 38. kép.

[13] MAGW. 1930. i. m.

[14] Tompa F., i. m. 23 .t. 14, 16.

[15] Tompa F., i. m. 24. t. 3, 5, 16.

a tudomány követelményeinek.[16] Világosan kimutatható, hogy a bronzkori mészbetétes keramika (középső bronzkor) két csoportra osztható, és pedig két lelőhely után: veszprémi és szekszárdi kultúra.

A veszprémi kultúra elterjedési helye inkább az északi Dunántúl, a Balaton környéke, Fejér és Tolna megye (Északmagyarországon is ismerünk néhány lelőhelyet). A szekszárdi kultúra elterjedése sokkal nagyobb: Dunántúl déli része (Baranya, Tolna); több lelőhelyet ismerünk a Duna-Tisza-közben, sőt a Tiszántúl is kerültek elő jellegzetes edények (Pécska).[18] Érdekes, hogy a szekszárdi kultúra maradványaival a Dunántúl északi megyéiben is találkozunk. Hogy e ténynek chronologiai (Tompa szerint), vagy inkább csak regionálisan megoszló kulturális jelentősége van-e, ami mellett sok tény szól, végképen nem lehet eldönteni. E kérdés megoldására csak rendszeres stratigraphiai ásatások alkalmasak. A tószegi rétegek a dunántúli viszonyokra nézve nem hoztak 100%-ig kiaknázható eredményeket, mert egyes dunántúli kultúrák nincsenek Tószegen képviselve, így a veszprémi kultúra sem. A tószegi ásatások alapján Tompa Ferenc azt, amit én szekszárdi kultúrának nevezek, a bronzkor harmadik periodusába helyezte, (mert e kultúra maradványait Tószegen részben bütykös keramikával találták együtt) és mint az inkrusztált keramika fiatalabb faciesét fogja fel, holott lehetséges, sőt nagyon is valószínű, hogy e kultúra csak teljes kialakulása után hagyta el a Dunántúlt, szóval számolni kell létezésével a második periodusban is. Ha ez nem így van, mi előzte volna meg például Baranya megyében a szekszárdi kultúrát? Csak nem a vučedol-zóki kultúra tölti ki a bronzkor első és második periodusát? E kialakulásnak meg kellett történnie a bronzkor első periodusában, az is lehetséges, hogy a Dráva-Száva-közben, míg az északi megyékben, úgy látszik, a kisapostagi kultúra volt elterjedve.

Felmerül itt az a kérdés is, hogy milyen kultúrális vagy vallási folyamatok váltották ki a hamvasztásos temetkezést? Ismerünk badeni és harangalakú edények kultúrájában hamvasztásos sírokat — de hol van az átmenet? A kutatás eddigi eredményei azt engedik sejtetni, hogy tulajdonképen a Dunántúlon jött e szokás divatba, de végleges eredményt nem mondhatunk. Ha ez így van, a kisapostagi kultúrának találkozni kellett a harangalakú edények kultúrájával. E feltevést alá lehet támasztani egy guntramsdorfi lelettel,[19]

[16] Wosinsky Mór, Az őskor mészbetétes díszítésű agyagművessége, Budapest, 1904.

[17] Doktori értekezés, Bécs, 1935.

[18] Roska M. i. m. 43. kép.

[19] Egy ovális tálat őriz a Kismartoni Múzeum, melynek 4 kis lába van. Egyenes peremén zsinegdísz látható.

azonfelül kétségtelen, hogy a harangalakú edények kultúrája virágzott még a bronzkor első periodusában.[20] Szükségképen feltételezhetjük, hogy a harangalakú edények kultúrájának befolyása nem szorítkozott csupán a temetkezési rítusra.

Érdekes és fontos a kérdés, hogy mik azok a kulturális és népi elemek, melyek döntő hatással voltak a szekszárdi és veszprémi kultúra kialakulására. Anthropologiai anyag alig áll rendelkezésünkre, mert csak a határokon találkozunk csontvázsírokkal, és azok anthropologiai szempontból nem lehetnek számottevők. Tárgyi szempontból megállapítható, hogy a szekszárdi kultúra kialakulására döntő fontossága volt a vučedoli kultúrának. A hamvasztásos temetkezést meg, úgy látszik, a kisapostagi kultúrától vette át. Az is rendkívül érdekes, hogy a szekszárdi és veszprémi kultúra nemcsak urnasírokat ismer. Ezeknek a kultúráknak a temetkezői nagyon sok esetben a hamvakat egyszerűen a földön hagyták[21] vagy a földre szórták és a mellékleteket körülötte vagy fölötte helyezték el. Ezzel szemben a lovasberényi és fiatalabb faciese, a soroksári kultúra végig megmarad az urnában való temetkezés mellett. Egyelőre még nincs eldöntve, hogy a különböző temetkezési rítusoknak mi a jelentősége és hogy idegen kulturális befolyásra vagy lokális fejlődésre kell-e elsősorban gondolni.

A veseléi kultúra,[22] mely látszólag közeli rokonságban állt az aunjetitzi kultúrával, döntő fontossággal bírt a veszprémi kultúra kialakulására.[23] Nincs kizárva, hogy Veselé és Kisapostag szövetkezéséből keletkezett a veszprémi kultúra. Ismerünk azonkívül egy egész csomó jelenséget, amelynek gyökerei részben teljesen ismeretlenek, szóval lehetséges, hogy autochthon fejlődés eredményei, de lehetséges az is, hogy idegen befolyásról van szó, amit még nem tudunk értelmezni.

Érdemes lenne megfejteni, hogy mi hozta létre a veszprémi és szekszárdi kultúra keveredését. Lehet, hogy bizonyos jelenségek közös kultúrális elemek létezésével magyarázhatók, viszont a kultúrkeveredésnek e korban és e vidéken tág tere volt. E kölcsönhatások kisebb-nagyobb törzsek vagy családok vándorlásával részben kielégítő magyarázatot

[20] Beninger E., Frühbronzezeitliche Stabdolche aus Niederösterreich, PZ. 1934, 130—144 o.. Willvonseder K., Gräber der älteren Bronzezeit von Leopoldsdorf, Niederösterreich, Germania 1937 (21). 88—95 o.

[21] Németboly, Királyszentistván stb.

[22] V. G. Childe, The Danube in Prehistory, Oxford 1929, 234. o. Mitscha-Märheim H., Zur älteren Bronzezeit Niederösterreichs MAGW. 1929, 181—194. o.

[23] Különösen fontos a zsitvatői anyag: AÉ. 1881. 283. o. és AÉ. 1888. 379. o.

nyernek. Viszont minden evvel sem magyarázható. Nagy hiány, hogy az inkrusztált keramika különböző facieseit nem ismerjük. Mind a veszprémi, mind a szekszárdi kultúra óriási forma- és ornamentikagazdagságával lep meg minket. Biztosra veszem, hogy stratigraphiai megfigyelések alapján idősebb és fiatalabb típusokat lehetne megállapítani. Követni kellene az edénytípusoknak más kultúrák edénytípusaival való kapcsolatait is, hogy még pontosabb adatok álljanak chronologiai megállapításokhoz rendelkezésünkre.

Egyedül álló máig a Dunántúlon a gazdag és sokoldalú gerjeni anyag,[24] amely a bronzkor második felében az aldunai fejlődéssel, azaz a versec-vattinai kultúrával áll szoros kapcsolatban. Az anyagot pontosan datálni nem lehet, hisz a verseci kultúra egyes fázisaival egyáltalán nem vagyunk tisztában. E kultúra maradványaival találkozunk a marosvidéki sírokban (zsugorított sírok),[25] sőt bronztárgyakkal kerültek elő a leletek, de mint Tompa Ferenc is kimutatta, az Alföldön a bronztárgyaknak nagyon csekély az időmeghatározó jelentősége.[26] Nagy szerianegfigyelésekre van itt szükség, annál is inkább, mert a gerjeni anyag különböző periodusokból származik. Ha megint a tószegi tellt vesszük chronologiai alapul, nem jutunk tovább, hisz Tószegen a verseci kultúra nincs képviselve. Különben itt megint az érdekel minket, hogy milyen kultúrális és chronologiai viszonyban áll a verseci kultúra a dunántúli mészbetétes keramikával, már csak azért is, mert a mészbetétes keramika dominál a bronzkorban.

Egy másik probléma: a keszthelyi sír[27] egyelőre az osztrák halomsíros (Hügelgräber) kultúra terjeszkedésével magyarázható kelet felé. Keramikája sajnos elpusztult. Minket ezen anyaggal kapcsolatban megint az érdekel, hogy az osztrák Hügelgräber-kultúrának milyen szerepe volt a dunántúli bronzkor kialakulására. Egyáltalán nem tudjuk, mi következett a mosoni kultúra után az északnyugati megyékben. Talán hasonló jelenségek, mint a keszthelyi sír, vagy talán itt kell keresni a veszprémi kultúra legnyugatibb lelőhelyeit? Az ebedi urna[28] (Hügelgräber-típus) és szép vesz-

[24] Gerjen hasonló tell lehetett, mint Tószeg. Régibb és fiatalabb anyag is áll rendelkezésünkre e lelőhelyről. Itt elsősorban a bizarr peremű edényekre gondolok. Wosinsky Mór, Tolna vármegye az őskortól a honfoglalásig, Budapest, 1896. 178—179. o. és 409—434. o. — Wosinszky M., Ásatások Gerjenben (Tolna m.). AÉ. 1891. 301—312. o.

[25] Banner J., A Marosvidék bronzkori zsugorított temetkezéseinek sírmellékletei, Dolgozatok 1931, 1—46. o.

[26] Tompa F. i. m.

[27] Hampel J., A bronzkor emlékei Magyarhonban, Budapest, 1892. CXXXIV. t.

[28] U. o. CXCI. t.

prémi típusok Zala megyében mindkét kombináció lehetőségét igazolják. Hogy melyik periodusban dominál az egyik típus és melyikben a másik, nem tudjuk eldönteni. Chronologiai szempontból az a kérdés merül fel: mikor kezdődött a Hügelgräber-kultúra előrenyomulása, és mik voltak ezen előrenyomulás következményei?

Érdekes a spirálbütykös keramika megjelenése a Dunántúlon (Siklós, Baranya megye). Tószegen e keramika az inkrusztált keramikát (szekszárdi) váltja fel. Aránylag ritka előfordulása a Dunántúlon (az északi megyékben látszólag hiányzik) egy északdéli bevándorlásra enged következtetni.

A dunántúli bronzkor egyik főproblémája, hogy mi okozta a mészbetétes keramika végét és hogy e kultúra folytatását, esetleges utóhatását követni tudják-e. Az ismertebb kelet- és északmagyarországi viszonyokból kiindulva arra a következtetésre jutunk, hogy a Dunántúlon nem játszhatott nagy szerepet a lausitzi kultúra. Több mint kétszáz lelőhelyet sikerült eruálni, ahol mészbetétes keramika került elő (e lista még nagyon is hiányos), viszont lausitzi leletekről nagyon keveset tudunk. Feltételezhető, hogy e kultúra behatolt ugyan a Dunántúl nyugati megyéibe, de nem tudott érvényesülni. Az a nézet kezd kialakulni, hogy csak az illír kultúra (kannelirozott keramikával) okozta a mészbetétes keramika végleges pusztulását. Ismerünk néhány tipikus lausitzi edényt ugyan, de inkább a kannelirozott típus dominál, sőt néhány helyen inkrusztált keramikával együtt került elő. E fejezetet annak a kérdésnek felvetésével vezettem be, hogy az inkrusztált keramika folytatását, esetleg utóhatását követni tudjuk-e. Látszólag az illírek a hallstattkor elején csak a Dunántúlt árasztották el, és csak később vonultak dél felé. Ha ez így van, lehetséges, hogy a szekszárdi és veszprémi kultúra dél felé vándorolt, és más kultúrákba olvadt be. E problémával kapcsolatban olyan kérdések merülnek fel, amelyek lényegükben már nem a magyar őstörténeti kutatás feladatai körébe tartoznak.

A dunántúli bronzkor fontosabb problémáinak ismertetésével nem merítettük ki a tisztázandó kérdéseket. Ehhez előbb a már kiásott és összegyüjtött anyag feldolgozására és egy másik, a tószegihez hasonló tell feltárására lenne szükség.

*

Dr. A. MOZSOLICS: Die bronzezeitliche Entwicklung in Transdanubien.

Auszug. Das Stiefkind der ungarischen Urgeschichtsforschung ist Transdanubien. Seit M. Wosinsky hat sich niemand ernstlich mit der Bronzezeit Westungarns beschäftigt. In den letzten Jahren sind einige nennenswerte Grabungen unternommen worden (Németboly, Medina, Kisapostag, Csór, Királyszentistván usw.), die unsere Kenntnisse in

mancher Hinsicht erweitert haben. Diese Ausgrabungen ergaben aber wenig Material, die allgemeine chronologische Schlüsse rechtfertigen würden. Autor erörtert die bronzezeitliche Entwicklung im Anschluss an das neueste chronologische System von F. Tompa und kommt zu dem Ergebnis, dass diese Chronologie in Transdanubien nicht jene prinzipielle Bedeutung hat, wie in Ostungarn. Der Grund liegt darin, dass F. Tompa in Ermangelung stratigraphischer Grabungen in Westungarn zur Grundlage seiner Chronologie allein die Schichtenfolge von Tószeg genommen hat, wo man aber manche Kulturerscheinungen, die in Dunántúl eine hervorragende Rolle gespielt haben, gar nicht begegnet. Autor bespricht weiter in grossen Zügen die verschiedenen Kulturströmungen, die in Transdanubien im Laufe der Bronzezeit wirksam wurden und kommt zu dem Ergebnis, dass wegen den überaus seltenen Bronzevorkommnissen in Gräbern in erster Reihe nur stratigraphische Grabungen in chronologischen Fragen entscheidende Bedeutung erlangen können.

Adatok Nyugatmagyarország földrajztörténetéhez.

Írta: POLÁNY ISTVÁN.

Léka vidéke, amely *Kőszeggel* határos, az elcsatolt Nyugatmagyarországnak a multban és a mai nap is néprajzilag, gazdaságilag és hadászatilag egyik legfontosabb területegysége. Az Árpádok korában *Léka* váráig hatolt a magyar népelem, de — az uradalmához tartozó Ostorost is számítva — még ma is jelentős magyar kisebbsége van. Itt érintkezik az Alpok magas hegyvidékével a Dunántúli Dombvidék, nevezetesen — a Rába mellékfolyója, a Gyöngyös révén — a vele szervesen összefüggő Kisalföld vidéke. *Léka* óriási fatelepe Nyugatmagyarország legnagyobb erdővidékének egyik kiaknázója. *Léka* vára 1526 előtt az ország egyik legfontosabb nyugati határvára volt, itt van ma is az Alpok hegyrendszeréből a Gyöngyös völgyén le a kijárás a Magyar Medencére.

Léka vidékének helytörténetére vonatkozólag akarok adatokat közölni és néhány földrajzi név azonosságát megállapítani.

1390-ben,[1] 1397-ben,[2] 1401-ben,[3] 1492-ben,[4] 1517-ben,[5] 1535-ben[6] és 1558-ban[7] oklleveleink fölsorolják *Léka* várának tartozékait. Ezek között szerepel a többek között *Farkasfalva is.* Ilyen nevű község a mai nap *Léka* vidékén nincsen, sőt egész Nyugatmagyarországon is csak egyet találunk: *Pinkafőtől* délre a stájer határszélen a Hidaspatak völgyében. Ez azonban szóba sem kerülhet, nemcsak azért, mert

[1] Sopron vármegye története. Oklevéltár. I. 498—500.
[2] Csánki II. 716.
[3] Lásd az 1. számú jegyzetet. II. 17.
[4] Dl. 36. 996.
[5] Sopron vármegye története. Oklevéltár. II. 616.
[6] Házi II. R. II. 96.
[7] U. o. 628—645.

— *Lékától* távol — jóformán minden alkalommal magyar fonetikával használt német nevén fordul elő (Bolhó, Bolfő, németül Wolfau), hanem a miatt, mert annak hovatartozandóságát — minden alkalommal, ahányszor csak okleveleinkben előfordul — pontosan tudjuk.

Ez a község 1558 után a háborús viszontagságokban pusztul el; 1558-ban ugyanis okmányilag még szerepel, mint major (puszta), az 1715-ik évi összeírásban és később azonban már nem találjuk a nyomát.

Az 1558. évi oklevél azt mondja, hogy „*Farkasdorff*" *Répcebónyá*val keletről összefüggőleg határos.[8] E szerint *Répcebónya* és *Répcekőhalom*, illetve *Felsőlászló* községek között, a mai Sattelbachgraben, Bodenriegel, Banholz és Roter Erdgraben dülők határolta területen feküdt.

Az említett oklevelekben fordul elő *Kövesd* nevű falu is. Hogy ez hol feküdt, vagy melyik mai községnek felel meg, azt már nehezebb megállapítani, illetőleg erre nézve ezidő szerint semmi biztos adatunk sincsen. Valószínű, hogy a mai *Kőpataknak*, de lehet, hogy a mai *Alsó-*, vagy *Felsőszénégetőnek* felel meg, amelyeknek határa igen köves.

Kövesd, vagy hasonló magyar-, vagy németnyelvű falu, major és dülő sehol a közelben, sem az egész távoli vidéken nem fordul elő. A *Nagycenktől* délre fekvő *Kövesd* község nem tartozott *Léka* várához, ennek hovatartozandósága oklevéli előfordulása eseteiben nem kétséges. Másrészt azonban az említett 1558. évi oklevélben találunk egy „*Stannpoch*" (azaz Steinbach,[9] ma is Steinbach, Kőpatak nevű község) nevű majort, amely egyébként azelőtt okleveleinkben, mint Kőpatak vagy Steinbach, nem fordul elő. A lékai anyakönyv, amely 1663-tól kezdve megvan, továbbá az 1697—98. évi győregyházmegyei „Visitatio canonica" azonban már megemlékezik róla és megtaláljuk az 1773. évi országos összeírásban, valamint Lipsky 1803-iki Repertóriumában is.

A mai *Alsó-* és *Felsőszénégető* régi és jelentősebb községek, mint Kőpatak. Ma is — miként *Kőpatakkal* együtt az említett oklevelekben fölsorolt többi község is mind kivétel nélkül — a lékai uradalomhoz tartozik és az 1663. évi lékai anyakönyvben már szerepel. Ugyancsak fölvette az 1697—98-iki győregyházmegyei Egyházlátogatási jegyzőkönyv is, az 1715. és az 1773. évi összeírás is.

Léka közvetlen közelében van *Hámortó* község. Ennek neve Csánki történelmi földrajza szerint 1500 előtt okleveleinkben nem fordul elő. Azt hiszem azonban, hogy keletkezési idejét okleveleink alapján megállapíthatom.

Bár a község *Lékától* 20—25 percnyire, sőt *Tó* (a falu egyik része) 10 perc távolságra fekszik, *Léka* várának tarto-

[8] „... ac Farkasdorff, predium prefate Bonnya, possessionum a parte scilicet orientali contigue adiacentium..."

[9] „... praedium Stannpoch, eidem Pergelen a plaga occidentali..."

zékai között 1517 előtt egyszer sem szerepel, holott a vár körül fekvő többi, közvetlenül szomszédos községet az említett oklevelek mind megnevezik és mind a vár birtoka volt. Az 1517-ik évi oklevél szerint *Léka* várának tartozékai között szerepel először *Vasverő* (Vaswerew) falu, amelyet *Rendek* és *Rőt* után sorol föl. 1535-ben *Hamerhof* faluról olvasunk *Léka* tartozékai között, amely kétségtelenül az 1517-ik évi *Vasverő* falunak felel meg.

Az 1558-iki oklevél egészen ilyen nevű birtokot ugyan nem említ meg, de beszél „*Alsófürész*, másképen *Vasbánya*" nevű fűrészmalomról (serra molaris), amely „Rőt" felé fekszik. Tekintve, hogy a Vasverő és Vasbánya szavak ugyanazt jelentik, és ugyancsak ez a jelentése Hamerhof és „Hámor" szónak is, kétségtelennek tartom, hogy ez a négy név ugyanazt a helységet, még pedig *Hámortó* községet jelenti. A falu lakosai beszélik, hogy a községben — az országút mellett egy barlangbejáratot most is mutogatnak — valamikor vasat bányásztak. Tényleg a mondott barlangbejárat közelében látható folyásban csörgedező víz egészen vörös színű. Ugyancsak volt a községben a Gyöngyös patak mellett egy papírmalomnak nevezett emeletes épülettömeg — négy éve bontották le —, amelyben azelőtt valamikor papírt gyártottak. Ez lehetett annak előtte a fűrésztelep, amelyet a lékaihoz viszonyítva Alsófűrésztelepnek neveztek.

A községnek az a része, amely Lékához közelebb esik, a *Tó* nevet viseli. Itt ugyanis részben még most is megvan — sőt több ház arra épült — a vár erődítményrendszeréhez tartozó töltésgát, amellyel a Gyöngyös vizét fölfogták és a várdombot körülvevő völgyben földuzzasztották. A vár megerősítésének ez a módja mindenesetre még az Árpádok idejébe visszanyúlik, vagyis a vár keletkezésének korába (12. század, vagy a 13. század eleje), de van történeti adatunk is arra vonatkozólag, hogy ezt a töltést, illetve a várdombot körülvevő tavat csinálták. 1551-ben Sennyei, Nádasdy (Léka várának ura) pápóci gazdatisztje, kéri az urakat (Sopron vármegye nemeseit), hagyjanak föl most a „tócsinálással" Lékán és Kapuvárott, inkább a szegény népet őrizzék. A török hadsereg tatár hadosztálya ugyanis ismét pusztítással fenyegette a sopron- és északvasmegyei Rába vonalát.[10]

Lékától keletre fekszik *Rendek* község, amely mindig Léka várának birtoka volt. A község német nevét (Liebing) a *Libnik* nevű pataktól vette. Mai nap ezen a néven a vidéken nem neveznek valamely folyóvizet. Ez a „patakocska" (az oklevél szerint „rivulus") azonban nem lehet más, mint az az ér, amely a répcebónyai határban ered (Roter Erdgraben) és Rőtfalván az állomás épülete előtt az északnyugatról dél felé torkolló völgyön lép ki és az osztrák vámépület

[10] Németh Imre: Vág sopronmegyei község története.

előtt vezető híd alatt folyik az állomás épülete mellett (keletre) a vasuti töltés felé, amelyen át egy vashíd alatt elhaladva onnan alig 40—50 méterre a Gyöngyösbe ömlik.[11]

Hogy az okleveleinkben sokszor emlegetett *Libnik* patak (rivulus) csak ez lehet, az kitűnik abból, hogy az 1225-ik évi oklevél szerint, amely a borsmonostori apátság birtokait részletesen leírja,[12] a Libnik a Gyöngyös baloldali mellékvize Rendek vidékén, nevezetesen Kőszeg felső része (mostani sörgyár tája) és a mostani Hámortó község innenső határa között. Már pedig ezen a szakaszon a Gyöngyösbe más folyás a balparton nem vezet. Az apátsági birtok határainak is csak ez a vonal felel meg.

Az 1225-ik évi birtokleírást megismétli Zsigmond király korában (1410) Rozgonyi Simon országbíró ítélete majdnem szóról-szóra ugyanazokkal a kifejezésekkel.[13]

E rövid közlemény során is föltűnően megmutatkozott, hogy a földrajzi nevek tanusága szerint Nyugatmagyarországnak ma német- vagy horvátnyelvű területein annál inkább magyar népelemre bukkanunk, minél messzebbre megyünk vissza a történelem folyamán.

*

STEFAN POLÁNY: **Beiträge zur Geographiegeschichte Westungarns.**

Auszug. Zur Burg **Lockenhaus (Léka)** gehörten schon im 14. u. 15. Jahrhundert unter anderen die im Laufe der Zeiten verschollenen **Farkasfalva**, welches östlich von **Piringsdorf (Répcebónya)** lag, und **Kövesd**, vermutlich das heutige **Steinbach (Kőpatak)** oder **Kohlstätten (Alsó-** oder **Felsőszénégető)**. Die Entstehung **Hammerteichs (Hámortó)** ist bis zum Anfang **(Hammer)**, bzw. bis zur Mitte **(Teich)** des 16. Jahrhunderts zurückzuführen. Das schon in den Urkunden des Hauses Árpád oft benannte Bächlein **Libnik**, von dem der Name des Dorfes **Liebing (Rendek)** stammt, ist das heutzutage dem österreichischen Grenzzollamt **Rattersdorf-Liebing (Rőtfalva-Rendek)** vorüberfliesszende Bächlein.

Az álom jelentősége a primitív embernél.[1]

Írta: HOLLÓ DOMOKOS Dr.

Problémánk tulajdonképeni tárgyalása előtt vessünk egy futó pillantást a primitív ember felfogására.[2] Ismeretei nem tudatosan tagoltak, ennek következtében a környezet-

[11] Állami térképészet: Kőszeg és A Kőszegi-hegység.

[12] Sopron vármegye története. Oklevéltár. I. 10—14.

[13] Sopron vármegye története. Oklevéltár, I. 10—14.

[1] Tudományosan nemcsak a természeti (vad) népeket értjük a primitív elnevezés alatt, hanem a kultúrnépek alacsony műveltségi fokon álló társadalmi rétegét is, tehát pl. nálunk a parasztságot. Éppen ezért tanulmányom második részében népünk felfogását is tárgyalom. A világos megkülönböztetés kedvéért a továbbiakban **primitív** alatt csak a természeti embert értem, míg az utóbbit **népünk** megjelöléssel illetem.

[2] V. ö. Lévy-Bruhl: La mentalité primitive. Paris, 1925. 4. ed. és

világ jelentése is egészen más számára, mint azt a mi teoretikus tudományos gondolkodásmódunk követelné. Éppen ezért lelkivilágát nem szabad a saját szemszögünkből tekintenünk és megítélnünk.

Azok a gondolatmenetek, amelyeket a primitív embernél találunk, és amelyek a legkülönbözőbb asszociációk, következtetések és ítéletek formájában jelentkeznek, zavaros és komplex gondolkodásmódból[3] származnak. Gondolkodása burkolt, képszerű, fogalmai igen zavarosak. Ha pl. valamit meg akar határozni, tulajdonképen képszerű leírásokat használ. A tárgyak lényegét a megnyilatkozási formából határozza meg, vagyis: a látható jelenségekben nyilvánul meg a lényeg (fiziognómiás szemlélet). A környezetvilágát képező személyeket és tárgyakat nem önmagukban, hanem magából kiindulva ítéli meg, s a reá gyakorolt hatásuk révén értékeli és értelmezi. Éppen ezért — beleilleszkedve gondolatvilágába — ezeket az u. n. tárgyakat teljesen tőlünk elvonatkoztatva kell értenünk és tekintenünk: ezek nem csupán objektív képei a szemléletnek, hanem egyúttal olyan dynamikai tevékenységek, melyeknek érzelemkiváltó hatásuk van. A természet a maga jelenségeivel állandó hatást gyakorol a primitív ember lelkivilágára, úgy hogy ezen hatás alatt alakítja ki és látja el jelentéssel a maga környezetvilágát, mely így félelmének és kívánságainak visszatükröződéseivé válik: azt mondhatjuk, hogy bizonyos tekintetben a valóság varázsszerűvé (mágikussá) lesz. Számunkra pl. az objektív kvalitások, melyek mint a tárgyak alakjai jelentkeznek, teljesen formális tulajdonságok. A primitív ember számára viszont ez a forma egyidejűleg: szemléletben látható és megtestesített misztikus erőt is jelent. A madár repül, mert szárnyai vannak; azonban a szárnyak a maguk látható, specifikus alakjukban — melyek feltételezik a repülés képességét — nemcsak misztikus, a repülésre képesítő erőt rejtenek magukban, hanem bizonyos mértékben szemléletes alakú misztikus erők is, konkrétté alakított erők. Ez érthető is, mert a primitív ember nemcsak az affektív akarat és elképzelés között nem tud különbséget tenni, hanem a tárgy és hatása között sem: a tárgyat mint hatást, a hatást mint tárgyat fogja fel.

A primitív gondolkodásmódra különösen jellemző a benső állapot — lelkivilága — és a külvilág tárgyai közötti csekély, vagy éppen semmi eltérés, és ezen épülnek fel különös gondolkodásmódja és vallásos nézetei. Nem csoda, hogy ezen fentebb vázolt gondolkodás mellett az álmot

Heinz Werner: Einführung in die Entwicklungspsychologie. Leipzig, 1933. 2. Aufl. VI. Teil, 2. Kap.

[3] Ezt az elnevezést K. Th. Preuss óta használjuk (1921). Lévy-Bruhl praelogikus-nak nevezte.

teljes érvényű realitásban értékeli, azaz: szilárd tudattá válik az a hit, hogy az álom a természetfölötti hatalmak eszköze akaratuknak az emberrel való közlésére és a jövendő tudtuladására. Az álom egyike azon tüneményeknek, melyek a legjelentősebb babonás hiedelemre szolgáltattak alkalmat. Nem valami megfoghatatlan és éppen nem ritka jelensége a lelkiéletnek, s mert az ember lelkiélete minden körülmények között egy és ugyanaz, ugyanazon törvényszerűségek működnek e sokszor zavaros, homályos tünemények létrehozásában is, mint az ébrenlét állapotában. Ennek felnemismerése és külön, a lelkiélet egyéb megnyilvánulásaitól eltérő törvényeknek és hatásuknak keresése adott évezredeken keresztül alkalmat az álom jelenségeinek csodás, misztikus felfogására és megítélésére. Holott a lelkiélet, miként a lélek is, egységes.

Az álomban teljesen lecsökken a figyelem, mely azáltal, hogy gátlásokat hoz létre, gondoskodik arról, hogy a gondolkodás logikai formákban történjék. Most a gátlások kikapcsolódnak, a szellemi működés szeszélyesen folyik tovább. Az asszociáció megnyilvánulása ezen állapotban az öntudat és figyelem vezető uralmának megszűnése következtében fokozottabb, ezáltal a képzetek kapcsolódása magárahagyatott, a külső benyomások nem hatnak rá zavarólag. Mindebből önkéntelenül következik, hogy a legtöbb álomkép tartalma bizarr. A képzetek automatikus munkát végeznek, és oly képeket idéznek elő, melyeknek megmagyarázása csak nehezen, vagy egyáltalán nem sikerül. Mindnyájan tapasztaltuk magunkat álmainkban oly tehetségek és adományok birtokában, melyekkel éber állapotban távolról sem rendelkezünk. Ez az oka annak, hogy nem találunk népet, mely az álmoknak kisebb-nagyobb jelentőséget nem tulajdonítana. Amióta a világ áll, minden nép hitt az álmok jósló hatalmában, hitte, hogy álmában bepillantást nyerhet a jövőbe, s ezáltal felvilágosítást kap oly dolgokról, melyekhez reális körülmények között nem juthat hozzá. Az álmodó léleknek mágikus erőt tulajdonítottak s a kapott felvilágosításokat istenek és szellemek megnyilatkozásainak tekintették. Ez a hit végigvezet az emberiség egész történetén.

Ezt a felfogást megtaláljuk a világ legősibb kultúrterületének, Mezopotámiának népeinél; tudjuk, hogy a khaldeusoknál legnagyobb jelentősége az álomnak volt, éppen ezért történelmi évkönyveikbe is részletesen feljegyezték. A Gilgames-eposzban az álmok és azok magyarázata viszik a főszerepet. Az ó- és újszövetség tele van álom útján kapott kinyilatkoztatásokkal. Hittek az álomban, és vallásos tiszteletben részesítették India titokzatos lakói, a perzsák, hittek az egyptomiak, kik könyvtárakat írtak tele az álom jelenségeinek magyarázatával, s hittek a klasszikus népek: a görögök és rómaiak. A makedon Nagy Sándor Tyros ellen

Aristandros álomfejtésének hatása alatt indított győztes ostromot.[4] Megtaláljuk Homerosnál is, ki különbséget tesz az álmok között: vannak haszontalan álmok is, amelyek nem teljesednek be mind. Az álomképnek ugyanis kettős kapuja van: szaruból az egyik, elefántcsontból a másik. Azok az álmok, melyek a faragott elefántcsontkapun jönnek ki, csalóka dolgot ígérnek, mely soha be nem teljesedik; amelyek a csiszolt szarukapun jönnek ki, azok megvalósulnak a halandó számára, aki ilyeneket lát.[5] Ugyanezt mondja Vergilius is.[6] — Nem kívánunk ezzel a kérdéssel most bővebben foglalkozni, ezért csak röviden azt említjük még meg, hogy a magyar mithológiában is szerepet játszik: álom jelezte Emesének Álmos születését, ki népét az új haza határáig vezette.

Álmodnak a primitívek is. S mivel képzeletük sokkal erősebb, mint a magasabb kultúrájú népeké, érthető, hogy az álmok számukra nagyobb jelentőségűek. Az ember álmaiban nemcsak élőlényekkel és létező dolgokkal találkozik, hanem szellemekkel, halottak lelkével, képzelt dolgokkal is, amelyek a természeti emberben megerősítették azt a hitet, hogy az álom magasabbrangú jelenség, amelyben az istenek kijelentéseket tesznek az embernek, közlik akaratukat, és felvilágosítást adnak a multra s jövőre. Kiírthatatlan meggyőződéssé alakult náluk, hogy az álomnak mágikus hatékonysága van: minden álomnak van jelentősége, melyhez alkalmazkodni kell. Az indiánokról tudjuk, hogy a fiatalokat a természetfölötti dolgokra az álmok útmutatásai alapján oktatják. Innen már csak egy lépés, szinte észrevétlen átmenet útján támad az a hit, hogy az álom megtörtént, reális esemény. A primitív ember nagyon rendetlen életmódot folytat, különösen a táplálkozás rendetlenségei, melyek az ú. n. belső ingereket váltják ki, nagy befolyással vannak álmaira. Éhség, jóllakottság igen élénk álmokkal járnak, melyeket teljes valóságnak tart, bármily fantasztikusak is. A kultúremberrel is sokszor megtörténik, hogy nem tud visszaemlékezni: valóban megtörtént-e valami, vagy csak álmodta, oly eleven némely álom. S ha világos öntudatunkban nem nézzük valóságnak, ez — Lehmann szerint — csak azért van, mert megszoktuk, hogy ezek az élmények csak képzeteink szabad játékai.[7]

[4]) A daldisi Artemidoros, a Kr. u. II. sz.-ban élt hires álomjós, Oneirokritiká-ja IV. könyv 24. caputjában (fordította: Friedrich S. Krauss: Symbolik der Träume. Wien, Pest, Leipzig, 1881. 255. l.) elmondja, hogy Sándor álmában egy szatirt (görögül: satyros) látott a pajzsán táncolni. A telmessai Aristandros a már-már csüggedő királynak így magyarázta meg az álmot: satyros = sa Tyros (tied Tyros).

[5] Odyss. XIX. 562. s köv. sorok.

[6] Aen. VII. 893. s köv. sorok.

[7] Lehmann Alfréd: Babona és varázslat. Budapest, 1900. II. 168.

Neuhauss írja,[8] hogy a Kai-szigetek népeinél annak a férfinak, aki álmában vétett valamelyik közeli rokonának felesége ellen, bírságot kell fizetnie. Ebből a példából láthatjuk, mily szoros kapcsolatban áll az álom a valósággal; sőt sokszor a magasabbrendű valóságot ábrázolja. Így keletkezett az a hit, hogy eseményeket meg lehet valósítani egyszerűen az által, hogy valaki arról álmodik. Itt már szubordinált helyzetbe került a valóság az álommal szemben: az álom nemcsak realitás, de bizonyos fokban magasabbrendű realitás, mely a valóságot létrehozza.[9] A queenslandi bennszülöttek hiszik, hogy ha valamelyik ellenségüknek a haláláról álmodnak, ezzel a ténnyel az illető már ártalmatlanná lett téve.[10] Ha a borneói dayak megbetegszik, a hegyek magányába vonul, s ott álmában megjelennek a démonok, akik meggyógyítják.[11]

A kül- és belvilágnak ez az identitása a primitív embernek jellegzetes sajátossága és ez képezi alapját annak a speciális gondolkodásmódnak, melyet a bevezetésben vázoltunk, és amelyet még az alábbiakban ismertetünk. Ebből az identitásból természetes következetességgel fejlődik ki az az elgondolás, hogy a kívánságok és gondolatok már egzisztenciájuk által maguk után vonják a tartalom megvalósulását. Vagyis: a bel- és külvilág ugyan különbözésnélküli, reális valóság, mégis az előbbi több, magasabbrangú, mert a külvilág csak függvénye a belvilágnak, mely amazzal szemben souverain.[12]

Ez az egészen sajátságos differenciálatlanság maga után vonja minden tárgy és jelenség, sőt minden élmény értelmének és jelentésének differenciálatlanságát. A vallásosság élménye pl. egyáltalán nem azonos a kulturált vallásos ember érzelmi magatartásával. Ez számára úgy tűnik fel, mint egy megmagyarázhatatlan élmény, amelyben a vonzalom és borzalom ellentétes érzései éppenúgy egységgé olvadnak össze, mint ahogy primitív istenei angyali és démoni tulajdonságokat egyesítenek magukban. A differenciálatlanság különösen magas fokban nyilvánul meg Ausztrália vad népeinél. Az idevonatkozó útleírások[13] igen világos bizonyí-

[8] Neuhauss Richard: Deutsch-Neu-Guinea. Berlin, 1911. III. 113.

[9] Werner: i. m. 323. l.

[10] Walter E. Roth: N.-Queensland Ethnography. Bulletin 1—8. 1901—05. Bull. 5. No. 106.

[11] H. Ling Roth: The Natives of Sarawak and British North Borneo. 1896. I. 185.

[12] Werner: i. m. 324. l.

[13] Ilyenek: Augustin Krämer: Die Samoainseln. Stuttgart, 1902. — Carl. v. Strehlow: Mythen, Sagen und Märchen des Arandastammes in Zentralaustralien. Frankfurt a/M. 1907. — P. G. Peekel: Religion und Zauberei auf dem mittleren Neu-Mecklenburg, Bismarck-Archipel, Südsee.

tékokat nyujtanak erre. Ez a differenciálatlanság megtalálható a tárgyak és jelenségek többértelműségében is, mint labilitás, aminek főként a varázskultuszban van nagy szerepe, ahol a pillanatnyi szándék ad értelmet valamely tárgynak, vagy eljárásnak. (Ezért válnak be mindig pl. a jóslások: „Ibis redibis non...") Így az álomfejtés sem történik meghatározott szabályok szerint, az egyéni tehetségnek tág tere nyílik. A megfejtést legtöbbször az a vállalkozás határozza meg, amelyben éppen résztvesznek.[14]

Összegezve az eddigieket, az álom a primitív emberre a következő hatásokat gyakorolja, melyek mind természetesen és következetesen fejlődnek egymásból: 1. az álomnak mágikus hatása van; 2. reális való; 3. magasabbrendű, mint a valóság; 4. a gondolatok és kívánságok is hatással vannak a valóságra; 5. a külvilág függ a gondolatvilágtól; 6. minden tárgy és jelenség jelentése differenciálatlan (többértelműség, labilitás).

De az álom nemcsak a tudat-, hanem a hitvilágra is hatással van: az álomban gyökerezik a primitív ember lélek-[15] és szellemhite. Teste látszólag érzéketlenül fekszik alvás alatt, s felébredve mégis arról tud, hogy tevékenykedett, messzi vidékeken járt, hősi tetteket vitt végbe, nagyobb volt az ereje, gyorsabban tudott futni, esetleg repült is, általában: nappali életében nem létező tehetségekkel és adományokkal rendelkezett. A valónak tartott álomban jelentkező élmények maguk után vonták azt a feltevést, hogy kell lennie valaminek az emberben, egy erőnek, mely az álomban a testből kiszabadult, mely szabadabban mozog, nagyobb képességekkel rendelkezik és hatalmasabb, mint a test, s amelynek számára a test csak börtön, mely megköti abban, hogy hatalmát és képességeit kifejthesse. Így jutott el a primitív ember a lélek tudatához s hitte, hogy ez a lélek éppen olyan, mint az álmában megjelenő halottaké: tehát nem hal meg a testtel, hanem annak elpusztulása után is fennmarad.

Az álomképek a szellemekben való hitet is megalapozták. Álmában elhunytakkal találkozik az ember, beszél velük, fantasztikus szörnyekkel viaskodik, stb. S ha már tudjuk, hogy a primitív ember az álmot teljes értékű realitásnak tekinti, magunkévá kell tennünk Lehmann teóriáját,[16] hogy ily körülmények között az álomvilágnak való-

Anthropos-Bibliothek, Münster, 1. 3. — Paul Hambruch: Nauru. Ergebnisse der Südsee-Expedition 1908—1910. Hamburg, 1915. II. Halbbd. — Berthold Hagen: Unter den Papuas. Wiesbaden, 1899. — Adolf Bastian: Zur Kenntniss Hawaii's. Berlin, 1883.

[14] V. ö. Bastian: i. m. 60. l.

[15] Herbert Spencer óta a psychologusok megegyeznek abban, hogy a primitív ember lélek-hite az álomképek hatása alatt fejlődött ki.

[16] i. m. II. 167. l.

sággal el kellett vezetnie a szellemvilág feltevéséhez. A szellemnek minden képessége az álmodó ember élményeinek észleléseiből ered, s fizikai tulajdonságait is az álomképtől kölcsönzi: árnyékszerűségét, tűnékenységét és fantasztikus változási lehetőségét. Még a műveltség legalacsonyabb fokán álló, teljesen vad népek is hisznek a szellemek létezésében, magasabbrangú lényeknek tartják őket, akik befolyással vannak az ember sorsára. Mindenen keresztülhatolnak, ártanak, vagy használnak, tehát félni kell tőlük és tisztelni őket. A primitívek vallásának lényegét a szellemek alkotják. A szellemhit évezredek óta meggyökeresedett a tudatban, s még a legműveltebb modern népek is hisznek létezésükben.[17] Tudunk pl. a Habsburgok *fehér asszonyáról*, a bécsi Burg titokzatos kísértetéről, akinek megjelenése mindig valami családi szerencsétlenség bekövetkezését jelentette a dinasztiának.[18] — *A lékai lovagvár* csarnokában, ahol a templárius-rend utolsó lovagjait leölték, századok óta még mindig friss vérfoltok láthatók. S ha megpróbálják nagy fáradsággal eltüntetni, a következő éjtszakán rettenetes vihar keletkezik, a vár alapjaiban megrendül, fegyverek csörgése hallatszik, s kísérteties fehér lepelbe burkolt, sápadt alakok jelennek meg a csarnokokban bús nyögés között, és vérző sebeikre mutogatva fel- s alá járkálnak. Másnap azután a vérnyomok még frissebben újra előtűnnek.[19]

Ha népünk lelkivilágát tekintjük, oly vonásokat találunk benne, melyek a primitívekéhez hasonlók. S bár a külvilág tárgyai és a lelkivilága közti különbséget felismeri (ennek differenciálatlanságát mint jellemzőt említettük meg a primitív gondolkodásmódra vonatkozólag), mégis bizonyos fokban megtaláljuk a diffúz, fiziognómiás és komplex szemléletet.[20] Kombináló tehetsége nincs, s ennek következtében fogalomalkotó képességgel sem rendelkezik: nem fogalmakat, csak konkrét tárgyakat ismer. De ezek sem objektív szemléleti képek, hanem a hozzájuk fűzött, főként dynamikus kapcsolatai révén értelmezi őket. Ásója pl. nem egy

[17] Nem gondolunk itt a katolikus vallásra, mely dogmaként tanítja az angyalok és ördögök létezését, hanem azokra a szellemekre, amelyeket népünk a **kísértet** fogalma alatt ért.

[18]) Erzsébet királynénak is megjelent a fehér asszony 1898. szept. 10-én, pár perccel a halála előtt. Zeidler Pál írja **Erzsébet királyné mártiromsága** c. könyvében (ford. Csermely Gyula, Bp. é. n. 156. l.), hogy a genfi Beau-Rivage-szálló ablakában állva, egyszerre felsikoltott: „A fehér asszony! Ott ... ott... a tó partján!... nem maradok itt tovább... menjünk!" — Kint az utcán Luccheni tőre fúródott a szívébe.

[19] Mednyánszky: Elbeszélések, regék és legendák a magyar előkorból. Pest, 1832—34. II. köt. **A lékai vércsarnok.**

[20] V. ö. Tomori Viola: A parasztság szemléletének alakulása. Szeged, 1935. 62—67. l.

sztatikus tárgy, hanem munkájának segédeszköze, melyhez annak használata révén mozgási képek kapcsolódnak. Nem arra gondol, amit *az ásó* fogalma jelent, hanem konkretizálja saját ásójára, melyhez szorosan hozzákapcsolódnak a munka közben keletkezett esetleges sérülései (kicsorbulás, stb.). Miután ismereteinek tudatos tagoltsága is hiányzik, objektív megismerési képességgel sem rendelkezik: gondolkodása, felfogó képessége csak a formára terjed ki, a lényegbe nem tud behatolni.[21] Ebben a fiziognómiás érzékelésben találjuk meg egyik okát annak, hogy egyes „gyanús" kinézésű férfiakat garabonciásoknak, prikulicsoknak, öregasszonyokat boszorkányoknak, stb. néz. A komplexitást is megtaláljuk:[22] a jelenségeket mágikusan szemléli. Reális okozati összefüggéseket nem keres, a természetest és természetfölöttit egybeolvasztja, s ha véletlenül valamely jelenséggel kapcsolatban rendkívülit tapasztal, ezt mágikus erőnek tulajdonítja. Egészen természetes, hogy a rendkívüli jelenségeket — éppen rendkívüliségük miatt — nagyobb jelentőségűeknek tartja. Az oksági kapcsolat negligálása következtében a reális és irreális egybeolvadnak, s a rendkívüli esetek lenyűgöző hatással lépnek föl.[23]

Ezért tulajdonít nagy jelentőséget az álomnak. Hiszi, hogy ebben az állapotban a lélek felszabadul a test uralma alól, s ennek következtében képességeit is szabadabban fejtheti ki, kapcsolatba léphet a szellemvilággal, s így betekintést nyerhet a jövő titkaiba. Azaz: miként a primitívek, népünk is mágikus erőt tulajdonít az álomnak. Azonban szét tudja választani az álmot és a reális valót, vagyis az álom jelenségeit nem tartja de facto megtörtént eseményeknek. A néplélek ugyanis még ember- és természetfölötti vonatkozásaiban is reális felfogású.[24]

Még a mesében is világosan megkülönbözteti népünk az álmot a valóságtól. *A vén szolga*[25] c. mesében pl. elmondja, hogy a harcba készülő királyfi és vén szolgája egész nap egy erdőben vadásztak, „s úgy alkonyat tájat megállottak, fához kötötték a lovakat, s leheveredtek mind a ketten a fa alá. Ott mindjárt el is nyomja az álom a királyfit, s amint elaludt, valami *csodálatos álmot* látott. Azt látta álmában, hogy odajött egy ősz öreg ember, akinek kard volt mind a két kezében, s az egyik kardot az egyik lónak első lába alá, a másikat pedig a másik lónak ugyancsak első

[21] V. ö. Szendrey Zs.: „Néplélektani problémák". Ethnographia 47: 138. l.

[22] Ugyanezt állítja Szendrei Zs. „Népszokásaink lélektani alapja" c. tanulmányában. Ethnographia 45: 4.

[23] V. ö. Tomori: i. m.

[24] V. ö. Szendrey Zs.: i. m. Ethn. 45: 4.

[25] Benedek Elek: Magyar mese- és mondavilág. Bp. 1904. V. köt.

lába alá beszúrta a földbe, de úgy, hogy a kardból nem látszott ki semmi. Fölébred a királyfi, s mondja a vén szolgának, hogy milyen csodálatos álmot látott. „Hej, uram, mondja a vén szolga, *hátha igaz valóság, amit álmában látott!*" Odamegy a lovakhoz, a kardjával kezdi piszkálgatni a földet az első lónak lába alatt, s hát csakugyan egy ragyogó fényes kard van ottan. Megnézik a másik ló lába alatt is, s onnét is egy ragyogó fényes kardot húztak ki. Még írás is volt mind a két kardon; az volt ráírva arany betűkkel: „Győzedelmeskedel ellenségeiden!" Hajnalhasadtakor támadt az ellenség, de a királyfi és a vén szolga a kardjukkal olyan utakat vágtak, hogy hat szénás szekér szépen elmehetett volna egymás mellett".

A népmesékben igen gyakran előfordul az álom, s mindig mágikus ereje van: a hős megtudja a jövőjét, vagy valami utasítást kap, legtöbbször természetfölötti hatalmaktól. *Többsincs királyfi* meséjében[26] megjelenik a királyfinak álmában egy angyal, s tudtára adja, hogy apján kívül még sok király van a világon, s ezek között a leghatalmasabb Absolon, akinek három fia a királyfi apjának országába készül, hogy azt elfoglalja. Ezért azt tanácsolja, hogy készüljön föl, menjen Absolon udvarába, mutassa meg vitézségét, s ezzel elhárítja az országát fenyegető veszedelmet, és a legkisebb királykisasszony kezét is megnyeri. „Megy reggel a királyfi az apjához, s mondja neki, hogy mit jelentett neki *álmában* az angyal". A továbbiakban úgy tesz, ahogy az angyal tanácsolta, legyőzi az ellenséges királyfiakat, s megkapja a legkisebb királykisasszonyt.

Ugyancsak álmában kapott utasítást az a királykisasszony, aki fivérével, a legkisebbik királyfival vándorúton volt.[27] Estére egy sűrű erdőbe értek, ott lefeküdtek egy fa alá és elaludtak. Éjjel a leánynak megjelent álmában egy ősz öreg ember, s elmondta, hogy valahol van egy király, akinek a teste csupa seb, s a világhíres doktorok sem tudják meggyógyítani. De száz lépésre attól a fától, amelynek a tövében fekszenek, van egy forrás, abból merítsenek egy korsó vizet, s ha ezzel a vízzel megmossák a király testét, meggyógyul. Így is történt minden, s a király feleségül vette a királykisasszonyt.

Álmukban tudták meg a jövőjüket *A zöld király* mese[28] boltosfiú-hősei is, akik közül a legkisebbik pontosan tudta, hogy mikor milyen kalandok érik, oly világosan látta jövőjét.

De az álom feltétlen megbízhatóságába vetett hitet legvilágosabban talán *A titkolódzó kisfiú és az ő kis kardja* c.

[26] Benedek: i. m.
[27] Benedek E.: Az ezüst ló. I. m.
[28] Benedek: i. m.

népmese fejezi ki,[29] melynek végén ezt olvassuk: „No édesanyám, most már megmondom, mit álmodtam... Azt álmodtam, hogy én még magyar király leszek. Álmom teljesedett, már most kimondhatom. Mikor ezt tőlem gyermekkoromban kérdezted, azért nem akartam megmondani, mert te álmomat elbeszélted volna, s a magyar király láb alól eltett volna".

Nemcsak a népmesékben, hanem a népszokásokban is találkozunk az álommal, különösen a karácsonyi pásztorjátékokban. Ennek eredete Krisztus Urunk születésével kapcsolatos. A Szentírás elmondja, hogy azon az éjjelen angyal adta tudtul a pásztoroknak az Úr születését.[30] A szentírási részt népünk átvette a karácsonyi szokásaiba, eredetileg abban a formában, hogy a pásztorok álmukban értesülnek a nagy eseményről.[31] Így találjuk ezt a hegyhátvidéki karácsonyi pásztorjátékokban:[32]

Keljünk föl pásztorok, mit tëszën az a jel, amit mostan láttunk álmunkban?

Egy gyerëkët a jászóban,
Ki mellett ëgy szűz lány ëgy vén embërre hát.
Haggyuk itt a nyájot, fogja kiki siptyát,
Mënnyünk el az istálóba, nëm lëszën ámunk hiában,
Csak hamar siessünk, itt sokat ne késsünk.

Ez helyenkint bővül más álomlátásokkal is, de az értelme és jelentősége ugyanaz: amit álmunkban láttunk, az igaz, abból megtudjuk a valót.

A körmendkörnyéki betlehemes játék bennünket érdeklő része így szól:[33]

Angyal: Mit ámottá, pásztor pajtás?

Kis pásztor: Én aszt ámottam, hogy a kis Jézus mëgszületett a jászuba.

Angyal: Hát të öreg?

Öreg pásztor: Én aszt ámottam, hogy Heródes király a kisded Jézuskát mëg akargya öletnyi. Hát të?

[29] Erdélyi János: Népdalok és mondák. Pesten, 1848. III. k.

[30] V. ö. Lk. 2. 8—17. Pastores erant in regione eadem vigilantes, et custodientes vigilias noctis super gregem suum. Et ecce angelus Domini stetit iuxta illos, et claritas Dei circumfulsit illos, et timuerunt timore magno. Et dixit illis angelus: Nolite timere: ecce enim evangelizo vobis gaudium magnum, quod erit omni populo: quia natus est vobis hodie Salvator, qui est Christus Dominus, in civitate David. Et hoc vobis signum: Invenietis infantem pannis involutum, et positum in praesepio... Pastores loquebantur ad invicem: Transeamus usque Bethlehem, et videamus hoc verbum, quod factum est, quod Dominus ostendit nobis. Et venerunt festinantes: et invenerunt Mariam, et Ioseph, et infantem positum in praesepio.

[31] A népszokások és a babonák közlésénél Nyugatmagyarországot vette tekintetbe a szerző.

[32] V. ö. Ethnographia 14: 427.

[33] V. ö. Vasi Szemle III. 4: 297.

Angyal: Én még aszt ámottam, hogy a zéjje nagy fényësség támott körülöttem! Nagyon megdöbbentem.[34]

Együtt (énekelve): Bár csag föébrettem vóna,
Kis Jézuskát mëgláthattam vóna...

Hasonló a répcevidéki karácsonyi misztérium:[35]

Bárcsak előbb fölébredtünk volna,
A kis Jézust megláthattuk volna.
Álom csendült a fülünkbe:
Az angyal mondása,
Hogy itt fekszik a kis Jézus romlott istállóba.

Tréfás álmokat mondanak egymásnak célzáskép, pl.: azt álmodtam, hogy a háziúr egy hatost adott volna.

A vépi karácsonyi játékban már teljesen utilisztikus szempontok nyomulnak előtérbe:[36]

1. pásztor: Mit ámodtál pajtás?

2. pásztor: Én, pajtás, akkora csepërkét láttam, háromszáz hatfanhat katona ebidëzett alatta. Hát te, pajtás, mit ámottál?

1. pásztor: Én, pajtás, azt ámodtam, hogy a gazdám ë'rrozsdás huszast adott.

Ének: Bárcsak előbb fölébredtünk volna,
Kis Jézust is mëgláthattuk volna.

Az álom tüneményei a babonák világában is nagy szerepet játszanak. Az álmokba vetett hit forrása a mágikus felfogás, jelentésük alapja pedig az analógiás gondolkodás. Kiírthatatlan felfogássá alakult valamilyen kapcsolatnak az álomba való belemagyarázása. S itt ugyanazt kell tapasztalnunk, amit minden babonás eljárásnál: hogy a nép asszociációs képességét semmi sem korlátozza, s így az analógia határai a végtelenségig elnyúlnak.[37]

Így értjük meg, hogy a tyúk hasznot, a pulyka haragot, a liba pletykát, a varjú kárt vagy halált jelent, a gólya pedig jóbarát jöttét jelzi.[38]

Az álomból való jóslás alapja az a különös közérzet, melyet az álom okoz még jóval a felébredés után is. Az alábbiakban egy pár, az álommal kapcsolatos babonát ismertetünk.

A pattogó tűz haragot, fürdés betegséget, halott esőt, csillag örömet, vigalom bánatot, kidűlő fal halált jelent.[38]

Aki hosszú hajról, processzióról, fogfájásról, foghúzásról álmodik, azt gyász éri: egy közeli rokona meghal.[39]

[34] Jellemző a naiv néplélekre az a forma, melyben az angyalt szerepelteti.

[35] V. ö. Ethnographia 3: 77.

[36] V. ö. Ethnographia 31: 95.

[37] V. ö. Szendrey Zs.: i. m. Ethn. 45: 4.

[38] Babonák Kisfalud sopronmegyei nagyközségből. Elmondta: Szili László. Szerző gyüjtéséből.

[39] Hegyhát-vidéki babonák. V. ö. Ethn. 3: 71.

Aki idegen helyen aluszik, olvassa meg a szoba gerendáit, s amit ott álmodik, az beteljesül. Aki András napján böjtöl, az megálmodja a jövendőbelijét. Álomban puskalövést hallani új hírt jelent. Aki álmában halottal találkozik, annak nem sikerül másnap a munkája.[40]

Általában jó előjelek:[41] *a gyümölcsök* közül: alma, barack, paradicsom, körte; *virágok:* ibolya, búzavirág, szekfű; *színek:* fehér, piros, zöld; *állatok:* darú, fácán, gém, fecske, gólya, hattyú, galamb, bárány, csikó, malac, tehén, bivaly, ló, gimszarvas, ürge, egér, gödény; *egyebek:* fokhagyma, babér, káposzta, dohány, balzsam, kenyér, sonka, széna, trágya. Repülni örömet, templomba menni megnyugvást ígér. Huszár, garabonciás, ördög, gyermek, zsidó jót jelentenek.

Rosszat jelentenek: gyümölcsök: dinnye, narancs; *virágok:* rózsa, jácint; *színek:* fekete, kék, szürke; *állatok:* kakas, pulyka, karvaly, kuvik, csóka, varjú, vércse, patkány, görény, méh, darázs, kecske; *egyebek:* beretva, olló, kés, villa, kasza, tükör, szappan, kártya, jég, csont, vér. Orvos, boszorkány, pap mindig rosszat jelent.

Álomban sok embert látni, csókolózni vagy meszelni halált jelent.[40])

A nép materializálja is az álmot, melyet el lehet vinni. Így pl. a kisgyermek álmát elviszi, ha valaki a bölcsőjére ül, vagy ha más gyermeket fektetnek oda. Az is elvinné az álmát, ha napnyugta után kiöntenék a fürdővizét, vagy kinnhagynák a pelenkáját.[42]

Találkozunk azzal a hittel is, hogy az álomnak az ellenkezője teljesedik. Ennek magyarázatában nagy szerepet játszik a rossz álom csüggesztő hatása alól való szabadulás vágya.[43] Aki álmában sír vagy szomorkodik, annak örömteljes napja lesz. Akit holtan látunk, az sokáig fog élni.[38]

A mágikus hatékonyságba vetett hittel kapcsolódik a szuggesztióba vetett hit is. Ha valaki meg akarja nyerni kedvese szerelmét, fölébe hajol, amikor az alszik, s háromszor keresztet vetve rá, ezt mondja:

Engem végy el, ha szeretsz,
Ha nem szeretsz, elmehetsz.[44]

A természeti népeknél a lelkiismeret megnyilvánulásával — mely a kultúrának bizonyos fokát jelenti s etikai érték — nem találkozunk, népünk azonban ismeri. Özv. László Dánielné mondja:[45] „Ámomba láttam. De én mindig aszon-

[40] Peresznye sopronmegyei kisközségből. A szerző gyüjtése.
[41] Kisfaludi, peresznyei és kőszegi babonák. Szerző gyüjtése.
[42] Rábagyarmati babonák. V. ö. Ethn. 45: 178—179.
[43] Solymossy Sándor egyet. tanár előadása az 1931—32. t. év II. felében: Népbabonáink lélektana.
[44] Dunántúli babonák. V. ö. Ethn. 9: 235.
[45] V. ö. Ethn. 46: 71.

dom, hogy nem is aluttam. Most is aszondom.[46] Eccer csak nyilik az ajtó. Hát az uram. Ugy gyütt, ahogyan eltemettük. Hajadonfőtt, csizma se vót rajta. „Jézus Mária — mondom — hogyan tuttá te hazagyönni?" Aszongya: „Hát tudod, bocsánatot kérnyi gyüttem haza. Én vótam a rossz, nem te". „Ja ugy, hát csakugyan, hát te vótá? Ugy-i nincs nyugodalmad? Hát én megbocsátok, ha az Isten is megbocsát". Aztán eltünt. Nem gyütt többet".

A lelkiismeret az alvó embert rettentő álmokkal rémíti. A görögök és rómaiak mithológiájában erinniszek, illetőleg fúriák gyötörték a gonosz ember lelkét.

A kisfaludi Horváth Lászlónénak, aki két mostoha gyermekével rosszul bánt, ütötte-verte őket, egyszer megjelent álmában a gyermekek édesanyja, és felelősségre vonta a mostohát. Attól kezdve nem merte bántani a kicsiket.[47]

Nem tartozik szorosan tárgyunkhoz, ezért csak futólag említjük meg, hogy a költői igazságszolgáltatásnak egyik hatalmas tényezője a lelkiismeretfurdalás. (Arany János: *A walesi bárdok*, Győry Vilmos: *A második asszony*, Gyulai Pál: *A gonosz mostoha*, stb.). Arany *V. László*-jának nem az a bűnhődése, hogy a méreg kioltja életét, hanem az, hogy Hunyadi László kivégeztetésétől kezdve úgyszólván egyetlen nyugodt éjtszakája sincs: élete utolsó percéig kell szenvednie a lelkiismeret kínjait:

„Hah! láncát tépi a
Hunyadi két fia —"

Mindent egybevetve megállapíthatjuk, hogy az álom a legszámottevőbb jelenségek egyike népünk életében, s bár a haladó kultúra a néplélekre is nagy hatást gyakorol, ezt a jelentőségét csökkenteni aligha tudja, mert az álmok jelentőségébe vetett hit évezredek óta benngyökerezik az emberi lélekben.

*

Dr. DOMINIK v. HOLLÓ: Bedeutung des Traumes bei den primitiven Völkern.

Auszug. Eine vergleichende Studie über die Auffassung und Bedeutung der Träume bei den Naturvölkern und dem Bauernvolke, mit besonderer Berücksichtigung der westungarländischen Daten. Für die Naturvölker ist es charakteristisch, dasz zwischen ihrem Seelenleben und den Gegenständen der äuszeren Welt nur ein schwacher, oft kaum nennenswerter Unterschied besteht. Infolge dieser Denkungsart miszt der primitive Mensch dem Traum eine grosze Bedeutung bei; er glaubt nicht nur an seine magische Kraft, sondern faszt ihn auch als vollgiltige Realität auf, ja er unterordnet ihm sogar die Wirklichkeit, indem er sich diese als vom Traume abhängig vorstellt. Der Traum beeinfluszt auch seine religiöse Weltanschauung, ist er doch die Quelle seines primitiven Seelen-

[46] Az intenzív álomról fentebb szóltunk. V. ö. 7. jegyzet.
[47] Elmondta Szili László, Kisfalud. Szerző gyüjtéséből.

und Geisterglaubens. Dem gegenüber hält das westungarische Bauernvolk — trotzdem seine Auffassung jener der primitiven Völker ähnelt — den Traum für keine Realität, miszt ihm aber gleichfalls eine grosze magische Kraft bei, was aus seinen abergläubischen Bräuchen, Mysterien und Märchen ersichtlich ist.

Új kőkorszaki lelőhely Bián.

(IV. közlemény.)

Írta: STEIN GUSZTÁV.

A Vasi Szemle hasábjain az 1936. és 1937. év folyamán megjelent cikkeim után jelen közleményem célja a biai új lelőhelyen talált kőeszközök és kőszerszámok egy részének ismertetése.

A kőkorszakbeli lelőhelyek gyakran előforduló és jellemző darabjai az ismertetett tűzkőszerszámokon és munkahulladékokon kívül a kőbalták, ütő- és retusálókövek, vésők, üllők, zúzók és csiszolókövek. A biai lelőhely ezekben különösen gazdag. — Az ősember egyik legáltalánosabb eszköze volt a balta, vagy fejsze. Ezek tűzkőből, kvarcból, bazaltból, andesitből, vulkánikus eredetű kőzetekből, kemény homokkőből készültek, olykor nagyjában kialakítva, legtöbbször csiszolva is, hogy jól kézbe essenek. Ezekhez az ősember nem használt nyelet, hanem marokra fogta és úgy sújtott velök.

A véső fejlődésmenete ugyanaz, mint a baltáé, kevesebb változattal. Ütögetéssel való durva kialakítás után két lapját nagyjából megcsiszolták, élét kiképezték. Kézben tartva, vagy nyélbe erősítve használták.

Az ütőkő nélkülözhetetlen volt a szerszámok, fegyverek és eszközök készítésénél. Annak ütésével pattintották ki tűzkőpengéiket és nyilhegyeiket. A természet bőségesen szolgáltatott a neolithikum emberének olyan kvarcot, kavicsot, amely ütésre alakítás nélkül is alkalmas volt. Ha 35—40 ütőkövet egymásmellé rakunk, ékesen beszélnek. A koptatott felület alakja, síkjának fekvése, a keletkezett élek, a felület többé-kevésbbé érdes vagy csiszolt volta elárulja, hogy mire használták azt a követ. Nélkülözhetetlenebb volt, mint egy mai háztartásban a kalapács. Gyakran megtörtént, hogy ugyanazt a követ mint ütőkövet és mint üllőt felváltva használták.

A zúzókövekkel gabonájukat aprózták el, magvakat, keményhéjú gyümölcsöket törtek fel, puhították az elejtett vad húsát, hogy rághatóbb legyen, az állati bőröket, hogy mint ruházati darabok testükhöz jobban simuljanak. Mellőzve minden egyebet, már az elmondottakban is megtaláljuk annak magyarázatát, miért oly gazdag minden kőkorszaki lelőhely ütő- és zúzókövekben. Bián 50-en felül gyüjtöttem

össze ezekből, pedig csak azokat találhattam meg, amelyek a felszínen voltak. Vannak lelőhelyek (Franciaországban és Schweizban — Mondsee —), ahol számuk százakra megy.

Fontos házieszköze volt az ősembernek a festéktörő kő is. Tekintve, hogy festéknek, amelyre edénykészítésnél volt szüksége, vas- és más fémoxydoktól színezett földfajtákat

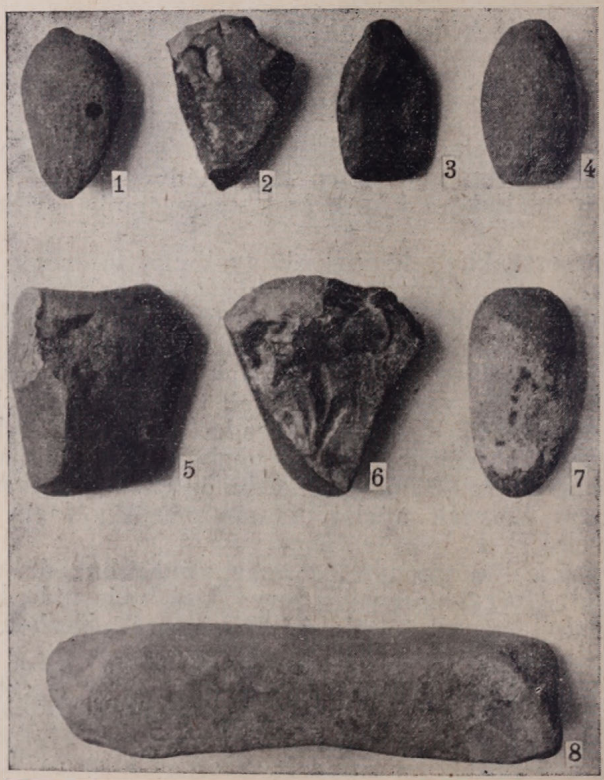

Őskori kőszerszámok és kőfegyverek, részben csiszolva. (Steinwerkzeuge u. Steinwaffen des Urmenschen, teilweise geschliffen.) — 1/4 természetes nagyság. — Foto: Stein Gusztáv.

használt, a festéktörőköveken a festőanyag nyomai évezredek mulva is megmaradtak és felismerhetők.

Az eszközök, fegyverek előbb pattintáson estek át, az így nyert formának azután adták meg végleges alakját csiszolás útján. A csiszolók lehettek aktivak, vagy passzivak (nyugvó csiszolók). Az utóbbi esetben azokon, az előbbi esetben azokkal folyt a csiszolás. Az aktív csiszolók rendesen kisebb kerekded, vagy lapos tojásdadalakú görgetett kavicsok, félkvarcok, hasábalakú homokkövek, amelyeken egyik, vagy mindkét oldalon lapos felületek keletkeztek, a peremeken található ütésnyomok pedig arra vallanak, hogy

ezeket ütőköveknek is használták. Sok kő a sűrű használat következtében korong — vagy sokszögalakú lett. Nyugvó csiszolónál a csiszolás eljárása az volt, hogy a kőlapra, vagy kőtömbre nedves homokot szórtak s azon koptatták, sulolták a megmunkálandó tárgyat, míg az kívánt alakját meg-

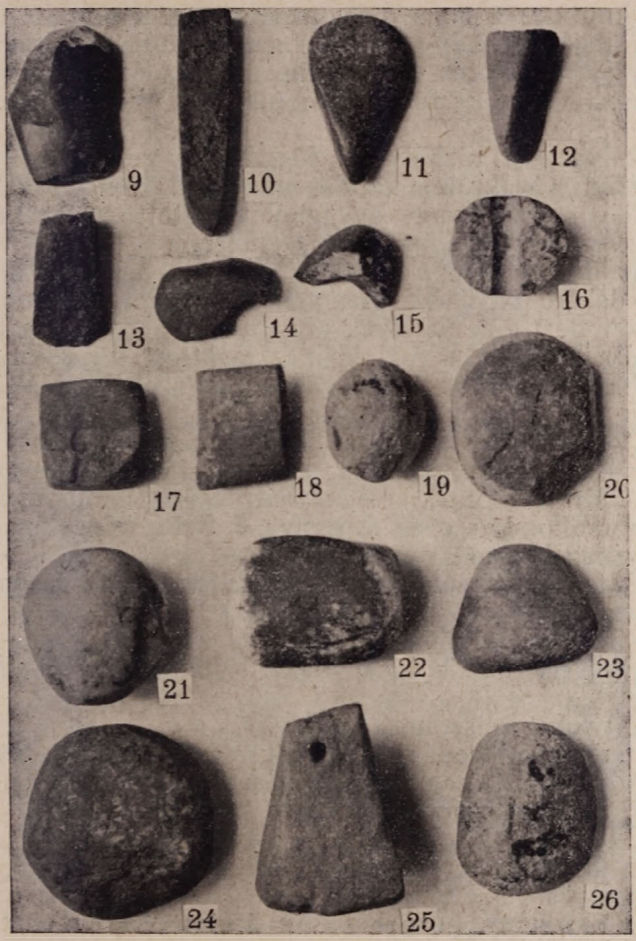

Őskori kőszerszámok (Steinwerkzeuge des Urmenschen). 1/4 természetes nagyság. — Foto: Stein Gusztáv.

kapta. Jellegzetesek a barázdás homokkőlapok és homokkődarabok, amelyek arra szolgáltak, hogy rajtok csonteszközöket, csonttűket csiszoljanak.

A kőeszközök egy része nemcsak csiszolva van, hanem át is van furva. A régebbi kőkorszak embere is tudott követ fúrni s a tölcséralakú fúrást régebbi kőeszközökön és ékszereken is megtaláljuk. Ez a fúrás kis dimenziójú volt s elég volt hozzá a tűzkőfúró is. A nyélbe erősíthető kőfegyverek,

kőszerszámok fúrása azonban az újabb kőkorszakban kezdődik s megpecsételi az ősember uralmát a kő felett. Különböző lelőhelyekről való megfurt kőeszközök azt bizonyítják, hogy a nagyobb lyukak fúrása hengeres csonttal, fával, náddal történt olyképen, hogy a fúróeszköz alá folyton felfrissített homokot szórtak s az így közvetített dörzsölés koptatta a homok segítségével az átfurandó eszközt. A fáradságos és nagy türelmet igénylő munkát sokszor abba is hagyták, máskor a két oldalon megkezdett fúrás tengelye nem esett össze, a fúrás nem sikerült. Ilyen leletek nem ritkák.

Az ősember tűzhelyével függnek össze az úgynevezett tűzikutyák. Gyakran alkalmas nagyságú köveket helyeztek a tűzhely szélére, vagy agyagból készített átfúrt kúpokat, gúlákat, amelyek hálósúlyok is lehettek.

Neolithikus telepeken fölös számmal lelhetők kerek és tojásdadalakú kavicsok, amelyeken használati nyomot nem lehet fölfedezni, de amelyek mint parittyakövek megfeleltek a célnak. Bián ütőkövek és más alakított kőeszközök társaságában találhatók ilyen válogatott szabályos alakú kavicsok.

A két képünkön látható tárgyak a következők:

1. Vörös homokkőbalta, átfúrva, 2. Balta eruptiv kőzetből, durva alakítás, megkezdett csiszolás nyomaival, 5. Balta homokos kvarcból, csiszolva, 7. Balta, görgetett kavicsból, csúcsán használat nyomaival.

3. Véső bazaltból, durván kialakítva, de éle fínoman kicsiszolva.

4., 21., 26. Ütőkövek kvarcból.

6. Fejsze, tűzkőből pattintva, egyik éle és oldalfelülete csiszolva.

8. Nyugvó csiszoló, homokkőből.

9. Szerszámtöredék jaeditből, csiszolva, 10. Szerszám bazaltból, 12. Prizmaalakú szerszámtöredék vörös homokkőből, 13. Ékalakú szerszám eruptiv kőzetből.

11. Retusáló kő, kvarcból.

14., 15. Baltatöredékek andesitből és jaeditből, mindkettő átfúrva.

16. Buzogány porfirból. Az átfúrt és kettétört gömb egyik fele. „Aránylag ritka a gömbalakú buzogány, aminek okát valószínüleg abban kell keresnünk, hogy készítése roppant sok munkát igényelt s hogy a célt, amelyet a buzogány szolgált, elérte a neolithikum ősembere egy nyélre kötött alkalmas kődarabbal is, másfelől azzal magyarázhatjuk, hogy a buzogánynál is alkalmasabb fegyver volt a kézben a harci csákány és fejsze. Eredetét épenúgy az összeszorított ökölben kell keresnünk, mint a kalapácsét. Annak voltaképeni projektiója, miképen nyelük az alkar vetülete". (Roska. Őstörténet, II. 182).

17., 18. Aktív csiszolókövek, homokkőből.

19. Kavics parittyakő.
20. Csiszolókő kvarcból. 24. Hatszögletes csiszolókő kvarcból, egyben üllő is.
22. Hengeralakú zúzókő, kvarcból. 23. Festéktörő kő, festék nyomaival.
25. Hálósúly égetett agyagból.

A Vasi Szemle következő számában megjelenő 5. számú befejező közleményben a cserépleletekről és azokról a leletekről adok összefoglalást, amelyek a biai ősember szellemi életére vonatkoznak.

*

GUSTAV STEIN. **Ein neuer Fundort steinzeitlicher Kulturdenkmäler bei Bia.** (IV. Mitteilung.)

Auszug. Anschliessend an drei bereits erschienene Mitteilungen in der vorliegenden Zeitschrift, beschreibt der Verfasser in Begleitung von zwei Abbildungen einige der am Fundort freiliegend gefundenen Steinwerkzeuge und Steinwaffen des neolithischen Menschen. Die Geräte sind teilweise geschliffen und stellen eine jüngere Periode dar. Vor den Augen des Lesers entrollt das bearbeitete Material ein versprechendes Bild für wissenschaftliche Forschung.

A Váradi Regestrum vasi vonatkozásai.

Írta: FODOR HENRIK.

A rendiség kialakulása kezdetén, II. András uralma alatti időből a nagyváradi székeskáptalan 1208—1235-ig terjedő hiteleshelyi feljegyzései között két vasmegyei tüzesvaspróba-döntvény van megörökítve.

A két per szövege csak Fráter György 1550. évi kolozsvári kiadásában maradt fenn, amely pereket valószínűleg az 1221. év vége felé jegyezte be Anianus magister (Ányos), a váradi káptalan lajstromvezető olvasókanonoka.

Az első vasi per tozári birtokfoglalási ügyet tartalmaz.

Nr. 364.

Humilis conuentus ecclesie Waradiensis. Omnibus praesentes literas inspecturis. Aeternam salutem in domino. Vniuersitati vestre contestamur, Quod Venies (!) ad nos quidam nomine Zoba (ut ipse dixit) se vocari, Statuit coram nobis duos ciues ferrei castri. s. Miculam et Crachium, vt idem Zoba dixit de illis, asserens illos, et omnes eorunde conuillanos de uilla Thozar impecijse quosdam ministros Regis. s. Czunam et Gregoriu de Uilla Caku, pro iniusta occupatione terre castri, cuius terre. N. est. Ipsos autem ministros Regis respondisse eandem

A váradi egyház alázatos káptalanja mindazoknak, akik a jelen írást látni fogják, örök üdvöt (kíván) az Úrban. Tudtára adjuk mindnyájatoknak, hogy jött hozzánk valami Zoba nevű ember, amint magát megnevezte, állított elénk két vasvári közrendű váralattvalót: Mikulát és Karácsont. Ugyanazon Zoba mondá felőlük, hogy ők és Tozár faluba való lakostársaik bepereltek két királyi tisztviselőt, nevezetesen Jákfai Czunát és Gergelyt a várföld jogtalan foglalása miatt, melynek neve: N. Azok a királyi tisztviselők azt válaszolták, hogy ez nekik öröklött földjük,

terram esse hereditariam. Nicolaum vero comitem Palatinum misisse, Vtramq; partem, ad examen ferri candentis per pristaldum nomine Symeonem filium Wid de uilla Sag cuius ipse Zoba e(r)at seruiens Waradinum, ubi taliter conuenerunt. Quod prenominati Ministri satisfacerent iudici et pristaldo, Aduersarijs autem eorum darent quarta parte terre predicte, Tres vero partes in quinq, portiones ita diuidervet. Quod tres de qnq; acciperet, Gregorius cum condiuisoribus suis superius duos vero inferius Czuna cum consortibus suis.

és hogy Miklós nádorispán mindkét peres felet tüzesvaspróbára küldötte Ság faluba való Widfia Simon nevű poroszló kíséretében, akinek ez a Zoba szolgálatában állott. — Nagyváradon úgy egyeztek meg, hogy az említett királyi tisztek fizetik majd a bírót és a poroszlót, a szóban levő földnek negyedrészét ellenfeleiknek adják: a három részt pedig úgy darabolták ötfelé, hogy $^3/_5$ részt felülemlített részestársaival Gergely kapja, az alsó két részt pedig Czuna az ő osztályosaival.

A második vasmegyei ügy sági kaszálójoggal kapcsolatos.

Nr. 365.

Micula, Crachun, et alij de uilla Tozar, traxerunt in causam Obulganum de uilla Seden pro Fenili (sic!) coram iudice Nicolao comite Palatino, Qui discutiens vtramq; partem misit per pristaldum nomine Symeonem de uilla Sag, ad candens ferrum Waradinum, vt homo Obulgani ferrum portaret. In die autem leuationi ferri, predicti Micula et et Crachun subterfugerunt iudicium ferri. Dicentes q non obsisterent absq; ioubagionib' (ioubagionibus) castri absentibus, cum quibus causam levaverant.

Mikula, Karácson és más tozáriak beperelték Seden faluból való Obulgánt kaszáló miatt Miklós nádorbíró előtt, aki őket kihallgatva, elküldte Ság faluból való Simon nevű poroszló kíséretében tüzesvasitéletre Nagyváradra, hogy ott Obulgán embere a vasat hordozza. A próba napján a szóban levő Mikula és Karácson elállottak a tüzesvasitélettől. Azt mondták, hogy nem állják a keresetet, mert a várjobbágyok, akikkel a pert kezdték, nincsenek jelen.

Az első vasi vonatkozású per annak tanusítója, hogy a hiteleshelyi országos elosztás igen nagy terjedelmű ügykörrel rendelkezett. II. András korában részben az északi megyék is a nagyváradi székeskáptalan hiteleshelyi jogköréhez tartoznak. Ez az első vasi per is igazolása annak a drámai gyorsasággal végbement eseménynek, mely az ősi pátriárchális királyságot alapjaiban rendítette meg: a várföldek tulajdonjogának a királyi hatalom jogköréből való lassú, de biztos eltávolodásának.

Az állam birtokmegoszlási viszonyainak rendezését II. András király megkezdi, de a hozzáfűzött remények nem váltak valósággá. A 364. számú perből is kiérezhető II. András király 1221. év első napjaiban kiadott rendeletének hatása, melyben a várföldek tulajdonjogának felülvizsgálásáról intézkedik. Erre aztán megindul országszerte az általános felülvizsgálás, mely perek a feljelentések alapján kerülnek a váradi székeskáptalan ítélő-kanonokja elé. Érdekes történelmi adat az első vasi vonatkozású bejegyzés. Ez mintegy kész bizonyíték arra, hogy hogyan tudták később igazolni Gergely és Czuna utódai a tozári birtokjogot.

Gergely és Czuna királyi tisztek a későbbi Szelestey-család megalapítói lettek. A Ják-nembeli Szelesteyek kezén marad az első perben szereplő tozári birtok, melynek igazolható tulajdonjogát Pesthy Frigyes nem tudta megfejteni. Valószínűleg erről az első vasi vonatkozású perről határozati kivonatmásolattal rendelkezett a Ják-nembeli Czuna és Gergely, és csak így tudták igazolni IV. Béla és V. István király korában a tozári várföld törvényes tulajdonjogát. Ennek a perkivonatnak kell annak a „lappangó" iratnak lenni, melyet Pesthy sejtett a birtokmegoszlás és birtokjogi igazolás terén folytatott vizsgálódásai során.

Az első vasi vonatkozású perben előforduló helynevekből fontos Tozár és Czaku. Tozár az oklevelekből kimutathatólag a mai Jákfa mellett létezett. (Wenzel: IX. 198. Terram castrensium Castri Ferrei Theazaar vocatam, terre Jaak vocatae contiguam et vicinam.) Villa Thazar az 1221. évi összeírásban is szerepel. (Hazai Okmt. VI. 16.) 1278. óta Tozár már az említett Ják-nembeli Czuna és Gergely birtoka. (Árpádkori új okmt. IX. 198.) Egészen biztos, hogy Tozár a mai Vámoscsalád, Uraiujfalu és Jákfa községek szomszédságában volt. Sajnos, idők folyamán ez a magyar település nyomtalanul eltünt, még dűlőnévben sem maradt fenn az emléke. Czaku helynév kimutathatóan sohasem volt egyező a Cák község nevével, hanem a téves „C" betűt a Ják név kezdőbetűjében előforduló elírásnak kell tulajdonítanunk. (Csánki: M. o. történelmi földrajza a Hunyadiak korában. II. k.). Ság helynév Widfia Simon poroszló közelebbi megjelölésére szolgál. Ez azonos a mai Ság településsel.

Érdekes a szereplő személyek keresztneve. Gergely nyugati keresztény, Simon görögkeleti eredetű név és Czuna magyar. Czuna bibét, vagy némely vidéken cipót jelent. (Gombocz—Melich: M. etimologiai szótár. I. k. Czuna név.) Ebben a perben van két szláv keresztnév is: Mikula és Karácson. Mikula azonos a szláv Mikola névvel. A Karácson név a Váradi Regestrummal behatóan foglalkozó Karácsonyi János szerint a magyar Karácsond név szláv eredő alakja.

A második ügy is (365. sz.) a vasmegyei gazdasági élet küzdelmeit tárja fel. Minthogy a föld értéke abban az időben a legelőterülettől is függött, ez a tény készteti a tozári várnépet arra, hogy Obulgánt Miklós nádorbíró előtt széna miatt perbefogja. Ebben a perben szereplő személyek Obulgánon kivül már az előbbiből ismertek. Helység is csak egy új van benne: Seden. Seden a mai Sárvár mellett levő Zsédennyel azonos, mely 1238-ban is az Obulgánfiak birtokaként szerepel. (Hazai okmt. VIII. 33. Predium filiorum Obulgan quod Sedyn dicitur). 1260. évben Seden már Sedun, későbbi idők folyamán pedig már „Kysséden sive Wadkerth" a neve. (D. L. 17292. 1472. év.)

A vasi perekből látható, hogy a Kemeneshát lakosainak is sok baja volt az állandó letelepüléssel járó zaklatások miatt. Ezek a perek nemcsak gazdasági jelentőségűek, hanem kultúr-

történeti szempontból is sokszor felhasználhatók. Az első vasi vonatkozású ügy is előfutárja az Aranybulla XVII. és egyéb cikkeinek, melyekben a sokat zaklatott nép a tulajdonjog és a békés élet biztosítását követeli a személyes szabadság eszméjén kívül.

A két vasi per bírói eljárása nem a mai anyagi, hanem az akkori időknek megfelelően formai módon igyekszik a tényeket tisztázni. Az alperes becsületességét a felperes tüzesvaspróbája igazolhatta. A vaspróbától el is állhattak, ezt a tényt látjuk mindkét esetben. Nemes és pap személyesen sohasem ment vaspróbára. Ez az eset is szerepel a második vasi ügyben, melyben Obulgán nemes egyik embere jelentkezett próbatételre ura helyett. A tüzes vaspróbára általában a felperest ítélték, minthogy azonban a második vasi perben egy közösség perelte be Obulgánt, azért ebben az ügyben az alperes embere is jelentkezik próbatételre.

*

FORRÁSMUNKÁK:

Karácsonyi-Borovszky: Ritus explorandae veritatis... (Budapest, 1903. Facsimile kiadás.)

Kandra K.: A Váradi Regestrum, Bp. 1898. Sz. István Társulat.

Összefoglaló adatok a szombathelyi egyházmegye papságáról.

Írta: FARKAS IMRE.

1935 januárjában jelent meg dr. Géfin Gyula hittudományi főiskolai tanár munkájának, A szombathelyi egyházmegye történeté-nek 3. kötete, a Történelmi névtár. A 491 oldalas könyv az egyházmegye élő és elhalt papjainak (1777—1934-ig bezárólag) személyi adatait tartalmazza. Hatalms anyag ez, hisz több mint 1500 papról van szó.

A könyv bevezetésében jelzett további munka, a csak betűrendes elrendezés, a kritika, különösen pedig a munka nagyértékű adattömege egyaránt kívánatossá tette az adatoknak más sorrendben (vidékek, korok, működési vagy érdeklődési körök szerint) való elrendezését, átcsoportosítását, statisztikai szempontok szerinti összefoglalását.

Az alábbi összeállítások e szellemben készültek, de az összefoglaló adatközlésnek csak egy részét adják, csak néhány szempont szerinti statisztikát hoznak a papok életkörülményeiről, és korántsem akarják az összes hasznosítható vagy érdeklődésre számot tartható statisztikai lehetőségeket kimeríteni.

Mindenekelőtt két tény szögezendő le:

A kimutatások az irodalmi működés és az akadémikusok, egyetemi tanárok kivételével kizárólagosan csakis a Történelmi névtárra támaszkodnak, és nem szerepelnek bennük még csak módosítólag sem a két első kötet adatai.

Az adatok csak a sorszámozott egyházmegyei világi papokra vonatkoznak. Kimaradt tehát a kimutatásból az a 14 pap, akik többé-kevésbbé szoros kapcsolatban voltak az egyházmegyével, de lelkipásztori munkát nem végeztek. Róluk csak ennyit említsünk meg: közülük 6 exjezsuita (egyikük: Faludi Ferenc), 1 exbencés, 1 exszervita, 1 expaulinus volt; 5 pedig csak egészen laza összeköttetésben volt az egyházmegyével.

Az egyházmegye tényleges világi papjainak száma 1777—1934-ig bezárólag: 1495. Adataik vizsgálásánál a következő szempontok kínálkoznak: anyanyelv, származás, nyelvtudás, külföldi végzettség, aposztázia, szülők vallása, közélet.

Lássuk ezeket sorjában!

Anyanyelv:

Az 1495 pap közül magyar anyanyelvű: 1029, német 199, vend, horvát és egyéb 258, ismeretlen: 9. Százalékban: magyar: 68.82%. német 13.31%, vend, horvát és egyéb: 17.26%, ismeretlen: 0.61%.

Azonnal kitűnik a magyarság túlnyomó többsége. Ez itt a legszélső nyugaton, ahol nemcsak németek, hanem vendek és horvátok is tekintélyes számban élnek, nem kis mértékben kedvező a magyarság vallásosságára.

Ha a származást mutató táblázatot is figyelembe vesszük, egy másik ok is kínálkozik különösen a németség és a vendség, horvátság adatainak megvilágítására: az itteni németséget nagyrészt jómódú paraszt és kisiparos osztály alkotja. Náluk tehát inkább szükség van a munkaerőre, talán a földszeretet is nagyobb; másrészt a megélhetés is jobban biztosítva volt a növekvő ifjúság számára, s így a papi hivatások kialakulására kisebbek voltak a lehetőségek. Hogy azonban kellő irányítással, neveléssel a németség is tud számbelileg is jelentős értékeket küldeni az Egyháznak, azt mutatja Veinhofer pinkafői plébános élete, aki „testvérei közül hármat, hívei közül pedig 40 ifjút nevelt a papi pályára".

Származás.

A könyv csak 1269 papnál tünteti föl a családi származást; 226-nál csak több-kevesebb biztossággal lehet a körülményekből következtetni, hogy kb. 40—50%-uk falusi földműves vagy egyéb falun élő családból származott. A többiek a következőkép oszlanak meg:

		Az egésznek százaléka	Az ismert számnak százaléka
Nemes származású	171	11.4	13.5
Városi polgár, városi iparos családból	414	27.7	32.8
Falusi iparoscsaládból	46	3.1	3.6
Földműves, jobbágy családból	483	33.3	38.0
Egyéb alkalmazott családból	24	1.6	1.8
Egyéb polgárcsaládból	131	8.8	10.3
	1269	84.9	100.0
Föl nem tüntetett származású	226	15.4	
	1495	100.0	

A nemesek kettő kivételével magyarok; 5 közülük iparos, a többi kisebb-nagyobb földbirtokából élt.

A németség papokat nevelő családjai nagyobbrészt a jómódú kisgazda, kisiparos osztályba tartoznak, míg a vend és horvát lakosság papokat küldő családjai leginkább a kisebb birtokú földműves-társadalom tagjai.

A városi lakosok egy része kisebb-nagyobbrangú hivatalnok, másik része pedig városi iparos.

A földműves-jobbágy osztály választóvonala: 1848.

Az egyéb alkalmazottak alatt nem-cseléd urasági alkalmazottak, belső személyzet; az egyéb polgár alatt pedig tanár, tanító, gazdatiszt, nem-városi hivatalnok értendő.

Nyelvismeret.

Mindenekelőtt leszögezendő, hogy a könyvben a nyelvtudás cím alatt nincs föltüntetve a magyar és latin nyelv ismerete, mert katolikus magyar papokról lévén szó, ez természetes. Természetes még a nemzetiségeknél is, mert ha gyermekkorukban nem is, de később a középiskolában vagy a teológián feltétlenül megtanulnak magyarul. Kivétel 4 pap, akik Ausztriából jöttek át, és idősebb koruk vagy esetleg más körülmények miatt nem tanulták meg a hazai nyelvet. (A források közt az esperesi információk a magyar nyelv ismeretét is föltüntetik; itt első helyen az anyanyelv szerepel.)

E két nyelv beszámításával	három	nyelvet ismer	703
	négy	„ „	272
	öt	„ „	72
	hat	„ „	10

Ezeken kívül kettő van, aki a németen kívül még a szláv nyelveket (horvát, vend, cseh, tót) is ismeri; egy pedig a francián s olaszon kívül ismeri a keleti nyelveket. (A II. kötetben szerepel a költők közt Herczeg Miklós, aki tudott cigányul és törökül.) Herzan bíboros magyarul ugyan nem tudott, de a latinon kívül beszélt német, francia, olasz, angol és cseh nyelven.

A háromnyelvűek a következőképp oszlanak meg:

latin, magyaron kívül a			
németet ismeri	637	angolt ismeri	4
vendet ismeri	38	olaszt ismeri	2
horvátot ismeri	22		Összesen 703

A négynyelvűek megoszlása:

latin, magyaron kívül a			
német, horvát nyelvet ismeri	130	német, cseh nyelvet ismeri	2
német, vend nyelvet ismeri	73	német, morva nyelvet ismeri	1
német, francia nyelvet ismeri	19	német, román nyelvet ismeri	1
német, olasz nyelvet ismeri	14	horvát, vend nyelvet ismeri	13
német, tót nyelvet ismeri	8	horvát, francia nyelvet ismeri	1
német, angol nyelvet ismeri	6	horvát, olasz nyelvet ismeri	1
német, holland nyelvet ismeri	3		Összesen 272

(A horvát anyanyelvűek többnyire németül is tudnak; a vendek kevésbbé.)

Az ötnyelvűek megoszlása:
latin, magyaron kívül a

német, horvát, vend nyelvet ismeri	40
német, horvát, francia nyelvet ismeri	1
német, horvát, olasz nyelvet ismeri	3
német, horvát, tót nyelvet ismeri	1
német, horvát, cseh nyelvet ismeri	1
német, olasz, francia nyelvet ismeri	7
német, olasz, angol nyelvet ismeri	1
német, vend, angol nyelvet ismeri	3
német, vend, tót nyelvet ismeri	3
német, vend, francia nyelvet ismeri	1
német, vend, dalmát nyelvet ismeri	1
német, francia, angol nyelvet ismeri	7
német, francia, görög nyelvet ismeri	1
német, tót, cseh nyelvet ismeri	1
olasz, horvát, vend nyelvet ismeri	1
	72

A hatnyelvűek megoszlása:
latin, magyaron kívül a

német, francia, olasz, angol nyelvet ismeri	5
német, francia, olasz, horvát nyelvet ismeri	2
német, francia, olasz, spanyol nyelvet ismeri	1
német, francia, olasz, vend nyelvet ismeri	1
német, francia, angol, vend nyelvet ismeri	1
	10

E táblázatokból az egyes nyelvek ismeretére a következő adatokat kapjuk:

a német nyelvet ismeri	977	a holland nyelvet ismeri	3
a horvát nyelvet ismeri	217	a cseh nyelvet ismeri	6
a vend nyelvet ismeri	176	a morva nyelvet ismeri	1
az angol nyelvet ismeri	28	a román nyelvet ismeri	1
a francia nyelvet ismeri	48	a dalmát nyelvet ismeri	1
az olasz nyelvet ismeri	39	a spanyol nyelvet ismeri	1
a tót nyelvet ismeri	14	a görög nyelvet ismeri	1

Olyan pap tehát, aki csak a magyar és latin nyelvet ismerte, 434 volt; ez az összpapság 29%-át teszi ki.

Ezzel szemben három nyelvet ismer 46%, négyet 18%, négynél többet 6%. Tehát a latin, magyaron kívül más nyelveket is beszélt, ill. beszél 1061 pap: az összpapság 71%-a.

Külföldi végzettség:
részben vagy teljesen a

bécsi Pazmaneumban végzett	62	Grazban végzett	5
Innsbruckban végzett	16	Freiburgban végzett	1
Rómában végzett	13	Paviában	1
Bolognában végzett	8	Warmondban (Hollandia)	1

Önként vetődik föl itt a kérdés, hogy kik nem végezték Szombathelyen a teológiát, hanem a föntieken kívül valamely más hazai szemináriumban. Erre felel a köv. táblázat:

a bpesti egyetemen végzett	105	Nagyszombatban végzett	6
Győrben végzett	169	Egerben végzett	1
Veszprémben végzett	16	Zágrábban végzett	17
Pozsonyban végzett	73	egyéb magyar szem.-ban	10

Ezzel kapcsolatban érdemes megemlíteni, hogy 1777-ben, az egyházmegye alakulásakor az új püspökség a következő egyházmegyéktől vett át papokat: a győritől 177, a zágrábitól 23, a veszprémitől 18 papot.

A külföldi végzettséggel kapcsolatban ki kell térni azon papokra, akik fölszentelésük után tanulmányaikat külföldön folytatták, vagy ott pasztorációs munkát végeztek. Íme:

Az Északamerikai Egyesült Államokban 8, Rómában 6, Hollandiában 2, Belgiumban 2, Franciaországban 2, St.Andräban és Münchenben 1, Braziliában 1 pap tanult tovább vagy végzett lelkipásztori munkát.

Jelenleg is U. S. A.-ban van 4, Franciaországban 2 papunk.

A többi kínálkozó szempontra egyszerű a válasz:

A másfél század alatt aposztata lett 5 pap, fölfüggesztetett 12.

A szülők vallása a következőkép oszlik meg:

Katolikus származású: 1474 pap, protestáns (ág. h. ev. vagy ev. ref.) származású 13 pap; köztük 5-nek mindkét szülője, 5-nek csak atyja, 3-nak anyja volt protestáns. Zsidó származású: 8 pap. Négynél mindkét szülő zsidó, négynél csak az apa.

A papok közéleti működéséről ezen kötet keveset hoz. Inkább mint érdekesség álljon itt a köv. kimutatás a táblabírákról:

Vas vármegye táblabírájául választott 35 papot, Zala m.: 26, Moson m.: 3, Sopron m.: 8, Komárom m.: 2, Zágráb m.: 1, Varasd m.: 4, Pozsony m.: 1, Veszprém m.: 1, Körös m.: 1 papot.

Egy-egy község díszpolgára: 2 pap.

Országgyűlési ill. nemzetgyűlési képviselő: 6 pap.

Szépirodalmi munkásságot fejtett ki: 59 pap.

A tudományos irodalomban munkálkodott: 206 pap.

A tudományos életben (nemcsak az egyházi tudományokban) kiemelkedtek és nevet szereztek az akadémikusok és az egyetemi tanárok, kiknek száma: 11. Egyikük a modenai (Italia) egyetemen volt biblikus tanár.

Összegezve az adatokat: a szombathelyi egyházmegye papsága arányosan egyesíti magában az egyházmegyei lakosság minden rétegének a képviselőit, munkásságában talál erőt és lehetőségeket az összes feladatkomplexumok megoldására: az önművelődési lehetőség régen is, ma is — a nyelvtudás folytán — szeleskörű; egyszóval a papság egyetemében általában megvannak azok a szükséges kellékek, amelyek a lelkek gondozásához, kormányzásához megkívánhatók.

Medveállatocskák Kőszeg vidékéről.

Írta: IHAROS ALFONZ csornai-premontrei kanonok.

Készült a Kir. Magy. Pázmány Péter Tud. Egyet. Állatrendszertani Intézetében. — Igazgató: Dudich Endre dr. egyet. ny. r. tanár.)

Az erdők puha szőnyegét alkotó, a fák oldalát borító, vagy a háztetőkön szerénykedő mohák nagyon érdekes állatvilágot rejtenek magukban. Ennek a változatos és rejtelmes világnak tagjai a medveállatocskák is, vagy a tudomány nyelvén: Tardigradák.

Sok vitára adott alkalmat ez az állatcsoport és még most sem tudták pontosan meghatározni, hogy hova is tartoznak, az állatország melyik törzsében lehetne őket megfelelően elhelyezni. Nem nevezhetjük a Tardigradákat férgeknek, és nem sorozhatjuk be az ízeltlábúak közé sem, bár mindkét említett csoport bélyegei keverednek bennük. Jelenleg a Malakopoda törzsben foglalnak helyet.

A medveállatocskák mikroszkópikus kicsinységűek, nagyságuk csak a miliméter tizedrészeivel mérhető. Testük alakja hosszúkás, háthasi irányban gyöngén lapított hengerhez hasonlít, mely előre és hátrafelé keskenyedik. Négy pár ízeletlen lábuk van, melyeken egyes fajoknál karmokat, másoknál karmos vagy tapadólapokkal ellátott ujjakat találunk. Helyváltoztatásuk lassú, innét eredt latin elnevezésük. Mikroszkóp alatt vizsgálva őket kicsi medvékhez hasonlítanak, ez magyarázza meg magyar nevüket.

Köztakarójuk lehet egyszerű és gyengén fejlett, vagy díszítéseket visel: tüskéket, sertéket, kúpokat stb., és vastagabb, páncélszerű lemezekre tagolódik. Színük sárgás, vörösesbarna, zöldes, de legtöbb fajuk színtelen. Anatómiá-

juk ismertetése hosszadalmas volna és nem is ez a célom.

Nagyon érdekes a Tardigradák élete. Édes- és tengervízben, moszatok, zuzmók, különösen mohák között élnek, általában olyan növényeken, melyeknek sejtjeit fel tudják szúrni és tartalmukat jobban kiszívhatják. A növényi sejtek anyaga adja a táplálékukat. A Tardigradák nedves és oxigénben bővelkedő helyeken élnek. A kedvezőtlen körülményekkel szemben célszerűen tudnak védekezni. Így pl. ha kiszárad a lakóhelyük, akkor összezsugorodnak, életműködésük erősen lecsökkenik, vagyis anabiotikus állapotba jutnak, melyben hosszú évekig megmaradhatnak. Kísérletek szerint nyolc évig is kibírták, mely idő elteltével a megnedvesített állatok néhány óra mulva mozogtak és folytatták megszakított élettevékenységüket. Az anabiotikus álla-

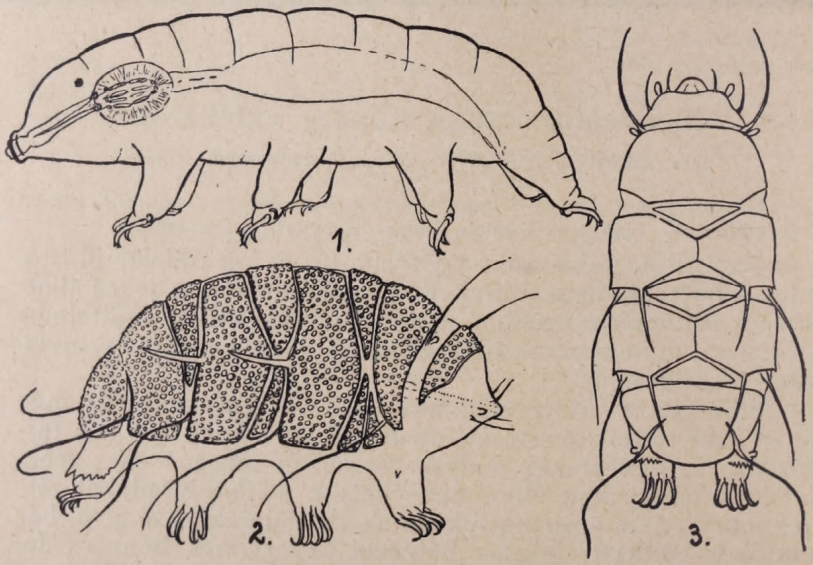

1. Macrobiotus Hufelandi. 2. Echiniscus quadrispinosus. 3. Echiniscus bartramiae.

(1. és 3. eredeti rajzok, 2. Marcus p. 351. Fig. 192. után.) — (Fig. 1. und 3. Originalzeichnungen, Fig. 2. nach Marcus, p. 351. Fig. 192.)

tok nagyon ellenállóak a hőmérséklet ingadozásaival szemben is. *Marcus* szerint 35 percig kibírták a 110-151 C°-os meleget, nyolc és fél óráig a —272 C°-ot.[1]

Másik érdekes jelenség a Tardigradák életében az asphyktikus állapot, melyet az oxigén mennyiségének megcsökkenése idéz elő. Az állat ebben az esetben is összezsugorodik, hogy kisebb legyen a lélekző felülete, ugyanis a bőrü-

[1] E. Marcus: Tardigrada, p. 194. (Dr. H. G. Bronns: Klassen und Ordnungen des Tier-Reichs. Bd. V. Abt. V. Buch 3. Leipzig 1929.)

kön át történik a gázcsere. Ez a felületcsökkenés maga után vonja az anyagcsere meglassulását. Ezt az állapotot azonban csak kevés ideig bírják ki. Az állat csakhamar erősen kinyúlik és mozdulatlan lesz. Ha az oxigén mennyisége ismét nem növekedik meg, akkor hamarosan elpusztul az állat.

Ami a Tardigradák elterjedését illeti, az egész földön megtalálhatók, ahol a nekik megfelelő növények előfordulnak. Ismert fajaiknak száma más állatcsoportokhoz viszonyítva aránylag kevés.

Kőszeg vidékről 18 fajt tudtam eddig kimutatni. Mohákat vizsgáltam, melyeket részben *Visnya Aladár* dr.-tól kaptam, részben intézeti-gyűjtőútunk alkalmával szedtünk. A fajok jegyzéke a következő:

I. Rend. **Heterotardigrada.**

Család: Echiniscidae.

Fajok: *Echiniscus granulatus* (Doy.)
„ *quadrispinosus* Richt.
„ *trisetosus* Cuénot.
„ *bartramiae* Iharos.
„ *canadensis* J. Murr.
Pseudechiniscus suillus (Ehrbg.)

II. Rend. **Eutardigrada.**

1. család: Macrobiotidae.

Fajok: *Macrobiotus Hufelandi* C. A. S. Schultze.
„ *Harmsworthi* J. Murr.
„ *intermedius* Plate.
„ *occidentalis* J. Murr.
„ *furcatus* Ehrbg.
„ *Richtersi* J. Murr.
Hypsibius Oberhaeuseri (Doy.)
„ *nodosus* (J. Murr.)
„ *Dujardini* (Doy.)
„ *pallidus* Thul.
„ *tetradactyloides* (Richt.)

2. család: Arctiscidae.

Faj: Milnesium tardigradum Doy.

Kőszeg vidékéről egy új faj is került elő: *Echiniscus bartramiae* Iharos. Rövid jellemzése a következő:

Testnagysága 0'321 mm. a lábak nélkül. Színe vöröses barna. A páncél skulptúrája apró pontokból áll, melyek szabálytalanul helyezkednek el. A lemezek közül a harmadik közti-lemez is előfordul. A véglemez nem facettázott,

rajta kétoldalt bevágás van. A negyedik lábpáron tüskeredő és a lábak külső oldalán tompa szemölcs látható. Minden oldalfüggelék hosszú, hajszerű. A háton merev serték vannak. Lelőhelye Irottkő, kb. 600 m. magasságban. Magyarországon még a Szentiványi-Csorbató környékéről került elő 1320 m. magasból. (3. kép.)

A faj leírását a *Zool. Anz.*-ben közöltem; Bd. 115., Heft 7—8., p. 219—220., Leipzig, 1936.

*

A. IHAROS: Bärtierchen aus der Umgebung von Kőszeg.

Auszug. Aus der Umgebung von Kőszeg habe ich Moose untersucht, die mir teils von Herrn Direktor Dr. Aladár Visnya gegeben, teils während des Ausflugs des Systematisch-Zoologischen Institutes der K. ung. Pázmány-Universität in Kőszeg gesammelt wurden. Das Ergebnis meiner Untersuchung sind 18 Tardigrada-Arten, deren Verzeichnis ich im ungarischen Text mitteile. Ich fand auch eine neue Art: Echiniscus bartramiae, deren Beschreibung im **Zool. Anz.** erschien, Bd. 115, Heft 7—8, p. 219—220., 1936.

(Aus dem Systematisch-Zoologischen Institut der Pázmány-Universität zu Budapest. — Direktor: Prof. Dr. E. Dudich.)

Új szellemet és életerőt hoz a magyar történettudományba
Dr. BELITZKY JÁNOS lapja, a

„TÖRTÉNETÍRÁS"

A hely-, gazdaság-, technika-, társadalom-, művészet- és erkölcstörténet problémáin kívül minden történetileg aktuális kérdéssel foglalkozik. **Értékes könyvsorozatokat ad ki.**

Évente hatszor, közel hétszáz oldal terjedelemben jelenik meg. **Előfizetőinek értékes könyvajándékokat ad.** Előfizetési díja évi 12 pengő, amely összeg két 6 pengős, vagy hat 2 pengős részletben is törleszthető. — Póstatakarékpénztári csekk száma: 44.593.

A „TÖRTÉNETÍRÁS" szerkesztősége és kiadóhivatala: Budapest, I. Márvány-utca 23.

SZÉPIRODALOM.

ESZTERHÁS ISTVÁN: Háborúban nőttünk fel. Regény. Singer és Wolfner kiadás. I-II. k. 144 + 164 l.

A történelemkönyv lapjain szörnyű nemzeti bukások magyarázata, nagy eseményeknek egy nagyobb embercsoportra, fajra, nemzetre gyakorolt hatása, számok világrengető ereje kel életre; a kisemberek küszködése, vergődése — amely pedig összetevő ereje, szerves, alkotó része az egésznek, a történelem összesítésének — egészen elsikkad az általánosító, nagy összefoglalásban. Más a történelem és más a valóság; mást lát a tudós és mást az író. Más pl. a történetíró felfogása a reformkor jobbágyszabadító törekvéseiről, a jobbágyok anyagi és társadalmi helyzetéről, mint **A falu jegyzője** szerzőjének, akinél a történeti beállítottság csak magyarázó árnyalat (s nem lényeg) a jelen hatalmasainak és kisembereinek rajzán. Ezért vállalt magára igen nagy feladatot Eszterhás István, amikor **Háborúban nőttünk fel** című regényével a magyarság életében a háborút követő időszak, az összeomlás történeti erőinek hatását akarta bemutatni a kisemberek életén.

A regény színhelye egy pestkörnyéki város. Szereplői vidékről a városi életbe csöppent magyarok, kültelki munkások, iparosok és a kisintelligencia. Jóformán néhány ház lakóinak élénk színekkel felvetített sorsában mutatja be a gyerekek, a háborúban felnőtt nemzedék szerepét az öregek életében. A regény első része hibátlanul, arányosan megjelenített történeti háttér érzékeltetésével éri el ezt a célt, azonban a regény második része, amelyben a szülők, az öregek szerepét akarja megrajzolni a fiatalok életében, erőtlen. A történeti levegő elillan, s a hatalmas energiával kezdődő regény feszültsége, ereje néhány kamasz szerelmi vívódásainak, férfivé érésének rajzává zsugorodik. A mindnyájunk által átélt „történelem" igaz színeinek erőteljes rajza eltűnik és nem érezzük, hogy miért erős, miért „ember" az új nemzedék. Miért kellett az érésnek szemünk előtt lejátszódó, diszkrét és izléses rajzához ez a nagy történelmi háttér?

Ez a szerkezeti hiba azonban nem azt jelenti, hogy a regény rossz. Sőt: nagyon élvezetes, kiválóan magyaros nyelven megírt, folyamatos, jó olvasmány. A kis események is viharosan és érdeklődést keltően kergetik egymást; nem látszik sehol az erőltetettség. A felvillanó képek és a részletező rajzok reális hűsége élmény-regényt sejtetnek velünk. Nem minden része „költött" elképzelés, hanem inkább megjelenítés. A kamaszkornak a regényben felvázolt problematikája ma is valóság, nemcsak az összeomlás koráról van már itt szó; — ezen görbült meg tehát a regény különben jól megkonstruált tengelye.

Eszterhás István regénye azoknak az „öregeknek" való, akik szeretik az ifjúságot, a jövő nemzedéket, akik szeretettel, megértéssel nyesik, faragják a fiatal csemeték rendszertelenül, makrancosan előretörekvő ágátbogát, hogy minél viharállóbb törzsük legyen. És itt már nem történelem ez a regény, hanem szívből jövő, igaz segítség-kiáltás, a háborúban elhanyagoltan felnőtt nemzedék figyelmeztetése: az új nemzedékkel pedig foglalkozni kell! **Dömötör Sándor dr.**

PUSZTA SÁNDOR: **Gyümölcsoltó.** Versek. Az Ányos Pál Irodalmi Kör kiadása, 1937. 40 old.

Megható az a nagy-nagy szeretet, amellyel a költő a természetet, legapróbb jelenségeiben is, figyeli. Érezzük, hogy ennek a szeretetnek a gyökerei igen mélyen nyúlnak le az eltemetett éveknek, az elsüllyedt gyermekkornak fogékony, zsíros televényében. Olyan megkapó képek, olyan messziről jött sorok toppannak eléd, hogy sohasem tudod őket elfelejteni. Teszem azt:

„Kardjukat az égbe vágva
Vigyáztak a jegenyék"...
„Pirosruhás bokrok alól
Szarvasbogár cammogott,
Körülnézett s szarva közé
Kapta a kelő napot..." (Hajnali ének kotta nélkül).

Vagy:

„Ajtóm előtt komondor ül,
ásít és a fénybe harap,
s mintha torkából gurulna ki,
megcsillanik fogán a nap..." (Tanyai reggel).

Az „Ősz" c. versében „kikötött zászlók"-nak látja a fák tovakészülő leveleit, s a leereszkedő színtelen estben

„kezüket fejük alá téve halkan
Elalusznak a szénaboglyák..."

Ezt a fínom, érzékeny látást, az igazi költőiségnek ezt a nélkülözhetetlen elemét csodáltam meg leginkább a 25 költeményt tartalmazó kis kötetben, és világosan megéreztem, hogy költőjének még sok töretlen útja van, amelyeken új szépségek igézetével fog végig vezetni bennünket. **Pavel Ágoston dr.**

SZÉKELY LÁSZLÓ: **Szirom eső.** Szombathely, 1937. 104 l. Ára 2 P.

Aki ezeket a verseket írta, tele van emberséges szeretettel, angyali jósággal, a szürke külszín alatt állandóan parázsló nemes lelkesedéssel, istenes bölcseséggel. Ám a jóság, emberség, lelkesedés, bölcseség magukban véve csak emberi értékek. Költészetté tudja-e őket szublimálni az elhivatás egyéni ereje? Ezen múlik a kérdés költői, esztetikai vonatkozásainak lényege.

A feltett perdöntő kérdésre a leghatározottabb igennel kell válaszolnunk. Ezek a poémák nem versbeszedett, száraz fejtegetések a jóságról s az emberség kötelezettségeiről, nem harsogó, rímes vezércikkek, hanem meleg élményszerűséggel, igazi költői átéléssel megfogott lélekrezdülések. Az emberi és költői programm csodálatos összhangban teljesedik ki bennük valami lenyügöző nagy-nagy szépséggé. A gondolatérzékeltetés és érzelemkeltés a prózának józan, racionális síkjáról át tud lendülni a költőiségnek magasabbrendű világába. Innen van az, hogy nemcsak tisztelettel állunk meg a költő embersége, hanem őszinte elragadtatással is igéinek szépséges zengése előtt. Csak ritkán esik meg vele, hogy hangja elfakul, hogy meg-megroskad a józanság robotos terhe alatt, hogy elke-

rüli szökőkút-szívét a mámor, és „zimankós téli bánatok“ dideregnek benne. Ilyenkor kispolgári keserűséggel gondol életére, mely „harmonikus, mint a nagyharang.“

Néha szörnyű viaskodásai vannak önmagával és a tragédiás, cudar élettel. „A kárhozottak lángja“ tüzel ilyenkor a vérében, „zsibbadt, béna révületben“ percre atheistának érzi magát és kétségbeesve kiált fel:

„...hát az Isten hol marad?“

Ezek a szörnyűséges révületek azonban mindig feloldódnak a nyomukban beálló csend istenes békéjében. Megvallom, hogy borzongva láttam bele ebbe a lélekrengésbe. De azt is megvallom, hogy ezen keresztül még jobban megszerettem a költőt, aki egyre mélyebbre ássa tárnáit, melyekből egyre megrázóbban búgnak fel az isten- és igazságkereső ember kínos, vergődő jajdulásai.

Mind sűrűbben találkozik magányos remeteútjain a halállal. Ezek a találkozások hol fázósan végigremegnek a lelkén, hol szent vágyódással töltik meg a fényességes, Istennel ölelkező álom után.

Örömmel látom, hogy Székely László termése még mindig nem érett be egészen: még mindig igér új meglepetéseket, új virágzást és új gyümölcsösödést; a szomjazóknak-éhezőknek újízű új szépségeket.

Pavel Ágoston dr.

*

SZAKIRODALOM.

ORTUTAY GYULA: **Magyar népismeret.** (Magyar Szemle Kincsestár 9. sz.) 80 l. — **ÉLŐ DEZSŐ: Sarród monográfiája.** (Széchenyi Szövetség Könyvtára 2. sz.) 169 l. — Budapest, 1937.

A falukutatás nálunk mai formájában járványos láz, beteges szenvedély. A magyar falut, a magyar fajtát szerető dilettantizmus azonban könnyebben megbocsátható ezen a téren, — noha káros hatása elvitathatatlan —, mint az a folytonos „pusztulást“ és „felfedezést“ harsonázó, üzleti és politikai célokkal telített „kutatómunka“, amely döbbenetes riportokban, szenzációs élmények és „meglátások“ fitogtatásával írja le földünk és fajtánk legszomorúbb problémáit. „Szalongatyás, csármás élősdiek, az új népi gondolat tetvei“ — írja az ilyen „írókról“ Pável Ágoston erőteljes verse, és mi, a valót vizsgálva, kell, hogy igazat adjunk a költő nemes haragjának.

A dilettáns és a henye, célzatos falumunka ellen küzd tudományos felkészültséggel Ortutay, az ismert etnológus, a részleteredményeket egy nevezőn, — a magyar népismeret fogalmában — sűrítő új munkája. A paraszt iránti érdeklődés vizsgálatából kiindulva megállapítja, hogy nagyon sok tennivaló vár a magyar értelmiségre ezen a téren. Azonban nemcsak az értelmiség hibás a paraszt általánosan téves értékelésében, hanem a tudomány is. Többek között a néppel hivatásosan foglalkozó magyar néprajz tudományos munkája is olyan irányú, „mintha a parasztságnak szociális léte és néprajzinak vett vonásai között semmiféle kapcsolat nem lenne“. Ortutay azt hangoztatja, hogy a kutató nemcsak a falu életének a jelenségeivel foglalkozzék, hanem a falusi életet mozgató erőket is helyesen tárja fel. A faluval foglalkozó ember e nélkül nem a valóság megrögzítésére törekedik, mert egyéni szempontokon át szűri a valóságot. Ortutay helyesen világít rá a faluval kapcsolatban felmerülő problémák szerteágazó voltára, és meggyőzően fejtegeti az általa helyesnek tartott módszerek előnyeit.

Ortutay kis terjedelmű füzetben tárgyalja a falukérdést általános és teljes egészében. Jól esik ezt látnunk sok-sok hiábavaló, légüres tér-

ben hosszúra nyujtott „elméleti" fejtegetés után. De még ennél is jobban örültünk annak, hogy Élő Dezső egy fertőmelléki község tanulmányozását őszinte szeretettel, komoly tudással vaskos kötetben meríti ki. Hatalmas munkáról és szorgalomról tanuskodó eredeti anyag összehordásával felesleges okoskodások helyett szemléltető és helyes képet nyujt Sarródról. Élő munkája Bodor Antal „A falukutatás vezérfonala" c. műve (ismerteti a Vasi Szemle 1935. évf. 286. l.) figyelembe vételével a Magyar Társaság Falukutató Intézetének 1935. évi község-monográfia pályázatára készült, amelyen az első díjat el is nyerte. Bodor művének köszönhető, hogy Élő nem esett abba a hibába, amelybe egy másik, szépen elkészített monográfia (Kemse község élete) írói, akik elméleti készülésük és gyakorlati megfigyelésük eredményeit munkájukban annyira összezsúfolták, hogy a mű nagyobb részénél eszünkbe sem jutott, hogy magyar falu monográfiáját olvassuk. Az általánosításokban úgy elveszett szemünk elől a magyar falu, hogy előbukkanásakor önkéntelenül is csodálkoznunk kellett. Az volt az érzésünk, hogy valami szépen kiagyalt társadalomrajzi programmértekezés van előttünk. Őszintén ajánljuk a falukutatáshoz komolyan készülő vidéki értelmiségnek, hogy Ortutay ügyes, logikus könyvének elolvasása után tanulmányozzák át Sarród monográfiáját is. Világosan látják majd, hogy egy falu monográfiájának összeállításánál milyen irányú megfigyelésekre kell igazán ügyelniük. Ortutay könyve feltárja előttünk, hogy mi a teendő, Élő könyve pedig valódi mintakönyv, amely megmutatja, hogyan kell a falukutató munkát komolyan, férfiasan, célravezetően elkezdeni. Mert az ilyen szép monográfiák jelentik a komoly, értékes magyar falumunka — kezdetét.

Dömötör Sándor dr.

SOPRONI SZEMLE címen Sopronban 1937. május 15-i kelettel új évnegyedes kultúrtörténeti folyóirat indult meg a „Soproni Városszépítő Egyesület" kiadásában. Főszerkesztője Dr. Heimler Károly ny. városi főjegyző, a Soproni Városszépítő Egyesület elnöke, aki mellett 18 tagú kiváló szerkesztőbizottsági gárda működik a vállalt cél érdekében. A 80 oldalas első füzet minden cikke Sopronról, soproni és sopronmegyei dolgokról szól kiváló hozzáértéssel és rajongó szeretettel. Őszintén kívánjuk, hogy folyóirattársunk megerősödjék, naggyá fejlődjék és hogy sikerüljön felzaklatnia a nálunk még mindig békésen szunyókáló kultúrális lelkiismeretet.

Pavel Ágoston dr.

L. UJVÁRY LAJOS: A mai gyermek és a könyv. Budapest, 1936, Kir. M. Egyetemi Nyomda.

Ujváry esztétáink között egyike azoknak a keveseknek, akik a magyar ifjúsági irodalommal komoly tudományossággal foglalkoznak. A neveléstudomány újkori problémái között az első helyen áll a gyermek és a könyv egymáshoz való viszonya. Az ifjúsági könyv a nevelés szempontjából éppen olyan fontos, mint az iskolai tankönyv. Míg az iskolai tankönyvek a tanárok, a magasabb tanügyi hatóságok szigorú bírálatai és rostálásai után kerülhetnek csak a gyermek és a serdülő ifjúság kezébe, az ifjúsági könyvek között alig történt mindezideig komolynak vehető válogatás. Ezek minden kritika nélkül juthattak az ifjúsághoz; pedig a rossz, a gyermek fejlődéséhez nem alkalmazkodó könyv komolyan veszélyezteti azt a nevelő munkát, amelyet a családi ház és az iskola nyujt. Az ifjúság olvasmányainak kiválogatása a pedagógusnak és szülőnek egyformán nagy felelősséggel járó gondja és feladata. Ebben a felelősségteljes munkában tájékoztatja, kalauzolja az érdekelteket Ujváry komoly tudományossággal megírott munkája. Az általános elvekből könnyen le-

vonhatók azok a szempontok és módok, amelyek a válogatás munkáját megkönnyitik. Ujváry könyve azért is értékes, mert írója nemcsak elméletileg foglalkozik az ifjúsági irodalommal, hanem valósággal szakember módján világosít fel minden kérdésben. Élénk, élvezetes előadásmódjából azonnal kitünik nagy tárgyi és gyakorlati tudása. Könyvét el kell olvasnia mindenkinek, aki a nevelés ügyével kapcsolatban áll.

Fábián Gyula.

POTTYONDY BÉLA dr.: A Pottyondy család monografiája. Szombathely, Martineum. 1937. 64 lap és 4 tábla.

Pottyondy Béla dr. szombathelyi kir. közjegyző két évtized fáradhatatlan gyüjtőmunkájának eredményét publikálja e kötetben. Adatait, amelyekkel családjának multját elénk tárja, 38 levéltárból, 58 forrásmunkából és családi gyüjteményekből szerezte be.

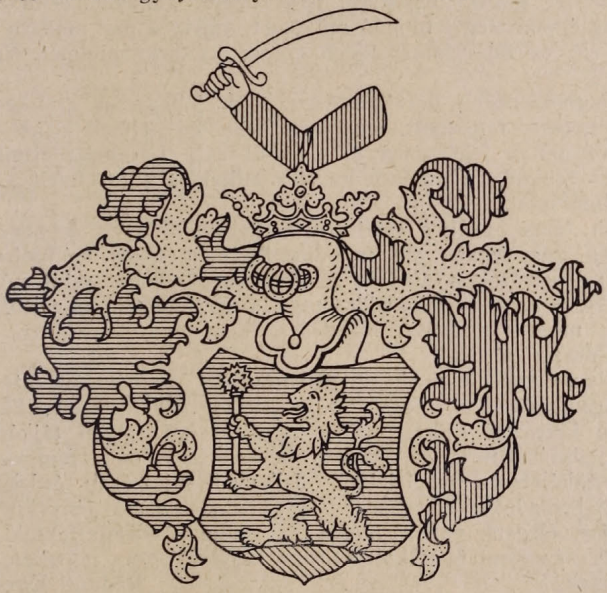

A Pottyondy-család címere.

A Pottyondy nemzetség nemessége visszanyúlik az Árpádok korába. Ősi birtokai Sopron megyében Pottyondon és Csáfordon feküdtek. Az elmult századok során a család 123 helységben volt birtokos nemes.

A Pottyondy nemzetség felsorolt tagjai közül 7 működött papi pályán (köztük P. László veszprémi prépost-kanonok és P. Imre, székesfehérvári prelátuskanonok, Prohászka Ottokárnak kedves munkatársa: titkárja, majd irodaigazgatója); 34 munkálkodott közigazgatási pályán, közülük 3 az alispánságig emelkedett; 21 volt hivatásos katona, köztük 2 magyar nemesi testőr, 2 pedig honvédezredes; igazságügyi pályán működött 21, a vasút szolgálatában 4 (köztük a szerző édesatyja, P. Gusztáv szombathelyi Máv. üzletigazgató), 1 volt orvos, 3 literátus, író, 20 pedig királyi ember. A család 28 jeles fiának életével részletesen is megismerkedünk. A kötetet záró 4 leszármazási tábla a Dunántúl sok nemes családjának nyujthat segítséget családfájának összeállításánál.

Pottyondy Béla lelkiismeretesen ellenőrizte adatainak hitelességét, anyagát ügyesen rendezte és könnyed előadásban tárja olvasói elé. Családját is, a magyar genealógiai irodalmat is értékes munkával ajándékozta meg.

Géfin Gyula dr.

TÓTH JÁNOS fametszetei. Tóth János Szombathelyt és vidékét propagáló egyéni fametszeteivel is meglepően finom és komoly művészetéről tesz tanuságot. Az ő igazi értékei e fametszet-sorozatával bontakoztak ki legjobban, mellyel nemcsak a városnak, de a grafikának is újabb híveket szerzett. Sajnos ez utóbbinak van erre leginkább szüksége. Ezt a művészeti ágat, amely iránt közönségünk még ma is közömbösen viselkedik, érdemes istápolni és felkarolni, hiszen ez a szerény, de annál lelkesebb és intim művészet több műélvezetet nyujt, mint a hozzáképest kolosszális méretekkel dolgozó, úgynevezett monumentális művészet.

A grafika a művészet mostohagyereke. Ha kiállításokon színes rokonaival együtt szerepel, a közönség ügyet sem vet rá. A legtöbb ember modernnek vallja magát, mégis az újabban nekilendülő grafika iránt alig érdeklődik. A grafika egyszerű, nagyvonalú, könnyen érthető, keveset, de mindig éppen eleget mondó művészet, amely a mai modern kor forgatagában élő és felzaklatott idegű ember kultúrkövetelményeinek éppen megfelel.

A legmodernebb művészi irányoknak jellegzetes grafika-technikája az ú. n. negatív fametszet, amelynek mély feketéjéből szinte dinamikus erővel tör elő a fehérvonal és a fehér-fekte foltoknak ritmikus ellentéte. Ez a technika a modern művész individuális érzelmeit a legjobban tudja tolmácsolni.

Tóth János ennek a kifejezési formának előnyeit és nagyszerűségét hamarosan megismerte, sőt mondhatni, hogy általa mélyreható természettanulmányozásokon alapuló grafika-művészetének szinte új utat jelölt ki. Nem azon mesterkedik, hogy a természettől elszakadjon, mégis ízig-vérig modern művész. Művészete közvetlen, keresetlen, és ebben rejlik példaszerű értéke.

Tájkép-kompozícióinak megalkotásában természetszeretetének tág teret enged a nélkül, hogy természetfotográfiákat adna. Fínom, érző lelkületén keresztül szűrt, puritán egyszerűségű egyéni tájkép-fametszetei meggyőző erejűek, értelmesek, jellegzetesek, és a fametszet technikájának tökéletesen megfelelnek. Jellemző sajátságai: érdekes témakivágás, a levegőnek, sejtelmes árnyaknak, vibráló fényeknek mesteri visszaadása, elegáns vonalritmusok és fínom részletstaffázsok beállítása.

Tóth Jánosban igen kultúrált és nagyrahivatott művészt vallhatunk magunkénak.

Radnóti Kováts Árpád.

FELSŐLÖVŐI ÁFIUM. Válasz a „Burgenländische Heimatblätter" bírálatára.

Nevezett folyóiratban (6. évf., 1937. márc. 1. füzet 14—17. l.) Karner János dr. (Felsőlövő, Oberschützen) bő kritikát közöl „Nyugatmagyarország története" c. munkám I. részéről (amely a Vasi Szemle külön lenyomataként a Magyar Nemzeti Szövetség kiadásában jelent meg), és a II. rész egyik feléről, melyet a Vasi Szemle 1936. évi 4. számában közölt.

A bíráló (aki egyébként a könyv szerzőjének s a kiadó egyesületnek a nevét is hibásan hozza) a magyar szempontból jelentős, sőt fontos bizonyítékokat és történeti tényeket nem veszi tudomásul vagy átsiklik azokon és kijelentésekkel akar elintézni nehéz történeti kérdéseket. Ebben a súlyos tárgyi hibában szenved Karner dr. egész ismertetése és érvelése, amely egyoldalú és elfogult. Részleteket ragad ki, és azok ellen, mint a mű lényege ellen hadakozik, és ekként a könyv gondolatmenetét nem tárgyilagos világításba helyezi. Így olyasmit is imputál a szerzőnek, amit az nem állít. Nem vitatja például a szerző sehol sem azt, mintha Nyugatmagyarország területén a honfoglalás előtt teljesen hiány-

zott volna a német elem, és mintha az Árpádok alatt egyáltalán nem akadtak volna német szórványok. (Lásd a 20—24. lapot.) Ebben a tekintetben figyelmébe ajánlom éppen az általa emlegetett német Schünemann állásfoglalását, de a magyar tudósok kutatásait is. Nem tudom, miért nem tünteti ki Karner dr. a rájuk való hivatkozással Schwartz Elemért és Melich Jánost? Pedig— ha elképzeléseinek nem is felel meg — nem mellőzhető ebben a kérdésben az ő tudományos munkásságuk, még kevésbbé, mint Schünemanné. Az avar-török (székely, bessenyő) kérdés kutatása is igen előrehaladott már. Gombocz Zoltán és Németh Gyula európai hírű tudósaink e téren, de Hóman és Szekfű alkotásai is — akikre hivatkozik — másképpen fogják föl a nyugatmagyarországi székely- és bessenyőkérdést.

A szerző a probléma földolgozásában a történeti és nyelvészeti adatoknak — azokat belső lényegük szerint megillető — értéket tulajdonít és értéküket a szerint jelöli meg. A Karner által nehezményezett állítólagos „föltevések" éppen az ő érvelését jellemzik végzetesen a bírálat egész vonalán. („Ebenso scheint... überschätzt zu sein", „daher ist ... in vielen Fällen anzunehmen" stb.) Tudományos tévedésein laikusok is megütközhetnek, de hiba az is, hogy — úgy látszik — nem jól tud magyarul, ő, aki a szerzőnek szemére hányja „csekély nyelvtudását". Szerinte a magyarok Dunántúlon csak a lechfeldi ütközet után (955) telepedtek meg („ansiedeln"), és azt állítja, hogy a szerző 900 körüli időt emleget. (A könyv azt mondja: „megszállották".)

A helységnevekről (II. rész) írt bírálatára szinte kár szót vesztegetni. Márcsak a jóhiszemű olvasóközönségre való tekintettel is, legalább a hivatkozott latin oklevéltárakat és Csánki történelmi földrajzát kellett volna áttanulmányoznia. (Az oklevélanyaggal kapcsolatban tett megjegyzései kezdő laikusra vallanak, vagy naivak.) Azokban megtalálta volna a helységek összes előfordulási helyét, aminek közlése nem volt a megbírált könyv célja, de nem is volt rá szükség. A magyarok legtöbbnyire a folyók völgyén haladtak fölfelé telepedésükben. Ha a kritikus olvasta volna a Vasi Szemle 1936. évi III. évf. 3. számát, amelyben a II. rész első fele megjelent, akkor láthatta volna, hogy hadakozása fölösleges erőpazarlás, és sok nehézségére magyarázatot talált volna.* Nem szándékunk eredeti német települési helyek létezését elvitatni, ha van erre kellő bizonyíték. És akad. De miért nem emlegeti az ősi magyar, székely és bessenyő helységneveket? Miért nem szentel több figyelmet Róbert Károly híres oklevelének, amelyet latin eredetiben az oklevéltár pontos megjelölésével leközöltem? Ez az őrnép pusztulásáról is fölvilágosítaná. És miért hallgat a többi hasonló értékű oklevélről az Árpádok korából? És ismételten figyelmébe ajánlom Schwartz Elemér nyelvtudományi munkáját a nyugatmagyarországi helységnevekről.

„Kechel" = Kecel nevére azonban magam megjegyzem, hogy a szóban a második e = ë, a magyar nyelv lényeges hangja, amely Magyarországon sok helyütt ma is ö-nek hangzik, és Magyarországon tényleg ma is vannak Kecël és Kecöl helységnevek (variánsok).

A terület német és horvát telepedéseiről szóló III. és IV. rész — szintén oklevéltári adatokra építve — ugyancsak készen, kiadás előtt áll; mindez az előző részekkel együtt szerves és egységes egészet alkot.

Karner dr. ne vegye zokon, hogy Felsőlövő is ősi magyar őrségi telep, mint még a mai napig is Felsőőr, Alsóőr, Őrisziget Burgenlandban — pedig ezek, úgyebár, egészen a régi határ közelében vannak —, bár a történelem folyamán elnémetesedett. A bírálat fölületes, tudálékos és olyan maszlag, amely méltatlan a német tudományossághoz.

* „Arra nincsen szükség, hogy teljes helységnévsort adjak. Elegendőnek tartom, hogy azoknak a német vidékeknek számos, földrajzilag

és gazdaságilag fontosabb, népesebb vagy régebbi községét sorolom föl, amelyek ma a legtisztább **német nyelvterületek".** Stb. Továbbá: „A helységeket megyénkint és az egyes megyék keretében folyó-, illetve vízvidékek szerint rendeztem". Stb. Azután: „Hangsúlyoznom kell, hogy a legtöbb helységnévnél csak **egy évszámot** említek meg, azt, amelyben az illető helység neve **először** fordul elő oklevélben, bár a **legtöbbet** okleveleink azután is sokszor emlegetik. Némely helységnévnek (város) azonban több előfordulási évét is közlöm azok fontossága és jellemző volta miatt, vagy a végett, hogy eredeti vagy a történelem folyamán viselt egyéb magyar nevét is megemlítsem, vagy nevének mai alakját levezessem. A helységnevek nyelvi magyarázatával és nyelvtudományi levezetésével — kevés kivétellel — nem foglalkozom; ez nem tartozik szorosan munkám tárgyához; másrészt pedig nem tartom magamat arra hivatottnak". (II. rész 178. lap.) **Polány István.**

GAYER GYULA BRONZSZOBRÁT

1937. június 6-án szép ünnepély keretében lepleztük le. Ragyogó tavaszi verőfényben vonultak fel a szoborhoz a Premontrei Diákszövetség öregdiákjai, a fiatal, iskolás nemzedék, a rokonságnak s az érdeklődő közönségnek ünneplő, meghatott tömege, valamint a helyi hatóságoknak és kulturális intézményeknek képviselői. A leleplező beszédet dr. Götzy Mihály csornai premontrei perjel mondotta, majd a szegedi Ferenc József Tudományegyetem bölcsészeti karának képviseletében dr. Varga Lajos egyetemi m. tanár emlékezett meg Gayer tudományos érdemeiről. Utána a Vasi Szemle főszerkesztőjének felkérésére dr. Ujváry Ede polgármester őszinte megindultságtól áthatott igen szép szavak kíséretében a város nevében átvette a szobrot, Mayer Sándor helyi művészünknek pompás alkotását. Koszorút küldtek illetőleg helyeztek el a szobor tövében: Győrffy István dr., a szegedi Ferenc József Tudományegyetem professzora, az általa igazgatott szegedi Egyetemi Növénytani Intézet, a Premontrei Diákszövetség és a család.

ÖTTÖMÖSI MAGYAR LÁSZLÓNAK,

a Szombathelyen született világhírű Afrika-kutatónak városunk egyik parkjában felállítandó és ősszel leleplezésre kerülő nagyszabású emlékművére Dr. T. G. (Bpest) 50 pengőt adományozott. Ez lesz a 6. emlékmű, amely a Vasi Szemle buzgólkodása révén — alig négy év alatt — felállításra kerül városunkban, illetőleg vármegyénkben. **P. Á. dr.**

Martineum Könyvnyomda Rt. Szombathely, Széchenyi-u. 4-6. Telefon 439.

bián Gyula: L. Ujváry Lajos: A mai gyermek és a könyv — — 276
éfin Gyula dr.: Pottyondy Béla dr.: A Pottyondy-család monográfiája — — — — — — — — — — — — — — — 277
dnóti Kováts Árpád: Tóth János fametszetei — — — — — 278
lány István: Felsőlövői Áfium — — — — — — — — — 278
RÓNIKA. CHRONIK.
Á. dr.: Gayer Gyula bronzszobrát... Öttömösi Magyar Lászlónak 280

I NÉGY SZÁMOT

ígértünk, s így jelen számunkkal be is fejeződnék IV. évfolyamunk. onban — miként a két előző évben — az idén is megajándékozzuk izetőinket a beígért terjedelem 50 százalékos ráadásával az előfizetési ak fillérnyi emelése nélkül. A papíráraknak immár harmadszor „bezöntött" emelkedése mellett ez egészen példátlan teljesítmény. De akarjuk, hogy a Vasi Szemléből senkinek se legyen haszna a hazai ományosságon kívül. Minden beérkező garast szellemiek alakjában zagurítunk az előfizetők asztalára. **Tartaléktőkénk egyedül értelmiink megértése és kultúrális lelkiismerete.** És mi minden kuvikolás nére rendületlenül bízunk ennek a mesebeli, varázserejű kincsnek a yhatatlanságában.

Legközelebbi (5—6. kettős számunk) október 1-én fog megjelenni.

P. Á. dr.

Szombathelyi Magyar Pamutipar

DOCTOR MÓRIC

Gyárt:

Molino,
Pamut,
Barchent,
Flanell,
Zefir stb.
á r u t.

Szombathelyi Takarékpénztár R. T.

TELEFON 380. *Szombathely, (Szentháromság-tér)* *TELEFON 97 és 380.*

foglalkozik a bank- és takarékszakmába tartozó összes üzletágakkal.

neum Könyvnyomda Rt. Szombathely, Gr. Széchenyi-u. 4-6. Telefon 439

VASMEGYEI MEZŐGAZDASÁGI TAKARÉKPÉNZTÁR RT. SZOMBATHELY

A PESTI MAGYAR KERESKEDELMI BANK LEÁNYINTÉZETE
ALAPÍTTATOTT AZ 1873. ÉVBEN

Betéteket
a legjobban gyümölcsöztetünk

Kölcsönöket
a legjutányosabban folyósítunk

Foglalkozunk a
Banküzlet
minden ágával

Ha van ilyen ügye,
jöjjön be hozzánk, vagy írjon nekünk.

Címünk: Szombathely, Erzsébet királyné-u. 26.
Telefonszámaink: Szombathely 123. és 128.
Táviratcímünk: Vastakarék Szombathely.

301321

IV.

5-6

VASI

ZEMLE

1 · 9 · 3 · 7

VASI SZEMLE

IV. ÉVF. ···· SZOMBATHELY, 1937. OKTÓBER 1. ···· 5—6. SZÁM

Megjelenik évenként legalább 4-szer. Célja: **Vas vármegye helytörténetének és Dunántúl kultúrális problémáinak szolgálata a legtágabb** értelmezésben. (Förderung der Heimatskunde, Pflege der transdanubischen Kulturinteressen). — **Előfizetési díj:** évi 4 (jogi személyeknél és külföldre 6) P. Befizethető a Szombathelyi Takarékpénztár R. T. 4.088. sz. csekkszámlájára (**Folia** jelzéssel!). Egyes szám ára 1.50 P, kettős számé 2.50 P. — **Gépelt** kéziratokat kérünk. A cikkek közlésével megszereztük azok **szerzői jogát.** A közlemények tartalmáért a szerző **felelős.** Kéziratokat, képeket stb. nem őrzünk meg. — Az értekezések szerzőit — míg az anyagiak engedik — 25 drb borítéknélküli különlenyomattal díjazzuk. További példányokért s külön borítólapért saját költségeinket számítjuk fel. — **Szerkesztőség és kiadóhivatal (Schriftleitung):** Szombathely, Szent Imre-u. 5.

Szerkesztőségi órák: minden kedden d. u. 5—7.

FŐSZERKESZTŐ ÉS FELELŐS KIADÓ: PÁVEL ÁGOSTON DR.

o

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG: Bendefy László dr., Géfin Gyula dr., Palkó János dr., Pákay Arnold, Pethő István dr., Smidt Lajos dr., Szendy László dr., Tóth János, Vass Béla. — A címlapot **Vass Béla,** a rovatillusztrációkat **Andor Lóránd** rajzolta.

KÖRZETI KÉPVISELŐK:

Jánosházán: **Makkos Lajos** polg. isk. igazgató; — Körmenden: **Kevey István dr.** főszolgabíró; — Kőszegen: **Szegi Ödön dr.** tanítóképzőintézeti tanár; — Sárvárott: **szenttamási Babos Lajos** körjegyző; — Vasvárott: **Kolbay Ödön** polg. isk. tanár.

o

TARTALOM.

RÓG ÉS LÉLEK. SCHOLLE UND SEELE.

Géfin Gyula dr.: Szombathely régi látképei. II. — — — — — 281
Bencze József dr.: „Erigy gömböc, fuss el innejd!" — — — — — 294
Bendefy László dr.: A lékai Várhegy morfológiája — — — — — 314
Horváth Tibor Antal: Johannes Sylvester Pannonius — — — — 319
Stein Gusztáv: Új kőkorszaki lelőhely Bián. V. — — — — — 326
Polány István: Nyugatmagyarország néprajzi története: német telepedések, német vendégek — — — — — — — — — — 330
Bődei János: Egy zalai kanász — — — — — — — — — 343
Székessy Vilmos dr.: Érdekes bogárlelet az Irottkőről — — — — 349
Marék Antal dr.: Dunántúli lírikusok. IV. — — — — — — — 353
Thirring Gusztáv dr.: Magyar László — Szombathely szülöttje — — 358

(Folyt. a boríték 3. oldalán.)

Szombathely régi látképei.

II. közlemény.

Írta: GÉFIN GYULA dr.

1. Fogadalmi kép 1749-ből.

A Vasi Szemle 1936. évi 1—2. számában bemutattam Szombathely legrégibb látképét, a szent Flórián tiszteletére 1749-ben készült fogadalmi képet.

Fábián Gyula és Visnya Aladár dr. urak felhívták figyelmemet arra, hogy Kőszeg 1746. évi fogadalmi képe, amelyet a város múzeuma őriz, festésének stílusában, színeiben stb. annyira egyezik Szombathely fogadalmi képével, hogy a két kép mestere nagy valószínűséggel azonosítható. Barcza Leander dr. kutatásaiból tudjuk, hogy az 1743—47. években Fancz Bálint festő több megbízást kapott Kőszeg városától. Így lehetséges, bár egyáltalán nem bizonyos, hogy Fancz festette Szombathely legrégibb képét.

Megemlítem, hogy Kőszeg fogadalmi képe a rőti kegytemplom számára készült, amint azt felirata is tanusítja. Eredetileg ott volt elhelyezve. A Batthyány József gróf (későbbi hercegprímás) által felvett egyházlátogatási jegyzőkönyv (I. k. 196. l.) bizonyítja ezt. II. József megfosztotta a templomokat a fogadalmi kegytárgyaktól, s minden valószínűség szerint ekkor kapta vissza fogadalmi képét Kőszeg városa.

2. Vázlatos kép 1768-ból.

Kelcz József 1786. jún. 8-án hagyta jóvá Sorok püspöki majornak térképét, amelyet Szombathely mérnöki hivatala őriz. E térképen látható a város vázlatos képe, amelyet olvasóinknak bemutatunk.

Értékes e kép, mert pontosan tájékoztat bennünket a piaci őrtorony, a vártemplom és a vár elhelyezéséről. Látható rajt a vár kettős sánca. A külsőn szemlélhető a külső várkapu, amely a mai püspöki palotát a szemináriummal összekötő úton a palota sarkától néhány méternyire volt. A Széchényi-család címere díszítette s e felírás:

GEORGIUS SZÉCSÉNY ARCHIEP. COLOCENSIS 1679.[1]

(Széchényi György kalocsai érsek építette. 1679.)

[1] Schönvisner: Antiquitatum et historiae Sabariensis l. IX. Pestini, 1791. 331. l.

AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

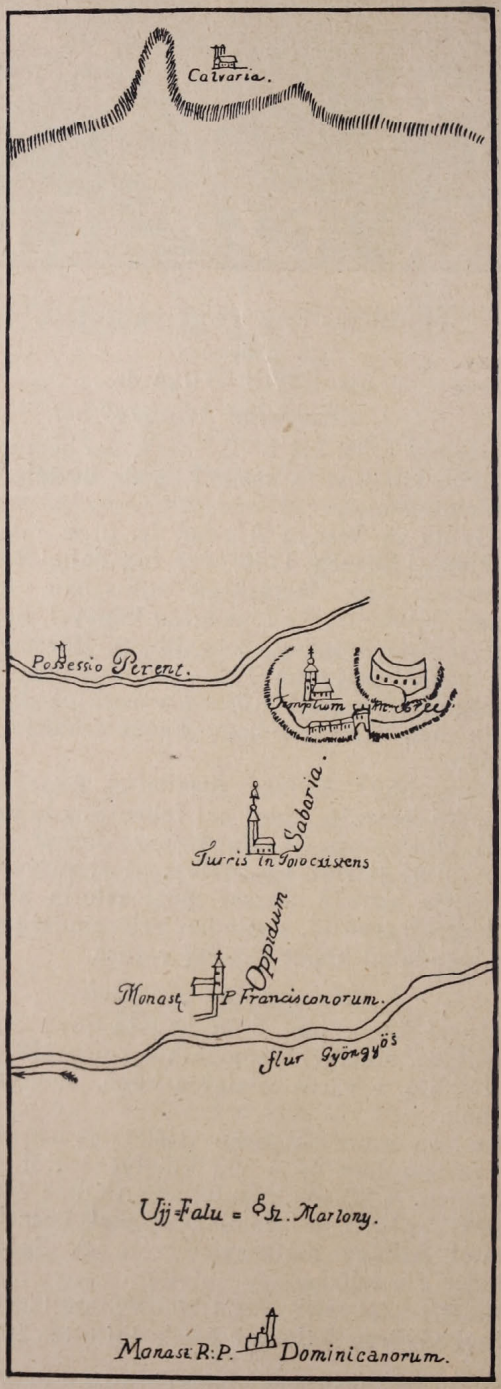

Vázlatos kép 1768-ból.

A külső sáncon belül, a mai püspöki palota udvarán terült el a régi vártemplom, amelyet Széchényi György építtetett. Előcsarnokában a négy nagy nyugati egyházatya szobra állott, kapuja fölött e felirat volt kőbe vésve:

GEORGIUS SZÉCSÉNY EPPUS JAURINENSIS 1665.

(Széchényi György győri püspök építette. 1665.)

A vártemplomtól északra állott sánccal, árokkal övezve az egy emeletes, ívelt alakú vár, kapuja fölött e felírással:

G. S. A. C. 1669.

(Széchenyi György kalocsai érsek építette. 1669.)

A felírásokból kitűnik, hogy Széchényi György 1669-től 1679-ig tíz éven át tartó munkával restaurálttatta a várat. Az 1715. évi tűzvész, amely az egész várost elhamvasztotta, a várat is annyira megrongálta, hogy 1777-ben már alig volt lakható állapotban.[2]

3. Vasvármegye térképe 1785-ből.

(115 × 255 cm.)

II. József parancsára, a rendek megbízásából Kenedics József mérnök készítette a vármegye térképét, amelyet J. E. Mansfeld 1785-ben Bécsben metszett rézbe. Szombathely 5 utcájával és templomaival jól látható rajt.

A térkép baloldali alsó sarkán szemlélhető Szombathely állítólagos diadalíve. Ehhez hasonló diadalív látható a püspöki palota nagytermében Maulbertsch falfestményén, amely Sabariát Constantius Chlorus korában mutatja be. Korabinsky történelmi-földrajzi lexikonában szintén megemlékezik Constantius Chlorus állítólagos diadalívéről:

„Einige grosse Säulenstücke, welche 12 Schuch lang, und im Durchschnitt 2 Schuch 8 Zoll messen, sind noch Überbleibsel desjenigen Triumphbogens, welcher hier zur Ehre Konstantii Chlori im Jahre 305 errichtet worden, als derselbe die nördlichen Völker überwunden hat."[3]

Schönvisner ismerteti a vonatkozó irodalmat, de valószínűbbnek tartja, hogy a Korabinskytől említett oszlopok Domitianus diadalívéhez tartoztak, bár azt sem tekinti kizártnak, hogy valamely templom vagy színház tornácán állottak.[4] Megemlítem, hogy ezen oszlopok egyike tartja pár év óta a színház-téren az országzászlót; a többi a múzeumkertben látható.

4—5. A Schönvisner művében közölt képek. 1790.

Schönvisner István exjezsuita, a magyar archeológia nagyérdemű úttörője, Szily felszólítására megírta és 1791-ben kiadta Szombathely monografiáját. Kiváló művében két képet közöl városunkról. Mielőtt ezeket bemutatnók, megemlítjük, hogy a két kép miatt ellentétbe került mecénásával Schönvisner. A

[2] U. o. 330—331. l.

[3] J. M. Korabinsky: Geographisch-Historisches und Produkten Lexikon von Ungarn. Pressburg, 1786. 731. l.

[4] I. m. 59—60 l.

könyvhöz mellékelt 13 rézmetszetet, amelyek a Szombathelyen feltárt régiségeket szemléltetik, Szily rajzoltatta le a helyszínen Fischerrel és metszette rézbe jeles bécsi mesterekkel, legnagyobbrészt Jac. Schmutzerrel, a bécsi akadémia rézmetsző-osztályának megalapítójával s első igazgatójával. A két szombathelyi képet Schönvisner Tischler Antal pesti rézmetszővel készíttette. Schönvisner 1791. jan. 6-án küldte el Szilynek a két metszetet. Szily jan. 19-én Pozsonyban kelt válaszában írja, hogy a metszetekkel nincs megelégedve, főleg a püspöki palotát ábrázolónak arányait találja hibásaknak. Ha a rézmetsző még nem készült el a munkájával, úgy Bécsben fogja megcsináltatni, ahol ugyanazon az áron, vagy tán olcsóbban sokkal jobb és pontosabb munkát kap. Schönvisner jan. 24-én éles hangon vá-

Tischler: Szombathely 1790-ben.

laszol: „A püspöki palota metszete, mely Méltóságodnak visszatetszik, mindazoknak, kiknek azt megmutattam s kik magukat műértőknek vallják, megnyerte a tetszését. Bár a bécsi rézmetszők kevésbbé éltek volna vissza Méltóságod bőkezűségével... A püspöki palota képét nem akartam külön hozni s a régészeti emlékek sorába állítani; ezért kisebbíttettem meg, hogy a könyv utolsó oldalának lezárója legyen."

Szily jan. 29-én Pozsonyból felelt: „... Bármit mondjanak a pesti rézmetszők és mások püspöki lakom rézmetszetéről, én azt jónak találni nem tudom. Az idő bizonyosan igazolni fog; más műértők és jóízlésű emberek sem fogják azt helyesnek elismerni. Az, hogy a pestiek annyira dícsérik, csak annak a jele, hogy vagy még nincs jó ízlésük, vagy pedig, hogy hibájukat palástolni törekszenek."[5]

A vitatkozó felek közül Szilynek volt igaza. Sajnos, mind-

[5] Szily és Schönvisner vonatkozó levelezését a szombathelyi szeminárium kézirattára őrzi.

két szombathelyi kép gyenge. A város látképét a rajzoló egyénileg stilizálta és nem adja helyrajzi hűséggel. A rézmetsző technikája ügyes. A püspökvár képének a perspektívája is teljesen elhibázott s a rézmetsző technikája is gyenge. A bécsieknek, főleg Schmutzernek metszetei jóval fejlettebb technikával készültek.

Szombathely látképén (6 × 14.5 cm.) az 1. sz. épület a püspöki palota. Érdekes, hogy a mellékszárny, amely most csak déli irányban áll, eredetileg kiépült északi irányban is, és összekötötte a püspöki palotát a szemináriummal. A püspöki levéltár őrzi Hefelének egy rajzát, amelyből kitűnik, hogy a fal mögött kert terült el. A kerthez ajtó nyilt a püspökvár salaterenájából csakúgy, mint a szemináriumból. Mindkét ajtó ma zárva van. A 2. sz. a régi vártemplom, amelyet a rajzoló té-

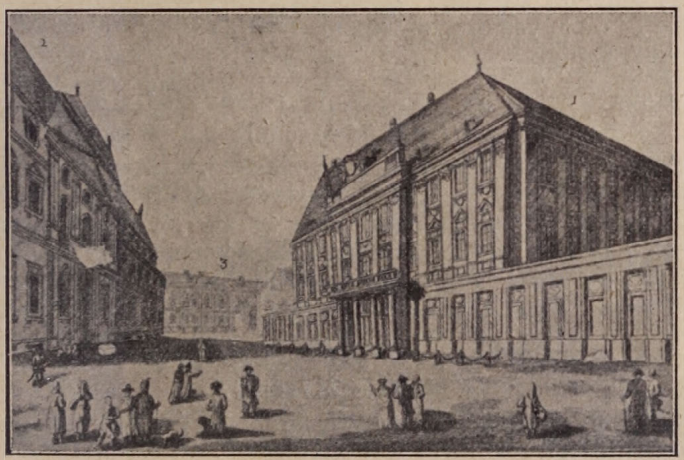

Tischler: A püspöki palota 1790-ben.

vesen a vámház helyére állít, jóllehet a püspöki palota hátsó udvarán feküdt. A 3. sz. alatt a régi vár romjait látjuk. A rajzoló tévesen a vártemplom helyére rajzolta, valójában a székesegyház mögött terült el. A 4. sz. a szemináriumnak csapnivalóan rossz rajza: a 9 ablakos homlokzatú épület helyén 4 ablakos házikó áll. Az 5. sz. a kálváriát mutatja be, amelyet közvetlen közelbe hoz. A 6. sz. a vármegye háza, a 7. sz. a város őrtornya sz. Márton képével. Mellette a piaci kápolna, amelyet a város polgárai sz. Fábián és sz. Sebestyén tiszteletére állítottak az 1710—11. évi pestis elmúlásakor. Sem a kápolna tornya, sem a Szentháromság-szobor nem láthatók. A 8. sz. a. a ferencesek, a 9. sz. a. a dominikánusok temploma állnak.

A püspöki palota (10 × 15 cm.) a másik képen az 1. sz. a. látható. A fent említett északi mellékszárnyat itt még jobban szemlélhetjük. A 2. sz. a vármegyeház, amely azóta jelentős változáson ment át. A 3. sz. a postaépület. Az egykorú viseletek rajza mindkét képen érdekes.

A képeknek magyarázatául szolgáljanak Schönvisner e sorai is:

„Az előbb fallal, mostanában gyenge kerítéssel körülkerített városon belül meg kell említenünk két várat... a régebbi egykor a győri püspökök lakóhelyéül szolgált és sánccal, árkokkal volt körülvéve, ma mindenünnen szabadon áll és rövidesen összeomlik; a másik, az új, a szombathelyi püspöknek nagyszerű művészettel emelt palotája."[6]

„A püspöki palotának... két szélső szárnyát fal köti össze, amelyen két kapu vezet át a régi székesegyházhoz."[7]

„A palota homlokzatának is két szárnya van: az egyik különféle éléstárakat és műhelyeket tartalmaz, a másik a szemináriumot köti össze a püspöki palotával és lezárja azt a teret, amelynek másik végén a régi vár áll. Ez, amint értettem, rövidesen helyet ad az új székesegyháznak, amelyet Szily püspök építeni szándékozik."[8]

Igen érdekesen világítja meg fentieket Szily és Hefele levelezése, amelyet Kapossy János közöl „A szombathelyi székesegyház és mennyezetképei (Bpest, 1922.)" c. könyvének 8 s köv., 90 s köv. lapjain.

6. Hefele vázlatos rajza. 1791.

(32 × 41 cm.)

A székesegyház építési tervei közt őrzi a püspöki levéltár Hefele rajzát, amely a régi vár helyéről nyújt biztos felvilágosítást. Szombathely hajdani vára e szerint a székesegyház szentélye mögött terült el. Hefelének egy másik vázlatos rajza, amelyet ugyancsak a püspöki levéltár őriz, a régi vártemplom helyét mutatja be: a püspöki palota hátsó udvarán állott.

7. Dorffmaister szentgotthárdi festménye. 1793.

(340 × 217 cm.)

Szily János buzgólkodására 1793. őszén Szombathely egy nagyjelentőségű iskolával lett gazdagabb, a filozófiai líceummal. Öt vármegye ifjúságának színe-java jött ide, hogy gimnáziumi tanulmányainak bevégzése után a főiskolai jellegű líceumban képesítést szerezzen a tanári, gazdasági s más pályákra, vagy pedig, ha jogász, pap vagy orvos akart lenni, megszerezze az ehhez szükséges filozófiai előképzettséget. A líceum felállításához nagy áldozatokkal járultak hozzá Vas vármegye rendjei, főpapok, főurak stb., de a legnagyobb áldozatot a szentgotthárdi cisztercita apátság hozta. A fennkölt lelkű Reutter Marián heiligenkreuz-szentgotthárdi apát arra kötelezte magát s utódait, hogy a líceum tanárainak fizetéséhez évente 2.000 forinttal járulnak.[9]

A szentgotthárdi apátságnak e dicsőséges szerepét örökítette meg Dorffmaister egy hatalmas vászonfestményen, amelyet

[6] Schönvisner i. m. 2. l.

[7] A régi székesegyházat Szily J. bontotta le 1791-ben, a fent említett összekötő falat pedig Mikes János gróf 1935-ben a palota restaurálása alkalmával.

[8] Schönvisner i. m. 378. l.

[9] Vecsey Lajos: A szombathelyi királyi líceum alapítása és első évei Szombathely, Vasi Szemle kiadása, 1934. 8. s köv. l.

az apáti lakosztály fogadószobájában őriznek. A kép előterében Reutter Marian apát, a mecénás ül, egy szép, erkélyszerű helyiségben. Mellette két rendtársa áll, valószínűleg Schmidl Hermán és Hayschink Gáspár szentgotthárdi ciszterciták (így Hlawatsch Frigyes, heiligenkreuzi alperjel és levéltáros). Jobbra egy klasszikus oszlopcsarnok homlokzatán e felirással: MDCCXCIII. (A líceum alapításának éve.) Az oszlopcsarnokban 3 fiatal pap, egy cisztercita és két világi, valószínűleg a líceum első tanárai: a világi papok egyike a nagynevű Kresznerics Ferenc.

Reutter apát mögött a kép baloldalán könyvek, fizikai műszerek a líceum tudományos munkásságának területét jelképezik.

A festmény hátterében a Templom-tér és Berzsenyi-tér láthatók. Jobboldalon a szeminárium, melyből kispapok indulnak sétájukra. Az épület timpanonjába Dorffmaister szép képet festett: Krisztus Urunk betegeket gyógyít, mögötte tanítványai. A szemináriumon innen az épülő székesegyház. Hatalmas méretekben bontakozik ki az új építmény. Látható a főhajó felmenő falazata, a fedélszék gerendázata, a tetőhéjalás és a padlástér. Az állványzat legfelső emeletén ruházatáról ítélve előkelő úr áll sétabottal a kezében az ott sereglő munkások között. Lehetséges, hogy e kék frakkos, sárga mellényes és térdnadrágos, háromszögletű kalapot viselő, nyúlánk, sovány úrban Hefele Menyhértet, a székesegyház tervezőjét és építőmesterét örökítette meg Dorffmeister. Az arc sajnos nincs kidolgozva. Hefeléről egyetlen képünk sincs!

Az épülő székesegyház előtt Szily János áll, figyeli a munkát! Baljában a hagyományos esernyő,[9a] jobbjában bot, a fején a püspöki méltóságot jelző lilaszínű caputium. Ez az egyetlen képünk, amely Szily termetét is mutatja. Megállapíthatjuk, hogy a szóbeli hagyomány, amely szerint Szily aszkétikus megjelenésű, nyulánk, magas ember volt, megerősítést nyer Dorffmaister festménye által.[10] Szily előtt egy másik főpap áll, caputiumát leemelve köszönti Szilyt. Vajjon ki ez a főpap? Fábián Mária véleménye szerint Dorffmaister ebben is Szilyt festette meg.[11] Lehetséges. E nézet ellen szól, hogy e főpap fekete caputiumot tart kezében s nem a püspöki lilaszínűt. Az arcáról ítélve azt mondhatnók, hogy Nagy József kanonok, Szilynek egykor kedves munkatársa az illető, akinek igen nagy szerepe volt a líceum felállításában. A vasmegyei rendek megbízásából Bécsben követségben járt a fejedelemnél, és meghozta Szilynek az örömhírt, hogy a király elfogadta és jóváhagyta a líceum felállításának tervét.[12] Lehetséges, hogy Dorffmaister ezt a jelenetet akarta megörökíteni. Nagy Józsefet két más

[9a] V. ö. Tóth József: Emlékezzünk régiekről. Szombathely, 1925.

[10] Géfin: A szombathelyi egyházmegye története. I. 140. l.

[11] Fábián Mária: Dorffmaister István művészi munkássága a szombathelyi egyházmegyében. Szombathely. Vasi Szemle kiadása. 1936. 40—41. l.

[12] Géfin Gy.: A szombathelyi egyházmegye története. I. 100. s. köv. l.

képen is megfestette.[13] Ez ellen a felfogás ellen szól, hogy a képen szereplő főpap aranyláncot és keresztet hord, amihez csak püspököknek és apátoknak volt joguk. Nagy József pedig csak 1800-ban lett c. apát.

A püspökvár és a régi vármegyeház képe jó. A nemes vármegye irányában azonban alighanem kellemetlen emlékei lehettek a művésznek, mivel nem éppen vonzó módon jeleníti meg a vármegye munkásságát. A vármegyeház kapujában két szélesvállú, marconakülsejű megyehuszár áll. Egyikük magasra emelt kezében pálcát tart, amellyel 25-öt készül csapni az előtte álló deresen hasaló delinkvensre.

A festménynek a teremben való kedvezőtlen elhelyezése az oka, hogy reprodukció céljára használható fényképet nem sikerült készíttetnünk.

A heiligenkreuzi apátság levéltárában sikertelenül kutattam Dorffmaisternek a fenti képre vonatkozó levelezése és szerző-

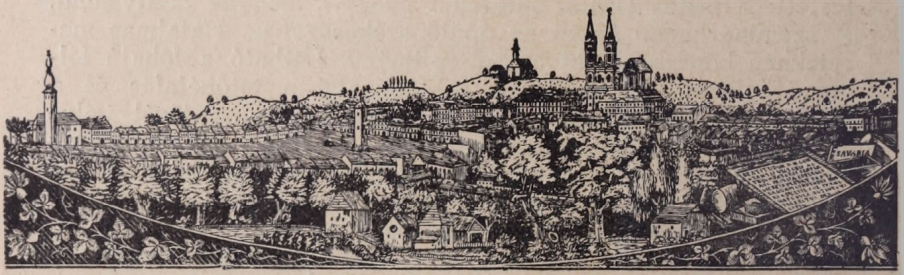

Szombathely 1822 körül.

dése után. Sikerült azonban a szentgotthárdi apátságra vonatkozó iratok közt a számadásokban két tételt találnom, amelyekből kiviláglik, hogy Dorffmaister a hat képért és a mennyezet festéséért 650 forintot kapott. Az összeg első felét, 325 frtot 1795-ben, a másik felét 1796-ban fizették ki neki.

„Rapulare über herrschafliche und oeconomische Ausgaben 1791—98. Jahr 1795.

Dem Herrn Dorffmaister Mahler in Oedenburg für d. Abtei-Zimmer interim Hälfte gegeben für die 6 Blätter und Plafon 325 fl.

Jahr 1796. den 8-tem Mai dem Herrn Dorffmaister für die gemahlten Bilder die zweite Hälfte laut Contract gänzlich bezahlt 325 fl."

Archiv des Stiftes Heiligenkreuz b. Baden. Rub. 47, Fasc. R., Nr. l.

8. *Winterhalter freskója. 1800.*

J. Winterhalter, a székesegyházi szentély és nagykupola freskóinak mestere, a Madonna-kápolnában a bejárat feletti falra a vasvár-szombathelyi székeskáptalan történetét szimbolizáló képeket festett. Középen Szent István király látható, amint a káptalan tagjainak átnyújtja az alapító oklevelet. A kép baloldalán Vasvár, a jobboldalon Szombathely egykorú

[13] U. o. 101. és 103. l.

képe. A jobbszélen látható a városi őrtorony, képe teljességgel egyezik az 1749-ben készült fogadalmi festményen láthatóval, s így biztosak lehetünk, hogy benne hiteles mását bírjuk a középkorban épült ősi várostoronynak, amely a város védőszentjének és legnagyobb fiának, Szent Mártonnak képét hordozta. Bizony botorság volt elődeink részéről, hogy ezt az ősi emléket 1837-ben forgalmi akadálynak minősítették és lebontották.[14]

9. Ismeretlen szerző metszete. 1822.

(12·5 × 37·5 cm.)

A csizmadia- és a szabócéh testimonialis-levelén a város-

Rohbock: Szombathely 1850 körül.

nak 1822 körül készült képét láthatjuk. A kép mesterét nem ismerjük. Több példánya maradt fenn. Így pl. a múzeum régészeti tára, Kengyel Géza mérnök, Weber Ferenc szíjjártó, a vármegyei levéltár (Balogh Gyula gyűjteménye) és e sorok írója (özv. Gonzalesné, Beck I. ajándéka) őriznek 1—1 példányt.

A kép baloldalán a ferencesek temploma áll, tőle jobbra az Erzsébet királyné-utca apró házacskáival. A piacon (Szentháromság-tér) látható a híres kupai-kút, attól jobbra a régi Szentháromság-szobor, majd a városi őrtorony. A piaci kápolna már nem áll, az 1817. évi tűzvész elpusztította. Ugyanez a tűz annyira megrongálta a városi őrtornyot is, hogy alig ismerünk

[14] Géfin Gy.: Szombathely legrégibb látképe. Vasi Szemle, 1936.

rá. A vármegyeház melléképülete még nem áll. Jobbra a vármegyeház, túl a posta és a kis harangtoronnyal ékes gimnázium. A püspöki palota, a székesegyház és a szeminárium után a Szily János-utca, melynek végén a Dimicante-ház, a Czuppon György kanonok által 1809-ben épített s a francia megszállásra emlékeztető chronostichonnal díszített emeletes épület áll. A Szily János-utcával párhuzamosan halad a Kőszegi-utca, a piacról fent nyílik a Kossuth Lajos-utca.

Így a „betsületes csizmadia és szabó céhnek" mesterei a testimonialis levélen ország-világ előtt bemutatták szeretett városunkat mind az öt utcájával!

10. Szombathely térképe. 1848.

(116 × 232 cm.)

Szombathely város mérnöki hivatala őrzi „Szombathely szabadalmas mezőváros határának térképét", amelyet Benda Jakab mérnök mért fel és Polányi János főszolgabíró, Gergye István esküdt s Hodossy József a vármegye hites mérnöke hitelesítettek 1848. jún. 8-án. Ez a térkép pontosan értesít arról, hogy 1848-ban kik voltak városunkban háztulajdonosok, hol feküdt és mekkora volt a házuk, belső telkük stb.

Itt említem meg, hogy 1731-ből és 1801-ből is van pontos összeírásunk a háztulajdonosokról, valamint külső és belső telkeikről, de ehhez nincs térképünk. Az utóbbi összeírást a városi levéltár őrzi.

A városi mérnöki hivatal az 1860. évet megelőző időből ezen és a 2. sz. a. említett térképen kívül a következő szombathelyi térképeket őrzi:

a) Stadt Steinamanger angehörige bürgerliche Felder, Gründe, Wälder. A lakosok nevének feltüntetésével. Évszám nélkül. A mérnök neve (Rothhesl?) alig olvasható. Valószínüleg II. József korában készült. Mérete: 67 × 95 cm.

b) Szombathely szabadalmazott mezőváros határának térképe. Felmérte Benda Jakab mérnök. Hitelesítették Polányi N. János, Gergye István és Hodossy József 1847. május 3-án és 1848. jún. 8-án. Mérete: 116 × 232 cm.

c) Szombathely belső telkeihez osztott erdők térképe. Felmérte Benda Jakab mérnök. Hitelesítve Polányi, Gergye és Hodossy által 1848. jún. 9-én. Mérete: 81 × 148 cm.

d) Szőlőhegyen kívüli szántóföldek és erdők térképe. Felmérte Benda Jakab. Nincs hitelesítve. Mérete: 65 × 104 cm.

11. Rohbock rajza ‚Hablitschek metszete. 1850 körül.

(11'5 × 16 cm.)

Rohbock Lajos nürnbergi származású német festő és rajzoló az 1850—60-as években sok képet festett magyar városokról és tájakról Hunfalvy János „Magyarország és Erdély képekben (3 k., Pest 1856)" c. könyve számára. Szombathelyi képe, amelyet Hablitschek metszett acélba, a Kálváriáról tekintve mu-

tatja be a várost. A mostani Kálvária-utca helyén még a stációk állanak. A mai szemlélőnek alig mond valami érdekeset, legfeljebb a puskaporos torony szúr neki szemet. Ezt 1818-ban építették. A város tanácsa u. i. eltiltotta, hogy a városi kereskedők boltjaikban puskaport tartsanak, s ezért a városon kívül, az Újperintbe vezető gyalogút mentén építtették fel a kívül vasajtóval zárható erős kőépületet. Az 1831. évben a város elhatározta, hogy a netán kolerában elhunyó halottait a puskaporos torony körül temetteti el. A torony 1880-ban még állott.[15]

12. Wigand vízfestménye.

Rohbock rajza aquarell-festéssel sok példányban látható Wigand nevével szignálva. Valószínűleg egytől-egyig újabb idő-

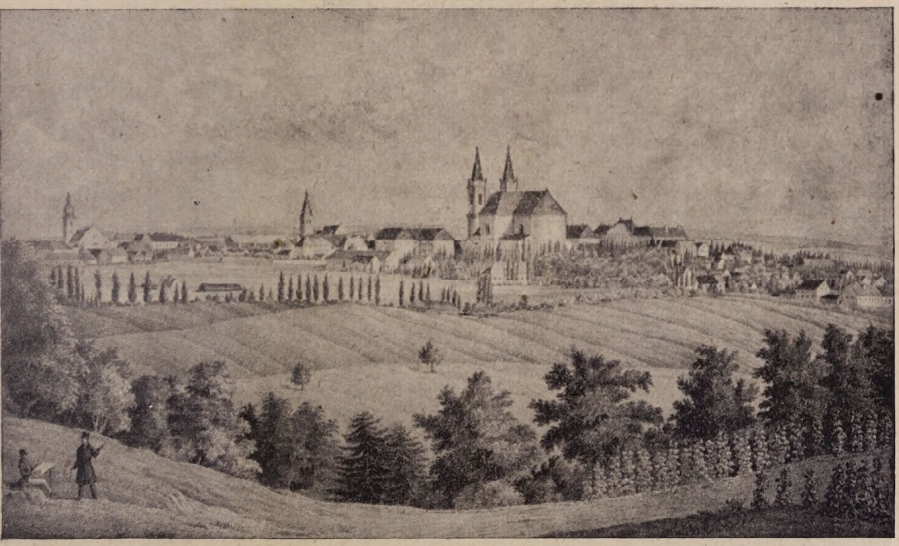

Beck V.: Szombathely 1850 körül.

ben készült hamisítványok. A puskaporos torony és a tőle jobbra látható gimnáziumi harangtorony az állítólagos Wigandokon szép templomtoronnyá egyesül, a vármegyeház pedig szabályos toronnyal ékes kolostornak tűnik fel.

13. Beck Vince rajza. 1850 körül.

(26 × 43 cm.)

Beck Vince a mult század ötvenes éveiben rajzolta le városunkat. A rajz ügyességével és hűségével teljes elismerést érdemel. A bécsi Höfelich litografiája művészmunka.

Beck Vince 1799-ben Bécsben született könyvkereskedő családból. Eredetileg technikusnak indult, majd nagybátyjánál kitanulta az aranyműves mesterséget. Mint segéd dolgozott

[15] Kunc: Szombathely monografiája. Szombathely, 1880. 190, 196, 237, 248. l.

Bécsben Piotárnál, Polnischnál, Schillernél, Aignernél, Budán Starzernél. Messerschmiedt pesti aranyműves leányát, Karolint vette nőül.

1825-ben jött Szombathelyre és megalapította az azóta fennálló Beck-féle aranyműves céget. Az ötvenes évek elején ő honosította meg Szombathelyen a daguerrotipiát, majd később a fényképezést. Az ő tanítványa volt városunk jeles fényképésze, id. Knebel Ferenc. Ugyancsak ő volt egyik megalapítója városunk rajziskolájának, melynek tanára is volt.

Knebel F.: A Szentháromság-tér 1865 körül.

Szombathelynek itt bemutatott képét felsőhegyi szőlőjéből rajzolta. A rajzoló alakban önmagát örökítette meg.

1858-ban hunyt el. Aranyműves üzletét fia, Beck György vezette tovább, aki 1885-től 1897-ig Salzburgban dolgozott s ott a „Csász. kir. udvari ékszerész" címet kapta. Az üzletet ma özv. Gonzalezné Beck Irén vezeti. Beck Vincének egyik unokája, Gyalus László, az iparművészeti iskola tanára, jónevű műépítész, a Műemlékek Országos Bizottságának megbízásából restaurálta a pozsonyi ferencesek és klarisszák templomát, valamint a jáki templomot.

Az itt bemutatott képet közli a Magyarország Vármegyéi és Városai sorozat Vasvármegye kötete (Bpest, 1898) a 122—123. oldalon.

14. Knebel Ferenc fényképe a piacról. 1865 körül.
(17 × 23 cm.)

Baloldalon a városház-korcsma, melynek helyén ma „Szombathely háza" áll, mellette a ma is álló Mayer-ház, azon túl a Borsics-ház, majd néhány apróbb épület, amelyeknek helyén ma kétemeletes házak pompáznak. Az előtérben a régi Szentháromság-szobor, amelyet 1714-ben állítottak fel a pestistől való megmenekülés emlékére. E szoborról Bőle András, Szombathely plébánosa, a későbbi püspök 1802-ben a Herzan-féle egyházlátogatás céljára készített iratában a következőket jegyezte fel:

„A piaci kápolna közelében, attól délre áll az eléggé elegáns művű szobor, amelyet a Szentháromság tiszteletére emeltek. Alsó részét négy kisebb szobor díszíti: Szent István és Szent László királyoké, Szent Mártoné és Szent Flóriáné. A szombathelyi szőlőhegy köveiből készült."[16]

Az 1817. évi katasztrófális tűzvész nagyon megrongálta a Szentháromság-szobrot is. A város vezetői hosszú évek tanácskozásai után elhatározták, hogy új szobrot emelnek a régi helyére. 1869 májusában lerombolták a régit, és szept. 12-én avatták fel ünnepélyesen a ma is álló Szentháromság-szobrot, amelyet a Raffensberger-cég készített.

A piactéren tanyázó szekerek, lovak, pipás, ráérő atyafiak bizony erősen kisvárosias benyomást tesznek!

A fénykép készítője, Knebel Ferenc, a harangöntő Heller-család leszármazottja, sok jó fényképet készített a régi Szombathelyről. Egy 14 darabból álló kollekciót az 1880. évből Schlamadinger György pékmester családja őriz. Kb. tíz kisebb-nagyobb fényképet, részben az 1880. előtti időből, Schlamadinger Ferenc gépkereskedő tulajdonában láttam. Az itt közölt fénykép Balogh Gyulának, Vas vármegye néhai jeles főlevéltárosának gyüjteményéből való.

*

DR. JULIUS GÉFIN: *Die ältesten Stadtbilder von Steinamanger.* (Fortsetzung).

Auszug. 1. Das ältestbekannte Bild ist am St. Florian-Votivbild in der Franziskanerkirche, das aus der alten Burgkirche dahin übertragen wurde. Diese Darstellung stammt aus dem Jahre 1749.

2. Ein Situationsplan mit den wichtigsten Gebäuden der Stadt aus dem Jahre 1768.

3. Die Landkarte des Komitates Eisenburg aus dem Jahre 1785, gezeichnet von J. Kenedics, gestochen von J. E. Mausfeld.

4—5. Stephan Schönwisner veröffentlichte in seinem Werke: „Antiquitatum et historiae Sabariensis 1. IX." Zwei Bilder. Beide wurden von A. Tischler (Pesth) im Jahre 1790 gestochen.

6. Ein Situationsplan von Hefele aus dem Jahre 1791.

7. Das Gemälde Dorffmaisters in Szentgotthárd aus dem Jahre 1793, die Gründung des philosophischen Lyceums in Steinamanger darstellend.

8. Das Wandgemälde Winterhalters in der Kapelle der Domkirche aus dem Jahre 1800.

9. Ein Stich eines unbekannten Meisters, um 1822.

[16] Püsp. lev. I. sz. 6. f.

10. Die Mappe der Stadt aus dem Jahre 1848.
11. Eine Zeichnung Rohbock's, gestochen von Hablitschek für das geographische Werk Hunfalvy's. Um das Jahr 1850.
12. Die Zeichnung Rohbock's in Aquarelle gemalt mit der Unterschrift Wigand's, die wahrscheinlich eine Fälschung ist.
13. Die Zeichnung des Steinamangerer Juveliers Vinzenz Beck, lithographiert von Höfelich, um 1850.
14. Eine Photographie von Franz Knebel, um 1865.

„Erigy gömböc, fuss el innejd!"

Írta: BENCZE JÓZSEF dr

Mind az őskori, mind a máig is élő és gyakorolt kuruzslás nagyjából két részre tagozódik. Egyik fajtája tisztán varázsigés, misztikus kuruzslás; másik fajtája füvekkel, gyökerekkel dolgozik. Néha mindkét fajta keveredik a gyakorlatban, sőt mondhatjuk, hogy a füvekkel és egyéb gyógyítószerekkel, egyszóval eszközökkel operáló kuruzslás is csak akkor „eredményes", ha egy kis misztikum, egy kis ráolvasás, vagy egyéb hasonló jó keveredik hozzá.

A tisztán ráolvasásos kuruzslást egyszerűen varázsigés kuruzslásnak, a gyógyító eszközös, vagy a kevert kuruzslást a rövidség kedvéért eszközös kuruzslásnak nevezem.

Mindkettő egyformán régi. Talán nem mondunk merészet, ha azt állítjuk, hogy egyidősek az emberrel.

Az ember mindig hajlamos a misztikumokra; szereti, bámulja és féli az emberfölöttit, ha még oly művelt is. Ez a tétel fennállt sok ezer esztendővel ezelőtt is, igaz ma is, a technika korszakában. A mikroszkop, a Röntgen, a nagyszerű szérumok, a sebészet, a repülőgépek, rádió, televízió korszaka sem változtat ezen. Ha más formában, ha kultúráltabb külsőben jelentkezik is, de ma sem tűnt el a kuruzslás. Dacára az ellene való küzdelemnek, a törvényeknek, ma is itt van köztünk, él és virul. Mindössze annyi a változás, hogy a külső, az eszközei mások, a kivitele szebb és elegánsabb.

És még egy csodálatos tulajdonság! Teljesen nemzetközi. A bölcs és hidegvérű angol nemzetnél, a rideg északi népeknél, a különböző orientális fajtáknál, a németnél, indusnál, franciánál egyformán megvan, csak a máz más; egyiknél szebb, higiénikusabb, másiknál csunyább, sőt néha egyenesen utálatos a kivitele. De a lényeg mindenütt ugyanaz.

Nagyon nehéz egy kis nemzeti vonást felfedezni, vagy eredeti nemzeti kuruzslásmódokat találni, ha még annyira jártasak vagyunk is a nemzetközi ethnográphiában. Néha egészen csodálatos, hogy minden logika és kimutatható kapcsolat nélkül apró kuruzsló metódusokat lelünk, amelyeknek szakasztott mását megtaláljuk egy másik nemzetnél, amely egy másik földrészen lakik és az elsőhöz semmiféle köze sincsen. Mert akadnak népek, amelyeknek eredetében, őskorában közös nyomokat mutattak ki; ezeknél természetesen nem tartjuk különösnek, ha ugyanazon

kuruzsló jelenségekkel találkozunk. De annál különösebb és szokatlanabb, amikor egymással semmiféle rokonságban sem levő népeknél bukkanunk ugyanazon nyomokra. Ez valóban ép oly misztikus, mint maga az egész kuruzslás! Tapadós, ragadós és időálló valami, amit népek, nemzetek, földrészek viharai, népvándorlások, kereszténység, tudomány, technika, semmi, de semmi sem szüntethetett meg.

A német nép egyik legrégibb efajta emléke, írásos emléke, a X. századbeli úgynevezett merseburgi ráolvasások. De ugyanezt más szavakkal az indus Atharvavédában is meglelték.[1] Egy későbbi mondókás kuruzslást a Krisztus előtti évezredekből származó babyloni ékírásos nyelvemlékek közt fedeztek fel.[2]

A nemzetközi ókori tudományt a kereszténység sem tudta eltüntetni, legfőllebb átalakította, új neveket adott neki, de áthozta az új korszakba is. Ugyanazon ritmikus szövegek megvannak ma is, élnek és fejlődnek.

A magyar nép is — természetesen — szerves részese és továbbvivője ennek a misztikumnak, csak úgy, mint minden más nemzet. Igyekeznünk kell főleg azokat a kuruzsló fajtákat összegyüjtenünk, megőriznünk, amelyekkel nemzeti hagyományaink maradnak fenn, mert ez a rész fontosabb és értékesebb, bár vékonyabb és nehezebben megtalálható.

A magyar népnek nem kellett elsajátítani a varázsigés kuruzslást, mert mint a többi ural-altáji népek is, a sámánizmussal már magával hozta; itt aztán csak gazdagodott az Európában tanult, de szintén keleti eredetű varázslással.

Nekünk pedig vas-, zala- és sopronmegyeieknek egészen különös helyzetünk van ezen a téren, mert csodálatosan és gazdagon keveredett itt az ősi és az új magyar, a német és szláv, de nem elhanyagolható módon a török behatás is. A német hatáson át főleg az északi eredetű kuruzslás keveredett itt az ősmagyar-szláv-török vonásokkal. Ez ad éppen egészen különös értéket ennek a nyugatmagyarországi kuruzsló hagyománynak.

Az általános magyar kuruzsló emlékek közt a legrégibb az, amelyet Báró Nyáry Jenő fedezett fel Bagonyán XV. századból való magyar kéziratokban. Három ilyen ráolvasást 1488 tájáról Ipolyi Arnold ismertetett „Magyar ősvallási és nyelvemlékek" címen.[3] Ugyancsak a XV. századból van néhány úgynevezett ördögi imádságunk és bájoló ráolvasásunk,[4] melyeket részben Ipolyi, részben Szilády Áron ismertettek és fedeztek fel. Hasonlóképpen nagyon értékes felfedezései voltak Melich Jánosnak és dr. Fabó Bertalan budapesti múzeumi igazgatónak. Nagyon érdekes Thaly Kálmán három ráolvasása, valamint a régi boszorkányperek aktái közt található kuruzsló szöveg.[5]

[1] Heinrich: A német irodalom története. I. kötet 25—27.

[2] Lenormant: Die Magie und Wahrsagerkunst der Chaldaeer. Jena, 1878.

[3] Századok, 1872. VI. 1—7.

[4] Vasárnapi Ujság 1867. 8. sz.

[5] Akadémiai Értesítő, 1872. VI. 104 és Magyar Nyelvőr, 1873. II. 305. Dr. Fabó Bertalan szövegei: Ethnographia 1905. XVI. 316. Századok 1883. XVII.

Különösen értékesek azok az emlékek is, amelyeket a vasi származású nagy tudós, Döbrentey Gábor fedezett fel. Ezek azonban, sajnos, nem vasmegyei eredetűek. (Mormogó ráolvasások a kincset keresők és sorsot olvasók varázsvesszőire.)[6]

Az utolsó 50 esztendőben több kutató ismertetett sok-sok érdekes adalékot, amelyek mind kuruzslási-ethnographiai, mind nyelvi szempontból is nagyon érdekesek (l. a Nyelvőr és az Ethnográphia ilyentárgyú közleményeit!). Tisztára dunántúli gyüjtés Gönczy Ferencnek az Ethnográphiában 1902-ben ismertetett sorozata, amely a göcseji és hetési népnek az emberi betegségek gyógyítására vonatkozó szokásait, kuruzslási módjait ismerteti. Közöttük nagyon sokat nálunk Vasban is meg lehet találni kicsi változatokkal.

A Gyógyászat cimü orvosi tudományos folyóiratban 1923-ban „Gyógyító népszokások a Dunántúlon" címen sorozatos közleményben ismertettem számos dunántúli, főképpen vasmegyei kuruzsló modot, de azóta sok érdekes újabb kéziratra, szájhagyományra bukkantam, köztük néhány egészen eredeti vasmegyeire és pár sopronmegyeire, amelyekhez hasonlót sem nyelvben, sem tartalomban másutt még nem leltem.

Egészen speciális és Vasmegyére jellemző dolog az, hogy itt különösmódon a nemes urak, a kúriák urai, a földbirtokosok is szívesen foglalkoztak kuruzslással a régmult időkben. Ritkábban látom ezt más vidékeken. Mi lehet ennek az oka? Arra gondolok, hogy ez az érdekes vonás osztrák hatás lehet. Ausztriában u. is sokkal nagyobb mértékben volt és van elterjedve a népies gyógyítás, a kuruzslás, varázslás, mint nálunk Magyarországban. Odaát ez még ma sem lenézett, vagy kigunyolt mellékfoglalkozás, műkedvelés. Komolyan vették és így nemcsak a nép egyszerű fiai, de az urak, magasabb osztálybeliek, katonatisztek stb. is szívesen foglalkoztak vele. Tán ennek a következménye, hogy nálunk Vasmegyében is nem szigetelődött el a szegény emberek, pásztorok, juhászok közt, hanem a nemesi kúriák urai is nagy kuruzslók voltak. Ausztriában régóta nagy becsülete van a növényeknek és különböző gyökereknek, a jófajta herbateáknak és ezek keverékeinek, s gyógyítás közben nem vetették meg a főzetekhez a varázsló mondásokat sem. Grazban, Klagenfurtban, Villachban se szeri, se száma a tekintélyes kuruzslóknak és a legegyszerűbb hegyi paraszt ház is bővelkedik a jófajtájú gyógyító receptek, fűvek, ásványok, gyökerek egész sorozatában. E sorok írója karinthiai házi ezredben szolgált a világháború alatt, és nem egyszer volt alkalma tapasztalnia, hogy nemcsak a karinthiai és stájeri legénység, de a tisztek is ellátják magukat, mikor szabadságról visszaérkeznek, herbákkal és keverékekkel. Természetesen mindegyikre feljegyezték, hogy milyen baj ellen való.

Nem lehetetlen tehát, hogy ez a közeli évszázados gyakorlat szűrődött át Vas megyébe is, mert ismétlem, hogy sehol

[6] Régi Magyar Nyelvemlékek, II. 45.

máshol ilyen sűrűn nem találni „nemesi kuruzslókat", mint itt nálunk. Hozzá kell fűznöm, hogy ezek a nemes urak — természetesen — tisztán jószívűségből és önzetlenségből foglalkoztak a kuruzsló tudománnyal.

Jó néhány eredeti kézirat van tulajdonomban, illetőleg fordult meg kezeim közt, amelyeknek írói vasmegyei nemes urak voltak. A mult század elején és derekán igen divatozott a nemes urak közt a naplóvezetés. Ez a nemesi napló valóságos „omnibus" volt, amelybe nemcsak irodalmi vonatkozású dolgokat jegyeztek fel, hanem családi dátumokat, anyakönyvi jegyzeteket, történelmi feljegyzéseket, gazdasági számadásokat, feljegyzéseket a cselédségről, kölcsönökről; de közben részletesen leírták azt is, hogy miként és mivel gyógyítják állatjaikat, embereiket és önmagukat is. Formális recepteket jegyeztek fel, gyakran latinul, néha magyarul vagy németül is. Ezeket aztán a patikák is előállították. De leggyakrabban füvek, gyökerek, kenőcsök és egyéb medikámentumok, kezelési metódusok leírásai voltak ezek a feljegyzések itt-ott egy-egy kuruzsló mondókával, vagy ráolvasással megtoldva. Mert hogy ez sem volt épen megvetendő, alkalom adtán.

Találtam azonban kifejezetten kuruzsló-gyógyító kéziratokat, feljegyzéseket is gondosan összeállított receptekkel és megjegyzésekkel: hogy: probatum est.

Messze kimagaslik ezek közt alsó-szelesthei Szelestey Sándor uraiújfalusi nemes nagyúr kézirata, amelyet sajátkezűleg állított össze, gondosan és szépen, valószínűleg 1780 körül. Ez a kézirat dr. Pető Ernő igazgató-főorvos, egészségügyi főtanácsos tulajdona. Az öreg nemes úr fiaira — köztük a híres vasmegyei költőre és publicistára, Szelestey László nemzetőr őrnagyra — hagyta ezeket az irományokat, de, sajnos, csak kevés menekült meg az enyészettől. Pedig híres gyógyító-kuruzsló volt az öreg úr a maga korában. Messze vidékről jártak hozzá és Uraiújfalu egész tekintélyes idegenforgalmat bonyolított le általa. Fiai már kisebb igyekezettel foglalkoztak gyógyítással, de az idő sem volt erre alkalmas. A mult század elejének mozgalmai, utóbb a szabadságharc szétzilálták ezt az ősrégi és nagytekintélyű nemesi familiát; anyagilag elpusztult és fiágon kihalt.

Egy másik kézirat első lapján Kemenesalja egy másik nemes urának aláírása áll. Néhány kéziratról nem lehetett a családi eredetet megállapítani, de kétségtelenül nemesi házakból kerültek ki ezek is. Számos feljegyzést elhalt öreg uraktól kaptam, illetőleg legtöbbször diktálás után jegyeztem le, másokat pedig néha eléggé körülményes módon gyüjtöttem össze egyszerűbb emberektől. Ez utóbbiaktól nagyon nehéz valamit kivenni, mert bizalmatlanok és féltékenyek nagy „tudományukra."

Beled sopronmegyei községben élt a mult század végén Kisfaludy István esperes-plébános, aki messze földön híres jótékony gyógyító-kuruzsló volt. Sajnos, a legnagyobb fáradság árán sem sikerült rendkívül becses kéziratait megszereznem. Halála után többi irományaival együtt elkallódtak ezek is.

Csupán kortársaitól sikerült néhány adalékot megszereznem és lejegyeznem. Különös értéket ad ennek a pár feljegyzésnek az a körülmény, hogy egészen egyéniek, amelyekhez hasonlókat sehol sem olvastam. Okos és művelt koponya volt; kétségtelenül természettudományos alapon gondolkodott, mikor egyéni kezeléseit végezte, amelyek — természetesen — mind tisztán eszközös kuruzslások voltak, mentesek minden misztikumtól. A hozzáfordulókat nemcsak tanáccsal és kuruzsló szerekkel látta el, de sokszor ruhával, pénzzel és élelmiszerekkel is. Szegényen is halt meg Kisfaludy István, de emléke még ma is él a környékén.

Hasonlóképpen érdekes és egyéni specialista volt Berekalja kis sopronmegyei falucskában a majd 100 esztendőt élt öreg dáma, Káldy Ottília, aki csak néhány éve halt meg. Az öreg földbirtokosnő évtizedeken át szemspecialista volt. Saját főzetű szemvizekkel és szemkenőcsével dolgozott. Más „betegeket" nem fogadott. Még most is előttem van kedvesen mosolygó tekintete, mikor egy alkalommal kúriájában jártam és megkértem, hogy írja le nekem oly kitűnően ható receptjeit. Mosolygott és nem írta le. De egy kis ravaszsággal sikerült megállapítanom, hogy szemvize nem egyéb, mint kevés kámfort tartalmazó kamillafőzet, kenőcséje pedig higanyos vazelin. Mindkettő egészen jó szemorvosság orvosi szempontból is. Ellenben sajátkészítette labdacsait, amelyeket messze földön „berekalji csodalabdacsoknak" hívták, nem sikerült elemeztetnem, csupán annyit tudok, hogy valami bodzavirág szárított pora volt. Hosszú és unalmas, behavazott téli estéken ezrével készítették a berekalji kedves kúrián a pillulákat, kenőcsét és sok más egyéb szemorvosságot. Hozzátartozik az érdekességhez, hogy a kenőcsét tégely helyett kitisztított dióhéjakban kapták kézhez a „betegek".

Répcelakon élt a Kisfaludy-családból származó özvegy Süttőné, postamester, aki néhány kéziratot ajándékozott nekem, egyebeket pedig tollbamondott az ő varázslatos tudományából. Pár ezek közül is nagyon becses, mert hozzájuk hasonlót nem találtam semmiféle gyűjteményben sem. Tartozom azonban a rég elhalt uriasszony emlékének azzal a kijelentéssel, hogy ő ezeket a varázslatos mondókákat csak ismerte, tudta, egy rokonától kapta, praktikusan azonban sohasem foglalkozott velük, csupán az érdekesség kedvéért említette nekem, aki kezelő orvosa voltam.

Számos más kuruzsló gyűjtésem ismeretlenektől származik, vagy bizonytalan eredetű. Feljegyzéseim nagy része vasmegyei; javarészüket magam gyűjtöttem két évtizeden át; kisebb részüket a már elhalt és jól ismert budapesti zenekritikus és múzeumigazgató, dr. Fabó Bertalan ajándékozta nekem még a világháború előtt. Becses adatok ezek is. A nagy tudós dr. Fabó eredeti gyűjtése, amelyekhez olyan módon jutott, hogy amikor egy készülő nagy zenetörténelmi művéhez helyszíni kutatásokat végzett Vas és Sopron megyékben, közben apróbb ethnographiai megfigyeléseit is lejegyezte. A sok népdal és rengeteg nép-

ballada közt akadt egy sereg kuruzsló mondóka is. Amazok nagyrésze később különböző szaklapokban meg is jelent, de a kuruzsló vonatkozásúakkal engem ajándékozott meg, aki a háború előtti boldog években a különböző múzeumokban sokat kutattam dr. Fabó Bertalannal, a háború alatt elhunyt fáradhatatlan és nagykultúrájú múzeumőrrel. Az ő feljegyzései közt van egy kuruzsló mondóka, amelyet szintén egyedülállónak és tartalma alapján tisztán magyar nemzeti vonatkozásúnak tartok. Ezt ő Ják, vagy Jákfa környékén találta és jegyezte le, és mind az ő, mind pedig dr. Sebestyén Gyulának véleménye szerint minden valószínűség szerint Árpád-korabeli magyar kuruzsló mondóka. Igyekeztem utóbb, jó 10 évvel később utána kutatni, hogy él-e ma is ez a ritka szokás; azonban nyoma veszett, nem ismerik, úgy látszik a háborúelőtti öregekkel sírba szállt ez is. Hozzá kell még füznöm, hogy dr. Fabó Bertalan egy 87 éves öreg gazdától hallotta és jegyezte le. Hasonló ősmagyar vonatkozást találunk a vasmegyei, helyenként még szokásos karácsonyesti regülési énekekben is. Ez is csak ősi eredetére vall!

A mult évszázad utolsó tizedeinek kuruzslói közt feltétlenül meg kell említenem két tisztára eszközös kuruzslót, akik azonban legkevésbbé sem voltak műkedvelői a kuruzslásnak, hanem valósággal iparszerűen űzték. Ha főfoglalkozásuk nem is ez volt, de mesze vidékre hívták őket, nagy távolságokból jártak hozzájuk és ha kifejezetten pénzt nem is fogadtak el, de jóféle ajándékokat nem vetettek meg. Az egyik Németh Mihály volt, egyszerűen „Mihály bácsi", a másik pedig Rokkásné néven volt közismert. Mindkettő sárvári, illetve sárvári járási. Németh Mihály juhászként kezdte pályáját, de a sors összehozta valakivel, akitől kedvet kapott a kuruzslásra. Titkolta mindvégig, hogy hol tanulta mesterségét. Emberi és állati kuruzsló gyakorlata egyaránt bőséges volt. Kissé előrehajtott fejével, jól bezsírozott és hosszú hajával, pirospozsgás ábrázatával, tudálékos beszédével feltétlenül bizalmat keltett. Évtizedeken át közismert volt a sárvári járásban, a Kemenesalján és Sopron megye határos vidékein. Egy-két „kisiklása" miatt a hatóságokkal is meggyült a baja, de aztán újra kezdte. Gyógyszerei elég szűkkörűek voltak; kisebb bajokra rendszerint csak maga kotyvasztotta a medikámentumot is. Vazelin, disznózsír, kátránykenőcs, jód, szalmiák, gentián, amarumok, rhebarbara és hasonlók voltak a szerei. Néhány érdekesebb összeállítását alább közölni fogom.

A másik, aki Rokkásné néven volt közismert, sárvári. Neve onnét származott, hogy ura esztergályos volt, tehát rokkát is készített, esztergályozott. Polgári nevét nem tudom. Rokkásné törés- és ficamszakértő volt, de mint ilyen igazán nagyon hirhedt. Ahol pedig nem talált törést és ficamot, ott valami kenegetéssel és hozzávaló érdekes mondókával kuruzsolt, melyhez némileg hasonló mondóka ma is él Vasmegye különböző vidékein.

Kisebb hírű ficamszakértő asszony élt Répcelakon is, úgyszintén Alsószelestén; utóbbinak egy ráolvasása egészen különös, hangzásban és kifejezéseiben ősréginek tetsző. Dr. Fabó

Bertalan szerint ázsiai eredetű, esetleg a török hódoltság idejéből maradt szavak vannak benne. Értelmük semmi, a belekevert magyar szavak már későbbiek. Vannak más értelmetlen kuruzsló mondókák is, varázsszavak, de ezeknek hangzása nem oly feltűnő, mint az előbbi ráolvasásé.

Végül egy a mult század hatvanas éveiben híres eszközös kuruzsló receptjeiről kell megemlékeznem, akinek nevét azonban a család kívánságára el kell hallgatnom. Vasmegyei úr volt, középbirtokos, ismert család ma is. Természetesen műkedvelő kuruzsló volt, aki tudományát atyjától tanulta. Az eszközök, gyógyanyagok leírása és a receptek egytől egyig németek és rossz magyarsággal fordította őket magyarra kéziratain. Annyira érthetetlen módon, hogy sokkal értékesebbnek tartom ethnográphiai szempontokból az eredeti német összeállítást és ezt is fogom közölni. Meglehetősen sablónosak a fű- és növénykeverékei, csupán egy-kettő akad, amely eredeti, és éppen ezért ezeket ismertetem.

Mindezeken kívül nagyon bőséges gyüjtemény van birtokomban. Rengeteg közlemény lát napvilágot mindenfelé, főleg az újabban nagyon divatossá lett úgynevezett falukutatással kapcsolatosan; sajnos azonban ezek a gyüjtések rendszerint már ismert és többszörösen leközölt adathalmazok minden eredetiség nélkül, amelyek szószerint, vagy némi változtatással gyüjteményes kiadásokban és szakközlönyökben már megjelentek Éppen ezért magam csak azokat teszem közzé, amelyeket ezideig még senki sem közölt le és főleg azokat, amelyekről megállapíthattam, hogy bennük vasmegyei eredetiség is van. Ezen a helyen is kérem az olvasókat, ha kuruzsló kéziratait volnának, legyenek szíveseket azokat velem közölni, hogy teljessé tehessük a vasmegyei gyüjteményt. A Szelestey Sándor-féle kéziratokból egészen eredetiek a következők:

„*Vesebajrul.* Petemzsiromnak levelit főzzed megh Tejbe, vess béle mastixot, tsöppencs hozzá ecetet és hökkömnyi gyömbért, egészbe legyen egy ice. Idd kalánbul háromfértál óránkint. Probatum est.

Idem. Utifűnek maggyát rózsavizbe, vagy essőlébe főzd be, meggyógyittya. Probatum est.

Idem. Tigy pálinkábo alkörmöst, az mellyet a tótok szoktak árunyi jobb, mint az patikabéli, főzd össző, használ. Probatum est.

Lapostettürül. Főzz megh két pinz áro Tobákot egy mészszöl ecetbe, mosd véle. — Idem. Törgy összve divóhéjjat elevenkinyesővel meg sóval, kend be ahul állot vagyon, kipusztul még maggya is. Probatum est.

Kehirül. Bujtergyánt főzd meg pöszércével tsekéll pálinkávol, menten el áll kehid. Tóth Bentze ditséri.

Hasrágásrul. Kömin magot meg héjjas anizátumot, patikabélit törgy össző, főzd meg tejjábo, tigy hozzá tsekéll mákhéjját, ha szároz is jó lesz, tsöppencs beléje ha van borocpálinkát, ha nincs, bótbéli is jó, ha megiszod elállittya. Probatum est.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

Az akinek epijé nem folik, vagyis sárgoságbo van. Itass velé békarokka tejját. Deha nem használ, akkor aggy nekijje anyalevelet, rággyo szározan naphosszát, elejinte vikonyan, utóbb vastagon folik az epé. — Idem. Okáttasd meg hőőkköddel. Ha nem megy, akkor csömölletet csinyá nekijje rögvest. Elötte gyurd ősző a kutyanyálát varangyos béka hussal megh rohatt hernyókkal, etesd meg, ha tuggya, ha nem tuggya, okággyon. Utánna itass anyalevelet békarokkával.

Ha az gyerek foga gyün, vagy ha gyünnö, de nem tud gyünni, de fáj. Rággyon idesgyökeret megh aggy nekijje menten tsipet ökörfarkkórrót, hadd rággyo. Ha nem haszná, aggy nekijje máklevet, ha nincs főzz egy kalán mákot borba, vess bele sok tzukrot meg mizet. Probatum est.

Nehizkes asszonyi állatt, ha nem tud alunnyi, főzzön tsipet kovászt az mártzbo, mellet bábos árul, tigy belijjé deci divópálinkát meg e picin sáfrányt, estve igya, használ. — Idem. Mongyon 12 miatyánkot és mindenik után e kanál portzing levit igya. Probatum est.

Az Nyavalla törisrül biztosan haszná. Minden este kenyegesd kutyahájbo gyurt kámforral, de sót ne egyik attul fogvást. Vigy patikabéli Valerianum gyökerit, főzesd megh vizbe, tsöppencs hozzá e picin gentiánát, Használand, ha álló esztendejig iszsza.

Hideglelisrül. Aggy nekijje hamarost ezerjófüvet, aztán tsinyátasd meg az patikábo eztet: Aloes purae, Tint. Castor. ezekbül tsinyáll pirulát, aggy be hármot egy egy nap. Probatum est. Idem. Amygd. dulce, Semina melon., camphor. Törd össző és etesd meg. — Idem. Amygdal. dulce, syrup, papaver. alb. ezeket keverd el borba, igya meg. Probatum est.

Az mell firfinak hugyköve vagyon. Patikabéli. Pulv. Acinor. fructus. Vedd és tigy hozzá glicerin olajt, itasd minden hajnalba decit. — Idem. Patikabéli. Semin. lini levit. contus. meg Pulv. Glicyrrh. mindenikbül két unica. Add be borba, vagy pálinkábo. Használ."

A kemenesaljai nemesi kúriából származó „omnibus"-könyv kuruzsló részei a következők:

„Az mell gyerek sérüdött, ez köll cselekennyi! Ujj hód pinteken estve ezt szólja: Ujj Hód ujj Király, ujj Pintek. Az én fijamat — Mihált — vőfinynek hijják, de maga nem mehet. — Kis fát az kezibe foggya, azzal huzza meg az szemirmes testit és ezt mongya: ezt a kis fát adózom! Háromszor egymás után el köll mondanyi és akkor harmadszor dobgya a Hód felé azt a kis fát és gyüjjön be, hátro se nizzen, három ujj Hód pinteken estve köll ezt cselekennyi. Meg gyógyul."

„Az mell lúnak sebes a Lábo bokájo, Tiktojást, mézet ezeket össző köll jól tsinyálnyi, lulábáro kötnyi, meggyógyul.

A melly lúnak tsöpög a vizelettye. Vörös hagymát, fűmagot, gyömbért főzd meg, tőts rá bor-ecetet, főzd meg jól, jó melegen ezekutánna a lúnak torkába töltsed, megállítja a tsepegist.

Rossz vér ellen ez valló. Gyertyán fának levele és magva borba megfőzöd és iszod. Kihajtya.

Minden belső rosszat kiüz. Kőris fának levelit főzd meg borban és azt igyad.

Az melly marha dagadt, vagy nem ganéjlhatik. Fél öveg kü olajat fél itze erős etzetbe köll tőttenyi, a nyelvit ki köll huznyi, szájábo tőttetnyi és a vékonyát löbögtetnyi, had oszollik a gyomrába. Ha még rosszabul van, a hátsó részibe egy kalán sót be kell nyujtani és a vékonnyát löbögtetnyi.

Koszos lovat, koszos gyereket hogyan köll meg gyógyitanyi. Eleven kényesőt, ebbül négy lattot, Antimoniumot háram lattot, kék követ, kék krispánt, timsót, büdös kéneső virággyátt egy itze olvasztott zsirral öszvö köll kevernyi, két ujjával minden testit megkennyi melegiben. De az szereket apróra köll törnyi előbb.

Nyavala törisrül való. Vöröshagymát háromszor öt ujjad amennyit föl tud tsipnyi egy bögröcskébe fujtva főzz meg, aztán egy övegbe tőtse be, napjába mikor üres az gyomra illen vele esztendeig. De se pálinkát, se bort, sem pedig disznóhust, egyéb erős ételeket ne egyik, meggyógyul. Probatum est.

Fökilrül való. Vas füvet köl szennyi, borba megfőznyi ezt köll innyi.

Fülfájásrul való. Vigy eperolajat, szip tiszta epret, tigy övegbe és arra tőts egy kis ecetet, 9-tzed napig ájjon rajta és aztán fülbe tsöppentenyi.

Hideglölésrül. Mikor eső esik, az utakon hosszi kukacok vannak, abbul vigy föl és mosd meg, aztán tedd egy kelázliba, had állon benne 2—3 óráig, azt edd meg, meggyógyulsz.

Szemgyógyitásra. Szentiván hetiben az bogánts kórónak levele között való vizet tedd övegbe és azzal mosogasd gyakorta, meggyógyul. El áll sokáig övegbe.

Az lónak, vagy embernek az szeme hálogos. Tiszta fehér öveget törgy apróra, fehér sót, török borsot, kevergy össző, ehhe kevergy irós vajat, a szeme héjját kend meg vele háromszor.

Farantzrul való. Vigy égetett bort és akközé törpetin olajt és kik követ, fehér plejbászt törd össző és azt idd. Ha sebgye vagyon: timsót, kik követ törd össző és keverd össző tejfölllel, avval kend a sebgyit. Meggyógyul. — Idem. Szeggy föl tölfalevelet és tölfagubát, törd össző és egy itze borba főzd meg és kik követ és timsót tigy közibe törvö, azt igya, szintig ugy használ, mint a fölső.

Hideglölisrül ez is jó. Ledütt fa alatt ha viz van, azt igya. Ez is jó.

Tsuszrul való. Az török borsot szárával szedd le és ragd el és ha átt sokájig, azt főzd meg, annak a gőzivel gőzüd magadat, el mulasztya.

Sül ellen való marhának, embernek, egy főtt tojással kend meg a sült, aztán dobd el, mond háromszor: akkor lássalak te sül, ha én kivállak, dög gyüjjön rád, pusztujj".

Mindezek annyira eredetiek, hogy feltétlenül érdemesek az

összegyüjtésre. A megértés miatt hozzáfűzhetem, hogy a fenti szövegben használt kifejezés: „vékonyát", annyit jelent — használatos ma is —, hogy a hasfalakat kell lebegtetni; a „kelázli" kifejezés semmi egyéb, mint Glázli, vagyis Glasel, poharacska, üvegecske, ma is használják; a „farantz" pedig nem más, mint frantz, vagyis lues; a tölgyfát ma is tölfának hívja a vasmegyei magyar; a „sül" sülyt jelent, azaz gennyes tályogot.

A jószívű beledi plébános, Kisfaludy István kuruzsló iratai, amint említettem, elkallódtak; két receptjét azonban sikerült megszereznem. Mindkettő szemorvosság volt. És pedig:

„Masánszki alma husát, fehér kenyér belét, bodzavirágát, vagdald össze és áztasd vizbe, hogy kása legyen belőle, tégy hozzá 10 gramm kámphort, 20 gramm osztrák sáfrányt, ezeket jól összekeverve tiszta vászonra tenni jó vastagon és a szemekre tenni." Másik szere ez volt: „Friss irós vajat és Tutia port, 25 gramm vörös praecipitátumot és 6 gramm kék Vitriolport igen alaposan keverj összet, ebből kenőcs lesz, amely a szemre kitűnő".

Süttőné, répcelaki postamester varázsigéi a következők. Nyavalyatörésnél, amely tudvalevőleg nem egyéb, mint rendszerint kis gyermekeknél magas lázzal járó rángógörcsök, vagy ideges alapon előállt görcsök, ezt kell recitálni 13 izben kelet felé fordulva:

„Nyavaládi nyavala, kivirgeti-kavargya,
Rutututu érre-órra, hamargyába szalaggya,
Érre fut, órra fut, itt sincs már, elfutott,
Tátos lova föláldozta, száll a füstyö, elborittya,
Tátos ember lepedője, már elvüttő, meggyógyittya. ! ! !"

Különös mondóka, de kétségtelenül valami táltosnak, magasabb rendű embernek áldozati szertartására emlékeztet, aki hamarosan égő áldozatot hoz, hogy a beteg életben maradjon. A szófoszlányok erősen erre engednek következtetni. Míg „szüfogás", azaz epilepsia ellen ezeket a bűvös szavakat használták:

„Hun Szent Péter, Ott Vág, Sebes,
Szüvfogásba ott hentereg,
Erege, berege, himbe, hum,
Tégy egy csodát akarom!"

Csodálatosan érdekes és egyedülálló, amint említettem dr. Fabó Bertalan gyüjtése, amely tudomásom szerint még sehol sem látott nyomdafestéket. Ják, de lehet, hogy Jákfa környékéről való. Ha elmebeteget, bolondot látunk, akkor a nap felé kell fordulni és háromszor egymás után ezt kell jó hangosan mondani:

„Amoda van e szip gyertyán meg töl erdő,
Annak a közepin fujdogál a szellő,
Csodaszarvas nyargal ott egy oltár körül,
Fehér ló, fehér ló nyalogatja bévül.
Fehérruhás nagy pap levágja a lovat,

Ez lesz az itala a csodaszarvasnak.
Szép zöldes pázsitba elfolyik a szép vér,
Bolond ember után áldozatot nem kér!"

A Vas megyében elterjedt karácsonyi regülésnek egészen meglepően ugyanezek a kifejezései: csodaszarvas, zöldes pázsit, stb. Mindkettő ősmagyar eredetre vall. Ugyancsak dr. Fabó Bertalantól tudom a következő mondókát is, amely foszlánya lehet egy hosszabb ráolvasásnak. Sopron megyében a kelevényre ezt mondják:

„Kele, kele füzfa,
Véremet fölfujta,
Szíd el, szíd el pintek,
Vidd a kelevént el,
Ha nem szivod fujt föl,
Engem szabadits föl."

Sokkal érdekesebb és ősi zamatúnak tetszik a következő mondóka, amely biztosan használ a ficam helyretevésénél. Hozzá hasonlót csak nemrégen is hallottam.

„Girbe-görbe ucca,
Kiugrott bokája,
Kenyegetem, érre-órra,
Heliremenj a parancsra,
Parancsuló Ludvérc,
Engem félre ne érts,
Tizenhárom ronda banya,
Aztat körü foggya,
Heródes se segit rajta,
Táltos lova megnyihoggya
Érre-órra imádkozz,
Te forgó hére ugorgy ! ! !"

Ugyanennek van egy leegyszerűsített változata is, ami arra mutat, hogy mindkettő csak töredéke és keveréke egy régi, nagyon ősi kuruzsló mondókának. E változat így hangzik:

„Galagonya-gesztenye,
Forgómat hére tegye,
Kenyegeti ide-oda,
Tátos lova megnyihoggya,
Álleluja imádkozz,
Tátos lova fickándozz!"

Mindenesetre érdekes a táltosnak és a táltos lovának sűrű emlegetése. Ezt a mondókát is hallani ma is:

„Girgeteges-görgeteg,
A forgóját pörgeted,
Hére tettem szentemuccse,
A nagy táltos segitette!"

A csont- és izületi tuberkulózis, amely — sajnos — hazánkban elég gyakori betegség, ősidők óta állandó tere volt a kuruzslásnak. Minden módon igyekeztek meggyógyítani. Egész sorozat varázsige és kuruzsló metódus fejlődött ki ellene, amelyek közt eredetiségben kitűnnek a következők:

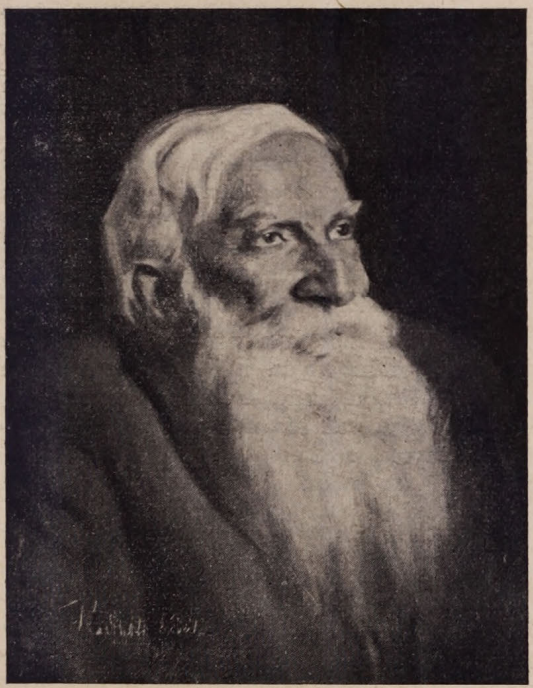

Báró Miske Kálmán, a Vasvármegyei és a Kőszegvárosi Múzeum igazgatója.
Radnóti Kováts Árpád olajfestménye

A beteget az ajtóküszöbre kell fektetni hajnalban, de olyan módon, hogy a beteg testrész, pl. lábak, vagy karok az ajtón kívül legyenek. Egy szűz lányt kell odahívni és a hajnali csillag felé fordulva ezt kell a lánynak recitálni háromszor egymás után:

„Följött a csillag a magas egekre,
Egiszsig jövel a mi betegünkre,
Szüz vagyok, Juliska a nevem,
Betegek istene, Ludvérce eljövel,
Segitsig, segitsig kendtekkel,
Segitsig ördöggyö sebetekkel!"

Most a beteg behunyja a szemét és a szűzlány a nyitott sebekbe „szullisztet" (szuvasodott gerenda pora) hint, és ezt mormogja:

„Ragyog má a csillag, egizsig csillaggya,
Betegség Ludvérce irháját elhorgya,
Folik-folik-folik,
Csöpög-csöpög-csöpög?
Szűzlány elálittya, szulisztet rátette,
A betegnek sebgyit szüzhártya befödte!"

Külön fejezet illeti meg fontossága miatt a Dunántúl felső részeiben elterjedt különösfajta betegségeket, a „megrontást", vagy „megtevést". Mindkét kifejezés ugyanazt a fogalmat födi. Szentül hittek és nagyrészt hisznek benne ma is. Vannak emberek, főleg asszonyok, akiknek szemei, de néha kezei „megrontják, megteszik" az embert. Ilyenkor aztán előáll egy betegség, amelynek neve: „tétemény". „Tétemény" van rajta, megrontották. Ennek aztán különböző következményei lehetnek. Láz, hideglelés, fájdalmak, főfájás, derékfájás, de nem utolsó sorban kell említeni a „csömölletet" sem. Ez pedig semmi mas, mint megcsömörlés, megundorodás mindenféle enni és innivalótól. Ebben nyilvánul a „tétemény". Hát bizony csunya betegségek, nem csoda, ha minden módot kitaláltak ellenük. Nemcsak kicsiny gyermekeket, de felnőtteket is meg lehetett rontani, ezek is bele eshetnek a „tételembe". És ez még súlyosabb eset. Mert kicsi gyermekek megrontása ellen közismert a szenes víz készíttetése és vele a megrontott gyerek megmosdatása, miközben ezt kell mondani:

„Istennek nevében!
Allelujja, allelujja,
Szem megverte, szem csodálta,
Szem bágyasztja,
Ur Jézusunk orvosolja ! ! !"

Kisgyermeknek ez legtöbbször már használ is, láza megszűnik, és hamarosan jól lesz. De annál több baj van a felnőttekkel, mert azoknak a szenes víz nem használ. Erőteljesebb a „szótalanvíz" készítése, amely szintén közismert, és százszor leközölt rimánkodás. Lényege az, hogy 13 esztendős gyereknek kell ilyenkor a folyóvízhez futni, és vízfolyás ellenében vizet

meríteni, hazafutni vele, de egész úton egy szót sem szabad szólnia, mert akkor nem használ. Hazaérve három darabka parazsat kell a „szótalan" vízbe dobni, és ezt a vizet rá kell kenni a beteg testrészekre, miközben ez a rimánkodás szükséges:

„Szeme megverte,
Szeme meglátta,
Adja Isten, hogy vizem
Használla!"

A maradék vizet elteszik, várnak 13 órát, és ha arra sem gyógyul meg a beteg, még egyszer meg kell ismételni az eljárást. Csodálatos módon a tuberkulózis különböző formáit: kehesség, sorvadás, száraz betegség stb. igen sokszor „tételmények" eredetűnek vélik. Számtalan ellene való mondóka, ráolvasás közismert már; egyedülálló azonban az alábbi ráolvasás, amely tisztán a hold erejében bízik, azzal gyógyítja a szegény gümőkóros beteget. Tudnunk kell azonban, hogy szerencsére nem csak rontó és ártó szemű emberek vannak, de vannak „segítő" szeműek is. Ilyent kell hívni, hogy az eljárás hasznos legyen. Újhold reggelén. A segítő asszony mindkét kezével kezet fog a beteggel, akit ki kell ültetni az udvarra, hogy a hold szabadon és jól látható legyen. Most a segítő asszony ezt mondja:

„Uj hold van, beteg vagy,
Mégpedig igen nagy!
Én erőm is igen nagy,
Ha akarod meggyógyitlak!"

Most a beteg a „segítő" markába nyom 13 darab egykrajcárost, ez pedig háromszor leguggol és mindannyiszor a levegőbe dob a hold irányába pár darab krajcárost és ezt recitálja:

„Hold, ha erőd igen nagy,
Mi betegünk igen nagy,
Hold, ha gyógyító vagy,
Nekünk sok pénzünk van,
Süss le a betegre,
Betegségét szidd el,
Neked hatalmadba áll,
Ha akarod, odább áll,
Süss le, süss le, szidd el,
Jót tísz vele hidd el."

Tizenharmad napon ismét el kell hívni a segítőt, aki tizenhárom darab főtt tojást, két üres orvosságos üveget, két kis darabka kenyeret, 13 darab rézpénzt hoz a kötényében. A kötényt tartalmával együtt a földre teszik, a beteget ráemelik, úgy hogy a tojás és üvegek összetörjenek, e közben a beteg a Hold felé fordulva ezt recitálja:

„Nem köll az orvosság, nem köllessz, nem köllessz,
Te köllessz Holdvilágosság, Te köllessz,
Pénzt adunk ehun van, betegség ehun van,
Holdvilág ereje, beteg reminysige,
Te köllessz! Te köllessz!"

A hold erejében való vakbuzgó hiedelem más mondókákban is gyakori. Egészen csodálatos az, hogy napnak nem tulajdonít, vagy csak sokkal kisebb mértékben varázserőt a néphit, a babona. Még a tuberkulózisnál sem, ahol pedig közelebb volna. De nappal szépen süt a nap, világos van, sokan vannak az utcán, udvarban; ez nem felel meg a babonás gyógyítás misztikus homályának, éppen ezért a hajnalt, az estet, a holdat kell választani.

Egy egészen különös és másutt le nem írt babonás hiedelmet és vele kapcsolatos gyógyítást hallottam Gróf Cziráky Józsefnétől elbeszélni. Dénesfán történt, Sopron megyében, évekkel ezelőtt. Egyik falubeli asszony szült és csodák csodája — futottak a mindenkihez szíves és kegyes grófnőhöz elbeszélni — hogy „gömböc" született, amely gömbalakú, körülfutotta a szobát — ezt látták többen, mondották — és nagyon vigyázni kellett, hogy vissza ne bújjon, mert akkor a szülő nőnek vége van, meghal!

A „gömböc" babonája ma is él és hallható Vas és Sopron megyében. Alapja bizonyára tömegpszichózis, amely azáltal áll elő, hogy a szülésnél a várt újszülött helyett üszökterhesség következtében úgynevezett móla csomó születik. Ennek körülfutása és visszabújó hajlama aztán a tömegpszichózis következménye. Ezzel kapcsolatosan jegyeztem fel egyik sárvári járási községben, hogy ilyen „gömböc"-től nem kell félni semmit sem, ha akad egy bátor és elszánt ember, aki avas szalonnával azonnal és jól megkeni az asztal szélét, és gyorsan ezt mondja:

„Erigy gömböc, fuss el innejd,
Gyulavégin áll a szenthel,
Tátos lova már itt várgya,
Megpörzsülget majd a Gyula!"

Tudjuk, hogy az ősmagyarok törzsi elosztódásában a „gyulák", vagy „djulák", — de említik őket „zsilák"-nak is —, nagyon fontos szerepet betöltő férfiak, egyben pedig papok és áldozók, gyógyítók és tanácsadók is. Külön sátor, külön lakhely illette őket és ligeteikben, amelyek rendszerint a törzstelepeken kívül szoktak lenni, ők mutatták be az áldozatokat, és valószínűleg bajaik, betegségeik elhárításában is szerepet vittek. Dr. Kallós Zsigmond a Vasi Szemlében[7], nemrégen velük kapcsolatosan roppant érdekes fejtegetéseket tett közzé. Kétségtelen, hogy ezek a ma már teljesen értelmetlen mondókák ősmagyar eredetűek, a „Gyulavég" kétségtelenül a „gyulák", „tátosok" lakhelyét, talán az áldozatok bemutatásának helyét jelentette, vagyis a „szenthel"-et.

Egy másik mondókában is szerepel a „gömböc" kifejezés; ezt Uraiújfaluban hallottam és jegyeztem fel 1910-ben. Másállapotos asszony, ha hasa nagyon „csúcsos" és fél a gömböcszüléstől, minden újholdkor forduljon a Hold felé hajnalban és ezt recitálja:

[7] Vasi Szemle 1937. febr. száma, 77—78. oldalak.

„Gömböc te vagy latrok latra,
Újhold fajtádat pusztittya,
Pusztujj innejd hamarost,
Ide ne gyüjj aszondom."

Más vonatkozásban is gyakran hallottam a „gömböc" emlegetését, mint valami ijesztő szörnyűséget, amely vetélytársa a Ludvércnek, gyermekmesék ijesztő elemének, természetesen szülési vonatkozások nélkül.

A fentebb már említett orientálisan hangzó szókeverékkel bővelkedő ráolvasás a következő: ha valakinek a fején „hóttetény" van (zsírfaggyúcsomó), akkor újholdkor hajnalban ezt kell háromszor recitálnia, miközben egy kutat háromszor megkerül és mindannyiszor egy-egy szem árpát dob a vízbe:

„Nyüzsgü hu, nyüzsgü hu,
Tegyá, dzsulá, beg gyahu,
Hóttetének órra ut,
Föl is, de meg le is ut!"

A „dzsula" szó értelmét keresve újra csak Kallós Zsigmond dr.-ra kell hivatkoznom, mert nem lehetetlen, hogy a „dzsula" kifejezés ebben a mondókában is az áldozatot hozó szertartásmestert jelenti. Viszont a „beg" szó mintha a török „bég" maradéka lenne; de általában az összes szavak, („nyüzsgü", „gyahu") erősen törökös ritmusúak, habár török szótárak szerint sincsen ma már értelmük. Mindenesetre ősi eredetre vallanak.

Egészen kitűnő és sok természettudományos érzékre, sőt tudásra vall két németül írt recept:

„*Gegen Maghenschwaere* tut wohl gut! Drei Grane Brechwurzel und ein Gran Brechweinstein, zerreib zum feinsten Pulver."

„*Gegen Kraempf* allerhand! Süsse Mandeln und Melonenkörner von jedem 2 Loth, Kampfer 2 Grane, mache mit Wasser eine Kernmilch zu einem grossen Seidel und mische bei 3 Loth weissen Mohnsyrup. Gib alle 2 Stunde eine Schaale voll."

A görcsök ellen azonban hatásosabb módszert is ismernek Csönge környékén, ahol az alábbi feljegyzést írtam le 1912-ben. Ha a görcsök erősek, bodzalevet, köményes teát kell inni; még hatásosabb a köményes tea szappanlével együtt; ha ez sem használ, akkor — kipróbált — biztos szer a következő: a görcsökben fetrengő beteget le kell emelni az ágyról, bodzacsövön (bodzafa ágát tüzes dróttal hosszában kifúrják) végbelébe szappanlevet kell önteni, közben egyet rázni rajta, hogy a folyadék biztosabban lefolyjon, miközben a legöregebb ezt recitálja:

„Kirrog-korrog, lejjebb forgott,
Hallgassátok hogyan korrog,
Meggyógyítja, jól meghajtya,
Ergye-ergye kirreg-korrog,
A beteg má ölöget kapott!"

Németh Mihály feljegyzései közt különösen érdekesek az

alábbi összeállítások, amelyeket másutt nem találtam, habár Gönczy Ferenc göcseji gyüjteményében hasonlók vannak.

„*Szemgyuladásrul való*, kitróbált medicina. Végy egy darab tehénhúst, mesd szip vikonyra, szárogasd meg, és törd porrá, tigy hozzá fehér kutyának zsirgyábul, kössö a fájós szemü a homlokára 7 nap, hét ijjel."

„*Szemhálogrul való*. Az mell embernek, vagy asszonnak, a vagy marhának el foggya szemit az hálog, ásd megh az Szentpéter bujtergyánnak (nimetül Otterműniknek neveznek) az gyökerit, de ha lehet az magvát is vedd Sz. Luca, vagy Sz. Ottillia naptyán, kösd a nyakára, ott hordozván biztosan el vesz rulla az Hállog. Eztet egy pátermiserikordiánustól tanultam".

Nem lenne teljes közleményem, ha a Ludvércről, amely annyit foglalkoztatja a babonás emberek fantáziáját, meg nem emlékeznénk. A Ludvérc a gonosz szellem, amely megüli a lelkeket, álmunkban megjelen, kábít és elront bennünket. Minden szervünket és részünket „elrontja", és igy nem csoda, ha nagy küzdelem folyt és folyik ellene. A gyomornyomásnak, kábulásnak, szédülésnek, reggeli főfájásnak, szívnyomásnak, mellégésnek bizony legtöbbször a Ludvérc az oka. Ezernyi apró mondóka, ráolvasás van ellene. Ritka és érdekes a következő kettő:

„Ludvérc nyomta, Ludvérc bántya,
Szivit, gyomrát érontotta,
Gyerejde te Markal,
Hajcsd el a markoddal!"

Ismét és ismét „Markal" és „Markó" kifejezéseket hallottam ezzel a mondókával kapcsolatosan. Nagyon soká rejtélyes volt, hogy ez a két különös, de mindig ismétlődő szó honnan ered és mi a jelentősége? Végre Sebestyén Gyula dr., aki Noszlopon, Veszprém megyében gyüjtése közben egy mesére bukkant, amelynek főalakja szintén „Markalf" volt, utána kezdett kutatni a különös névnek. Megállapította, hogy „Markalp meg az Ördög" címmel Zala megyében, Hetés községben is ismernek egy népmesét; egy „Markal" nevű másik mesét Udvarhely megyében talált. Tehát hazánk különböző részein él ugyanez a név és elnevezés a nép körében. Ipolyi mutatta ki[8], hogy ezek a különös nevek „Markalf"-ra vonatkoznak, aki nem volt más, mint Salamon magyar király udvari bolondja, akinek nevéhez a nép sok-sok mulatságos és érdekes mondókát, mesét fűzött évszázadokon át. Ördöggel cimboráló, de vele megküzdeni tudó fickó volt ez a Markalf, akit aztán a Ludvérc elleni küzdelmekben is felhasználtak, segítségül hívtak. Dugonics azt írja Markalfról, hogy Moson megyében, Magyaróváron született. Másutt azonban Markalfot bölcs Salamon királynak, Dávid király fiának udvari bolondjaként említi a népmese. Igy tehát az alak ködbe vész, csak annyi biztos, hogy nagyon régi és

[8] Ethnographia 1891. II. 321. és 1901. XII. 225. sz.

kétségtelenül ördöngős, eszes, Ludvérccel és hasonló jókkal cimboráló egyén volt.

Végül nem szabad megfeledkeznünk a népies kuruzslás egy romantikus alakjáról, aki kártyával a kezében, cifra ruhájában, télen-nyáron mezítláb, hatalmas tarisznyájával rójja az országutakat, beállít minden egyszerűbb házhoz, tanyára, kerüli a csendőröket, és akit régente annyira becsben tartottak helyenként, hogy el is bujtatták a közigazgatás sujtó karjai elől. Ez a mindent tudó cigányasszony, aki jövendöl és kuruzsol, tanácsot ad és gyógyít. Mindenhez ért. Téteményes. Szemének hatása van. Sujtó. Ártó és segítő. Kinek mire szüksége van.

Nagyon nehéz ezekből a ravasz emberekből valamit kihúzni. De meg a háború óta egyre fogy is számuk. Legföllebb a kártyavetés ravasz mondásaival jönnek.

A háború előtti szép időkben vándorolt és élt a sárvári járás faluiban egy gyermektelen cigánypár; egyszerűen Ignácnak hívták, az asszonyt Ignácnénak. Fiatalok voltak, de mindkettőjük arcáról lerítt a cigányokat pusztító vész, a tuberkulózis. Az ember teknőscigány volt, az asszony kártyavető és kuruzsló. Varázsigéi és gyógyító mondókái érthetetlen szavak voltak, itt-ott egy-egy magyar szóval vegyítve. Párat sikerült a férfi jóvoltából megtudnom, mert az asszony nem volt hajlandó egy kukkot is elárulni. Ime:

„Váve incsedá, jepengyole, égbetá,
Urguntyá, urguntyá, kalajá orvosság!"

Ezt rendszerint bőrbajokra mondogatta és biztosította a beteget, hogy meg is gyógyul tőle. A következő „béső" bajok ellen segít.

„Urgentyóle, kalajjavérgya, segitsig,
Istengeics, jepegilé jepgetig!"

Cigányi forrásból úgy tudom, hogy a kuruzsló mondóka szavai állítólag valamiféle invokációt jelentenek a felsőbb hatalmakhoz, hogy azok segítségül jöjjenek és elküldjék az ördögi lényt, aki majd segíteni fog a betegen. A „jepegilé" szó a „legtudósabbat" jelenti.

Hasonló ehhez egy másik cigány varázslás, amelyet egy Szentgotthárd-környéki, németül is beszélő cigánytól szereztem. Minden baj és betegség ellen használó varázsige ez, amelyet más összetételben Rábahidvég környéki cigányok is ismertek.

„Organetula, kalajjvergya, Krucifix,
Herrgott krafte, jepentyóle, migretyix!"

Befejezésül ki kell még térnem a nép közt hihetetlen módon elterjedt borzalmas és fantasztikus apró történetekre, amelyek különleges módon hasonló tartalommal, más-más szavakkal itt-ott fel-felütik a fejüket. Mesék, csodálatos és borzadályos történetek ezek, de mivel mindig testi és betegséges vonatkozásai vannak, úgy gondolom, beletartoznak a kuruzslás és babonás gyógyítás körébe.

Százféle variációban élnek, de a lényeg ugyanaz. Gyerekeket és asszonyokat rémitgetnek velük hosszú téli estéken, a jó meleg sötétségben, tanyákon, majorokban, apró falusi házakban, a pislákoló tűz homályában. Egyiket ez hallotta, a másikat amaz látta... tanu mindenre van. Hivatkozás nélkül nem lenne hihető. Aztán tovább adják, megtoldják, ahogy az történni szokott.

Békafejű ember élt a Farkaserdőben... mindenkit, hamm, bekapott, aki csak eléje került. Szarvasbőr volt a ruhája, a bakancsa farkasbőr.

A Kemenesalján, a mihályfai cseren évtizedeken keresztül fel-felbukkant egy lány, aki felül nő volt, alul hal, és csodák-csodája, megleste a vásáros szekereket és a szép szőke legényeket elcsábította, aztán eleresztette őket harmadnapra.

Valahol egy gyíkfejű gyerek született, és azonnal születése után felmászott a kútágasra, és onnét vigyorgott le. Összefutott a félfalu, mindenféle szerszámokkal, de bizony addig nem tudták levenni, míg egy kéregető vándor nem jött, aki „megvarázsuta"; arra menten a kútba ugrott. Be is temették utána a kutat.

Hanyi Istók legendája, a rábaközi sok-sok népmese közismeretesek. Az előbbit nemcsak gyüjteményes munkákban ismertették, de Jókai is megörökítette.

Keletkezésükre vonatkozólag elegendő lesz elmondanom az alábbi kis történetet, amely napjainkban történt, és annyira elevenen világít rá a rémséges népmesék keletkezésére, hogy mindent megmagyarázunk vele.

Egyik sopronmegyei faluban kezdték rebesgetni, hogy Vargánénak minden évben gyereke születik, már a hetedik született meg, és ahány, annyiféle állatfajta, de sohase gyerek. Született már béka, gyík, hal, macska, kutya, disznó, és — uramfia — az idén sündisznó született. Aztán a bába mindjárt meg is fojtotta, mert másképpen életben maradna...

A szegény Vargáné nem hordja ki a gyerekeit, hanem már félidőre, máskor még hamarább megszületnek... Az oka pedig ennek a szörnyűséges csapásnak az, hogy Vargáné ura átok alatt van!

Úgy történt a dolog, hogy Varga bizony hadifogságban volt, messze Szibériában. Egyszer mentek-mendegéltek egy rengeteg nagy erdőben, már valami 13 napja, de az erdőnek se vége, se hossza nem volt. Gyökeret és madarakat ettek, mert más eleségük nem volt. Egyszer csak, amint éjtszakának idején mendegéltek, lámpafényt vettek észre. Hát arrafelé tartottak. Mehettek vagy 6 óra folyást, amikor elértek egy kis viskóhoz. Bezörgettek. Hát egy rongyos kis muszka asszony bujt ki, és révetegen nézett rájuk. Nem tudott beszélni, néma volt. Beljebb mentek a kunyhóba, mutatták neki, hogy éhesek, adjon valamit enniök. Nem adott. Amije volt, eldugta. El akarták tőle venni,

dulakodott, nem akart adni. Hát ez annyira felingerelte Vargát, hogy kézbe vette a botját, és fejbe ütötte vele. Az öregasszonyt elborította a vér, és menten meg is halt, de előbb érthetetlen szavakat motyogott... Megátkozta Vargát. Tíz gyereke szülessék, mind a tíz szörnyszülött legyen...

És az átok beteljesedik, hét már meg is született, és mind a hét átok alatt született, három még hátra van.

Eddig a legenda. Ismétlem, napjainkban történt.

És mi a valóság? Nagyon, nagyon szomorú. Varga tényleg Szibériában volt hadifogoly, ahonnan súlyos vérbajjal érkezett haza. Csak későn kezeltette, látszanak rajta a vérbaj nyomai. Megházasodott, és tényleg már hét ízben szült a szegény felesége; de csak szült volna, mert nem tudja kihordozni, ahogy ez ilyenkor történni szokott. Pár hónapos korban elvetél. Egyszerűen és könnyen, minden szörnyűség nélkül...

Ez a rideg valóság, amelyet aztán a népi fantázia felöltöztet szép mesével, borzalmas ruhával és tovább adja, terjeszti, beszéli, suttogja. Újra és újra előveszi, mindig más és más sallangot akaszt rá. Évek és évtizedek mulva aztán kialakul egy érdekes, eredeti legenda; egy a sok közül.

A szegény asszony pedig lehet, hogy tényleg megszüli még a hátra levő 3 magzatját, élettelenül, koraszülötten, sírva, fájdalmasan... és nemsokára őmaga is elhiszi már, hogy átok van rajta...

•

A korral, a természettudományos előrehaladással változnak a kuruzslási módok is. Lassanként elmaradnak a varázslások, ráolvasások, a varázsigés mondókák, veszendőbe mennek az ősrégi babonák. Mindig nehezebb és nehezebb lesz hozzájuk férni és megszerezni őket; legtöbbje elvész a századok homályában. Helyettük inkább eszközös kuruzslások jönnek, melyek pedig sokkal kevesebb értékűek ethnographiai szempontból.

A gépesedés, a technika, a rádió, a televizió korszakát éljük. Ki tudja, hova fejlődik ez 100 esztendő mulva! Talán a varázslást és kuruzslást is gépautomaták végzik...

Meg kell mentenünk, ami még menthető, mert kultúrtörténeti, ethnographiai vonatkozásban époly fontos adatok ezek, mint orvostörténelmi szempontokból.

•

DR. JOSEF BENCZE: *„Erigy gömböc, fuss el innejd."*

Auszug. Verfasser veröffentlicht seine ganz originelle ethnografische Sammlung, welche meistens aus dem Comitate Vas stammt. Medizinisch-ethnographische Sammlung, die noch nirgends erschienen ist. Naturheilkunde des Volkes aus dem Mittelalter, dargestellt nach alten Handschriften, mündlichen Mitteilungen alter Kurpfuscher und anderer alten Leute. Verfasser stellt auch dar, wie die Volksmaerchen, die in gewisser Beziehung mit dem Kurpfuschertum bestehen, entstanden sind.

A lékai Várhegy morfológiája.

Írta: BENDEFY LÁSZLÓ dr.

A *Gyöngyös* patak Léka és Kőszeg között a kristályospala alaphegységbe vájt, szűk völgyön át közelíti meg a kőszegi kaput, ahol eléri a szombathelyi kavicsterrasz folytatását képező pontusi, szabad térszínt. Az első pillanatra látjuk, hogy tipikus epigenetikus völggyel van dolgunk, amely épen jellegzetessége miatt alig érdemelne több szót e megállapításnál, ha Ny-i végén, mindjárt Léka község mögött nem találkoznánk benne olyan különös és szembetűnő morfológiai alakulattal, amely külön figyelmet érdemel.

Ez pedig a lékai Várhegy 381 m magas, kvarcitos grauvakkekúpja. A tőle É-ra fekvő Kohlriegellel 340 m magas nyereg köti össze. Háromoldalról a szűk, 320 m t. sz. feletti völgysíkú szurdok simul hozzá.

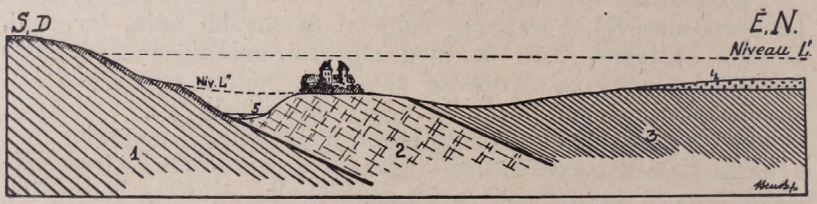

1. Geológiai szelvény a lékai Várhegyen át.

Jelkulcs az 1. és 2. képhez. 1 = lékai kvarcfillit (lkf); 2 = kvarcitos grauvakkepala (gv); 3 = kvarcfillit (kf); 4 = f. levantei kavicstakaró (lev. kav.); 5 = alluvium (al). Niveau L' = a f. levantei kavics eredeti felszíne az időszak végén. Niv. L" = az a szint, amelyben az 1. és 2. patakok (l. 2. képen!) bevágódásának a legerősebbnek kellett lennie.

Abb. 1. *Geologisches Profil durch den Schlossberg von Léka (Lockenhaus).* Zeichnen zur Abb. 1. u. 2. 1 = Quarzphillit von Lockenhaus (lkf); 2 = Grauwackeschiefer mit Quarzit (gr); 3 = Quarzphillit (kf); 4 = Ob. levant. Schotterdecke (lev. kav.); 5 = Alluvium (al). Niveau L' = Niveau der oberlevantinischen Schotterdecke am Ende des Epoches. Niv. L" = ist. jenes Niveau, in welchem die Einschneidung der Bächer 1. u. 2. grösste sein müsste.

A geológiai viszonyokat *Bandat H.* 1927-28. évi felvételei nyomán ismerjük.[1] A Kohlriegel, Ariegel s velük az egész Gyöngyösvölgy hámortó-kőszegi szakaszának főépítőkőzete a felsőkarbon-korú kvarcfillit, amely részben a völgy déli peremén is felszínre bukkan. Hámortó és részben Léka községek pl. erre a kőzetre épültek. A Gyöngyös szurdokában láthatjuk, hogy a kvarcfillitnek két válfaja közé két másik kőzetfajta is ékelődik.

Ezek közül bennünket főleg a kvarcitos grauvakkepala érdekel, ez a kovás kötőanyagú, szürkés, kvarcból, földpátból,

[1] *Bandat H.*: Die geologischen Verhältnisse des Kőszeg—Rechnitzer Schiefergebirges. Mit. d. Abb. 14. u. 2 Kolorierten geol. Karten. Földt. Szemle I. Bd, 2. Heft, p. 140—183. Bp. 1932.

kovapalából és csillámból álló kőzet. Szerkezete homokkőszerű, de helyenként olyan durva szemekkel, hogy már a pinkaóvári mészbreccsa szerkezetére emlékeztet.

Ez a kőzet a Várhegy É-i oldalán, kb. 360 m t. sz. f. magasságban jelenik meg, s azon túl a Várhegy kúpját egyedül építi fel. Kis területen a Pál kúttól ÉK-re is felszínre bukkan a hegyoldalban, míg Buchschachen-Rother Riegel Ny-i oldalán hatalmas területet borít, s lehúzódik Hosszúszeghutáig, a Mitter Riegelig, sőt az Irottkő magasgerincének kiképzésében is résztvesz.

A grauvakketag és a kvarcfillit közé a lilásvörös *lékai kvarcfillit* ékelődik. Ez építi fel a Buchschachen, a Rother Riegel, a Klein Bärriegel legnagyobb részét, a Gross Bärriegel Ny-i orrát, stb. (L. Bandat id. m. geol. térképét.)

A fillit fölött a völgy É-i oldalán 470 m maximális t. sz. f. magasságban felsőlevantei korú kavicstakaró fekszik, amely Rendek-Kőszeg felé egyenletesen lejt a 320—300 m A. f. magasságig. Ennek a kavicstakarónak a maradványait Hámortó fölött is megtaláljuk 426 m, valamint a Göss völgyében 350 m A. f. magasságban. Ugyanígy Lékától DNy-ra, a Scheibenriegel oldalában is előfordul.

A kavicstakaró legközelebbi déli foszlányaira Kőszeg, Cák és Kőszegdoroszló között akadunk két foltban is, 320 m, illetve 316 m A. f. magasságban. Tudjuk, hogy ugyanez az átlagos magassága a Kemeneshátat borító felsőlevantei kavicstakarónak is, amiből levonhatjuk első érdekes morfológiai megállapításunkat, hogy *a hajdani, vasmegyei felsőlevantei korú kavicstakaró megszakítatlanul egységes volt és felületét majdnem teljesen síknak mondhatjuk*, mert lejtése Kőszeg—Apátistvánfalva között 0 m, Kőszeg és Körmend—Vasvár vidéke között pedig csak 50—60 m-re tehető. A hegység lábától kezdve azonban, amint azt fluviátilis eredete magyarázza, mind meredekebb lejtővel simul a hegyek oldalához.[2]

Ez a kavicstakaró a Kohlriegeltől D-re fekvő mai Várhegyet annakidején teljesen elborította (1. kép), kb. 470—480 m A. f. magasságban. A kavicstakaró kiképződése a felsőlevantei akkumulációs periódusban teljesen befejeződött, és az alsóplejsztocénban bekövetkező eróziós ciklussal[3] az e szakaszon ugyancsak Ny-K-i vonalzású Gyöngyös őse megkezdte völgye bevágását kb. azon tengelyvonallal, amelyet a mai Gyöngyös-szurdoknak a Várhegytől K-re és Ny-ra eső szakasza jelöl ki. (2. kép.)

Ebben az irányban, értelemben s ezzel a vonalzással kellett a bevágódásnak végbemennie mindaddig, míg a völgysík kb. a 340 m-es A. f. szintmagasságot el nem érte. Ez a kielégítő magyarázata annak, hogy a folyó a nagyon kemény kvarcfillitbe nyerget vágott. Ám, tegyük fel a kérdést, miért nem maradt meg

[2] Bőv. l. *Bendefy:* Adatok Vas vármegye levantei kavicstakarójának ismeretéhez. Vasi Szemle II. évf. 5—6. sz. Szombathely, 1935.

[3] Bőv. l. *Ferenczi I.:* Geomorfológiai tanulmányok a Kis Magyar Alföld déli öblében. (Földt. Közl. LIV. 17—37.) Bp. 1924.

ebben az esetben a völgy egyenes vonalzása, miért csinál hurkot ma a folyó és miért alakította ki a Várhegyet, amikor azt szükségességi okok nem magyarázzák.

Az eset magyarázatát a geológiai viszonyokból nyerjük. Midőn az ősi patak, vagy folyó (eróziós ciklusban játszódik le a folyamat, tehát feltételezhetjük, hogy kiadós folyó lehetett!) medrét és völgysíkját a 470 m-ről mindinkább a 340 m felé mélyítette, a 2. képen feltüntetett vonalzás mellett, a mai Várhegy környékén az volt a helyzet, hogy a folyót É-ról a kemény kvarcfillit, D-ről pedig az aránylag lazább grauvakkepala fogta közre.

A mai Várhegy táján (2. kép) két konzekvens vízfolyás

2. A *Várvölgy hidrografiai képe az alsóplejsztoncénben* (I. 1. 2. *és ma* (II). 1: 25000.

Abb. 2. *Hydrographisches Bild des Burgtales im Unterpleistozän* (I., 1. u. 2.) *und heute (II.) 1 : 25000.*

sietett a folyóba; (a képen 1 és 2-vel jelöltem). Ezek a laza kőzetben mindinkább hátravágódtak, míg csak az 1. a 2-t le nem fejezte. A kaptura következtében az 1. és 2. völgyecske helyén egyetlen obszekvens völgy keletkezett. A megnövekedett víztömegű 1. patak mindinkább belevájta medrét a grauvakkéba, s ezzel együtt esése is arányosan nagyobbodott. A pataknak a nyereg alatti szakasza valószínűleg vízesések, sellők közbejöttével egyre mélyült, völgye egyre jobban tágult, míg egyszer csak be nem következett a második kaptura: az 1. patak a hajdani 2. völgyén, most már obszekvens völgyön keresztül nemcsak a 2-t hódította el az anyafolyótól, hanem a mai nyereg előtt magát a főfolyót is lefejezte, ezzel a nyereg fölött vezető

folyásirányt megszüntette és az egész folyót mai (2. képen II.) folyásirányába terelte.

Hogy ez a kétszeresen érdekes, epigenetikus völgy nem fejlődött tovább, annak ez a magyarázata: egyrészt a folyó esése ma akkora, hogy csak mérsékelten válhatott középszakasz jellegűvé, másrészt a lékai kvarcfillit kőzete erősen ellenáll,

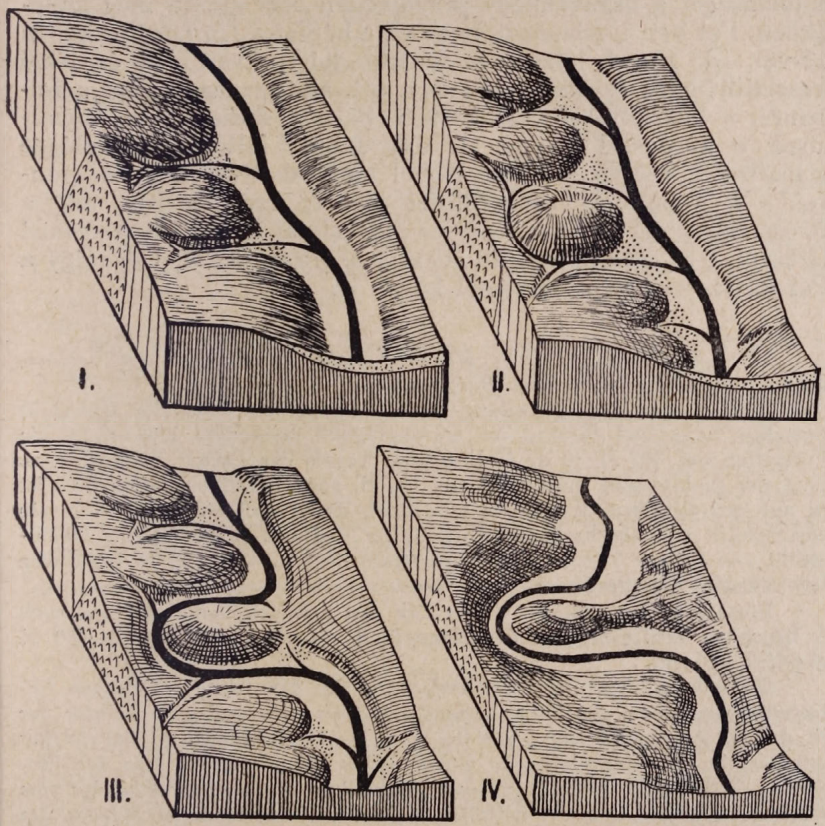

3. *A Várhegy kialakulásának három morfológiai szakasza.* I. A kaptura előtti állapot. II. Az 1. patak lefejezi a 2. forrásait. III. Az 1. lefejezi az ősi Gyöngyöst is. IV. Mai kép. (kétszeres torzítás.)

Abb. 3. *Drei morphologische Periode der Gestaltung des Schlossberges von Léka.* I. Bild vor der Captur. II. Bach 1. enthaupt die Quellen des Baches 2. III. Bach 1. enthaupt auch den Urfluss Gyöngyös. IV. Heutiges Blockdiagramm des Schlossberges von Lockenhaus. (Länge: Höhe = 1:2).

harmadsorban az egész folyamat nagyon fiatal, csak a plejsztocén kor elején vette kezdetét.

Felhozhatnók azt az ellenvetést, hátha nem is ez volt a kialakulás folyamata, hanem a nyereg helyén eredetileg is völgy volt, valamint az 1. és 2. völgyekből képződött obszekvens völgy sem létesült sohasem ebben a formában, hanem a patak — talán törésvonalakhoz, vetődésekhez, stb. igazodván — mindjárt kezdetben a mai hurokformában vágta be völgyét.

Ez az ellenvetés nem állja meg a helyét, mert ha valóban ez lett volna az eset, a nyereg tetején a levantei kavicstakaró maradványát — legalább is terrasz formájában — meg kellene találnunk, márpedig az onnét teljességgel hiányzik!

Érdekes megfigyelnünk, hogy a Táborhegy (646 m A. f.) ÉNy-i szélén milyen nagy mértékben szűkül össze a völgy. Ezt a jelenséget a grauvakkeöv semmiképen sem okolja meg kielégítően. Fel kell tételeznem, hogy ez a képlet a *(Bandat* térképén 12-vel, ill. 10-zel jelzett és fentebb leírt) kvarcfillit és lékai kvarcfillit közé ékelődik, ellenben ott, ahol szabadon jut a felszínre, a kvarcfillitet (12) borítja. Sajnos, *Bandat* nem foglalkozik e kérdéssel eléggé, de úgy látom, feltevésemet eléggé igazolja id. szerző térképe. Ebből kiolvashatjuk, hogy a grauvakke a Táborhegy kvarcfillitjét tényleg csak borítja, míg a Gross Bärriegel 506-os és 449-es magaslatai környékén szemmel láthatólag a lékai kvarcfillit fekszik a grauvakkéra. Ugyanígy a Pál kútja — Klein Bärriegel közén is.

*

DR. LÁSZLÓ BENDEFY: *Morphologische Verhältnisse des Schlossberges von Léka (Lockenhaus, Burgenland).*

Auszug. Von der Gestaltung des epigenetischen Tales der *Gyöngyös* zwischen Léka und Kőszeg ist morphologisch besonders interessant die Formation des 381 M. ü. d. A. liegenden Kegels des Lékaer Schlossberges. Laut der geologischen Aufnahme von Dr. H. von *Bandat* im Jahre 1928, ist es aus quarzitischer Grauwacke aufgebaut, dazu schliesst sich von N ein Quarzphillit von oberkarbonischen Zeitalter und von S das lilarote Quarzphillit von Lékaer Typ an. Am Grundstein liegt in 420—480 M Höhe eine levantinische Schotterdecke.

Diese Schotterdecke hat seiner Zeit den heutigen, von Kohlriegel nach S liegenden Schlossberg in der Höhe ü. d. A. von beiläufig 470—480 M gänzlich bedeckt.

Diese Ausbildung der Schotterdecke hat in der oberlevantinischen Akkumulationsperiode gänzliche Vollendung gewonnen, und der Urfluss der in diesem Abschnitte sich ebenfalls von W—O fliessenden Gyöngyös hat mit dem in der Unterpleistozän eintreffenden Denudationsperiode den Einschnitt ihres Tales beiläufig in jener Achsellinie begonnen, welche der vom Schlossberg gegen O u. W entfallende Abschnitt der heutigen Talenge der Gyöngyös auszeichnet. (Bild 2.).

In dieser Richtung, — Sinne und mit dieser Linierung mussten sich die Einschnitte solange vollziehen, bis die Talebene eine Höhe ü. d. A. von beiläufig 340 M erreichte. Dieses ist die befriedigende Erklärung dessen, dass der Fluss in ein sehr hartes Quarzphillit einen Sattel einschnitt. Stellen wir jedoch die Frage, warum in diesem Falle das Tal nicht in einer geraden Linierung geblieben ist, warum der Fluss heute eine Schlinge macht und warum er den Schlossberg umformte, da dieses kein notwendiger Grund erklärt.

Die Erklärung des Falles bekommen wir von den geologischen Verhältnissen. Als der Uralte Bach, oder Fluss (der Vorgang spielt sich in einer Denudationsperiode ab, deshalb können wir voraussetzen, dass er ein wasserreicher Fluss war), sein Strombett von 470 M immer mehr gegen 340 M vertiefte, nebst der am 2-ten Bilde ersichtlichen Linierung, so hat sich am Platze des heutigen Schlossberges jene Lage ergeben, dass die Uferseite des Flusses von N ein hartes, von S jedoch ein im Vergleich weiches Gestein bildete. (Bild 1.).

In der Gegend des heutigen Schlossberges (Bild 2.) eilten zwei consequente Gewässer in den Fluss (am Bild mit 1. u. 2. bezeichnet), welche im lockeren Gesteine allmählig nach rückwärts geworfen wurden, bis *1.* das 2. abköpfte. Folge der Captur ist an der Stelle der *1.* u. 2. Tälchen ein einziges, obsequentes Tal entstanden. Der mit einer Wassermenge vermehrte Bach 1. hat sein Strombett immer mehr in das Grauwacke eingemeiselt und vergrösserte immerwährend seine Gefälle. Wahrscheinlich sank der unter dem Sattel sich befindliche Abschnitt folge der Wasserfälle, immer tiefer, bis endlich die zweite Captur eintrat. Der Bach *1.* hat an dem früheren 2-ten Tale, jetzt schon obsequentes Tal, hindurch nicht nur das 2-te von dem Mutterflusse erobert, sondern hat auch vor dem heutigen Sattel den Hauptfluss abgeköpft, wodurch er die Flussrichtung über dem Sattel veränderte und den ganzen Fluss in die heutige Flussrichtung lenkte.

Dass sich dieses zweifach interessante epigenetische Tal nicht weiter entwickelte, findet seine Erklärung darin, dass einerseits das Gefälle des Flusses so gross ist, dass er nur mässig zu einem Mittelabschnitttsypus werden konnte, anderseits an der südlichen Seite das harte Gestein des Lékaer Quarzphillits wiedersteht, in dritter Reihe der ganze Verlauf sehr jung ist, daher seinen Beginn erst am Anfange des Pleistozän Zeitalters nahm.

Man könnte auch die Einwendung machen, dass vielleicht nicht nur dieses der Vorgang der Ausbildung war, sondern am Platze des Kegels auch ein Tal war, sowie dass auch das von den 1. u. 2. Tälern gebildete obsequente Tal niemals in dieser Form entstand, sondern, dass sich der Bach — vielleicht zu Bruchlinien, Verwerfungen, u. s. w. sich richtend — gleich am Anfang in der heutigen Schlingenform sein Tal einzufurchen begann.

Dieser Einwand ist nicht zutreffend, denn wenn wirklich das der Fall gewesen wäre, so müsste man am Sattel die levantinische Schotterdecke antreffen: diese fehlt jedoch dort gänzlich.

Johannes Sylvester Pannonius.

Írta: HORVÁTH TIBOR ANTAL.

Híres ember volt a maga idején Sylvester János. Ő írta az első magyar nyelvű nyomtatott könyvet[1], ő készítette az első teljes, nyomtatásban megjelent magyar nyelvű Újszövetséget[2] és ő szerzette az első magyar időmértékes verset, distichont.[3]

Nem csoda, hogy érdekelte személye az irodalomtörténetírás művelőit. Sokat írtak róla, Erdősi, Erdélyi, Erdődi néven emlegették, noha ő maga ezen a néven sohasem nevezte, hanem mindig Sylvester Pannoniusnak írta magát.[4]

A sok ellenmondó feljegyzés között Révész Imre[5] kitűnő Erdősi életrajza teremtett rendet, viszont az összes addig ismert adat alapos összevetése után fennmaradt hiteles életrajz meglehetősen rövidre zsugorodott össze.

[1] Magyar Irod. Lexikon: 259, Erdősi c. alatt.
[2] Hóman—Szekfű: Magyar Történet IV. 275.
[3] Magyar Irod. Lexikon: 611.
[4] Magyar Nyelv. VIII. 368. Melich cikke.
[5] Révész Imre: Erdősi János magyar protestáns reformátor. Debreczen, 1859.

Szatmár megyében, Szinyérváralján született — mikor, nem tudjuk —. Apját Ambrusnak hívták.[6] 1526—27-ben a krakkói egyetemen tanult, utóbb megfordult Wittenbergában is; 1534—1541-ig tanító volt a sárvári, pontosabban újszigeti elemi iskolában, majd a bécsi egyetem tanára lett; ott tanított 1551-ig. Ez éven túl nem tudunk róla többet, valószínűleg meghalt.

Ami újat ehhez a vázlathoz hozzá tehetünk, csak ennyi: Nádasdy Tamás udvarába a már protestáns Perényi Jánostól került, a budai bírói — Turkowyth Miklós — és egy volt katolikus káplán, utóbb luteránus tanító, Gyzdawyth Péter ajánlatára.[7]

A sárvári iskolában töltött tíz év alatt komoly irodalmi munkásságot fejtett ki: megírta az első latinnyelvű magyar nyelvtant (magas színvonala miatt egyáltalán nem elemi iskolai célokra) és lefordította az Újszövetséget. Gazdája és pártfogója Nádasdy Tamás, maga is Itáliában szerezte magas műveltségét és humanista felfogását, szinte bizalmas viszonyt tartott fenn tanítójával: nemcsak nyomdát állíttatott fel Sárvárott, hogy kiadhassa munkáit, hanem még azt is megbeszélte, lelevelezte vele, kinek ajánlja munkáját, bibliafordítását.[8]

És tényleg, az előszavában nem a mecenásnak, Nádasdynak, hanem annak tudtával és kívánságára Ferdinánd királynak és két fiának ajánlja művét, akiknek támogatásával elérheti célját, tanárrá lehet a bécsi egyetemen.

Nádasdyhoz írott leveleiben azonban sosem hiányzik a célzás arra, mennyire megérdemelne valami jutalmat. Végre 1541 elején, röviddel szentírás-fordításának megjelenése után[9] kisebb birtokot — házhelyet és telket — kapott Nádasdytól Gógánfalván, Sopron megyében, de — legalább Nádasdy és tisztjei úgy értelmezték — csak inhabitandum et utendum, tehát haszonélvezetre, nem pedig örök adományul.

Idejárt szabad idejében Sárvárról és egyetemi tanár korában Bécsből, családjával együtt pihenni. Feleségén kívül két fiát és egy lányát említik.

A fölfelé mindig alázatos humanista azonban rossz természetű ember volt. A reményeiben csalódott humanista — egyetemre vágyott és elemiben tanított, — az anyagi gondokkal küzdő családapa, a beteges ember[10] — valami baja volt a lábá-

[6] Melich: Erdősi Sylvester nevéről (Magyar Nyelv VIII. 368.). Idézi a krakói egyetemi anyakönyvből „Joannes Ambrosy Silvestri de Senirwaraler". U. o. VIII. 462. Tolnai Vilmos: Erdősi Sylvester nevéről.

[7] Payr Sándor: Dunántúli ev. egyházkerület története. I. 167. és 59.

[8] Egyháztörténeti Emlékek III. 512. „Cui praeterea Dominatio Vestra Magnifica velit dedicari? hac quoque de re statuat et nobis scribat". Es u. o. III. 524. „Quae voluit Magnifica Dominatio Vestra ut omitterem in epistola nuncupatoria, omisi, nec sane copiosior in hac parte laudum vestrarum fuissem, nisi Sarkan ipse tale quiddam mihi in aurem susurrasset, Vestram Magnificam a me exigere tum, cum unacum illo consultaremus, cui opus dedicandum esset".

[9] Egyháztört. Emlékek: III. 545. 1541. máj. 29-én kelt levelében.

[10] Egyháztört. Emlékek: IV. 239.

val — és talán féltékeny férj (kikapós feleségét emlegetik) nem tudott összeférni sem Nádasdy udvari papjaival, sem a sárvári nyomda vezetőivel,[11] sem az uradalom tisztjeivel.[12]

Már évek óta bécsi lakos és egyetemi tanár, mikor 1550-ben azzal a kéréssel fordult a királyhoz, I. Ferdinándhoz, erősítse meg őt tízévi munkával szerzett gógánfalvai birtokában. A király el is rendelte a beiktatást és mert a birtok Sopron megyében feküdt, a beiktatásra a csornai premontrei konventet utasította.[13] A beiktatás 1550 okt. 14-én meg is történt, ellenmondás nélkül.

Amint erről a sárvári uradalom tisztjei — Perneszyth György és Pellérdy Ádám diák — értesültek, urukhoz, az akkor éppen Pápa alatt gyülekező királyi seregnél tartózkodó Nádasdyhoz fordultak, jelentést tettek neki és utasítást kértek. Aztán kiverték az uradalom jobbágyaival Sylvestert a gógánfalvai házból, ingóságait kiszórták és a birtokot uruk részére visszafoglalták 1550. okt. 22-én.

Sylvester sietett panaszt emelni a királynál. Panaszára a király 1551 máj. 1-én utasította a vasvári káptalant, tartson vizsgálatot ez ügyben és kézbesítse a király 1551 ápr. 25-ről kelt parancsát a két sárvári tisztnek, mert „panaszt tett Felségünknek hívünk, magister Johannes Sylvester Pannonius, bécsi egyetemünk tanára, hogy a most mult okt. 22-én a sárvári uradalom gógánfalvai és horpácsi jobbágyai sárvári Bársony, máskép Ispán Balázs és Básthy Mihály vezetésével rátörtek tízévi munkával szerzett birtokára, őt, feleségét és gyermekeit onnan erővel elkergették, ingóságait pedig részben elrabolták, részben az útra kiszórták és ezáltal neki sérelmet és kárt okoztak. Mikor pedig azt kérdezte, kinek a nevében és parancsára tették, azt válaszolták, Ádám diákéra".

A káptalan kiküldötte a vizsgálatra egyik kanonokját, Pozsegavári Balázst, aki Sárvárott jún. 18-án megtalálta a két tisztet: Perneszyth Györgyöt, a jószágkormányzót és Pellérdy Ádám diákot, a tiszttartót, felolvasta előttük a királyi parancsot és feleletüket jegyzőkönyvbe foglalta.

„Mikor néhány évvel ezelőtt urunk — néhány barátja kérésére és közbenjárására — Sylvester János mesternek szokott bőkezűségével egy telket adott gógánfalvai birtokából lakásul és használatra, sőt egyéb jótéteményeivel is elhalmozta az említett Sylvester János mestert, az miért, miért sem, megfeledkezett urunk jótéteményeiről és a helyett, hogy hálás lett volna, hálátlannak mutatkozott, mert urunktól kapott gógánfalvai birtokának becsületes nevét Petőházára változtatván, ezen a néven igyekezett magának megszerezni (örök birtokul)

[11] Strutiusra panaszkodik: Egyháztört. Emlékek III. 244. (1538), utódjára, Abádi Benedekre; III. 512. (1540.) .

[12] Egyháztört. Emlékek: III. 530.

[13] A csornai konvent hiteleshelyi levéltárából ez időből csak a jegyzőkönyvek egy kis töredéke maradt fenn, abban pedig Sylvester neve nem szerepel.

Őfelségétől és a pápai hadjárat tartama alatt, Szent Kereszt feltalálása táján abba magát királyi paranccsal beiktattatni, királyi adománylevél, iktató parancs, királyi ember és a csornai konvent küldötte által bevezettetni megkísérlette, nyilvánvaló hálátlanságának bizonyságául és urunk kétségtelen kárára és sérelmére. Mivel pedig ők, a jószágkormányzó és az intéző, a királyi parancsunk nem mervén ellenszegülni, uruknak Pápára jelentést tettek, aztán annak parancsára a birtokba beiktatásnak és bevezetésnek az ország törvényes szokása szerint ellentmondottak, és János mestert, mint afféle háládatlant a házból eltávolították, ingóságait pedig, minthogy az ő uruk földjén és birtokán voltak, onnan kiszórták."

Egyébiránt biztosítják Őfelségét hódolatukról, de most épen távollevő uruk parancsa nélkül, illetőleg akarata ellenére sem az elfoglalt birtokot, sem a panaszos ingóságait visszaadni, sem azzal egyezkedni nem mernek.[14]

A káptalan jelentése június közepén elment, azontúl az egész ügyről nem hallunk semmit. Még ősszel — 1551 okt. 8-áról van keltezve Sylvester utolsó munkájának, a Querela Fidei-nek előszava[15] — jelent meg ez a sokat magyarázott és sokszor félremagyarázott latinnyelvű verses irata, aztán Sylvester végleg eltűnik szemünk elől. Későbbi állítólagos debreceni és szepességi[16] szereplése tévesnek bizonyult.

[15] Megjelent: Viennae Austriae 1551. Régi Magyar Könyvtár: III. 394. Danko, Zoványi, Hegedüs stb. megjegyzéseire és kommentárjaira gondolok.

*

Sylvester kétségtelenül protestáns volt. Ha vallási meggyőződése 1541-ben még ingadozott is, azt írta Nádasdynak akkoriban megjelent bibliafordítására vonatkozólag: „Megkaptam Nagyságod levelét, melyben Pál pápánk őszentségének bullájáról ír. Magát a bullát nem láttam. Kerestem sokfelé, de senki se (tudta) megmutatni azt nekem. Pedig hajlandó lettem volna parancsai szerint fordítani és kinyomtatni",[17] utóbb luteránusnak tartotta őt a jezsuita Káldy is, mint azt Révész oly frappánsan bizonyította be.[18]

[14] Vasvári kápt. hiteleshelyi levéltára: Litteralia instrumenta. f. 65. n. 4.

[16] Bruckner Győző cikke: „Volt-e Sylvester János lőcsei prédikátor?" (Irodalomtört. Közlemények 1919—21. 174.) Ezt a cikket idézi, de nem használja fel az Irodalmi Lexikon (259. l.), mert írónk debreceni és lőcsei szereplését komolyan tárgyalja.

[17] Egyháztört. Emlékek: III. 545: „Accepi litteras Magnificae Dominationis Vestrae sonantes de bulla sanctissimi patris nostri Pauli papae. Verum eandem bulla ipsam videre non potui. Requisivi a multis, ... nemo tamen illam mihi exhibuit. Nam paratus eram juxta eiusdem mandata convertere et imprimi facere."

[18] Káldy magát tartja az első magyar kat. bibliafordítónak, már pedig — mondja Révész — i. m. 47. l.: „Vajjon feltehető-e az, hogy egy tudós *jezsuita*, mint Káldy, ki 1606-ban kezdett a bibliafordításhoz, az azelőtt harminckét évvel másodízben megjelent *egyetlen katolikus* fordítást — ha

De ha luteránus volt Nádasdy, Sylvester és Perneszyth egyaránt, vallási üldözésről szó sem lehetett, nem is volt; Nádasdy és emberei csalást láttak Sylvester vagyonszerzési[19] kísérletében, azért üldözték őt.

*

Trócsányi Zoltán „Sylvester problémák"[20] c. tanulmányában felveti a kérdést: Joannes Sylvester Pannonius, a sárvári iskolamester, akit Erdősi néven is emlegetnek, és Joannes Sylvanus natione (ortu) Pannonius, az 1572. febr. 14-én elhunyt cseh költő, a XVI. század „poeta Bohemicus"-a egy és ugyanaz a személy-e. Hivatkozva Ernyey véleményére és Szinnyei sejtésére, úgy találja, hogy „irott vagy nyomtatott bizonyíték nincs ugyan Sylvester és Sylvanus azonossága mellett, de belső lélektani bizonyíték annál több van."

Trócsányi feltételezte, hogy 1552—1564 között, tehát több mint egy évtizeden keresztül vagy Nádasdynál talált menedéket az üldözött — vallása miatt üldözött — Sylvester vagy esetleg Csehországban lappangott.

Az első lehetőséget — ismerve Nádasdy kíméletlen bosszúját Istvánffyval szemben[21] kizártnak tartjuk, a másik — csehországi tartózkodása — bizonyításra szorul. Ha tehát nem akarunk újabb hypotezisekbe keveredni, csak ennyit tehetünk ismert életrajzához:

1. a Querela fidei nem vallási üldözés eredménye;
2. saját egykori patronusa, Nádasdy Tamás üldöztette
3. háládatlanság címén Sylvestert.

1551.

„Ferdinandus divina favente clementia Romanorum, Hungariae, Bohemiae etc. Rex semper Augustus, Infans Hispaniarum, Archidux Austriae etc. fidelibus nostris Capitulo Ecclesiae Castriferrei salutem et gratiam. Mandamus vobis harum serie firmiter, quatenus acceptis praesentibus alias literas nostras patentes pro parte fidelis nostri magistri Joannis Sylvestri Pannony, publici lectoris *scholae* huius Civitatis nostrae Viennensis, fidelibus nostris egregys Georgio Pernezyth, praefecto bonorum fidelis nostri spectabilis et magnifici comitis Thomae de Nadasd etc. ac Adamo literato de Pelerd officiali arcis *Sarwar*, praeceptorie sonantes, cum praesentibus vobis exhibendo, per vestrum fidedignum testimonium, eisdem Georgio Pernezyth et Adamo literato exhiberi et praesentari facere habeatis. Et quidquid idem ad continentias earundem literarum nostrarum dixerint, fecerint, vel responderint, id nobis suo modo fideliter rescribatis. Secus non facturi. Datum Viennae, prima mensis May. Anno Domini millesimo quingentesimo quinquagesimo primo.

Papír, zárlatán nagy pecséttel.

Vasvári kápt. *Litt. instr. f. 65. n. 4.*

Rávezetve a káptalan jelentése (relatio).

ugyan ilyen létezett — nem ösmerte volna?", pedig bibliája előszavában írja: „Tovább is el lehetett volna a mi nemzetünk magyar biblia nélkül."

[19] Az ingratitudo fogalmát azonban a régi magyar jog nem ismeri, legalább is mint olyat, amely az adományt érvénytelenítené. Magyar Jogi Lexikon: I. 128. (Bp. 1898.)

[20] Magyar Nyelv. 1928. (XXIV.) 17—23.

[21] Szekfű—Hóman: IV. 191. említi Istvánffy esetét.

Serenissimo Principi et d. d. F. d. f. c. R. H. B. etc. regi semper Augusto, Infanti Hispaniarum, Archiduci Austriae etc. domino eorum clementissimo Capitulum Ecclesiae Castriferrei orationum in domino suffragia devotarum perpetua cum fidelitate:

Vestra noverit Serenitas, nos litteras vestrae Serenitatis, unas exhibitorias, clause nobis praeceptorias, alteras vero praeceptorias patenter confectas, et emanatas, egregys Georgio *Pernezyth,* praefecto bonorum spectabilis et magnifici domini comitis Thomae de Nadasd iudicis curiae Vestrae Serenetatis — et Adamo litterato de *Pelerd,* officiali arcis eiusdem domini comitis *Sarwar* loquentes et directas, honore et reverentia, ut debuimus, summa cum obedientia recepisse. Exhibitoriarum igitur tenor sequitur in hec verba:

1. Ferdinandus etc., alterius vero litterae continentia totalis est hec:

2. *Ferdinandus* divina f. cl. R. H. Bque etc. Rex semper Augustus, Infans Hispaniarum, Archidux Austriae etc. fidelibus nostris egregys Georgio *Pernezyth,* praefecto bonorum fidelis nostri spectabilis et magnifici comitis Thomae de Nadasd etc. ac Adamo literato de Pelerd, officiali arcis *Sarwar,* salutem et gratiam. Conqueritur Maiestati nostrae fidelis noster, magister Joannes Sylvester Pannonius, publicus lector Scholae huius Civitatis nostrae Viennensis, quomodo *vigesima secunda Octobris Mensis proximae praeteritae* coloni isti arci(!) Sarwar, subjacentes, in possessionibus *Goganffalwa* et *Horpach* commorantes, duce Blasio *Hispan,* alias *Barson dicto* de Sarwar, ad praedium suum, *quod servitys et laboribus decem annorum aquisivisset,* et in quo *unacum coniuge et liberis suis adfuisset,* unacum egregio Michaele de *Bazth* irrupissent, illicque ipsum exponentem unacum eiusdem consorte et liberis suis violenter deturbassent, bonaque et res ipsius partim diripuissent, partim in via publica sparsissent, magna sua injuria et damna. Quos cum idem exponens interrogasset, cuius nonine et auctoritate id facerent, respondissent tue Adame literate facere. Sed ob agellum *Pethewhaza* vocatum in Comitatu Soproniensis existentem supplicans nobis humiliter, ut cum nos Agellum illum gratiose sibi contulissemus, ipseque in eius dominium se solemniter introduci fecisset, dignaremur ei superinde gratiose providere. Cuius nos humili supplicatione clemente exaudita, cum nostri sit officii providere, ne fideles subditi nostri bonis suis per quospiam indebite et praeter juris viam priventur, ex eisque deturbentur, fidelitati vestrae harum serie comittimus firmissime, quatinus acceptis praesentibus et praemissis, sic ut nobis relatum est, stantibus, et se habentibus, praescriptum praedium, per praefatum exponentem servitys et laboribus decem annorum acquisitum, unacum Agello *Pethewhaza* necnon res et bona adempta vel dissipata eidem reddere et restituere atque de injuria sibi illata cum eo bono modo concordare, bonisque illius tam laboribus suis partis, quam per nos collatis, reddere debeatis et teneamini ac deinceps ipsum in eo turbare non audeatis. Secum non facturi. Quibus perlectis, exhibenti restitutis. Datum Viennae vigesima quinta mensis Aprilis, Anno Domini millesimo quingentesimo quinquagesimo primo.

Nos itaque huiusmodi mandatis et commissioni Vestrae Serenitatis in omnibus semper obedire et satisfacere volentes, ut tenemur, et juxta eadem mandata et commissionem Vestrae Serenitatis nostrum hominem, honorabilem magistrum Blasium *de Posegawar,* socium videlicet et concanonicum nostrum ad ea fideliter exequenda nostro pro testimonio transmisimus fidedignum, qui tandem exinde ad nos reversus nobis retulit eo modo: Quomodo ipse feria quinta proxima post festum Sanctorum Viti et Modesti martirum, proxime transacta praeteritum, ad oppidum consequenterque praescriptam arcem Sarwar accessisset, ibique praefatis Georgio *Pernezyth* et Adamo litterato officiali personaliter repertis,

praeinsertas litteras Vestrae Serenitatis praeceptorias patentes, eisdem exhibuisset et praesentasset. Quibus per eosdem honore et reverentia receptis, lectisque et intellectis, ad continentias earundem respondissent eo modo, quod cum superioribus annis ad intercessionem et precibus nonnullorum dominorum amicorum suorum praefatus dominus comes magistro Joanni Sylvestri quendam unum fundum sessionis in possessione ipsius domini comitis Thomae de Nadasd etc. *Goganffalwa* vocata in Comitatu Soproniensi existenti habitum et adjacentem ex solitaque liberalitate juxta beneplacitum videlicet eiusdem domini comitis per eundem magistrum Joannem Sylvestri in habitandum et tenendum dedisset et contulisset, aliaque varia beneficia in eundem magistrum Joannem Sylvester impendisset et collocasset. Idem tamen magister Joannes, nescitur, quo consilio fretus, immemor huiusmodi beneficy et favoris eiusdem domini comitis, et cum idem ipse domino comiti pro cunctis erga se beneficys obsequiosum praestare debuisset et gratum, declarasset sese per omnia ingratum. Nam inverso iusto solitoque nomine dictae possessionis *Goganfalwa*, sessioni illae et fundo, quem ex beneplacito ipsius domini comitis possedisset, addito ficto falsoque nomine *Pethewhaza*, sub eodem nomine a Vestra Serenitate pro se ipso impetrari seque ipsum sub tempore expeditionis Papensis iussu et ex edicto Vestrae Serenitatis circa festum Exaltationis Sanctae Crucis proxime praeteritum instaurare, vigore litterarum Vestrae Serenitatis donationalium et statutoriarum per Vestrae Serenitatis regium et Conventus de Chorna homines in dominium huius nostri fundi et possessionis introduci, eandemque sibiipsi statuifacere curasset in exemplum ingratitudinis suae et in praejudicium praefati domini comitis manifestum. Quamquidem statutionem cum ydem praefectus et officialis secus facere ausi non fuissent, eidem domino comiti Papam denunciassent, jussu eiusdem domini comitis introductioni et statutioni huiusmodi de lege et consuetudine Regni contradictionis velamine obviatum extitisset. Idemque nagister Joannes, velut ingratus e loco eiusdem habitationis et a possessione dictae sessionis et fundi relegatus, et res eiusdem universae exinde, veluti bonis et terris ipsius domini comitis expositi fuissent. Et quamvis ydem Georgius *Pernezyth* et *Adam Litteratus* fideles subditos Vestrae Serenitatis se esse scient et recognoscant, verum praeter scitum et voluntatem mentionati domini comitis, domini scilicet sui nunc absentis, et in servicys Vestrae Serenitatis occupati, neque huiusmodi Agellum sive fundum sessionis in dicta possessione *Goganffalwa* habitum, annotato magistro *Joanni* reddere, neque super iniuria cum eodem sese concordare, ademptaque eidem restituere ausi essent, nec praesumpmerent. Unde nos praemissam responsionem praelibatorum Gergy Pernezyth et Adami Litterati ad continentias praetactarum litterarum Vestrae Serenitatis per eos factum iuxta fidedignam relationem praefati testimonii nostri eidem Vestrae Serenitati per praesentes fideliter duximus rescribendam. Datum tertio die diei exhibitionis praenotatae. Anno Domini 1551 supradicto.

Hátán: Fidelibus nostris Capitulo Ecclesiae Castriferrei, pro magistro Joanne Sylvestro publico lectori Scholae huius civitatis nostrae Viennensis, exhibitoria.

Papír, a relatio a mandátumra rávezetve. Papírral fedett pecséttel.

Vasvári kápt. *Litt. instrumenta.* f. 65. n. 4.

●

T. A. HORVÁTH: *Johannes Sylvester Pannonius.*

Auszug. Der Verfasser versucht die Rechtfertigung, dasz Johann Sylvester nicht das Opfer einer Religionverfolgung war, also ist er auch wahrscheinlich nicht mit dem Böhmen Dichter Johannes Silvanus identisch.

Új kőkorszaki lelőhely Bián.

(V. közlemény.)

Írta: STEIN GUSZTÁV.

A Vasi Szemle előző számaiban megjelent közleményeim után meg kell még emlékeznem az agyag- és cserépedényleletekről is.

A palaeolithikum ősembereinek is voltak ütögetéssel mélyített kőmozsarai, koponyacsontokból, kagylókból formált ivóedényei. A neolithikus edények anyaga már inkább nád, fahéj és lopótök, míg lassanként eljutott az ősember az agyagból formált és az égetett, majd korongon készült cserépedényekig.

A biai lelőhely felszíne cserépdarabokkal van teleszórva, mégis gyüjtésemnek ez a legkevésbbé kielégítő és leghálátlanabb pontja. Természetszerűleg a felszínre kerülő cserép már csak töredék, roncs lehet. Ellentétben a kővel és némely kemény és rugalmas csonttal, amelyek a felszínen is dacolnak évezredek romboló munkájával, a cserép pusztulása felszínre kerülésekor már meg is kezdődött. Rázuhanó kődarab, taposó állat darabokra zúzza. A földben rejtve levő cserépedény, még ha talajmozgás következtében szétmorzsolódik, darabokra törik is, de együtt van, feltárás után összerakható, rekonstruálható, míg a felszínen megjelent töredék izolált darabka marad. Épen ezért ez az a tárgycsoport, amelyiknél az új lelőhelyen csak stratigraphiai alapon végzett feltárás ígér és hozhat kielégítő és komoly eredményeket.

Egyfelől a begyűjtött cserépedénytöredékek anyagának, készítésének kezdetleges, esetlen voltából, másfelől a későbbi korok készítményein előforduló változatos díszítésmotívumokból annyi biztonsággal megállapítható, hogy lelőhelyünkön az edénykészítés gyermekkorától a bronzkor fejlett kerámiai technikájáig terjedő legkülönbözőbb készítmények képviselve vannak. A lelt edénytöredékek anyaga a legdúrvább keverésűektől a legfínomabbakig, alakja az esetlenül kézzel formált kajla idomoktól a korongon készített symmetrikus formákig változik. A legrégibb cserépipar apró törékeny edényeinek s a bronzkor félméteres és még szélesebb urnáinak töredékei egyaránt megtalálhatók.

Bár korhatározás szempontjából a cserepeknek elsőrangú jelentőségük van, a felszínesen begyüjtött anyag hiányos és összefüggéstelen volta mellett komoly megállapításokra csak szakszerű feltárás vezethet. A cserépanyagnak mint régészeti kutatás tárgyának megítélése és helyes osztályozása rendkívül széles látókört, nagy tapasztalatot és főként ép anyagot igényel, hogy az három főszempontból, a technika, a forma és a diszítés szempontjából elbírálható legyen. Felszínes gyűjtésem ilyen anyagot nem is szolgáltathatott.

Tekintve, hogy az őscserepekre legjellegzetesebbek az azokon található díszítések, az I. képen különösebb rendszere-

zés nélkül mutatom be körvonalas rajzokban a hihetetlenül változatos és a primitívektől a fejlett ízlésűekig vezető díszítésmotívumok egy részét, tekintet nélkül az edények valószínű alakjára és nagyságára.

*

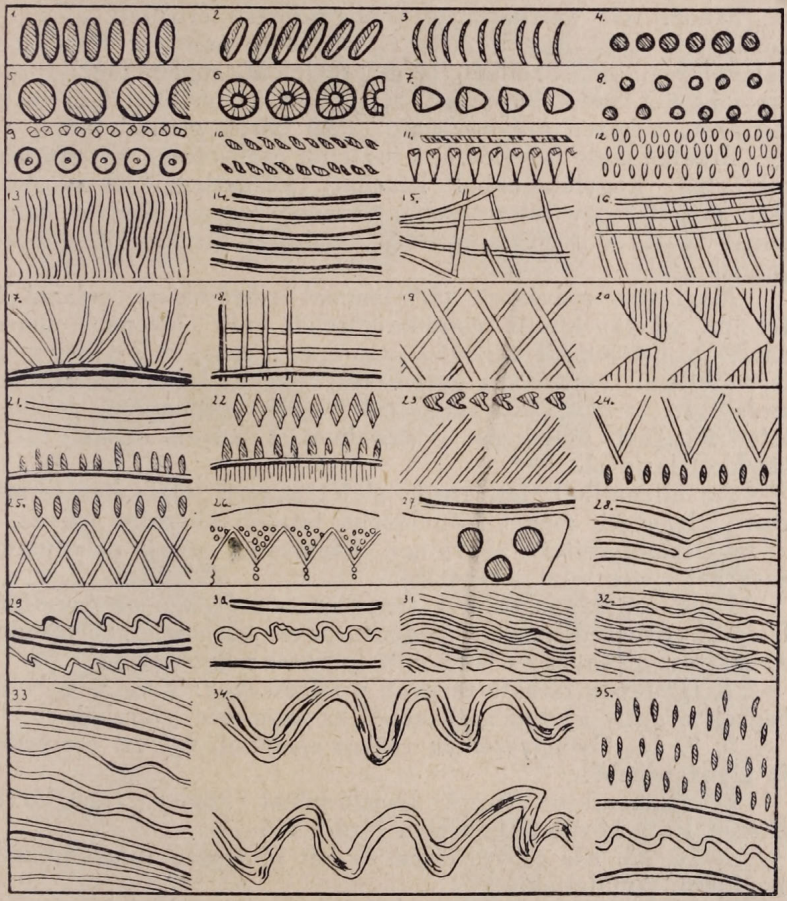

I. Díszítések a bibliai őscserepeken (kicsinyítve). — Rajzolta: Stein Ágnes.
Ornamentmotive neolithischer Keramik, Fundort Bia (verkleinert).
A kép háromféle díszítésmotívumot mutat be: 1. mélyített, bevágással készült (vonalkázással jelezve), 2. vonalas és 3. hullámvonalas mintát. A rajzok egymásutánja az egyes typusok egyszerű alakjától a díszesebb megoldásokig halad. 1—12 egy, vagy kétsoros mélyített minták, 13—20 vonalas, 21—27 mélyített és vonalas kombinációk, 28—34 hullámvonal fejlődése és vonalas beleszövődések, 35 mélyített-vonalas-hullámvonal együtt.

A biai új kőkorszaki lelőhelyen folytatott felszínes gyűjtésem eredményeinek ismertetését az ősember szellemi életére vonatkozó leletek felsorolásával egyelőre be is fejezem.

A megelőző cikkekben ismertetett csoportokba tartozó

kövek, szerszámok, eszközök fokozottan csinosabb, gondosabb kikészítése, csiszolása máris az ősember szellemi életének megmozdulását jelenti. Annak kialakulása nagyon lassú, rugója főként a megélhetésért való küzdelem volt. Kezdeti megnyilvánulása, mikor vadászzsákmányát már nem puszta kézzel ejti el, hanem íjat szerkeszt, s nyílvesszőjére erősített alakított kőheggyel sebzi meg a célba vett vadat; mikor a halat már hálóval fogja ki. Szellemi fejlődést jelent, mikor fonalat sző, orsót perget, hálót bogoz és saját szövésű ruhákkal fedi testét a merev, nehezen alkalmazható állati bőrök mellett.

Érzelmi élete is fejlődik, s ösztönös cselekvésen túl csontból, cserépből, kagylóhéjakból készített kezdetleges ékszerekkel ékíti magát, hogy tetszetősebb, vonzóbb legyen. Kedves halottainak emlékét megőrzi, azoktól amulettet hordoz. Játékszerei vannak.

Meglátása művészeti tartalommal szövődik át, értelmi és érzelmi világát kitöltő gondolatköréből való elevenebb, maradandóbb benyomásait kövön, cserepen, csonton olykor megfejthetetlenül esetlen és gyermekesen kezdetleges, máskor bámulatosan természethű rajzokkal rögzíti, megkapóan érzékeltetve mozgást, cselekvést, sokadalmat. Edényeit dúsabb díszítésekkel látja el.

Az ellenállhatatlan erejű, életét zavaró félelmetes természeti jelenségek megnyilvánulásába felsőbb akaratot helyez, s e megszemélyesített akarathoz könyörög, annak jóindulatát kéri, azt engesztelni törekszik.

Ezek nagyjában azok a tényezők, amelyeken az őskultúra felépült. Évezredeken át megizmosodva és megterebélyesedve ez mai szövevényes és bonyolult kultúránk gyökere is.

A II. képen látható tárgyak a következők: 1, 2, 3, 4. Nyílhegyek eruptív kőzetből, tűzkőből és szemcsés kvarcból.

5, 7, 11. Gyöngyszemek csöves csontból, égetett cserépből és alabástromból.

6. Nummulith (Szent László-pénz) közepén megfúrva. Ékszer. Ez a kövület Bián nem fordul elő.

8, 16, 23. Kis csöves csont és két lóujjperc (phalangium), megfúrva. Amulettek.

9. Madárfejutánzás cserépből.

10. Vasas konkretumból készült madárfejalak, hosszában megfúrva. Mindkettő valószínűleg idolum.

12, 13, 14. Orsógombok cserépből, egyik vonalas díszítéssel.

15. Csüngő égetett cserépből.

17, 18. Hálósúlyok égetett cserépből.

19. Lóujjpercből készült síp, lyukas része megcsiszolva.

20. Ugyancsak lóujjperc. Alsó fele egy síkban le van csiszolva, fönt négy bekarcolt vonallal. Játékeszköz(?).

21. Kagylóbélkövület, (biai miocén ősfauna), bekarcolt rajzzal, amely még megfejtésre vár.

22. Kagylóbélkövület megfúrva; csüngő gyanánt hordhatták. Egyes német szerzők szerint a megfúrt és fonalon hordott

kagylóbélkövület villámcsapásnak volt elhárító talizmánja. Ez a kövület Bián nem fordul elő.

Röviden összefoglalva mindazt, amit öt közleményem szövegben és képekben tartalmaz, megállapítható, hogy az új

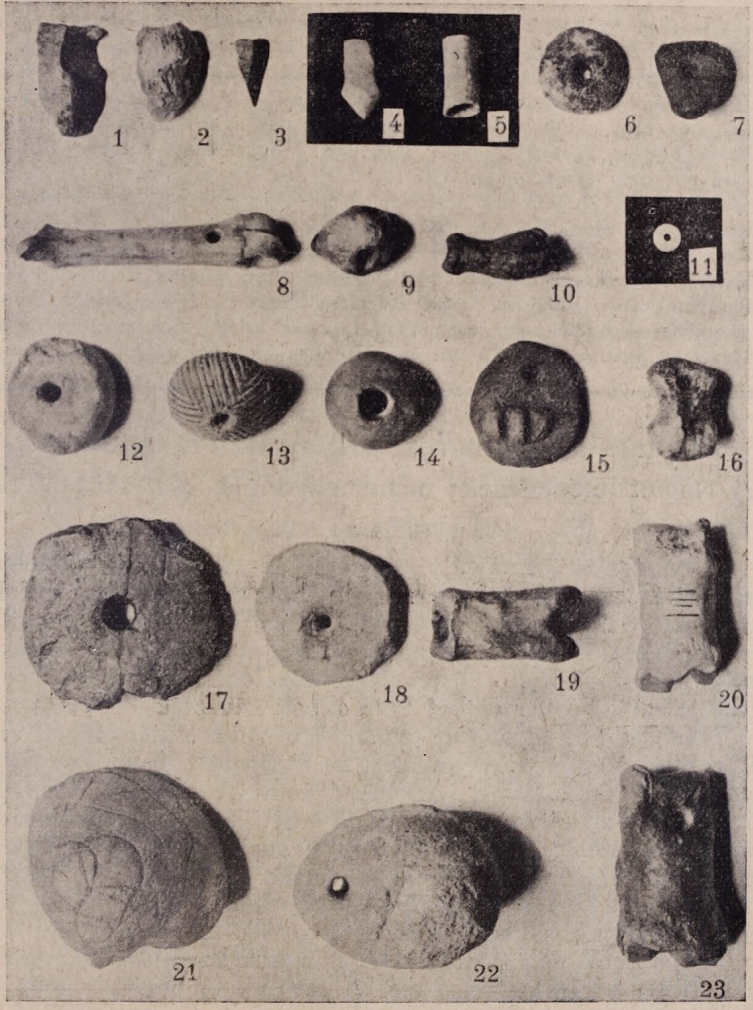

II. A biai ősember szellemi életével összefüggésben álló leletek. (1/2 nagys.) (Steinzeitliche Kulturdemkmaeler mit Bezug auf das Geistesleben des Urmenschen).

biai kőkorszaki lelőhelyen begyűjtött anyag más feltárások és kutatások anyagával összehasonlítva szegényes és hiányos, de *rendkívül gazdag, ha nem tévesztjük szem elől, hogy felszínes gyüjtés eredményeként került elő.* Igazolja azt, hogy lelőhelyünk valóban kőkorszaki kultúra emlékeit őrzi és kétség-

telenné teszi azt is, hogy szakszerű feltárás kapcsán a legszebb eredmények várhatók.

Tovább folytatott gyüjtésem jobb és értékesebb anyagát a Vasi Szemle hasábjain időnként ezután is fogom ismertetni.

*

GUSTAV STEIN: *Ein neuer Fundort steinzeitlicher Kulturdenkmäler bei Bia.* (V. Mitteilung.)

Auszug: Anlehnend an vier frühere Mitteilungen ergänzt der Verfasser seinen Bericht mit einem kurzen Hinweis auf die Unvollständigkeit des gefundenen Keramikmaterials und beschliesst das skizzenhafte Bild der Ergebnisse seiner Sammeltätigkeit mit der Beschreibung solcher Objekte, welche mit dem erwachenden Geistesleben des Urmenschen in Zusammenhange sind. Das gesammelte Material ist im Vergleich mit den Ergebnissen sonstiger Ausgrabungen arm und mangelhaft, doch setzt es die Tatsächlichkeit des Fundortes über alle Zweifel. *Überreich ist es* hingegen, wenn bedacht wird, dass systematisches Vorgehen und Spaten nicht dabei gewesen sind, auch verspricht das entrollte Gesamtbild die besten Erfolge für fachwissenschaftliche Forschung. Verfasser behält sich vor, über seine fortgesetzte Sammeltätigkeit zeitweise weitere Berichte folgen zu lassen.

Nyugatmagyarország néprajzi története.

XVI. Német telepedések; német vendégek. (997-től 1150-ig.)

Írta: **POLÁNY ISTVÁN.**

„Vendégeket" a király, egyházi és világi urak birtokaik benépesítésére mind az ország népeiből, mind külföldről folyvást gyüjtöttek.[1] A magyarok különben is az itt szerencséjüket kereső jóravaló vitéz vagy munkás idegeneket mindig szívesen látták, ha becsülettudó tisztességgel közeledtek és jelentek meg. A messziről jövő németeket szászoknak nevezték.

Már Géza fejedelem az országba jövő kereszténveknek vendégszeretetet és biztonságot igért és biztosított. Ismeretes Szent István nagy jóindulata a „vendégek" iránt. A nagy király hagyományait utódai is követték. Érthető tehát, hogy a nyugateurópai országokból, főleg Német-, Olasz-, Francia- és Spanyolországból folyvást szállingóztak be az idegenek, akik többnyire előkelő urak, vitézek, lovagok vagy iparosok voltak. Magyarország volt az az ország, hová az egyik is, a másik is szerencséjét jött keresni. Az előkelők (lovagok) és nemesek kardjukat ajánlották föl a király szolgálatára, a mesteremberek többnyire a megyék székhelyein, a megyei várak körül és a városokban, a földmüves parasztok pedig ugyanitt és egyes urak birtokain telepedtek le. Ezeknek a vendégeknek nagy, sőt — mondhatjuk — legnagyobb része német volt. Állandó beszivárgásuk időnkint erősbödött a két ország között fönnálló békés vagy háborús helyzet szerint; de természetszerűleg különösen észrevehetően akkor, ha *a király felesége német fejedelmi családból* származott.

[1] Pauler, I. 441.

Tudjuk, hogy Szent István nejével, Gizellával, népes német kíséret jött az országba. Ezek *legnagyobbrészt bizonyára itt is maradtak.* Hasonló volt a helyzet akkor, midőn a kis Salamon jegyese a német császár húga, Ágnes lett és II. Endre idejében, kinek felesége a meráni Gertrud volt.

Német alattvalóknak abban az időben az alkalmi zsoldos katonáskodás rendes kereseti forrásaik, megélhetési lehetőségeik közé tartozott. Nem egy királyunk Németországban gyűjtetett valamely hadjáratra német zsoldosokat; így például II. Béla 1131-ben a trónkövetelő Boris, II. Géza pedig egyenesen Bajorország elleni hadjáratára fogadott német zsoldosokat. Ezek az *alkalmi zsoldosok* azonban legtöbbnyire visszatértek hazájukba.

A katonáskodó vendégek többsége többnyire szintén német volt.[2]

Az *egyenként* beszállingózó *német előkelők* (lovagok, katona-vendégek) többnyire a *nyugati részeken* kaptak adományt, vagyis a király oda telepítette őket. Ezek — bár bizonyos meghatározott helységekbe, egy helyre telepítették őket — *beolvadtak* a magyarságba, már csak azért is, mivel településük egyenként és egymásután, nem pedig egyidejűleg történt. A lovagok a magyar nemesi rend keretében igen hamar fölszívódtak.

Valószínű, hogy ebben az időben (XI—XII. század) *főleg előkelők* és harcosok voltak a *német* nemzetiségű vendégek.[3] A krónikák vendég-jegyzékében az előkelő idegen családok közül 9 német, 7 más nemzetiségű; Kézainál 10 német, 7 pedig más.

Ugyancsak elmagyarosodtak a beszállingózott iparosok és földműves jobbágyok is.

A *nem szabadok* (szolga, rabszolga) között is voltak *németek*, de — úgy látszik — nem nagy számmal; legalább a dömösi kolostor oklevelében (1138) fölsorolt száz és száz idegen rabszolganév között kifejezetten *csak hat német nevet* találunk. A szolganép között található németek valószínűleg a nyugati határharcokban és a levert garázdálkodó keresztesek (Kálmán idejében Erich gróf keresztesei) soraiban ejtett hadifoglyok voltak; ezek legnagyobbrészt, mint rabszolgák, hihetőleg itt maradtak, mivel valószínűleg csak az előkelőket váltották ki. Legalább is általános visszaadásukról nem tudunk.[4]

Ezeket azonban vagy szétszórták a főurak birtokaira, vagy ha egy részüket zárt egységben telepítették le valamely helyen, akkor is magyar helységek közé ékelve és *nem is a nyugati határ mentén.* Midőn Aba Sámuel a ménfői csata után (1043) Tiszántúlra menekült, egy falu lakosai, ahol menekülése közben áthaladt, elfogták és kiadták Péternek. Ennek a falunak a lako-

[2] Schünemann, 89., 125—126., 127.

[3] Theodor Thienemann, Die Deutschen Lehnwörter der ungarischen Sprache. 93. (Ung. Bibliothek. I. Reihe. 3. 1922.)

[4] Schünemann, 100.

sait Aba Sámuel hurcolta el hazájukból és oda telepítette őket.[5] A lakosság mindenesetre bosszút akart ezért rajta állani és bosszúból fogta el. Már pedig Aba Sámuel csak Ausztriában ejthetett hadifoglyokat a német császár ellen viselt hadjáratában és azokat telepítette — kellő előrelátással — a Tiszántúlra.

Egyáltalán a honfoglalás utáni századokban az *elszórt német telepek* — nem ilyen volt a Szepesség és az erdélyi szász terület, ahol többségben voltak — mind *fölszívódtak* a lenyügözően nagy többségű magyarságba, amely közé beleékelődtek.

Egyes német írók és történeti művek hangoztatják, hogy már a XI. században történtek — egyidejűleg — nagyobb német települések Moson megyében. Hivatkoznak arra, hogy Salamon 1074-ben lemondott Nyugatmagyarország bizonyos területeiről, ahol hat megerősített hely volt, és ezen a területen Moson megyében IV. Henrik 1074 nov. 26-án 100 *„mansio"*-t a freisingi püspökségnek adományozott.[6] A *„Burgenland-Festschrift"* még hozzáteszi (12. l.), hogy eme birtokok kerültek később a *szentkereszti* és *lilienfeldi* ciszterciták kezére, és kimondja, hogy ebbe az időbe esik (tehát még ő sem teszi e helyütt előbbre!) Burgenland rendszeres betelepítése németekkel, mert tömegesen özönlöttek ide, még pedig frankok, akik a mai napig megszakítás nélkül itt laknak.

A bizonyítással természetesen adós marad. Az állított tények és a hozzáfűzött következtetések tévesek.

A terület elidegenítése nemcsak jogilag volt semmis, hanem 1074 november 26-án, amikor Henrik adományozása kelt, Salamon már nem is ült Magyarország trónján; így még az is kétséges, hogy az adományozás tényleg megtörtént vagy megtörténhetett-e, illetőleg: hogy a valóságban az új tulajdonosok birtokukba vehették-e!

Ezt nem tekintve az sem állapítható meg biztosan, hogy ez a terület a *Lajtán* (Moson megyében) *innen* volt-e; az adománylevélben előforduló *Ascherishesbrugge* és *Hazilowe* helységneveket ugyanis inkább a Lajtán túl levő *Bruck*-ra és *Haslaura* vonatkoztathatjuk.[7]

Midőn Poth nádor unokái a ciszterciták visszaadják *Sásonyt*, az oklevelet aláíró tanuk között van Henrik plebános *Prukke*-ról és *Ottó* úr *Hasilowe*-ról. Ezek a helynevek, amelyek épúgy hangzanak, mint az 1074-ik évi oklevélben, kétségtelenül *Bruck*-ra és *Haslau*-ra vonatkoznak.[8]

Az is bizonytalan, hogy *Miesenburg (Moson vára)* maga

[5] Pauler, I. 89.

[6] Árp. I. 28—29. Nagy Imre, A Lajta mint határfolyam. Századok. 1871. 464.

[7] Nagy Imre i. m. — Stessel József. — Karl Bednar: „Zur dritten deutschen Besiedlung des nördlichen Burgenlandes." (Mitteilungen des burgenländischen Heimatschutzvereines. II. 1928. 83. ff. III. 1929. 4. ff.)

[8] Major, Moson vármegye monografiája, 171.

szintén hozzátartozott-e az adományozott birtokhoz, minthogy az okmányból csak az tűnik ki, hogy ebben az időben az egyház az adományért a *hadi szolgálathoz* hozzájárulni köteles.

Schünemann abból következtet ezen a területen abban az évben német telepek létezésére, hogy IV. Henrik a *száz mansio* földet a következő négy *német nevű* helységben adja: *Ascherisbrugge, Chuningesbrunnen, Novendorf, Hasilowe.*[9]

Moson megye nyugati és Sopron megye északnyugati szélén, ahol az adományozott mansiókat kereshetjük, csak *Novendorf*-hoz hasonló német nevű helységet találunk napjainkban és ez vagy *Neudorf* Pándorftól északkeletre (azaz *Mosonújfalu)*, amely a Lajtához is közel van, vagy *Potzneusiedl*, vagyis *Lajtaújfalu* a Lajta mellett Deutsch-Haslau szomszédságában. Azonban az oklevélben említett *Nowendorf* nevében rejlő „*Neu*", azaz „*új*" jelző *új*, akkor alakult, vagy talán épen az oklevél által *létesítendő telepre mutat.*

De nem akarom egyes német telepek létét abban az időben elvitatni. Német írók *Novendorf*-ot Neudorffal (Mosonújfalu) azonosítják.[10] A mai alsóausztriai *Haslau* és *Bruck* neve azonban igen nyomatékosan utal az oklevél másik két helynevére, *Ascherisbrugge*-ra és *Hasilowe*-ra.

Ha már most az adományozott négy német nevű helység közül kettő Ausztriában a Lajta bal partján volt, azt pedig, hogy *Chuningesbrunnen* merre lehetett, nem tudjuk,[11] akkor inkább föltételezhetem, hogy a negyedik helység is a bal parton volt.

Ha valaki *Ascherisbrugge*-t és *Hasilowe*-t mindenáron a Lajta jobb partjára akarná helyezni, azzal érvelve, hogy IV. Henrik magyar területen adományozott, akkor utalok arra, hogy egy, főleg sebesebb folyású folyó medrének 8—9 évszázad alatt pár száz méternyi eltolódása igen természetes, sőt kisebb eltérés mindennapi jelenség.

De fölhívom a figyelmet arra is, hogy még Péter és Aba Sámuel korában a *Lajta jobb partján* valamelyes szélességű sáv *gyepüelőző* területnek számított, és valószínű, hogy a *helyzet* ebben az időben és legalább ezen a szakaszon még *ez volt.* És ebben az értelemben a folyó jobb partját magyar területnek is lehetett tekinteni.

Egyébként az oklevél nem mondja meg, hogy ezek a helyek a Lajta *melyik* partján feküdtek; hanem e helynevek fölsorolása *után* jelzi az adományozott mansiók helyét ezzel a kifejezéssel: „sicque de Litaha usque ad eum locum, qui terminus

[9] Monum. Boic. 29, 1, p. 189.

[10] Lásd a 7-ik jegyzetet, továbbá Dr. Gottfried Franz Litschauer: Zur Geschichte der Deutschen Besiedlung des Burgenlandes. (Burgenland, Vierteljahrschrift. 2. Jahrg. 4. Folge. 1929. S. 187.)

[11] Brucktól északnyugatra (kb. 5 km-re) találunk egy *Göttlesbrunn* nevű helységet.

est inter Litaha et Fertowe,[12] azaz: és így a Lajtától addig a helyig, *amely a Lajta és Fertő között a határ.* Bizonyos tehát, hogy az említett helységek a Lajta *mentén* voltak, de nem biztos az, hogy melyik partján, vagy hogy épen a jobb partján; ha az adományozott mansio a Lajta jobb partján terült is el, a folyótól nem messze húzódhatott, mivel az adománybirtokok *nem a Fertőig* terjedtek, hanem csak *addig a helyig,* amely mintegy *határ volt a Lajta és a Fertő* között, (vagyis valószínűleg a kettő közti *vízválasztóig),* tehát csak a Lajta és Fertő közötti távolságot megosztó pontig, amely távolság alig 5 km mélységű Magyarország területén befelé.

Egyébként IV. Henrik adománylevelében telepedésről különben sincsen szó, a telepítésre alkalom sem igen nyílt abban a — Magyarországgal ellenséges — időben, és a szóbanforgó vidék a mai átcsatolt területnek csak igen kicsi része.

Erre a területre tehát sem frankok, sem más németek ekkor semilyen rajokban vagy számban nem „özönölhettek", annál kevésbbé, mert *épen itt a kérdéses évben a besenyők* a Mosonba menekült Salamont haddal támadták meg és háborút viseltek ellene.

Ekkor — mint láttuk — még a pándorfi fennsíknak is magyar volt a neve (Bács), amint 1209-ben Német- és Horvátjárfalu vidékét *János földjének* nevezi az oklevél.

XVII. Települések II. Géza korától a XV. századig.

Tömegesebb német telepítési mozgalom a XII. század közepén kezdődött, ez azonban Nyugatmagyarországot még nem igen érintette.

II. Gézának németbarátsága mellett a szükség is előmozdította ezt a telepítési akciót.

Egyes vidékeken, *Nyugatmagyarország egyes részein* is, még mindig gyér volt a lakosság, így Vas megyében a Lapincs bal partján Radafalváig a gyepüelvéhez tartozó mintegy 3—4 km széles hegyvidék és Sopron megye délnyugati hegyes széle. Es ennek a kevés népnek is folyton nagy véráldozatokat kellett hoznia, mivel a nyugati határon — mint láttuk — a harcok ritkán szüneteltek.

Az első történelmileg hiteles adat II. Géza (1141—1161) idejéből való, amely *egyes német vitézeknek Nyugatmagyarországon való* letelepedéséről szól. II. Géza *Gottfried és Albert* német vitézeknek Moson megyében két faluhelyet és a *Sár* nevű királyi erdőt — négy csősszel — adományozta. Ezek a német vendégek (hospites) „királyi hívásra tisztességgel Magyarországba jöttek" és az említett adományon kívül a német határ közelében *(Sopron megyében) Locsmánd falut Gyirót udvarnok-faluval és Sarud* (ma Répcesarud) soproni várföldet a

[12] Monum. Boic. 29, 1, p. 189.

Rábca (Répce) mellett nyerték királyi adományul.[1] *Ezek a községek, azonkívül a szomszédos Sopronudvard*, a vendégek telephelyéül szolgáltak,[2] de — talán az egy *Locsmánd kivételével* — eredetileg magyar lakosságú helységek voltak.[3]

Ezek a vitézek azonban *szolgáló népek nélkül jöttek.*

A Kőszegi grófok jelentősége a telepítések szempontjából.

Ugyancsak II. Géza uralkodása idején költözködtek be Magyarországba *Heidrich és Wolfger* (Wolfer) a stájerországi Wildonból vagy a karinthiai Hennburgból (Pauler szerint: „valahonnan e tájakról"[4]), vagy talán Tirolból. Wolfger a királytól Vas vármegyében (a németújvári járásban) *Küsszen* hegyet kapta királyi adományul. A vidéknek lakatlan vagy gyéren lakott voltát kifejezetten bizonyítja a németújvári bencés kolostor alapító levele, amely 1157-ben, tehát a királyi adomány elnyerése után néhány évvel kelt, és amely a helyet *„lakatlannak és magányosnak"* mondja.[5]

Kézai szerint Wolfger 40 tegzes vitézzel jött. Ennek azonban oklevéli nyoma nincsen. Tény az, hogy az adományhelyen „a király kegyelméből, a magyar főurak jóságából és a győri püspök beleegyezésével" favárat építtetett.

Hogy mióta voltak ott és honnan kerültek az *új birtokra* telepesek, azt nem tudjuk határozott bizonyossággal. A kolostor alapítólevele azonban arról tanuskodik, hogy a népesség gyér volt; ezt mondja ugyanis: „A megyéspüspök azt határozta, hogy amely lakosok ezen annyira elhagyott helyen összejönnek, megtelepednek, a tizedeket *Küsszén* egyházának fizessék." A kolostornak adományozott — körülbelül 777 kat. hold szántóföld, ehhez tartozó, mindenesetre *sokkal nagyobb terjedelmű* erdőség és legelők — *földterületen* összesen 24 ház volt 47 emberrel (gyermek és felnőtt együttvéve), 5 szolgával és 5 szolgálóval.[6] Ez utóbbiakat szintén 5 családnak számítva, családonként 2—3 gyermekkel, a kolostornak adományozott birtokon mindössze körülbelül *70 lélek* lakott.

[1] F. VII. 5. 120. 121. Sv. l. 1.: „. . . qui ad vocacionem meam relicta paterna sua et hereditate, regnum Hungarie sunt honorifice ingressi"; továbbá: „in Comitatu Supruniensi villam Lusman, terram Gerolth et terram Saruđ". Lásd még: Bécsi Képes Krónika, caput 28.

[2] Pauler, II. 256.

[3] Stessel, Századok. 1903. 431—444.

[4] Pauler, I. 456. jegyzet.

[5] F. II. 144. és VII. 5. 116; továbbá Erdélyi László dr.: A pannonhalmi Szent Benedekrend története. (Első korszak 996—1243.) — „. . . in loco inhabitato et solitario, qui dicitur Ouisun (Quisin), monasterium edificavi . . . Termini terrarum adiacentium cum silvis et pascuis tanti spatii in circuitu habentur: versus Ferreum-Castrum terminus est fluvius Ezturmen; versus Theothonicos fluvius Medus usque ad fontem, ubi oritur; versus Dobrounuc fluvius Zec; versus witin torrens Zurnu et Berz usque ad fontes, ubi oriuntur, et sic circa, usque dum venitur iterum ad Ezturmen, citra Ezturmen ex hac parte usque ad viam regis."

[6] Pannonh. 333. és kk. l.

Minthogy egy-egy házra olyan kevés lélekszám esik, azt kell következtetnem, hogy a házaknak legalább egy része nem akkor épült, hanem már állott, de elhagyott volt, vagyis hogy lakásaikat régebbi lakóik valamely ok miatt elhagyták, illetve kipusztultak.

Majdnem biztos azonban, hogy a birtok említett lakói *magyarok* voltak. Ez igen természetszerűleg következik abból, hogy arról a szomszédos vidékről vonultak ide megszálló hazai lakosok, ahonnan a helyrajzi viszonyok szerint ez könnyebben történhetett; már pedig a népesebb Rába-vidék felől a közlekedés könnyebb és biztonságosabb is volt, az pedig színmagyar népességű terület volt és maradt mindig. Azonkívül az oklevelek egyetlen szóval sem említik — pedig ezt bizonyára nem mulasztották volna el —, hogy az alapítólevél keltekor német vendégek telepedtek a birtokra.

A kolostor alapítólevelében viszont van határozott adatunk arra, hogy ezek a telepesek magyarok voltak. Az oklevél ugyanis a birtokhoz adott emberek közt fölemlít egy gyilkosság miatt elítélt *Beze* nevű férfiút. Ez a név török eredetű magyar személynév; okleveleinkben másutt is előfordul, még pedig mint magyar nemesi és kun név.[7]

Az alapítólevélnek ezt a kifejezését: „versus Theotonicos", („a németek felé"), P. Leser úgy magyarázza, hogy az adományozó székhelyétől, Újvártól *nyugatra eső Lapincs mentén* fekvő helységeknek német lakossága volt.[8] Szerintem ez erőltetett magyarázat, mert épp úgy, mint más hasonló kifejezés, a határ mellett elterülő *idegen ország népét és az országot* jelzi, mintha csak ezt mondaná: *versus Theotoniam.* Ha azonban — amit nem hiszek — ez a magyarázat helyes volna, akkor viszont megerősíti azt, hogy magának *Németújvárnak a vidéke* már *magyar nyelvterületre* esett.

De más későbbi adatok is bizonyítják az első telepesek magyar voltát. Midőn 1273-ban osztrák lovagcsapatok megtámadták és elfoglalták *Újvár* várát, a toronyban küzdő harcosok között, akik közül Káldi Salamon vasvármegyei várjobbágy elesett, csak egy német nevűt találunk. A várat Bodmérfia Mihály várnagynak sikerült megtartania.[9] Bodmér valószínűleg török eredetű magyar személynév, legalább a -mér (-mär) végződés török képző.[10]

Léka várának védői 1235-ben, midőn Babenbergi Frigyes rabló, pusztító betörése során megtámadta, szintén magyarok voltak. A várat Györgyfia Torda (zalamegyei ember) védte és sok németet levágott vagy elfogott.[11]

Valószínűnek látszik azonban, hogy az új földesurak, *Wol-*

[7] Sv. I. 120. és Pesty, 33.
[8] P. Leser, 348. folyt.
[9] Pauler II. 309.
[10] Gombocz, Árpádkori török személyneveink, II. 3. pont.
[11] Pauler II. 128.

ter és utódai, bár rövidesen teljesen megmagyarosodtak, régi hazájukból, vagy hazai ismerőseik területéről *birtokaikra „vendégeket"* hoztak be és *telepítettek le.* Annál inkább, mert a vidék népessége nem volt sűrű, és mivel még akkor is a gazdagságot és hatalmat nem annyira a birtok terjedelme, mint inkább a szolgáló népek sokasága jelentette.

IV. Béla idejétől Wolfer ivadékainak, a *Kőszegi grófok*nak, *Újvár* várán kívül *Kőszeg, Szalónak, Léka, Rohonc és Borostyánkő vára* is birtokában volt. *Újvár* tartozékai (az 1427-ik évi fölsorolás szerint): *Újvár* város, *Tobajd, Szent Mihály, Keményfalva* (Ganócs), *Újfalu* (Újhegy-Pinkócz), *Őr* (Rábort), *Szent-Elek, Arán* (Barátfalva), *Nádasfalva* (Nád), *Rohrprunn* (Nádkút), *Hidegség* (Némethidegkút), *Radolfalva* (Radafalva), *Dobrafalva, Királyfalva, Keresztúr, Elekfalva,* (Ókörtvélyes), *Szolárd* (Újkörtvélyes), *Füzes* (Rábafüzes), *Rednek* (Rőnök), *Medves, Glasar* (Kiskolozsvár), *Gödör* (Borosgödör), *Gödörfő* (Sándorhegy), *Kukmér, Podaboch* (Patafalva), *Szécz* (Németlövő).

Kőszeg tartozéka (1392-ben) a mai német kisebbségi nyelvterületen: *Tömörd, Locsmánd Ambos* pusztával, *Zsidány, Alsóőr* és *Felsőőr.* (E három utóbbi az 1441-ik jegyzék szerint.)

Szalónak várához tartoztak 1406-ban: *Incéd, Sámfalva, Velege,* továbbá 1475-ik évi oklevél szerint: *Ág-Szalónak, Alap*(?), *Szabar, Csém, Szentpéterfalva* (Kisszentmihály), *Nárda, Csatár.*

Léka tartozékai 1390-ben: *Léka, Farkasfalva* (elpusztult; Répcebónyától keletre feküdt), *Pörgölény, Lato(r)falva* (Lantosfalva),*Salamonfalva, Longau,* másképen Langert (Hosszúszeg), *Gyerhard* (Németgyirót), *Lennek* (Rendek); 1397-ben pedig ezeken kívül *Rőt.*

Rohonc tartozékai 1374-ben: *Rohonc* város, *Csajta, Kis-Csajta*(?), *Incéd, Hadász, Bozsok.*

Borostyánkő tartozékai 1388-ban: *Borostyán, Rotumpach* (Mencsér), *Stuben* (Edeháza), *Rödelslag* (Vörösvágás), *Kragdnug* (Grodnó), *Hoff*(?), *Gyarmanosfalva* (Gyimótfalva), *Ménhard*(?), *Tohony* (Fehérpatak), *Asó* (Hamvasd), *Smidrauch* (Határfő),*Villyan*(cz) (Villámos), *Rodinsdorf* (Rődöny), *Pinkafő, Sinnerdorf* (Sinnersdorf Stájerben), *Viszflek* (Újrétfalu), *Schreibersdorf* (Irófalu, ma Buglóc), továbbá *Rolnik, Sarondorf, Trainbret* és *Csiken* puszták; ezenkívül 1392-ben *Irmesd* (elpusztult) és *Belrik*(?), továbbá a következő puszták: *Hámor* (Óribánya), *Jezegér* (elpusztult), *Freibert*(?), *Rakonik* és *Borchnau*(?).[12]

Természetesen azt nem tudjuk, hogy a fönt elsorolt falvak közül melyek tartoztak az illető várakhoz akkor, amidőn a Kőszegi grófok birtokolták azokat a várakat; azonban ismeretes az, hogy nemcsak ezek, hanem *más várak is* a Kőszegi grófok kezén voltak V. István korától kezdve *Róbert Károly idejéig,* és hogy Albert osztrák herceg 1289-ben elfoglalta *összes* erősségeiket, összesen 36 kisebb-nagyobb várat, várost és falut, és

[12] Csánki II. 721., 715., 719., 718. és 713.

ezek között találjuk *Magyaróvárt, Nagymartont, Majádot* (Szentmargitbánya), *Sopront, Nyéket, Kaboldot* és *Lánzsért* is.

Tudjuk azt is, hogy Róbert Károly ismert 1327-ik évi rendelete a *Borostyánkő* és *Újvár* vára között lakó őrnépről szól, melyet „őrnagyság"-gá szervezett, tehát *Újvár* és *Borostyánkő várának községei* az Őrség körzetébe tartoztak; ezeket valamikor részint II. Géza, részint a határvédelmi rendszer fölbomlásával IV. Béla, mint királyi birtokot, a *Kőszegi grófoknak* adományozta, Róbert Károly azonban a Kőszegiek letörése után 1327-ben ismét visszavette.

A XIX. fejezetben szólok majd arról, hogy egyik magyarázat szerint éppen *Kőszegi Henrik* grófról nevezték el a nyugatmagyarországi németeket „hiénceknek". (*Heinrich* név kicsinyítése németben *Heinz, Henz.)*

A szintén német származású *Héderváriak* (Heidrich) birtokaira vonatkozólag Nagy Lajos korából van biztos adatunk; 1348-ban vasmegyei birtokaikra is pallosjogot nyertek. Főbirtokuk a *strémi* uradalom volt, amelyhez *Sároslak, Szentkút, Zsámánd, Szombatfalu* és *Németbükkös* tartoztak.[13]

A cisztercita telepítési tevékenysége.

Biztosra vehetjük azt is, hogy 1194 óta *Borsmonostor* vidékére is állandóan szállingóztak német telepesek, illetőleg telepítettek ide ilyeneket a borsmonostori apátság cisztercitái, minthogy ez utóbbiak kezdetben (az ausztriai lilienfeldi apátsághoz tartoztak) és gyakran később is német nemzetiségűek voltak. Birtokaikhoz tartoztak Bors Domokos bán alapító levele szerint (1194) *Répcekethely, Borsmonostor* (Babaduri), *Répcemicske, Szabadbáránd, Borisfalva, Peresznye* és *Malomháza,* illetőleg határaiknak bizonyos része. 1363-ban az oklevél már megkülönböztet *Magyarbárándot* (Szabadbáránd) és *Németbárándot* (Borisfalva) az addig egységesen *Bárándnak* (Barom) nevezett községben,[14] ami már német telepedésre mutat.

Nagyarányú telepítés ment végbe a XIII. és XIV. század folyamán *Moson megyében.* Ez is a cisztercitáknak nevéhez fűződik. Erről már szóltam, de szükségesnek tartom, hogy *összefoglalólag* e helyütt is megemlékezzem róla.

Imre király 1203-ban a *Lajta* folyó és a *Fertő-tó* északi partja között, II. Endre pedig 1217-ben a tó felső keleti partján, a mai *Pátfalu, Zurány* és *Miklóshalma* közt adományozott terjedelmes birtokokat az osztrák *szentkereszti* (Heiligenkreuz) cisztercita-rendnek. Az előbbi területen alapították — illetve újólag benépesítették — *Királyudvart* (Königshof) és *Császárkőbányát* (Kaisersteinbruch), utóbbi birtokukon pedig *Barátudvar* (Mönchhof), *Sásony* (Winden) és *Pátfalu* (Podersdorf) köz-

[13] U. o. 826.

[14] Malomháza községet Kovács Ignác szerint a borsmonostori cisztercita alapították a XIII. század végén vagy XIV. század elején. (Borsm. 17.) — Csánki III. 600.

séget.[15] További adományok, melyek részben eme birtokok kiegészítésére szolgáltak, a következők: IV. Béla adománya 1236-ban *Barátudvar* határában; IV. Lászlóé 1278-ban ugyanott *Türdemész* mellett, ugyanő 1285-ben *Pardát* (a mai Lajtapordány) adományozta; Róbert Károly adománya 1317-ben *Tenefalva* vagy *Thonufalva* (egy darabját még 1314-ben János nádor adta a rendnek); 1318-ban *Szécsöny* és 1324-ben *Csécsöny-völgy*, 1317-ben egyúttal pátfalui birtokukat is megnagyobbította; végül Péter fia, Domonkos és Bezenyei András adománya 1330-ban *(Macskád). Petlent* (Pechlen) 1347-ben, *Leánysokot* (Togunfölde) pedig 1421-ben vette a szerzet.

Ezeken a birtokokon — a fönt említetteken kívül — a következő kiusztult magyar helységekbe szállottak német telepesek és a következő, már szintén elpusztult német lakosságú helységek és telepek létesültek: Türdemész mellett Mühldorf (1529-ben elpusztult), *Tenefalva* (Vogeldorf, 1529-ben elpusztult), *Macskád* (Katzendorf, 1529-ben elpusztult), *Petlen* (Pellendorf, 1529-ben elpusztult), *Leánysok* vagy *Togunfölde* (Lendorf, 1844-ben a magyaróvári főhercegi uradalomé lett[16]).

Ezekbe a községekbe a ciszterciták Ausztriából hoztak telepeseket. Közülök természetesen utóbb akárhányan más községbe költözködnek és telepednek le, amely nem a ciszterciták volt, minthogy szabad költözködési joguk volt. A ciszterciták gazdasági rendszere szerint birtokonként a laikus testvéreknek *35—35 telepes* segített a gazdasági munka elvégzésében. II. Endre 1222-ik évi oklevele, amelyben *Legénytó* (Barátudvar) lakosainak kiváltságokat ád, megmondja, hogy a ciszterciták apátja arra a területre *lakókat* telepített. (... quod de triginta mansionibus hominum, quos ipse abbas super eandem terram collocavit).[17]

A Nagymartoni grófok és a birtokos osztrák főurak a telepítés szolgálatában.

Nemcsak a ciszterciták birtokaira, hanem a tatárjárás, valamint Albert osztrák herceg és Ottokár cseh király ellen vívott háborúk után a határvédelmi szervezet fölbomlásával, az osztrák főurak birtokszerzésével és Habsburg Albert és Frigyes hatalmi törekvéseivel kapcsolatban Nyugatmagyarország egész területére megindult a németek betelepedése. Betelepedésüket a tatárjárás után nagyban előmozdította az a körülmény is, hogy 1259-ben Németországban nagy éhinség pusztított.[18]

A kipusztult székelyek, besenyők és más magyar határőrnép helyét a XIV. és XV. század folyamán lassankint ők foglalták el.

[15] Zist. 30. és kk., 40. és kk., 59. és kk. l. Királyudvar (curia regis) neve kifejezetten is előfordul — mint láttuk — 1217-ben és 1236-ban. (F. III. V. 1. 207—210. és 2. 215—216.) 1903-ban egyesítették Császárkőbányával.

[16] U. o. 157., 113., 158., 166., 168., 164. és 187.

[17] Major, Moson vármegye monografiája, 168.

[18] Pauler II. 201.

Az osztrák vagy osztrák származású főurak telepítő tevékenysége természetesnek látszik és valószínű; legtöbbször ugyanis egyszersmind osztrák birtokosok is lévén, a mutatkozó célszerűség és szükség szerint bizonyára népesebb osztrák birtokaikról pótolták a szomszédos magyarországi birtokaikon mutatkozó munkaerőhiányt mezőgazdaságukban és ipari téren egyaránt. Hasonló volt a helyzet akkor is, ha esetleg nem is voltak egyúttal osztrák birtokosok, vagy megszűnt ez a minőségük, vagy ha később egészen, vagy többé-kevésbbé megmagyarosodtak; összeköttetésük tudniillik régi hazájukkal, volt birtokaikkal és azok vidékeivel, vagy az osztrák nagybirtokosokkal, illetve nemességgel, vagy legalább egyesekkel nyilván továbbra is megmaradt.

A Pottendorferok már 1318-ban birtokosok lettek, ugyancsak a *Harsundorferok* is.

Az *Elderbachok* 1369-ben kapták *Monyorókeréket*, amelyet 1496-ig bírtak. Ehhez tartozott 1297-ben *Szentpéterfa, Beled, Heil (Höll, Pokol), Tótfalu* és *Füzes* (Egyházas- és Gyepüfüzes); 1369-ben ezeken kívül: *Kólom, Karácsonyfalva* (Karácsfa) és *Hassás* ((Hásos), 1496-ban pedig *Sücz* (Németlövő), *Pósafalva* (Pósaszentkatalin) és *Strém, Zsámánd, Sároslak, Szombatfa, Szentkút* és *Németbükkös* részei.

Szarvkő 1364 előtt a *Volfartiaké* volt. A várhoz tartozott 1371-ben *Szaba-Marton* (Kismarton), 1376-ban *Cseki* (Vimpác), *Pordány* (Lajtapordány), 1457-ben *Rovó, Szarvkőalja, Büdöskút* és *Milchdorf* (Kövesd, azaz Szárazvám).[19]

Az elnémetesedett *Nagymartoni vagy Fraknói grófok*, akik különben nem német eredetűek, a németeket telepítő főurak között bizonyára első helyen állottak. Lőrincfia Miklóst 1371-ben *„német"*-nek nevezi az oklevél, ő maga pedig 1374-ben *Albrecht osztrák herceg* hívének vallja magát és mindenével szolgálatára áll.[20] A család 1465-ben halt ki. A honosított német főurak között nekik volt a legtöbb birtokuk. Ezek 1346-ban a következők: *Röjtökör, Abram* (ezek elpusztultak), *Kéthida a Lajta mellett, Szárazvám, Pecsenyéd, Pomogy* (a mai Völgyfalu), *Félszerfalva* (a régi Herény, a mai Félszerfalva és Tormafalu területén), *Siklósd, Nagymarton* (törzsbirtok), *Fraknó* vár és helység, *Rétfalu, Sandorf* (Somfalva), *Bogyoszló* (Sopronkeresztúr), *Breitenbrunn* (Széleskút), *Pordány* (Vulkapordány), *Dorog* (Darázsfalva), *Temfel* (elpusztult, Kismarton mellett feküdt, határába olvadt), *Höflin* (Kis- és Nagyhőflány), *Szerdahely* (Selegd), *Móroc* (Márcfalva), *Kabold* vár tartozékaival: *Veperddel* és *Péternémetivel* (Felsőpéterfa); 1370-ben *Hassondorf* (Hasfalva); 1434 előtt *Pomogy* (Moson megyében) és *Tormás-Kér* (Tormafalu).[21]

A XIV. század *utolsó* évtizedeiben és a XV. század elején a *Scharfenecki*, másként *Kápolnai* (Kappelni) osztrák család bir-

[19] Csánki II. 725., 726. és III. 589., 590.
[20] F. IX. 4. 353. és 650.
[21] U. o. 2. 107. és Csánki III. 646.

tokolta *Sárfenék* (Scharfeneck) várát, amelynek 1451-ben *Mannesdorf, Hof, Au* és *Somorja* — ma Ausztriában — voltak a tartozékai, 1390-ben pedig *Köpcse* (Köpcsény) várost, várát és tartozékait: *Körtvélyest, Mannesdorfot* és *Hofot,* amelyeknek a család körülbelül 1416-ig tulajdonosa maradt, valamint 1462-ben *Tundolczkirchen* (Fel-Csákány, ma Fertőfehéregyháza) részeit.[22]

Egyéb települések.

Ebben a korszakban *Moson megyében* — a *ciszterciták említett birtokain kívül* — a következő volt magyar (székely, besenyő, magyar határőrnép) községeket és területeket szállották meg német telepesek: *Nyilas* (Nyilas, Jois), *Vitézfölde* (később Mosonbánfalva, Apetlon), *Tard* (Alsó-Ilmic), *Fertőfőszombathely* (Nezsider, Neusiedl), *Káta* (Lajtakáta), *Lűér* (Levél).

Omode győri püspök 1267-ben a *vitézi* (Mosonszentjános vidékén, elpusztult) *vendégeknek* megengedte, hogy szentegyházukat kőből fölépíthessék. 1354-ben az óvári (Magyaróvár) *vendégekről* olvasunk. (Cives et hospites de Owar.)[23]

Sopron megyében a borsmonostori ciszterciták telepítésein kívül — az előző pontok és a VII. fejezet szerint — a következő falvakban telepedtek le: *Bessenyőd* (Pecsenyéd, Pöttsching), *Potli* (Petőfalva, Pöttelsdorf), *Siklósd* (Siegles), *Herény* (Félszerfalva, Hirm), *Móroc* (Márcfalva, Marz), *Suslan* (Somfalva, Schattendorf), *Dág* (Ágfalva, Agendorf), *Zoán* vagy *Zován* (Sopronbánfalva, Wandorf), *Gyula* (Lépesfalva, Loipersbach), *Lűér* (Löwerek Sopronban), *Szaka* (Oka, Oggau), *Szántó* (Selegszántó, Antau), *Zemenye* (Zemenye, Zemendorf), *Szerdahely* (Selegd, Stöttern), *Farkasfertős* (Fraknó, Forchtenau), *Majád* (Szentmargitbánya, St. Margarethen), *Cseki* (Vimpác, Wimpassing), *Sárfenék és Somorja* (Scharfenegg és Sommerein ma Alsóausztriában), *Szárazvám* (Kövesd, Müllendorf), *Peresznye* (Cinfalva, Siegendorf), *Viz* (Kópháza, Kohlnhof), *Pomogy* (a mai Völgyfalu), *Mártonszálló* (Kismarton, Eisenstadt), *Szil* (Ruszt, Rust), *Fel-Csákány* (Fertőfehéregyháza), *Parda* vagy *Őrpordány* (Lajtapordány, Leitha-Prodersdorf), *Vulkapordány* (Wulka-Prodersdorf), *Szarvkő* (Hornstein), *Büdöskút* (Stinkenbrunn), *Széleskút* (Breitenbrunn), *Zaszlop* (Oszlop, Oslip), *Felsőlövő* (Sérc, Gschiess).[24]

Az új német telepesek a Fertő-tót, minthogy körülötte telepedtek le, *Neusiedler See*-nek *(Újtelepes-tó)* nevezték el, és ekkor lett *Fertőfő-Szombathelyből* is *Neusiedl,* azaz Újtelep *(Nezsider);* 1313-ban olvassuk először ezen a néven.

Répcesarudot a tatárjárás után, 1262-ben egy *Franco* nevű német kezén találjuk, aki bizonyára németeket telepített oda, mert azután *Frankenau* (a frankok ligete) lett a német neve,

[22] Csánki III. 673—674. és 651.
[23] H. O. VI. 147. — Csánki III. 676.
[24] Lásd a VII. fejezetet. (V. ö. Nagy Imre, Századok. 1871. 369.)

amelyet később a horvát telepesek is átvettek, sőt magyarban is Frankónak kezdtek nevezni (Villa Francaun... in qua Franco residebat.)[25] Még a beljebb fekvő *Iványban* is laktak „vendégek" 1379-ben.[26] *Kismartonban* 1434-ben kifejezetten megemlíti a vendégeket az oklevél.

Természetesen ezek hiányos adatok. Valószínű, hogy a beköltözködő német telepesek több más magyar lakóhelyet is megszállottak, amelyek egészen vagy részben lakatlanok voltak; ezek azonban később a török hadjáratok idején elpusztultak, amint föntebb erre vonatkozólag több mosonmegyei példát láttunk.

Ezek után *Vas megyére* vonatkozólag közlök még adatokat.

A Rába és a Lapincs között elterülő vidék német lakosainak családi neve ugyanolyan, mint Stájerország középső részén; már pedig a jobbágyoknak a XIII. század előtt nem volt családi nevük, tehát az említett területen lakó németek *Stájerországból* csak a XIII. században, a tatárjárás és a következő pusztítások után telepedtek le.

A Csík (Strém) felső völgyét, *Erőnéd* földjét, IV. Béla 1257-ben azoknak a *vendégeknek* adta, akik előzőleg Csepregben telepedtek volt le.[27] Viszont ezen határvidéken találjuk akkor a tősgyökeres magyar nevű *Kecel* és *Erősd* helységeket is, amelyeknek tehát eredetileg magyar lakosságuk volt. (Kecel mai magyar neve Kicléd.) Az előbbi adat bizonyítja azt is, hogy a tatárjárás után még *Csepregbe* is kerültek német telepesek. Hiszen tudjuk, hogy ebben a korszakban ma is magyar nyelvterületen fekvő nyugatmagyarországi magyar helységekbe („városokba", mezővárosokba) is szállingóztak német vendégek; így Csepregen kívül *Körmendre, Vasvárra* és *Sárvárra.*

Kőszegi Henrik bán és fia, János nádor, midőn *Kőszeg városát* alapították 1263 körül (a vár és mellette a telep régebbi), Kőszegre *jövevényeket* telepítettek.[28] Róbert Károly, mivel a város lakossága a Kőszegiekkel viselt emberirtó harcokban igen megapadt, újra telepített oda *vendégeket.*[29] 1353-ban újra olvassuk: cives et *hospites* regis de Kuzeg.[30] A Garaiak 1393-ban engedélyt kaptak Zsigmondtól, hogy a városba német és cseh zsidókat telepíthessenek. És — amint V. László 1455. évi okleveléből kitűnik — ez a telepítés meg is történt.[31] 1440-ben a város tűzvész által pusztult el, ezért Gara László macsói bán és Liptó vármegye főispánja — újból be akarván népesí-

[25] Csánki III. 608. Dl. 532. (Nezsiderre vonatkozólag lásd Csánki III. 673., Kismartonra vonatkozólag pedig Sv. II. 201.)

[26] Sv. I. 452. (Hospites regis.)

[27] H. O. I. 33.

[28] F. VIII. 3. 279. (Körmendet, Vasvárt és Sárvárt illetőleg lásd Csánki II. 723., 730., 728.)

[29] Csánki III. Kőszeg város.

[30] H. O. I. 210.

[31] Csánki III. Kőszeg város.

teni — az újonnan *településeknek* nyolc évi adómentességet adott.[32]

1445 után, midőn III. Frigyes római király Kőszeget fegyveres hatalommal elfoglalta, a német telepítés és telepedés nagy méreteket öltött, úgy hogy Mátyás király, midőn 1481-ben végre visszafoglalta, németnyelvű oklevélben erősítette meg kiváltságaikat.

III. Endre 1291-ben Hertvegh fiainak — Wez, Werrach, Corraldus és Seyfrid — adja a *vendégek Alber* (Óbér) nevű földjét Vas megyében, amely, mint központhoz, *Hidegsédhez* (Némethidegkút) tartozott.[33] Eredetileg már IV. László adta a *vendégeknek*, III. Endre az adományt megerősítette. *Alber* ekkor „üres és lakóitól megfosztott" volt.

Hidegséd Vas megye nyugati részén ebben a korban egész kerületet alkotott, (comitatus Hydegsed in terra *hospitum)*, a kerülethez — úgy látszik — a Csík középső folyása és a Lapincs közötti vidék vagy egy részük tartozott, de egyes részek, mint *Alber*, a Csík balpartján is.

Egyáltalán telepes vendégek neve okleveleinkben igen gyakran előfordul. *Felsőújlak* német neve is, amellyel már 1428-ban találkozunk (villa Olsou Neusil, azaz Alsó Neusiedl), nyilván telepes eredetre vagy német újratelepülésre mutat.[34]

Egy zalai kanász.

Írta: BŐDEI JÁNOS.

Breglovics Kálmán faragó-pásztor Magyarország legkisebb határú községében, a híres búcsújáróhelyen, Búcsúszentlászlón lakik (Zala vm.). Alacsony termetű, mindig mosolygó bácsi. Keveset beszél. Ellenben a felesége nem engedi szóhozjutni az embert.

Kanász és művész. Mint faragó ezermester országos viszonylatban is az elsők között áll. Ősei is mind pásztoremberek voltak. Maga már hatéves korában farigcsált. Eleinte csak a maga használatára szükséges holmikat faragott. Ezek voltak a legszebbek, legértékesebbek. Sajnos, most már csak megrendelésre dolgozik. Folyton sürgetik. Sokan a magyar lelkiségtől távolálló, néprajzhoz nemértő laikusok képek után faragtatnak vele. Szomorúan látom, hogy pazar, mesés keleti fantáziáját és lelkivilágát az ilyen emberek összekuszálják, megrontják. Ha ez így megy tovább, lesz belőle értéknélküli, dilettáns iparművész. Remélem, hogy a népművészet hivatását, értékét átérző és megbecsülő emberek segítségével néhány éven belül sikerül egy nép-

[32] Kőszeg város titkos levéltára, 1. cs. 29. sz.

[33] Árp. XII. 503.

[34] Csánki II. 800. — 1455-ben másként *Szerdahely*-nek nevezi az oklevél. U. o.

művészeti házat teremteni, ahol összegyüjthetem a Breglovics-féle kallódó művészembereket. Munkájuk idegenforgalmi szempontból is jelentős és megbecsülendő volna.

Breglovics sokoldalú pásztor-faragó. Dolgozik: fával, csonttal, szaruval és bőrrel. Sokoldalúságához képest kevés szerszáma van. Négy *„bizsók"*, *kanálvájó*, *„tömő"* és egy kis *véső*. Különféle bizsókjai vannak. A nagy, vagy *nagyoló bizsók*kal a durva faragást, a nagyolást végzi el. A kinagyolt részeket a finomító vagy *kisbizsók*kal *„babrálja ki"*. Kése pengéjét borotvából, nyelét szarvasagancsból készíti. A tömővel a díszek közé apró, fínom lyukakat tud egyszerre beütni. Kanálvájóját kanalak és sótartók kimélyítésénél alkalmazza. A vésőnek pedig a kürtök kifaragásakor jut szerep.

Breglovics legnagyobb értéke a csodálatos, művészi térkitöltés. Nincs egy fikarcnyi üres rész. A legkisebb részeket is teleborítja fantáziája virágainak pazar sokaságával. S ennek a térkitöltő ösztönnek művészieségét, érdekességét emeli, hogy a teret nem mértani szabályok szerint osztja föl.

Technikája: domború, lapos relief faragás és karcolás.

Vegyük sorra a tárgyait anyag szerint.

Fából leggyakrabban a következő holmikat faragja: botot, csutorát, ostornyelet, tükörfát, sótartót.

Botot „ihar"- és „szivafából" farag legszívesebben. Az első könnyen megmunkálható, a másik piros színével tetszetősebb, csinosabb. A díszek elhelyezését rendszerint a végigfutó kígyó szabja meg. De használ más elhelyezési módot is. Erre példa az egyik botom. Valódi remekmű. Szép pirnyolagos, pirosas színe van. Több helyen sötétebb árnyalatú sávok még jobban emelik színhatását és szépségét. A kampója végén négy stilizált levélrózsa közül egy rókafej kandikál ki. A bot szárának díszeit középen egy bőrgyűrűutánzat két részre osztja. A szár felső részében népiesen stilizált virágok és levelek között felülről lefelé haladva a következő állatokat látjuk: megriadt, figyelő őzike, ágonülő madár, pihenő ökrök, két ülő nyuszika, futó kutya, játszadozó nyuszikák. Ahogy haladunk lefelé, mindig szebb, kedvesebb, fínomabb díszeket, jeleneteket látunk. A második rész kezdődik a levegőben egymás mögött elhúzó madarakkal. Alattuk egy sunyi róka szalad, kacsával a szájában. Most virágos ág következik. Lejjebb: szájában makkfűzért tartó disznó. Következik a bot legszebb képe: levél- és virágdíszek között szembenülő két őzike, első lábuk a hasuk alatt, fejük az ég felé szegezve. Ez a kép tele van bájjal, fínomsággal, szeretettel, méla szomorúsággal. Hosszan el tudok ebben az egyszerű, nagyon szép jelenetben gyönyörködni. Legtalálóbb címe lehetne: „Merengő őzikék". Alább: virágok, fiatal szarvas, levelek, őzike, megint virágos ágak. A végén hét bőrgyűrű utánzat van egymás mellett. Látható, hogy ornamentikájának elemeit legnagyobbrészt a környezetéből veszi. Nem naturalisztikus ábrázolás ez; ízlésének, lelkivilágának, fantáziájának megfelelően módosítja,

stilizálja a díszeket. Stilizáló ösztönével éri el legnagyobb sikereit.

Csutorái közül vannak olyanok, amelyeket teljesen maga állít össze, s olyanok, amelyek az esztergályos keze alól kerülnek kése alá. Az előbbiek eredetiebbek, az utóbbiak szebbek. Anyagjuk diófa. A térkitöltés iránti érzéke talán e tárgyakon érzékelhető legjobban.

Kulacs. — Foto: Farkas Géza (Szombathely).

Két csutorám van Breglovicstól. A kedvesebbiket vázolom. 37 cm magas. A kupak vonalakkal van díszítve. A csutora kerületét stilizált, egymásraboruló levelek borítják. Első oldalán terebélyes diófa. A fa gyökerénél elhajló „páfránc"- (páfrány)-levelek láthatók. A fa lombja alatt egy őzike fekszik s a mellette álldogáló nagyobbacska őz csókolja a száját. Odébb négyagancsú szarvas figyel. Vigyáz, hogy az előbbi jelenetet meg ne zavarják. Ahol a fa törzse ágakra szakadozik, egy üres fészek lapul. Most épül, mert az ágakon két madár űl, szájukban ágacskát tartanak. De miért űlnek olyan csendben? Miért nem építik fészküket? Ők sem akarják zavarni az őzikéket.

Ilyesmit akar kifejezni ez az oldal. Egy egész regényrészlet. Tökéletes kép. Egység a nélkül, hogy a kanász farigcsálás közben ilyen esztétikai fogalmakra gondolt volna.

A másik oldala néprajzilag még érdekesebb. Felső részén

falomb terjeszkedik széjjel. Egyik ágon evő mókus. A fa alatt csizmás, tarisznyás juhász áll birkafogó kampóval. Oldalánál a puli egy stilizált virág mellett csücsül. A lomb alatt még két birka és két kos. A csutorák két oldalán sallangók vannak. Ezekből indul ki a fonott akasztó. A bőrmunkát szintén Breglovics csinálta.

Pásztorművészetének legérdekesebb alkotásai a *karikások*. Csak szilvafából készíti őket. Időközi olajozás és hosszabb használat után csillogó piros színt kapnak. A nyelüket éppen olyan változatosan faragja, mint a többi holmikat. A felső részt ólmozni is szokta. A mintát belevájja a nyél fájába, majd alkalmas edényben fölolvasztja az ólmot és belecsöpögteti a rovátkákba. Közben késpengével nyomkodja és simítja a merevülő

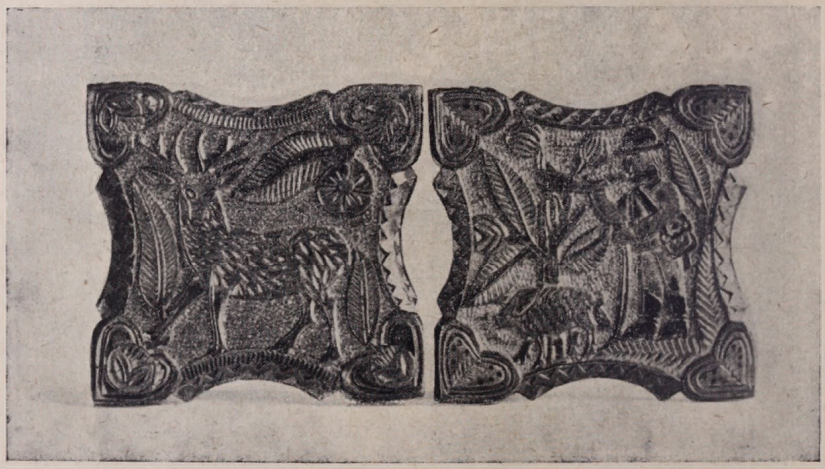

Tükrös. — Foto: Farkas Géza (Szombathely).

ólmot. Végül üvegpapírral símára dörzsöli. Részei: *kötővége, telke, forgója.*

Breglovics eredetiségét, lelkivilágát, értékét, művészetének szellemét s általában a pásztorember derült, naív, optimisztikus felfogását legjobban *tükörfái és tükrösei* bizonyítják. Ezeket is iharfából faragja. Kihúzható fedelűek. Alakjuk változó; négyszögletes, hatszögű, ívalakú. Köralakút nem csinált. Térkitöltő leleményességére rendkívül jellemző a gyűjteményemben őrzött példány. Ezt a darabot mindenki kéri tőlem, olyan szép és fínomvonalú. Formája: négyszögletes, ívesen hajlított oldalakkal. Bal- és jobboldalán stilizált helyzetben fekszik két őzike. Első lábaik egymásra fektetve. Fejüket két leveles virág választja el. A kevés díszítő elem annyi művészi őserővel van odalehelve, elhelyezve, elstilizálva, hogy „ezzel az elstilizálási tehetségével — talán inkább ösztönével — éri el legnagyobb művészi sikereit s ebben a tekintetben tanítómestere lehet a legfejlettebb iparművészetnek is". (Madarassy.)

A *sótartó* eredetileg nem tartozik pásztorművészeti munkái közé. Azonban mióta megrendelésre is dolgozik, jelentős helyet foglal el művészkedésében. Sótartói két részből állnak. Az alsó részük só- és paprikatartó; felsőrészüket a fedél s ennek közepéről kinövő fogvájótartó alkotja. A kettő a középen forgathatóan van összeillesztve. Minden porcikájuk diszítve van. A tulajdonomban levő sótartó alsó részén leveleket látunk virágokkal. Az ellipszis alakú alsórészre téglalapalakú fedél borul. Fedelének sarkain szívek helyezkednek el. A négy szívvel körül-

Dohányos szelence alja. — Foto: Farkas Géza (Szombathely).

zárt térben balfelől: diót rágcsáló mókus, jobb oldalán: hátranéző figyelő madár. Fogvájótartója: elstilizált dióhéj. A legkényesebb ízlésű emberek asztalán is megállja a helyét.

Breglovics Kálmánnal sokat foglalkozom. Rájöttem, hogy technikája, invenciója fejleszthető. Példa erre a következő eset. Sokat kértem, hogy valami szoborszerű tárgyat faragjon nekem. Félt tőle, nem csinált. Ekkor elvittem hozzá egy ökörszarvat s megkértem, hogy csináljon egy szarúsótartót. Elfogadta. Többet nem is beszéltem néki erről. Tudtam, hogy ennek erősen reliefvagy szoborszerű fedél kell. A fedél eléggé elnagyolt kosfej. Csináltattam vele még egy sótartót. Itt már rátalált magára. Fedélül egy levél mögé lapuló nyuszikát faragott. Mind az elhelyezése, mind a technikája tökéletes. Megdícsértem. Azután csinált egy állatcsoportozatot. A baj éppen ez volt; nem elégedett meg egyetlen állat kifaragásával és mesterkélltté lett. Az

állatcsoport egyes alakjai azonban nagy műérzéket árulnak el. Talapzata könyv, melynek két szélén egy-egy állat áll: bal felől róka, jobb felől őzike. Egymást nézik. A könyv közepéből 4 cm magasságú, egyénien elstilizált levélformák nőnek ki; ezeken két egymáson átbújtatott könyv, melyeken bagoly áll. Szeme pirosan villog. A bagoly: népies, művészi, tökéletes. A csoportozatot a két könyv átbújtatásának erőszakolt motívuma tette mesterkéltté.

Mikor Breglovicsot meglátogatom, mindig megkínálom cigarettával. Egy ilyen alkalommal elővesz egy gyönyörű cigarettaszipkát. Azonnal megvettem tőle. Szarvasagancsból van kifaragva. Egy szál virág, egy rajta pihenő madárral. Alatta fiatal

Szaruból faragott pásztorkürt. — Foto: Farkas Géza (Szombathely).

őz. Tömörítő, összefoglaló érzéke olyan nagy, hogy a sovány jelenet egész kép benyomását érzékelteti.

A csontmunkák közül megemlítem még az *állatfejeket.* Meglepik, gondolkoztatják, elszomorítják az embert. Ezek a faragványai tökéletesek és művésziek. Nem tudnám megmondani, mi lep meg jobban a láttukra: a művészkedő pásztorembernek formába öntött, borotvaéles megfigyelő ereje-e, vagy tudatalatti anatómiai ismerete, vagy a kettőnek meghökkentően művészi együttes jelentkezése. Pár vonal, néhány kiemelkedés, domborulat, s kész egy haragvó, mosolygó, megbotránkozó, mélázó arc. Ki veszett el ebben az emberben? Meggyőződésem szerint istenáldotta őstehetség, ki többre volna hivatva, mint kondája után ballagtában játékos alkotó ösztönével karikás ostornyeleket cifrázni a göcseji lankákon.

Az ősszel két szilajszarvval a hátizsákomban átsétáltam Búcsúszentlászlóra Breglovicshoz. Megkértem, kísérelje meg a két kürtnek valót kifaragni. „Jó van, tanító úr, csinálok magának egy szép vadászkürtöt." Tudtam, hogy ez lesz az első ilynemű munkája. Szörnyen kíváncsi voltam, mi kerül ki a bizsókja alól. Egy hónap múlva, mikor megláttam, őszintén csodálkoz-

tam. Ez a szó ötlött eszembe: klasszikus. Valami dús, vad őserőt, kibomló, fölzúduló fantáziát, keleti-magyar lelki alkatot sugároz a kürt. Csak magyar ember csinálhatta így. Tele van szebbnél-szebb jelenetekkel. Összes eddigi darabjai között talán ez a legfinomabb. Gyűjteményemben ehhez ragaszkodom legjobban. Nagyon ötletes és érdekes akasztójának az alakja is: csontkarika, farkába harapó kígyó motívumával. Frappáns, ötletes megoldás. Többen meglátták nálam, s azóta rengeteg „kürtrendelést" kapott pásztorunk. Egyesek valósággal kisajátították a művészetét ilyen irányban. Ettől féltem a legjobban további fejlődésében: kapzsi, üzleti kezeknek sürgős és silány megrendeléseitől.

Érdekes tanulmány egy ilyen pásztorembert megfigyelni és rajta keresztül ezt a kis társadalmi osztályt megismerni, amely egy ősi kultúra jeleit őrzi.

Régebben csak a maguk használatára faragtak. Újabban új anyagokból, új fogásokkal idegen tárgyakat is csinálnak. S művészetüknek szelleme eddig mégis érintetlen, hagyományokkal telített. De ütött az utolsó óra. Kötelessége tehát minden intézkedésre hivatott tényezőnek, hogy a népművészetnek ezt az ágát, mely eredetiségét és magyarságát leggörcsösebben őrzi, megmentse.

*

J. BÓDEI: *Ein Zalaer Schweinehirt.*

Auszug. Koloman Breglovics ist Schweinehirt und Künstler. Er arbeitet mit Holz, Bein, Horn und Leder. Seine Werkzeuge sind: vier „bizsók", (Messer), ein Löffelhöhler, ein „tömő" (Füller) und ein Meiszel. Breglovics's höchster Wert ist die künstlerische Ausfüllung des Raumes. Seine Technik ist das konvexe und platte Relief-Schnitzen und die Gravierung. Aus Holz schnitzt er Stäbe, Feldflaschen, Salzfäszer. Aus Bein schnitzt er Tierköpfe. Seine originellsten Werke sind seine aus Horn verfertigten Hirten- und Jagdhörner. Dieser Zweig unserer Volkskunst bewahrt am meisten die Originalität und den ungarischen Charakter.

Érdekes bogárlelet az Irottkőről

Írta: SZÉKESSY VILMOS dr. (Budapest.)

1936 nyarán Kőszeg környékén végzett gyűjtéseim alkalmával egy nagyon érdekes bogarat fogtam, az *Amara erratica* Duftschm. nevű futrinka-fajt. Érdekes ez az állat azért, mert az ú. n. *boreo-alpesi fajok* közé tartozik, és mert ilyen elterjedésű állatok a Dunántúlról eddig ismeretlenek voltak. Később kezembe került „A kőszegi katholikus kisgymnasium Értesítvénye" 1877—78-ból, amelyben Freh Alfonz összeállítja a gimnázium természetrajzi gyűjteményének névjegyzékét. Az ő felsorolásában is találtam két boreo-alpesi bogárfajt, mégpedig az *Agabus Solieri* Aubé nevű csíkbogarat és az *Otiorrhynchus dubius* Ström. *(= maurus Gyll.)* nevű ormányos bogarat; ezeket szintén Kőszeg környékén gyűjtötték.

Ez a három lelet mintegy emlékként maradt itt Európa legnagyobb katasztrófájának, a jégkorszaknak idejéből. A harmadkor végén beköszöntő súlyos éghajlati válság: a jégkorszak, az Európában akkor uralkodó szubtropikus faunának és flórának végzetét jelentette. A jégkorszak alatt ugyanis Európa nagy részét, így egész Északeurópát, sőt Északnémetországot, Lengyelország és Középoroszország nagy részét is óriási jégtakaró borította. Az Alpok szintén úgyszólván teljesen, — még a keleti szélükön fekvő Schneeberg, Rax és Wechsel-hegység is, — gleccserek alatt feküdtek. Magyarországon a Kárpátokban voltak kisebb nagyobb gleccserek, így pl. a Tátrában, Babja-Gorán, Csernahorán, a Radnai- és az Erdélyi-havasokban. Azonkívül Európa sok más helyén, sőt még Északafrikában is előfordultak gleccserek, amint azt a mellékelt vázlatos ábra is mutatja.

Természetesen ezzel a nagyarányú klimarosszabbodással kapcsolatban óriási változások történtek az állatvilág összetételében is. Elpusztult a szubtropikus fauna nagy része s helyére, Középeurópa jégmentes területére magasészaki állatok nyomultak, pl. a rénszarvas, mamut, pézsmaökör, havasi nyúl stb. Ezek az állatok ma csak északon élnek, maradványaikat azonban megtalálták egész Európában.

A bogaraknál is számos adat utal olyan fajokra, amelyek a jégkorszak alatt Középeurópában éltek *(Hydroporus lapponum, Bembidium Fellmanni, Diachila arctica, Helophorus glacialis, Simplocaria metallica* stb.), ma azonban már csak Északeurópában vagy Középeurópa magas hegyvidékein fordulnak elő. A jégkorszak vége és az ezt követő felmelegedés ugyanis ezekre az északról bevándorolt fajokra kedvezőtlen hatással volt.

Egy részük teljesen elpusztult *(Carabus maeandroides)*, más részük eltünt Középeurópából, és visszavonult ismét északra *(Hydroporus lapponum)*, vagy elszigetelten Középeurópa magasabb hegységeinek olyan területein húzódott meg, amelyek a jégkorszak alatt jégmentesek voltak *(„Massiv de refuge")*, (pl. *Pterostichus blandulus)*. A legérdekesebb csoportot azonban az ú. n. *boreo-alpesi fajok* képezik. Ezek a fajok t. i. a jégkorszak végén részben szintén visszahúzódtak északfelé, részben pedig Közép- és Déleurópa magasabb hegységeibe vonultak, ahol számukra még ma is megfelelő, azaz hűvösebb éghajlat uralkodik. Ezeknek az állatoknak mai elterjedése tehát két részre szakadt: egy összefüggő terület Északeurópában és Északázsiában és ettől széles területsávval elválasztva — amelyben e fajok teljesen hiányzanak, — Közép- és Déleurópa magasabb hegységei.

Az eddig ismert, különböző családhoz tartozó 36 *boreo-alpesi faj* közül Magyarországon is találtak 24 fajt, mégpedig kizárólag a Kárpátokban és az Erdélyi havasokban. A fent említett 3 *boreo-alpesi faj* a Kárpátokban is előfordul. Kőszegi lelőhelyük azonban azért érdekes, mert ezzel az Irottkő és környéke belekapcsolódik ama magasabb középeurópai hegyek közé, ahol

ezek a jégkorszakbeli maradványok élnek. Hogy a Kőszegi-hegységből csupán három ilyen bogárfaj[1] került elő, azzal magyarázható, hogy a Kőszegi-hegység a Kárpátokhoz és az Alpokhoz viszonyítva aránylag alacsony és igen kicsi hegytömböt képez.

A három Kőszeg környékéről előkerült boreo-alpesi bogárfaj elterjedése a következő:

Amara erratica Duftschm.: Amerika legészakibb része, Skandináv félsziget, Finnország, a Keleti- és az Északi-tenger partvidéke, Északoroszország, Szibéria, — Harz, Taunus, Thü-

Európa jégkorszakbeli vázlatos térképe. A fekete foltok a gleccserekkel borított területeket jelzik (Holdhaus nyomán).

ringiai erdő, Szudéták, Alpok, Kárpátok, Kőszegi-hegység, Jura, Pireneusok, Bosznia, Montenegro, Szerbia (Stara planina, Kopaonik), Bulgária (Rhilo-Dagh, Rhodope, Karlak), Kaukázus.

Agabus Solieri Aubé: Island, Färöer, Skótország, Skandináv félsziget, Finnország, Északoroszország — Pireneusok, Alpok, Kárpátok, Kőszegi-hegység, Montenegro (Durmitor).

Otiorrhynchus dubius Ström.: Grönland, Island, Färöer, Nagy Britannia, Irország, Skandináv félsziget, Finnország, Dánia (Jylland), Északoroszország — Szudéták, Alpok, Kárpátok, Kőszegi-hegység, Harz, Schwarzwald, Vogézek, Cévennes.

Hogy a jégkorszak alatt Kőszeg környékén élő állatvilág,

[1] Ezenkívül egy boreo-alpesi lepkefaj is akadt: a *Cidaria caesiata*. Lásd: Szent-Iványi dolgozatát a jelen számban. (376. lap.)

amelynek maradványait e három még ma is meglévő bogárfaj képviseli, valóban északeurópai, arktikus eredetű, ezt legjobban Kormos Tivadar kutatásai (*Centralblatt f. Min. Geol. u. Paleontologie*, 1911, p. 300 és 1913, p. 14) bizonyítják. A Kormos által Kőszeg környékéről kimutatott, fosszilis, jégkorszakbeli állatmaradványok közül csak egynéhány emlőst szeretnék megemlíteni. Így az örvös lemminget (*Dicrostonyx torquatus foss.* Nhrg.), a patkányfejű, a csalitjáró, a havasi és a szibériai pockot (*Microtus ratticeps* Keys, *agrestis* L., *nivalis* Mart. et *gregalis* Pall.). Ezekhez hozzájön még a havasi nyúl (*Lepus timidus* L.), amelynek maradványai újabban[2] kerültek elő Kőszegről. Ez utóbbi adat főként azért érdekes, mert a havasi nyúl szintén a boreo-alpesi állatok közé tartozik és az Alpokban még ma is előfordul.

*

W. SZÉKESSY: *Ein Interessanter Käferfund vom Irottkő.*

Auszug. Im Sommer 1936 fand ich auf dem Irottkő (Geschriebener Stein) ein Exemplar *Amara Erratica* Duftschm. Dieser Käfer gehört ebenso wie die beiden im „Értesítvény (Programm) a kőszegi kath. kisgymnasiumról 1877—78" aus der Umgebung von Kőszeg erwähnten Arten, *Agabus Solieri* Aubé und *Otiorrhynchus dubius* Ström., zu den boreo-alpinen Tierarten. Es ist daher der Irottkő unter die Gebirge Mitteleuropas einzureihen, die durch ihr Klima und durch ihre geographische Lage günstige Lebensbedingungen für die sich nach dem Auflauen der Eiszeit teils nach dem Norden Europas und Asiens, teils aber ind die Gebirge Mittel und Südeuropas zurückziehenden boreo-alpinen Tierarten boten. Die verhältnissmässig geringe Zahl dieser Arten im Kőszeger Gebirge ist wohl dadurch zu erklären, dass dieser Gebirgsstock im Verglich zu den Alpen und Karpaten nur ein sehr kleines Gebirgsmassiv ist.

Die von Th. Kormos (Centralblatt f. Min. Geol. und Paleontologie. 1911, p. 300 und 1913, p. 14, so wie neuere Funde in der 2-ten Fussnote des ungarischen Textes) aus der Umgebung von Kőszeg nachge-

[2] A kőszegi tundrafauna maradványainak lelőhelye a Seybold-féle kőfejtő egyik repedése volt. Ezen a helyen 1932-ben a városi tűzoltók segítségével a Kőszegi Múzeum is ásatott, és ekkor a következő maradványok kerültek napfényre:

1. Havasi nyúl (*Lepus timidus* L.): alsó állkapocs jobboldali fele, felkarcsont, u. ilyennek töredéke, orsócsont, sípcsont.
2. Borz (*Meles meles* L.): combcsont (juvenilis), 4 borda, állkapocstöredék.
3. Vadmacska (*Felis silvestris* Schreb.): medencecsont baloldali fele.
4. Hörcsög (*Critecus critecus* L.): sípcsont + szárkapocs.
5. Nagypele (*Glis glis* L.): medencecsont, felkarcsont, combcsont.
6. Földi kutya (*Spalax* valószínű *monticola* Nhrg.): lapockacsont.
7. Féltucat csigahéj (*Cepaea vindobonensis* Fér.).

Ezek közül az 1. 2. 3. és 6. alatt felsoroltak újak a kőszegi tundrafaunára vonotkozólag és a *Spalax* előfordulása különös figyelmet érdemel, mert ennek maradványait még eddig nem találták sarkvidéki állatok (havasi nyúl, lemming stb.) társaságbáan.

Az itt felsorolt fajokat is Kormos Tivadar határozta meg és készséggel megengedte, hogy meghatározásainak eredményeit közreadjuk. Ezért neki ehelyütt is hálás köszönetet mondok. *(Dr. Visnya Aladár.)*

wiesenen, fossilen Überreste von *Dicrostonyx torquatus, Microtus ratticeps, M. agrestis, M. nivalis, M. gregalis, Lepus timidus* u. s. w. bestätigen ebenfalls die Annahme, dass während der Eiszeit bei Kőszeg eine nordische Tundrenfauna lebte, deren letzte Überreste die drei hier festgestellten boreo-alpinen Käferarten sind.

Dunántúli lírikusok.

Írta: MARÉK ANTAL dr.

IV. közlemény.

XI. KUTAS KÁLMÁN.

Kutas Kálmán írói cselekedeteinek mérlegelésekor önkéntelenül is adódik az összehasonlítás Székely Lászlóval. Kutas evangélikus lelkész, Székely László katolikus. Mindkettőjük élménye az Istennel való egészen benső találkozás. Mégis, ennek a találkozásnak a kivetítése más az egyiknél és más a másiknál. Kutas lírája komoly s megfontolt. Minden élménye mindenekelőtt lehiggad lelkében, mint a tovaszálló harangszó az esti erdőben. A folyamat, ami ebben a lélekben lezajlik, nem alkalmas arra, hogy az első élmény friss lelkendezésével szülessék a vers. A megfontoltság mindenesetre erény, de egyúttal fék is, mely az indulatot, a költészet egyik alkotóerejét mindörökre megöli. Székely László, a katolikus pap, több gyermeki lelkendezéssel és örömmel hirdeti találkozásait s élményeit Istennel. Egyikük egyszerű, fehérremeszelt templom, hol száll a templomi ének, s szájról-szájra jár a Krisztus vére. Másikuk temploma csupa misztikum, félhomály, sok-sok festmény és szobor, csipkeszélű oltárterítő, örökmécs, tömjénfüstű levegőben úszkáló orgonaszó. Két külön templom s mégis a tornyaik egy Isten felé nyúlnak, s harangjaik egybefolyva dícsérik az Urat.

Kutas minden költeménye érett, komoly szózat, megtisztultan minden emberi gyengeségtől. Hasonlataiban csupa javító szándék, csupa felemelő biztatás. Verseiben is pap maradt, aki a rímes sorokon keresztül is híveivel érintkezik. A tanítás nagy feladat számára, s ő ezt a feladatot igyekszik mindenkor és mindenütt érvényesíteni. Közben egy-egy fohásza van az Istenhez, akit arra kér, hogy szívét kegyelemmel színültig töltse meg. Sokhelyütt tiszta imádsággá válik ez a líra, s ilyenkor elfelejt mindent, ami őt az élet bűneire emlékezteti, csak az Istent s híveit látja lelki szemei előtt.

A hang, mely Kutas verseiből kicsendül, zengő, mint a kürt szava. Örökké valami mély árnyalat búsong belőle, a hangnak komor s ijesztő árnyéka, amely mellett nem lehet felmelegedni. A téma nem vész el a szép szavak csábító

muzsikájában s a szép szavak megtévesztő játékában. A téma komolyságához adódik a komoly verselés. Kutas tanítómesterei azok a magyar költők, akik a mult század közepe táján egészen kivételes magasságba emelték a lírát, s helyét a magyar irodalomban örökké biztosították. Divatos költészet sohasem találná meg szívéhez az utat, erre nincs semmi szüksége. Szinte a maga dicsőségére s kedvtelésére versel, nincs szándéka vezetéshez jutni, az irányításhoz hiányzik belőle a hit a költészet mindent megszépítő erejében s fontosságában. Az, ami túlzott mértékben megtalálható Pálma költészetében.

Kutas a forradalom napjaiból mentett át néhány verset, s ezzel szinte egyedül áll a dunántúli költők között. E súlyos napok kevés költőt késztettek verselésre. Kutas Virrasztás című verse Tisza István halálakor íródott:

Hősünk meghalsz. Mi itt virrasztva rég,
Hiába állunk tégedet körül,
Fölötted átrohant a Harc-szekér,
Izmos melledben tőr pengéje ül;
Kivenni, ah, már többé nincs erőnk,
Oly mélyre döfték ellenségeid!
Kezünk erőtelen, csüggedt a főnk,
Hitünk lankadt és tettre nem hevít.

Hitünk lankadt és tettre nem hevít. Mily hűen kifejezi a nehézálmú idők hangulatát. Oblomovizmus? Talán nem. A tehetetlenségnek ez a szégyenítő érzése mindenkor megvolt azokban, akik aggódtak a magyar életért, s a háborút befejező szörnyű forradalomban reménytvesztetten szédelegtek. Egyik rímtelen versét ugyancsak a kommunizmus alatt írta, s ebben Suetonius Néróját olvasva, allegorikus eszközökkel korbácsolja az elsikkadt igazságot. Ez az allegória másutt is jelentkezik, a költő ebbe rejti el mondanivalóit, mintha olyanok számára szólana csak titkos nyelven, akik sorsközösségben élnek, s értik a nyelvét. De az egész világ, amelyben Kutas él, mintha nem is e földről való volna. A költő maga teremtette a maga számára a világot, melynek határai mind messzebbre nyúltak, minél jobban kiábrándult a való életből a költő. Ez becsületes megoldás tulajdonképpen, mert itt, ebben a saját országban megtalálja a boldogságot, befolyásolhatja a sorsot, s irányíthatja a végzetet.

Miért csak most!? .. Miért nem hítt korábban
Szerelmes, édes, áltató szavad:
Tűnt ifjúságom bűvös tavaszában,
Midőn jártam dús fényű ég alatt,
S szép volt a lét!... Habzó arany pohárban
Mámort kínált, felpezsgő vágyakat...
Miért nem akkor?... Álom volt az élet,
Forróbb a vér, — jövőm egy szent ígéret.

(Beszélgetés a Muzsával.)

Ez a kései líra már születése pillanatában bánatot hordott magában. A költő szánalmas kései ajándéknak érzi a jöttét s érzi, mennyivel többet hozott volna a költészete a fiatalság lendületes szakaszában. Így mindenkor a hosszú, elbeszélő versekben merült ki ereje, bár a későbbi versei között néhány egészen hangulatos rímes vers is kifut:

Mint ködök éjjel a néma tavon:
Várt a világ szíve hallgatagon.

S végtelen éjeken, árnyakon át
Küldte a földre az Úr a fiát.

Jön, jön a gyermeke fényparipán,
Hintaja gördül a tűzkarikán.

Angyal, idő, öröm, ég vele fut,
Csengnek a csillagok, ékes az út.

Jézus, a szent fiú, földre leér,
Zeng a világ szíve, lángol az éj.

(Karácsony.)

Késő alkonyat van, fogytán az erő, a szív búsongva fáj... énekli egyhelyütt. Milyen szomorú is ez, egy kései korban felfedezni a költészet gyönyörűségét s érezni, hogy fogytán az erő. Kár, hogy ez így történt, a költő talán boldogabb lett volna, ha mondanivalóit a saját maga számára éli át újra s nem érzi meg a közlés szükségszerűségét s gyönyörű szent örömeit. Most már az a költészet, amely ébenne volt, átalakult, szárnyaszegettebbé vált, s önmaga számára a modern lírikusok vágtájában szegényessé degradálódott. Csak a hit lángoló ereje tüzesíti át a sorokat, s fiatalítja erőssé s lendületessé.

Szívünkben is, ó, csudafények
Világa lángolj hű vezérnek,
S a szent gyermekhez elvezess!

Kutas Kálmánnak ez a megérkezése már réges régen megtörtént, így a költő ezentúl nem is követel semmit, de ne is követeljen. Aki csak álmodott eddig, s álomképeit elraktározta, az boldog volt amúgyis. A közlés, mely Kutas Kálmánból költőt csinált, csak csekélyke része mindannak, amit egy tehetséges és gazdag élet kívánhat magának.

•

XII. ÁRVA LÁSZLÓ.

Minthacsak Mécs László meleg hangját hallanám zengeni, mikor Árva László verseit olvastam. Megvallom, sohasem hallottam róla, s ahogyan most átforgattam a könyvét, annyira lekötött, mintha izgalmas történetet olvastam volna. Elég volna, ha a költőt dícsérném; de dícséret után kiált az

ember is, aki nemes arcával ott áll minden verse mögött A papírban van az a láthatatlan vízjegy, ami csak akkor tűnik elé, ha világosság szűrődik át rajta. Árva László minden versén piros emberi szív a védjegy.

Pap s legnagyobb élménye az Isten. De ez a hit nem az, amit szemforgatással s kifelé szóló templomi leborulásokkal adnak tudtára élőnek s Istennek, hanem a gyermek tiszta, töretlen hite. Gyermeki boldogsággal nézi mindazt, ami tiltás számára; nem lázong, de van egy mosolya... Mosoly, amely nagyobb hitet sugároz magából, mintha mellét verné, vagy éppen komoly filozófiai vitába keveredne önmagával. Íme milyen egyszerű:

Bizony, művészet ez, barátom,
az Istent látni nyárfaágon,
vizen, tornyon és fergetegben.
Most elárulom, ami itt kell:
semmi, semmi, csak egy kis hit kell.

(Egy kis hit kell.)

Költészete további során olyan közel hozza lelkünkhöz a hitet s az Istent, hogy csak ki kell nyujtanunk a kezünket s már érintjük is a legszentebb csodát. Minden páthosz nélkül vezet el bennünket a titokhoz:

Módszerem gyermekes volt, semmi:
csak iparkodtam jónak lenni.

Ez a jóság természetes vonás nála, s végighúzódik mint piros fonál valamennyi versén. Mindennek természetes folyománya az, hogy nagy szociális jóság növekedett benne. Nem elveken s társadalomszemléleten felcseperedett szociális élmény ez, hanem a jó ember szocializmusa. Azé, aki mindenkor s mindenkinek csak jót akar, aki tud embertársáért lemondani, és segíteni mindenkinek, aki arra rászorul. De ugyanakkor kíméletlen azokkal szemben, akik kinőttek a jóságkeretből, s gonosz divatok hóbortjait követik. Ezekkel nagyon gúnyos s kegyetlen tud lenni.

Azért nem baj! c. versében egy szegény lélekről szól, akire anyja fényes ezüstöt: könnyet, apja káromkodást hagyott. Tüdőbajos. Egy fél ezüstért szívesen eladná Krisztust. S a költőben mégis felébred a szociális ember jósága, s ekképpen dalol róla:

Sajnálom, mert hát ő is ember.
Sírni is tud. Szakálla kender.
Ő is érték, szép Ráfael-kép.
Égszínkék rajt a szín, a festék.
Csak ráborult a szörnyű átok:
elrongyolódott, összemállott.
A feledés pora belepte.
A Festőművész elfeledte.

Azért nem baj. Még nem veszett el.
Még tud nézni könnyes szemekkel.
Van egy kabátja, foltos, ódon.
Tud köhögni halálos módon.
Az utcán kint is van helye.
És van még egy fél tüdeje.

Ugyanakkor a kis menhelyi gyerekről is ír, akit nem ismer meg az őrzőangyal. Látja az útját, amely a romlásba visz. S ahogyan elmondja, abban több vád van, mintha vádolna, vagy tetemre hívna. Ez válik jellegzetes tulajdonsággá lírájában, ez a hangulatos sorokban megbúvó kemény igazság.

Van gyermek, aki sosem utazott,
vágyó szemében nagy könnycsepp ragyog,
mert sosem ízlelt, jaj, olasz narancsot,
nem kapott jó szót, csak kemény parancsot,
anyjától sem kapott mesét, imákat
és sose hajtott rózsakarikákat.

De nemsokára megnől. Mosolyog.
Kis szíve játszik. Árverést dobog.
Aranyhaját, két égszemét eladja,
cseresznyeajkát, hóhúsát eladja,
csontváz lesz, mikor rákösönt a hajnal,
és nem ismeri meg az őrzőangyal.

Az édesanyja nemes keretet kap arca köré. Ez már szinte természetes folyománya kivételes jóságának. Hetedik gyermeke volt az édesanyjának. Mindenki szerette a családban, s így történt, hogy gyermekkori élményei frissek maradtak benne. S ezen a gyermekkoron túl nem is történt semmi, csak megnőtt ez a tiszta kis lélek, s megmaradt gyermekinek, tisztának:

Minden maradt a régi,
csak kezemben a meséskönyv helyett
a földgömb nehéz biblia remeg.

S mert oly közel van a korhoz, úgy megérti a gyereket, akit tanít. Markó Géza feketét mond, mint a ténta (káromkodik), de már bánja és keservesen sír.

Egy év mult el, de Markó Géza
könnye most is szemembe lángol;
nem feledtem el ma se, és ha
püspök lennék, gyűrűmbe kőnek
nem tennék mást, csak gyerekkönnyet.
(Markó Géza könnye.)

Ilyen pedagógus kellene sok-sok a magyar iskolákban, hogy az apró magyar koponyák felett ilyen látó szem virrasszon, s nehéz kis sorsukat meleg emberi szív ossza meg. Csak az értheti őket, aki maga is emlékszik az életnek erre a nagy vakációjára, aki nem felejtette el az indulás szorongó félelmét, a palavessző ellenséges magatartását, a nádpálca kemény zuhanását az öt körömre.

Árva László költészete apró zökkenőktől eltekintve értékesnek mondható. Kiegyensúlyozottsága csak arra jó, hogy minél közelebb juttassa az olvasót mondanivalóihoz. Tiszta patakként csobogó lírája valamennyi vállalt feladat megoldására alkalmas. Tulajdonképpen nem is a szép szavak teszik oly nemessé Árva László költészetét, hanem a szép gondolatok, amik külön-külön összeölelkeznek a vers ritmusával. A külső és belső ritmus tökéletes találkozása különösen érdekessé és értékállóvá teszi Árva költészetét.

Mennyi kvalitással indul el egy-egy dunántúli poéta. Mennyi egyéniség szólal meg! Egyik értékesebb, mint a másik. S hangjuk mégis pusztába kiáltó szó marad. Lám Árva László esete is példázza ezt; kiforrott készséggel jelentkezik, s szűk pátriáján túl alig ismerik. Pedig mondanivalóival az egeket ostromolja, az egeket, hol Istent megtalálta, s ahonnan oly szánalommal teli s mégis megértő szemmel nézi az embereket, s gyermeki jó szívében felvillan néha egy-egy sikoly, megfordul egy-egy kétség, alapjában véve azonban lobogva ég lelkében a reménység. A Dunántúl Mécs Lászlója számára helyet kell kérnünk a szívekben, mert az idegen, aki bekopog a kapukon s bebocsájtást kér, tiszta ember.

Magyar László — Szombathely szülöttje.

Írta: THIRRING GUSZTÁV dr.

Magyar László, a hírneves Afrika-kutató születésének helye és ideje, sőt leszármazása is soká ismeretlen és ezért vitás volt. Mivel atyja, Magyar Imre, a mult század közepe óta szabadkai lakos volt, sőt Magyar nevű családok tagjai ott már régebben is nagyobb számmal éltek, az a vélekedés gyökerezett meg, hogy Magyar László Szabadkán született, még pedig ősi bácskai családból. *Hunfalvy János* ugyan már 1866-ban Szombathelyt nevezte meg Magyar László szülőhelyéül és leszármazásáról is fellebbentette a fátylat,[1] de a köztudat továbbra is makacsul Szabadka mellett tartott ki, az összes írók, hazaiak éppen úgy, mint külföldiek, az összes Lexikonok szabadkai születésűnek mondották Magyar Lászlót, sőt *Bendefy-Benda László*, ki legújabban kivonatosan és átdolgozva kiadta Magyar munkáit,[2] könyvében kategorikusan kijelenti, hogy „ez a feltevés (t. i. a szombathelyi születés), ahogy annak utánajártam, téves. Magyar László ősi bácskai családból származik, iskoláit is Szabadkán végezte és a család ma élő tagjai nem

[1] *Hunfalvy János:* A legújabb utazások és felfedezések. Afrika II (Budapesti Szemle, új folyam, 6. kötet, 1866, a 25. lapon.)

[2] *Bendefy-Benda László:* Magyar László. Tizenöt év Délafrikában. Budapest, 1934, a 3. lapon.

tudnak olyan adatokról, hogy a későbbi nagy utazó bármikor is Szombathelyen tartózkodott volna".

Mi igazolja ezt a határozott állítást? Van-e kétségbevonhatatlan adat arra, hogy afrikai utazónk Szabadkán született és a Magyar-család tényleg ősi bácskai család, avagy bizonyítható-e, hogy Magyar László Szombathelyen született s a Magyar-család csak az ő születése *után* került a Bácskába? Ezekre a kérdésekre akarok felelni.

Magyar László maga nem tudta születésének helyét és idejét. Mikor Toldy Ferenc, a Magyar Tudományos Akadémia titkára 1860. évben Magyart, kit az Akadémia levelező tagjává megválasztott, felkérte, hogy életrajzi adatait küldje be, ő 1861. december 25-én Délafrikában kelt levelében atyját kéri meg: „Légy szíves, a leendő legelső leveledben születésem napját, évét és hollétét, minden egyéb azt illető és néked alkalmasnak látszó körülményekkel vélem elmulhatatlanul tudatni". Hogy Magyar Imre ennek a kérésnek eleget tett-e, válasza elérkezett-e fiához és életben találta-e még, nem tudjuk. Annyi tény, hogy az Akadémia nem kapta meg a kért életrajzi adatokat. Ha Magyar Imre a fiakérte adatokat nem őhozzá Afrikába, hanem közvetlenül az Akadémiához küldi, akkor Magyar születése helyének és időpontjának vitás kérdése rögtön tisztázódik. Így a közvéleménybe begyökeresedett vélekedéssel csak Hunfalvy Jánosnak 1866. évi kijelentése állott szemben, melynek én mint Hunfalvy János autoritására alapított lehetőségnek, már 1896-ban a Pallas Nagy Lexikonában helyt adtam, de melynek konkrét bizonyítékai mindeddig hiányoztak.

A vitás kérdés eldöntése elsősorban azon fordul meg, bizonyítható-e, hogy a Magyar-család Magyar László születésekor már Szabadkán élt-e, és tényleg „ősi bácskai család"-ból származott-e László? Megnehezíti e kérdés megoldását az a körülmény, hogy Magyar László házasságon kívül született gyermek volt s így még abban az esetben is, ha a Magyar-család akkor tényleg már Szabadkán élt volna, nincs kizárva az a lehetőség, hogy Magyar László anyja másutt adott gyermekének életet.

II.

Tisztázzuk először a *Magyar-család eredetének* kérdését. Az tagadhatatlan, hogy Szabadkán már a 19. század elején több Magyar-család élt. Ezeket azonban — úgy látszik — a közös néven kívül semmi, vagy csak nagyon távoli rokonság fűzhette Magyar László őseihez, kik — mint alább ki fogjuk mutatni — a Dunántúlról kerültek Bács-Bodrog megyébe, s akik közül éppen Magyar László atyja, Magyar Imre, már 1839-ben nemesként említtetik, holott a szabadkai Magyarok között nem volt egyetlen egy nemes sem, és az egész megyében Magyar Imre, aki akkor Jankovácon az Orczy bárók uradalmának inspektoraként élt, az egyedüli nemes volt e néven.[3]

[3] *Dudás Gyula:* A bácskai nemes családok összeírása 1841-ből (A

Az 1828. évi regnikoláris conscriptió, mely mindazokat az egyéneket, kik valami címen adóztak vagy birtokuk volt, tüzetesen összeírta, Szabadkán 8 Magyar nevű lakót sorol fel. Ezek közül Magyar János és Magyar Mihály, mindkettő takács, valamint özvegy Magyar Jánosné polgárok voltak, kiknek házuk s az elsőnek szántóföldje és szőlője is volt. Magyar Antal már csak zsellér (inquilinus) volt, de szintén volt háza és 4 lova, a többiek (Magyar Illés, Magyar Juliánna, Magyar Panna és Magyar Örzse) mind háznélküli zsellérek (subinquilini) voltak, kik a város különböző részeiben, más-más házakban, laktak. Közöttük — mint említettem — nem volt egyetlen egy nemes sem, és a Szabadkán összeírt Magyarok közt egyáltalában nem szerepel Magyar László atyja, Magyar Imre, aki akkor még nem lakott Szabadkán, bár — mint látni fogjuk — már Bács megye területén teljesített gazdasági szolgálatot.

Nem látszik valószínűnek, hogy a szabadkai Magyarok és Magyar László ősei között közelebbi rokonság lett volna, hiszen az utóbbiak csak a 19. század első harmadának végén lépnek fel Bácskában, és bölcsőjük a messze távolban ringott. Nemcsak a Magyar-család ma élő tagjainak tudomása és a birtokukban levő okmányok tanusága szerint, de a genealógiai kutatások eredményei alapján is Magyar László őse, az *Ötömösi Magyar* nemes család megalapítója, *Magyar Boldizsár* körmöcbányai főbíró volt, ki a bányaművelés körül szerzett érdemeiért és hűségeért, mely által a kincstár jövedelmét szaporította, III. Károly királytól 1723. október 16-án armális nemességet, azaz címert és nemességet kapott, de királyi adománylevelet és jószágot nem.[4] Nemességét Bács vármegye 1732-ben igazolta. Fia *János (Nepomuk)* Körmöcbányáról Szklenóra költözött, ennek 1757-ben született *György (János)* fia pedig Tolna vármegyébe vándorolt be s Dunaföldváron telepedett meg. A bevándorlás évét nem tudjuk, valószínűleg a 18. század utolsó negyedében költözhetett be.

Ebben az időben a Magyar név már gyakran fordul elő a dunaföldvári egyházi anyakönyvekben. Már 1738. február hó 15-én születik egy *Anna Katalin* nevű leány, kinek szüleiként *Magyar János* és *Rozina* neveztetnek meg. 1782. március 10-én özvegy *Magyar György*, 46 éves dunapentelei lakós Dunaföldváron megesküszik Tóth István özvegyével *Ilonával*. 1790. április 27-én *Magyar György* mint özvegyember házasságot köt *Nagy István* leányával, *Margittal*. Egy évvel reá pedig, 1791. május 19-én születik *Magyar Imre*, kinek szülei *Magyar György* és *Katalin* voltak.

Itt nyilvánvalóan több Magyar ivadékról van szó, kiknek egymáshoz való rokonságát nem lehetett megállapítani. Kétség-

Bács-Bodrog vármegyei történelmi társulat évkönyve, XII. évf. 1896., a 156. lapon.)

[4] *Nagy Iván:* Magyarország családai. VII. kötet, 1860, a 241. lapon. Továbbá *Illésy-Pettkó:* A királyok könyve. Budapest, 1895, 133. l.

telen, hogy az 1791-ben született *Magyar Imre* lett Magyar László atyjává, ezt a családi iratok és hagyományok is igazolják. De a hagyomány és *Galgóczy Károly* közlése[5] szerint Magyar Imre anyja *Szelestey Anna* volt, holott a dunaföldvári anyakönyv *Katalinnak* nevezi Magyar György nejét. Lehetséges, hogy a két név alatt szereplő nő egy és ugyanaz volt, hiszen Anna Katalin lehetett a neve s az akkor még kevéssé pontos anyakönyv csak egyik keresztnevét jegyezte fel. De lehet az is, hogy Magyar György többször nősült (hiszen az anyakönyv is özvegynek mondja őt), és a vasmegyei Szelestey-családból származó arával valahol Vas vármegyében esküdött meg. Magyar László szempontjából ez a kérdés kevésbbé fontos. Az ő származására nézve döntő, hogy atyja, *Magyar Imre* Dunaföldváron született, ahol atyjának, *Magyar Györgynek*, az 1793/94. évi adóösszeírás tanusága szerint[6] már birtoka volt, mely után 2 forint adót fizetett.

Mikortól meddig éltek a Magyar-család tagjai Dunaföldváron, pontosan nem állapítható meg. Az 1750. évi adóösszeírásban[7] az adózók között még nem szerepel egy Magyar sem, de lehetséges, hogy azért, mivel mint nemes, nem adózott. Az 1828. évi regnikoláris conscriptióban viszont, melynek eredeti anyagát az Országos levéltárban tüzetesen átkutattam, Magyar nevű birtokos már nem fordul elő. Magyar Imre ekkor a barsmegyei nagymányai birtokon mint báró Malonyai János uradalmának igazgatója működött. Hogy atyja, György élt-e még akkor, avagy elköltözött-e Dunaföldvárról, nem tudjuk. Azt azonban határozottan mondhatjuk, hogy a Magyar-család tagjai 1828 előtt nem éltek Bács megyében. Magyar Imre Nagymányáról 1829-ben került Bács megyébe, báró Orczy György jankováci uradalmába, ahol felváltva Jankovácon, Kisszálláson és Baján működött mint ispán, utóbb mint az uradalom felügyelője. 1847-ben lemondván állásáról, Szabadkán telepedett meg. Az *Ötömösi* előnevet a család 1840. október 8-án nyerte el királyi adományként.

Az előadottakból megállapítható, hogy az *Ötömösi Magyar* nemzetség Bars vármegyéből ered, a 18. század folyamán Dunaföldváron élt hosszabb ideig s csak a 19. század harmincas éveiben került Bács megyébe, Szabadkán pedig csak a század közepén telepedett meg. *Ősi bácskai családról tehát nem lehet szó.*

III.

Áttérek most a másik vitás pontra: *Magyar László szülőhelyének* kérdésére. Mint említettem, valamennyi régi és újabb író Szabadkát vallja szülőhelyéül és a születés időpontját az

[5] *Galgóczy Károly:* Magyar Imre életrajza. (Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület Emlékkönyve, V. füzet. Bpest, 1885, 81—87. lapokon.)

[6] *Cziráky Gyula:* Tolnavármegyei Dunaföldvár multja és jelene. Dunaföldvár, 1910, a 109. l.

[7] U. o.

1817 és 1820 közötti évek valamelyikére, leginkább 1818-ra vagy 1817-re teszi. Hunfalvy János maga is régebben szabadkai születésűnek mondotta afrikai utazónkat, 1866-ban azonban először *Szombathelyt* nevezte meg szülőhelyeként.[8] Hogy Hunfalvy János mire alapította ezt a közlését, ma — hét évtized multával — megállapítani már nem lehet; de ha régebbi vélekedését — valamennyi más íróval szemben — módosította, erre nyomós okának és kétségbevonhatatlan bizonyítékának kellett lennie. Legvalószínűbb, hogy Hunfalvy Magyar László atyjától nyerte értesítését, akivel már régóta állandó levelezésben állott. Nem is valószínű, hogy Magyar Imrén kívül más valakitől megtudhatta volna László születésének részleteit, hiszen — mint említettem — magának Magyar Lászlónak sem volt róluk biztos tudomása.

Nagyon valószínű, hogy Hunfalvy János Magyar Imrétől nyerte azt az értesítését is, hogy Magyar László házasságon kívül született gyermek volt, anyja a szülés után rövid idővel meghalt, s a kisdedet öreganyja, *Horváth Apollónia*, vette gondjaiba. Ezek az adatok adtak módot és lehetőséget arra, hogy Magyar László születésének helye és időpontja hitelesen megállapíttassék. Tudva azt, hogy Magyar László anyja Horváth lány volt, nem volt nehéz a kisdedre a szombathelyi róm. kat. főplébánia anyakönyvében ráakadni. *Dr. Géfin Gyula* teológiai tanár, *Németh János* és *Somogyi Károly* káplánok ebbeli fáradozását teljes siker koronázta. A kereszteltek anyakönyvének VII. kötetében a 84. lapon az olvasható, hogy *1818. november 13-án* született és kereszteltetett egy *Ladislaus* nevű törvénytelen (spurius) fiú, kinek anyja *Horváth Anna* szombathelyi lakos volt, keresztszülői Zanelli Ferenc és Kanitsár Anna. A kisdedet Török József városi plébános keresztelte. Három héttel rá a főplébániai halottak anyakönyvének III. kötetében a 163. lapra bejegyezték, hogy 1818. december 6-án 20 éves korában meghalt *Horváth Anna* boldogasszonyi születésű szombathelyi lakos.

A két adat teljesen fedi Hunfalvy János állítását Magyar László születését és anyjának halálát illetőleg. De vajjon a Horváth László néven keresztelt gyermek tényleg azonos-e Magyar Lászlóval, kit természetes atyja később adoptált s a család nevének viselésére felhatalmazott? Azt, hogy afrikai utazónkat eredetileg Horváthnak hívták, régi írók is elismerik. A Pester Lloyd már 1856-ban[9] azt írta, hogy afrikai utazónknak eredetileg Horváth volt a neve; ugyanígy nyilatkozott 1885-ben Galgóczy Károly[10], 1889-ben Grosschmid Gábor[11] és később többen mások. Más törvénytelen születésű Horváth László a

[8] Lásd az [1] jegyzetben említett munkát.

[9] Ladislaus Magyar. (Pester Lloyd, 1856, 84. sz.)

[10] Az [5] jegyzetben idézett életrajzban.

[11] *Grosschmid Gábor:* Magyar László. (Bácska, 12. évf. 4. sz., 1889. január 11.)

szombathelyi anyakönyvben sok éven keresztül nem is fordul elő, tehát ennek kell azonosnak lennie Magyar Lászlóval. De rendelkezünk erre vonatkozólag *hiteles hivatalos adatokkal is.* A kalocsai Jézus-társasági érseki reálgimnázium igazgatója, *Ambrus Pál* rektor, kérésemre átkutatta az intézet régi anyakönyveit, és azokból megállapította, hogy az 1831/32. tanévtől kezdve három éven keresztül a gimnáziumba járt *Horváth László* római katolikus vallású, árvának bejegyzett fiú, ki 1818-ban Szombathelyen született, gyámja (tutor) *Magyar Imre,* ki 1831/32-ben a bácsmegyei Kisszálláson, 1833/34-ben pedig mint ispán (spanus) Baján lakott. *Magyar Imre,* a természetes apa, már korábban is gyámkodott a kis László fölött. Hiszen tudjuk, hogy őt az elemi iskolába Dunaföldvárra hozatta, ahol atyjának, *Magyar Györgynek* birtoka volt; azután a kalocsai gimnáziumba iratta be, melynek hajdan ő is volt tanulója. Ennek a gimnáziumnak hivatalos bejegyzése kétségtelenné teszi, hogy *a szombathelyi születésű Horváth László azonos Magyar Imre természetes fiával, Magyar Lászlóval.* Ezzel a születés helyének és idejének kérdése végleges megoldást nyert: *Magyar László Szombathelyen született 1818. november 13-án.*

IV.

Felmerül az a kérdés is, voltaképpen *ki volt Magyar László anyja?* A szombathelyi egyház anyakönyvéből csak annyit tudunk, hogy *Horváth Anna* volt a neve, szombathelyi lakos, római katolikus vallású volt. A halotti bejegyzés szerint boldogasszonyi születésű volt s 20 éves korában húnyt el.

Nem tudjuk, hol, mikor és milyen körülmények között ismerkedett meg Magyar Imre ezzel a fiatal nővel, ki Magyar László anyjává lett. Magyar Imre abban az időben (1814-től 1819-ig) Festetics György gróf csáktornyai uradalmában gazdatiszti állást viselt. Hogy ott, vagy Szombathelyen szövődött-e közte és Horváth Anna között az a szerelmi viszony, mely afrikai utazónknak életet adott, nem tudjuk. Arról sincs tudomásunk, hogy Horváth Anna minő viszonyban állott a szombathelyi Zanelli-családdal, melynek feje gazdag kereskedő, kilenc ház tulajdonosa volt. Rokonságban volt-e a családdal, vendégként avagy szolgálati viszonyban élt-e ott, eddig nem volt megállapítható. De az a tény, hogy ily előkelő férfi vállalta a keresztapaságot, arra utal, hogy szorosabb kapcsolatnak kellett lennie a Zanelli-ház és Horváth Anna között, és hogy utóbbi, mint egyébként egyik-másik életírója is mondja, jobb családból származott.

Hunfalvy János Magyar Lászlóról tartott akadémiai emlékbeszédében[12] azt mondja, hogy a fiatal anyának korai halála után a kisded „öreg anyjának, *Horváth Apollóniá*"-nak gondozásába került. Ezek szerint Horváth Anna anyja Apollónia volt.

[12] *Hunfalvy János:* Magyar László. Emlékbeszéd. (Budapesti Szemle, 1874. IV. kötet, 8. füzet. 324—339. l.)

Dr. Gétin Gyula tanár és segítőtársai arra vonatkozólag is eszközöltek kutatásokat, hogy Magyar László anyja hol és mikor született és kinek gyermeke volt? A szombathelyi és környékbeli egyházak anyakönyveiben több Horváth Annára bukkantak, de ezek egyikének sem volt Apollónia az anyja. Azt tudjuk, hogy Magyar László anyja boldogasszonyi születésű volt, Boldogasszony (a mai Vasboldogasszony) pedig az egervári róm. kat. plébániának fiókja volt. Ennek a plébániának anyakönyvében (V. kötet, 170 lapon) tényleg szerepel egy *Horváth Anna*, ki 1798. február 15-én született, kinek életkora tehát teljesen megegyezik a Szombathelyen 1818-ban 20 éves korban elhalt hasonnevű nővel. De az egervári Horváth Annának szülei *Horváth János* és *Szalay Éva* nagypáli lakosok voltak, anyja tehát nem volt Apollónia. Ezt az ellentétet csak akként magyarázhatnók meg, ha feltennők, hogy Horváth Apollónia a kisded *dédanyja* volt, amely feltevés némi támpontot találhat abban, hogy a kisded születésekor még elég fiatal Szalay Évára az „*öreganyja*" elnevezés alig illett rá. Mivel a szombathelyi és környékbeli egyházak anyakönyveiben szereplő többi Horváth Annának egyikéről sem lehetett megállapítani, hogy azonos volna Magyar Lászlónak kevéssel a kisded születése után elhalt anyjával, *Magyar László anyjának rejtélye még megoldásra vár.*

*

DR. GUSTAV THIRRING: *Ladislaus Magyar.*

Auszug. Ladislaus Magyar, der berühmte Afrikaforscher galt bisher in der öffentlichen Meinung als Sohn einer uralten Familie des Komitates Bács-Bodrog und als sein Geburtsort wurde die Stadt Szabadka (Maria-Theresiopel) betrachtet. Die Nachforschungen des Verfassers haben erwiesen, dass die Edelfamilie Magyar de Ötömös aus dem Komitat Bars (Oberungarn) stammt, im 18. Jahrhundert in Dunaföldvár (Komitat Tolna) ansässig war und erst um 1830 nach dem Komitat Bács-Bodrog übersiedelte. Ladislaus Magyar selbst wurde am 13. November 1818 in Szombathely geboren, wo ihm im nächsten Jahr, anlässlich der 120-sten Wiederkehr seines Geburtsjahres, ein Denkmal errichtet werden soll. Sein Vater war der bekannte Ökonom *Emerich Magyar*, seine Mutter *Anna Horváth* starb bald nach seiner Geburt, am 6. Dezember 1818.

Szombathelyi Takarékpénztár R. T.

TELEFON 97 és 380. Szombathely, (Szentháromság-tér) TELEFON 97 és 380.

Foglalkozik a bank- és takarékszakmába tartozó összes üzletágakkal.

ROVATVEZETŐ: VISNYA ALADÁR DR.

Kőszeg vidékének lepke-faunája. I.

Nagylepkék. — (Macrolepidoptera.)

Írta: SZENT-IVÁNY JÓZSEF dr. (Budapest).

Kőszeg vidékének lepkefaunájáról eddig igen kevés irodalmi adat került napvilágra. A „*Fauna Regni Hungariae*"-ben (2) mindössze 19 fajnál szerepel Kőszeg mint lelőhely. Ezek az adatok valószínűleg jórészt Pável János gyüjtésének adatai. A másik irodalmi forrás, amelyre támaszkodtam Freh Alfonz gimnáziumi tanár fauna-listája. (4.) Freh összesen 199 nagylepke-fajt sorol fel Kőszeg vidékéről.

E két forráson kívül más irodalmi adat nem állt rendelkezésemre. Hogy mégis aránylag elég nagy fajszámú jegyzéket tudok közzétenni, azt elsősorban annak a kedvező körülménynek köszönhetem, hogy dr. Dudich Endre egyet. ny. r. tanár, a Pázmány Péter Tudományegyetem Állatrendszertani Intézetének igazgatója három izben vezetett gyüjtőkirándulást a kőszegi hegységbe (1936. május 19—23., 1936. szeptember 24—28., 1937. június 21—29.) s e kirándulásokon a kedvezőtlen idő ellenére is (ez különösen az első kettőre vonatkozik) elég sok fajjal sikerült gyarapítani az eléggé hiányos listát. Az első két kiránduláson magam is résztvettem s ekkor a lepkék legnagyobb részét magam gyüjtöttem. A harmadik intézeti kirándulásra másirányú elfoglaltságom miatt sajnos nem mehettem el, de a részvevők ez alkalommal is szorgalmasan gyüjtöttek lepkéket. Az első két kirándulás gyüjtési területét Kaszab (6) részletezte, (162. l.), a harmadik kirándulás ezek egy részén kívül kiterjeszkedett a Gyöngyös völgyére is (Alsórétek, Felsőrétek), valamint a folyócska balpartján elterülő dombokra (Kethelyi domb, Guba-

hegy) és tölgyesekre (Alsóerdő). Külön ki kell emelnem, hogy Kaszab Zoltán dr. barátom ez év július havának első három hetében úgyszólván minden este gyüjtött lámpával s csalétekkel s az eddig rendelkezésre álló s már feldolgozott kőszeg-vidéki anyagot olyan szép és értékes anyaggal gyarapította, hogy a jelen közlemény mostani megírását nagyrészt neki köszönhetem. 1936 márciusában Lengyel Gyula dr. orvos barátom társaságában gyüjtöttem s ez alkalommal is sikerült lámpával s csalétekkel néhány kora-tavaszi s kitelelt őszi bagolylepkét és araszolót gyüjteni. Végül nem kis mértékben szolgált támaszul a Kőszegi Múzeum lepkegyüjteménye.

A fajok alábbi felsorolásában a gyüjtőket a fajok neve után zárójelben tett számokkal jelölöm. A sorrend a következő:

(1) A budapesti egyetemi Állatrendszertani Intézet három gyüjtőkirándulásának anyaga.

(2) A Kőszegi Múzeum anyaga, melynek zöme (451 drb.) verebi Végh Gyula ny. iparművészeti múzeum főigazgató bozsoki gyüjteséből származik. A Visnya Aladár dr. gyüjtötte fajokat csillagos kettessel (2*) jelölöm.

(3) Kaszab Zoltán dr. 1937. júliusi gyüjtése.

(4) Freh Alfonz adatai.

(5) A *„Fauna Regni Hungariae"* adatai.

(6) Lengyel Gyula dr. és Szent-Iványi József dr. 1937 márciusi gyüjtése.

A fauna-lista összesen 434 nagylepke-fajt tartalmaz. A kislepkék *(Microlepidoptera)* még csekély fajszámmal állanak rendelkezésemre. Így ezek felsorolására csak további gyüjtések után kerülhet sor.

Mielőtt a faunisztikai s állatföldrajzi eredmények tárgyalásába fognék, nem mulaszthatom el hálás köszönetet mondani Schmidt Antal dr. múzeumi igazgató úrnak, aki az első két kiránduláson gyüjtött anyag meghatározása céljából a Magyar Nemzeti Múzeum Állattárának lepkegyüjteményét rendelkezésemre bocsátotta, valamint Uhrik-Mészáros Tivadar múzeumi főtiszt úrnak, aki az anyag meghatározásában készséggel sietett segítségemre.

A fajok felsorolásában Seitz: *„Gross-Schmetterlinge der Erde"* c. munkájának (11) névhasználatát (nomenklaturáját) és törzsfejlődéstani (phylogeniai) sorrendjét követtem. Azoknál a fajoknál, amelyeknek a neve az Abafi-Aigner munkájában (1) szereplő névtől faj-, avagy mind faj-, mind pedig génusz-név tekintetében eltérnek, zárójelben a régi, megszokott nevet is feltüntettem. Az auktor-nevek rövidítésében az utóbbi (1) munkát követtem. A családnevek után pedig szögletes zárójelben feltüntettem az illető családból felsorolt fajok + fajváltozatok számát.

*

Enumeratio Macrolepidopterorum in montibus Ginsiensibus adhuc collectorum.

Rhopalocera — Nappali lepkék.

1. *Fam. Papilionidae. — (Pillangók.)* — [4]

Papilio machaon *L.* (1,2,4)
P. podalirius *L.* (1,2,4)
Parnassius apollo *L.* (5?)
P. mnemosyne *L.* (1,2)

2. *Fam. Pieridae.* — [11+1]

Aporia crataegi *L.* (2,4)
Pieris brassicae *L.* (1,2,4)
P. rapae *L.* (1,2,4)
P. napi *L.* (1—4)
Leucochloë daplidice *L.* (1,4)
Anthocharis cardamines *L.* (1,2,4)
Gonopteryx rhamni *L.* (1—4,6)
Colias hyale *L.* (1,2,4)
C. croceus Fourc. (1,2*4)
C. myrmidone *Esp.* (2)
Leptidia sinapis *L.* (1,2,4)
L. s. ab. erysimi *Bkh.* (4)

3. *Fam. Satyridae.* — [21]

Erebia medusa *F.* (3,4)
E. aethiops *Esp.* (2,4)
E. ligea *L.* (2,4)
Melanargia galathea *L.* (1,2,4)
Satyrus circe *F.* (2,4)
S. hermione *L.* (1,2,4)
S. alcyone *Schiff.* (4)
S. semele *L.* (2,4)
S. arethusa *Esp.* (2,4)
S. actaea *Esp.* var. cordula *F.* (4)
S. dryas *Sc.* (2,4)
Pararge egeria egerides *Stdgr.* (1,2,4)
P. megaera *L.* (1,2,4)
P. maera *L.* (1,2,4)
Aphantopus hyperantus *L.* (1—4)
Epinephele jurtina *L.* (1,2,4)
E. lycaon *Rott.* (2,4)
Coenonympha iphis *Schiff.* (1,2)
C. arcania *L.* (1,3,4)
C. pamphilus *L.* (1—4)
C. tiphon *Rott.* (2,4)

4. *Fam. Nymphalidae.* — [31 + 1]

Apatura iris *L.* (1,2)
A. ilia *Schiff.* (2,4)
Neptis coenobita lucilla *F.* (1,2,4)
N. hylas aceris *F.* (2)
Limenitis populi *L.* (2,4)
L. camilla *L.* [= sybilla *L.*] (1)
Pyrameis atalanta *L.* (1—4)
P. cardui *L.* (1—4)
Vanessa io *L.* (1—4)
V. urticae *L.* (1—4,6)
V. polychloros *L.* (1—4,6)
V. antiopa *L.* (1—4,6)
Polygonia c-album *L.* (1—4)
Araschnia levana prorsa *L.* (1,2)
A. l. porima *O.* (2)
Melitaea cinxia *L.* (1,2,4)
M. phoebe *Kn.* (1,2,4)
M. didyma *O.* (1,2,4)
M. trivia *Schiff.* (2,4)
M. aurelia *Nick.* (2)
M. athalia *Rott.* (1,2,4)
M. dictynna *Esp.* (2)
Argynnis selene *Schiff.* (4)
A. euphrosyne *L.* (1,2)
A. dia *L.* (1,2,4)
A. hecate *Schiff.* (2)
A. daphne *Schiff.* (2,4)
A. lathonia *L.* (1,2,4)
A. aglaia *L.* (1,2,4)
A. niobe ab. eris *Meig.* (2)
A. adippe *L.* (1—4)
A. paphia *L.* (1—4)

5. *Fam. Erycinidae.* — [1]

Nemeobis lucina *L.* (1,2,4)

6. *Fam. Lycaenidae.* — [27+1]

Callophrys rubi *L.* (1,4)
Thecla spini *Schiff.* (2,4)
T. w-album *Kn.* (3,4)
T. ilicis *Esp.* (1)
Zephyrus betulae *L.* (2,4)
Chrysophanus virgaureae *L.* (1—4)
Ch. hippothoë *L.* (1)
Ch. phlaeas *L.* (1,2,4)
Ch. dorilis *Hfn.* (1,2,4)
Zizera minima *Fssl.* (4)
Everes argiades *Pall.* (1,2,4)
E. a. ab. polysperchon *Bgst.* (2)
Lycaena argus *L.* (1,2)
L. argyrognomon *Bgst.* (2)
L. orion *Pall.* (1)
L. astrarche *Bgst.* (1,2)
L. icarus *Rott.* (1,2,4)
L. thersites *Gerh.* (1,2,4)
L. hylas *Esp.* (1,4)
L. meleager *Esp.* (1)
L. coridon *Poda.* (1,2)
L. semiargus *Rott.* (1)
L. cyllarus *Rott.* (1,2,4)
L. alcon *Schiff.* (2*,4)
L. euphemus *Hb.* (2)
L. arion *L.* (3,4)
L. arcas *Rott.* (4)
Cyaniris argiolus *Dalm.* (1—4)

7. *Fam. Hesperidae.* — [7]

Carcharodus alceae *Esp.* (4)
Hesperia malvae *L.* (1)
Thanaos tages *L.* (1,2,4)
Pamphila palaemon *Pall.* (1)
Adopaea lineola *O.* (1)
Augiades sylvanus *Esp.* (1)
Erynnis comma *Schr.* (4)

Heterocera — Éjjeli lepkék.

8. *Fam. Zygaenidae.* — [10+1]

Procris cognata *H. S.* f. intermedia *Rjabor* (?). (1)
P. statices *L.* (1,2,4)
Zygaena purpuralis *Brünnich.* (1,2,4)
Z. brizae *Esp.* (5)
Z. scabiosae *Schev.* (1,4)
Z. lonicerae *Schev.* (2)
Z. filipendulae *L.* (4)
Z. ephialtes *L.* (2)
Z. achilleae *Esp.* (2)
Z. carniolica *Sc.* (2)
Z. c. ab. Hedysari *Hb.* (2,4)

9. *Fam. Syntomidae.* — [2]

Syntomis phegea *L.* (1,2,4)
Dysauxes ancilla *L.* (2*,3)

10. *Fam. Arctiidae.* — [24+1]

Nola cucullatella *L.* (5)
Roeselia albula *Schiff.* (3)
R. strigula *Schiff.* (3)
Miltochrista miniata *Forst.* (3)
Philea irrorella *Cl.* (2,4)
Cybosia mesomella *L.* (3)
Endrosa roscida *Schiff.* (1)
Oenistis quadra *L.* (2,4)
Lithosia deplana *Esp.* (3)
L. lurideola *Zk.* (3)
L. complana *L.* (2*,3)
L. sororcula *Hfn.* (4)
Phragmatobia fuliginosa *L.* (1,4)
Spilarctia lubricipeda *L.* (1,4)
Spilosoma menthastri *Esp.* (4)
S. m. ab. paucipuncta *Fuchs. (2)*
Rhyparia purpurata *L. (2*,4)*
Diacrisia sannio *L.* [= Nemeophila russula *L.*] (1,2)
Hyphoraia aulica *L.* (1,2,4)
Pericallia matronula *L.* (5)
Arctia caja *L.* (2,4)
A. villica *L.* (1,2,4)
Callimorpha dominula *L.* (4)
C. quadripunctaria *Poda.* (2,4)
Hipocrita jacobeae *L.* (3,4)

11. *Fam. Lymantriidae.* — [9+3]

Dasychira pudibunda *L.* (1,4)
Hypogymna morio *L.* (1—3)
Orgya antiqua *L.* (2)
Stilpnotia salicis *L.* (1)
Lymantria dispar *L.* (1—4)
L. monacha *L.* (3)
L. m. ab. nigra *Fr.* (3)
L. m. ab. eremita *O.* (3)
Ocneria rubea *(Schiff) F.* (3)
Porthesia similis *Fssl.* (3)
P. s. ab. auriflua *F.* (4)
Euproctis chrysorrhoea *L.* (2,3,4)

12. *Fam. Lasiocampidae.* — [8]

Malacosoma neustria *L.* (3)
M. castrensis *L.* (2)
Lasiocampa quercus *L.* (2,4)
L. trifolii *Esp.* (2)
Macrothylacia rubi *L.* (1,2,4)
Gastropacha quercifolia *L.* (4)
Odonestis pruni *L.* (2*)
Dendrolimus pini *L.* (3,4)

13. *Fam. Lemoniidae.* — [1]

Lemonia taraxaci *Esp.* (2)

14. *Fam.Endromididae.* — [1]

Endromis versicolora *L.* (2,4)

15. *Fam. Drepanidae.* — [3]

Drepana falcataria *L.* (2)
D. lacertinaria *L.* (1)
Cilix glaucata *Sc.* (3)

16. *Fam. Saturniidae.* — (Pávaszemes pillék.) — [4]

Eudia spini *Schiff.* (2)
E. pavonia *L.* (2,4)
Saturnia pyri *Schiff.* (2,4)
Aglia tau *L.* (1,2,4)

17. *Fam. Sphingidae.* — (Szenderek.) — [13]

Acherontia atropos *L.* (2,4)
Herse convolvuli *L.* (1,2,4)
Sphinx ligustri *L.* (2,4)
S. pinastri *L.* (2,4)
Marumba quercus *Schiff.* (4)
Mimas tiliae *L.* (2,4)
Smerinthus ocellata *L.* (4)
Amorpha populi *L.* (4)
Haemorrhagia fuciformis *L.* [= Macroglossa scabiosae *L.*] (1,2*)
Macroglossum stellatarum *L.* (1,2,4)
Celerio euphorbiae *L.* (2,4)
Pergesa elpenor *L.* (2,4)
P. porcellus *L.* (1,2)

18. *Fam. Notodontidae.* — [5]

Dicranura vinula *L.* (2)
Stauropus fagi *L.* (2)
Drymonia chaonia *Hb.* (1)
Lophopteryx camelina *L.* (3)
Pterostoma palpina *L.* (2*,4)

19. *Fam. Cymatophoridae.* — [5]

Thyatira batis *L.* (2)
Palimpsestis fluctuosa *Hb.* (3)
P. duplaris *L.* (3)
P. or *F.* (3)
Diloba caeruleocephala *L.* (4)

20. *Fam. Limacodidae.* — [1]

Cochlidion limacodes *Hfn.* (3)

21. *Fam. Psychidae.* — (Zsákhordó lepkék.) — [3]

Canephora unicolor *Hfn.* (2,4)
Rebelia nudella *O.* (5)
Psychidea bombycella *Schiff.* (3)

22. *Fam. Aegeriidae.* — (Üvegszárnyú lepkék.) — [7]

Aegeria apiformis *Cl.* (1,4)
Synanthedon tipuliformis *Cl.* (2*)
S. vespiformis *L.* (1)
S. culiciformis *L.* (1,2)
Chamaesphecia empiform. *Esp.* (1)
Ch. stelidiformis *Frr.* (1)
Ch. triannuliformis *Frr.* (5)

23. *Fam.Cossidae.* — (Farontó lepkék.) — [3]

Cossus cossus *L.* (2,4)
C. terebra *Schiff.* (4)
Zeuzera pyrina *L.* (2*,3,4)

24. *Fam. Hepialidae.* — (Komló lepke-félék.) [1]

Hepialus sylvinus *L.* (2—4)

25. *Fam. Noctuidae.* — Bagoly-lepkék.) — [103+3]

Colocasia coryli *L.* (1,2,3)
Acronycta aceris *L.* (4)
A. megacephala *F.* (4)
A. tridens *Schiff.* (1,3)
Chamaespora rumicis *L.* (3,4)
Euxoa segetem *Schiff.* (3)
E. exclamationis *L.* (4)
Rhyacia ypsilon *Rott.* (3)
Rh. pronuba *L.* (1—4)
Rh. c-nigrum *L.* (2*,3)
Rh. fugax *Tr.* (3)
Eurois prasina *F.* (2)
Cerastis rubricosa *F.* (2)
Orthosia caecimacula *Schiff.* (2)
Barathra brassicae *L.* (3,4)
Scotogramma trifolii *Rott.* (3,4)
Polia luteago *Schiff.* (3)
P. serratilinea *Tr.* (4)
P. genistae *Bkh.* (2)
P. thalassina*Rott.* (2)
P. dissimilis ab. confluens *Ev.* (3)
P. oleracea *L.* (2)
P. nana *Hfn.* [= Mamestra dentina *Esp.* (4)
P. n. ab. ochrea *Tutt.* (2)
P. serena *Schiff.* (2)
Harmodia rivularis *F.* [= Dianthoecia cucubali *Esp.*] (3)
H. nana *Rott.* (2)
Aplecta nebulosa *Hfn.* (2)
Hadena reticulata *Vill.* (4)
Pachetra fulminea *F.* [= Mamestra leucophaea *View.*] (1,2,3)
Tholera popularis *F.* (2,3)
Th. cespitis *F.* (1,3)
Monima gothica *L.* (6)
M. munda *Esp.* (6)
M. stabilis *View.* (2,6)
M. pulverulenta *Esp.* (6)
M. incerta *Hfn.* (2,6)
M. gracilis *F.* (2)
Hypënodes turca *L.* (3)
Hyphilare lithargyrea *Esp.* (3)
H. albipuncta *F.* (1—3)
Sideridis pallens *L.* (2)
S. pudorina impudens *Hb.* [= Leucania impudens *Hb.*] (3)
Cucullia umbratica *L.* (2)
C. lactucae *Schiff.* (4)
C. lucifuga *Hb.* (5)
Chloantha solidaginis *Hb.* (2)
Lithophane ornithopus *Rott.* (6)
Xylina exoleta *L.* (6)
Crino adustata *Esp.* [= Hadena porphyrea *Esp.*] (1)
Valeria oleagina *F.* (4)
Eupsilia satelitia *L.* (1,6)
E. s. ab. brunnea *Lampa* (1,6)
Conistra vaccinii *L.* (1,2,6)
C. rubiginea *F.* (4,6)
Amathes lychnidis f. pallida *Tutt.* (2*)
A. circellaris *Hfn.* (1)
A. litura *L.* (1)
Cosmia aurago ab. fucata *Esp.* (1)
C. fulvago *L.* (2)
C. f. ab. flavescens *Esp.* (2)
C. gilvago *Esp.* (1)
Amphipyra pyramidea *L.* (2,3)
A. livida *F.* (3)
A. tragopogonis *L.* (2—4)
Stygiostola umbratica ab. obscura *Tutt.* (3)
Mania maura *L.* (2)

Dipterygia scabriuscula *L.* (3)
Rhizogramma comma *H. S.* [= deterza *Esp.*] (3)
Parastichtis lithoxylea *F.* (3,4)
P. monoglypha *Hfn.* (3)
P. secalis *L.* (3)
Oligia strigilis ab. latruncula *Hb.* (3)
Trachea atriplicis *L.* (2,3,4)
Trigonophora meticulosa *L.* (2,4)
Talpophila matura *Hfn.* (3)
Athetis blanda *Schiff.* [= Caradrina taraxaci *Hb.*] (2*)
Calymnia pyralina *View.* (3)
Calymnia trapezina *L.* (3)
Arenostola fluxa *Hb.* [= Tapinostola Hellmanni ab. saturata *Stdgr.*] (3)
Heliothis cardui *Esp.* (2)
Lithacodia deceptoria *Sc.* (5)
Tarache luctuosa *Esp.* (1,4)
Mormonia sponsa *L.* (2,4)
Catocala fraxini *L.* (2,4)
C. elocata *Esp.* (2,4)
C. promissa *Esp.* (4)
Minucia lunaris *Schiff.* (1)
Gonospilea mi *Cl.* (1,3)
G. glyphica *L.* (1,2*,4)
G. triquetra *Schiff.* (1)
Phytometra chrysitis *L.* (2)
Ph. gamma *L.* (1—4)
Abrostola triplasia *L.* (2)
A. tripartita *Hfn.* (2)
Scoliopteryx libatrix *L.* (3,4)
Toxocampa pastinum *Tr.* [= lusoria *L.*] (2)
Catephia alchymista *Schiff.* (4)
Colobochyla salicalis *Schiff.* (5)
Rivula sericealis *Sc.* (2*,3)
Simplicia rectalis *Ev.* (3)
Zanclognatha tarsiplumalis *Hb.* (2*,3,5)
Herminia derivalis *Hb.* (1,3)
Bomolocha fontis *Thnbg.* (3)
Hypenodes costaestrigal. *Stph.* (3)
Hypena rostralis *L.* (1,3,6)

26. *Fam. Geometridae.* — (Araszoló lepkék.) — [129+4]

Brephos parthenias *L.* (2)
B. puella *Esp.* (2)
Alsophila aescularia *Schiff.* (6)
Pseudoterpna pruinata *Hfn.* (3,4)
Hipparchus papilionaria *L.* (2,3)
Chlorissa viridata *L.* (2*,3,4)
Euchloris smragdaria *F.* (2)
Thalera fimbrialis *Sc.* (2,3)
Hemistola chrysoprasaria *Esp.* [= Geom. vernaria *Hb.*] (2,3)
Rodostrophia vibicaria*Cl.* (3,4)
Timandra amata *L.* (1,3,4)
Acidalia rubiginata *Hfn.* (2)
A. virgulata *Schiff.* [= strigilaria *Hb.*] (3)
A. umbelaria *Hb.* [= sylvestrata *Bkh.*] (4)
A. nigropunctata *Hfn.* [= strigilaria *Bkh.*] (3)
A. flaccidaria *Z.* (5)
A. ornata *Sc.* (2*)
Ptychopoda aureolaria *Schiff.* [= Acidalia trilineata *Sc.*] (1)
P. ochrata *Sc.* (2*)
P. serpentata *Hfn.* [= Acidalia similata *Thnbg.*] (2*)
P. pallidata *Schiff.* (1)
P. subsericeata *Hw.* (3)
P. biselata *Hfn.* [= Acidalia bisetata *Rott.*] (3)
P. dilutaria ab. holosericeata *Dup.* (5)
P. fuscovenosa *Göze.* [= Acidalia interjectaria *B.*] (3)
P. humiliata *Hfn.* (1,3,4)
P. inornata *Hw.* (4)
P. deversaria *H. S.* (2*,3,4)
P. aversata *L.* (3,4)
P. emarginata *L.* (3,4)
Cosymbia pendularia *Cl.* (1)
C. annulata *Schulze.* (4)
C. porata *L.* (1)
C. quercimontaria *Blast.* (1)
C. punctaria *L.* (3,4)
C. linearia *Hb.* (3,4)
Lythria purpuraria *L.* (1,4)
Ortholitha mucronata *Sc.* [= palumbaria *Schiff.*] (3,4)
O. bipunctaria *Schiff.* (2*,3)
Anaitis plagiata *L.* (1,2,3)

Operophtera fagata *Schrfb.* [Cheimatobia boreata *Hb.*] (2)
O. brumata *Ev.* (2)
Triphosa dubitata *L.* (3,4)
Oporinia dilulata *Schiff.* (1)
Philereme transversata *Hfn.* [=Scotosia rhamnata *Schiff.* (3)
Lygris prunata *L.* (3)
L. populata *L.* (3)
L. pyraliata *Schiff.* (3,4)
Cidaria ocellata *L.* (1,3,4)
C. bicolorata *Hfn.* (2)
C. obeliscata ab. obliterata *B. Wh.* (1,2*)
C. fluctuata *L.* (4)
C. montanata *Schiff.* (1)
C. quadrifasciata *Cl.* [= quadrifasciaria *Cl.*] (5)
C. munitata *Hb.* (4)
C. ferrugata *Cl.* (3,4)
C. biriviata *Bkh.* (1)
C. salicata *Hb.* (1)
C. caesiata *Schiff.* (2)
C. berberata *Schiff.* (4)
C. luctuata *Schiff.* [= lugubrata *Stgr.*] (3)
C. molluginata *Hb.* (5)
C. bilineata *L.* (2*,3,4)
C. silaceata *Schiff.* (1,3)
C. rubidata *Schiff.* (3)
C. albicillata *L.* (1,4)
C. procellata *Schiff.* (2)
C. hastata *L.* (1) [(1,5)
C. hastulata *Hb.* [= luctuata *Hb.*]
C. alternata *Müll.* (1)
C. furcata ab. sorditata *F.* [= Larentia sorditata *F.*] (3)
Hydrelia flammeolaria *Hfn.* [= Larentia luteata *Schiff.*] (1)
Pelurga comitata *L.* (4)
Asthena albulata *Hfn.* [= candidata *Schiff.*] (1)
Eupithecia centaureata *Schiff.* [= oblongata *Thnbg.*] (1)
Eu. absinthiata *Cl.* (2)
Eu. tantillaria *B.* [= pusillata *Hb.*] (1)
Gymnoscelis pumilata *Hb.* (1)
Chloroclystis rectangulata *L.* (4)
C. debiliata *Hb.* (5)
Abraxas grossulariata *L.* (4)
Lomaspilis marginata *L.* (1,3)
L. m. ab. pollutaria *Hb.* (5)
Ligdia adustata *Schiff.* (1,3)
Bapta bimaculata *F.* (1)
B. temerata *Schiff.* (1)
Cabera pusaria *L.* (1,2,3)
C. exanthemata *Sc.* (1,3)
Campaea margaritata *L.* (1,2)
C. honoraria *Schiff.* (4)
Ennomos autumnaria *Wernb.* (2*)
E. quercinaria *Hfn.* (1,3)
E. qu. ab. carpinaria *Hb.* (3)
E. erosaria *Schiff.* (4)
Phalaena syringaria *L.* (2)
Selenia lunaria *Schiff.* (2,3)
S. tetralunaria *Hfn.* (1)
Gonodontis bidentata *Cl.* (1,2)
Colotois pennaria *L.* (2)
Angerona prunaria *L.* (2,3)
A. pr. ab. corylaria *Thnbg.* (3,4)
Ourapteryx sambucaria *L.* (2,4)
Plagodis dolabraria *L.* (1)
Opisthograptis luteolata *L.* (1)
Epione repandaria *Hfn.* [=apiciaria *Hfn.*] (3)
Cepphis advenaria *Hb.* (4)
Pseudopanthera macularia *L.* (1,3,4)
Macaria alternata *Hb.* (3)
M. liturata *Cl.* (3)
Erannis leucophaearia *Schiff.* (6)
E. marginaria *F.* (6)
E. defoliaria *Cl.* (2)
Lycia hirtaria *Cl.* (4)
Phigalia pedaria *F.* (4,6)
Nyssia zonaria *Schiff.* (6)
Biston betularia *L.* (2,4)
B. strataria *Hfn.* (2,4)
Boarmia cinctaria *Schiff.* (4)
B. repandata *L.* (3)
B. lichenaria *Leach.* (3)
B. roboraria *Schiff.* (5)
B. punctinalis *Sc.* [= consortaria *F.*] (1—3)
B. bisortata *Goeze.* [= crepuscularia *Hb.*] (1—4)
B. b. ab. defessaria *Frr.* (3)
B. punctulata *Schiff.* (3,4) [(3)
Pachycnemia hippocastanaria *Hb.*

Gnophos obscurata *Schiff.* (2)
Ematurga atomaria *L.* (1—4)
Itame fulvaria *Vill.* [= Thamnonoma brunneata *Vill.*] (4,5)
I. wauaria *L.* (4)
Chiasma clathrata *L.* (1—4)
Siona lineata *Sc.* (1,4)
Aspilates gilvaria *Schiff.* (4)

*

A felsorolt fajok állatföldrajzi elemzése a következő eredményre vezetett:

1. *Palearktikus fajok:* az egész vagy csaknem az egész palearktikus régióban előfordulnak; megfelelnek Aumüller (3) „szibiriai" s jelen sorok írója középeurópai-szibiriai fajainak. (9. 10.) Kőszeg vidékének nagylepke faunájában ezek szerepelnek a legnagyobb faj-számmal. A 434 faj közül összesen 191, tehát 44 % sorolható ebbe a faunaelem-typusba. Idetartoznak a legismertebb fajok pl. a *Pieris brassicae, Aporia crataegi, Anthocharis cardamines, Gonopteryx rhamni, Vanessa io, Celerio euphorbiae, Lymantria dispar, Scoliopteryx libatrix, Tarache luctuosa, Gonospilea mi, Phytometra gamma, Hipparchus papilionaria, Operophtera brumata, Cidaria hastata, Erannis defoliaria* stb.

2. Második helyen állnak azok a fajok, amelyek elterjedési köre *a palearktikum nyugati felére esik.* Tehát keleten legfeljebb az Altái-hegységig fordulnak elő. Azonosak azokkal a fajokkal, amelyeket Aumüller (3.) Rebel nyomán „orientális" fajoknak, szerző pedig „európai-nyugatázsiai" fajoknak nevez. (10.) Idetartozik 153 faj; ez a lepke-fauna 35.3 %-át képezi. Az idetartozó sok faj közül csak a következőket említem: *Papilio podalirius, Satyrus semele, Pararge egeria, P. megaera, P. maera, Epinephele jurtina, Lycaena meleager, Coenonympha pamphilus, Zygaena brizae, Z. scabiosae, Lasiocampa trifolii, (a L. quercus palearktikus faj), Synanthedon tipuliformis, Acronycta aceris, Polia luteago, Ennomos quercinaria, Biston strataria* stb.

3. *Európai fajok:* 34 faj, 7 %. Ide azokat a fajokat sorolom, amelyek vagy csak Európában fordulnak elő, vagy amelyek elterjedési körének csak nagyon kis darabja nyúlik át Kisázsiába, vagy Észak-Afrikába. Tipikus európai fajok (csak Európában élnek): *a Nemeobius lucina, Brephos puella, Codonia quercimontaria.* Főleg Középeurópára szoritkozik a *Palimpsestis fluctuosa* és *Oporinia dilutata* fajok elterjedése.

4. *Palearktikus-nearktikus fajok:* 17 faj = 3.9 %. Már a nevükben is benne van, hogy nemcsak a Palearktikumban, hanem a Nearktikumban (tehát Északamerikában) is élnek. E fajok egy része a legtöbb zoogeográfus szerint Északamerikából terjedt át a Palearktikumba, tehát őshazájuk a Nearktikumban volt. Idetartoznak pl. a *Papilio machaon* (ha ennél nem több fajról, hanem egy nagy kettészakadt „Rassenkreis"-ról van szó), *Pieris rapae, P. napi, Coenonympha tiphon, Pyrameis atalanta, Chrysophanus phlaeas, Pamphila palaemon, Arctia caja, Cilix glaucata, Cidaria ferrugata, C. luctuata, C. caesiata, Ithame fulvaria, I. wauaria.*

5. *Sybilla-típusú fajok:* 14 faj = 3.2 %. Az idetartozó fajok Hormuzaki, közelmultban elhunyt czernowitzi egyetemi tanár s kiváló zoogeográfus nevéhez fűződnek. Ezek elterjedése majdnem teljesen megegyezik a *Fagus* (bükk) nem fajainak elterjedésével. Előfordulnak Európában, innen átterjednek esetleg Kisázsiába, Örményországba, Sziriába; egész Közép- és Nyugat-szibiriában hiányzanak s csak messze Kelet-Szibiriában, az Amur és Ussuri folyók vidékén, Mongoliában, Észak-Kínában, Koreában, Japánban fordulnak elő. Elterjedésüket Hormuzaki a jégkorszakra vezeti vissza. (1., 5., 10.) Hormuzaki nyomán idesoroljuk a fenti fauna-lista következő fajait: *Limenitis camilla* (megfelel az Abafi-Aigner munkájában szereplő L. *sybilla* fajnak; erről a fajról nevezte el Hormuzaki e faunaelem-típust), *Apatura iris, Sphinx pinastri, Pterostoma palpina, Cossus cossus, Colocasia coryli, Boarmia bisortata.* Hasonló elterjedést mutatnak s így idesorolom még a következő fajokat: *Drymonia chaonia, Monima munda, M. gracilis, Calymnia pyralina, Simplicia rectalis* (Európa-Amurvidék, Korea, Japán), *Boarmia punctinalis* és *B. punctulata.*

6. *Pontusi fajok:* 8 faj = 1.8 %. Elterjedési körük Európa délkeleti felére esik s valószínűleg a Fekete-tenger környékéről vándoroltak nyugat s részben kelet felé. Elterjedésük nyugati határa kb. a Bécsi-medence s Morvaország. Ilyenek a *Marumba quercus,*[1] *Chamaesphecia stelidiformis, Rhyacia fugax, Heliothis cardui, Minucia lunaris, Acidalia flaccidaria.*

7. *A pontomediterrán fajok* a mediterrán vidékeken is messze elterjedtek. Mindössze 5 fajt (1.2%) sorolok ide: *Satyrus arethusa, S. actaea var. cordula, Ocneria rubea, Ptychopoda dilutata, Ennomos erosaria.*

8. A *trópusi fauna* észak felé elterjedt alakjainak tartják egyesek a *Colias croceus, Lycaena argiades, Acherontia atropos, Herse convolvuli* (0.9%) fajokat. A *Herse convolvulit* már többékevésbbé geopolita (kozmopolita) fajnak is tekinthetjük, mert Amerikát kívéve az összes kintinenseken megtalálták.

9. *Az igazi geopoliták* közül 3 közismert fajt sikerült kimutatni a Kőszegi-hegységben. (0.7%.) A legkozmopolitább a bogáncslepke (*Pyrameis cardui);* Délamerika s néhány apró óceáni sziget kivételével az egész földön előfordul. Ugyancsak hatalmas elterjedésnek örvendenek a *Rhyacia ypsilon* s a *Zeuzera pyrina* fajok. (Utóbbi — népies nevén almafarontó lepke — Hormuzaki szerint *Sybilla*-típusú faj s széleskörű elterjedését napjainkban annak köszönheti, hogy több vidékre behurcolták az al-

[1] Erről az állatról Aumüller (3) azt írja, hogy „különös egyes déli fajoknak az évről-évre ismétlődő hozzánk-repülése". Példának a *Marumba quercust* s a halálfejes szendert *(Aecherontia atropos)* említi fel. Nézetével nem értek egyet. Tudásom szerint az *Acherontia atropos* hernyója a Lajta hegységnél sokkal hűvösebb éghajlatú vidéken is kitelel. Ugyanígy kitelel a tölgyfaszender *(Marumba quercus)* hernyója a Lajta hegységnél semmivel sem alacsonyabb budapesti Jánoshegyen.

mafákkal. Így Északamerikában annyira elszaporodott, hogy sokszor károkat okoz.)

10. A tipikus *mediterrán faunát* is kevés faj képviseli a Kőszegi-hegység lepkefaunájában. Ellentétben a mediterrán elemekben gazdag bogár-faunával (6.) a nagy-lepkék közül mindössze két faj (0.5%) tartozik ebbe a faunaelem-tipusba. Ezek a *Satyrus alcyone* s a *Pachycnemia hippocastanaria.*

11. Az *atlantomediterrán fajok* elterjedése benne van a nevükben. Ilyenek a *Hyphilare albipuncta* s a *Campaea honoraria* (2 faj = 0.5%).

12. Végül van egy elég ritka *lokális előfordulású* fajunk is, amelynek a faunaelem hovatartozóságáról semmi biztosat nem lehet mondani. Ez a nyárfarontó lepke (*Cossus terebra).* A történelmi Magyarország területén inkább annak déli részében (Horvátország, Orsova) gyüjtötték. Az utóbbi években Pazsiczky s Náttán Kaposvárt is megtalálták. Általában déli vonatkozású fajnak tekintették, később azután Észak-Európában (Finnország) is megtalálták, de ez az adat sem egészen biztos. Ugyanígy kérdőjellel említi Seitz a Digne-i előfordulást.

Amint a fenti százalékos eloszlás mutatja, Kőszeg vidékének nagylepke-faunája elég változatosnak mondható. Csodálatos, hogy hiányoznak az eddig kimutatott anyagban a Keleti Alpok jellemző fajai; a Kőszegi-hegységben gyüjtött bogarak között Kaszab dr. (6) több ilyen fajt talált. Ugyancsak hiányoznak a lepke-faunából azok a nyugateurópai fajok, amelyek elterjedésének keleti határa hazánk nyugati szélén: a növénygeográfusok Noricumában van. Ilyenek pl. a Csepregen gyüjtött *Crymodes platinea* s a Sopronban gyüjtött *Emmiltis pygmaearia* (1) Részben ezeknek az elterjedése alapján tekinti szerző (8.) a nyugatmagyarországi határhegységek vidékét külön állatföldrajzi tartománynak. Valószínű, hogy további gyüjtések eredményeképen ezek s még néhány hasonló nyugati faj meg fog kerülni Kőszeg vidékéről.

A felsorolt fajok között van néhány olyan, amely tápláló növényénél fogva a magasabb hegységekhez kötött. Így az *Ithame fulvaria* az áfonyán *(Vaccinium),* a *Pachycnemia hippocastanaria* az áfonyán s a csarabon *(Calluna)* él, az *Eupithecia tantillaria* tápláló növénye a vörös fenyő (*Larix decidua).* Mindezek a magas hegységekre jellemző növények a Kőszegi-hegységben sokkal nagyobb tengerszintfeletti magasságban tenyésznek, mint pl. a nagyobb földrajzi szélesség alatt elterülő Gömör-Szepesi Érchegységben s Alacsonytátrában. De megtaláljuk itt a másik végletet is A hegység déli lábánál ott látjuk a déli tájak egyik jellemző fáját: a szelidgesztenyét őshonos állapotban. Ilyen körülmények között nem kell csodálkoznunk azon, hogy Freh (4.) ezen a vidéken a pontomediterrán *Satyrus actaea* var. *cordula*-t is gyüjtötte. Ennek a fajnak eddig ismert előfordulási területe: Déltiroltól Délstájerországon, Krajnán, Horvátországon, Délmagyarországon, a Balkánon s Kisázsián át Perzsiáig terjedt. Ezen

a területen erős földrajzi variálást mutat. A *Satyrus actaea cordula* itteni előfordulása nézetem szerint semmivel sem valószínűtlenebb, mint a *Parnassius apollo* (2.) állítólagos előfordulása a Kőszegi-hegységben. Ellenkezőleg: azokat a helyeket ahol alkalmam volt gyüjteni, egyáltalában nem találtam alkalmasnak az *apollo* tenyésztése szempontjából. Európában az *apollo* nagyobb mészkőrögökhöz, Borostyánkőn kivételesen a szerpentinhez kötött. Ezek a követelmények Kőszeg közelebbi környékén nincsenek meg. Néhány kisebb mészkő-folt s az *apollo* tápláló növényének: a fehér varjuhájnak (*Sedum album)* előfordulása még nem jelenti azt, hogy ott az *apollo*-nak is feltétlenül tenyésznie kell. Egészen sajátságos oekologiai viszonyok szabályozzák az elterjedését s tenyészése valószínűleg még általunk nem is ismert mikroklimatikus tényezőktől függ. Általában a magasabb hegységeket kedveli, de ez olyan szabály, amely alól elég sok kivétel van. Így pl. Kassahámoron 250—300 m. tengerszintfeletti magasságban nagy tömegben tenyészik. Az ugyanilyen magasságokat elérő Budai-hegységben, ahol elég hatalmas mészkőtömegek vannak s a Sedum album is előfordul, az *apollot* hiába keressük. Viszont némely vidéken az *apollo*-hernyók más *Sedum*-fajokat, pl. a *Sedum telephiumot* is megrágják. A szibiriai síkságon élő *Parnassius apollo* sem *Sedum albummal,* hanem valamely más *Sedum*-fajjal táplálkozik. Európában az *apollo* valószínűleg olyan éghajlatú vidékeket kedvel, amelyek valamely magasabb lánc-hegység (Alpesek, Kárpátok) közelében terülnek el. Talán ezzel magyarázható kassahámori s borostyánkői előfordulása is. A Faunakatalogusban (2) említett dunántúli lelőhelyek közül a győri, — ha egyáltalában hiteles, — egészen bizonyosan vihar által elsodort példányra vonatkozik és nem lehetetlen, hogy a kőszegi, felsőlövői és fraknói adatok is ilyen véletlen előfordulásokon alapulnak.

Hogy az éghajlati viszonyok egyébként megfelelnek az *apollo* tenyészésének, azt a *Cidaria caesiata*-nak itteni előfordulása is igazolja. (V e r e b i V é g h G y u l a hernyóját gyűjtötte s fel is nevelte.) Tapasztaltam ugyanis, hogy azokon a vidékeken, ahol nappal nagy mennyiségben repült az apollo (Észak-Gömörben, az Alacsonytátrában), rendszerint megjelent este a lámpánál a *Cidaria caesiata.* Ez az egyébként paearktikus-nearktikus állat *egyben boreo-alpesi faj is.* (V. ö. a jelen szám 349—353. lapjain S z é k e s s y dolgozatával.)

Ezidő szerint ez az egyetlen boreo-alpesi lepkefaj Nyugatmagyarországon. Tápláló növényei az áfonya, törpe füz, törpe nyir. Ennek a fajnak a nyugatmagyarországi előfordulása is alátámasztja jelen sorok írójának azt a felfogását, hogy a nyugatmagyarországi határhegységek vidéke lepke-faunisztikai szempontból *külön* állatföldrajzi tartomány (8) s nem tekinthető az egész más jellegeket mutató *Pannonicum* alacsonyabbrangú területegységének.

Szándékosan nem soroltam (A u m ü l l e r-rel ellentétben)

a *horizontális* elterjedésük alapján osztályozott fauna-elemek közé az alpesi fajokat, amelyek nevüket *vertikális* elterjedésük alapján kapták. A Palearktikum legjellemzőbb alpesi fajai az *Erebia, Gnophos* és *Psodos* genusok fajai. Az előbbi kettőt megtaláljuk a Kőszegi-hegységben (az *Erebia* nemet 3, a *Gnophos* nemet 1 taggal), a harmadik csak magasabb tengerszínfeletti magasságokban (1500—2000 m.) tenyészik s így természetesen egy faja sem fordul elő Kőszeg vidékén. Az itt előforduló három *Erebia* faj sem igazán alpesi faj. Aumüller az Erebia medusa-t annak tartja. Viszont éppen ez a faj megy le mélyen a völgyekbe, sőt még a középhegységnél alacsonyabb dombvidéken is előfordul. Így a gömöri medencében 150—180 m. tengerszínfeletti magasságban repül. Ezek a dombvidéki példányok sokkal világosabb barnák, mint a magas hegységekben (Kárpátok, Alpesek) előfordulók. A Kőszegi-hegységben (az Irottkő keleti oldalán) gyűjtött példányok a sötét, majdnem fekete, alpesi alakhoz tartoznak. A *Gnophos obscurata* sem alpesi faj.

A Kőszeg vidékén gyűjtött nagylepkék közül külön figyelmet érdemelnek a következő fajok:

1. A *Procris cognata* fajt eddig a magyar lepkészeti irodalom nem említi. A Magyar Nemzeti Múzeumban azonban több példányát láthatjuk különböző lelőhelyekkel. (Szentgotthárd: leg. Schmidt dr. és Wass gr.; Vácz, Naszál: leg. Uhrik et Szurdoki; Sárospatak: leg. Kiss; Budaörs, Csiki hegyek: leg. Uhrik et Parlai; Munkács: leg. Ujhelyi.) Mindezek a f. *intermedia* Rjabor-hoz tartoznak. Az állatrendszertani Intézet III. kirándulásán gyűjtött két példány is valószínűleg ehhez az alakhoz tartozik.

2. *Palimpsestis fluctuosa.* A fauna-katalógus Iglóról, Eperjesről s Nagyágról említi. A Magyar Nemzeti Múzeum Állattárának gyűjteményében 4 lelőhelyezett példány van a történelmi Magyarország területéről: 3 Eperjes, 1 pedig Branyiszkó lelőhellyel. Mind a négy Dahlström gyűjtéséből származik. Aumüller (3) a Lajta-hegységből említi. A Kőszegi-hegységben Kaszab gyűjtötte 2 példányát. Valószínű, hogy újabb kutatások eredményeképpen máshonnan is elő fog kerülni ez a lokális előfordulású középeurópai faj.

3. *Arenostola fluxa* Hb. A faj régi neve *Tapinostola Hellmanni* Ev. Ez alatt egy világosabbszínű „homok-okkersárga" alakot értettek sötétebb behintéssel (11). Ezt az alakot tekintették törzsalaknak. Ezenkívül egy aberrációt is ismertek *ab. saturata* Stgr. néven. Ennek a felső szárnya nem fakósárga, hanem vörössessárga. Amikor a nomenclatúriai szabályok értelmében kutatni kezdték a faj nevének eredetét, kiderült, hogy azt először Huebner írta le *Arenostola fluxa* néven éspedig a vörössessárga, Staudinger által *ab. saturata* néven nevezett példányok alapján. A prioritás értelmében tehát a vörössessárga alak a törzsfaj s ez kapja az *Arenostola fluxa* nevet, a világosabb fakósárga pedig mint fajváltozat kapja az *Arenostola*

fluxa Hellmanni Ev. nevet. (11.) E fajnak eddig nagyon kevés Magyarországon gyüjtött példányáról tudunk. A Faunakatalógus (p. 35.) ezt írja róla: „Rarus, II. Pécs, ubi exemplum unicum observatum est." Ez valószínűleg Viertl A. adata. Ez a példány azonban nem került a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményébe. A Múzeum gyűjteményében mindössze 3 lelőhelyezett magyarországi példány van. (Budapest: 2 példány, Ulbrich és Uhl gyűjtéséből. Szent-Gotthárd: 1 példány, Wass gróf gyűjtése.) Ezek közül egy (a szentgotthárdi) a vörössessárga törzsalakhoz hasonlít, a két budapesti példány pedig a *Hellmanni* Ev. változathoz tartozik. A Kaszab Zoltán dr. által 1937. júliusában gyűjtött 4 példány valószínűleg kivétel nélkül a vörössessárga törzsalakhoz tartozik, tehát tipikus *Arenostola fluxa* Hb. Schmidt Antal dr. a Balaton melletti Vörsön egy közel rokon fajnak az *Arenostola pygmina* Haw.-nak több példányát gyűjtötte s a fluxa-nak is észlelte több példányát vizenyős, mocsaras helyen. Valószínű, hogy e faj mocsári állatt lévén (hernyója a *Calamagrostis epigeios*-on tenyészik), meglehetős rejtett életmódot él s így ritkán kerül gyüjtő kezébe. Egyébként elég nagy elterjedési körrel rendelkező nyugat-palearktikus állat.

4. *Hypenodes costaestrigalis.* A fauna-katalógus Budapestről, Pécsről s Eperjesről említi. A Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményében mindössze 4 példány van: 2 Eperjes lelőhellyel Dahlström gyűjtéséből, 2 Budapest lelőhellyel Uhrik-Mészáros Tivadar és Stahuljáktól gyűjtéséből. Kaszab 1 példányát gyűjtötte a Kőszegi-hegységben.

5. *Pachycnemia hippocastanaria.* Rebel szerint a Mediterráneumnak s tápláló növényénél fogva a magasabb hegységeknek jellemző faja. A fauna-katalógus s Abafi-Aigner munkája (1) Dahlström nyomán Eperjesről említi s a Nemzeti Múzeum gyüjteményében lévő két példány is Dahlströmtől származik. Az egyiken Eperjes, a másikon Fiume szerepel mint lelőhely. Ez azonban nem egészen biztosan helytálló s valószínűnek tartom, hogy e faj a történelmi Magyarországnak, inkább a nyugati határszélén tenyészik. Ezt igazolja Aumüller (3) lajtahegységi adata is. Kaszab dr. két példányát gyűjtötte a Kőszegi-hegységben.

Valamely vidékről sohase mmondhatjuk azt, hogy azt a lepke-fauna szempontjából teljesen kikutatták. Még Budapesten is, ahol már közel 150 év óta gyűjtenek lepkéket, sikerült jelen sorok írójának 1937. év tavaszán olyan fajt találnia (8., 9.), amilyent még Pest környékén senki sem gyűjtött. Így egészen bizonyos, hogy további kutatások eredményeképpen még jó néhány faj fog előkerülni a Kőszegi-hegységből, de mint láttuk, már az eddigi eredmények is elég jó állatföldrajzi képet adtak a vidék nagylepke-faunájáról.

IRODALOM. — BIBLIOGRAPHY.

1. *Abafi-Aigner L.:* Magyarország lepkéi. (Budapest, 1907.)

2. *Abafi-Aigner L., Pável J. et Uhrik F.:* Ordo Lepidoptera, In: Fauna Regni Hungariae. (Budapest, 1898.)

3. *Aumüller St.:* Die Schmetterlinge des Leithagebirges. (Burgenl. Heimatbl. 3. Jahrg. 1934., p. 1—8 etc.)

4. *Freh A.:* A kőszegi kath. kisgymnasium terménytári gyűjteményei. (In: Dr. Stern P.: Értesítvény a kőszegi kat. kisgymnasiumról 1877—78.)

5. *Hormuzaki C.:* Die Entwicklung der europäischen Lepidopterenfauna seit der Tertiärzeit im Lichte der Paläogeographie, Pflanzengeographie und Paläontologie. (Bulet. facult. d. Stint. din Cernauti vol. III. fasc. 1., 1930.)

6. *Kaszab Z.:* A kőszegi hegység bogárfaunájának alapvetése — Grundlagen zur Kenntnis der Käferfauna des Kőszeger Gebirges. (Vasi Szemle IV. 1937., a Kőszegi Múzeum Közleményei I. sorozat, 2. szám.)

7. *Vidák E.:* Oedenburgs Lepidopteren-Fauna. (In Programm des Benediktiner Obergymnasiums in Oedenburg, veröffentlicht im Schuljahre 1856.)

8. *Dr. Szent-Iványi J.:* Scetch of the zoogeogrephical division of the basin of the Carpathians regarding the distribution of the Macrolepidoptera. (Ann. Mus. Nat. Hung. 1937.)

9. *Dr. Szent-Iványi J.:* A történelmi Magyarország nagylepke-faunájának elemei. (Folia Entomologica Hungarica Vol. IV. fasc. 1—3, 1937.)

10. *Dr. Szent-Iványi J.:* A gömöri medence nappali lepke faunája. (Folia Entomologica Hungarica Vol. IV. fasc. 1—3., 1937.)

11. *Dr. Seitz A.:* Die Gross-Schmetterlinge der Erde I. Die Gross-Schmetterlinge des Paläarktischen Faunengebietes.

*

J. SZENT-IVÁNY: *The Butterflies of the Environs of Kőszeg. I. Macrolepidoptera.* (Summary) — The author in his research gives the ennumeration of the 434 species of Macrolepidoptera (see p. 367.) collected in the environs of the town Kőszeg (West Hungary, county of Vas). After the name of each species we see a number, which signifies the collector of the species, as follows:

(1.) Species collected by the 3 collecting expeditions of the Inst. for Systematic Zoologie of the University P. Pázmány. (Budapest.)
(2.) Data of the Museum of Kőszeg. (Species collected by J. Végh and Dr. A. Visnya.)
(3.) Species collected by Dr. Z. Kaszab. (1—21. July 1937.)
(4.) Data of A. Freh. (See also bibl. 4.)
(5.) Data of the „Fauna Regni Hungariae". (See bibl. 2.)
(6.) Species collected by Dr. J. Lengyel and Dr. J. Szent-Iványi. (14—16. March. 1937.)

According to their horizontal distribution the following elements were established in the fauna of the Mountains of Kőszeg, (examples see pp. 373—375 sub. number 1—12.)

1) Palearctic (siberian) species: 191 = 44%.
2. West-palearctic species: 153 = 35.3%.
3) European species: 34 = 7.8%.
4) Palearctic-neartic species: 17 = 3.9%.
5) Species of the Sybilla-type of Hormuzaki: 14 = 3.2%.
6) Pontic species: 8 = 1.8%.
7) Pontomediterranean species: 5 = 1.2%.
8) Tropical species: 4 = 0.9%.

9) Cosmopolitan species: 3 = 0.7%.
10) Mediterranean species: 2 = 0.5%.
11) Atlantomediterranean species: 2 = 0.5%.
12) Uncertain zoogeographical origin has *Cossus terebra*, collected by A. Freh in Kőszeg.

Only one boreal-alpine species has been collected as yet in the Mountains of Kőszeg. This is the *Cidaria caesiata*. The occurance of this species here also supports the oppinion of the author, according to which the westernerth part of Hungary should be stricktly separated from the Pannonicum and rased to a higher unit: a zoogeographical province. (See bibl. 8.)

Rather stricking is the complete luck of the species characteristic of the Eest Alps in the neigbourhood of Kőszeg. Mr. Dr. Kaszab (See also bibl. 6. page 183, sub nr. 2.) collected here several species of Coleoptera of this character. Not far away from here: in Sopron was collected the Geometrid *Emmiltis pygmaearia* and in Csepreg the Noctua: *Crymodes platinea* Frr.; each of these are animals living in the West of Europe, in the Alps; the east boundary of their extension is here: in the *Noricum* of the geobotanists. It is to be supported, that in future theseones and other characteristic elements of he East Alps will be also collected in the Mountains of Kőszeg.

Very few data were established about, therefore very seldom in Historical Hungary are the followig species: *Palimpsestis fluctuosa, Arenostola fluxa, Hypenodes costaestrigalis, Pachycnemia hippocastanaria.*

Új szellemet és életerőt hoz a magyar történettudományba
Dr. BELITZKY JÁNOS lapja, a

„TÖRTÉNETÍRÁS"

A hely-, gazdaság-, technika-, társadalom-, művészet- és erkölcstörténet problémáin kívül minden történetileg aktuális kérdéssel foglalkozik. **Értékes könyvsorozatokat ad ki.**

Évente hatszor, közel hétszáz oldal terjedelemben jelenik meg. **Előfizetőinek értékes könyvajándékokat ad.** Előfizetési díja évi 12 pengő, amely összeg két 6 pengős, vagy hat 2 pengős részletben is törleszthető. — Póstatakarékpénztári csekk száma: 44.593.

A „TÖRTÉNETÍRÁS" szerkesztősége és kiadóhivatala: Budapest, I. Márvány-utca 23.

ÉRDEKES LELETRE BUKKANTAK

a jugoszláviai Mariborban a ljubljanai Slovenec c. napilapnak 1937. évi augusztus 23-i híradása szerint („Okostja madžarskih upornikov v gramoznici"). E szerint a Mariborhoz csatolt Tezno község kavicsbányájának déli oldalán a Tržaška cesta (Trieszti-út) tőszomszédságában a munkások körülbelül 3—4 méternyi mélységben erősen pusztulásnak induló emberi csontokat találtak. A kerületi kapitányságnak a helyszínére kiszállt bizottsága, — melybe meghívtak néhány szakembert is, elsősorban Baš F. régészprofesszort — megállapította, hogy a csontok legalább is 70—80 éve lehetnek a föld alatt, és minden valószínűség szerint egy magyar lovasezred néhány itt kivégzett huszárjának földi maradványai. „1848-ban ugyanis nagy harcok voltak Itáliában és a Tržaška cestá-n szakadatlanul meneteltek a csapatok az olaszországi harcterekre. Ezen csapatok között volt egy magyar huszárezred is, amely azonban Mariborban fellázadt és nem akart a harctérre vonulni. Az ezredet lefegyverezték, a zendülés vezéreit pedig hadbíróság elé állították, amely négyüket halálra ítélte. Maribor előtt a Tržaška cesta melletti erdőben lőtték őket agyon s ugyanott, a kivégzés helyén, el is temették őket." A megtalált csontokat összeszedték és Mariborban a pobrežjei temetőben megszentelt földben helyezték örök nyugalomra.

Érdekes, hogy az esemény emléke még ma is él — néphagyományként — a környéken, és a rejtélyes lelet megfejtésénél döntő szerepet játszott.

Pavel Agoston dr.

•

KRÍŽ-KRÁŽ, KRAO MATJÁŽ...

Értékes irodalmi munkák (a legjobb írók — Cankar, Župančič stb. — tollából), népi mesék, mondák, balladák, kiváló képzőművészeti alkotások, népszokások és közmondások meggyőző erővel hírdetik, milyen mélyen belevette magát az „igazságos" király legendás alakja a szlovénség szívébe.

A nyáron nagy meglepődéssel fedeztem fel egy a vendvidéken gyerekkorom óta ismert és a Mátyás-mondákkal kapcsolatos gyerekjáték szövegének murántúli változatait

Az egyszerű kis játék — gyermeki móka — abban áll, hogy

az egyik gyerek kezébe veszi pajtásának tenyerét, keresztet rajzol bele, miközben a nóta szövegét fujja; majd mutató újjával fúró mozdulatokat végezve a fogvatartott tenyérbe, a legvégén — többnyire a poč szónál — a játszótársa tenyerébe csap. A mondóka szövegváltozatai a következők:

1. a zalai úgynevezett „markóknál":

Kríž, kráž, Pogoreje.
Krao Matjáž! Vrta, vrta,
Sűho veje Poč!

Ami körülbelül ezt jelenti:

Ereszt-kereszt,[1] Vannak az erdőben.[2]
Mátyás király! Furdal, furdal,
Száraz gallyak Üss![3]

2. Novak Vilko maribori gimnáziumi tanár és író Beltinciből (Belatinc) a következő változatot közölte velem:

Kríž, kráž, Vrta, vrta,
Moj Matjáž. Poč, poč!
Ka mi dáš?[4]

Novak úgy emlékszik, hogy a vidékükön most általános „moj Matjáž" (= Mátyásom) helyett régebben „krao Matjáž"-t hallott énekelni. (Mátyás király.)

3. A szomszédos stájer falvakban (bemondóm szerint jóformán kivétel nélkül mindenfelé) szintén ismerik e játékot a következő szöveggel:

Križ, kraž, Bom si kupil nož,
Kralj Matjaž. Luknjo vrtal,
Daj mi groš, Poč!

A 4 utolsó sor jelentése:

Adj egy garast, Lyukat furok,
Bicskát veszek rajta, Üss!

4. Igen érdekes a Maribortól két óra járásnyira fekvő Metava községben Krajnc Lipót gazdától hallott változat:

Križ, kraž, Mal' obečaš,
Kralj Matjaž. Dosti daš.

Krajnc szerint Metavában az öregebbek játszanak így a gyerekekkel, kis köröket rajzolva azok tenyerébe, a végén pedig egy kiadósabbat csapva a karjukra.

A két utolsó sor jelentése:

Keveset ígérsz, Sokat adsz.

[1] *Križ-kráž* legmegfelelőbben ilyenféle ad hoc csinált ikerszóval volna fordítható.

[2] Ha t. i. az összerántva darált *„pogoreje"* a „po gorah" vagy „po gori (> gorej) je" elhomályosodott eredetijének tekinthető. A „gora" szó a vendvidéken elsősorban nem hegyet, hanem erdőt jelent.

[3] *Poč* a „počiti": ütni, csapni igének tréfásan kurtított alakja.

[4] Mit adsz nekem? (< kaj mi daš).

E változat áll a legközelebb a szlovén Mátyás-mondák lelkéhez. A népi felfogás szerint Mátyás ugyanis megígérte népének, hogy egyszer vissza fog térni hozzá híres seregével és meghozza neki az igazság és jólét örökkétartó boldog uralmát. A mélyen gyökerező rendíthetetlen hit és fogyhatatlan bizalom jóleső melege csap felénk ebből a két kurta, tömör sorból. Ezen fordul meg a bonyodalma Cankar Iván egyik kitűnő regényének is, melynek címe: Potepuh Marko in kralj Matjaž (Mihaszna Marko és Mátyás király), s amely — a Nyugat kiadásában — pár héten belül végre magyar fordításban is megjelenik.

Meg vagyok győződve, hogy a közölt négy változaton kívül — rendszeres kutatással — még további új változatokra is akadnánk.

Pavel Agoston dr.

Itt van a nép, megjött a Nép,
Vihar-irammal, Hadak Útján.
(Ady.)

SOMOGYI TÁJSZÓK.

Gyüjtötte és közli: KRAUSZ MIKLÓS.

Somogyországban, Kötcse-csicsalpusztán gazdálkodom. Itt gyüjtöttem dologtévő embereim között az alábbi tájszavakat. A más vidékről valóknál zárójelben jelzem a szó előfordulási helyét. Szeretem a betüt, a könyvet, élvezni tudom a szép szót, de — őszintén megvallom — a Vasi Szemle ösztönző felhívásai és tanulmányai (Balassa, Beke, Kallós stb.)nélkül sohasem gondoltam volna gyüjtő munkára. Most pedig már talán abban sem tudnám hagyni, annyira beleszerettem, sőt belegyönyörödtem. Napról-napra jobban meglep a népi nyelv csodálatos gazdagsága és eredetisége, úgyhogy elhatároztam, hogy minden szabad időmet rendszeres tanulmányozására fordítom.

*

Agárfa, agáca: akácfa,
ajja: alja;
állat pokla, állat mássa: magzatburok;
álkapca: állkapocs;
áthűttözni: átfázni;
árnyék: hiánya vmilyen természeti jelenségnek (napsütés, szél, hideg; pl. „félreállok az árnyékra", mondja a kocsisom és borus, szeles időben szélvédett helyre állítja a lovakat;
átkamcsul: átkap, derékon kap;
átujjában: általában, átlag;
a mag léhája: a könnyű, kevesetérő magok (rostaalj);
algiság, hogy: alig hogy, egyszercsak;

átul: át;
átnézel: átnéz, átvizsgál;
átfordít: megváltoztat, átváltoztat vmire másra, másra fordítja a beszédet;
avétt: avult;
arra vet: azt gondolja, az az oka, hogy... pl: arra vetek, hogy megcsapott a hideg (t. i. azért hült meg);
aruvégrü: azért, a tekintetben;
alú: alól;
acskó: zacskó;
Ádány: Ádám;
bogaras: sok bogár miatt nyugtalan állat (főleg ló);
belegyőződik: megnyugszik vmiben;
bóház: válogatgat vmit, összeszedeget;
bizalmas (mn.): megbízik vmiben, nem fél tőle, hogy kárt tesz benne (pl. állattól);
bizsók: fafaragások készítéséhez alkalmas kiskés;
bukkanó: döccenő;
beveszi a föld a vizet: beissza;
beveszi a föld a magot: jó a vetőágy;
beburit: borogatást tesz rá;
bóha: bolha;
bufog: 1. böfög, 2. egyet köhint;
baltaciny: baltacim;
bertákul, vertákul, vertáful: sokáig fent van, nem akar lefeküdni;
bökölődő (mn.): piszkálódó ember;
bégyókás, zsémbölygő, zsémbelgő: beteges, nem egészséges;
báld: bál;
bangócs: bögöly;
bodda: borda;
buga, bugaforma, banga, gyagya: együgyű, mafla;
bögy: begy;
butaütés: gutaütés;
büszke szél: erős, hideg szél;
bujtergyán, apró bujtergyán: bojtorján;
burhos: borus;
buborka: ugorka;
büdöskűvirág: kénvirág;
belelű: belenyilal (a fájás);
bót: bolt;
belsőség: a faluban lévő beltelek;
barbély, barbél: borbély;
bosszint: bosszant;
beleesett a téreg, beleesett a kukac: belső baja van, belső bajban megbetegedett;
békarokka: Equisetum palustre és arvense;
bekáful: lerészegedik;
bimbódzik a csöcse: kezd tőgyelni;
bunog: búg, zúg;
belévesz: hirtelen úgy megharagszik, hogy verekedés lesz a vége;
buborcsék: pattanás;
bekumni: behunyni (szemet);
botromász: otromba;
csöcsöt veszt: az a malac, melyet társai elmarnak a csecsről;
csibehordó kánya, szürdómányos kánya: hamvas varjú;
csollyán, csollán: csalán;
cicfarok, cickafarok: egérfarkú cickóró;
csék: állat himvesszeje;
csöpétül: szitál az eső;
csevetül: 1. összevissza, 2. sokat beszél;
cserfes: jóbeszédű, talpraesett;
csicsereg: hangosan és méltatlankodva beszél;
csahul: sokat és hangosan beszél;
ne csahujj!: fogd be a szádat!;
csuta: 1. tengeriszár, 2. tengeri termés csutkája;
csiatag, csihatag: a fa gyökérről hajtott fiatal hajtásai;
cicerél: a baromfi párosodási aktusának igéje;
cigányzab: avena fatua;
cégérez: vmit kijelöl (földet, aratórészt);
cuknisság: nyalánkság, édesség;
csökött: fejlődésében visszamaradt;
csunyásan: csunyán;
cirkál: firkál;
cupakos: erőteljes, egészséges és zömök;
copákás: nyálkás, túlvizes (főleg talajra);
csömböllék: 1. az állat szőrére rászáradt sár, piszok, 2. emberre megvetést jelent: utálatos cs.;
csömör egy portéka: undok egy portéka (emberre állatra);
csiklandik: csiklandós;
csimekedik: csimpaszkodik;
csecsfog: tejfog;
csinyál: csinál;

csemcseg: jóízűen eszik (csak állatra);
csórag: jó hosszú bot;
cserreg: a szarka hangja;
csiszál: vakar, vakarva dörzsöl, vakaródzik;
csutát bóház: morzsolás után a csután maradt szemeket morzsolja le;
cserényvéka: nagy vesszővéka;
csimbók: cserebogár (Karád);
csicsikoma: kígyóhagyma;
csalárd: család;
dobrocosodik: felhólyagzik;
déllő: delelő;
dómány: dolmány;
dödög, dudog: dohog, magában halkan morog (ember);
dudva: etetésre már nem alkalmas polyva és törek, elrohadt szalma;
dújnak-fújnak: dúlnak-fúlnak;
dimbulódik: nagyon nyugtalankodik az állat a fájdalomtól;
disznóra vonatkozó népies szavak:
emse, göbe: nőstény, anyadisznó;
a disznó békája: szívbillentyűje;
csöngő: a disznó medencecsontjai;
hájkere: a disznóbelére ráfekvő vékony hájréteg (cseplesz);
katakönyöke: a disznó vakbele;
királyné hurkája: légcsöve;
pásztorpecsenye: vese melletti egy-egy húsdarab;
kany: kan;
dujjog: a görgő disznó hangjának igéje;
iszling: a disznóól fedett „tornáca";
hidas: 1. a vastagabb ágakkal lepadlózott disznóól, 2. olyan disznóól, melynél egy csapóajtón át adják a disznónak be az eledelt (csak hízóknál); a mellett rendes „ajtaja" is van;
élvezet: haszonélvezet;
e(l)változik a szüve: elszorul a szíve (bánattól);
erenkedik: ereszkedik, csúszik, csuszamlik;
egy zsurma: egy csipet;
egy zsurmát: egy csipetnyit;
e(l)válik a tojás a kotló alú: (nem fias) tojásra mondják;
erényes: erélyes;
eg: meg; pl. eglát: meglát;
erőködik: erőlködik;
e(l)prédál, e(l)pazall: elkótyavetyél, elpazarol;
ény: íny;
e(l)növi, e(l)nőli: kinövi (vmilyen bajt), gyerekre, növendékjószágra;
e(l)nyüvi: elkoptatja (a ruhát);
e(l)marad tűle: vkitől a baj, betegség;
e(l)burul: beborul, elborul (az ég);
egy átót vesz: lesz ami lesz, minden mindegy;
ecetfa: Ailanthus (bálványfa);
erősödik a hold: telik a hold;
eléri az öregség: megőregszik;
ereget: ereszt, (pl. kiereszt);
ennyi: enni;
esőlék: hulladék;
e(l)rőkönyödik: holt faanyag pusztulásának igéje;
e(l)kotyul: elkotlik;
egész haszonra: nagyon, teljesen, alaposan;
e(l)veszelődik: elvész;
eszős: csipős, maró;
eszi: csipi, marja (pl. sav.);
e(l)mérged: fertőződik, meggenynyed;
elalél: elájul;
e(l)veszti a figyelmit: elterelődik a figyelme;
e(l)kolész: elcsavarog;
édespálinka: likőr;
e(l)fásul: 1. elzsibbad, 2. a soká álló főtt ételre is mondják, néha „megfásult" is;
eléri valami: átvitt értelemben (pl. baj), egyébként gyakran „utóléri" használatos helyette;
edény: kocsi, szekér;
eses: esős;
e(l)széleszt: elterit, szétterit több egyedből álló egységet (pl. gabonát, jószágot); gyakran „megszéleszt";
e(l)várhatatlan: elkerülhetetlen, meg kell tenni;
e(l)sőben: először;
etszerű: egyszerű;
egy összemarékkal: két összetett markával, pl. adj egy összemarék búzát: adj annyi búzát, amennyi a két összetett tenyeredbe fér;
emberség: tisztesség, becsület, becsületérzés;

egyeledik: érik, fejlődik, kifejlődésben van (növény, gyümölcs);
ékommendálni: elajánlani (kommendálni) lányt, fiatalembert ajánlani (férjhez, ill. férjnek);
futása van, jú futása van: élénk a kereslet vmi iránt (főleg állatra);
favágító: ahol vagy amin a fát vágják;
fömerni: az ájult, leütött embert a földről felszedni;
fájész: bántja vmi dolog; a Jani nagyon *fájéssza*, hogy a Juli nem áll vele szóba;
fatengölös világ: régmult idők;
főhágy vmivel: abbahagy vmit (főleg átvitt értelemben);
főhuzottat: felöltöztet;
főhuzódik: felöltözik;
fötör: a baromfi tisztálkodó fürdése a homokban, porban;

(Folytatjuk.)

SZÉPIRODALOM.

HAJNAL ERNŐ: Maurus. Színjáték három felvonásban, 10 képben. Pécs. 1936. 68 l.

1936 november havában, a Mór-jubileumi ünnepségekkel kapcsolatban került előadásra a pécsi Nemzeti Színház színpadán Hajnal Ernő, Szombathelyről Pécsre került tanár színjátéka Maurusról, Pécs hajdani, neves püspökéről. Mindaz, amit máig e szentéletű püspökről a történészek ki tudtak deríteni, vajmi kevés. És ha végigolvassuk Hajnal Ernő színjátékát, méltán megcsodálhatjuk azt a művészetet, amellyel a szerző ebből a sovány történeti anyagból egy ilyen hatásos művet alkotott, megkapó, színesen mozgalmas képek sorozatába öltöztetve mondanivalóját Mór püspökről. A 10 kép mindegyikének megvan a maga sajátos levegője, hangulata. E váltakozó jelenetek középpontjában Maurus áll. A szentéletű püspök egész élete elvonul előttünk, gyermekkorától haláláig. A színjáték nyelve egyszerű, tiszta; különösen megkapó a kolostori jelenetben (5. kép). A színpad segédeszközei (mozgásművészet, szavalókórusok) által a darab csak nyer hatásosságában. **Hofmann László** (Pécs).

*

ORBÁN DEZSŐ: Az én földem. Könyvbarátok Kis Könyvei, V. évf. 1. sz. 1937. Ára: 3.80 P.

Orbán Dezső új könyve talán minden eddigi írásánál életszerűbb és közvetlenebb. A gondtalan gazdagságból máról-holnapra a legszükösebb nincstelenségbe került testvérpár a hőse, akik azonban nem vesztik el bátorságukat. Egyikük — bájos, üde leányka, — helyzetük minden kínálkozó lehetőségét megragadva küzd talpraállásáért, amiben öccse friss, diákos jókedvvel és lendülettel segít neki. Egy talpalatnyi, életet termő földdel indulnak neki küzdeni, s sikerül is nekik az, amihez pedig a legerősebb akarat, kitartás és hit szükséges. A két hős és mellettük az

aranyos húmorú Béla bácsi az új ifjúsági irodalom legszeretettebb alakjai lesznek. Orbán ragyogó írásművészete bizonyára mindenkit meghódít számukra.

* * *

VÁTH JÁNOS: *Magyar költők dalaiban a Balaton.* A Balatoni Szövetség kiadása. 2. kiad. 64 l.

Váth János, a balatoni tárgyairól előnyösen ismert író, értékes idézetgyüjteményének újabb kiadásával igyekszik figyelmünket felhívni arra, hogy „mint tükröződik vissza a Nagy Víz, a Lösztenger, a Jó Isten Könnye a magyar írók lelkén, szívén." Váthnak ez a törekvése teljesen egyezik azzal a modern irodalmi felfogással, mely szerint „minden írói alkotás centrifugális, belülről kifelé ható. Az író és a táj kapcsolata néha nyilvánvaló, de sohasem a táj „hat" az íróra, hanem az írónak szolgáltathat alapot megnyilatkozásra." (Lotz J.)

Ennek az elvnek a figyelembevételével állíthatjuk azt, hogy ha egy táj sok költőt indít „lantpöngetésre", bizonyára „költői" tájék: szép, olyan, hogy áhítattal tölti meg a lelket, s az emberi érzéseket magasabb világba, a Teremtőhöz emeli. Váth gyüjteménye azért jó propaganda a Balatonnak, mert igazolja azt, hogy tényleg szép a magyar tenger, ha nemcsak a nagy költők, hanem a kisebbek, a gyengébb szárnyúak is tudnak róla szépen, meglepő erővel énekelni, bár a külső jelenségeknek egyhangú emlegetése nem mindig igazolja azt, hogy mélyről jövő, belső, „igazi" hang az, amely a Balaton bájairól csodásan ömleng.

A kis füzetbe összezsúfolt 66 magyar költő 104 verse az újabbakat is szóhoz juttatja, bár az első kiadásban nem szereplő 43 költő a bizonysága annak, hogy Váth jelentősen bővítette gyüjteményét. Erről a körülményről az új helyzetnek megfelelően kiigazított, de a régi keltezéssel ellátott bevezetésben nem tesz említést, bár az első kiadás megjelenése (1922) óta eltelt idő jónéhány újabb költeményt termelt ki.

A kis füzetben vasi írók (Bódás, Finta, Hun, Kemenes, Kocsis, Bárdosi Németh, Orosz, Ősz, Szelestey, Székely, Zalár, stb.) versei szép számmal bizonyítják őszinte vonzódásukat a dunántúliak tengeréhez. A vasi költők dalaiban a szeretet hangját szólaltatta meg a Balaton, a szeretet áhítatosan meleg hangját. *Dömötör Sándor dr.*

SZAKIRODALOM.

DR. AEGID SCHERMANN O. S. B.: *Geschichte von Lockenhaus, Pannonhalma, 1936. S. 297.*

Schermann Egyed neve nem ismeretlen az irodalommal foglalkozók előtt. Egyház- és szerzetesjogi könyvei, tanulmányai igazi értéket jelentenek a szakirodalomban. Fáradhatatlan lelkesedéssel most új területre lépett. Szülőföldjének, Léka községnek történetét írta meg nagy alapossággal és körültekintő utánjárással.

„Mindig fájdalmasan érintett, — írja az előszóban szerzőnk — hogy csodálatosan szép vidékünk multja oly kevéssé ismeretes". A szülőföld, a történelem iránti rajongás adta tehát szerzőnk kezébe a tollat. S ez nyilvánvalóan rányomta bélyegét az egész munkára. Szerető gonddal gyűjti össze adatait. Minden apró kis virágot belefűz a nagy csokorba; semmit sem hullat el, mindegyik értéket, újabb színt, újabb ékességet jelent számára.

Léka és vidékének lakossága nagy százalékban német. Ez magyarázza a munka német nyelvét és azt a tényt is, hogy a tárgyalt községeknek is csak német nevét hozza. Egyéb szempontokat is figyelemben tartva, helyesebben járt volna el szerzőnk, ha legalább zárójelben a községnek magyar jelölését is közli.

A munka 5 részre oszlik: 1. A vár és a lékai uradalom urai; 2. A vár; 3. Az urasági gazdálkodás; 4. Léka vallási története; 5. A község története.

1. A vár neve a magyar történelemben először a tatárjárás után szerepelt 1254-ben, amidőn IV. Béla Frigyes osztrák herceg ellen vezetett hadjáratában Torda, Gyeur fia, Léka várát vitézül védelmezte. A századok folyamán különböző családoké volt a vár. 1676 óta az Esterházy család birtokában van.

2. A második részben először a vár mondáját ismerteti Schermann, majd hiteles történetét tárja az olvasó elé. A vár leírását szép felvételekkel egészíti ki.

3. A gazdasági élet ismertetése olvasmány szempontjából egyike a legnehezebb részeknek. Bármit állít ugyanis szerzőnk, mindent az adatok egész tömegével támaszt alá. Ez is igazolja nagy körültekintését és alaposságát. Kétségtelen azonban, hogy ezeknek az adatoknak a helytörténeti kutatás legújabb módszerei szerinti feldolgozása általánosabb és kiemelkedőbb értéket kölcsönzött volna a munkának.

4. A vallási életről szóló fejezete a legterjedelmesebb. Több mint száz lapon keresztül ismerteti a ferences- és ágostonos-rendű kolostorok és a plébánia történetét. Az ágostonos-rendű remetéket Nádasdy Ferenc gróf telepítette Lékára 1655-ben. Ők végezték a hívek lelki vezetését. Hozzájuk tartozott nemcsak a lékai plébánia, hanem még néhány közeli falu pasztorációját is ők végezték. 1820-ig vezették a plébániát. Különösen fontos és nagy munkát fejtettek ki a protestánsok elleni küzdelemben. Szerzőnk nagyon helyesen áttekintő képet is ad külön fejezetben Léka vallási életéről. Ez a fejezet egyike a legsikerültebbeknek.

5. Az utolsó részt teljesen és kizárólag a község ismertetésének szentelte.

Külön ki kell emelnünk Schermann munkájának két erényét: roppant adatgazdagságát és a népi hagyományok, szokások iránti érdeklődését. Ezzel a kettővel kiemelkedik e munka az utóbbi évek helytörténeti monográfiái közül. *Kerényi Olaf.*

ILLÉS GYÖRGY: **A katolikus turáni eszme hőse és vértanuja.** Wilfinger József magyar apostoli hithirdető élete és működése Kínában. Kiadja a szombathelyi papnövendékek Szt. Ágoston Egyesülete. Szombathely, Martineum, 1936.

A különös című műben egy magyar lazaristának hithirdetői munkásságáról és ezzel kapcsolatban a kínai missziók 30 év előtti helyzetéről olvashatunk. Maga a gondolat: Wilfingert, Vas megye ismeretlen nagy fiát megmenteni a hálátlan elfelejtéstől: elismerésreméltó és korszerű. Elismerésreméltó, mert a mai világ tömérdek nagyja mellett okvetlenül helyet kell biztosítani az igazi nagyságoknak, s a könyvnek egyik főérdeme, hogy Wilfinger nagyságát éreztetni tudta. Korszerű a gondolat, mert a közös vagy éppen vasmegyei értékek felkutatásánál egy Wilfingerről nem lehet megfeledkezni, és mert a föllendülő missziós érdeklődést ezen életrajz megismerése okvetlenül elmélyíti.

A könyv röviden ismerteti Wilfinger itthoni életét: nevelkedését, hivatásának kialakulását. A Kínában kifejtett missziós munkát, az 1900-as évek kínai viszonyait, eseményeit; Wilfinger 7 éves működését eredeti források: a hazaírt levelek alapján mutatja be a szerző. A szerző maga a könyv e részében jóformán csk az események, jelenségek regisztrálására és a következtetések levonására vállalkozik. A néha csak párszoros közbeszúrások, megjegyzések a missziók iránti nagy lelkesedésről, biztos témaismeretről, hozzáértésről tesznek tanuságot.

A könyv tartalmi beosztása (levelek közlése) szükségkép hozza magával, hogy a fejezetek témái mozaikszerűen, szinte önkényesen és szervetlenül sorakoznak egymás mellé. Ez az egység hátrányára van ugyan,

de a könyvnek érdekességet, elevenséget ad. Célszerű lett volna — ha már ilyen a könyv beosztása — előzetesen a kínai viszonyok, szokások, a kínai lelkület rajzát megadni.

A könyvet érdemes volt megírni, de érdemes elolvasni is. Nemcsak egy ismeretlen ember kiválósága magasodik elénk olvasás közben, hanem a hitheirdetés általános és különleges nehézségeiről, az 1900 körüli évek kínai viszonyairól, eseményeiről, pl. a boxerlázadásról is sok érdekes adatot kapunk. Alkalmas ez a könyv a hitterjesztés ügye iránti mélyebb érdeklődés fölkeltésére is.

Különös érdeme, hogy sikerült Wilfingert hozzánk közel hozni, magunkénak, magyar büszkeségünknek bemutatni, ebben Illés könyve biztosan állja meg a helyét. Testvérünknek, közülünk valónak, példaképünknek érezzük Wilfingert a könyv elolvasása után. **F. I.**

*

JÁVORKA SÁNDOR: A Magyar Flóra Kis Határozója. Budapest, 1937. II. bővített kiadás. Ára 5 P 50 fillér.

Az, hogy a mai nehéz időkben Jávorka kis határozókönyvének tíz év leforgása után új, bővített kiadása jelent meg, már magában is mutatja a könyv sikerét és szükségességét. Az az érdeklődés, amivel a magyar közönség a kis határozókönyvet fogadta, megteremtette gyümölcsét. A szerző, amikor könyvét új kiadás céljából átdolgozta, nem sajnálta a fáradságot és a hazai flóra ismeretének minden újabb mozzanatát feldolgozta a könyvbe. Talán még nagyobb áldozatot hozott a képek rajzolója, Csapody Vera, aki az első kiadás képeit félretéve, egész újból készítette a II. kiadás képanyagát. Az első kiadás primitív technikával készült, s az igényeket ki nem elégítő képei helyett most a szövegbe nyomott tiszta rajzokat találunk, melyekről a növények sokkal jobban felismerhetők. A kiadó is áldozatot hozott, mert a klisék elkészítése sokkal költségesebb, mint az I. kiadás technikájával készült sokszorosítás.

Úgy tudjuk, hogy a könyvhöz színes táblák kiadása is tervben van, melynek megjelenése jórészt attól függ, hogy az új kiadást épp olyan érdeklődéssel fogadja-e a közönség, mint az elsőt.

A kis flóra közérthetően van megszerkesztve, úgy hogy nem sok előismeretre van szükség, hogy azt minden érdeklődő haszonnal forgathassa, és segítségével megismerje a háza táján, vagy kirándulásai során elébe kerülő növényeket.

A növények iránti érdeklődést és a botanika szeretetét Jávorka és Csapody munkái nagyban vitték előre és terjesztették el hisszük, hogy az új kis flóra is további híveket fog szerezni a növénykedvelők egyre fejlődő táborának. **Boros Ádám dr.**

*

SZTRÓKAY KÁLMÁN: A természet titkai nyomában. A Magyar Könyvbarátok kiadása, 100 rajzzal és 4 műmelléklettel. Ára 6 P.

Sztrókay Kálmán könyve a mindnyájunkat körülvevő természetről szól, arról a hatalmas mindenségről, amely alakulását és alakító erejét féltékenyen rejti el évezredek óta. Ez a könyv nagyszerű áttekintés a legérdekesebb detektívtörténetből, a természet titkainak kinyomozásából. Beszámoló három évszázad sokezer kutató detektívjének nagyszerű sikereiről, ravasz mesterkedéseiről a természet titkainak hajszolásában. Előttünk alakul ki a fizika meglepő világszemlélete, amely az egész mai civilizációnak az alapja, s az lesz a meglepetés, hogy nem is olyan nehéz ezt a világszemléletet megérteni. Még azok is, akik az iskolában talán irtóztak minden fizikától, meglepődve látják majd, hogy mennyire érdekes, milyen könnyen érthető és milyen szép tudomány ez. * *

MULT SZÁMUNKBAN

helyszüke miatt csak igen röviden számolhattunk be a Gáyer-szobor leleplezési ünnepélyéről. Most pótlólag közöljük *Ujváry Ede dr.* polgármesternek nagyhatású beszédét, amellyel az emlékművet a város nevében átvette:

„Igen tisztelt Tanár Úr! Mélyen tisztelt Ünneplő Közönség!

Azok után a magasröptű emlékbeszédek után, amelyekkel az előttem szólók Gáyer Gyula életét és működését méltatták, nem lehet feladatom érdemeit újból felsorolni; de nem lehet feladatom az sem, hogy vázoljam azt a veszteséget, amely halálával családját, városát és nemzetét érte. Én csak arra az értékre akarok rámutatni, amit ez az emlékmű ennek a közkertnek és ennek a városnak, mint művészeti alkotás és mint Gáyer Gyula tudományos munkálkodásának ércbe és kőbe vésett bizonyítéka jelent, amikor ennek a kertnek díszt ád, Szombathelynek pedig egyik nagy fiában rejlő dicsőségét hirdeti.

Ezért a város közönsége nevében nagy örömmel veszem át őrzés végett ezt az emlékművet és mind a magam, mind utódaim nevében szentül fogadom, hogy ezt mindenkor megőrzöm és gondozom.

Ahol ma ez a szobor áll, kétezer éven keresztül a Gyöngyös-patak folyt. Vize itt mellettünk egy malom kerekét hajtotta, ahová a szombathelyi polgárok évszázadokon keresztül jártak az élet kenyeréért. Ez a szobor a szellemi élet kenyerének szimboluma. Polgártársaim és Testvéreim! Valahányszor ez előtt a szimbólum előtt elhaladtok, törjetek le egy darabot ebből a kenyérből, hogy abból mint táplálékból erőt merítve, Ti is Gáyer Gyulához hasonlóan becsületes és eredményes munkátokkal nevet, hírt és elismerést szerezzetek magatoknak, városotoknak és hazátoknak!"

*

HIBAIGAZÍTÁS:

A folyó évf. 171. lapján, a 22. családban „Hololepta plana *L.* (1)" törlendő és helyébe „Uleiota planata *L.* (1,2*)" irandó.

MARTINEUM KÖNYVNYOMDA RT. SZOMBATHELY

TARTALOM.

Oldal

RÖG ÉS LÉLEK.

Bátky Zsigmond dr.: Temérdekhegy, Vashegy, Erőshegy — — — 215
Bencze József dr.: „Erigy gömböc, fuss el innejd!" — — — — 294
Bendefy László dr. A lékai Várhegy morfológiája — — — — — 314
Bődei János: Egy zalai kanász — — — — — — — — — 343
Csaba József: Nagycsákány emlősfaunája — — — — — — — 14
— — Néhai Törő Ferenc csákányi takács babonás könyve — — — 122
Dornyay Béla dr.: A somogymegyei Szőcsény és Csákány váráról — 215
Dömötör Sándor dr.: Váth János — — — — — — — — — 127
Farkas Imre: Összefoglaló adatok a szombathelyi egyházmegyei papságról — — — — — — — — — — — — — 261
Fodor Henrik: A Váradi Regestrum vasi vonatkozásai — — — 261
Géfin Gyula dr.: Szombathely régi látképei — — — — — — 281
herényi Gothard István dr.: Sterio Károly akadémiai festőművész élete és művei — — — — — — — — — — — — — 64
vitéz Házi Jenő dr.: Néhány adat a nyugatmagyarországi horvátokról 8
Holló Domokos dr.: Az álom jelentősége a primitív embernél — — 244
Horváth Tibor Antal: Boszorkányok és boszorkánypörök Szombathelyen 19
— — — Johannes Sylvester Pannonius — — — — — — — 319
Kallós Zsigmond dr.: Regösdalaink rejtélye IV: Gyulavég, faluvég 72, 145
Marèk Antal dr.: Dunántúli lírikusok — — — — — 49, 137, 220, 353
Mozsolics Amália dr.: A dunántúli bronzkor kialakulása — — — 234
Pavel Ágoston dr.: Magyar szenzáció 1937-ben — — — — — 201
Polány István: Adatok Nyugatmagyarország földrajztörténetéhez — 241
— — Nyugatmagyarország néprajzi története: német telepedések — 330
Stein Gusztáv: Új kőkorszaki lelőhely Bián — — — 72, 131, 257, 326
Stripsky Hiador dr.: Kőszegi könyvnyomtató a 17. századból — — 113
Székessy Vilmos dr.: Érdekes bogárlelet az Írottkőről — — — — 349
Thirring Gusztáv dr.: Magyar László — Szombathely szülöttje — — 358
Tóth János: Alkalmazhatók-e a dunántúli magyar népi építészet elemei a balatonmenti nyaralók korszerű megtervezésében? — — — 33
Vidos Géza: „Berzsenyi nem akar hadtestparancsnok lenni" — — 3

A KŐSZEGI MÚZEUM KÖZLEMÉNYEI.

Iharos Alfonz: Medveállatocskák Kőszeg vidékéről — — — — — 269
Kaszab Zoltán: A kőszegi hegység bogárfaunájának alapvetése — — 161
Kesselyák Adorján dr.: A kőszegi hegység szárazföldi ászkarákfaunája 89
Szent-Iványi József dr.: Kőszeg vidékének lepke-faunája. I. — — — 365
V. A.: Beköszöntő — — — — — — — — — — — — — 87

ASZTAG.

Bátky Zsigmond dr.: Szaplányos folyás — — — — — — — 188
Csatkai Endre dr.: Vasmegyei harangöntőkről — — — — — — 97
sz. Csorba Tibor: A „Gazeta Polska" a Dunántúl íróiról — — — 188
Géfin Gyula dr.: A szombathelyi harangöntőkről — — — — — 100
Horváth Tibor Antal: Hol temették el Festetics Pál deákot? — — 100
Jaksa István: Dorffmeister István képe a szarvaskendi templomban — 186
Pavel Ágoston dr.: Érdekes leletre bukkantak... — — — — — 381
— — Kríž-kráž, krao Matjáž... — — — — — — — — — 381
Visnya Aladár dr.: A kőszegi harangöntők — — — — — — — 98
— — Semper vireo — — — — — — — — — — — — 187

Oldal

TULIPÁNTOS LÁDA.

Csaba József: Népies növénynevek Nagycsákányból — — — — 191
Krausz Miklós: Somogyi tájszók — — — — — — — 101, 383
Szilády Zoltán: Göcseji apróságok — — — — — — — — 189

ÖRSÉG.

Bíró János dr.: Tóth László: A mondatok grafikai ábrázolása — — 110
Boros Ádám dr.: Gombocz Endre: A magyar botanika története — 108
— — Jávorka Sándor: A magyar flóra kis határozója — — — 389
Dömötör Sándor dr.: Eszterhás István: Háborúban nőttünk fel — — 273
— — Ortutay Gyula: Magyar népismeret. — Élő Dezső: Sarród monográfiája — — — — — — — — — — — — 275
— — Váth János: Magyar költők dalaiban a Balaton — — — — 387
F. I.: Illés György: A katolikus turáni eszme hőse és vértanuja — 388
Fábián Gyula: L. Ujváry Lajos: A mai gyermek és a könyv — — — 276
Gétin Gyula dr.: Pottyondy Béla dr.: A Pottyondy-család monográfiája 277
Hofman László: Műhely — — — — — — — — — — — — 199
— — Holler András: Provánszi költők — — — — — — — 103
— — Hajnal Ernő: Maurus — — — — — — — — — — — 386
Horváth Tibor Antal: Belitzky János: A csornai premontrei prépostság alapítása és birtokszerzeményei a nemzetiségi kegyuraság korában 194
Kelényi Olaf: Dr. Aegid Schermann: Geschichte von Lockenhaus — 387
Pálma László: Bakó József: Sír a puszta — — — — — — — 193
Pavel Ágoston dr.: Schlosser József: Földrajzi vezérkönyv — — — 110
— — Deutsche Auszüge... Revue des Revues — — — — — 197
— — Jožef Baša-Miroslav: Prekmurske pesmi — — — — — — 199
— — Puszta Sándor: Gyümölcsoltó — — — — — — — — 274
— — Székely László: Szíromeső — — — — — — — — — 274
— — Soproni Szemle — — — — — — — — — — — — 276
Polány István: Felsőlövői Áfium — — — — — — — — — 278
Radnóti Kováts Árpád: Tóth János fametszetei — — — — — 278
Schlosser József: Bendefy László dr.: Az ismeretlen Juliánusz — — 107
Székely László dr.: Kocsis László: Két külön világ — — — — — 104
— — Rozman József: Boldogok a békességesek — Keresztes hősök — 106
— — Székely Nándor: A siklósi árvák — — — — — — — 107
— — P. Tóth Ede: Az eltört hárfa — — — — — — — — 194
Varga Lajos dr.: Dr. Heimler Károly: Sopron topográfiája — — — 197
* * : Orbán Dezső: Az én földem — — — — — — — — — 386
* * : Sztrókay Kálmán: A természet titkai nyomában — — — — 389

KRÓNIKA.

Adomány — — — — — — — — — — — — — — 111
Hibaigazítás — — — — — — — — — — — — — 200, 390
Mult számunkban (Dr. Ujváry Ede beszéde) — — — — — — 390
P. Á. dr.: Az 1937-es könyvnapra — — — — — — — — — 111
— — Gáyer Gyula dr. — — — — — — — — — — — — 200
— — Gáyer Gyula bronzszobrát... Ötömösi Magyar Lászlónak... — 280

ÖNÁLLÓ ILLUSZTRÁCIÓ.

Radnóti Kováts Árpád: Báró Miske Kálmán — — — — — — 305

A KŐSZEGI MÚZEUM KÖZLEMÉNYEI. **MITTEIL. D. KŐSZEGER MUSEUMS.**

Szent-Iványi József dr.: Kőszeg vidékének lepke-faunája. I. — — — 365

ASZTAG. **TRISTE.**

Pavel Ágoston dr.: Érdekes leletre bukkantak... — — — — — 381
Pavel Ágoston dr.: Kríž-kráž, krao Matjáž... — — — — — — 381

TULIPÁNTOS LÁDA. **BUNTE TRUHE.**

Krausz Miklós: Somogyi tájszók — — — — — — — — — 383

ŐRSÉG. **WACHT.**

1. Szépirodalom.

Hofmann László: Hajnal Ernő: Maurus — — — — — — — 386
* * : Orbán Dezső: Az én földem — — — — — — — — — 386
Dömötör Sándor dr.: Váth János: Magyar költők dalaiban a Balaton 387

2. Szakirodalom.

Kerényi Olaf: Dr. Aegid Schermann: Geschichte von Lockenhaus — 387
F. I.: Illés György: A katolikus turáni eszme hőse és vértanuja — — 388
Boros Ádám dr.: Jávorka Sándor: A magyar flóra kis határozója — 389
* * : Sztrókay Kálmán: A természet titkai nyomában — — — — 389

KRÓNIKA. **CHRONIK.**

Mult számunkban (Dr. Ujváry Ede beszéde) — — — — — — 390
Hibaigazítás — — — — — — — — — — — — — — — 390

•

Önálló illusztráció: Radnóti Kováts Árpád: Báró Miske Kálmán — — 305

Következő számunk,
az V. évfolyam 1—2. kettős száma,
1938. február 1-én jelenik meg.

Konyha és tűzhelytarifa
miatt érdeklődjék az
Elektromos Műveknél
Szombathely, Kossuth Lajos-utca 33.
Tekintse meg bemutató helyiségeit!
Próbafőzések minden szerdán d. u. 5 órakor.

VASMEGYEI MEZŐGAZDASÁGI TAKARÉKPÉNZTÁR RT.
SZOMBATHELY

A PESTI MAGYAR KERESKEDELMI BANK LEÁNYINTÉZETE
ALAPÍTTATOTT AZ 1873. ÉVBEN

Betéteket
a legjobban gyümölcsöztetünk

Kölcsönöket
a legjutányosabban folyósítunk

Foglalkozunk a
Banküzlet
minden ágával

Ha van ilyen ügye,
jöjjön be hozzánk, vagy írjon nekünk.

Címünk: Szombathely, Erzsébet királyné-u. 26.
Telefonszámaink: Szombathely 123. és 128.
Táviratcímünk: Vasfakarék Szombathely.

Szombathelyi Magyar Pamutipar
DOCTOR MÓRIC

Gyárt:

Molino,
Pamut,
Barchent,
Flanell,
Zefir stb.
áru t.

Martineum Könyvnyomda Rt. Szombathely, Gr. Széchenyi-u. 4-6. Telefon 439